

Nyelvtudományi Közlemények

SZERKESZTI:

HAJDÚ PÉTER és RÉDEI KÁROLY

---

84. kötet 1. szám

Budapest, 1982

Nyelvtudományi Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

BERECZKI GÁBOR
HAJDÚ PÉTER
HONTI LÁSZLÓ
JUHÁSZ JÓZSEF
N. KAKUK ZSUZSA
KÁLMÁN BÉLA
KÁROLY SÁNDOR
KOVÁCS FERENC
LAKÓ GYÖRGY
MIKOLA TIBOR
RÉDEI KÁROLY
TAMÁS LAJOS

Felölts szerkesztő:

HAJDÚ PÉTER

Szerkesztő:

RÉDEI KÁROLY

Technikai szerkesztő:

HONTI LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe:

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE
1014 BUDAPEST I., SZENTHÁROMSÁG U. 2.
I. EMELET; 1250 BUDAPEST 1. PF. 19.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető: bármelyik postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, és a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes példányok beszerezhetők a 1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. sz. alatti hírlapboltban. Telefon: 116-269, 316-173.

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, 1363 Budapest V., Alkotmány u. 21. Telefon 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215-11 488.,

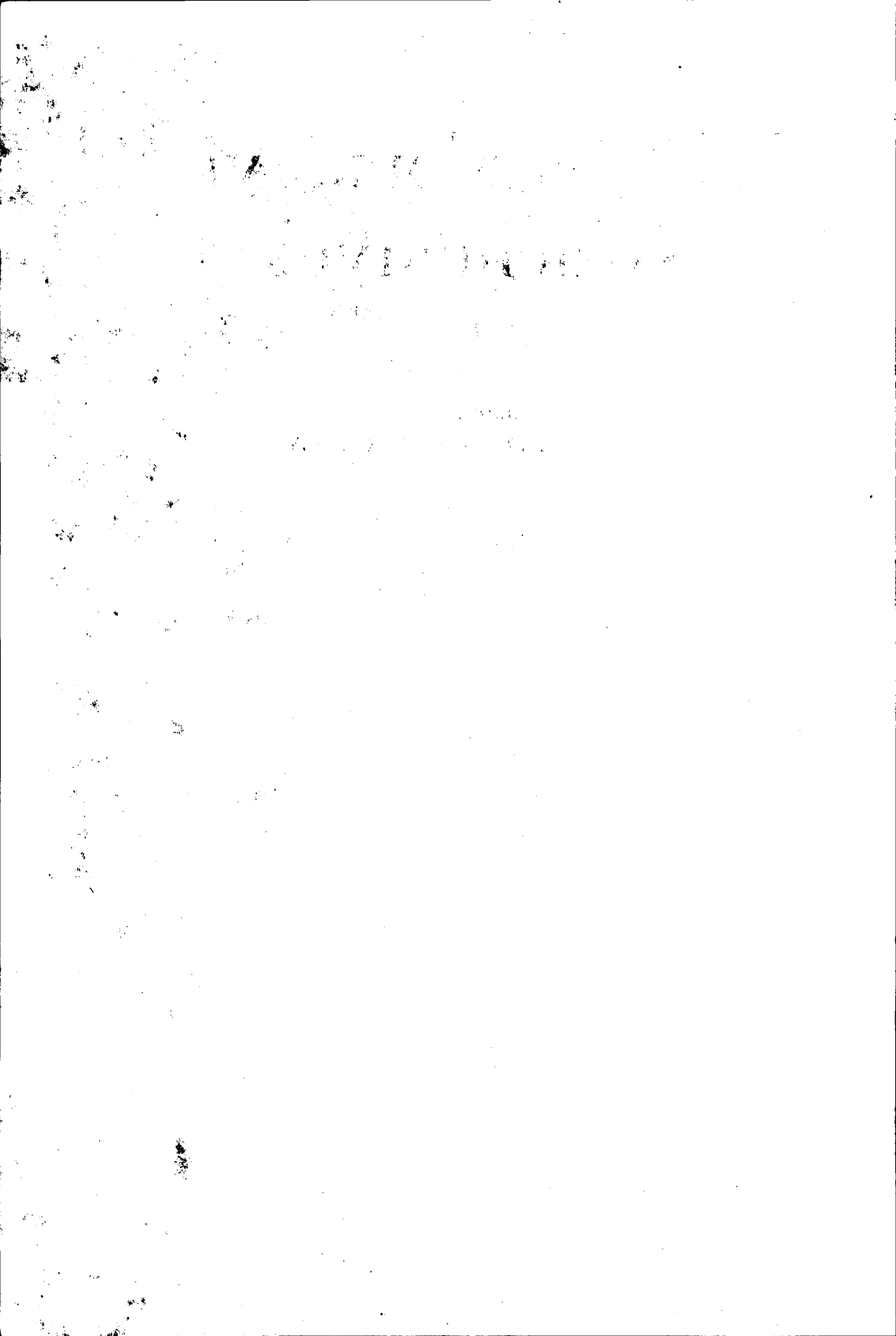
az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-
ban, 1368 Budapest V., Váci u. 22.
Telefon: 185-881.

Nyelvtudományi Közlemények

SZERKESZTI
HAJDÚ PÉTER és RÉDEI KÁROLY

NYOLCVANEGYEDIK KÖTET

BUDAPEST
1982

Megnevezés és kontrasztivitás

(A magyar *fő*- előtagú főnévi összetételek újlatin, germán és szláv megfelelőinek szemantikai-tipológiai vizsgálata)

1. Meghatározások

Az egyértelműség érdekében néhány alapvető kategória értelmezését előzetesen megadom:

Megnevezés: az a tény vagy folyamat, hogy a nyelven kívüli valóság valamely tárgya, folyamata, relációja stb. nevet kap.

Deszignáció: a megnevezés sajátos formája. Részletes kifejtését l. alább.

Denotátum: a lexikális formájától elvonatkoztatott fogalom. Ugyanazon denotátum több lexikai megformálást kaphat.

Deszignátum: a denotátum sajátos formája.

Ekvivalens: a magyar *fő*-nek megfelelő lexikai elem valamelyik elemzett nyelvben. A monéma és a formáció más típusa egyes szintagmatikai változatai a magyar szóösszetétel egészét jelölik.

Realizáció: az a lexikai egység, amelyben egy ekvivalens előfordul. A realizáció „egyedi”, ha csak egyetlen nyelvben előforduló ekvivalens jelentkezik, „unikális”, ha csupán egyetlen denotátumot lexematizál.

Sor: a denotátumnak több nyelvben azonos lexikai megformáltsága. Az egyedi és unikális realizáció esetében a sor csak egyetlen tagból áll.

Korrelatív azonosság: a két vagy több nyelvben azonos lexikai megformáltság, pl. 'főpályaudvar': sp. *estación central*, ol. *stazione centrale*, rom. *gară centrală*, ném. *Zentralbahnhof*, ang. *central station*, sv. *centralstation*, le. *dworzec centralny* — hetes azonosság.

Genuin konvergencia: a korrelatív azonosságra vezető egymástól független azonos lexikai fejlődés.

Eltérő szerkesztésmód: az ekvivalens azonos, a lexikai egység felépítésében résztvevő összetevők azonban már nem, pl. 'főparancsnok': or. *главнокомандующий*, szb.-hv. *glavni zapovednik*, le. *glównowodzący*.

Eltérő lexematizáció: ugyanazon denotátum eltérő ekvivalensekkel lexikalizálódik, pl. 'főnyeremény': fr. *gros lot*, sp. *premio gordo*, ol. *vincita principale*, rom. *lozul cel mare*.

2. Elvi-módszertani kérdések

2.1. A nyelven kívüli valóság objektív létezésének az elismerése, továbbá azé, hogy ennek elemei a nyelvben mint nyelvi struktúrák (lexémák, szintagmák stb.) jelennek meg, még nem jelenti azt, hogy a világ nyelvi megformálása eleve meghatározott és kötelezően előírott. (Ez természetesen távolról sem jár együtt bizonyos szabályok működésének a kétségbevonásával.) Köztudott, hogy minden nyelv ugyanannak az objektív világnak a szubjektív reprezentációja, és hogy az adott nyelvtől függ a saját egyéni megformáltsága. Ami az

emberi gondolkozás számára közös, azok a nyelven kívüli valóság objektumai, jelenségei és viszonyatai; ezek az absztrakció útján denotátum má válhatnak, ugyanakkor azonban egyazon denotátum több módon is realizálódhat, több szignifikátum is létrejöhet. Az objektív realitás másfajta tagolása, a megnevezni kívánt objektum más tulajdonságának a kiemelése vezet a különféle deszignátumok megszületésére, ahol a szémaszerkezet ugyan eltérő lehet, de az onomasziológiai tartalom megközelítése azonos. Kölcsönös egymásrahatásuk és a történeti fejlődés is hozzájárul, hogy egyetlen denotátum több lexéma vagy lexematikus kapcsolat formájában is megjelenhet.

A nyelvi tények és maga a jelentés objektív vizsgálata arra vall, hogy a jelentésnek kétségkívül van egy olyan része, amely a nyelven kívüli valóságot tükrözi (ezt nevezik kognitív jelentésnek), és van egy nem kevésbé jelentős része, amely magából a nyelvi rendszerből folyik (itt nem pusztán a grammatikai kategoriális jelentésre gondolok). A nyelv valóságában ez a két tényező egymást teljesen áthatja, egymástól csak művi úton választhatók el. Erre meggyőző példát szolgáltat éppen a „fő” szemantikai mikrostruktúrájában működő számos olyan ekvivalens, ahol az érintett jelentésfunkció nem az eredeti motivációból, hanem nagyrésztben az adott nyelv szemantikai rendszeréből folyik, pl. eredetileg „magas”, „központi”, „idősebb”, „nagyobb” stb. Nyelvenkénti képviseletük nem azonos: van olyan, amely mind a tíz vizsgált nyelvben megjelenik („nagy”, „első”), van viszont olyan, amely csak négyben („nagyobb”) vagy háromban („idősebb”), esetleg még kevesebben. Ezeknek a lexémáknak a „fő” jelentése másodlagos, a szemantikai rendszeren belül alakult ki, ugyanakkor az így lexematizált denotátumok a nyelven kívül is valós létezők. A kognitív jelentés meghatározásában — szemben a megszokásos értelmezéssel (pl. G. LEECH és követői) — ez nem hagyható figyelmen kívül; kétségtelen azonban, hogy egy fajta jelentéstani vizsgálathoz a szűkebb értelmezésre is szükség lehet.

2.2. A jelentés bonyolult problémakörével kapcsolatban elkerülhetetlen az anyagi hordozó, a szignifikáns bizonyos tulajdonságainak az elemzése, hiszen a jelentés szempontjából távolról sem közömbös a szó hangalakjának önkényessége és motiváltsága. A jelentés vizsgálatában fokozott figyelmet hasznos fordítani a formális oldalnak. Nagyon is érthető, hogy az utóbbi évek, évtizedek során a megnevezés vizsgálata fellendült, de ezen az eléggé elhanyagolt területen az eddiginél mélyrehatóbb vizsgálatokra van szükség. Jóval nagyobb, de ugyanakkor körülhatároltabb, egységesebb nyelvi anyaggal célszerű dolgozni, és az elméleti kiindulást a konkrét nyelvi anyagból nyert eredményekkel kell szembesíteni. Bármilyen hasznosak is legyenek a színrevedekre, az ülőbútorokra, a katonai rendfokozatokra stb. irányuló vizsgálatok, úgy tűnik, hogy a jelentés mélyebb értelmét csak úgy tudjuk megközelíteni, ha nem maradjunk meg egyetlen jelentésmező elemzésénél. Olyan lehetőleg zárt korpuszból kell kiindulni, amely több mezőt is magába foglal, és ezt az anyagot minél több nyelven végig kell vezetni.

Munkám során a megnevezés folyamatait és lehetőségeit vizsgálom, a denotátumok és deszignátumok kölcsönös kapcsolatait, a vizsgálatba bevont tíz nyelv közötti egyezéseket és eltéréseket. Céлом az volt, hogy feltárjam a vizsgált szemantikai mikrostruktúra megnevezési rendszerét vagy legalábbis ennek körvonalait és a kialakításában szerepet játszó tényezőket. A tipológiai

kutatásokban elvben nem lehet elegendő mennyiségű nyelvet figyelembe venni, másrészt viszont egy bizonyos határon túl a kutató már nemigen tudja anyagát teljes biztonsággal áttekinteni, továbbá kockázatos beható jelentéstani elemzést végezni teljesen ismeretlen nyelveken. A jelen tanulmány szerzője romanista lévén, aki tud németül és angolul, továbbá ismer egy szláv nyelvet, az orosz is, úgy döntött hogy négy újlatin (francia, spanyol, olasz, román), három germán (német, svéd, angol) és három szláv (orosz, szerb-horvát, lengyel), tehát tíz nyelv alapján próbál összevető jelentéstani elemzéseket végezni.

2.3. Kontrasztív-tipológiai vizsgálataim anyaga, a zárt korpusz a Magyar Értelmező Kéziszótárból származik: azokat a főnévi összetételeket tartalmazza, amelyeknek az előtagja *fő*-. A magyar csak kiindulásul szolgál, mintegy kiindulás olyan nyelvek szemantikai elemzéséhez, amelyek mint indoeurópaiak összetartoznak, de semmi közük a magyarhoz. Értelmező és nagy kétnyelvű szótárak¹ (csak végső esetben maradtam meg azoknál, ahol az egyik nyelv a magyar), továbbá anyanyelvi informátorok² segítségével mintegy 120 főnévnek próbáltam megtalálni a megfelelőit. Bár igyekeztem minél több anyanyelvi értelmező szótárt felhasználni és több anyanyelvi beszélőt megkérdezni, mégis elkerülhetetlen, hogy téves egyeztetések is becsúsztak a tanulmányba. Ezekért a felelősséget természetesen magam viselem.

2.4. A magyar *fő*-nek meglepően nagyszámú megfelelője található a megvizsgált nyelvekben. A megnevezési struktúráján belül két megoldási rendszer mutatható ki. A jelentéstanilag fontosabbik – és ez a jelen dolgozat tárgya – a tipikus megjelölések rendszere. Ennek 25 tagja van és közöttük meglehetősen nagyok a különbségek, pl. a *lord* csak az angolban van meg és mindössze 5 denotátumot nevez meg, vele szemben a „fej” megvan mind a tíz nyelvben, ahol 99 denotátum kifejezésére 447 realizációban fordul elő. Az ekvivalenseknek a nyelvcsaládonkénti eloszlása sem azonos: az újlatinban 14 van, a germánban már 21, a szlávban 20. Vannak olyanok, amelyek csak egy nyelvcsaládban élnek, pl. „vastag” (fr. *gros*, ol. *grosso*), „magasabb” (ném./sv. *höhere/högre*), *nad*- (szb.-hv., le.). Találunk végül olyanokat is, amelyek csak egy nyelvből mutathatók ki, pl. ang. *lord*, *main*; le. *naczelny*; or. *основной*. Itt előre kell bocsátanom, hogy az azonos onomasziológiai funkciót betöltő, de hangtestükben eltérő lexémákat ugyanazon ekvivalens eltérő megjelenési formáinak tekintem. Így a „fej” az újlatinban mint fr. *chef* (> sp. *jefe*, rom. *șef*), ol. *capo*, a germán nyelvekben mint *Haupt*-/huvud-, a szlávban mint *главный/ glavni/ glówny* jelenik meg és figyelemre méltó, hogy a jelentésfejlődés egybevág a magyarral. Ugyanígy egy egységként jönnek számításba: „legfelső” (újlatin *supreme* stb. – a spanyolban *sumo* is ~ germán *oberste/överste* ~ szláv *верховный/vrhovni*); „nagy” (fr. *grand*, sp./ol. *grande* ~ rom. *mare*; ném. *gross* ~ sv. *stor* ~ ang. *big* és *great*; or. *большой* és *крупный* ~ szb.-hv./le. *veliki/wielki*). Itt említhetők az „első” különféle lexikai megoldásai is: ol. *primo*, *primario*, rom. *prim*; ném. *erste* ~ sv. *förste*; szb.-hv./le. *prvi/pierwszy*. Valamennyinél és még másoknál is (pl. „felső”: germán *ober*, újlatin *supérieur*, szláv *высший*) a nominációs folyamat során a lexematizáció az egyes nyelvekben/nyelvcsaládokban nem mindig alapul azonos attributumokon, azaz az etimologikus motiváció eltérhet,

mégis az egyes nyelvek szemantikai rendszerében lényegében azonos helyet foglalnak el, így egymásnak megfeleltethetők.

Tipikusan nevezem ezeket az ekvivalenseket (a németben 66 *Haupt-*, 33 *Ober-*, 14 *Hoch-*, 8 *General-*, 6 *Groß-*, 5 *Chef-*, 5 *erster*, 3 *Zentral-*), mert minden különbözőségük ellenére az adott korpuszon belül egy onomasziológiai természetű paradigmaticus sor tagjai és egyes meghatározott denotátumok kifejezésére egymás szinonimáivá válhatnak, pl. *Oberingenieur*/*Chefingenieur* 'főmérnök', *Oberstaatsanwalt*/*erster Staatsanwalt* 'főügyész', *Generaldirektor*/*Hauptdirektor* 'főigazgató', *Großwürdenträger*/*hoher Würdenträger* 'főméltóság'. Valamennyi jelentésszerkezetében szerepel egy „nagyobb jelentőségű” vagy „társadalmilag/funkcionálisan magasabban álló” széma, és ez adja a lehetőséget, hogy a „fő” funkció kifejezésére alkalmasak legyenek. Ezek az ekvivalensek általában melléknevek („nagy”, „magas”, „központi”, „felső”, „első”, „idősebb”, „lényeges”, „fontos”, „principális”, „generális”, „kapitális” stb.), csupán négy a főnév: a több nyelvcsaládban is előforduló *chef* és „mester”, a német/svéd *Haupt-/huvud-* és az angol *lord*.

E zárt, bár nyilván bővíthető rendszer mellett találunk egy másik, teljesen nyitott rendszert is, amelynek két jellegzetes képviselőjét különböztethetjük meg. Egyikük a monéma, ahol az eredeti motiváció esetleg még megőrződött, de általában véve elhomályosodott (pl. ném. *Kathedrale*, *Student*). A jelen tanulmány szempontjából monémának tekinthetők bizonyos elsődleges származékok is (pl. ném. *das Wichtigste* 'fődolog' ← *wichtig* 'fontos'; rom. *fruntaş* 'főember' ← *frunte* 'homlok'). Jóval több arcú az a lexematizáció, amit a „formáció más típusa”-ként tarthatunk nyilván és amelyen belül változatos szintagmatikus megoldások lehetségesek. Csak mutatóba: nem tipikus mellékneves kapcsolatok, pl. ném. *tragende Mauer* 'főfal', szb.-hv. *stoľna crkva* 'főtemplom'; különféle összetételek, pl. ném. *Gutsverwalter* '(uradalmi) főintéző', le. *arcykaptan* '(pogány) főpap'; elöljárós szerkezetek, főleg az újlatin nyelvekben, pl. fr. *préfet de police* '(rendőr)főkapitány', rom. *perete de rezistenţă* 'főfal'.

A monéma és a formáció más típusa a maguk nyitottságával igen alkalmasak arra, hogy bármelyik denotátumnak a megnevezés során egyéni arculatot kölcsönözzenek, de éppen az önkényesség nagyobb foka folytán a rendszerből is fakadó motivációnak komolyabb szerepe nemigen lehet. Tulajdonképpen ez az oka, hogy ennek a két ekvivalensnek a szorosabb elemzésére most nem kerül sor. Általában az ekvivalens típusa az, ami közös, de a sor összetartozása nem annyira szerves, mint a tipikus ekvivalensek esetében. A fr. *lieutenant* 'főhadnagy' (és spanyol, olasz, angol, svéd megfelelői) ma már monémának tekinthetők, mint az azonos denotátumot jelölő szb.-hv. *poručnik* és le. *porucznik*; a megnevezés eltérő folyamata, a denotátum kialakításának különböző módja azonban az elemzés számára teljesen világos. Ugyanezt mondhatjuk a formáció más típusáról is: az ekvivalens azonossága folytán egy sort alkotnak a 'főkapitány'-t realizáló újlatin *préfet de police*/*prefetto di polizia*, a német *Polizeipräsident*, a szláv *начальник (городской) милиции* típus (ilyen megoldás a szerb-horvátban és a lengyelben is), de azonnal szembeötlik, hogy itt három különféle megnevezés történt.

Valamennyi ekvivalensnél a realizáció száma nyelvenként és szemantikai csoportonként más-más lehet; egyes esetekben kiugróan magas és az adott nyelvre jellemző. A tíz olasz *maestro*-val szemben más nyelvben legfeljebb 5 „mester” jelentkezik, a 13 spanyol *mayor* és 11 olasz *maggiore* egyértelműen elkülönül az 5 angol *major*, 2 román *major* és egyetlen francia *majeur*-tól.

Meghatározó jellegű a németre és a svédre a 61 (34 + 27) „felsőbb” (*ober/över*), amely a többi nyelvben csak másképp lexematizálva és gyéribben jelentkezik; típusosan szláv jellegű a 32 „idősebb” (16 le. *starszy* + 16 or. *cmawuu*), még akkor is, ha ez az ekvivalens tőlük függetlenül nyolc angol *senior* realizációban is megjelenik.

2.5. Az absztrakció és vele párhuzamosan a megnevezés többféle úton futhat le, következésképpen nincsen semmiféle kötelező szabály arra nézve, hogy valamely denotátum egy nyelvben meglegyen, vagy hogy ez milyen lexematizációt nyerjen.

A forrásul felvett ÉKsz. anyagában vannak is olyan fő-előtagú összetett főnevek, amelyeket a korpuszba nem lehetett felvenni, mert nincsenek meg az idegen nyelvi megfelelőik. Általában sajátosan magyar öntetű hierarchikus fogalmakat jelölnek (pl. *főbíró*, *fővédnök*). Nem arról van szó, hogy lefordíthatatlanok, de ilyenkor csak körülírás lehetséges; az idegen nyelvekben megnevezés nem történt, nem ment végbe lexematizáció, nem született meg egy külön erre szolgáló és sajátos jelentésű lexikai egység. Más esetekben a régi magyar feudális közigazgatás egyes vezető tisztviselőinek nevét (pl. *főjegyző*, *főszolgabíró*) csak azokban a nyelvekben találjuk meg, ahol a magyar közigazgatás mintául szolgált, vagy ahol maga a közigazgatás szervezete erősen hasonló volt. (Ezért is választottam a nyugati szláv nyelvek közül a lengyelt, a déliek közül a szerb-horvátot.) Van olyan csoport is, ahol a magyar denotátumnak az egyik nyelvcsaládban van megfelelője, a másikban azonban hiányzik. A magyar *főpolgármester* egyenesen a német *Oberbürgermeister* tükörfordítása (megtaláljuk a másik két germán nyelvben és a lengyelben; van ugyan orosz *овер-бургомистр* is, de ezt csak akkor használják, ha a nyugati országokat említik), de az újlatin nyelvekben a fr. *maire*, a sp. *alcalde*, az ol. *sindaco*, a rom. *primar* egyaránt jelölheti a főváros vagy akár a legkisebb falu közigazgatásának vezetőjét. Néhány esetben valamely denotátum egy-egy nyelvben nem született meg, pl. ném. (*tudományos*) *főmunkatárs*, az újlatin nyelvekben *főműhely*, számosan (pl. fr., sp., ol., ang., szb-hv.) *főrendező*.

A denotátum terjedelme távolról sem azonos a különböző nyelvekben. A magyar *főpap* egyházi főméltóságot jelent függetlenül attól, hogy keresztény vagy más vallásról van szó; a vizsgálatba bevont nyelvek e tekintetben azonban gondosan különbséget tesznek (ném. *Prälat* ~ *Oberpriester*, fr. *prélat* ~ *grand prêtre*, or. *архидиакон, прелат* ~ *первосвященник, верховный жрец*). A magyar *főtétel* extenziója magában foglalja a logikával (ném. *Obersatz*, fr. *proposition majeure*), de az iskolai élettel kapcsolatosat (ném. *Hauptthese*, fr. *thèse principale*) is. Az ilyen esetekben két denotátummal kell számolni, mivel a világ ennek megfelelő nyelvi tagolása több nyelvben is megtörtént. A magyarban és a németben határozottan elkülönülnek egymástól: *főutca* = *Hauptstraße*, *főútvonal* = *Hauptverkehrsweg*, *fővezeték* = *Hauptleitung*, *fővonal* = *Hauptlinie*; ezzel szemben az oroszban — bár más lexikai megoldások is léteznek — mind a négy denotátumot leginkább a *магистраль* realizálja. Másképpen jelentkezik ez az angolban, ahol a *főútvonal*, a *fővezeték* és a *fővonal* három lexikai egységgel is kifejezést nyer, de ezek mindhárom denotátum esetében azonosak: *main line*, *great trunk*, *trunk line*. Mivel az oroszról eltérően az angolban a fentiek teljesen azonosan lexematizálódnak, úgy tűnik, hogy e nyelvben ezek egyetlen denotátumot alkotnak; a differenciálódás nem ment végbe és a szöveggörnyezet veszi át a további megkülönböztetés feladatát. A szemantikai kontrasztív

tipológia szempontjából viszont annyi denotátum létezésével kell számolnunk, ahány csak a vizsgálatba bevont bármelyik nyelvben működik: ha a világ bármifajta nyelvi tagolása akárcsak egyetlen nyelvben is megtörtént, akkor a megfelelő denotátum valamely formában való létezését sem lehet kizárni. Bármi legyen is a véleményünk az elmélet egészéről, úgy tűnik, hogy a „noematikus” értékről és az „üres hely”-ről („Leerstelle”) szóló elméleti fejtegetéseket a kontrasztív szemantikai tipológia — legalábbis az ilyenfajta vizsgálat szempontjából — alátámasztják (Heger 1965).

2.6. Vannak még további problémák is. A tanulmány jellegéből következik, hogy a tárgyalt ekvivalensek nem alkotnak teljes és ellentmondásmentes osztályokat. A francia *maître* két lexikai egységben jelenik meg (*branche maîtresse* 'főág', *maître-autel* 'főoltár'), de a *maître* azonos szemantikai funkcióban más lexikai egységekben is előfordul, pl. *maître-assistant* 'egyetemi adjunktus', *maître poutre* 'mestergerenda'. Mivel a magyarban az elsőnek egy idegen monéma ('adjunktus'), a másíknak egy másfajta összetétel felel meg, a fő-előtagú összetett főnevek korpuszának vizsgálatakor számontartásuk eleve elesik. A *maître*-ről mondottak szinte bármelyik nyelv bármelyik ekvivalensére érvényesek. A svédben a maga 25 realizációjával az *över* a második helyet foglalja el, de jócskán találhatók még további, az azonos szemantikai funkcióban való felhasználását igazoló összetételek, sőt olyan is akad, amelyet már nem fordíthatunk le *fő*-vel: *över-lärare* 'iskolaigazgató', ugyanígy a németben is 'Schuldirektor'. A német *Groß*-előtagú összetételek közül sem került be valamennyi a korpuszba, pedig a *Großinquisitor* a magyarban is *főinkvizítor*. Másoknak a magyarban a szó szerinti 'nagy' felel meg, sőt a mezőgazdasági nagybirtokon szolgáló *Großknecht* a magyarban *öregbéres* lesz, ez pedig érdekes párhuzam az angol *senior*-ral és a szláv *cmayuuü/starszy*-val. Úgy gondolom, hogy a megnevezés tendenciái és rendszere akkor tűnnek ki a legvilágosabban, ha egy pontosan körülírt korpuszra alapítjuk az elemzést. Éppen ezért választottam kiindulásul egy értelmező szótár anyagát, amely egy lexémának (morfólexémának) egy adott nyelv szókészleteti rendszerében elfoglalt helyéről kiegyensúlyozott képet ad.

A feldolgozott anyag szigorúan szinkron, azaz kimaradtak az elemzésből azok a lexikai egységek, amelyeket egy újabb az eleven nyelvhasználatból már kiszorított. Az ugyanazon denotátum megnevezéseinek történetét nyomon követő vizsgálat egyáltalán nem lenne érdektelen a szemantikai tipológia számára sem, hiszen a megnevezés történetéhez is hozzájárulhatna, de élő és nem élő lexikai egységek közös elemzése a megnevezés élő típusainak strukturális arculatát nem adekvát módon adná vissza. A feldolgozott anyag szinkron volta természetesen nem zárja ki, hogy az elemzések során egyes esetekben történeti szemponstokat is érvényesítsünk, hiszen a jelen mindig a megelőző fejlődés eredménye. A sorok különféle típusainak (korrelatív azonosság, genuin konvergencia, kölcsönzés stb. — l. alább) osztályozása és elkülönítése pedig a történeti fejlődés ismerete nélkül egyszerűen lehetetlen.

3. A szemantikai csoportok és az ekvivalensek

Az ÉKSz. alapján gyűjtött anyag nyolc szemantikai csoportba volt tagolható, elemeiknek a száma erősen eltérő. A nyolc csoport közül három személyekre vonatkozik: SZ¹: a társadalom hierarchikus szerkezetében kiemelt helyet betöltő m é l t ó s á g v i s e l ő k (16 denotátum), SZ²: magasabb beosz-

tásban működő alkalmazottak (36 denotátum, de itt nyelvenként több kitöltetlen hely van), SZ³: magasabb helyzetű, de nem szigorú hierarchikus rendben helyet foglaló személyek (9 denotátum). Egy tíz tagból álló csoport az intézmények neveit foglalja össze. A további négy csoport tárgyakra vonatkozik: T¹: építészet és műszaki tárgyak (21, ill. 22 denotátum), T²: kereskedelem és üzleti élet (7 denotátum), T³: tudományos terminológia (14 denotátum), T⁴: vegyes (11 denotátum; a máshová nem sorolhatók). Mintaként ebben a dolgozatban a SZ² csoportban megfigyelhető szemantikai sajátságokról számolok be; ez a legváltozatosabb, így csaknem valamennyi a többi csoportban előforduló jelenség megtalálható. Szükség esetén más szemantikai csoportok sajátságaira is utalok. Megjegyzendő még, hogy az egyes ekvivalensek arányai csoportonként változnak és ismét mások lesznek, ha az egész korpuszt vizsgáljuk.

3.0. A korpusz

Itt adom meg a SZ² csoporthoz tartozó 36 denotátum megfelelőit mind a tíz nyelvben, külön csoportosítva az újlatin, a germán és a szláv nyelvek anyagát, majd sematikus összesítő táblázat következik arról, hogy az egyes denotátumok az elemzett nyelvekben milyen ekvivalensekkel jelenhetnek meg. Egy-egy sorban mindig az azonos ekvivalenssel történő realizációk szerepelnek, de helykímélés céljából ott, ahol ez az áttekinthetőséget nem zavarja, egy sorba kerültek egyedi és unikális realizációk is; erre a || jel figyelmeztet. Ugyanazon ekvivalensnek azonos nyelvben több megjelenési formája is lehetséges; a mi szempontunkból ezek a variánsok, nempedig eltérő realizációk vagy szinonimák. Ezeket kapcsos kötőjel emeli ki. A korpusz anyagát l. a 12. kk. lapokon.

A számbajöhető 27 ekvivalens közül 18 jelenik meg, mégpedig 447 lexikai egységben. Tekintettel arra, hogy több üres hely is van, bizonyos denotátumoknál a szinonimia is megnyilvánul. A teljes korpuszban meglevők közül személyek jelölésére egyáltalán nem használatos „kapitális”, a szláv *магистральный/maģistralni*, az orosz *основной*, az angol *main*; rendkívül ritka a „központi” (sv. *centralfigur* 'főhős' SZ³), a „vastag” (fr. *grosse légume*, ol. *grosso pezzo* 'főmufti' SZ¹), és a germán/szláv „fontos” (or. *важная особа* 'ua.'). Úgy tűnik, hogy ezeknél az ekvivalenseknél a személy megnevezéséhez hosszabb út vezet, mint a többinél. Másrésről a „magasabb” ekvivalensként csak a SZ² csoportból mutatható ki.

3.1. L. a 25. lapon

3.2. A bemutatott 18 ekvivalens megterheltsége nem azonos. A csoport jellemzője a 27 denotátum megnevezésére 138 ízben jelentkező „fej” (a csoport összrealizációjának [ÖR] 31,0%-a) mind a tíz nyelvben járatos, míg ellentettje az egyetlen lexikai egységben jelentkező *Lord Mayor* 'főpolgármester'. A két szélsőség között számos árnyalat helyezkedik el. A leggyakoribbak: „generális” (9 denotátum; 48 realizáció, ÖR 10,7%), a formáció más típusa (19 denotátum; 51 egység, ÖR 11,4%), „felső” (28 denotátum; 56 egység, ÖR 12,5%), monéma (13 denotátum; 31 egység, ÖR 7,0%), és „idősebb” (22 denotátum; 40 egység, ÖR 9,0%). 19 és 12 között előfordulással bírnak: „magasabb”, „első”, „principális”, „magas”; az alábbiak még ennyivel sem: *nad-*, „mester”, *naczelnj*, „legfelső”, „legmagasabb”, „nagy”, „nagyobb”.

Annak ellenére, hogy nagyjából ugyanazon ekvivalensek fordulnak elő, a szemantikai csoportok elkülönülését, valóságos létét jól mutatja, hogy

bennük ezek más arányokban jelennek meg, különösen a csoport jellemzőjének tekinthető első helyen. A SZ² reprezentánsa, mint láttuk, a fej (138 egység = 31,0%), az utolsó helyet pedig a *lord* foglalja el. A megfelelő adatok a SZ¹ és I. csoportokban: „nagy” (45 realizáció = 20,8%) ~ „mester” és „idősebb” (egy-egy példa), illetőleg az intézmények csoportjában monéma (33 = 19,5%) ~ „első” (egy előfordulás). A T csoportokban ismét a „fej” jut vezető szerephez. Egészen jellegzetes, hogy a T¹ csoporton belül az újlatin nyelvek reprezentánsa nem a „fej”, hanem a „principális” (18 denotátum, 61 realizáció). Ez élesen elkülönül a germán *Haupt-/huvud*-tól (18 denotátum, 36 realizáció) és a szláv *главный* stb.-től (21 denotátum, 49 realizáció). A SZ¹ és SZ² határozott szembenállását mutatja még, hogy a SZ²-ben csoportelső „fej” a SZ¹-ben az ötödik helyen áll, míg emennek reprezentáns eleme a „nagy” a SZ²-ben mindössze két lexikai egységben kerül elő és így az utolsó előtti helyre szorul. Feltehető, hogy a szemantikai mikrostruktúrában a „fej” kifejezetten a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyre utal, ezért az eleve kiváltságos méltóságokat inkább a hódolatteljes „nagy” illeti meg. A két ekvivalens nem zárja ki egymást, de a jelölt denotátumok száma és százalékaránya jól mutatja, hogy más-más funkciót töltenek be. A megkülönböztetés nem a nyelvi rendszerből fakad; a nyelv a társadalmi igényeknek tesz eleget vele.

3.3. Az ekvivalensek szerepének megítélésében a pusztán mennyiségi elemzésen túlmenően fontos információkat kapunk, ha azt is megvizsgáljuk, hogy hány nyelvben fordulnak elő és ezek hány nyelvcsaládhoz tartoznak, nem közömbös továbbá a jelölt denotátumok száma, sem a genuin konvergencia megnyilvánulása.

3.3.1. Mind a tíz nyelvben csak négy ekvivalens fordul elő: „fej” (ÖR 138), „generális” (ÖR 48), a formáció más típusa (ÖR 51), monéma (ÖR 31). Kilenc nyelvből mutatható ki a „felsőbb” (ÖR 56; nincs meg az angolban), hétből a „magas” (ÖR 13; e csoportban hiányzik a szláv nyelvekből). Az „első” hat nyelvben jelenik meg (ÖR 21; mindegyik nyelvcsalád két-két képviselővel szerepel.) Az öt nyelvben élő „principális” kifejezetten újlatin jellegű: 12 ilyen realizáció mellett csupán egyetlen angol előfordulása van. Két további ekvivalens négy-nyelvben jelentkezik: „mester” (ÖR 7: fr., sp., sv., le; „nagyobb” ÖR 4: ez is újlatin jellegű: a sp., ol., rom. példa mellett egy angol is akad). A „legfelső” (ÖR 5) egy-egy előfordulással egy denotátumot öt nyelvben lexematizál: *supreme*: ol., rom., ang; *oberster* német; *vrhovni*: szb.-hv. Sajátos a három nyelvben meglévő „idősebb” (ÖR 40) megoszlása: 16 realizációjával a lengyelben az első, 16 realizációjával az oroszban a második helyet foglalja el, míg nyolc megjelenésével az angolban jóval szerényebb szerepet játszik. Két ekvivalens már csak két-két nyelvből mutatható ki: a maga nyolc (lengyel 5, szerb-horvát 3) realizációjával a *nad-* mindkettőben a hatodik helyen áll, a „magasabb” megterheltsége még kisebb: egy-egy svéd és német realizáció jelentkezik. A sort a csak egyetlen nyelvben található négy ekvivalens zárja: le. *naczelny* (6), szb.-hv. *veliki* (2), angol *lord* (1), sv. *högste* (1).

3.3.2. Magától értetődik, hogy ha egy kongruens ekvivalens több nyelvcsaládból is kimutatható, akkor nominatív értéke jóval magasabb mint azé, amely pusztán egyetlen nyelvben szolgál ugyanazon funkció betöltésére. Még egyszer figyelmeztetnem kell azonban arra, hogy most csak a SZ² csoportot elemezzük, hiszen az értékek csoportonként, következésképpen az egész

korpuszra nézve is változnak. A „fej” és a „felsőbb” ezen vizsgálat szempontjából is az első két helyen áll. Mindhárom nyelvcsaládban előfordulnak: a „fej” képviselője egyenletes (hat nyelvben csoportelső, négyben a második helyen áll), a „felsőbb” azonban szeszélyesen, az elsőtől a hatodik helyig jelentkezik, így itt az ŐR viszonylag magas száma (56) a döntő. Mindhárom nyelvcsaládban megvan a formáció más típusa (ŐR 51) a „generális” (ŐR. 48) és a monéma (ŐR 31), továbbá: „felsőbb” (9 nyelv), „első” (6 nyelv), „legfelső” (5 nyelv) és „mester” (4 nyelv).

Nyilvánvaló, hogy a „fej” (újlatin *chef* stb. ~ germán *Haupt* stb. ~ szláv *главный* stb.), a „legfelső” (ol. *comandante supremo* (? > rom. *comandant suprem*), ang. *commander supreme*, szb.-hv. *vrhovni komandant* 'főparancsnok') a „felsőbb” (fr. *fonctionnaire supérieur* (? > rom. *funcționar superior*), or. *высшее должностное лицо*, szb.-hv. *viši činovnik*, le. *wyższy urzędnik* 'főtisztviselő') és az „első” (ném. *erster Buchhalter*, sv. *förste bokhållare* 'főkönyvelő'; ol. *medico primario*, szb.-hv. *prvi lekar* 'főorvos'; rom. *primpretor* 'főszolgabíró', le. *pierwszy urzędnik* 'főtisztviselő') sok nyelvbeni járatossága nem valamilyen ősi indoeurópai genuin konvergencia megnyilvánulása; az ekvivalens nyelvenként/nyelvcsaládonként más-más lexémaként jelentkezhet. A denotátum nyelvi megformáltságában megnyilvánuló azonos motiváció az, ami közös és ami a korrelatív azonosságokra vezet: a minket érdeklő szemantikai funkció könnyen kifejezhető úgy, hogy a megnevezett személy a „fej”, „felsőbb” társadalmi rangja van, egyenesen ő a „legfelső”, az azonos munkát végzők között ő az „első”.

A „mester” négy nyelvben fordul elő és lexikailag mindegyikben azonos: fr. *maître d'hôtel*, sv. *hovmästare* 'főpincér'; sp. *maestro de cocina*, sv. *kökmästare*, le. *kuchmistrz* 'főszakács' — a lengyelben germán eredetű vagy tükörfordítás. Ezeknél a genuin konvergenciának a nyelvcsaládokat túllépő jelentkezése nem is zárható ki, de valószínű, hogy a motiváció is közös: a „mester” szémaszerkezetében megtalálható egy „valamihez kiválóan értő /, valamiben nagyon jártas” elem és ez már a latinban megadta a *magister* „fő” jelentéséhez vezető lökést. A „generális” kölcsönzéssel került át az újlatinból a germán és a szláv nyelvekbe (vö. 3.4.).

Két nyelvcsaládban 5 ekvivalens fordul elő, feltehetően a motiváció azonosságából hármuknál korrelatív sorok is vannak. Nominatív-onomasziológiai értékük meghatározásában ez nem is lebecsülendő. Mindegyikre egy-egy példa: „idősebb”: or. *старший сотрудник*/le. *starszy pracownik* ~ ang. *senior contributor* 'főmunkatárs' (az „idősebb”-től a „fő”-ig nem hosszú az út; az eredeti motiváció ugyan elhalványult, de még az új jelentést is átszínezi kissé); „magas”: fr. *haut fonctionnaire*, sp. *alto funcionario*, ol. *alto funzionario*, rom. *înalt funcționar* ~ ném. *hoher Beamter*, ang. *high official* 'főtisztviselő' (az e szemantikai régi csoportban a betöltött szerepre a „magas” meglehetősen kihasznált, még fokozott alakjai is önálló ekvivalensként szerepelnek); „nagjobb”: ol. *maresciallo maggiore* ~ ang. *regimental sergeant major* 'főtörzsőrmester' (a motiváció társadalmi indítéka itt is világos). Valószínűleg kölcsönzés folytán jött létre a korrelatív azonosság a „principális” esetében; az egyetlen angol realizáció (*principal contributor* 'főmunkatárs') pontosan így lexematizálódik az újlatin nyelvekben is. A 'fő' jelentés, ha a mainál jóval korlátozottabb kapcsolhatási lehetőséggel is, nyomon követhető a latinig. Csak egyedi realizáció van a „legmagasabb” ekvivalenssel: sv. *högste befälhavare* 'főparancsnok'.

A) ÚJLATIN NYELVEK

Denotátum	Francia	Spanyol	Olasz	Román
1. főellenőr	<i>contrôleur général</i> [rendőr] DM	<i>inspector general</i> AI <i>inspector-jefe</i>	{ <i>controllore capo</i> } { <i>capo controllore</i> } Batt	<i>revizor general</i> <i>revizor-șef</i>
2. főeladó	<i>contr. principal</i> ELar <i>rapporteur principal</i>	<i>ponente</i> AI, Mol	<i>impiegato di concetto</i> Batt, Pal	<i>referent principal</i> RMSz
3. főfelügyelő	<i>inspecteur gén.</i> GL	<i>inspector general</i> AI	<i>ispettore gen.</i> Batt <i>soprintendente</i> DO, Garz	<i>inspector gen.</i> RMSz <i>inspector-șef</i> FC
4. főgépező	{ <i>chef mécanicien</i> GR, TLF} { <i>mécanicien en chef</i> }	<i>mecánico jefe</i>	<i>capo meccanico</i> Batt	<i>mecanic-șef</i> RMSz
5. főhadnagy	<i>lieutenant</i> GL, GR	<i>teniente</i> AI, Mol	<i>tenente</i> DO, Z	<i>locotenent major</i> DEX
6. főigazgató	<i>directeur général</i> GR	<i>director general</i> Cas, Mol	<i>direttore generale</i> Batt, DO	<i>director general</i> DEX
7. főintéző (bírtokon)	{ <i>administrateur</i> TLF} { <i>régisseur</i> GL, GR }	<i>administrador</i> Cas, Mol <i>superintendente</i> Mol, Vox	<i>amministratore</i> Batt, DO <i>soprintendente</i> Batt	{ <i>administrator</i> DEX} { <i>vechil</i> DEX }
8. főintéző (tisztviselő)	∅	∅	∅	∅
9. főjegyző	∅	∅	∅	<i>prim-notar</i> FC
10. főkalauz	∅	∅	∅	∅
11. főkapitány	<i>préfet de police</i> GL, GR	<i>jefe de policía</i>	<i>prefetto di polizia</i> DO	<i>prefect de poliție</i> DEX
12. főkertész	? <i>chef jardinier</i>	? <i>jardinero jefe</i>	? <i>capo giardiniere</i>	? <i>grădinar-șef</i>
13. főkonzul	<i>consul général</i> TLF	<i>cónsul general</i> AI, Cas	<i>console generale</i> Garz, Z	<i>consul gen.</i> RMSz.
14. főkönyvelő	{ <i>chef comptable</i> TLF { <i>ch. de comptabilité</i> DM, TLF }	{ <i>jefe contable</i> } { <i>contador jefe</i> }	<i>ragionere capo</i> DO	<i>contabil-șef</i> FC

15. főmegbízott	<i>haut commissaire</i> TLF	<i>{comisario general [encargado general AI, Tolh]}</i>	<i>alto commissario</i> Batt, Z	<i>representant general</i>
16. főmérnök	<i>ingénieur en chef</i> GR, TLF	<i>ingeniero-jefe</i> Gross	<i>ingegnere capo</i> Batt	<i>inginer-şef</i> FC
17. főmunkatárs	<i>collaborateur principal</i>	<i>colaborador principal</i>	<i>principale collaboratore primo collab. Batt, DO</i>	<i>colaborator principal</i>
18. főnővér	<i>infirmière en chef</i> GR	<i>?enfermera jefa</i>	<i>{capo infermiera} [infermiera capo]</i>	<i>infirmieră-şefă</i> FC
19. főorvos	<i>{médecin-chef TLF [médecin en chef]}</i>	<i>médico-jefe</i> Gross	<i>medico primario</i> Batt, Z <i>primario</i> DO, Z	<i>medic-şef</i>
20. főparancsnok	<i>{commandant en chef GR, TLF [général en chef]}</i>	<i>{comandante en jefe AI, Vox [general en jefe]}</i>	<i>comandante in capo</i> Batt, Garz	<i>general-şef</i>
21. főpincér	<i>maitre d'hôtel</i> GL, GR	<i>maitre</i> Mol	<i>comandante supremo</i> Batt, Garz	<i>comandant suprem</i> DEX
	<i>chef d'office</i> DM	<i>jefe de comedor</i> Mol, Gross	<i>primo cameriere</i> Batt	<i>ospătar-şef</i>
22. főrendező	∅	∅	<i>capo cameriere</i> Batt	<i>regizor principal</i>
23. főszakács	<i>{chef de cuisine chef cuisinier [cuisinier en ch. GR, TLF] chef GR, TLF}</i>	<i>cocinero mayor</i> Cas, Mol <i>maestro de cocina</i> Mol, Vox	<i>capocuoco</i> Batt, DO	<i>bucătar-şef</i> RMSz
24. főszerkesztő	<i>rédacteur en chef</i> GR, TLF	<i>redactor-jefe</i> Gross	<i>{redattore capo [capo redattore Batt, DO]}</i>	<i>redactor-şef</i> DLR
25. főszolgabíró	∅	∅	∅	<i>primpretor</i> FC
26. főszülésznő	<i>sage femme en chef</i>	<i>matrona-jefa</i>	<i>capo ostetrica</i>	<i>moaşă-şefă</i>

Denotátum	Francia	Spanyol	Olasz	Román
27. főtanácsos	<i>conseiller général</i> TLF <i>conseiller supérieur</i> GL, TLF	<i>consejero superior</i> Tolh <i>consejero principal</i>	<i>primo consigliere</i>	<i>consilier principal</i>
28. főtiszt	<i>officier supérieur</i> GL, GR	<i>oficial superior</i> Tolh	<i>ufficiale superiore</i> DO, Z	<i>ofiter superior</i> DEX
29. főtisztelendő	<i>révérendissime</i> GL, GR	<i>reverendísimo</i> Mol, Vox	<i>revendissimo</i> DO	<i>prea sfinția sa</i>
30. főtisztviselő	<i>haut fonctionnaire</i> GL, TLF <i>fonctionnaire supérieur</i> GL	<i>alto funcionario</i> Gross <i>magistrado</i> Mol, Vox	<i>alto funzionario</i> Batt, Z <i>magistrato</i>	<i>înalt funcționar</i> CADE <i>funcționar superior</i> RMSz
31. főtitkár	<i>secrétaire général</i> GL, GR	<i>secretario general</i> Vox	<i>secretario generale</i> DO, Garz	<i>secretar general</i> DEX
32. főtörzsőrmester	<i>adjudant-chef</i> GR, TLF	<i>brigada</i> Mol	<i>maresciallo</i> Batt, DO <i>maresciallo maggiore</i> Batt, DO	<i>plutonier-adjutant</i> DEX
33. főügyész	<i>procureur général</i> GL, GR	<i>procurador general</i> Gross	<i>procuratore generale</i> DO, Z	<i>procuror general</i> RMSz <i>procuror-șef</i>
34. fővadász	<i>chasseur en chef</i>	<i>jefe de caza</i>	<i>cacciatore capo</i>	<i>vânător-șef</i>
35. főpolgármester	ø	ø	ø	ø
36. tud. főmunkatárs	<i>maître de recherche</i> GR <i>attaché de recherche</i> TLF	<i>investigador-jefe</i>	<i>principale collaboratore</i>	<i>cercetător principal</i> DLR

B) GERMÁN NYELVEK

Denotátum	Német	Svéd	Angol
1. főellenőr	{Oberrevisor } {Oberkontrolleur } Hauptrevisor	{överrevisor } {överkontrollör } SAOL, NO	controller-general
2. főelőadó	erster Referent/Sachbear- beiter DGS, Meyers Hauptreferent DGS	förste byråsekreterare SEF	chief official OED, WID {principal/rapporteur} OED
3. főfelügyelő	{Oberinspektor } {Oberaufseher DGS, W }	överinspektor SAOL, NO, ISO	{general supervisor } HG {inspector-general } OED {supervisor } {superintendent } OED, WID, HG chief inspector OED, HF senior inspector
4. főgépész	erster Mechaniker LED Obermaschinist DGS	förste maskinist SAOB övermaskinist SAOL, NO	chief mechanic
5. főhadnagy	Oberleutnant DGS	löjtnant SAOL	lieutenant OED
6. főigazgató	Generaldirektor DGS, W Hauptdirektor DGS, W	generaldirektör SAOB, ISO överdirektör SAOB, ISO	{director-general OED, WID } {general manager LED }
7. főintéző (birtokon)	Gutsverwalter W	godsförvaltare SAOB, ISO	estate agent CO {steward/bailiff} OED, WID
8. főintéző (tisztviselő)	Oberinspektor DGS, W	överinspektor SAOL, NO	cf. 3. főfelügyelő
9. főjegyző	Obernotar [HUNG !!]	ø	ø
10. főkalauz	Oberschaffner	överkonduktör SAOL, ISO	chief guard
11. főkapitány	Polizeipräsident DGS, W	polismästare SAOB, ISO polischef SAOB, NO	{chief of police } {chief constable } {chief police commis- sionar OED, WID }
12. főkertész	Obergärtner	överträdgårdmästare SEF	head gardener

Denotátum	Német	Svéd	Angol
13. főkonzul	<i>Generalkonsul</i> DGS, W	<i>generalkonsul</i> SAOB, ISO, NO	<i>consul general</i> OED, WID, HG
14. főkönyvelő	<i>erster Buchhalter</i> BrE <i>Hauptbuchhalter</i> DGS, ÖkLex	<i>förste bokhällare</i> SAOB	<i>chief accountant</i> OED, WID
15. főmegbízott	<i>Generalbevollmächtigter</i> DGS, W <i>Oberkommissar</i> BrE	<i>överkommisarie</i> SAOL, ISO, NO	<i>plenipotentiary</i> LED <i>chief commissioner</i> OED, WID <i>high commissioner</i> OED, WID
16. főmérnök	{ <i>Hochkomissar</i> } BrE { <i>hoher Komissar</i> } BrE, DGS	<i>chefingenjör</i> ISO, SAOB	{ <i>chief engineer</i> HF, LED <i>engineer in chief</i> HG, LED }
17. főmunkatárs	<i>Chefingenieur</i> DGS, W <i>Hauptingenieur</i> DGS <i>Oberingenieur</i> DGS, W	<i>överingenjör</i> SAOL, NO	
	kb. <i>führender Journalist</i>	{ <i>ledarskräbent</i> SAOL, SEF, NO <i>ledorförfattare</i> SAOB, NO	<i>principal contributor</i> OED <i>senior contributor</i>
18. főnövér	<i>Oberschwester</i> DGS, W	<i>översköterska</i> SAOL, NO	<i>matron</i> OED, WID <i>chief nurse</i>
19. főorvos	<i>Oberarzt</i> ¹ DGS, W <i>Chefarzt</i> ² DGS, W <i>Primarius</i> [osztrák] <i>Primararzt</i> [osztrák]	<i>överläkare</i> SAOL, NO <i>chefsläkare</i> [kat is] ISO, NO	{ <i>senior consultant</i> } LED { <i>senior surgeon</i> } HF
20. főparancsnok	{ <i>Oberbefehlshaber</i> } DGS, W } { <i>oberster</i> B. W } }	<i>överbefälhavare</i> SAOL, NO <i>högste befälhavare</i> SAOB, ISO, NO	<i>commander supreme</i> OED, HF <i>commander in chief</i> OED, WID, HG
21. főpincér	<i>Oberkellner</i> DGS, W	<i>hovmästare</i> SAOB, NO	<i>headwaiter</i> HF, HG, WID
22. főrendező	<i>Oberregisseur</i> DGS	<i>förste regissör</i> SAOB	∅
23. főszakács	<i>Chefkoch</i> DGS <i>erster Koch</i> DGS	<i>kökschef</i> SAOB <i>köksmästare</i> SAOB <i>överkock</i> NO	<i>head cook</i> OED, HF <i>chef</i> OED, WID

¹ a főorvos (*Chefarzt*) első asszisztense² a főorvos (*Oberarzt*) beosztottja is

Denotátum	Német	Svéd	Angol
24. főszerkesztő	<i>Chefredakteur</i> DGS, W <i>Hauptschrifileiter</i> DGS, W	<i>chefredaktör</i> SAOB, ISO <i>huvudredaktör</i> SAOB, ISO, NO	<i>editor in chief</i> WID
25. főszolgabíró	<i>Obertuhrichter</i> [HUNG!!]		cca <i>High Sheriff</i> Longman
26. főszülésznő	? <i>Chefhebamme</i>	<i>överbarnmorska</i> SEF, SAOL	<i>chief midwife</i>
27. főtanácsos	<i>Oberrat</i>	∅	∅
28. főtiszt	<i>Stabsoffizier</i> DGS, W	<i>regementsofficer</i> SAOB, ISO, NO	<i>field officer</i> OED, WID
29. főtisztelendő	<i>Hochwürden</i> DGS, W	<i>högvördighet</i> SAOB, ISO	<i>reverend</i> HG, LED
30. főtisztviselő	<i>hoher Beamter</i> DGS, W <i>höherer Beamter</i> DGS, W	<i>högre tjänsteman</i> ISO, NO <i>cheftjänsteman</i> ISO, SAOB	<i>high official</i> OED, Bromh { <i>chief official</i> OED, Bromh, HG, LED } { <i>chief clerk</i> HF } <i>head clerk</i> HF { <i>senior officer</i> Bromh } { <i>senior civil servant</i> }
31. főtitkár	<i>leitender Angestellte</i> <i>Generalsekretär</i> DGS, BrE <i>Chefsekretär</i> W	<i>ämbetsman</i> SAOL, NO <i>generalsekreterare</i> SAOB, ISO <i>chefsekreterare</i> SAOB, ISO, NO	<i>secretary-general</i> OED, HF, LED
32. főtorzsőr- mester	{ <i>Oberstabsfeldwebel</i> [BRD] BrE, W } { <i>Oberstabswachmeister</i> [A] Meyers } { <i>Stabsfeldwebel</i> [DDR] Meyers } { <i>Adjutant-Unteroffizier</i> [CH] Meyers }	<i>stabsunderofficer</i> NO	<i>sergeant-major</i> OED, WID
33. főügyész	<i>Oberstaatsanwalt</i> DGS, W <i>erster Staatsanwalt</i> W	<i>överåklagare</i> NO	<i>senior public prosecutor</i> LED <i>chief public prosecutor</i> HG
34. fővadász	<i>Oberjäger</i> H, LED	<i>överjägmästare</i> SAOL <i>förste jaktvårdare</i> SEF	<i>senior hunting official</i> HG <i>chief hunter</i> LED
35. főpolgár- mester	<i>Oberbürgermeister</i> DGS, W	<i>överbotgmästare</i> SAOL <i>förste borgmäst.</i> TSO	{ <i>Lord Mayor</i> OED, WID }
36. tud. főmun- katárs	<i>Forschungs(gruppen)- leiter</i>	<i>forskningschef</i> SAOL { <i>forskardocent</i> SAOB, ISO } { <i>forskningsledare</i> SEF }	<i>senior research fellow/worker</i>

C) SZLÁV NYELVEK

Denotátum	Orosz	Szb.-hv.	Lengyel
1. főellenőr	главный контролер старший контролер	glavni kontrolor	starszy kontr. VSz nadkontroler VSz
2. főelőadó	главный референт старший референт	viši referent	starszy referent
3. főfelügyelő	главный инспектор старший инспектор ШРС	glavni inspektor viši inspektor	starszy inspektor VSz {nadinspektor VSz} {nadzorca PI}
4. főgépezés	главный механик старший механик ШРС	glavni mehanikar	główny mechanik
5. főhadnagy	старший лейтенант СРЯ, СЛ, БНРС	poručnik RSHKJ, Dean	porucznik Dor, PI
6. főigazgató	начальник главного управления генеральный директор БНРС, ШРС	generalni direktor RSHKJ, RiKr	naczelný dyrektor Dor, PI
7. főintéző (birtokon)	управляющий именем СРЯ, СЛ, БНРС	upravitelj imanja RSHKJ	rzędca/zarządca Dor, VSz
8. főintéző (tisztviselő)	главный управитель старший управитель	glavni upravitelj	główny administrator
9. főjegyző		veliki beležnik	sekretarz gminny
10. főkalauz	старший кондуктор ШРС, Г главный кондуктор СЛ	glavni konduker	starszy konduktor VSz nadkonduktor Dor
11. főkapitány	начальник городской милиции/полиции	nacelnik uprave milicije šef milicije	naczelnik/komendant milicji/policji
12. főkertész	главный садовник С Син старший садовник С Син	glavni vrtlar	główny ogrodnik
13. főkonzul	генеральный консул СРЯ, СЛ	generalni konzul RSHKJ, RiKr	konsul generalny Dor, PI
14. főkönyvelő	главный бухгалтер СЛ, Щ	glavni knjigovođa Rist	główny księgowy PI starszy księgowy PI

Denotátum	Orosz	Szb.-hv.	Lengyel
15. főmegbízott	главноуполномоченный СЛ уполномоч. представитель СЛ, БНРС	{ glavni ovinnotočbenik } RSHKJ { glavni poverenik }	główny pełnomocnik plenipotent pełnomocnik generalny
16. főmérnök	главный инженер СРЯ, Г	glavni inženjer	nađinžynier Vsz starszy inż. Vsz naczelný inż. Dor., PI
17. főmunkatárs	старший сотрудник	glavni saradnik RSHKJ viši saradnik	starszy pracownik
18. főnővér	старшая медицинская сестра СРЯ, СЛ	glavna sestra	starsza siostra PI
19. főorvos	главный врач СРЯ, СЛ старший врач (кал)	glavni lekar/lečnik RSHKJ primarijus RSHKJ, Dean prvi lekar RSHKJ	prymariusz Dor, PI starszy lekarz PI naczelný lekarz Dor, PI
20. főparancsnok	главнокомандующий СРЯ, СЛ	glavni zapovednik Rist { vrhovni komandant/ } { zapovednik RiKr }	głównodowodzący naczelný wódz Dor, VSz
21. főpincér	главный официант СРЯ, СЛ старший официант БНРС, ЩРС метрдомель СРЯ, СЛ	glavni konobar RiKr naikonobar RSHKJ, Dean	starszy kelner PI
22. főrendező	главный режиссер БНРС		główny reżyser
23. főszakács	шеф-повар СРЯ, СЛ	šef kuhinje glavni kuvar RiKr	szef kuchni kuchmistrz Dor, LS starszy kucharz LS
24. főszerkesztő	главный редактор СРЯ, Щ, БНРС	glavni urednik RSHKJ	naczelný redaktor
25. főszolgabíró	уездный начальник	weski načelnik	starosta Dor, VSz
26. főszülész	главная акушерка	glavna babica	starsza położna
27. főtanácsos	советчик первого ранга старший советник	viši savetnik	starszy radca
28. főtiszt	старший офицер СРЯ, Щ, БНРС	viši oficir RSHKJ, RiKr	starszy oficer oficer sztabowy Dor

Denotátum	Orosz	Szb.-hv.	Lengyel
29. főosztályvezető	<i>Ваше Преподобие СРЯ, Щ, БНРС</i>	<i>prečasni RSHKJ velečasni RSHKJ, Dean</i>	<i>Wasza Przewielebnosc Dor, PI</i>
30. főosztályvezető	<i>высшее должностное лицо СЛ, БСЭ</i>	<i>viši činovnik RiKr</i>	<i>wyższy urzędnik Dor</i>
31. főtitkár	<i>генеральный секретарь СЛ, СРЯ, БНРС</i>	<i>generalni sekretar glavni tajnik</i>	<i>sekretarz generalny PI pierwszy urzędnik Dor</i>
32. főosztály- főmester	<i>{главстаршина {главный старшина }</i>	<i>stariji vodnik prve klase</i>	<i>starszy sierżant sztabowy starszy prokurator PI</i>
33. főügyész	<i>старший прокурор БСЭ, БНРС главный прокурор БНРС</i>	<i>državni nadodvjetnik RSHKJ, Rist</i>	
34. fővadász	<i>старший егерь БНРС</i>	<i>{nadlugar} {nadlovac} prvi lovac RiKr glavni lovac RiKr</i>	<i>łowczy wojewódzki pierwszy łowczy PI</i>
35. főpolgár- mester	<i>обер-бургомистр БНРС</i>	<i>∅</i>	<i> nadburmistrz PI, VSz</i>
36. tud. fő- munkatárs	<i>старший научный сотрудник СЛ, БСЭ</i>	<i>viši naučni saradnik</i>	<i>samodzielny pracownik nauki</i>

Összesítés a 10 nyelvre ekvivalensek szerint

Denotátum	Ekvivalens	fr.	sp.	ol.	rom.	ang.	ném.	sv.	or.	szb.-hv.	le.
1. főellenőr	generális „fej” „felsőbb” „idősebb” nad- principális „első”	+	+ + ¹	+ ¹	+ + ¹	+	+ +	+ +	+ +	+	+ +

¹ chef/chief

Denotátum	Ekvivalens	fr.	sp.	ol.	rom.	ang.	ném.	sv.	or.	szb.-hv.	le.
2. főelődó	principális	+			+						
	monéma		+			+					
	„első”							+			
	„fej”						+	+			
	MÁS				+		+		+		
3. főfelügyelő	„idősebb”								+		+
	„felsőbb”									+	
	generális	+	+	+	+	+					
	„fej”						+		+	+	
	„felsőbb”							+			
4. főgépező	MÁS				+						+
	„idősebb”						+		+		+
	<i>nad-</i>										+
	„fej”	+	+	+	+	+			+	+	+
	„első”							+			+
5. főhadnagy	„felsőbb”							+			
	„idősebb”								+		
	monéma	+	+	+		+				+	+
	„nagyobb”				+						
	„felsőbb”							+			
6. főigazgató	„idősebb”								+		
	generális	+	+	+	+	+	+	+		+	
	„fej”										
	„felsőbb”							+			
	MÁS								+		
7. főintéző (birtokon)	<i>naczelny</i>										+
	monéma	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	MÁS										+
	„fej”										+
	„felsőbb”						+				+
8. főintéző (tisztviselő)	generális										+
	MÁS										+
	„idősebb”								+		
	„fej”										+
	„felsőbb”						+				+
9. főjegyző	generális										+
	MÁS										+
	„első”										+
	„felsőbb”										+
	„nagy”							+			+
10. főkalauz	„felsőbb”										+
	„idősebb”										+
	„fej”								+		+
	<i>nad-</i>										+
	<i>naczelny</i>										+
11. főkapitány	„fej”										+
	„mester”										+
	MÁS	+		+	+	+	+	+	+	+	+
	„fej”		+								+
	„első”										+
12. főkertész	„első”										+
	„felsőbb”										+
	„idősebb”										+
	„fej”	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	„első”										+

1 *chef*2 *chief*3 *šef*

Denotátum	Ekvivalens	fr.	sp.	ol.	rom.	ang.	ném.	sv.	or.	szb.-hv.	le.
13. főkonzul	generális	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
14. főkönyvelő	„fej” „első” „idősebb”	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ²	+	+	+	+	+
15. főmegbízott	generális „fej” „magas” „felsőbb” MÁS monéma		+		+	+ ²	+	+	+		+
16. főmérnök	„fej” „felsőbb” „idősebb” <i>nad-</i> <i>naczelny</i>	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ²	+ ^{1,4}	+	+	+	+
17. főmunkatárs	principális „idősebb” „első” MÁS „fej” „felsőbb”	+	+	+	+	+	+	+	+		+
18. főnövér	„fej” „felsőbb” „idősebb” monéma	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ²	+	+	+		+
19. főorvos	„fej” „felső” monéma „első” „idősebb” MÁS <i>naczelny</i>	+ ¹	+ ¹		+ ¹		+ ¹	+ ¹	+	+	+
20. főparancsnok	„fej” „legfelső” „felsőbb” „legmagasabb” <i>naczelny</i>	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ²	+	+	+	+	+
21. főpincér	„fej” „mester” monéma „első” „felsőbb” <i>nad-</i> „idősebb”	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+		+	+	+	+
22. főrendező	„fej” principális „felsőbb” „első”				+		+	+	+		+

¹ *chef*² *chief*⁴ *Haupt + chef*

Denotátum	Ekvivalens	fr.	sp.	ol.	rom.	ang.	ném.	sv.	or.	szb.-hv.	le.
23. főszakács	„fej”	+ ¹		+ ¹	+ ¹	+	+ ¹	+ ¹	+ ⁵	+ ^{5,6}	+ ⁵
	monéma	+				+					
	„mester”		+					+			+
	„nagyobb”		+								+
	„idősebb”										+
24. főszerkesztő	„felsőbb”							+			
	„első”							+			
25. főszolgabíró	„fej”	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ⁴	+ ⁴	+	+	+
	<i>naczelny</i>										
	„első”				+						
	„felsőbb”						+				
26. főszülésznő	„magas”						+				
	MÁS								+	+	
	monéma										+
27. főtanácsos	„fej”	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ¹		+	+	
	„felsőbb”							+			+
	„idősebb”										+
28. főtitkár	principális		+		+						
	generális	+									
	„első”			+							
	„felsőbb”	+	+				+			+	
29. főtitkzeltendő	MÁS								+		
	„magas”							+			
	„nagy”									+	
30. főtitkztviselő	„magas”	+	+	+	+	+	+				
	„felsőbb”	+			+	+	+		+	+	+
	„fej”					+ ¹		+ ²			
	monéma		+	+							
	MÁS						+	+			
	„idősebb”						+				
31. főtitkár	„magasabb”						+	+			
	„első”										+
	generális	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
32. főtörzsőrmester	„fej”						+ ²	+ ²		+	
	monéma		+	+							
	MÁS				+		+	+		+	
	„fej”	+ ²							+		
	„nagyobb”			+			+				
„felsőbb”						+					
„idősebb”						+				+	

1 chief + head

2 chef

4 Haupt-/Huvud- + chef

5 wef, šef, szef

6 šef + glavni

Denotátum	Ekvivalens	fr.	sp.	ol.	rom.	ang.	ném.	sv.	or.	szb.-hv.	le.
33. főügyész	generális	+	+	+	+						
	„fej”				+ ²	+ ³			+		
	„felső”						+	+			
	„első”						+				
34. fővadász	„idősebb”					+			+		+
	nad-									+	
	„fej”	+ ²	+ ²	+ ²	+ ²	+ ³					
	„felsőbb”						+	+			
	„első”							+			+
35. főpolgármester	„idősebb”					+			+		
	nad-									+	
	MÁS										+
	„felsőbb”						+	+			
36. tud. főmunkatárs	„első”							+			
	lord					+					
	nad-								+		
	MÁS										+
36. tud. főmunkatárs	MÁS	+					+	+			+
	principális			+	+						
	„idősebb”					+			+		
	„mester”	+									
36. tud. főmunkatárs	„fej”		+ ²								
	„felsőbb”									+	

²chef³chief

3.1 A táblázatot l. a 25. lapon

[A 11. lap folytatása] Egyetlen nyelvben (le. *naczelny*, szb.-hv. *veliki*, ang. *lord*, sv. *högst*) járatos négy ekvivalens. A *nad-* öt denotátumot lexe-matizál a lengyelben, hármát a szerb-horvátban. Motivációról itt nemigen lehet beszélni, mert valószínűleg areális hatásra jött létre (vö. 3.3.4.4.). Szándékosan maradt a sorozat végére a 13 német/svéd korrelatív azonos-ságot adó *ober/över*. Ez szemléletesen mutatja, hogy az értékelés során mindig a megfelelő szempontokra kell ügyelni. Ha nem is az ekvivalens, maga a lexé-ma a negyedik helyre szorul – csak két nyelvben fordul elő! – viszont ezek-ben a maga 21, ill. 17 realizációjával a „fej”-et is megelőzve az első helyet foglalja el. Az *ober/över* „fő” jelentése őrizi azt a motivációt, amely a magasabb beosztásra utal, ez annál is világosabb, mivel maga a lexéma eredetileg középokban áll.

3.3.3. A megnevezés kérdéskörének tárgyalása során nem maradhat figyelmen kívül az egy-egy ekvivalenssel realizált denotátumok száma sem. Sajátos módon az a látszat támadhat, hogy a hosszabb sorok és a realizált denotátumok száma között ellentmondás van, mivel az előbbiek kiterjedtebb volta a denotátumok számának csökkenésével jár. A valóságban azonban nem ez a helyzet: ha tekintélyes számú tagból álló sorban realizálódik, már egyetlen denotátum is arra hívja fel a figyelmet, hogy az érintett ekvivalens a világ nyelvi tagolásában, ennek logikai elemzésében komolyabb szerepet tölthetett be, és ugyanerről tanúskodik, ha egyetlen ekvivalenssel számos denotátum

3.1. A korpusznak az elemzések alapján szolgáló mutatóit az alábbi táblázat adja:

Ekvív.	Denot.	Nyctal.	fr.	sp.	ol.	rom.	ang.	ném.	sv.	or.	szb.-lv.	le.	Össz.
„fej”	27	3	13	14	12	15	4+16*	6+6*	1+6*	17+1**	17+2**	7+1**	138
„felsőbb”	28	3	3	2	2	2		21	17	1	7	1	56
más típus	19	3	2	1	4	3	6	8	6	8	6	7	51
generális	9	3	7	7	5	7	6	4	3	3	3	3	48
„idősebb”	22	2					8			16		16	40
monéma	13	3	4	6	6	1	5	1	1	1	2	4	31
„első”	15	3			4	2		5	6		2	2	21
principális	6	2	3	2	2	5	1						13
„magas”	4	2	2	1	2	1	3	3	1				13
nad-	8	1									3	5	8
„mester”	4	3	2	1					3			1	7
naczelny ^o	6	1										6	6
„legfelső”	1	3			1	1	1	1			1		5
„nagyobb”	3	2		1	1	1	1						4
„magasabb”	2	1						1	1				2
„nagy” ¹⁰	2	1									2		2
„legmagasabb” ¹⁰	1	1							1				1
lord ^o	1	1					1						1
18 ekvív. 36 denot.			36	35	39	38	52	56	46	47	45	53	447

* *Haupt-/huvud-/head + chef*

** *glavni + šef*

^o csak egy nyelvben

nyer kifejezést. A SZ² csoportban az első helyen álló „fej” a 36 közül 27 denotátum kifejezésére szolgál, és közöttük 4 kilences, 3 nyolcas, 2 hetes és 2 hatos található. A csoportra eléggé jellemző „generális” még ennél is telítettebb: a 9 vele realizált denotátum közül 2 tizes, 1 nyolcas, 2 ötös és 3 négyes, az egyedi realizációk száma pedig mindössze 2. Egyben érdekes megfigyelni, hogy néhány ekvivalens a lexematizált denotátumok számát illetően kitüntett: a 27 „fej” és a 9 „generális” mellett szerepel 28 „felső”, 22 „idősebb” és 15 „első”; mindegyiküknek az eredeti jelentése meglehetősen konkrét, ugyanakkor a valamely sorban betöltött fontosabb helyet is jelölik.

3.3.4. A megnevezés szempontjából sem közömbös, a tárgyalt nyelvek tipológiai viszonyai szempontjából pedig nagyon is lényeges, hogy az egyes ekvivalensekkel hány és milyen fokozatú (tizes, kilences, nyolcas stb.) sorok alakultak ki. Ezeknek különböző típusairól (pl. genuin konvergencia, eltérő szerkesztésmód, areális jelenségek stb.) számbavételük után lesz szó.

Tizes sor mindössze kettő van és ezek a „generális” megjelenései (13., 31.*). Kilences sort alkot négy denotátum a „fej” ekvivalenssel (14., 16., 23., 24.; a hiányzó nyelv esetenként más), és egy alkalommal a „generális” (6.) is így jelenik meg. Nyolcas és hetes sorokat csak a „fej” ismer (4., 12., 20., illetve 21., 26.). A hatos sorok az elsők, ahol a „fej” mellett (18., 19.) már más ekvivalens is megjelenik: „magas” (30.; négy újlatin és két germán nyelvben). Ötös sort találunk öt ekvivalenssel: a „fej” (1.: 3 újlatin + 2 germán; 34.: 4 újlatin + angol), a „generális” (3.: 4 újlatin + angol) és a „felsőbb” (28.: 4 újlatin + szerb-horvát, 30.: fr., rom., or., szb.-hv. le.) után van „principális” (17.: 4 újlatin + angol) és „legfelső” (20.: ol., rom., ang., ném., szb.-hv.) is. Négy ekvivalens összesen kilenc négyes sort ad: „fej” (3.: rom., ang., or., szb.-hv.; 8.: angol és 3 szláv; 11.: sp., ang., sv., szb.-hv.; 15.: angol + 3 szláv); „generális” (1.: fr., sp., rom., ang.; 15.: sp., rom., ném., le.; 33.: fr., sp., ol., rom.); „felsőbb” (27.: fr., sp., ném., szb.-hv.); „magas” (15.: fr., ol., ang., ném.). Tovább bővül a korrelatív sorokat alkotó ekvivalensek köre, ha a hármas sorokat vesszük szemügyre: „fej” (2.: ang., ném., or.; 10.: ang., or., szb.-hv.; 31.: ném., sv., szb.-hv.); „idősebb” (3., 17., 19., 33.: ang., or., le.); „mester” (23.: sp., sv., le.). Ugráasserűen megnő a kettős sorok száma: 40 ilyen van és ennek több mint a felét a 13 német/svéd „felsőbb” és a 9 orosz/lengyel „idősebb” adja. Jelentkeznek még „fej” (10., 22., 32., 33.), „első” (2., 4., 14., 19.), „principális” (2., 27., 36.), „magas” (29.), „mester” (21.), „nagyobb” (32.).

A fenti felsorolás figyelmes olvasója nyilván észrevette azt a tarkaságot és változékonyságot, amellyel az egyes sorokban az azonos ekvivalens különböző nyelvekben realizálódik. E kérdésről még lesz szó, de már most aláhúzzuk, hogy ez a „fő” szemantikai rendszerének egyik jellemzője: az adott struktúrából folyó lehetőségek közötti választás. Talán nem elsietett az a következtetés sem, hogy ez a szemantikai mikrostruktúrára általában is jellemző; e téren a pontosítás, a részletek tisztázása még a nyelvtudományra váró hatalmas feladat.

Már említést nyert, hogy az ekvivalens eredeti nominációs funkcióját, a megnevezés szemantikai értékét annál magasabbra becsülhetjük, minél több nyelvesaládból és nyelvből mutatható ez ki. Evvel párhuzamos a korrela-

* A továbbiakban az aláhúzott számok mindig a megfelelő denotátumot jelölik. A monémára és a formáció más típusára nem térek ki.

tív azonosságokat alkotó sorok hosszúságának, a benne helyet foglaló tagok számának a növekedése. E szempontra most vissza kell térni, hogy az ekvivalenseket így is megvizsgáljuk. Még ha ez az ŐR. számából is folyik, mindenképpen releváns, hogy a legtöbb és leghosszabb sor a „fej” és „generális” ekvivalensekkel jelentkezik. A „fej” esetében ez tipológiailag a nyelvcsaládon túlnyúló, a megnevezés motiváltságából fakadó korrelatív azonosság, a „generális” azonban jellegzetesen újlatin típusú megnevezés és kölcsönzés útján terjedt tovább.

A „fej” és a „generális” sok tagból álló sorai után elsőnek a „magas” hatosa jelenik meg; a „magas” a SZ² csoportban a szláv nyelvekből nem mutatható ki. Az azonos társadalmi motivációról már volt szó, erre mutat az is, hogy a „felsőbb” ötös (28.: 4 újlatin + szb.-hv.; 30.: 2 újlatin + 3 szláv) és hármas (27.: fr., sp., szb.-hv.) sorokat is alkot, megtaláljuk továbbá a „magas”-t is egy négyes (15.: fr., ol., ang., ném.) és egy kettős (29.: ném., sv.) sorban. Nem kevésbé jelentős a „legfelső” öt nyelvben való megjelenése, mégpedig mindhárom nyelvcsaládból (20.: ol., rom., ang., ném. szb.-hv.). Igaz ugyan, hogy ez az ekvivalens csak egy denotátumot lexematizál, de jelöltje nem egyszerűen magasabb beosztású, hanem a társadalmi ranglétra csúcsán áll ('főparancsnok'!). Talán nem egyszerű véletlen, hogy a hozzá nagyon közel álló 'legmagasabb' csak unikális realizációként jelentkezik (20.: sv.) és azonos denotátumot fejez ki.

A megnevezés alapjául szolgáló attributum és az így kialakított denotátum azonosságát mutatja az „idősebb”: négy hármas (3., 17., 19., 33.: ang., or., le.) és három kettős (8., 34., 36.: ang., or.) sor és a „mester”: egy kettős (21.: fr., sv.) és egy hármas (23.: sp., sv., le.) sor, de az utóbbiban a lengyel nem genuin megnevezés, hanem germán hatás. Ugyanilyen természetű a 'főtörzs-őrmesternek (32.) a „nagy” ekvivalenssel való lexematizálása az olaszban és angolban, továbbá a 'főorvos' (19.) egyik deszignációja: „első” az olaszban és a szerb-horvátban. Mindezek nyelvcsaládonként egymástól nyilván függetlenek, (a 19. esetében az összefüggés nem zárható ki teljességgel), a denotátum elkülönítéséhez szükséges releváns jegy megragadása a közös. Van még néhány ekvivalens ahol kialakultak még korrelatív azonosságok, ezeknél azonban tipológiailag az egyetlen nyelvcsaládban való realizálódás a jellemzőbb. Ilyen a „felsőbb” (13 német/svéd párhuzamos lexikai egység) és a „principális” (a három kettős sor — 2., 27., 36. — jellegzetesen újlatin és ilyen az ötös (17.) is, ahol a négy újlatin nyelv mellett kölcsönzött elemként az angolban tűnik fel.). Tulajdonképpen ez a jellemző a már fentebb említett „idősebb” (9 orosz/lengyel kettős sor) és az „első” (3 német/svéd sor: 2., 4., 14.) esetében is. A „generális”, „principális” „idősebb” és „első” példái egyébként szépen igazolják, hogy a korrelatív sorok két fajtája között sem célszerű áthághatatlan határokat vonni.

3.3.4.1. Sok esetben a korrelatív sor tagjai mintha egymás másolatai volnának: 28.: fr. *officier supérieur*, sp. *oficial superior*, ol. *ufficiale superiore*, rom. *ofiter superior*; 30.: *haut fonctionnaire*, sp. *alto funcionario*, ol. *alto funzionario*, rom. *inalt funcționar*; 17.: fr. *collaborateur principal*, sp. *colaborador principal*, ol. *principale collaboratore*, rom. *colaborator principal*; 19.: fr. *médecin-chef*, sp. *médico-jefe*, rom. *medic-șef*; 3.: fr. *inspecteur général*, sp. *inspector general*, ol. *ispettore generale*, rom. *inspector general* („generális”-sal még: 6., 13., 31., 33.); 1.: ném. *Oberrevisor* ~ sv. *överrevisor*, 4.: ném. *Obermaschinist* ~ sv.

övermaskinist („felső”-vel még: 3., 8., 16., 20., 35.); 15.: ném. *hoher Kommissar* ~ ang. *high commissioner*; 14.: ném. *erster Buchhalter* ~ sv. *förste bokhållare*; 4.: or. *главный механик*, szb.-hv. *glavni mečanikar*, le. *glówny mechanik* („fej”-jel még: 18.; orosz és szerb-horvát: 1., 3., 8., 16.; orosz és lengyel: 22.); 2.: or. *старший референт*, le. *starszy referent* („idősebb”-bel még: 3., 10., 18., 21., 27., 33.). A fenti esetekben nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy az azonos nyelvcsaládon belül egyes esetekben kölcsönzés történt, de erre nincs formális bizonyító adat, az első előfordulások dokumentációja pedig még messze van attól, hogy erre támaszkodhatnánk. A *genuin konvergencia* jelenléte bizonyítottan tekinthető, mivel egyes esetleges kölcsönzések beigazolódása esetén is (a „generális”-ról még szó lesz) a felsorolt korrelatív sorok többségét ez hozta létre.

3.3.4.2. A *genuin konvergencia* szinte biztos bizonyító jege az *eltérő szerkesztésmód*: az a tény, hogy a realizált lexikai egységben az ekvivalens azonos, a vele jelzett főnév azonban más lexéma, erősen amellett szól, hogy a megnevezés az egyes nyelvekben önállóan, egymástól függetlenül történt. Példáink: 1.: sp. *inspector-jefe*, ol. *capo controllore*, rom. *revizor-șef*, 21.: fr. *chef d'office*, sp. *jefe de comedor*, ol. *capo cameriere*, rom. *ospătar-șef*, 4.: fr. *chef mécanicien/mécanicien en chef*, sp. *mecánico-jefe*, ol. *capo meccanico*, rom. *mecanic-șef* (ez esetben nem az eltérő főnév, hanem az eltérő szintagma-tikus kapcsolódási típus a releváns. Ez külön probléma, amire sajnos most nem tudok részletesebben kitérni. Az újlatin „fej” eltérő altípusainak (*X chef*, *chef X*, *chef de X*, *X en chef*) közös jelenléte kizárja a kölcsönzést (pl. 4., 14., 16., 24., és természetesen ez áll az eltérő szerkesztésmódra is); 1.: fr. *contrôleur général*, sp. *inspector general*, rom. *revizor general*, 15.: sp. *comisario general* ~ rom. *reprezentant general*; 10.: ném. *Oberschaffner* ~ sv. *överkonduktör*, 12.: ném. *Obergärtner* ~ sv. *överträdgårdmästare* („felső”-vel még: 19., 33.); 24.: ném. *Hauptschriftleiter* ~ sv. *huvudredaktör*; 29.: ném. *Hochwürden* ~ sv. *högvördighet*; 2.: ném. *erster Referent* ~ sv. *förste byråsekreterare*, 4.: *erster Mechaniker* ~ sv. *förste maskinist*; 12.: or. *главный садовник*, szb.-hv. *glavni vrtilar*, le. *glówny ogrodnik*, 14.: or. *главный бухгалтер*, szb.-hv. *glavni knjigovođa*, le. *glówny księgowy* („fej”-jel még: 15., 20.; orosz és lengyel: 8., orosz és szerb-horvát: 19., 21., 24., 26.); 17.: or. *старший кондуктор* ~ le. *starszy pracownik*; 20.: szb.-hv. *viši činovnik* ~ le. *wyższy urzędnik*.

3.3.4.3. Ekvivalenseknek más nyelvcsaládba kerülésével a **3.4.** szakaszban foglalkozom, de a korrelatív azonosságok tipológiájának a bemutatásakor szólni kell a feltehető *tükörfordítá*sokról is. Ez nem zárható ki azokban az újlatin nyelvekből származó négyes sorokban, talán egyes hármásokban sem, amelyek egymásnak minden elemükben megfelelnek. A számításba vehető ekvivalensek közül a „generális” az, amelyikről ezt a tévedés legkisebb kockázatával állíthatjuk, mivel a ’főkonzul’ (13.), ’főtitkár’ (31.), ’főigazgató’ (6.) „generális”-sal való megnevezése nemzetközivé vált, és ez aligha független a politikai és diplomáciai terminológiának a franciában való nagyon korai kialakításától, a francia nyelv tekintélyétől. A megnevezésnek az olaszban való létrejötte sem utasítható el eleve.

Tükörfordításra lehet gondolni egyes kettős sorok esetében, elsősorban ott, ahol az egyik a román. Ismeretes, hogy a múlt század második felétől a románoknak a többi újlatin nyelvhez való tudatos közelítése ment végbe (Nicu-

lescu 1965). Ezért a rom. *funcționar superior* feltehetően a fr. *fonctionnaire supérieur*, a rom. *comandant suprem* pedig az ol. *comandante supremo* hatását mutathatja, talán ilyenyszerű kapcsolat van a rom. *referent principal* és a fr. *rapporteur principal* között is. Nehezebb állást foglalni ott, ahol az ilyen kettősökben a spanyol jelenik meg: sp. *consejero principal* ~ rom. *consilier principal*. Tekintettel arra, hogy a két nyelv között közvetlen érintkezés nem volt, továbbá, hogy a spanyol a román „relatinizálás”-ához sem szolgált például, itt inkább a genuin konvergencia megnyilvánulásával van dolgunk.

Már volt szó az újlatin „fej” *chef en X* altípusáról. Ez kifejezetten francia alakulat, számos denotátum nyer ilyen megformálást (4., 16., 18., 19., 20. stb.), de mind az olaszban, mind a spanyolban csak egy ilyen van: ol. *comandante in capo*, sp. *comandant/general en jefe*. Nem egy olasz és spanyol szótár meg is jegyzi, hogy gallicizmussal, a fr. *commandant/général en chef* tükörfordításával van dolgunk. Ez természetesen az angol *commander in chief*, sőt *editor in chief*, *engineer in chief* esetében is fennáll.

Ilyen tükörfordítások a germán és szláv nyelveken belül is elképzelhetők, ezeknek a feltárását azonban e nyelvek szakembereire kell bíznom.

3.3.4.4. Korrelatív sorok megjelenhetnek areális hatásra is. A másik három újlatin nyelvtől eltérően csak a románban nyer külön lexematizációt a 'főhadnagy' (rom. *locotenent major*) és a 'főrendező' (*regizor principal*), ezek minden bizonnyal a német *ober* (vö. *Oberleutnant*, *Oberregisseur*) és/vagy a magyar *fő*-mintájára alakultak. A szerb-horvátban és a lengyelben a *nad* előjáró összetételi előtaggá vált. Ez a szóképzési megoldás egyáltalán nem jellemző a szláv nyelvekre (a *nad*-ma már erősen visszaszorulóban is van), viszont a két nyelv, ahol megtaláltuk, érintkezik a némettel, így méltán gondolhatjuk, hogy ismét a német *ober* hatásával állunk szemben.

Egymással érintkező nyelvek esetén az areális hatásnak kevésbé egyértelmű megnyilvánulása lehet a kettős sor is. A teljes korpuszon belül figyelemre méltó számban jelentkeznek francia—olasz párhuzamok, a SZ²-ben ilyen: fr. *haut commissaire* ~ ol. *alto commissario*.

3.4. Már nem specifikus megnevezés, amikor a germán és a szláv nyelvek újlatin lexémákat vesznek át. Ennek legjellegzetesebb esete a „generális”, ami a 'főkonzul' és a 'főtitkár' esetében tízes sorokat adott, a 'főigazgató' ilyen megfelelője is csak a lengyelből és az oroszból hiányzik. A „generális” 7 denotátum kifejezésére 22 realizációval valamennyi megvizsgált germán és szláv nyelvben megjelenik. Ha a SZ² csoporton túllépünk, nemcsak további magas korrelatív azonosságokat, közöttük tízes, kilences sorokat találunk, hanem már az angolban létrejött lexikai egységeket is, pl. *general post office* 'főposta'. A „generális” voltaképpen nemzetközi prefixummá vált, de a feltűnő egybeesések, azaz a kölcsönzések (tükörfordítások) mellett minden nyelv ugyanakkor a maga egyéni módján is alkalmazza, pl. csak a németben *Generalbevollmächtigter* (15). A feltárt anyag azokat igazolja, akiknek az univerzálékkal szemben bizonyos fenntartásaik vannak, ugyanakkor azonban — márcsak a mögötte rejlő elméleti megfontolások miatt is — alátámasztja a „frekventália” műszó bevezetésére tett javaslatot (Szerebrennyikov 1974).

Nem kevésbé jellegzetes az újlatin nyelvekben a SZ² csoportban reprezentáns *chef* átvétele. A szlávba csupán egyetlen egyedi kölcsönzéssel került (23.: or. *uef-nosap*, szb.-hv. *šef kuhinje*, le. *šef kuchni*), sőt talán már szláv

megnevezés, annál több a példa a germán nyelvekből (14 denotátum 21 realizáció). Bár a lexikai megformálás arra vall, hogy a kölcsönzés külön-külön, nyelvenként történt vagy maga a nomináció már genuin, mégis van két eset, ahol a lexéma mindhárom germán nyelvbe bekerült (16., 24.). A németben és a svédben egyaránt megvan a *Chefkoch* és a *kökschef* (23.), a svédben és az angolban a *polischef* és *chief of police/chief police commissioner* (11.), illetve *cheftjänsteman* és *chief official* (30.). A lexikai megformáltság ismét a nyelvenkénti alakulást mutatja. Újlatin mintára jött létre a német *Chefarzt*, de már germán szemléletű megnevezés a német *Chefsekretär* és svéd *chefsekreterare*. Egészen sajátos az angol. E nyelvben a SZ² csoportban 16, a teljes korpuszban 27 *chief* van. A most elemzett csoport denotátumainak felében a *chief*-fel történő megnevezés az angol sajátja, hét esetben az őst az újlatin négyes korrelatív sorban kereshetjük.

Tovább szűkül a kölcsönzés nyelvterülete a *principal* esetében, amely csak az angolból mutatható ki. Bár a SZ² csoportban csupán egyetlen denotátum (17.: *principal contributor/collaborator* — mintája az újlatinban négyes genuin konvergenciát adó *collabotateur principal* stb.) nyer ilyen realizációt, nem hagyható említés nélkül, hogy a teljes korpuszban 21 angol *principal* került elő és ezek közül csupán a *principal church* 'főtemplom', a *principal valley* 'fővölgy' és *principal subject* 'főtantárgy' négyes vagy hármas korrelatív sora nem mutatható ki az újlatinból.

Az angol *major* nyilvánvalóan ugyanazon lexéma mint újlatin megfelelői (*majeur, maggiore* stb.). Az angolban öt *major* van, ezek közül három megegyezik az újlatin nyelvek valamelyikének a használatával. A logikai *major proposition* 'főtétel' — mind a négy újlatin nyelvben ugyanez az ekvivalens szerepel — éppúgy a latin *propositio maior* folytatása, mint az újlatin nyelvekben. Nyelvspecifikus motiváció eredményének, tehát egymástól függetlennek tartom az ol. *maresciallo maggiore* és az ang. *regimental sergeant major* 'főtörzs-örmeister' egybeesését, továbbá az ugyancsak ol. *maggiore azionista* ~ ang. *major shareholder* 'főrészes' párhuzamot.

A korpuszban hat, a csoporton belül egyetlen példában szerepel az angol *supreme* (20.: *supreme commander*). A forrás itt is inkább a latin *supremus*, az újlatin közvetítés kevésbé valószínű. Ezt mondhatjuk az angol *central* és *capital* ekvivalensekről is, amelyek egyébként a SZ² csoportban nem jelentkeznek.

A kölcsönzések vizsgálata ráirányította a figyelmet az angol sajátos különállására. Az újlatinon kívül csak itt található — a teljes korpuszt vesszük számba — *principal, major, supreme*, de ilyenek *lord, senior*, továbbá a SZ²-ben nem jelentkező, de igen tekintélyes számú, 38 denotátumot képviselő *main*, végül a germán nyelvek közül csak az angolban mutatható ki „elsődleges” (két denotátum) és „kapitális” (egy denotátum). Valamely ekvivalens-lexémának egyetlen nyelvben való járatossága természetesen nem csupán az angolra vagy a germán nyelvekre jellemző (vö. sp. *sumo*, le. *naczelny*, or. *основной*, de az individualitás ekkora foka egyetlen más tanulmányozott nyelvben sem fordul elő. Ez az angolt ért francia hatással magyarázható, ami talán a latinból való átvételeket (*capital, central, major, senior, supreme*) is megkönnyíthette, nem zárható ki végül az angol „splendid isolation”-ja sem.

3.5. Az egyes nyelvcsaládok belső homogeneitásának jó tipológiai jellemzője lehet, hogy mennyi és hány tagból álló sor található bennük. Az angol

révén a germán lényegesen más képet mutat, mint az újlatin vagy a szláv. A germán nyelvekben meglehetősen kevés a hármas sor (zárójelben az újlatin és szláv megfelelések): „nagy”: 1 (6, 1); „generális”: 4 (3, 4); „fej”: 8 (6, 37); „központi”: 2 (4, 0); „magas”: 5 (0, 0). Szám szerint a germánban a hármas korrelatív azonosságok száma 20; ez a szlávban 42, az újlatinban 32, de ez utóbbihoz még hozzá kell adni az 51 négyes sort is. Ebben az összevetésben a germán nyelvek az utolsó helyet foglalják el, viszont minden külön mérés nélkül is szembeötlik, hogy nincs még két nyelv, amely annyira szoros kapcsolatot mutatna, mint a német és a svéd. Külön vizsgálatok tárgya lehet, hogy ebből mennyi a genuin konvergencia és mennyi a kölcsönzés. A „fej” szláv realizációjának 37 hármas sora a homogeneitásnak kétségkívül sokatmondó jele, mégsem a szláv nyelvek a leghomogénebbek. Figyelemre méltó egyezések vannak az orosz és a lengyel, másrésről a lengyel és a szerb-horvát között. Meghatározott ekvivalensek csak két-két nyelvben élnek, ez bizonyos rendszerjellegű kapcsolatokra enged következtetni és a kölcsönzéseket kétségessé teszi. Ilyenek orosz/lengyel: „idősebb”, „fontos”, „kapitális”; lengyel/szerb-horvát: „felsőbb”, „magas”, *nad-*; orosz/szerb-horvát: „legmagasabb”, „magisztrális”. 51 négyes és 32 hármas sorával az újlatin mutatja a legerősebb homogeneitást. A már említetteken kívül további ekvivalensek lépnek fel ilyen szerepben, ezek közül ki kell emelni a 20 négyes és 13 hármas sort alkotó „principális”-t, mivel ez egyes szemantikai csoportokban reprezentáns és átveszi a „fej” funkcionális jelentését. Az újlatin nyelvek erős homogeneitása nem kis mértékben a latinra megy vissza, de így is genuin, nem egy esetben pedig kimutatható az önálló megnevezés konvergenciája is. Nem szabad továbbá elfelejteni, hogy földrajzilag ezek vannak a legközelebbi kapcsolatban, a román sajátos fejlődésére felesleges ismételtén kitérni. A homogeneitáshoz hozzájárultak a belső kölcsönzések ~ tükörfordítások is.

3.6. Nyilván feltűnt, hogy egyes lexémáknak az alapfokát és fokozott alakjait mint külön ekvivalenseket említtem („nagy”, „nagyobb”, „legnagyobb”; „magas”, „magasabb”, „legmagasabb”; „felsőbb”, „legfelsőbb”), egy negyedik esetben pedig csak „idősebb” fordul elő. Formális jegyek arra utalnak, hogy a melléknevek egyes képzési fokainak lexikális vagy morfológiai megkülönböztetése szemantikai szerephez jut, hiszen a szabályos alakok mellett még egy közép- vagy felsőfok is van, sőt ezeknek a használata némiképpen korlátozottabb, mint az eredeti tőből szabályosan képzetteké. Ilyen az újlatin *majeur, supérieur, suprême*, az ugyancsak a latinból származó angol *senior, major, supreme*; eredetileg középfok volt, de legalábbis középfokú eredetű az *oberlöver* és felsőfokot őriz a német *erste*, meg ennek más etimológiájú svéd megfelelője, a *förste*. A szláv *staryj, vishj, vyšszj* nemkülönben magán viseli a fokozás formai jegyeit. Mindezek hajlamosak arra, hogy közép vagy felsőfok jellegüket elveszítsék és sajátos szemantikai funkcióban alapfokká váljanak, de ekkor valami egészen kiemelkedőt, különlegesen fontosat, vezetőt jelentenek: pontosan ez az, ami a „fő” egészét összetartja.

A bemutatott nyelvi anyag arra is figyelmeztet, hogy a „fő” szemantikai jegyei között egy nem relatív, hanem abszolút értelemben vett fokozás mégis csak jelen van. A szerb-horvát *viši* és szláv megfelelői morfológiailag középfok, ilyen az orosz és a lengyel *старший/sztarszj* is, de pontosan ugyanazt a szemantikai funkciót töltik be, mint az alapfokú ekvivalensek (*главный, генеральный*). Vannak továbbá olyan esetek is, ahol különböző nyelvekben

ugyanazon denotátumot a szabályos és különleges fokozott alakok felváltva lexematizálják, pl. 30.: ném. *höhere Beamte*, sv. *högre tjänsteman*, or. *высшее должностное лицо*, szb.-hv. *viši činovnik*, le. *wyższy urzędnik*, az újlatin nyelvekben ezek helyén a *supérieur* megfelelő kapcsolatai állanak. A SZ² csoportból kilépve is mutathatunk példát: a 'főhatalom' a németben *oberste* vagy *höchste Gewalt*, a lengyelben *władza najwyższa*, a szerb-horvátban *najviša vlast*, az újlatin nyelvekben azonban a *suprême* ekvivalenssel jönnek létre a lexikai egységek. A denotátum fontosságát felsőfokkal fejezik ki egyes egyedi esetekben is: ném. *der oberste/höchste der Götter* 'főisten'; sv. *överstepräst* '(pogány) főpap'; sv. *högsta vinsten* 'főnyeremény'; le. *najwyższa wygrana* 'főnyeremény'

3.7. Az egyes ekvivalenseknek a megnevezés rendszerében betöltött szerepét illetően további információt kaphatunk, ha a szinonimiára is tekintettel vagyunk. A szinonimiát kissé tágabban fogjuk fel, úgy mint a denotátumoknak a deszignáció szintjén való többféleképpen is lehetséges lexematizálását, azaz a szinonimát nem korlátozzuk magára a szóra, hanem a tipikus melléknevek kapcsolódási formáit is figyelemmel kísérjük. A szinonimiának a szemantikai mikrostruktúrára való alkalmazása föltehetően tanulságos lehetne az általános jelentéstan számára is.

Elsősorban arra kell felhívni a figyelmet, hogy a „fő” SZ² csoportjának 36 denotátuma rendkívül gazdag a fenti értelemben vett szinonimákban: 24 esetben lehet ilyeneket kimutatni. Ráadásul számos esetben nyelvenként eltérően több realizációs lehetőség is megmutatkozik, pl. 1.: „fej”/„generális” (sp., rom.), „generális”/„principális” (fr.), „idősebb”/„nad- (le.); 17.: „első”/„principális” (ol.), „idősebb”/„principális” (ang.), „fej”/„magasabb” (szb.-hv.); 20.: „fej”/„legfelső” (ol., rom., ang., szb.-hv.), „fej”/„naczelny (le.), „felsőbb”/„legmagasabb” (sv.); 30.: „magas”/„felsőbb” (fr., rom.), „fej”/„magas”/„idősebb” (ang.), „fej”/„magasabb” (sv.), „felsőbb”/„első” (le.). Szándékosan került sor annak a négy denotátumnak a bemutatására, ahol a variációk a leggazdagabbak, de ez eléggé meggyőzően bizonyítja, hogy a lehetőségek közötti választásnak különösebb megkötöttségei nemigen lehetnek. A kvantitatív elemzés, természetesen más mutatók figyelembevételével együtt, megmutatja, hogy egy-egy ekvivalens milyen helyet foglal el a mikroszemantikai struktúrában és ismételten feleletet ad arra is, hogy a világ nyelvi tagolásában az egyes motivációknak mekkora szerepe volt.

Az ÖR számát tekintve nem meglepetés, hogy a legtöbbször, szám szerint 16 ízben, a „fej” jelentkezik; mint a fentebbi példák mutatják, a szinonimapár másik tagja nyelvenként, de még egy nyelven belül is többféle lehet. Jóval relevánsabbnak tűnik, hogy a lehetséges ekvivalensek közül milyen sok jelenik meg ezekben a párokban. Egyesek mindhárom nyelvcsaládból kimutathatók, így „generális” az újlatin nyelvekből: sp.: 1., 3., 33.; a germán nyelvekből: ang.: 3., ném.: 6., 31., sv.: 31.; a szláv nyelvekből: le.: 15., szb.-hv.: 31. A szinonimapár másik tagja lehet még: „első”: olasz: 21., német: 2., 14., szb.-hv.: 19.; „legfelső”: 20.: ol. rom., ang., szb.-hv.; „mester”: fr.: 21., sv.: 11., 23., le.: 23. A „fej”/„generális” szinonimapárnak számos nyelvben nagyszámú denotátum jelölésére való ilyen intenzív előfordulása a megnevezés jelentős logikai motivációjáról tanúskodik és ezt a „generális” kölcsönzött jellege csak kismértékben csökkentti.

A „magasabb” szinonimájaként találjuk a „fej”-et a svédben (30.) és a szerb-horvátban (17.). Csak a germán nyelvekből kimutatható párok: „ma-

gas"/„fej” (ang.: 15., 30.), „felsőbb”/„fej” (ném.: 16., 19.; sv.: 16), „magas”/„felsőbb” (15.: ném.). A szláv nyelvekben a „fej” szinonimapárjaként elsősorban az „idősebb” említendő (or.: 1., 2., 3., 8., 12.; le.: 14.), de van egy-egy példa a következőkre is: *naczelny* (le.: 20.), *nad-* (szb.-hv.: 21.). Korábban már láttuk, hogy ezekben sem éppen motiválatlan a megnevezés, de a „fej” relevanciáján túlmenően a szinonimia ezeknek az ekvivalenseknek inkább nyelvspecifikus voltára utal. A „magas” és „magasabb” értékéről még lesz szó.

Az összes többi ekvivalens már jóval kisebb szerepet játszik. Meglepetés-ként hat, hogy a „fej”-jel alkotott párjain kívül a „generális” kevésszer lép fel: ~/„felsőbb” (sv.: 6.; fr.: 27.), ~/„principális” (fr.: 1.). A „felsőbb” gazdagabb változatokat mutat: párjai a „fej”-en és a „generális”-on kívül: „principális” (sp.: 27.), „első” (le.: 30.), „legmagasabb” (sv.: 20.), „magas” (fr., rom.: 30.). A „magas” és „magasabb” mint szinonimapár tagjainak ugyanazon denotátum lexematizálódásában a legkülönbélebb nyelvekben való előfordulása, valamint, hogy több más ekvivalenssel is alkotnak párokat (ezekben ugyanazon denotátumok is előfordulnak), ismét a motiváció mélyebb gyökereire mutat. Evvel szemben, a motivációját illetően ma is eléggé transzparens „első” a már bemutatott „fej”-en kívül csak a „principális”-hoz (ol.: 17.), s a németben és svédben élő *ober/över*-höz társul (4., 33., 35.). Jellegzetesen lengyel szinonimapárok: „idősebb”/nad- (1., 3., 16.), „idősebb”/naczelny (19.) és *naczelny*/nad- (10., 16.). Megemlítendő még az angol „idősebb”/„principális” (17.) szinonimapár.

3.8. A szinonimia fentebbi vizsgálata tulajdonképpen ekvivalencia-relációk vizsgálata, hiszen arról volt szó, hogyan viszonyulnak egymáshoz egyes esetekben az ekvivalensek, hogyan és hányféleképpen realizálódhatnak a denotátumok a deszignátumok révén. Az utolsó kérdés, amit érinteni szeretnék — és ez bizonyos fokig konklúzióként is szolgál — ennek a folytatása: hogyan viszonyulnak egymáshoz a különböző ekvivalensek most már nem egy-egy nyelvben, hanem a vizsgálatba bevont nyelvekben. Már a szinonimia elemzése is rámutatott, hogy még egy nyelvben is a változatoknak mekkora gazdagsága lehetséges, ez fokozottan jelentkezik akkor, ha egyes denotátumoknak a tíz nyelvben való lexematizálódását vesszük szemügyre. A legváltozatosabb típusok fordulnak elő, amelynek egyik szélső és egyedülálló példája a 13. 'főkonzul', ahol kizárólag a „generális” tízes korrelatív azonossága jelentkezik. Némileg eltér ettől, ahol valamely ekvivalens erősen domináns. de mellette még egy vagy két egyéb deszignációs megoldás is jelentkezik (14. 'főkönyvelő': egy kilences „fej” sorozat, 2 „első”, 1 „idősebb”; 24. 'főszerkesztő': kilences „fej”, de a lengyelben *naczelny*; 31. 'főtítkáár': valamennyi nyelvben „generális”, de mellette háromban még „fej” is). Itt, ha némiképpen más vetületben is, vissza lehet kanyarodni a 3.3.4.-ben felvetett problémára. A 16. 'főmérnök' deszignátumai között szerepel ugyan egy kilences „fej” sor, de ez nem akadályozza annak, hogy további négy ekvivalens (2 „felsőbb”, 1—1 „idősebb”, *naczelny*, *nad-*) is realizálódjon. (Vö. még 6. 'főigazgató': 8 „generális”, 1—1 „fej”, „felsőbb”, *naczelny*, a formáció más típusa.) Ezek azonban ismét eléggé szélsőséges megnyilvánulások; azokban az esetekben amikor 5—6, vagy még több ekvivalens is megjelenik, a sorok általában kevés tagból állanak. Ennek az az oka, hogy a „fej” és a „generális” teljes vagy sok tagból álló sorain kívül más ekvivalensek legfeljebb hatos vagy ennél rövidebb sorokkal jelentkeznek.

A megnevezés — kivételek ugyan nyilván akadnak — valamilyen előzetes asszociáció, a megnevezni kívánt objektum vagy jelenség valamely sajátosságának megragadása, esetleg valamihez való hasonlósága alapján történik. Az eredeti motiváció nem mindig őrződik meg, tudatossága nagy mértékben a signifié természetétől, a signifiant elemezhetőségétől függ; maga a motiváció esetleg nem is került a tudat szintjére. Így jön létre az eltérő lexematizáció. Komplex jelenségről van szó: megvan a lehetősége annak, hogy egy nyelvcsaládon belül a rá jellemző lexematizáció mellett — ilyenkor gyakran a genuin konvergencia az uralkodó — szinonimaként más deszignátumok is létrejöjjenek, mégpedig úgy, hogy azonos deszignátumok eltérő nyelvcsaládokban is realizálódnak. A bemutatott típusok általában nem zárják ki egymást, így a deszignáció szintjén a denotátumok rendkívül tarka realizációs lehetőségeket mutatnak (l. az összesítő táblázatot). Az egyes szemantikai csoportokban az ekvivalensek száma, sőt a konkrétan megjelenő ekvivalensek függenek a szemantikai csoporttól is, de a variációs lehetőségeket maguk a nyelvek is különféleképpen értékesítik.

Ennek bemutatására néhány különösen tarka deszignációs képet mutató denotátum kerül elemzésre. Ilyen a 30. 'főtisztviselő'. Itt a következő ekvivalenseket találjuk: „magas” (fr., sp., ol., rom., ang., ném.), „magasabb” (ném., sv.), „felsőbb” (fr., rom., or., szb.-hv., le.), „fej” (ang., sv.), „idősebb” (ang.), „első” (le.). Ezen kívül előfordul a most figyelmen kívül hagyott monéma és a formáció más típusa is. Kitűnik az erős szinonimia és az eltérő lexematizáció nem kevésbé erőteljes megnyilvánulása, de az is szemmel látható, hogy a „magas” és a „felsőbb” két nyelvcsalád tagjaiban is előfordul. A két fenti ekvivalens motivált voltát ez mindenképpen alátámasztja, de nem tagadható a másik négyé sem. A „magas” és fokozott alakjai a tisztviselőnek a hivatali ranglétrán elfoglalt magas helyzetét jellemzik. A „fej” az egész korpusz (nemcsak a SZ² csoport) vezető egysége, így természetes motivációjához még egy szemantikai kategoriális elem is járul. Az angol *senior* a szolgálatban eltöltött hosszabb időre utal, noha a funkciók betöltésében ez nincs mindig így. A lengyel *pierwszy* az azonos munkát végzők közötti első helyet jelöli. A 19. 'főorvos' esetében nagy szerephez jut a „fej” (fr., sp., rom., ném., or., szb.-hv.), de jelentkezik a német/svéd *ober/över*, ugyancsak két-két nyelvben az „első” (ol., szb.-hv.) és háromban az „idősebb” (ang., or., le.), a lengyelben a *naczelný*. Ez utóbbi a homlokkal (le. *czolo*) függ össze, így lényegében ugyanaz áll rá is, mint a „fej”-re. A motiváltságot illetően az *ober/över* ugyanazon az asszociáción alapul, mint az újlatin *supérieur* 'felsőbb' (alaktani megformáltsága is azonos), van azonban egy gyökeres különbség közöttük: a *supérieur* öröklött elem, és mint ilyen az újlatinban talán már nem motivált, a germán elem azonban autochton képzés, a motiváció egyértelmű. Figyelemre méltó, hogy mind az „első” mind az „idősebb” két-két különböző nyelvcsaládból való. Az olasz *medico primario* a latin *primarius* 'első' jelentését folytatja, így motiváltsága már adva is van. Ez monémásodott is (ol. *primario*), innen átkerült az osztrák-németbe, majd ez közvetítette a szerb-horvátba és a lengyelbe. Ismét több példa figyelhető meg a szinonimiára is.

Az angol *senior surgeon/consultant* ~ lengyel *starszy lekarz* illetve az olasz *medico primario* ~ szerb-horvát *prvi lekar* példái jól mutatják, hogy a megnevezés és ennek sajátos deszignátumai csak a nyelvi rendszer adta lehetőségeket aknázzák ki, az önkényesség csak korlátozott. A fenti párhuzamokban, de legalábbis az elsőben nem lehet szó kölcsönzésről; a megnevezés során egymástól függetlenül ugyanazon attributum került előtérbe. Más szemantikai

csoportokban is találunk ilyen jelenséget: a 'főudvarmester' (SZ¹) megnevezésére a svédben és az olaszban egyaránt az „első” szolgál differentia specificaként: sv. *förste hovmarskalk* ~ ol. *primo maggiordomo*.

A megnevezés viszonylagos önkényességére, a látszólag tetszőlegesen kiválasztott lexematizáció bizonyos meghatározottságára egészen világosan mutat a T² csoportba tartozó 'főnyeremény'. Tekintsük át mind a tíz nyelvben való megfelelőit: fr. *gros lot*, sp. *premio gordo*, ol. *vincita principale/primo premio*, rom. *lozul cel mare*; ang. *first prize*, ném. *Haupttreffer*, sv. *storvinst/högsta vinsten*; or. *главный/крупный выигрыш*, szb.-hv. *glavni zgoditak/premija*, le. *glówna/najwyższa wygrana*. A kép csak az első tekintetre tűnik kaotikusnak, de gyorsan rendeződik. A „nagy” volt az alapja a román, a svéd és az orosz megnevezésnek, az „első” rejlik az olaszban és az angolban, a „legmagasabb” egy másik svéd realizációban és a lengyelben. Természetesen további ekvivalensek is kimutathatók. Mint már több ízben, itt szintén nehéz lenne az egyezéseket valamilyen kölcsönzésnek tulajdonítani. Egyértelműen arról van szó, hogy az emberi gondolkodás a denotátumnak más-más jellemzőjét ragadta meg és ezt egymástól függetlenül különböző nyelvek különböző deszignátum létrehozására használták fel. A meghatározó szemantikai jegyül szolgáló attributum könnyen kimutatható a többi nyelvből is: a franciában „vastag”, a spanyolban — ennek módosulataként, de teljesen önállóan — „zsíros”. Itt sem maradt el a „fej” (*Haupttreffer* és mindhárom szláv nyelv).

Az ugyanazon denotátumot realizáló különböző deszignátumok összevető elemzése kitünteti, hogy az eltérő lexematizáció különféle kognitív és pszichikus folyamatok eredménye. Az eredeti domináns széma elhalványodott vagy háttérbe szorult, ritkán el is tűnhetett, és ez a lexikai egységeknek az egzisztenciájukhoz, fennmaradásukhoz szükséges mobilitást biztosítja. Ilyen folyamat eredménye, hogy eltérő szemikus struktúrájú lexikai egységek, ahol a megnevezés alapját képező motiváció nem volt azonos (pl. ang. *chief official* és *high official* 'főtisztviselő'; ol. *rabbino maggiore* és *arcirabbino* 'főrabbi' /SZ¹/) egymáshoz közeledve azonos denotátummal bírhatnak és így szinonimákká válnak. Minden ilyen természetű megzás azonban, bármily széles perspektívában megy is végbe, a rendszer szabályai szerint kötött. Megfigyelhető, hogy a nyelv a túlzottan bonyolult megoldásokat kiküszöbölni törekszik. A teljes korpuszban a 25 tipikus ekvivalens közül csak 18 van olyan, ahol a realizációk száma meghaladja a tizet, 50 realizáció fölött pedig mindössze 6 mutatható ki: „fej” (424), „principális” (170), „nagy” (98), „felsőbb” (94), „generális” (92), „központi” (56). Kiegészítésként még meg kell jegyezni, hogy 216, ill. 204 realizációjával a monéma és a formáció más típusa az összetett rendszerben a második és harmadik helyet foglalja el.

BAKOS FERENC

Jegyzetek

I. A felhasznált szótárak:

a) újlatin nyelvek

FRANCIA

DM = Dictionnaire des métiers et appellations d'emploi établi par la Commission Interministérielle de la Nomenclature des Métiers. Paris 1955.

- ELar = La Grande Encyclopédie. Paris 1971–1978, Larousse.
 GL = Grand Larousse de la Langue Française. Paris 1971–1978.
 GR = P. ROBERT, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Paris 1953–1964.
 TLF = Trésor de la Langue Française. Paris 1971–

SPANYOL

- Al = M. ALONSO, Enciclopedia de Idioma. Madrid 1958.
 Cas = J. CASARES, Diccionario ideológico de la lengua española. Barcelona 1963.
 Gross = R. GROSSMAN–H. SLABÝ, Wörterbuch der spanischen und der deutschen Sprache. II. Deutsch-Spanisch von R. Grossman. Barcelona 1967.
 Mol = M. MOLINER, Diccionario de uso del español. Madrid 1966.
 Tolh = L. TOLHAUSEN, Nuevo diccionario español-alemán y alemán-español. Leipzig 1908.
 Vox = Vox. Diccionario general ilustrado de la lengua española. Barcelona 1953.

OLASZ

- Batt = S. BATTAGLIA, Grande dizionario della lingua italiana. Torino 1961–
 DO = G. DEVOTO–G. OLI, Vocabolario illustrato della lingua italiana. Milano 1967.
 Garz = Dizionario Garzanti della lingua italiana. Milano 1965².
 Pal = F. PALAZZI, Novissimo dizionario della lingua italiana. Ed. a cura di G. Folena. Milano 1976².
 Z = Vocabolario della lingua italiana. Decima edizione, rielaborata. Bologna 1970.

ROMÁN

- CADE = I. CANDREA–A. ADAMESCU, Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”. București 1931.
 DEX = DEX. Dicționarul explicativ al limbii române. București 1975.
 DLR. = Dicționarul limbii române. București 1965–
 FC = Formarea cuvintelor în limba română. Vol. I. Compunerea. București 1970.
 RMSz = Román–magyar szótár. Dicționar român-maghiar. București 1964.

b) germán nyelvek

NÉMET

- BrE = Brockhaus Enzyklopädie in 20 Bänden. Wiesbaden 1966–1976.
 DGS = Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. Hgg. von R. KLAPPENBACH und W. STEINITZ. Berlin 1964–1978.
 Grimm = JAKOB GRIMM–WILHELM GRIMM, Deutsches Wörterbuch. Leipzig, 1854–1966.
 W = G. WAHRIG, Deutsches Wörterbuch. Berlin 1977².

SVÉD

- ISO = B. MOLDE, Ilustrerad svensk ordbok. Stockholm 1958.
 NO = Ö. ÖSTERGREN, Nusvensk ordbok. Stockholm 1919–1972.
 SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Lund 1898–
 SAOL = Svenska Akademiens Ordlista. Stockholm 1973¹⁰.
 SEF = I. GULLERS, Svensk-Engelsk Fackordbok. Stockholm 1972.
 TSO = HOPPE-AUERBACH-REUTERCRONA, Tysk-svensk ordbok. Stockholm 1970.

ANGOL

- Bromh = P. BROMHEAD, Life in Modern Britain. London 1977.
 HF = Harrap's New Standard French and English Dictionary. Part I. French–English. London 1972.
 LED = Langenscheidts Enzyklopädisches Wörterbuch der englischen und deutschen Sprache. Teil 1. English-Deutsch. Hgg. DR. OTTO SPRINGER. Berlin 1962–1963.

- OED = The Oxford English Dictionary. Oxford 1961–1976.
 WID = Webster's Third International Dictionary of the English Language. London—Springfield 1961.

c) szláv nyelvek

OROSZ

- БНРС = Большой немецко—русский словарь. Сост. Е. И. Ленинг... Под рук. О. И. Москальской. Москва 1980.²
 БСЭ = Большая Советская Энциклопедия. Москва 1970—1978.
 Г = Французско—русский словарь. Сост. К. А. Ганшиной. Москва 1957.⁷
 СЛ = Словарь современного русского литературного языка. Москва—Ленинград 1950—1965.
 СРЯ = Словарь русского языка в четырех томах. Москва 1957—1961.
 С Син = Словарь синонимов русского языка. Москва 1970—1971.
 ШРС = Шведско—русский словарь. Сост. Д. Э. Миланова. Москва 1973.
 Щ = Русско—французский словарь. Сост. Л. Б. Щерба и М. И. Матусевич. Москва 1969.

SZERB-HORVÁT

- Dean = I. DAYRE—M. DEANOVIĆ—R. MAIXNER, Hrvatskosrpsko-francuski rječnik. Zagreb 1956.
 RiKr = Enzyklopädisches Deutsch-Serbokroatisches Wörterbuch von Swetomir Ristitsch und Jowan Kangrga. Belgrad 1936.
 Rist = Sv. RISTITSCH—J. KANGRGA, Wörterbuch der serbokroatischen und deutschen Sprache. Beograd 1928.
 RSHKJ = Rječnik srpskohrvatskoga knjižoven jezika. Novi Sad-Zagreb 1967—1976.

LENGYEL

- Dor = Polska Akademia Nauk. Słownik języka polskiego. Red. nac. W. DOROSZEWSKI. Warszawa 1958—1969.
 LS = Słownik języka polskiego. Opr. pod. red. T. LEHR-SZŁAWIŃSKIEGO. Tom I. A—K. Kraków 1939.
 PI = J. PIPEK—J. IPPOLDT, Grosswörterbuch deutsch-polnisch. Leipzig 1958.
 VSZ = J. KARŁOWICZ—A. KRYŃSKI—W. NIEDZWIĘDZKI, Słownik języka polskiego. Warszawa 1900—1927.

2. Ez úton is hálásan köszönöm értékes segítségüket mindazoknak a kollégáknak, akik anyanyelvi informatórként működtek közre.

FRANCIA: a CNRS Institut de la Langue Française (Nancy) több munkatársa, elsősorban az intézet volt igazgatója, PAUL IMBS; PIERRE LERAT, Université de Paris XII.

SPANYOL: CARMEN SALAIN, Université de Paris III; ELENA BALLERINO, ELTE, Spanyol Nyelvi Tanszék

OLASZ: MARIA THERESA ANGELINI, ELTE, Olasz Nyelvi Tanszék

ROMÁN: RODICA IRIMIE-BOGZA, ELTE, Román Nyelvi Tanszék; VLADIMIR DRIMBA, a Bukaresti Tudományegyetem Keleti Nyelvek Tanszékének vezetője.

OROSZ: LUDMILLA SARGINA, az irodalomtudományok kandidátusa; IRINA OSZIROVA, ELTE, Orosz Filológiai Tanszék; JEVGENIJA JEVGENEVNA CSUDINA, BME Építőmérnöki Kar.

SZERB-HORVÁT: MOKUTER IVÁN egyetemi docens, ELTE Szláv Filológiai Tanszék

LENGYEL: BAŃCZEROWSKI JANUSZ, a nyelvtudományok kandidátusa

NÉMET: DR. GÜNTHER KEMPKÉ csoportvezető, NDK TA Zentralinstitut für Sprachwissenschaft; DR. SABINE VILMAR, ELTE, Német Nyelvi Tanszék

SVÉD: DR. BJÖRN HAMMARBERG, Stockholms Universitet Institutionen för Lingvistik

ANGOL: DR. SUSAN DOUGHTY és DR. GEOFFREY THOMPSON, ELTE, Angol Nyelvi Tanszék

Külön is hálás köszönetet mondok azon magyar anyanyelvű kartársaimnak, akik sok éves külföldi tartózkodásuk során szerzett nyelvi tapasztalataikkal segítették munkámat, így az angolt illetően ORSZÁGH LÁSZLÓnak és MAGAY TAMÁSnak, az olaszt illetően FOGARASI MIKLÓSNak és FÁBIÁN ZSUZSÁNak, végül „A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete” (Újvidék) munkatársának, PATÓ IMRÉNEK a szerb-horvát anyagról végzett gyűjtéséért.

Irodalom

- HEGER 1965: K. HEGER, Les bases méthodologiques de l'onomasiologie et du classement par concepts. In: TLL. III/1. 7–32.
 NICULESCU 1965: A. NICULESCU, Individualitatea limbii române între limbile romanice. București 1965.
 SZEREBRENNYIKOV 1974: Б. А. Серебрянников, Вероятностные обоснования в компаративистике. Москва 1974.

Nomination et contrastivité

(Analyse typologico-sémantique des correspondants néolatins, germaniques et slaves des composés nominaux hongrois commençant par *fő-*)

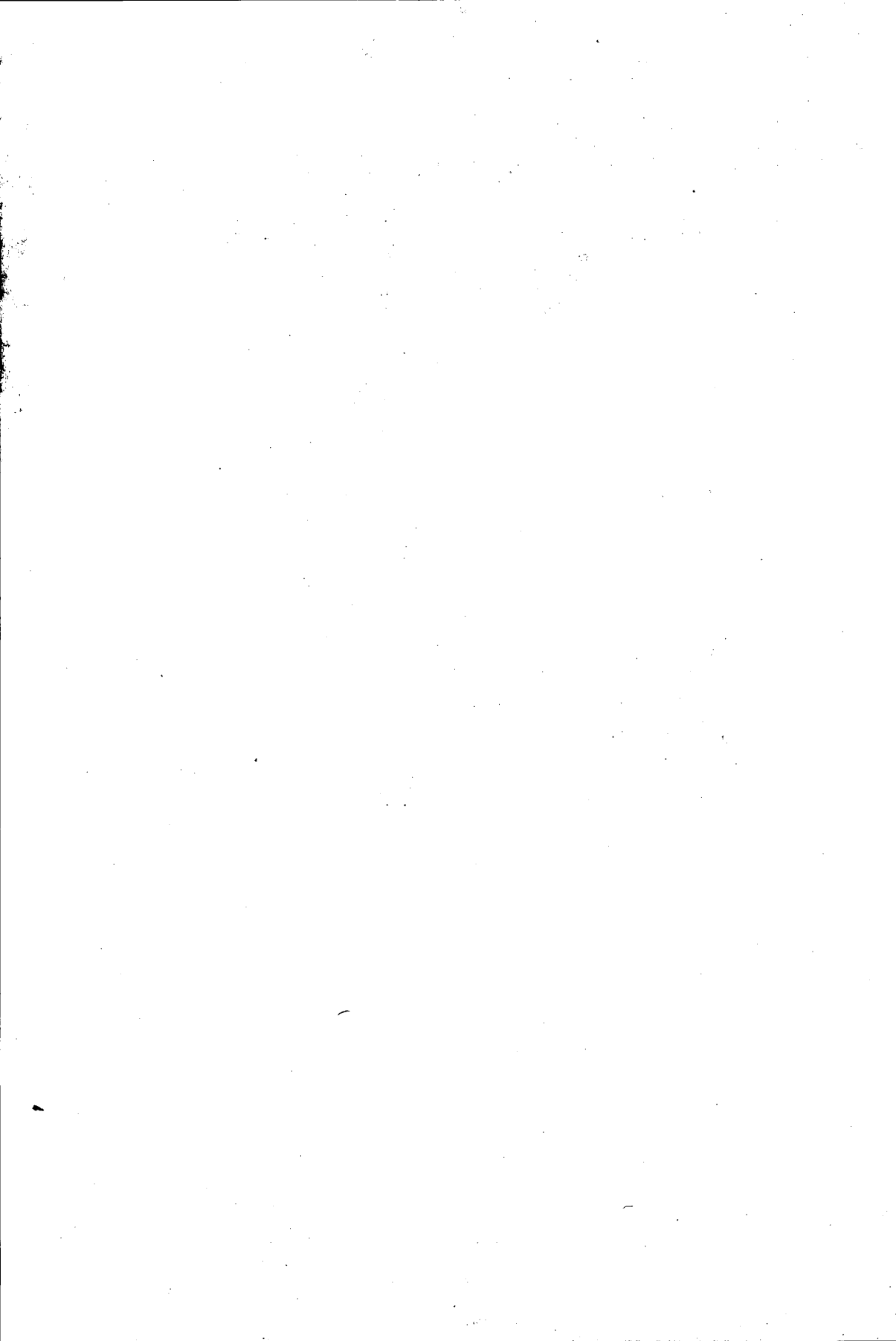
par FERENC BAKOS

A l'aide des méthodes typologiques et contrastives l'étude analyse les procédés cognitifs et psychiques qui contribuent à la nomination, à la constitution lexématique d'une microstructure sémantique. Quelques problèmes théoriques, comme la relation entre la réalité extralinguistique et le dénotat, celle entre le dénotat et le désignat sont abordés, l'importance de l'aspect formel et l'insuffisance de l'étude d'un seul champs en sémantique sont mis en relief.

Le matériel linguistique est fourni par les composés nominaux commençant par *fő-* qui figurent dans le dictionnaire usuel du hongrois (*Magyar Értelmező Kéziszótár*) et qu'on peut répartir en huit groupes sémantiques. Ce corpus n'est que le point de départ pour faire ressortir les correspondants en quatre langues romanes (français, espagnol, italien, roumain), en trois langues germaniques (allemand, suédois, anglais) et en trois langues slaves (russe, serbo-croate, polonais). Le résultat de cette confrontation est le relèvement d'une structure de nomination à deux faces: on a un système assez libre permettant l'individualisation du dénotat dont le monème et le type d'autre formation (des syntagmes très variés) sont les deux représentants. Le système des équivalents typiques est plus important et c'est le sujet proprement dit de la présente étude. Il se compose de 25 unités lexicales où l'équivalent est plutôt un adjectif (p. ex. *grand, haut, premier, supérieur, suprême, central, capital, général, principal* etc), mais on trouve aussi quatre substantifs (*chef, maître*, germ. *Haupt-/huvud-*, ang. *lord*). Les mots ayant la même fonction onomasiologique dans le système sémantique d'une langue, mais qui ne constituent pas le même lexème dans de différentes langues, sont considérés comme les manifestations du même équivalent (p. ex. it. *primo*, all. *erste*, suéd. *förste* «premier»). Chaque groupe sémantique et chaque langue fait usage des différents équivalents à sa manière propre: il y a des équivalents qui ne s'emploient quand il s'agit des personnes (p. ex. «capital»), d'autres sont caractéristiques pour certaines langues (p. ex. «majeur» pour l'italien et l'espagnol), enfin il y des lexèmes qui n'ont cours que dans une ou deux langues (p. ex. *ober/över* en allemand et suédois, *nagy* en serbo-croate et polonais, *lord, main* en anglais, *naczelny* en polonais). Malgré les diversités qui se manifestent, l'analyse confrontative permet à établir une gradation d'importance des équivalents qui est la fonction de plusieurs indices (p. ex. le nombre des dénotats lexématisés par un tel équivalent, le nombre des langues et des familles de langues où l'équivalent est réalisé).

Le gros de l'étude est consacré à l'analyse multilatérale du groupe sémantique qui comprend les noms des fonctionnaires ayant un rang plus haut dans une hiérarchie. Après la présentation du matériel lexical (36 dénotats) par familles de langues suivent deux tableaux. Le premier résume schématiquement les données des dix langues et fait ressortir les possibilités réalisées de la lexématisation, les différents désignats du même

dénotat. Le deuxième récapitule les équivalents du groupe selon les langues et selon le nombre des dénotats représentés. Des analyses faites il faut insister sur celle qui recherche les ressorts de la motivation (la raison logique de la formation des équivalents et l'articulation linguistique du monde objective), qui établit les différentes séries corrélatives des équivalents dans les langues étudiées et en précise les types, qui montre l'importance non égale de différents équivalents aussi par leur rôle joué dans la synonymie. L'emprunt de lexèmes-équivalents des langues romanes par les langues germaniques et slaves, surtout par l'anglais (*chief, principal, general*) est relevé, fait qui met en évidence encore une fois la dislocation lexicale de l'anglais des langues germaniques et son rapprochement aux langues romanes. La quantité des séries corrélatives et le nombre de leurs membres indique que l'homogénéité des langues romanes est la plus développée et celle des langues germaniques est la plus réduite. Le dernier paragraphe présente quelques cas complexes où le même dénotat est lexématisé par des désignats très variés, pourtant on retrouve le même, parfois les mêmes types de réalisation dans des langues appartenantes à différentes familles de langues: dans la microstructure sémantique, sujet de l'étude, la pensée humaine opère avec un nombre limité d'attributs, ce sont les mêmes procédés cognitifs qui entrent en scène au cours de la nomination.

Szamojéd hangmegfelelések

I.

Mássalhangzók

Az uráli alapnyelv kutatására mind ez ideig az volt jellemző, hogy e kutatások meglehetősen féloldalasak voltak: a viszonylag jól kimunkált finnugor rekonstrukciókkal többnyire nem álltak szemben olyan közsamojéd alapalakok, amelyek kikövetkeztetett hangalakjukban a szamojéd nyelvek belső — a finnugrisztika eredményeitől közvetlenül nem befolyásolt — hangmegfelelési rendszerére támaszkodhattak. Az uráli alapnyelv „épülete” így szükségszerűen túlzottan finnugor jellegű (PU₁) lett, a kívánatosabb, finnugor és szamojéd alapokon egyaránt nyugvó, hitelesebben uráli (PU₂) helyett:

Az etimológiai-hangtörténeti kutatásokban e téren forradalmi változást jelent Juha Janhunen szokatlan gyorsasággal elkészült közsamojéd etimológiai szótárának megjelenése (JUHA JANHUNEN, Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien. Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki 1977. 186).

Janhunen azonban lényegében csupán etimológiai szóbokrokba rendezett cédulaanyagát publikálta, minden szöveges indoklás és magyarázat nélkül. Ezért sok esetben nem világos, milyen elvek szerint rekonstruálta alapalakjait, miért vett fel ezekben archigrafémákat, szokatlan összetételű diftongusokat, indokolatlannak látszó toldalékokat. Ahhoz tehát, hogy Janhunen közsamojéd szóanyaga a szamojéd nyelvek alapos szakértőinek szűk körén kívül is, az uráli-finnugor nyelvészet, az uráli és más nyelvcsaládok történeti kapcsolatai stb. kutatóinak népesebb tábora számára is jól hasznosítható legyen, mindenekelőtt etimológiáinak hangmegfelelési rendszerét kell világosan és könnyen áttekinthetővé tenni. Ezért vállalkoztam arra, hogy Janhunen „néma könyvét” a statisztikai adatok nyelvén „megszóaltassam”.

*

0. Az alapalakok rendszere

Janhunen közsamojéd szótára 790 szócikket tartalmaz. A 790 PS alapalak közül 660 tőszó, 129 alapnyelvi származékszó, 1 pedig szóösszetétel. A képzett szavak aránya Janhunen szóanyagában így 16,33%. (Összevetés-

ként: az MSzFE uráli—finnugor—ugor alapalakjainak mindössze 5,95%-a származékszó, l. JANURIK: NéprNyud. 15—16: 68).

Az alapalakok rekonstrukcióiban a szamojéd etimológiai és hangtörténeti kutatások jelenlegi állásának megfelelően igen sok a vagylagosság, bizonytalanság, megoldatlanság. Ezeket a szerző igen változatos formában: zárójeles, kérdőjeles változatokkal, kettős alapnyelvi képviselőkkel, archigrafémák alkalmazásával, a szócikkeken belüli, csak egyes szamojéd nyelvekre érvényes származékszó-rekonstrukciókkal, illetőleg ezek igen tarka kombinációival érzékelteti.

A hangmegfelelések statisztikai összevethetősége érdekében e változatok közül mindig csak az első (legtöbbször egyben a legvalószínűbbnek tekinthető) alpalakot vettem figyelembe. Ezzel az eljárással természetesen mindazok a rokon nyelvi képviselők, amelyek az eltérő alpalak-változatokat indokolták, szükségszerűen a rendellenes hangmegfelelések közé kerültek. A statisztikai feldolgozással azonban nem lezárt eredmények összegező értékelésére, hanem a további kutatásokat elősegítő, könnyebben kezelhető segédeszköz megteremtésére törekedtem. Ezzel összhangban az egyes alapnyelvi fonémák rendellenes megfeleléseinek nagyobb aránya éppen a még megoldatlan vagy vitás etimológiai-hangtörténeti kérdésekre világíthat rá.

0.1. Az alapalakok morfológiai felépítése

Juha Janhunen közszamojéd alapalakjai morfológiai felépítésüket illetően az alábbi szerkezeti keretbe foglalhatók:

1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
		<i>C</i>		<i>C</i>		<i>C</i>		
<i>C</i>	—	<i>V</i>	—	<i>CC</i>	—	<i>V</i>	—	<i>CC</i>
		<i>CCC</i>		<i>CCC</i>		<i>CCC</i>		<i>C</i>

ahol: 1 és 9 elemi mássalhangzók, 3, 5 és 7 elemi mássalhangzók, kételemű vagy háromelemű mássalhangzó-kapcsolatok, ② elemi magánhangzó vagy diftongus, ④, ⑥ és ⑧ pedig elemi magánhangzók.

A különböző szerkezeti típusok közül leggyakoribbak a PU-PFU alapnyelvre is jellemző típusok: *VCV* 31, *VCCV* 23, *CVCV* 211, *CVCCV* 170, illetve *V* 18, *CV* 75. Ezek mellett nagyobb gyakoriságot mutatnak még a tövéghangzó nélküli változatok: *VC* 12, *CVC* 125, *CVCC* 8, valamint a képzett szavak nagyobb arányának megfelelően egyes hosszabb hangtestű típusok: *CVCVC* 21, *CVVCV* 15, *CVVC* 12, *CVCCVC* 22 és *CVCCVVCV* 12. Megjegyzendő azonban, hogy a hosszabb hangtestű PS szavak között jelentős számban (48 esetben) található olyan alapalakok, amelyek Janhunennél nem származékszóként szerepelnek.

0.2. Az alapalakok fonémaszáma

Az alapalakok fonémaszáma 1 és 10 között váltakozik: a magánhangzós kezdetű alapalakok között leggyakoribbak a 3—4, a mássalhangzós kezdetűek között pedig a 4—5 fonémából álló szavak. Az átlagos fonémaszám: 4,12. Az alapalakok fonémaszám szerinti megoszlása a következő:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	össz.
N	8	86	156	246	202	51	29	7	3	2	790
%	1,01	10,89	19,75	31,14	25,57	6,46	3,67	0,89	0,38	0,25	100,00

0.3. Az alapalakok áttekintő jegyzéke

A szamojéd hangmegfelelések rendszerének vizsgálatához előzetesen a PS alapalakok olyan átkódolására volt szükség, amelyben az egyes alapnyelvi fonémák morfológiai helyzetük szerint rendeződtek. Az alapalakok hangállományának ilyen elrendezésével ugyanis az azonos morfológiai helyzetű ②, ④, ⑥, ⑧ magánhangzók, illetve az 1, 3, 5, 7, 9 mássalhangzók egymás alá kerültek, megteremtve ezzel az alapalakok jobb áttekinthetőségét, valamint annak lehetőségét, hogy az egyes alapnyelvi képviseltek és rokon nyelvi megfeleléseik tévedésmentesen összevethetők legyenek. (Az alapnyelvi hangképviseletek száma összesen 3060, rokon nyelvi megfeleléseik száma pedig meghaladja a harmincezret.)

Az alapalakok áttekintő jegyzéke Juha Janhunen szóanyagának alfabetaikus rendjét követi és mindig csupán az első változatokat tartalmazza, megtartva azonban az egyes archifonémák megkülönböztető jelölését, jóllehet ezek eltérő hangmegfelelésekre utaló szerepét a rokon nyelvi adatok összevetésénél következetesen figyelmen kívül hagytam.

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
001		ä	m						
002		ä	m						
003		ä	m	ä	jr				
004		ä	ms	ä					
005		ä	nt	ä	j				
006		ä	pt	ä					
007		ä	pt	s					
008		ä	t	ä					
009		ä	t	ä	j	s			
010		ä	t	ä	j	s	jm		
011		ä	t ³ s ¹	s					
012		ää							
013		ä	j						
014		ä	j	ä					
015		ä	j	ä ¹	p	ä	j	ä	
016		ä	jt	ä					
017		ä	jw	ä					
018		ä	mt	ä					
019		ä	n	ä					
020		ä	n	s					

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
021		ä	nc	ä					
022		ä	nc	s					
023		ä	ns	ä					
024		ä	pt	ä					
025		ä	r	ä					
026		ä	rk	ä					
027		ä	w	ä					
028		ä							
029		ä	k	ä ¹					
030		ä	m	ä	j				
031		ä	m	ä	jt	s	m	ä	
032		ä	mt	ä					
033		ä	nc	ä					
034		ä	η						
035		ä	η	ä					
036		ä	ηk	s					
037		ä	ηt	ä					
038		ä	p	ä					
039		ä	r						

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
040		ę	l	š					
041		ę	pt	š					
042		ę	r						
043		ę	r	š	j	š	j		
044		ę	rm	š					
045		ę	s	š	jn ²				
046		ę	t	š					
047		e	jm	ä					
048		e	js	ä					
049		e	m	ä					
050		e	n	ä					
051		e	n	ä	j	š			
052		e	n	ä					
053		e	n	ä	ηk	š			
054		e	ηw	ä					
055		e	r						
056		e	t	ä					
057		ï	l	š					
058		ï	l	š	t	š			
059		ï	n	š	p	š			
060		ï	nt	š					
061		ï	ń	š					
062		ï	p						
063		ï	t	z					
064		ï	t	z					
065		i							
066		i							
067		i							
068		i	l	š					
069		i	l	ä					
070		i	l	z					
071		i	m	z					
072		i	n	ä					
073		i	r	z					
074		i	r	z					
075		o	p						
076		o	m						
077		o	l	š					

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
078		o	p	ä					
079		o	t ³ k	ä					
080		ö							
081		u							
082		u	k	š	l				
083		u	j						
084		u	ηk	š					
085		u	k	š					
086		u	ηp	š	j	ä			
087		uâ	t						
088		u	t	ä					
089		ü							
090		ü	k	š	l				
091		ü	c	ä					
092	c	š	k	z					
093	c	š	nc	z					
094	c	š	nt ¹	ä					
095	c	š	rk	š	j				
096	c	ä	c	ä	p	ä			
097	c	ä	r	ä					
098	c	ä	mc	š	j	š			
099	c	ä	nc	š					
100	c	ä	r						
101	c	ę	n						
102	c	ę	nc	š					
103	c	ę	ηk	š					
104	c	i	n	z					
105	c	i ¹	n	z	r				
106	c	i	c	ä					
107	c	i	c	ä					
108	c	u	k						
109	c	u	p	š					
110	c	ü	r	š					
111	j	š	c	a					
112	j	š	k	š					
113	j	š	k	š					

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
114	j	â	k	â					
115	j	â	ηk	â	j				
116	j	â	pt	â					
117	j	â	pt	â					
118	j	â	pt	â					
119	j	â	r	â					
120	j	â	s	â					
121	j	â	t ¹	â					
122	j	ââ							
123	j	ââ	r	â					
124	j	â	kk	â					
125	j	â	mp	â					
126	j	â	mp	â	t	â			
127	j	â ¹	ηk	â	j	â	r		
128	j	â	ηk	â					
129	j	â	pt	â					
130	j	â	r						
131	j	â	r	â					
132	j	â	t ¹						
133	j	â	t	â					
134	j	â	t	â	jr				
135	j	ä	c	â					
136	j	ä	c	â	jr				
137	j	ä	ck	â					
138	j	ä	l	â					
139	j	ä	l	â	m				
140	j	ä	m						
141	j	ä	ηk	â					
142	j	ä	p	â					
143	j	ä	ps	â					
144	j	ä	ps	â					
145	j	ê	kc	â					
146	j	ê	ps	â					
147	j	e							
148	j	e	k	â	l				
149	j	e ¹							
150	j	e	k	â					
151	j	e	mñ	â					

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
152	j	e	mñ	â	j				
153	j	e	mp	â					
154	j	e	mp	â	t				
155	j	e	nt	â					
156	j	e	nt	â	s	ä			
157	j	e ¹	ηk	â					
158	j	e	r						
159	j	e ¹	s	â	n ²				
160	j	e	t						
161	j	e	t	â					
162	j	e	t ^{3p}	â					
163	j	e	t ^{3p}	â	t	ä			
164	j	i	kk	â					
165	j	i	m	ä					
166	j	i	m	â	t				
167	j	i	r						
168	j	o	js						
169	j	o	k	â					
170	j	o	m						
171	j	o	nc	â					
172	j	o	r	ä					
173	j	o	r	â					
174	j	o	t	ä					
175	j	u							
176	j	u	p	â					
177	j	u	t	â					
178	j	uâ							
179	j	u	jt	â					
180	j	u	mp	â					
181	j	u	nt	â					
182	j	u	rk	â					
183	j	ü							
184	j	ü	nt	â					
185	j	ü	nt	â					
186	j	ü	ηk	â					
187	j	ü	r						
188	j	ü	r						
189	j	ü	r	â					

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
190	j	ə	ju	á					
191	k	ə	j						
192	k	ə	jk	ə					
193	k	ə	jm						
194	k	ə	jη						
195	k	ə	l	ə ¹	j	ə			
196	k	ə	m	ə					
197	k	ə	mc	á					
198	k	ə	nc	ə					
199	k	ə	ns	ə					
200	k	ə	nt	ə					
201	k	ə	ń	ə					
202	k	ə	ń	ə	l	ə			
203	k	ə	ń	ə					
204	k	ə	ps	ə					
205	k	ə	pt	á					
206	k	ə	r	ə					
207	k	ə	r	ə					
208	k	ə	r	ə					
209	k	ə	r	á					
210	k	ə	r	ə					
211	k	ə	rη	ə	j	ə			
212	k	ə	s	ə	r				
213	k	ə	t ¹						
214	k	ə	t ¹	ə					
215	k	ə	t	á					
216	k	ə	t	ə					
217	k	ə	t	ə	s				
218	k	á							
219	k	á							
220	k	áá							
221	k	á	t	á					
222	k	á	c	ə					
223	k	á	j						
224	k	á	ju	ə					
225	k	á	ju	ə	t	ə			
226	k	á	j	á					
227	k	á	j	á					
228	k	á	jm	á					

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
229	k	á	jt	ə					
230	k	á	l	á					
231	k	á	lm	ə					
232	k	á	mp	á					
233	k	á	n						
234	k	á	nt	á					
235	k	á	p	ə	t	ə	j	ə	j
236	k	á	pt	ə					
237	k	á	pt	ə	η				
238	k	á	pt	ə					
239	k	á	pt	ə					
240	k	á	s	ə					
241	k	á	s	ə	j				
242	k	áá	s	á					
243	k	áá	t						
244	k	á	t	ə					
245	k	á	t ¹	ə ¹					
246	k	á	t ¹	ə ¹	r				
247	k	á	t	á					
248	k	á	t ¹	á					
249	k	á	t ¹	á	pt	á			
250	k	á	w						
251	k	á							
252	k	á	n	ə					
253	k	á	c	ə					
254	k	á	c	ə	r				
255	k	á	ju	á					
256	k	á	l	ə	η				
257	k	á	m	ə					
258	k	á	m	á					
259	k	á	m	ə	l				
260	k	á	mp	ə					
261	k	á	mt	ə					
262	k	á	p	ə					
263	k	á	r						
264	k	á	s	á					
265	k	á	t						
266	k	á	t	ə					
267	k	ε	c	ə					

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
268	k	ɛ	c	ɜ	mk	ä			
269	k	ɛ	m						
270	k	ɛ	p	ð					
271	k	ɛ	pt	ð					
272	k	ɛ	t						
273	k	ɛ	t	ð					
274	k	eð	j						
275	k	e	jm	ä					
276	k	e	jp	ɜ					
277	k	e	l	ð					
278	k	e	n						
279	k	e	ηk	ð					
280	k	e	r						
281	k	e	r						
282	k	e	r	ɜ					
283	k	e	t ¹						
284	k	e	t	ð	j				
285	k	ï							
286	k	ï	j						
287	k	ï	r	ä					
288	k	i							
289	k	i							
290	k	ið							
291	k	ið	t ¹	ɜ					
292	k	ið	t ¹	ä	r				
293	k	i	j	ä ¹					
294	k	i	m	ä					
295	k	i	t ¹						
296	k	i	t ¹						
297	k	i	t	ä					
298	k	i	t	ä	k	ð			
299	k	i	t	ä	t	e	tt	ð	
300	k	i	t	ä					
301	k	i	w	ä					
302	k	o							
303	k	o	nt ¹	ð					
304	k	o	r						
305	k	oð	j						

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
306	k	o	nt	ä					
307	k	o	p	ä					
308	k	o	r						
309	k	o	r	ä					
310	k	o	t						
311	k	o	t						
312	k	o	t	ð	jr				
313	k	ö	n						
314	k	u							
315	k	u							
316	k	u							
317	k	u	r	ä					
318	k	u	rk	ð	j				
319	k	u							
320	k	u	j						
321	k	u	k	ɜ					
322	k	u	l	ð	j	ð			
323	k	u	m						
324	k	u	n	ð					
325	k	u	n	ð	jr				
326	k	u	ns	ð					
327	k	u	nt	ð					
328	k	u	nt	ð	k	ä			
329	k	u	ηk	ð					
330	k	u	ηk	ð	j				
331	k	u	ηk	ð	l	ä			
332	k	u	pt	ð					
333	k	u	t ¹	a					
334	k	ü	nt	ð					
335	k	ü	η						
336	k	ü	r						
337	k	ü	r	ð					
338	k	ü	t	ð					
339	l	ð	k	ð					
340	l	ð	k	ä					
341	l	ð	k	ɜ					
342	l	ð	k	ɜ	pt	ä			
343	l	ð	mp	ð ¹	r	ð	j	ð	j

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
344	<i>l</i>	<i>ð</i>	<i>mt</i>	<i>ɜ</i>					
345	<i>l</i>	<i>ð</i>	<i>p</i>	<i>ɜ</i>					
346	<i>l</i>	<i>ð</i>	<i>pt</i>	<i>ä</i>					
347	<i>l</i>	<i>ä</i>	<i>k</i>	<i>ð</i>	<i>jm</i>				
348	<i>l</i>	<i>ä</i>	<i>k</i>	<i>ð</i>	<i>jmt</i>	<i>ä</i>			
349	<i>l</i>	<i>ä</i>	<i>mp</i>	<i>ð</i>					
350	<i>l</i>	<i>ä</i>	<i>mp</i>	<i>ä</i>					
351	<i>l</i>	<i>ɛ</i>							
352	<i>l</i>	<i>ɛ</i>	<i>mp</i>	<i>ä</i>	<i>r</i>	<i>ä</i>			
353	<i>l</i>	<i>ɛ</i>	<i>r</i>	<i>ð</i>					
354	<i>l</i>	<i>ɛ</i>	<i>tt</i>	<i>ɜ</i>					
355	<i>l</i>	<i>e</i>	<i>t^{3k}</i>	<i>ä</i>					
356	<i>l</i>	<i>e</i>	<i>t^{3k}</i>	<i>ä</i>	<i>pt</i>	<i>ä</i>			
357	<i>l</i>	<i>ɨ</i>	<i>mp</i>	<i>ä</i>					
358	<i>l</i>	<i>i</i>	<i>mp</i>	<i>ä</i>					
359	<i>l</i>	<i>o</i>	<i>k</i>	<i>ɜ</i>					
360	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>c</i>	<i>ä</i>					
361	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>t^{3t1}</i>	<i>ä</i>					
362	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>ck</i>	<i>ä</i>					
363	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>j</i>	<i>ä</i>					
364	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>k</i>	<i>ä</i>					
365	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>kt</i>	<i>ð</i>	<i>t</i>				
366	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>l</i>	<i>ä</i>					
367	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>l</i>	<i>ɜ</i>					
368	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>ls</i>	<i>ɔ¹</i>					
369	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>n</i>						
370	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>n</i>	<i>ä</i>					
371	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>nc</i>	<i>ɜ</i>					
372	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>ns</i>	<i>ð</i>					
373	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>r</i>						
374	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>r</i>						
375	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>r</i>	<i>ð</i>	<i>j</i>				
376	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>r</i>	<i>ð</i>					
377	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>r</i>	<i>ä</i>					
378	<i>m</i>	<i>ð</i>	<i>rk</i>	<i>ä</i>					
379	<i>m</i>	<i>ä</i>							
380	<i>m</i>	<i>ä</i>	<i>ηk</i>	<i>ð</i>	<i>t</i>				

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
381	<i>m</i>	<i>ä</i>	<i>t³</i>						
382	<i>m</i>	<i>ä</i>	<i>c</i>	<i>ð</i>					
383	<i>m</i>	<i>ä</i>	<i>ηt</i>	<i>ð</i>	<i>j</i>				
384	<i>m</i>	<i>ä</i>	<i>s</i>	<i>ð</i>					
385	<i>m</i>	<i>ä</i>	<i>t</i>	<i>ð</i>					
386	<i>m</i>	<i>ä</i>	<i>nc</i>	<i>ð</i>					
387	<i>m</i>	<i>ä</i>	<i>ηk</i>	<i>ð</i>					
388	<i>m</i>	<i>ä</i>	<i>t</i>						
389	<i>m</i>	<i>ä</i>	<i>t</i>	<i>ð</i>	<i>jr</i>				
390	<i>m</i>	<i>ɛ</i>							
391	<i>m</i>	<i>ɛ</i>							
392	<i>m</i>	<i>e</i>							
393	<i>m</i>	<i>e</i>	<i>j</i>						
394	<i>m</i>	<i>e</i>	<i>j¹</i>	<i>ä</i>					
395	<i>m</i>	<i>e</i>	<i>kt</i>	<i>ð</i>					
396	<i>m</i>	<i>e</i>	<i>n</i>	<i>ð</i>	<i>s</i>	<i>ä</i>			
397	<i>m</i>	<i>e</i>	<i>nt</i>	<i>ɜ</i>					
398	<i>m</i>	<i>e</i>	<i>r</i>	<i>ð</i>					
399	<i>m</i>	<i>e</i>	<i>r</i>	<i>ð</i>	<i>j</i>	<i>ð</i>	<i>j</i>		
400	<i>m</i>	<i>e</i>	<i>rk</i>	<i>ä</i>					
401	<i>m</i>	<i>e</i>	<i>rk</i>	<i>ɜ</i>					
402	<i>m</i>	<i>ɨ</i>	<i>l</i>	<i>ð</i>					
403	<i>m</i>	<i>ɨ</i>	<i>t</i>	<i>ð</i>					
404	<i>m</i>	<i>i</i>							
405	<i>m</i>	<i>i</i>	<i>r</i>						
406	<i>m</i>	<i>i</i>	<i>n</i>						
407	<i>m</i>	<i>i</i>	<i>nt</i>	<i>ä</i>					
408	<i>m</i>	<i>i</i>	<i>r</i>						
409	<i>m</i>	<i>o</i>							
410	<i>m</i>	<i>u</i>	<i>j</i>	<i>ä¹</i>					
411	<i>m</i>	<i>u</i>	<i>n</i>						
412	<i>m</i>	<i>u</i>	<i>n</i>	<i>ɜ</i>					
413	<i>m</i>	<i>u</i>	<i>ns</i>	<i>ð</i>					
414	<i>m</i>	<i>u</i>	<i>nt¹</i>	<i>ð</i>					
415	<i>m</i>	<i>u</i>	<i>nt¹</i>	<i>ð</i>	<i>jt^{3s}</i>	<i>ɜ</i>	<i>n</i>		
416	<i>m</i>	<i>u</i>	<i>r</i>						
417	<i>m</i>	<i>ü</i>							

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
418	n	â	t						
419	n	â	t	â	jr				
420	n	â	r	z					
421	n	â	j						
422	n	â	r	â					
423	n	â	t ¹	â					
424	n	â	t ³ m	â					
425	n	ä							
426	n	ä	k	â	r				
427	n	ä	mp	â					
428	n	e							
429	n	e	t	z	kk	z			
430	n	e	k						
431	n	e	kk	â	l				
432	n	î	c						
433	n	î	ck	â	l				
434	n	î	k	â					
435	n	î	l	â					
436	n	î	ηk	â					
437	n ¹	i							
438	n	i	m						
439	n	i	mt	ä					
440	n	i	m	ä	r	â	j	â	j
441	n	i	p						
442	n	i	r						
443	n	i	t	â					
444	n	i	t	ä					
445	n	o	nt ¹	â					
446	n	ö	jk	â					
447	n	ö	jk	â					
448	n	ö	jn	â					
449	n	u							
450	n	u	l						
451	n	u	lt ¹	â					
452	n	u	m						
453	n	ü	t ¹						

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
454	n	z							
455	n	â	ηk	â					
456	n	â							
457	n	â	c						
458	n	â	m	â					
459	n	ä							
460	n	ä	m	z					
461	n	ä	η						
462	n	ä	η	â					
463	n	ä	p						
464	n	ä	r						
465	n	ä	rk	â					
466	n	ä	rm	â					
467	n	ε	r						
468	n	ε	r						
469	n	ε	rk	â					
470	n	e ¹	j						
471	n	e	n	z					
472	n	e	ns	â					
473	n	e	ns	â	jr				
474	n	e ¹	r						
475	n	e	r	â					
476	n	i	m		jr				
477	n	i	m	â	jr				
478	n	i	mm	ä					
479	n	o							
480	n	o	r	z					
481	n	o	t	â					
482	n	uâ							
483	n	u	lk	â					
484	n	uâ	n	ä					
485	p	â ¹	j						
486	p	â	j						
487	p	â	j	â					
488	p	â	kt	â					
489	p	â	n						
490	p	â	ηk	â	l				

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
491	<i>p</i>	<i>â</i>	<i>ηk</i>	<i>â</i>					
492	<i>p</i>	<i>â</i>	<i>ηk</i>	<i>â</i>					
493	<i>p</i>	<i>â¹</i>	<i>r</i>						
494	<i>p</i>	<i>â</i>	<i>r</i>	<i>â</i>	<i>j</i>	<i>â</i>	<i>η</i>		
495	<i>p</i>	<i>â</i>	<i>r</i>	<i>â</i>					
496	<i>p</i>	<i>â</i>	<i>s</i>	<i>â</i>					
497	<i>p</i>	<i>â</i>	<i>t</i>						
498	<i>p</i>	<i>â</i>	<i>tk</i>	<i>â</i>	<i>l</i>				
499	<i>p</i>	<i>â</i>	<i>t</i>	<i>ä</i>					
500	<i>p</i>	<i>â</i>	<i>t^{3m}</i>	<i>ä</i>					
501	<i>p</i>	<i>ä</i>	<i>j</i>						
502	<i>p</i>	<i>ä</i>	<i>jη</i>	<i>ä</i>					
503	<i>p</i>	<i>ä</i>	<i>l</i>	<i>ä</i>					
504	<i>p</i>	<i>ä</i>	<i>nc</i>	<i>â</i>					
505	<i>p</i>	<i>ä</i>	<i>r</i>	<i>s</i>					
506	<i>p</i>	<i>ä</i>	<i>rk</i>	<i>ä</i>					
507	<i>p</i>	<i>ä</i>	<i>rk</i>	<i>â</i>					
508	<i>p</i>	<i>ä</i>	<i>t</i>						
509	<i>p</i>	<i>ä</i>							
510	<i>p</i>	<i>ä</i>							
511	<i>p</i>	<i>ä</i>	<i>jm</i>	<i>ä</i>					
512	<i>p</i>	<i>ä</i>	<i>nc</i>	<i>ä</i>					
513	<i>p</i>	<i>ä</i>	<i>t</i>						
514	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>n</i>						
515	<i>p</i>	<i>e</i>							
516	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>ηk</i>	<i>ä</i>	<i>r</i>				
517	<i>p</i>	<i>e</i>							
518	<i>p</i>	<i>e</i>							
519	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>r</i>						
520	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>j</i>	<i>ä¹</i>	<i>ηk</i>	<i>â</i>			
521	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>jw</i>	<i>ä</i>					
522	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>l</i>	<i>ä</i>					
523	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>l</i>	<i>ä</i>	<i>t</i>	<i>ä</i>			
524	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>mt¹</i>	<i>ä</i>					
525	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>nc</i>	<i>ä</i>					
526	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>ns</i>	<i>â</i>	<i>j</i>				
527	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>η</i>						
528	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>ηk</i>	<i>ä</i>					

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
529	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>ηt¹</i>	<i>s</i>	<i>t¹</i>				
530	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>p</i>	<i>ä</i>					
531	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>pt</i>	<i>ä</i>	<i>n²</i>				
532	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>rk</i>	<i>ä</i>					
533	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>t</i>	<i>â</i>					
534	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>t^{3m}</i>	<i>ä</i>					
535	<i>p</i>	<i>e</i>	<i>w</i>	<i>â</i>					
536	<i>p</i>	<i>î</i>	<i>j</i>	<i>ä</i>					
537	<i>p</i>	<i>i</i>							
538	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>m</i>						
539	<i>p</i>	<i>i</i>							
540	<i>p</i>	<i>i</i>							
541	<i>p</i>	<i>i</i>							
542	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>r</i>	<i>ä</i>					
543	<i>p</i>	<i>iâ</i>							
544	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>c</i>	<i>â</i>					
545	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>j</i>						
546	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>jm</i>						
547	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>jt</i>	<i>ä</i>					
548	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>r</i>	<i>â</i>					
549	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>rk</i>	<i>ä</i>					
550	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>s</i>	<i>s</i>					
551	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>t</i>						
552	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>t</i>	<i>â</i>	<i>jr</i>				
553	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>t</i>	<i>ä</i>					
554	<i>p</i>	<i>i</i>	<i>t^{3m}</i>	<i>ä</i>					
555	<i>p</i>	<i>oâ</i>	<i>j</i>						
556	<i>p</i>	<i>o</i>	<i>ns</i>	<i>â</i>					
557	<i>p</i>	<i>o</i>	<i>ηk</i>	<i>ä</i>					
558	<i>p</i>	<i>o</i>	<i>ηk</i>	<i>ä</i>	<i>j</i>	<i>â</i>			
559	<i>p</i>	<i>o</i>	<i>r</i>						
560	<i>p</i>	<i>o</i>	<i>rs</i>	<i>ä</i>					
561	<i>p</i>	<i>o</i>	<i>s</i>	<i>ä</i>					
562	<i>p</i>	<i>o</i>	<i>t</i>	<i>s</i>	<i>r</i>				
563	<i>p</i>	<i>u</i>							
564	<i>p</i>	<i>uâ</i>							
565	<i>p</i>	<i>u</i>	<i>c</i>	<i>â</i>					
566	<i>p</i>	<i>u</i>	<i>c</i>	<i>â</i>					

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
567	<i>p</i>	<i>u</i>	<i>c</i>	<i>ə</i>					
568	<i>p</i>	<i>uə</i>	<i>j</i>						
569	<i>p</i>	<i>uə</i>	<i>jl</i>	<i>ə</i>					
570	<i>p</i>	<i>u</i>	<i>j</i>	<i>á</i>					
571	<i>p</i>	<i>u</i>	<i>jt¹</i>	<i>á</i>					
572	<i>p</i>	<i>u</i>	<i>l</i>	<i>ə</i>					
573	<i>p</i>	<i>u</i>	<i>ń</i>	<i>ə</i>					
574	<i>p</i>	<i>u</i>	<i>ηk</i>	<i>ə</i>	<i>j</i>	<i>ə</i>			
575	<i>p</i>	<i>u</i>	<i>ηk</i>	<i>ə</i>	<i>j</i>	<i>ə</i>	<i>r</i>		
576	<i>p</i>	<i>u</i>	<i>r</i>						
577	<i>p</i>	<i>u</i>	<i>r</i>	<i>ä</i>					
578	<i>p</i>	<i>ü</i>							
579	<i>s</i>	<i>ə</i>	<i>jm</i>	<i>ä</i>					
580	<i>s</i>	<i>ə</i>	<i>ju</i>	<i>á</i>					
581	<i>s</i>	<i>ə</i>	<i>lc</i>	<i>ə</i>					
582	<i>s</i>	<i>ə</i>	<i>m</i>	<i>á</i>					
583	<i>s</i>	<i>ə</i>	<i>mp</i>	<i>ə</i>					
584	<i>s</i>	<i>ə</i>	<i>η</i>	<i>ə</i>					
585	<i>s</i>	<i>ə</i>	<i>ηc</i>	<i>ä</i>					
586	<i>s</i>	<i>ə</i>	<i>p</i>	<i>á</i>					
587	<i>s</i>	<i>ə</i>	<i>rp</i>	<i>ä</i>					
588	<i>s</i>	<i>ə</i>	<i>t³p</i>	<i>ə</i>					
589	<i>s</i>	<i>á</i>	<i>jt</i>	<i>ə</i>					
590	<i>s</i>	<i>á</i>	<i>jt</i>	<i>ə</i>	<i>jr</i>				
591	<i>s</i>	<i>á</i>	<i>jt</i>	<i>ə</i>	<i>jn²</i>				
592	<i>s</i>	<i>á</i>	<i>l</i>	<i>ə</i>					
593	<i>s</i>	<i>á</i>	<i>mp</i>	<i>ə</i>					
594	<i>s</i>	<i>á</i>	<i>r</i>	<i>á</i>					
595	<i>s</i>	<i>á</i>	<i>rm</i>	<i>á</i>					
596	<i>s</i>	<i>ä</i>							
597	<i>s</i>	<i>ä</i>	<i>c</i>						
598	<i>s</i>	<i>ä</i>	<i>n</i>	<i>ə</i>					
599	<i>s</i>	<i>ä</i>	<i>n</i>	<i>ə</i>	<i>jr</i>				
600	<i>s</i>	<i>ä</i>	<i>n</i>	<i>ə</i>	<i>j</i>				
601	<i>s</i>	<i>ä</i>	<i>r</i>	<i>ə</i>					
602	<i>s</i>	<i>ę</i>	<i>j</i>	<i>ə</i>					
603	<i>s</i>	<i>ę</i>	<i>r</i>						
604	<i>s</i>	<i>ę</i>	<i>r</i>						

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
605	<i>s</i>	<i>ę</i>	<i>r</i>	<i>á</i>					
606	<i>s</i>	<i>e</i>	<i>t³s</i>	<i>ä</i>	<i>n</i>				
607	<i>s</i>	<i>e</i>	<i>c</i>						
608	<i>s</i>	<i>e</i>	<i>j</i>	<i>ə</i>					
609	<i>s</i>	<i>e</i>	<i>jt³w</i>	<i>ə</i>					
610	<i>s</i>	<i>e</i>	<i>l</i>	<i>ə</i>					
611	<i>s</i>	<i>e</i>	<i>ηk</i>	<i>ä</i>					
612	<i>s</i>	<i>e</i>	<i>p</i>	<i>ə</i>					
613	<i>s</i>	<i>į</i>	<i>r</i>	<i>á</i>					
614	<i>s</i>	<i>i</i>	<i>j</i>	<i>ə</i>					
615	<i>s</i>	<i>i</i>	<i>l</i>						
616	<i>s¹</i>	<i>i</i>	<i>ns</i>	<i>ä</i>	<i>kk</i>	<i>ə</i>			
617	<i>s</i>	<i>i</i>	<i>η</i>						
618	<i>s¹</i>	<i>i</i>	<i>ηk</i>	<i>ə</i>					
619	<i>s</i>	<i>i</i>	<i>r</i>	<i>ə</i>					
620	<i>s</i>	<i>i</i>	<i>s</i>	<i>ə</i>					
621	<i>s</i>	<i>iə</i>	<i>s</i>	<i>ə</i>					
622	<i>s</i>	<i>o</i>							
623	<i>s</i>	<i>o</i>	<i>k</i>	<i>ə</i>	<i>l</i>				
624	<i>s</i>	<i>o</i>	<i>j</i>						
625	<i>s</i>	<i>o</i>	<i>j</i>	<i>á</i>					
626	<i>s</i>	<i>o</i>	<i>j</i>	<i>á</i>	<i>pt</i>	<i>á</i>			
627	<i>s</i>	<i>o</i>	<i>j</i>	<i>á</i>	<i>r</i>	<i>á</i>			
628	<i>s</i>	<i>o</i>	<i>k</i>						
629	<i>s</i>	<i>u</i>	<i>j¹</i>	<i>ə</i>					
630	<i>s</i>	<i>u</i>	<i>m</i>	<i>ə</i>					
631	<i>s</i>	<i>u</i>	<i>mp</i>	<i>ə</i>					
632	<i>s</i>	<i>ü</i>	<i>ns</i>	<i>ə</i>					
633	<i>t</i>	<i>ə</i>							
634	<i>t</i>	<i>ə</i>	<i>m</i>						
635	<i>t</i>	<i>ə</i>	<i>n</i>	<i>ä</i>					
636	<i>t</i>	<i>ə</i>	<i>r</i>						
637	<i>t</i>	<i>ə</i>							
638	<i>t</i>	<i>ə</i>	<i>t</i>	<i>á</i>					
639	<i>t</i>	<i>ə</i>	<i>j</i>						
640	<i>t¹</i>	<i>ə¹</i>	<i>ju</i>	<i>ə</i>					
641	<i>t</i>	<i>ə</i>	<i>k</i>						

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
642	t	â	kk	â	l				
643	t ¹	â	k	ä					
644	t	â	m	ä					
645	t	â	mt	ä					
646	t	â	mt	ä	l				
647	t	â	n						
648	t ¹	â	nt ¹	ä					
649	t ¹	â	nt ¹	ä					
650	t	â	η						
651	t	â	η	â	jm				
652	t ¹	â	p	â					
653	t ¹	â	pt ¹	â					
654	t	â	r						
655	t ¹	â	r	ä					
656	t	â	t	â					
657	t	â	t	â					
658	t	ä							
659	t ¹	aâ	j ¹	â					
660	t ¹	ä	ju	ä					
661	t	ä	l	ä					
662	t	ä	l	â	j	â	r		
663	t	ä	l	ä	j	â			
664	t ¹	ä	lw	â					
665	t ¹	ä	ns	â					
666	t ¹	ä	nt ¹	â					
667	t ¹	ä	η	ä					
668	t	ä	p	ä					
669	t ¹	ä	r	â					
670	t ¹	ä	rk	ä					
671	t	ä							
672	t	e							
673	t	ä	l	ä					
674	t	ä	pt	ä					
675	t	ä	k						
676	t	ä	jk	ä					
677	t ¹	ä	ju	ä					
678	t	ä	n	ä					
679	t	ä	r						
680	t	ä	t ^{3m}	â					

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
681	t ¹	eâ							
682	t	e	m						
683	t	e	mt	ä					
684	t	e	mt	â	jr				
685	t ¹	e	s	â					
686	t	e							
687	t	e							
688	t ¹	e	ju	â					
689	t	e	n	ä					
690	t	e	n	ä	m	ä			
691	t	e	n	â					
692	t	e	p	â					
693	t	e	pt	â					
694	t	e	r	â					
695	t ¹	e	t ¹						
696	t	e	t ¹	ä					
697	t ¹	e	t ^{3m}	â					
698	t	e	t ^{3s}	ä					
699	t	e	t ^{3s}	ä	t	ä			
700	t	e	t ^{2t}	â					
701	t	i							
702	t	i	j	ä					
703	t	i	j	â	m				
704	t	i	r	ä					
705	t ¹	i	r	ä					
706	t	i	t	â	j	â	η		
707	t	i	t ^{3s}	ä	n				
708	t	i							
709	t	i							
710	t	i	p	ä	j	â			
711	t	i							
712	t	i							
713	t	i							
714	t	iâ							
715	t	iâ	t	â					
716	t	iâ							
717	t	iâ	jps	ä	n				
718	t	i	j						
719	t	i	jm	ä					

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
720	t ¹	i	j						
721	t	i	l	â					
722	t	i	m	ä					
723	t	i	p	ä					
724	t	i	r	ä	m	ä			
725	t	i	w ¹	â					
726	t	o							
727	t	o	j						
728	t	o ¹	jm	ä					
729	t	o	jt	â					
730	t ¹	o	k	â					
731	t	o	l	â					
732	t	o	n						
733	t	o	p	ä					
734	t ¹	o	r	ä					
735	t	u							
736	t	u	j						
737	t	uâ	j						
738	t ¹	u	jt ¹						
739	t ¹	u	mt ¹	â					
740	t	ü							
741	t ¹	ü	j						
742	t	üâ	j						
743	t	ü	t						
744	t	ü	t						
745	t	ü	t ³						
746	w	â							
747	w	â ¹	j						
748	w	â	j						
749	w	â	js						
750	w	â	j ¹	a					
751	w	â	j ¹	â ¹	r	ä			
752	w	â ¹	js						
753	w	â	r						
754	w	â	r	ä					
755	w	â	rk	â					
756	w	â	t	ä					

	1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
757	w	ââ							
758	w	ââ	t ¹	ä					
759	w	ä	c						
760	w	ä	l	ä					
761	w	ä	l	â	jm				
762	w	ä	nc	ä					
763	w	ä	ηk	â					
764	w	ä	pt	ä					
765	w	ä	r	â					
766	w	ä	t	ä					
767	w	ä	t	ä					
768	w	ä	t ³ w	â					
769	w	ä	jkk	â					
770	w	ä	jη						
771	w	ä	n	â					
772	w	ε	n						
773	w	ε	ñ	ä					
774	w	e	k	ä	n	ä			
775	w	e	η						
776	w	e	ηk	ä					
777	w	e	s	ä	j	â			
778	w	e	s	ä	j	â			
779	w	e	t	â					
780	w	î							
781	w	î	r	â					
782	w	i	n	ä					
783	w	i	η	â					
784	w	i	ηk	â	nc	ä			
785	w	i	t						
786	w	i	t	ä					
787	w	i	t	ä	r				
788	w	oâ	j						
789	w	o	t	ä					
790	w	ü	t						

*

I. Mássalhangzó-megfelelések

Juha Janhunen PS alapalakjaiban 13 alapnyelvi mássalhangzó-fonémát rekonstruál. Ezek: *c, *j, *k, *l, *m, *n, *ŋ, *p, *r, *s, *t, *w. Közülük szókezdő helyzetben nem fordulhatott elő az *ŋ és az *r.

Az alapnyelvi fonémák rokon nyelvi megfeleléseinek vizsgálatánál az egyes számjéd nyelvek Janhunen sorrendjében követik egymást, a szölkup adatoknál azonban szétválasztottam a három (északi, középső, déli) nyelvjáráscsoport megfeleléseit, és az egyes nyelvek rövidítésein némileg módosítottam: nganaszán (ng), enyec (en), „jurák” (jr), tundrai nyenyec (nT), erdei nyenyec (nW), északi szölkup (sN), középső szölkup (sM), déli szölkup (sS), kamassz (km), kojbal (kb), „akabáni” (ab), motori (mt), tajgi (tg), „sojót” (sj), karagassz (kg).

A rokon nyelvi megfeleléseket az egyes nyelveken belül nem a források sorrendjében vettem fel, hanem megkíséreltem a megfelelések olyan osztályozását, amelyben az alapnyelvi képviselő (AK) és a rokon nyelvi képviselők (RK) viszonya alapján megkülönböztethetők egymástól:

I = a szabályos "egyeses"   AK → RK megfelelések ;

Y = a másodlagosan "módosult"   AK $\begin{cases} \rightarrow RK_1 \\ \rightarrow RK_2 \end{cases}$ megfelelések ;

X = a rendezetlen "keresztező" $\begin{matrix} AK_1 & & RK_1 \\ & \times & \\ AK_2 & & RK_2 \end{matrix}$ megfelelések .

Az elemi mássalhangzók esetében az I, Y, X megfelelések számszerű és százalékarányos előfordulási gyakoriságát táblázatokban is szemléltetem, a mássalhangzó-kapcsolatok esetében viszont csak az adatok I, Y, X sorrendben való felsorolására törekedtem. Minden egyes PS hangképviseletnél megadom viszont az összevetett alapnyelvi és rokon nyelvi képviselők számát:

$\boxed{PS *C [AK] \sim RK}$.

I.1. Az elemi mássalhangzók alapnyelvi képviseletei

			1	3	5	7	9	össz.
PS *ø	[91]	szókezdő	91	—	—	—	—	91
		szóbelseji	—	—	—	—	—	—
		szóvégi	—	—	—	—	—	—
PS *c	[42]	szókezdő	19	—	—	—	—	19
		szóbelseji	—	19	—	—	—	19
		szóvégi	—	4	—	—	—	4
PS *j	[175]	szókezdő	80	—	—	—	—	80
		szóbelseji	—	24	20	4	—	48
		szóvégi	—	29	13	2	3	47

az 1.1. táblázat folytatása

			1	3	5	7	9	össz.
PS *k(δ)	[133]	szókezdő	101	—	—	—	—	101
		szóbelseji	—	25	2	—	—	27
		szóvégi	—	5	—	—	—	5
PS *k(ð)	[48]	szókezdő	47	—	—	—	—	47
		szóbelseji	—	1	—	—	—	1
		szóvégi	—	—	—	—	—	—
PS *l	[68]	szókezdő	21	—	—	—	—	21
		szóbelseji	—	32	2	—	—	34
		szóvégi	—	2	11	—	—	13
PS *m	[96]	szókezdő	58	—	—	—	—	58
		szóbelseji	—	20	2	1	—	23
		szóvégi	—	13	2	—	—	15
PS *n	[82]	szókezdő	37	—	—	—	—	37
		szóbelseji	—	28	1	—	—	28
		szóvégi	—	12	3	1	—	16
PS *ñ	[36]	szókezdő	30	—	—	—	—	30
		szóbelseji	—	6	—	—	—	6
		szóvégi	—	—	—	—	—	—
PS *η	[17]	szókezdő	—	—	—	—	—	—
		szóbelseji	—	6	—	—	—	6
		szóvégi	—	7	2	2	—	11
PS *p	[120]	szókezdő	94	—	—	—	—	94
		szóbelseji	—	19	3	—	—	22
		szóvégi	—	4	—	—	—	4
PS *r	[105]	szókezdő	—	—	—	—	—	—
		szóbelseji	—	53	5	—	—	58
		szóvégi	—	35	9	3	—	47
PS *s	[74]	szókezdő	54	—	—	—	—	54
		szóbelseji	—	17	3	—	—	20
		szóvégi	—	—	—	—	—	—
PS *t	[217]	szókezdő	113	—	—	—	—	113
		szóbelseji	—	65	8	—	—	73
		szóvégi	—	26	5	—	—	31
PS *w	[50]	szókezdő	45	—	—	—	—	45
		szóbelseji	—	4	—	—	—	4
		szóvégi	—	1	—	—	—	1

PS elemi mássalhangzók összesen :

	1	3	5	7	9	össz.
szókezdő	790	—	—	—	—	790
szóbelseji	—	319	46	5	—	370
szóvégi	—	138	45	8	3	194
Összesen	790	457	91	13	3	1354

1.2. Az elemi mássalhangzók megfelelései

A PS elemi mássalhangzók eltérő (szókezdő C-, szóbelseji -C- illetve szóvégi-C) helyzetű alapnyelvi képviselői többnyire eltérő rokon nyelvi megfeleléseket is mutatnak. Célszerűnek látszott tehát, hogy a három különböző hanghelyzetben jelentkező alapnyelvi fonémák megfeleléseit egységesen, minden egyes mássalhangzó esetében külön-külön vizsgáljam. Megfelelések alapvetően eltérő volta miatt a PS *k képviselőinek szókezdő, illetve szóbelseji *k + *ɔ* (veláris magánhangzó) és *k + *ɛ* (palatális magánhangzó) hanghelyzetű eseteit ugyancsak egymástól elkülönítve vizsgáltam.

A PS magánhangzós kezdetű alapalakok rokon nyelvi megfelelői az esetek 55%-ában másodlagosan mássalhangzós kezdetűekké váltak. E megfelelések együttes vizsgálatára — tisztán technikai okokból — felvettem egy PS szókezdő *θ*- mássalhangzót is az alapnyelvi fonémák közé. A hangképviselők sorrendje minden egyéb tekintetben Juha Janhunen alapalakjainak alfabetikus rendjét követi.

1.2.1. PS *θ- [91] ~ 916

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	η	ø	η	η	η	ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø
n	70	100	11	118	57	66	32	17	57	31	5	47	29	2	12
Y	ń, n	n, η ń	ń, n	ń, n	ń	w	w	j	j	j	—	—	—	—	—
n	17	29	12	77	32	7	4	1	3	1	—	—	—	—	—
X	ø, j ǣ	j, ǣ	j, g m, ø	j, ø	j, ø ɔ	n	n, ń m	n, l	n, ń ǣ, p	n, ž	—	n, m h	ń, m	—	—
n	13	6	5	16	5	3	3	2	13	6	—	4	3	—	—
N	100	135	28	211	94	76	39	20	73	38	5	51	32	2	12

I = 654 (71%)

Y = 183 (20%)

X = 79 (9%)

~ || ng η 70 (A 1, C 31, Pr 2, T 12, M 24); n 4 (Str 1, C 1, T 2); ń 13 (C 5, Pr 1, T 2, M 5); ø 5 (C 1, T 1, M 3); j 4 (C 3, T 1); ǣ 4 (T 2, M 2) | en ø 100 (P 1, C 74, Pr 2, T 17, M 5); η 10 (C 5, T 4, M 1); n 14 (Str 1, C 10, T 2, M 1); ń 5 (P 1, C 3, T 1); j 5 (C); ǣ 1 (T) | jr η 11 (A 5, P 5, Kl 1); n 4

(A 1, P 3); *n* 8 (P 7, Kl 1); *o* 1 (P); *j* 2 (P); *g* 1 (P); *m* 1 (P) | nT η 118 (L 55, T 63); *n* 72 (L 35, T 36); *n* 5 (C 3, L 2); *o* 4 (L); *j* 12 (L 6, T 6) | nW η 57 (L 54, S 3); *n* 32 (C 1, L 29, S 2); *p* 1 (S); *o* 1 (C); *j* 3 (L) | sN $\emptyset$ 66 (C 4, D 2, Pr 60); *w* 7 (Pr); *n* 3 (Pr) | sM $\emptyset$ 32 (C 9, D 23); *w* 4 (C 2, D 2); *n* 1 (D); *n* 1 (C); *m* 1 (D) | sS $\emptyset$ 17 (C 11, D 6); *i* 1 (D); *n* 1 (D); *l* 1 (C) | km $\emptyset$ 57 (Kl 1, C 8, D 48); *i* 3 (D); *n* 6 (D); *n* 1 (D); *d* 2 (D); *t* 1 (D); *tš* 1 (D); *p* 2 (D) | kb $\emptyset$ 31 (P 1, Sp 30); *j* 1 (Sp); *n* 5 (P 1, Sp 1); *dž* 1 (Sp) | ab $\emptyset$ 5 (Str 2, Mess 3) | mt $\emptyset$ 47 (P 6, Sp 41); *n* 2 (Sp); *h* 1 (P); *m* 1 (Sp) | tg $\emptyset$ 29 (A 15, P 13, Kl 1); *n* 2 (A 1, P 1); *m* 1 (Kl) | sj $\emptyset$ 2 (P) | kg $\emptyset$ 12 (P) ||.

1.2.2. PS *-c- [19] ~ 151

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>t</i>	<i>t</i>	—	<i>t</i>	<i>t</i>	<i>t</i>	č	č	<i>t</i>	<i>t</i>	—	<i>t</i>	—	—	<i>d</i>
n	10	16	—	18	10	14	17	7	15	4	—	4	—	—	2
Y	<i>t, č</i>	<i>t</i>	—	<i>t</i>	<i>č</i>	—	—	<i>c</i>	—	<i>t</i>	—	<i>d</i>	—	—	—
n	4	1	—	15	9	—	—	1	—	1	—	1	—	—	—
X	—	—	—	—	—	—	—	—	<i>s</i>	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—
N	14	17	—	33	19	14	17	8	17	5	—	5	—	—	2

I = 117 (78%)

Y = 32 (21%)

X = 2 (1%)

~ || ng *t* 10 (C 3, T 1, M 6); *tš* 3 (C 2, Pop 1); *č* 1 (M) | en *t* 16 (C 2, Pr 1, T 3); *t* 1 (C) | jr ... | nT *t* 16 (L 6, T 10); *t* 2 (L); *t* 9 (L 1, T 8); *tš* 6 (L) | nW *t* 10 (C 2, L 8); *tš* 2 (L); *tš* 7 (L) | sN *t* 12 (D 1, Pr 11); *t* 1 (D); *tš* 1 (D) | sM *č* 2 (C); *tš* 14 (D); *Dž* 1 (D) | sS *č* 1 (C); *c* 1 (C); *tš* 5 (D); *Dž* 1 (D) | km *th* 2 (C); *t* 13 (D); *s* 2 (C 1, D 1) | kb *t* 4 (Sp); *t* 1 (Sp) | ab ... | mt *t* 4 (Sp); *d* 1 (Sp) | tg ... | sj ... | kg *d* 2 (P) ||.

1.2.3. PS *-c- [19] ~ 147

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>d</i>	<i>d</i>	<i>t</i>	<i>t</i>	č	č	<i>t</i>	<i>t</i>	—	<i>d</i>	—	<i>d</i>	—
n	5	7	3	24	11	18	3	3	3	2	—	2	—	1	—
Y	<i>d</i>	<i>r, z</i>	—	<i>d</i>	<i>č</i>	<i>ž</i>	<i>ž</i>	<i>c</i>	<i>d, ž</i>	<i>d, ž</i>	—	<i>d, ž</i>	<i>d, č</i>	—	—
n	4	10	—	8	3	1	10	1	11	8	—	3	2	—	—
X	—	—	—	—	<i>r</i>	—	—	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	1	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—
N	9	17	3	32	15	19	13	5	15	11	—	5	2	1	—

I = 82 (56%)

Y = 61 (41%)

X = 4 (3%)

~ || ng *t* 5 (C 2, T 1, M 2); *d* 3 (C); δ 1 (T) | en *d* 7 (A 1, C 6); *z* 2 (T); *r* 6 (C); *rr* 2 (A 1, P 1) | jr *d* 1 (P); *dd* 2 (A 1, P 1) | nT *d* 13 (T); δ 11 (L); *d* 8 (L 3, T 5) | nW *t* 3 (L); *tt* 1 (L); *tt* 6 (L); *d* 1 (C); *tt* 1 (L); *tt* 1 (L); *tt* 1 (L); *r* 1 (C) | sN *t* 12 (C 1, Pr 11); *tt* 1 (D); *tt* 4 (D 1, Pr 3); *D* 1 (D); *d* 1 (C) | sM $\check{c}$ 1 (C); *tt* 2 (D); *D* 2 (D); *d* 1 (C); *d* 7 (D) | sS *tt* 3 (D); *c* 1 (C); $\check{r}$ 1 (D) | km *t* 1 (D); *tt* 2 (D); *d* 7 (C 2, D 5); ϑ 3 (D); *d* 1 (D); *r* 1 (D) | kb *t* 1 (Sp); *tt* 1 (Sp); *d* 7 (Sp); *d* 1 (Sp); *r* 1 (Sp) | ab ... | mt *d* 2 (Sp); *d* 1 (Sp); *dd* 1 (Sp); *d* 1 (Sp) | tg $\check{c}$ 1 (P); *d* 1 (P) | sj *d* 1 (P) | kg ... ||

1.2.4. PS *-c [4] ~ 57

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>t</i>	<i>d</i>	—	<i>d</i>	<i>t</i>	<i>t</i>	$\check{c}$	$\check{c}$	<i>d</i>	<i>t, d</i>	—	—	<i>t</i>	—	—
n	3	1	—	2	4	7	1	2	2	2	—	—	1	—	—
Y	ρ	<i>r, \rho</i>	—	ρ	ρ	—	$\check{z}$	—	<i>n, \rho</i>	$\emptyset$	—	—	—	—	—
n	1	5	—	4	3	—	6	—	2	1	—	—	—	—	—
X	<i>k</i>	<i>k</i>	—	<i>t, k</i>	<i>k</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n	2	1	—	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
N	6	7	—	12	8	7	7	2	4	3	—	—	1	—	—

I = 25 (44%)

Y = 22 (39%)

X = 10 (17%)

~ || ng *t* 3 (C 1, T 1, M 1); ρ 1 (T); *k* 2 (T 1, M 1) | en *d* 1 (C); *r* 1 (C); ρ 3 (C); ρ 1 (T); *k* 1 (C) | jr ... | nT *d* 1 (T); δ 1 (L); ρ 4 (L 2, T 2); *t* 1 (T); *tt* 1 (L); *k* 2 (T); *kk* 2 (L) | nW *t* 2 (L); *tt* 2 (L); ρ 3 (L); ρ 1 (S) | sN *t* 4 (Pr); *tt* 3 (Pr) | sM $\check{c}$ 1 (C); *d* 3 (D); *d* 1 (D); *D* 1 (D); *D* 1 (D) | sS $\check{c}$ 1 (C); *tt* 1 (D) | km *d* 1 (D); ρ 1 (C); ρ 1 (C); ρ 1 (D) | kb *t* 1 (Sp); *d* 1 (Sp); $\emptyset$ 1 (Sp) | ab ... | mt ... | tg *t* 1 (P) | sj ... | kg ... ||

1.2.5. PS *-j- [80] ~ 827

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	$\check{c}$	$\check{c}, t$	<i>t</i>	<i>t</i>	$\check{c}$	—	$\check{c}, \check{c}$	$\check{c}$	—	—
n	55	93	14	204	66	50	40	14	28	1	—	20	3	—	—
Y	<i>d</i>	<i>d</i>	—	—	<i>d</i>	$\emptyset$	$\emptyset$	$\emptyset$	<i>d, \check{z}</i>	$\check{z}, \check{z}$	$\check{z}$	$\check{z}, \check{z}$	$\check{z}, d$	—	$\check{z}$
n	40	27	—	—	22	4	1	1	29	18	1	9	6	—	4
X	<i>n, l</i>	<i>o, l</i>	<i>w</i>	<i>w</i>	<i>w</i>	<i>k, q</i>	<i>k, k</i>	<i>k, k</i> <i>n</i>	<i>n, l</i> $\emptyset$	<i>n, l</i> $\emptyset$	<i>n</i>	<i>n, n</i> <i>s</i>	<i>n</i>	—	<i>n</i>
n	4	6	1	2	1	8	4	9	15	7	1	15	2	—	2
N	99	126	15	206	89	62	45	24	72	26	2	44	11	—	6

I = 588 (71%)

Y = 162 (20%)

X = 77 (9%)

~ || ng *j* 55 (Str 1, C 52, Pr 1, Pop 1); *d* 39 (A 1, P 1, T 12, Pop 1, M 24); *dž* 1 (P); *ń* 2 (C 1, M 1); *l* 2 (P 1, M 1) | en *j* 93 (P 1, C 92); *d* 27 (A 1, P 2, C 1, T 21, M 2); *l* 1 (T); *o* 5 (C) | jr *j* 14 (A 6, P 8); *w* 1 (P) | nT *j* 204 (C 2, L 101, T 101); *w* 2 (L 1, T 1) | nW *j* 66 (C 4, L 62); *d* 22 (L 21, S 1); *w* 1 (L) | sN *č* 46 (Pr); *tš* 2 (D); *t* 2 (C 1, D 1); *o* 4 (Pr); *k* 4 (C 1, Pr 3); *q* 4 (Pr) | sM *ł* 17 (D); *ł* 10 (D); *tš* 2 (D); *tš* 1 (D); *č* 10 (C); *k* 3 (C 1, D 2); *ł* 1 (D); *o* 1 (D) | sS *ł* 14 (C 7, D 7); *k* 6 (C 1, D 5); *ł* 1 (D); *ń* 2 (C 1, D 1); *o* 1 (C) | km *ł* 27 (C 10, D 17); *d* 15 (D); *tš* 1 (D); *dž* 11 (D); *dž* 1 (P); *dschj* 1 (A); *dsch* 1 (A); *n* 13 (C 2, D 11); *n* 1 (D); *o* 1 (D) | kb *č* 1 (Sp); *dž* 16 (Sp); *dž* 1 (Sp); *dsh* 1 (P); *n* 5 (Sp); *l* 1 (P); *o* 1 (Sp) | ab *dsch* 1 (Str); *n* 1 (Str) | mt *ł* 14 (Sp); *č* 2 (Sp); *č* 4 (Sp); *dž* 7 (Sp); *dž* 2 (Sp); *n* 11 (P 2, Sp 9); *ń* 2 (Sp); *s* 2 (Sp) | tg *č* 2 (P); *tsch* 1 (A); *dž* 1 (P); *dsch* 4 (A); *dj* 1 (A); *ń* 2 (A 1, P 1) | sj ... | kg *dž* 2 (P); *dsh* 2 (P); *ń* 2 (P) ||.

1.2.6. PS *-j- [48] ~ 436

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>j, d</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j, d</i>	<i>č</i>	<i>ž, d</i>	<i>ł</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>
n	10	27	4	71	27	12	7	3	21	12	4	23	7	1	5
Y	<i>o, ></i>	<i>o, ></i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>o, ></i>	<i>o</i>	—	<i>o</i>	<i>o</i>	—	<i>o</i>
n	31	28	1	46	25	11	9	6	19	7	—	6	3	—	3
X	—	—	—	—	—	<i>ł, j</i>	<i>l</i>	—	—	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	5	2	—	—	—	—	—	—	—	—
N	41	55	5	117	52	28	18	9	40	19	4	29	10	1	8

I = 234 (54%)

Y = 195 (44%)

X = 7 (2%)

~ || ng *j* 4 (C); *d* 5 (M); *i* 1 (C); *ɔ* 4 (C 3, M 1); *o* 27 (Str 1, C 15, Pr 1, T 4, M 6) | en *j* 12 (P 1, C 5, Pr 1, T 4, M 1); *ij* 12 (C); *i* 3 (C); *ɔ* 1 (C); *o* 27 (Str 1, A 3, C 20, T 3) | jr *j* 3 (P); *i* 1 (P); *o* 1 (A) | nT *j* 38 (T); *ɔ* 1 (L); *j* 1 (L); *jj* 22 (L); *jj* 1 (L); *i* 1 (L); *ɔ* 7 (L); *o* 46 (L 26, T 20) | nW *j* 7 (L); *ɔ* 1 (L); *j* 1 (L); *jj* 10 (L); *d* 1 (L); *d* 1 (L); *dž* 4 (L); *i* 2 (C); *o* 25 (C 2, L 22, S 1) | sN *č* 12 (C 1, Pr 11); *o* 11 (D 1, Pr 10); *j* 1 (Pr); *ł* 4 (D 1, Pr 3) | sM *dš* 5 (C); *d* 2 (D); *o* 9 (D); *l* 2 (C 1, D 1) | sS *ł* 1 (D); *tj* 1 (C); *ttj* 1 (C); *o* 6 (C 3, D 3) | km *j* 7 (C); *ɔ* 7 (D); *ɔ* 6 (D); *i* 1 (C); *ɔ* 1 (C); *o* 18 (C 4, D 14) | kb *j* 10 (Sp); *ij* 1 (P); *i* 1 (P); *o* 7 (P 1, Sp 6) | ab *j* 1 (Mess); *y* 2 (Str); *i* 1 (Str) | mt *j* 19 (Sp); *jj* 1 (P); *i* 3 (P); *o* 6 (Sp) | tg *j* 3 (P); *i* 4 (A 2, P 2); *o* 3 (A) | sj *i* 1 (P); | kg *i* 5 (P); *o* 3 (P) ||.

1.2.7. PS *-j [47] ~ 483

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>j, d</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j, d</i>	<i>č</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	—	<i>j</i>
n	29	5	1	6	12	3	5	2	10	3	1	13	5	—	2
Y	<i>ø, ʔ</i>	<i>ø, ʔ</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø, ʔ</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	—	—
n	35	58	7	102	49	27	18	16	29	16	1	11	4	—	—
X	—	—	—	—	—	<i>ʔ</i>	—	—	—	—	<i>š</i>	<i>š</i>	<i>š</i>	—	<i>s, š</i>
n	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	1	3	3	—	4
N	64	63	8	108	61	32	23	18	39	19	3	27	12	—	6

I = 97 (20%)

Y = 373 (77%)

X = 13 (3%)

~ || ng *j* 13 (C 3, Pr 1, T 5, M 4); *i* 9 (C); *ʔ* 1 (C); *d* 6 (M); *ʔ* 4 (C); *ø* 31 (Str 1, C 11, Pop 1, T 6, M 12) | en *j* 4 (P 1, C 1, T 1, M 1); *ij* 1 (C); *ʔ* 3 (C); *ø* 55 (Str 1, P 1, C 35, T 13, M 5) | jr *i* 1 (A); *ø* 7 (A 3, P 4) | nT *j* 3 (T); *j* 1 (L); *ij* 2 (L); *ø* 102 (L 50, T 52) | nW *j* 6 (L 3, S 3); *i* 2 (L); *ij* 2 (L); *d* 1 (S); *dd* 1 (S); *ø* 49 (C 2, L 47) | sN *č* 2 (Pr); *čč* 1 (Pr); *ø* 27 (C 1, D 3, Pr 23); *ʔ* 1 (D); *lj* 1 (C) | sM *i* 4 (D); *i* 1 (D); *ø* 18 (C 3, D 15) | sS *i* 1 (C); *i* 1 (D); *ø* 16 (C 9, D 7) | km *j* 2 (P 1, C 1); *i* 3 (D); *ʔ* 3 (D); *i* 1 (C); *i* 1 (D); *ʔ* 2 (C 1, D 1); *ø* 27 (A 1, C 4, D 22) | kb *j* 3 (Sp); *ø* 16 (P 4, Sp 12) | ab *y* 1 (Str); *ø* 1 (Mess); *sch* 1 (Str) | mt *j* 12 (P 2, Sp 10); *i* 1 (P); *ø* 11 (P 1, Kl 1, Sp 9); *š* 3 (Sp) | tg *j* 2 (P); *i* 3 (A); *ø* 4 (A 3, P 1); *š* 3 (P) | sj ... | kg *j* 1 (P); *i* 1 (P); *š* 1 (P); *s* 3 (P) ||.

1.2.8. PS *k(s) — [101] ~ 1056

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>x</i>	<i>k</i>	<i>k, q</i>	<i>k, k̄</i>	<i>k, k̄</i>	<i>k, k̄</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>
n	104	139	8	241	110	90	59	16	92	51	2	60	13	1	7
Y	—	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>k, g</i>	<i>x</i>	<i>qw</i>	—	—	<i>x, g</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x, g</i>	<i>x, g</i>	<i>x</i>	<i>x, g</i>
n	—	7	10	3	1	1	—	—	4	4	—	15	10	—	4
X	—	—	—	—	—	—	—	—	<i>ʔ</i>	—	—	—	—	—	<i>ø</i>
n	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
N	104	146	18	244	111	91	59	16	97	55	3	75	23	2	12

I = 993 (94%)

Y = 61 (6%)

X = 2 (0%)

~ || ng *k* 104 (P 2, C 53, Pr 1, Pop 1, T 15, M 32) | en *k* 137 (A 2, C 108, Pr 1, T 24, M 2); *k̄* 1 (D); *k* 1 (M); *kh* 1 (A); *ch* 1 (P); *h* 5 (C) | jr *k* 6 (A 3, P 3); *k* 2 (P); *ch* 5 (A); *x* 5 (P) | nT *x* 133 (A 1, T 132); *x* 108 (L); *-k* 1 (L); *Gʹ* 1 (L); *g* 1 (T) | nW *k* 110 (C 4, L 96, S 10); *h* 1 (C) | sN *q* 53 (Pr); *k̄* 4 (C 1,

D 3); $\underline{k}$ 1 (D); qw 1 (Pr); k 32 (D 3, Pr 29) | sM k 21 (C 5, D 16); $\underline{k}$ 1 (D); $\underline{k}$ 2 (D); $\underline{k}$ 15 (C 8, D 7); $\underline{k}$ 20 (D) | sS k 5 (C 4, D 1); $\underline{k}$ 6 (C 4, D 2); $\underline{k}$ 5 (D) | km k 24 (A 2, P 2, C 13, D 7); $\underline{k}$ 21 (D); $\underline{k}$ 1 (D); kh 8 (C); $\underline{k}$ 16 (D); $\underline{k}$ 22 (D); x 1 (D); g 3 (P 1, C 1, D 1); t 1 (D) | kb k 51 (P 1, Sp 50); ch 1 (P); x 3 (Sp) | ab k 2 (Str); ch 1 (Mess) | mt k 60 (P 7, Sp 53); x 8 (Sp); ch 1 (P); g 6 (P 1, Sp 5) | tg k 13 (A 10, P 3); ch 3 (A); kch 1 (A); x 4 (P); g 2 (P) | si k 1 (P); gh 1 (P) | kg k 7 (P); x 2 (P); g 2 (P); $\emptyset$ 1 (P) ||.

1.2.9. PS *-k(s)- [27] ~ 236

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	k	h	g	x	x	g, k	$\underline{k}$	$\underline{k}, k$	g	g	—	g, k	g	—	g
n	12	20	2	56	28	22	1	2	8	7	—	14	4	—	1
Y	g	$\emptyset$	$h, \underline{k}$	$\emptyset$	$\gamma, \emptyset$	$g, \emptyset$	g, γ	γ, w	$\gamma, \emptyset$	—	γ	x, j $\emptyset$	j	—	h, j
n	6	1	4	3	3	3	16	4	4	—	3	4	1	—	3
X	—	b	—	—	—	—	—	—	η	—	—	—	—	—	—
n	—	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—
N	18	23	6	59	31	25	17	6	14	7	3	18	5	—	4

I = 177 (75%)

Y = 55 (23%)

X = 4 (2%)

~ || ng k 12 (P 2, C 5, T 1, M 4); g 6 (C 5, M 1) | en h 20 (C 17, T 3); $\emptyset$ 1 (T); b 2 (C 1, T 1) | jr g 2 (P); h 3 (A 1, P 2); $\underline{k}$ 1 (A) | nT x 33 (A 1, T 32); x 23 (L); $\emptyset$ 3 (L 1, T 2) | nW x 28 (L); γ 1 (S); $\emptyset$ 2 (C 1, L 1) | sN k 7 (Pr); kk 2 (Pr); g 13 (Pr); g 2 (Str 1, C 1); $\emptyset$ 1 (Pr) | sM $\underline{k}$ 1 (D); g 1 (C); g 1 (D); γ 2 (C); γ 11 (D); γ 1 (D) | sS k 1 (D); $\underline{k}$ 1 (D); γ 3 (C); u 1 (D) | km g 8 (P 2, C 1, D 5); γ 3 (D); $\emptyset$ 1 (D); η 2 (C) | kb g 7 (P 3, Sp 4) | ab gh 3 (Str) | mt k 1 (Sp); g 12 (P 2, Sp 10); gg 1 (P); x 2 (Sp); j 1 (Sp); $\emptyset$ 1 (Sp) | tg g 4 (A 2, P 2); i 1 (A) | sj ... | kg g 1 (P); h 2 (P); i 1 (P) ||.

1.2.10. PS *-k[5] ~ 61

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	k	h	—	x	x	k, q	$k, \underline{k}$	—	$\underline{k}$	k	—	g	—	—	h
n	2	6	—	16	5	6	3	—	2	2	—	1	—	—	1
Y	g	$\emptyset$	$\emptyset$	$\emptyset$	s	—	h	—	γ	$\emptyset$	—	—	—	—	—
n	1	3	2	2	1	—	1	—	4	2	—	—	—	—	—
X	—	b	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
N	3	10	2	18	6	6	4	—	6	4	—	1	—	—	1

I = 44 (72%)

Y = 16 (26%)

X = 1 (2%)

~ || ng *k* 2 (M); *g* 1 (M) | en *h* 6 (C 5, M 1); *ø* 3 (C 2, T 1); *b* 1 (C) | jr *ø* 2 (A 1, P 1) | nt *x* 8 (T); *x* 8 (L); *ø* 2 (L 1, T 1) | nW *x* 2 (L); *xx* 1 (L); *h* 2 (S); *šš* 1 (L) | sN *k* 4 (Pr); *q* 2 (Pr) | sM *k* 1 (D); *ķ* 1 (D); *G* 1 (D); *h* 1 (C) | sS ... | km *ķ* 2 (D); *ʔ* 4 (C 2, D 2) | kb *k* 2 (Sp); *ø* 2 (Sp) | ab ... | mt *g* 1 (Sp) | tg ... | sj ... | kg *h* 1 (P) ||.

1.2.11. PS *k(š)- [47] ~ 477

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>k</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>ś, š</i>	<i>š</i>	<i>š</i>	<i>s</i>	<i>š</i>	<i>s</i>	<i>š</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>
n	24	49	2	91	43	25	18	8	47	29	2	25	8	1	3
Y	<i>ś, s</i>	—	—	—	—	<i>s</i>	—	—	<i>s</i>	—	—	<i>g</i>	—	—	<i>g</i>
n	25	—	—	—	—	5	—	—	1	—	—	1	—	—	7
X	—	<i>k</i>	—	<i>x</i>	<i>k</i>	<i>q, k</i>	<i>ķ, k</i>	<i>ķ</i>	<i>ķ, k</i>	<i>k, č</i> <i>ž</i>	<i>č</i>	<i>š</i>	—	—	—
n	—	6	—	2	1	15	10	3	15	8	2	1	—	—	—
N	49	55	2	93	44	45	28	11	63	37	4	27	8	1	10

I = 375 (79%)

Y = 39 (8%)

X = 63 (13%)

~ || ng *k* 24 (Midd 1, C 10, T 1, M 12); *ś* 16 (C 3, Pop 1, T 1, M 11); *s* 9 (C 7, T 1, M 1) | en *s* 46 (A 1, P 2, C 36, Pr 1; T 5, M 1); *ś* 3 (Pr 2, M 1); *k* 6 (C) | jr *s* 2 (P) | nT *ś* 47 (T); *š* 33 (L); *š* 9 (L); *s* 1 (E); *s* 1 (C); *x* 1 (T); *x* 1 (L) | nW *ś* 29 (L); *š* 2 (C 1, S 1); *š* 10 (L); *š* 2 (L); *k* 1 (L) | sN *k* 2 (Pr); *ķ* 3 (C 2, D 1); *q* 10 (Pr); *š* 21 (C 1, Pr 20); *š* 2 (D); *š* 2 (D); *s* 5 (Pr) | sM *k* 1 (C); *ķ* 2 (C 1, D 1); *ķ* 7 (D); *š* 13 (C 5, D 8); *š* 1 (D); *š* 3 (D); *š* 1 (D) | sS *ķ* 2 (D); *ķ* 1 (D); *s* 5 (C 2, D 2, Pr 1); *š* 1 (D); *ss* 2 (A 1, Str 1) | km *k* 2 (C 1, D 1); *ķ* 1 (D); *ķ* 4 (D); *ķ* 7 (D); *x* 1 (D); *š* 46 (P 1, C 15, D 30); *sch* 1 (A); *s* 1 (D) | kb *k* 4 (Sp); *x* 1 (Sp); *s* 25 (P 4, Sp 21); *ss* 1 (P); *š* 3 (Sp); *sch* 1 (P); *tsch* 1 (P); *dž* 1 (P) | ab *sch* 2 (Str 1, Mess 1); *tsch* 1 (Mess); *tz* 1 (Str) | mt *k* 25 (P 5, Sp 20); *g* 1 (Sp); *š* 1 (Sp) | tg *k* 8 (A 5, P 3) | sj *k* 1 (P) | kg *k* 3 (P); *g* 7 (P) ||.

1.2.12. PS *k(š)- [1] ~ 17

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	—	<i>s</i>	—	<i>ś</i>	<i>ś</i>	<i>k, q</i>	—	—	<i>ž</i>	—	—	—	—	—	—
n	—	4	—	4	2	3	—	—	3	—	—	—	—	—	—
Y	—	—	—	—	—	—	—	<i>ŋ</i>	—	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
N	—	4	—	4	2	3	—	1	3	—	—	—	—	—	—

I = 16 (94%)

Y = 1 (6%)

X = 0 (0%)

~ || ng ... | en s 4 (C) | jr ... | nT s 3 (T); $\acute{s}$ 1 (L) | nW $\acute{s}$ 2 (L) | sN k 1 (Pr);
 q 2 (Pr) | sM ... | sS ng 1 (C) | km $\acute{z}$ 3 (C 2, D 1) kb ... | ab ... | mt ...
 | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.2.13. PS *-l- [21] ~ 190

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	l	l, r	l	r, l	l	l	l	l	l	l	—	l	l	—	l
n	9	19	5	44	21	19	16	6	1	1	—	6	1	—	2
Y	—	l	—	l	l, r	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n	—	3	—	13	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
X	j	—	n	n	n	n	—	n	n	n	—	n	n	—	—
n	1	—	1	2	1	1	—	1	2	2	—	3	2	—	—
N	10	22	6	59	30	20	16	7	3	3	—	9	3	—	2

I = 150 (79%)

Y = 24 (13%)

X = 16 (8%)

~ || ng l 9 (C 3, Pr 1, T 1, M 4); j 1 (C) | en l 17 (P 3, C 9, T 5); l 3 (C); r 2
 (P) | jr l 5 (A 1, P 4); n 1 (A) | nT l 25 (L 1, T 24); t 19 (L); l 13 (L 7, T 6);
 n 2 (L 1, T 1) | nW l 1 (C); t 1 (L); $\acute{a}$ 1 (L); r 18 (C 1, L 17); l 2 (L); $\acute{a}$ 4
 (L); r 2 (L); n 1 (L) | sN l 18 (C 2, D 1, Pr 15); l 1 (D); n 1 (Pr) | sM l 14
 (C 5, D 9); l 2 (D) | sS l 5 (C 3, D 2); $\acute{a}$ 1 (D); n 1 (C) | km l 1 (D); n 2 (P
 1, D 1) | kb l 1 (Sp); n 2 (P 1, Sp 1) | ab ... | mt l 6 (Sp); n 3 (Sp) | tg l 1
 (A); n 2 (A 1, P 1) | sj ... | kg l 2 (P) ||.

1.2.14. PS *-l- [34] ~ 329

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	l	r, r	l	l	r, l	l	l	l	l	l	—	l	l	—	l
n	33	46	6	40	20	23	20	11	32	17	—	11	3	—	2
Y	l	—	—	l	l, r	l	—	—	l	l	—	l	—	—	—
n	5	—	—	27	15	1	—	—	4	2	—	1	—	—	—
X	—	l	—	—	j	r, $\emptyset$	$\emptyset$	—	j	—	—	—	—	—	—
n	—	4	—	—	1	3	1	—	1	—	—	—	—	—	—
N	38	50	6	67	36	27	21	11	37	19	—	12	3	—	2

I = 264 (80%)

Y = 55 (17%)

X = 10 (3%)

~ || ng l 33 (C 16, Pop 3, T 4, M 10); l 5 (C 2, M 3) | en l 4 (C 1, T 2, M 1);
 r 24 (C 22, T 2); r 22 (C) | jr l 2 (A 1, P 1); l 4 (P) | nT l 23 (C 2, T 21); t 5
 (L); t 3 (L); t 9 (L); l 15 (C 2, T 13); l 2 (L); l 10 (L) | nW t 3 (L); t 1
 (L); t 3 (L); L 1 (S); r 3 (C 2, L 1); r 5 (L); n_r 1 (L); rr 3 (L); l 1 (L);
 ll 2 (L); $\acute{a}$ 1 (L); $\acute{y}$ 2 (L); $\acute{a}\acute{a}$ 6 (L); $\acute{y}\acute{y}$ 1 (S); r 1 (L); r 1 (L) | sN

l 22 (C 1, D 3, Pr 18); *ll* 1 (Pr); *l* 1 (C); *r* 2 (D); *ø* 1 (D) | sM *l* 15 (C 3, D 12); *l* 1 (D); *l* 1 (D); *ll* 3 (D); *ø* 1 (D) | sS *l* 9 (C 7, D 2); *l* 1 (D); *ll* 1 (D) | km *l* 13 (C 4, D 9); *l* 1 (D); *l* 10 (D); *l* 7 (D); *ll* 1 (D); *l* 1 (C); *ll* 1 (D); *ll* 2 (D); *l* 1 (D) | kb *l* 14 (Sp); *ll* 3 (P 1, Sp 2); *l* 2 (Sp) | ab ... | mt *l* 9 (Sp); *ll* 2 (P); *l* 1 (Sp) | tg *l* 2 (P); *ll* 1 (A) | sj ... | kg *l* 2 (P) ||.

1.2.15. PS *-*l* [13] ~ 82

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>l</i>	<i>r, ř</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	—	—	<i>l</i>	—	—	—
n	1	4	1	23	9	10	8	5	3	—	—	1	—	—	—
Y	<i>l</i>	—	—	<i>l</i>	<i>l</i>	—	—	—	—	—	—	<i>l</i>	—	—	—
n	1	—	—	8	2	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
X	—	<i>dd</i>	—	—	—	—	—	—	—	<i>r</i>	—	<i>r, ř</i>	—	—	—
n	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	—	—	—
N	2	6	1	31	11	10	8	5	3	1	—	4	—	—	—

I = 65 (79%)

Y = 12 (15%)

X = 5 (6%)

~ || ng *l* 1 (C); *l* 1 (C) | en *r* 3 (C 2, T 1); *ř* 1 (C); *dd* 2 (C) | jr *l* 1 (K 1) | nT *l* 22 (L 9, T 13); *l* 1 (L); *l* 7 (L 3, T 4); *ll* 1 (L) | nW *r* 3 (L); *r* 6 (L); *n* 1 (L); *l* 1 (L) | sN *l* 9 (Pr); *ll* 1 (Pr) | sM *l* 6 (C); *l* 1 (D); *ll* 1 (D) | sS *l* 4 (C); *ll* 1 (C) | km *l* 2 (D); *l* 1 (C) | kb *r* 1 (Sp) | ab ... | mt *l* 1 (Sp); *l* 1 (Sp); *r* 1 (Sp); *ř* 1 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.2.16. PS *-*m*- [58] ~ 610

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	—	<i>m</i>
n	59	74	11	97	46	44	35	13	55	26	2	32	6	—	5
Y	—	—	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	—	—	—	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	—	<i>b</i>
n	—	—	1	47	19	—	—	—	13	7	1	7	2	—	3
X	—	<i>b</i>	—	—	—	—	—	—	<i>p</i>	<i>w</i>	—	<i>n</i>	—	—	—
n	—	2	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—
N	59	76	12	144	65	44	35	13	69	34	3	40	8	—	8

I = 505 (83%)

Y = 100 (16%)

X = 5 (1%)

~ || ng *m* 59 (P 1, C 26, Pop 1, T 11, M 20) | en *m* 74 (P 2, C 48, T 21, M 3); *b* 2 (C) | jr *m* 11 (A 3, P 8); *m* 1 (P) | nT *m* 97 (W 1, L 47, T 49); *m* 47 (L 16, T 31) | nW *m* 46 (C 2, L 38, S 6); *m* 19 (L 18, S 1) | sN *m* 44 (C 2, D 1, Pr 41) | sM *m* 35 (C 6, D 29) | sS *m* 13 (C 5, D 8) | km *m* 55 (A 2, P 2, C 16, D 35); *b* 13 (P 2, C 2, D 9); *p* 1 (D) | kb *m* 26 (P 2, Sp 24); *b* 7 (Sp); *w* 1 (P) | ab

m 2 (Str); *b* 1 (Str) | *mt m* 32 (P 8, Sp 24); *b* 7 (P 2, Sp 5); *ṅ* 1 (Sp) | *tg m* 6 (A 2, P 4); *b* 2 (A 1, P 1) | *sj* ... | *kg m* 5 (P); *b* 3 (P) ||.

1.2.17. PS *-*m*- [23] ~ 228

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>m</i>	<i>b, m</i> <i>w</i>	<i>w</i>	<i>w</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	—	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	—	<i>m</i>
n	25	8	4	24	10	26	3	—	19	12	1	11	5	—	3
Y	<i>ṅ</i>	<i>o, j</i> <i>ɔ</i>	<i>w, o</i>	<i>ɓ, o</i>	<i>ṅ, o</i>	<i>o</i>	<i>w, p</i> <i>o</i>	<i>w, o</i>	—	—	—	—	<i>ṅ</i>	—	—
n	3	25	3	19	7	2	8	4	—	—	—	—	1	—	—
X	—	—	—	<i>mp</i> <i>m</i>	—	—	—	—	<i>η, n</i>	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	2	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—
N	28	33	7	45	17	28	11	4	22	12	1	11	6	—	3

I = 151 (66%)

Y = 72 (32%)

X = 5 (2%)

~ || *ng m* 25 (Midd 1, C 13, T 2, M 9); *ṅ* 3 (T 1, M 2) | *en m* 1 (C); *b* 6 (C 1, T 2, M 3); *w* 1 (C); *j* 2 (T 1, M 1); *ɔ* 1 (C); *o* 22 (C 19, T 3) | *jr w* 4 (A 1, P 3); *wj* 1 (A); *o* 2 (P) | *nT w* 18 (L 3, T 15); *w̃* 1 (L); *w̃w* 5 (L); *ɓ* 9 (L 1, T 8); *B^r* 8 (L); *o* 2 (L 1, T 1); *mB^r* 1 (L); *m* 1 (L) | *nW m* 1 (L); *ṅ* 1 (L); *mm* 8 (L); *ṅ* 1 (L); *ṅṅ* 5 (L); *o* 1 (L) | *sN m* 25 (C 2, D 1, Pr 22); *ṅ* 1 (D); *o* 2 (D 1, Pr 1) | *sM m* 3 (C 1, D 2); *ɔ* 2 (D); *B* 1 (D); *o* 5 (D) | *sS w* 1 (C); *o* 3 (C) | *km m* 11 (C 4, D 7); *ṅ* 7 (D); *ɔṅ* 1 (D); *η* 1 (C); *ṅ* 1 (D); *n* 1 (D) | *kb m* 12 (P 2, Sp 10) | *ab m* 1 (Str) | *mt m* 10 (Sp); *mm* 1 (P) | *tg m* 3 (A 2, P 1); *mm* 2 (A 1, P 1); *mj* 1 (A) | *sj* ... | *kg m* 3 (P) ||.

1.2.18. PS *-*m* [15] ~ 140

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	—	<i>m</i>
n	15	3	2	24	11	10	3	2	15	4	1	10	5	—	2
Y	<i>b, w</i>	<i>ɔ, o</i>	<i>b, w</i>	<i>ṅ, b</i> <i>w, w̃</i> <i>ɔ, o</i>	<i>ṅ</i>	<i>p</i>	<i>p, w</i>	<i>p</i>	—	—	—	—	—	—	—
n	4	5	2	17	1	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—
X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
N	19	8	4	41	12	12	5	4	15	4	1	10	5	—	2

I = 105 (75%)

Y = 35 (25%)

X = 0 (0%)

~ || ng m 15 (P 1, C 8, T 2, M 4); b 2 (C 1, M 1); bb 1 (Pr); w 1 (C) | en m 3 (C); ʔ 4 (C); ø 1 (P) | jr m 2 (A 1, P 1); b 1 (P); w 1 (P) | nT m 20 (L 10, T 10); m^{ʔʔ} 3 (L); m^{ʔʔ} 1 (L); n̄ 6 (T); w 3 (T); w^{ʔʔ} 1 (L); ũw 1 (L); ú 1 (T); u 1 (C); b 1 (T); ʔ 1 (T); ʔʔ 1 (L); ø 1 (T) | nW m 10 (L); mm 1 (L); m̄n̄ 1 (L) | sN m 10 (D 1, Pr 9); p 2 (Pr) | sM m 3 (C 2, D 1); B̄ 1 (D) u 1 (D) | sS m 2 (C); p 1 (D); p̄ 1 (D) | km m 9 (C 4, D 5); m̄ 5 (D); n̄ 1 (D) | kb m 4 (Sp) | ab m 1 (Str) | mt m 9 (Sp); mm 1 (Sp) | tg m 5 (A) | sj ... | kg m 2 (P) ||.

1.2.19. PS*-n-[37] ~ 392

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	—	n
n	22	46	5	48	18	35	12	7	30	12	5	18	3	—	4
Y	n̄	n̄	n̄	n̄	n̄	n̄	n̄	n̄	n̄	n̄	—	n̄	n̄	—	—
n	11	8	1	49	28	3	6	3	3	4	—	2	2	—	—
X	—	—	—	—	—	č	ť	k, l	ž, t	ž	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	1	1	2	2	1	—	—	—	—	—
N	33	54	6	97	46	39	19	12	35	17	5	20	5	—	4

I = 265 (68%)

Y = 120 (30%)

X = 7 (2%)

~ || ng n 22 (C 9, Pop 1, T 1, M 11); n̄ 11 (C 5, M 6) | en n 46 (A 1, C 38, T 6, M 1); n̄ 8 (P 1, C 6, T 1) | jr n 5 (A 1, P 2, Kl 2); n̄ 1 (P) | nT n 48 (L 23, T 25); n̄ 49 (C 2, L 18, T 29) | nW n 18 (L); n̄ 28 (C 1, L 27) | sN n 35 (D 2, Pr 33); n̄ 3 (Pr); č 1 (Pr) | sM n 12 (C 2, D 10); n̄ 6 (D); ť 1 (D) | sS n 7 (Str 1, C 3, D 3); n̄ 3 (D); k 1 (D); l 1 (C) | km n 30 (C 12, D 18); n̄ 3 (C 2, D 1); dž 1 (D); ť 1 (D) | kb n 12 (P 4, Sp 8); n̄ 4 (Sp); dž 1 (Sp) | ab n 5 (Str) | mt n 18 (P 4, Kl 1, Sp 13); n̄ 2 (Sp) | tg n 3 (A 2, P 1); n̄ 2 (A 1, P 1) | sj ... | kg n 4 (P) ||.

1.2.20. PS*-n-[29] ~ 264

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	—	n	—	—	—
n	36	32	3	41	10	16	12	8	17	5	—	8	—	—	—
Y	n̄	n̄	n̄	n̄	j, d̄	n̄, j	j, ø	j	—	n̄	—	n̄, ø	ø	—	—
n	3	10	2	24	15	2	2	2	—	2	—	6	2	—	—
X	—	—	—	—	—	r	r	—	m	m	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	1	1	—	3	1	—	—	—	—	—
N	39	42	5	65	25	19	15	10	20	8	—	14	2	—	—

I = 188 (71%)

Y = 70 (27%)

X = 6 (2%)

~ || ng n 32 (C 14, Pr 3, T 4, M 11); nn 4 (C); ñ 3 (T 1, M 2) | en n 29 (P 4, C 12, Pr 1, T 10, M 2); nn 3 (P 1, C 2); ñ 10 (C 9, T 1) | jr n 1 (A); nn 2 (A 1, P 1); ñ 2 (P) | nT n 27 (W 1, L 1, T 25); ñ 2 (L); ñn 12 (L); ñ 12 (T); ñ 3 (L); ññ 9 (L) | nW n 1 (L); nn 9 (L); j 1 (L); j 1 (L); jj 10 (L); ĵ 3 (L) | sN n 15 (Pr); ŋ 1 (D); ññ 1 (Pr); j 1 (Pr); r 1 (Pr) | sM n 8 (C 4, D 4); ŋ 1 (D); ñ 2 (D); ñn 1 (D); i 1 (D); ø 1 (D); r 1 (D) | sS n 5 (C 4, D 1); ŋ 2 (D); nn 1 (C); i 1 (D); ĵ 1 (D) | km n 8 (A 1, P 1, C 4, D 2); ñ 8 (D); ñn 1 (D); ñ 3 (D) | kb n 5 (Sp); ñ 2 (Sp); m 1 (Sp) | ab ... | mt n 8 (Sp); ñ 2 (Sp); ø 4 (P 2, Sp 2) | tg ø 2 (A 1, P 1) | sj ... | kg ... ||.

1.2.21. PS *-n [18] ~ 245

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	n, η	n, η	—	n	n, η	n	n	n	n, η	n	n	n	n	n	n
n	28	4	—	15	15	13	3	4	22	11	1	10	3	1	1
Y	ɔ, ø	ñ, ɔ ø	ñ, ø	ñ, ɔ ø	ñ, ø	ñ, t ø	t, ø	ø	ñ, j l	ñ, l	—	ñ, ø	ñ	—	—
n	4	18	5	30	7	6	5	1	4	3	—	4	1	—	—
X	—	ɔ, s	—	j	j, ɔ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n	—	19	—	2	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
N	32	41	5	47	27	19	8	5	26	14	1	14	4	1	1

I = 131 (53%)

Y = 88 (36%)

X = 26 (11%)

~ || ng n 15 (C 10, T 3, M 2); η 13 (C 7, Pr 1, T 4, M 1); ɔ 1 (C); ø 3 (M) | en n 3 (C 1, T 2); η 1 (C); ñ 4 (C 2, T 2); ɔ 10 (C 6, T 4); ø 4 (C 2, T 1, M 1); ɔ 17 (C 11, T 5, M 1); s 2 (C) | jr ñ 3 (P); ø 2 (A 1, P 1) | nT n 13 (L 2, T 11); ñn 2 (L); ñ 10 (L 4, T 6); ñ 2 (L); ññ 1 (L); ñ^ɔ 1 (L); ɔ 8 (T); ɔ^ɔ 6 (L); ø 2 (C 1, T 1); j 1 (T); jj 1 (L) | nW n 11 (C 1, L 8, S 2); η 3 (L); ñ^ɔ 1 (L); ñ 4 (L 1, S 3); ññ 1 (L); ø 2 (L); j 3 (L 2, S 1); ɔ 2 (S) | sN n 11 (Pr); ñ 2 (D); ñ 1 (Pr); t 4 (Pr); ø 1 (Pr) | sM n 2 (D); ŋ 1 (D); D 2 (D); D 1 (D); ø 2 (C 1, D 1) | sS n 4 (C 3, D 1); ø 1 (C) | km n 13 (A 1, C 4, D 8); ñ 5 (D); η 4 (C 1, D 3); ññ 1 (D); i 1 (D); l 1 (C); ll 1 (D) | kb n 11 (Sp); ñ 2 (Sp); l 1 (Sp) | ab n 1 (Str) | mt n 10 (P 2, Sp 8); ñ 3 (Sp); ø 1 (Sp) | tg n 3 (A 2, P 1); ñ 1 (P) | sj n 1 (P) | kg n 1 (P) ||.

1.2.22. PS *n- [30] ~ 323

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	—	—	<i>n</i>	<i>n</i>	—	<i>n</i>
n	27	12	7	91	31	26	22	10	10	—	—	3	1	—	1
Y	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	—	—	<i>n</i>	—	—	<i>n</i>	<i>n</i>	—	<i>n</i>	<i>n</i>	—	—
n	5	20	1	—	—	3	—	—	20	11	—	7	5	—	—
X	—	ø	—	—	—	<i>j</i>	—	—	—	—	—	ø	ø	—	—
n	—	3	—	—	—	4	—	—	—	—	—	2	1	—	—
N	32	35	8	91	31	33	22	10	30	11	—	12	7	—	1

I = 241 (75%)

Y = 72 (22%)

X = 10 (3%)

~ || ng *n* 27 (P 1, C 15, M 11); *n* 5 (A 1, C 1, T 3) | en *n* 12 (P 2, C 3, T 5, M 2); *n* 20 (A 2, P 2, C 10, T 5, M 1); ø 3 (C) | jr *n* 7 (A 3, P 4); *n* 1 (A) | nT *n* 91 (L 42, T 49) | nW *n* 31 (L) | sN *n* 26 (C 2, D 6, Pr 18); *n* 3 (Pr); *j* 4 (D 1, Pr 3) | sM *n* 22 (C 1, D 21) | sS *n* 10 (C 1, D 9) | km *n* 10 (C 4, D 6); *n* 20 (P 1, C 8, D 11) | kb *n* 11 (P 2, Sp 9) | ab ... | mt *n* 3 (P 1, Sp 2); *n* 7 (P 1, Sp 6); ø 2 (Sp) | tg *n* 1 (A); *n* 5 (A 3, P 2); ø 1 (A) | sj ... | kg *n* 1 (P) ||.

1.2.23. PS *n- [6] ~ 47

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
		ø	—	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>n</i>	<i>j</i>	—	<i>j</i>	<i>j</i>	—	<i>j</i>	—	—	—
n	5	3	—	9	5	5	3	—	5	4	—	4	—	—	—
Y	—	—	—	—	<i>d</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
X	—	—	—	—	—	—	—	—	ø	ø	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—
N	5	3	—	9	7	5	3	—	6	5	—	4	—	—	—

I = 43 (92%)

Y = 2 (4%)

X = 2 (4%)

~ || ng ø 5 (C 1, T 1, M 3) | en ø 3 (C) | jr ... | nT *j* 5 (L 1, T 4); *j* 1 (L); *jj* 3 (L) | nW *j* 2 (L); *jj* 3 (L); *d* 1 (L); *dd* 1 (L) | sN *n* 5 (C 1, D 2, Pr 2) | sM *i* 3 (D) | sS ... | km *j* 1 (C); *i* 4 (D); ø 1 (C) | kb *j* 4 (Sp); ø 1 (Sp) | ab ... | mt *j* 4 (S) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.2.24. PS *-η- [6] ~ 58

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	η	η	η	η	η	η	—	—	η	—	—	—	η	—	—
n	2	4	1	11	7	2	—	—	3	—	—	—	1	—	—
Y	ø	w, j ø	—	x, j ø	j, d'	ø	γ, ø	w	—	g	—	g, j	—	—	—
n	1	4	—	11	2	1	3	1	—	1	—	2	—	—	—
X	—	—	—	—	—	—	—	ηk	—	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
N	3	8	1	22	9	3	3	2	3	1	—	2	1	—	—

I = 31 (53%)

Y = 26 (45%)

X = 1 (2%)

~ || ng η 2 (C 1, M 1); ø 1 (M) | en η 4 (C 3, M 1); w 1 (C); j 1 (T); ø 2 (C) | jr η 1 (Kl) | nT η 9 (L 4, T 5); η̇ 2 (L); x 1 (L); j 2 (L 1, T 1); ø 8 (L 4, T 4) | nW η 1 (S); ηη 6 (L); j 1 (L); d'd 1 (L) | sN η 2 (Pr); ø 1 (Pr) | sM γ 2 (D); ø 1 (C) | sS w 1 (C); ηk 1 (D) | km η 1 (Kl); η̇ 1 (D); η̇η 1 (D) | kb g 1 (Sp) | ab ... | mt g 1 (Sp); j 1 (Sp) | tg η 1 (Kl) | sj ... | kg ... ||.

1.2.25. PS *-η [11] ~ 126

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	η	η	η	η	η	η	η	η	η	η	—	—	η	—	—
n	10	2	1	6	11	6	1	4	16	1	—	—	3	—	—
Y	n, ρ ø	ρ, ø	ø	ρ, n	n, j ø	k, r̃	ø	ø	—	n, g ø	—	g, j w	—	—	n
n	3	16	1	20	4	5	2	1	—	6	—	4	—	—	2
X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	m	—	—	—
n	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
N	13	18	2	26	15	11	3	5	16	7	—	5	3	—	2

I = 61 (48%)

Y = 64 (51%)

X = 1 (1%)

~ || ng η 10 (C 5, Pop 1, T 2, M 2); n 1 (M); ρ 1 (C); ø 1 (M) | en η 2 (C); ρ 6 (C 4, T 2); ø 10 (A 2, C 7, T 1) | jr ng 1 (P); ø 1 (A) | nT η 4 (L 1, T 3); η̇ 1 (L); η̇η 1 (L); n 4 (L 2, T 2); ρ 8 (T); ρρ 8 (L) | nW η 4 (L); η̇ 1 (L); η̇ 1 (L); η̇η 1 (L); ηη 3 (L); ηρρ 1 (L); n 1 (L); j 1 (L); ø 2 (L) | sN η 6 (Pr); k 3 (Pr); r̃ 1 (D); ŷ 1 (D) | sM ng 1 (C); ø 2 (D) | sS ng 1 (C); η 3 (D); ø 1 (C) | km η 11 (C 6, D 5); η̇ 5 (D) | kb η 1 (Sp); n 3 (Sp); g 1 (Sp); ø 2 (Sp) | ab ... | mt g 2 (Sp); j 1 (Sp); ŷ 1 (Sp); m 1 (Sp) | tg ng 3 (A 2, P 1) | sj ... | kb n 2 (P) ||.

1.2.26. PS *p- [94] ~ 1015

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i> , <i>b</i>	<i>h</i>	<i>h</i>	<i>h</i>	<i>h</i>	<i>h</i>
n	55	47	14	149	80	71	61	35	99	39	3	37	15	1	10
Y	<i>h</i> , <i>k</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	—	—	—	<i>p</i> , <i>b</i>	<i>p</i> , <i>b</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	—	—
n	49	85	2	71	30	—	—	—	13	10	1	24	1	—	—
X	—	—	—	—	—	—	—	—	<i>h</i> , <i>j</i> <i>ø</i>	—	—	<i>b</i>	<i>p</i> , <i>b</i>	—	—
n	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—	3	2	—	—
N	104	132	16	220	110	71	61	35	120	49	4	64	18	1	10

I = 716 (71%)

Y = 286 (28%)

X = 13 (1%)

~ || ng *f* 54 (A 1, C 51, Pr 2); Φ 1 (D); *h* 47 (T 14, M 33); *k* 2 (M) | en *p* 46 (A 5, P 4, T 24, M 4); *p* 1 (M); *f* 85 (C) | jr *p* 14 (A 7, P 7); *p* 2 (P) | nT *p* 147 (L 78, T 69); *B^r* 1 (L); *b* 1 (L); *p* 71 (L 18, T 53) | nW *p* 80 (C 3, D 1, L 73, S 3); *p* 30 (L) | sN *p* 71 (C 4, D 9, Pr 57, T 1) | sM *p* 61 (C 11, D 50) | sS *p* 35 (C 12, D 23) | km *p* 6 (A 1, C 2, D 3); *ph* 33 (A 2, C 31); *p* 60 (D); *b* 10 (C 2, D 8); *p* 1 (D); *p* 2 (D); *h* 5 (D); *k* 1 (D); *j* 1 (D); *ø* 1 (D) | kb *p* 38 (P 4, Sp 34); *b* 1 (Sp); *p* 9 (Sp); *b* 1 (Sp) | ab *h* 3 (Str 1, Mess 2); *ø* 1 (Str) | mt *h* 32 (P 11, Kl 2, Sp 19); *k* 2 (Sp); *g* 3 (Sp); *ø* 24 (Sp); *b* 3 (Sp) | tg *h* 15 (A 10, P 5); *ø* 1 (A); *p* 1 (P); *b* 1 (A) | sj *ch* 1 (P) | kg *ch* 7 (P); *h* 3 (P) ||.

1.2.27. PS *p- [22] ~ 205

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	—	—	—	—	—
n	8	28	2	38	16	14	2	3	17	5	—	—	—	—	—
Y	<i>f</i> , <i>h</i>	<i>w</i>	<i>w</i>	<i>b</i>	<i>b</i> , <i>p</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>w</i>	<i>p</i> , <i>ø</i>	<i>h</i>	<i>ø</i> , <i>g</i> <i>h</i>	<i>g</i> , <i>h</i>	—	<i>g</i> , <i>h</i>
n	10	1	4	9	4	1	11	4	6	2	1	8	7	—	2
X	—	—	—	—	<i>mp</i>	<i>m</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
N	18	29	6	47	21	16	13	7	23	7	1	8	7	—	2

I = 133 (65%)

Y = 70 (34%)

X = 2 (1%)

~ || ng *b* 8 (C 4, T 2, M 2); *f* 7 (C 6, Pr 1); *h* 3 (M) | en *b* 27 (C 22, T 4, M 1); *B* 1 (D); *w* 1 (P) | jr *b* 2 (P); *w* 4 (P) | nT *b* 23 (L 1, T 22); *b* 1 (L); *B* 2 (L); *B^r* 11 (L); $\frac{p}{b}$ 1 (L); *b* 4 (T); *B^r* 5 (L) | nW *p* 5 (L 4, S 1); *p* 3 (L); *pp* 4 (L); *pp* 4 (L); *b* 1 (C); *B^r* 1 (L); *pp* 2 (L); *mp* 1 (L) | sN *p* 13 (Pr); *pp* 1

(Pr); *b* 1 (D); *m* 1 (Pr) | *sM p* 1 (C); *ǰp* 1 (D); *b* 7 (C 3, D 4); *B* 3 (D); *B^c* 1 (D) | *sSp* 1 (C); *pp* 1 (C); *ǰp* 1 (D); *B* 1 (D); *b* 3 (C 2, D 1) | *km b* 16 (C 3, D 13); *ǰ* 1 (D); *w* 5 (D); *ǰw* 1 (D) | *kb b* 5 (Sp); *ǰ* 1 (Sp); *ø* 1 (Sp) | *ab h* 1 (Str) | *mt ø* 5 (Sp); *g* 2 (P 1, Sp 1); *h* 1 (P) | *tg g* 4 (A 1, P 3); *h* 3 (A 2, P 1) | *sj* ... | *kg g* 1 (P); *h* 1 (P) ||.

1.2.28. PS *-*p* [4] ~ 65

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	—	<i>b, w</i>	<i>b, w</i>	<i>b, p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	—	<i>b, p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	—	<i>b</i>
n	—	3	2	14	5	4	2	—	5	3	2	1	4	—	1
Y	—	<i>ǰ, ø</i>	<i>ø</i>	<i>ǰ</i>	<i>h</i>	—	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>m, w</i>	—	—	<i>b, m</i>	—	—	—
n	—	2	1	1	1	—	2	1	5	—	—	3	—	—	—
X	<i>ǰ</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
N	3	5	3	15	6	4	4	1	10	3	2	4	4	—	1

I = 46 (71%)

Y = 16 (25%)

X = 3 (4%)

~ || *ng ǰ* 3 (C 2, M 1) | *en b* 1 (M); *w* 2 (P); *ǰ* 1 (C); *ø* 1 (M) | *jr b* 1 (A); *w* 1 (P); *ø* 1 (P) | *p* 1 (T); *ǰp* 1 (L); *b* 6 (C 2, T 4); *b* 1 (L); *b^ǰ* 1 (T); *B* 1 (L); *B^r* 1 (L); *B^ǰ* 2 (L); *ǰ* 1 (T) | *nW p* 2 (L 1, S 1); *ǰ* 2 (L); *pp* 1 (L); *h* 1 (S) | *sN p* 4 (Pr) | *sM p* 1 (C); *ǰ* 1 (D); *b* 2 (C 1, D 1) | *sS B^c* 1 (D) | *km p* 1 (P); *b* 1 (C); *ǰb* 2 (C); *ǰb* 1 (D); *ǰm* 1 (C); *ǰm* 1 (D); *ǰw* 2 (D) | *kb p* 2 (P 1, Sp 1); *ǰ* 1 (P) | *ab p* 1 (Mess); *pp* 1 (Str) | *mt p* 1 (Sp); *b* 2 (P 1, Sp 1); *m* 1 (Sp) | *tg p* 4 (A 3, P 1) | *sj* ... | *kg b* 1 (P) ||.

1.2.29. PS *-*r*- [58] ~ 645

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>
n	70	52	11	120	37	44	29	28	48	19	1	35	13	3	7
Y	<i>ǰ</i>	<i>ǰ, ǰ</i>	—	<i>ǰ</i>	<i>ǰ, ǰ</i>	—	<i>ǰ</i>	—	<i>ǰ</i>	<i>ǰ</i>	—	<i>ǰ</i>	—	—	<i>ǰ</i>
n	2	31	—	45	24	—	1	—	1	3	—	6	—	—	3
X	—	<i>ø, l</i> <i>gg</i>	—	<i>l</i>	—	<i>n, n</i>	<i>n</i>	—	—	—	—	—	—	—	—
n	—	3	—	2	—	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—
N	72	86	11	167	61	50	31	28	49	22	1	41	13	3	10

I = 517 (80%)

Y = 116 (18%)

X = 12 (2%)

~ || ng *r* 67 (C 31, Pr 1, Pop 3, T 9, M 23); *rr* 3 (Str 1, A 1, P 1) | en *r* 48 (A 1, P 1, C 33, D 1, T 10, M 2); *r* 1 (D); *rr* 3 (Str 1, A 1, P 1); *r* 3 (T 2, M 1); *r* 28 (C); *ø* 1 (C); *l* 1 (C); *gg* 1 (C) | jr *r* 6 (A 5, P 1); *rr* 5 (A 2, P 3) | nT *r* 96 (P 1, L 35, T 60); *r* 10 (L); *rr* 10 (L); *rr* 1 (P); *r*² 1 (T); *r*²² 2 (L 1, T 1); *r* 44 (L 19, T 25); *r*¹ 1 (L); *l* 1 (T); *ll* 1 (L) | nW *r* 12 (C 1, L 11); *r*^c 1 (L); *r* 1 (L); *r*^c 2 (L); *rr* 2 (L); *rr* 19 (L); *Δ* 1 (L); *Δ* 1 (L); *ΔΔ* 12 (L); *rr* 2 (L); *r*²²*r* 1 (L) | sN *r* 43 (D 4, Pr 39); *r* 1 (D); *n* 5 (D 1, Pr 4); *n* 1 (Pr) | sM *r* 23 (C 5, D 18); *r* 5 (D); *r*^c 1 (D); *rj* 1 (C); *r*² 1 (D) | sS *r* 16 (C 10, D 6); *r* 5 (D); *r* 1 (D); *rr* 1 (C); *r*² 3 (D) | km *r* 43 (C 12, D 31); *r* 5 (D); *r* 1 (D) | kb *r* 18 (Sp); *rr* 1 (P); *r* 3 (Sp) | ab *r* 1 (Str) | mt *r* 33 (P 1 Sp 32); *rr* 2 (P); *r* 6 (Sp) | tg *r* 7 (A 6, P 1); *rr* 6 (A 3, P 3) | sj *r* 3 (P) | kg *r* 6 (P); *rr* 1 (P); *r* 2 (P); *rj* 1 (P) ||.

1.2.30. PS *-*r* [47] ~ 448

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	—	<i>r</i>
n	48	11	6	108	32	29	27	13	38	18	1	22	9	—	6
Y	—	<i>r</i> , <i>r</i> ² , <i>ø</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i> , <i>l</i> , <i>l</i>	<i>r</i>	—	—	<i>r</i>	<i>r</i>	—	<i>r</i>	<i>r</i>	—	—
n	—	41	4	7	20	1	—	—	1	2	—	2	1	—	—
X	—	—	—	—	—	—	—	—	<i>l</i>	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
N	48	52	10	115	52	30	27	13	40	20	1	24	10	—	6

I = 368 (82%)

Y = 79 (18%)

X = 1 (0%)

~ || ng *r* 46 (C 21, T 5, M 20); *r*² 1 (C); *rr* 1 (P) | en *r* 9 (C 5, T 3, M 1); *rr* 2 (P); *r* 3 (P 1, T 2); *rr* 1 (P); *r* 4 (C); *r*² 19 (C 16, T 3); *ø* 14 (P 1, C 11, D 1, T 1) | jr *r* 5 (A 4, P 1); *rr* 1 (A); *r* 4 (P) | nT *r* 59 (L 27, T 32); *r* 1 (L); *r*²² 48 (L 24, T 24); *r* 7 (L 3, T 4) | nW *r* 12 (C 1, L 11); *r* 1 (L); *rr* 2 (L); *r*^c 4 (L); *r*^c 8 (L); *r*^c 2 (L); *r*^{c22} 3 (L); *r* 2 (L); *rr* 1 (L); *L* 3 (S); *Δ* 5 (L); *Δ*²² 1 (L); *Δ*²² 1 (L); *ll* 1 (L); *Δ* 2 (L); *Δ* 1 (L); *ΔΔ* 3 (L) | sN *r* 27 (C 1, D 1, Pr 25); *r* 1 (D); *r* 1 (D); *r* 1 (Pr) | sM *r* 16 (C 5, D 11); *r* 8 (D); *r* 1 (D); *r* 1 (D); *r*^c 1 (D) | sS *r* 5 (C 3, D 2); *rr* 1 (D); *r* 6 (D); *r* 1 (D) | km *r* 28 (A 2, C 6, D 20); *r* 8 (D); *r*^c 2 (D); *r* 1 (P); *Δ* 1 (D) | kb *r* 17 (P 2, Sp 15); *rr* 1 (P); *r* 2 (P 1, Sp 1) | ab *r* 1 (Str) | mt *r* 22 (P 2, Kl 1, Sp 19); *r* 2 (P 1, Sp 1) | tg *r* 8 (A 5, P 3); *rr* 1 (A); *r* 1 (P) | sj ... | kg *r* 6 (P) ||.

1.2.31. PS *s- [54] ~ 596

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	s	s	s	s	x	s	s	s	s	s	s	s	s	—	s
n	46	75	10	87	45	42	22	25	42	25	7	18	6	—	6
Y	ś	ś	ś	ś	ś, ś	—	h	—	ś	—	—	ś, ś	ś, ś	ś	ś, ś
n	10	4	1	50	24	—	5	—	1	—	—	9	7	1	4
X	—	—	—	—	—	ś	ś	—	ś	—	—	k, ċ	k, g	—	g
n	—	—	—	—	—	4	4	—	2	—	—	6	6	—	2
N	56	79	11	137	69	46	31	25	45	25	7	33	19	1	12

I = 456 (77%)

Y = 116 (19%)

X = 24 (4%)

~ || ng s 46 (P 2, C 17, T 7, Pop 2, M 18); ś 10 (C 5, Pop 1, M 4) | en s 74 (A 1, P 2, C 54, T 11, M 6); ś 4 (C); ϕ 1 (D) | jr s 16 (A 6, P 10); ś 1 (D) | nT s 49 (C 1, L 1, T 47); ś 37 (L); ś 27 (T); ś 23 (L); z 1 (T) | nW x 41 (L); h 4 (S); ś 17 (L); ś 5 (L); ś 1 (C); s 1 (S) | sN s 41 (P 1, C 3, D 1, Pr 36); z 1 (Pr); ś 4 (Pr) | sM s 16 (D); ś 2 (D); ś 3 (D); ś 1 (D); h 5 (C); ś 4 (D) | sS s 24 (Str 1, C 16, D 7); ś 1 (D) | km s 42 (A 1, P 2, C 12, D 27); ś 1 (D); ś 2 (C 1, D 1) | kb s 25 (P 5, Sp 20) | ab s 7 (Str 5, Mess 2) | mt s 18 (P 3, Sp 15); ś 1 (Sp); ś 8 (P 2, Sp 6); k 5 (P 2, Sp 3); ċ 1 (Sp) | tg s 6 (A 3, P 3); ś 1 (P); ś 6 (A 3, P 3); k 5 (A 3, P 2); g 1 (A) | sj s 1 (P) | kg s 6 (P); ś 3 (P); ś 1 (P); g 2 (P) ||.

1.2.32. PS *-s- [17] ~ 190

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	s	s	s	s	s	s	s	s	—	s	s	s	s	—	—
n	5	23	3	27	15	11	1	5	—	1	1	2	1	—	—
Y	ś	ś	—	ś	ś, ś	z	z	z	z	z	—	z	—	—	ś, ź
n	3	1	—	19	12	5	8	1	15	5	—	6	—	—	2
X	j, d	—	—	—	—	—	—	—	ś	—	—	ź	ś	—	ś
n	6	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	3	1	—	1
N	14	24	3	46	27	16	9	6	22	6	1	11	2	—	3

I = 95 (50%)

Y = 77 (41%)

X = 18 (9%)

~ || ng s 5 (C 1, T 1, M 3); ś 3 (C 1, Pop 1, M 1); j 4 (C); d 2 (M) | en s 23 (C 18, T 5); ś 1 (C) | jr ss 3 (A 2, P 1) | nT s 13 (T); s 4 (L); šš 10 (L); ś 8 (T); ś 4 (L); šš 7 (L) | nW s 1 (S); s 5 (L); ss 1 (L); šš 1 (L); sš 7 (L); ś 3 (L); š 2 (L); šš 3 (L); ś 2 (L); šš 1 (S); šš 1 (L) | sN s 7 (C 1, Pr 6); ś 1 (D); ss 2 (Pr); šs 1 (D); z 5 (Pr) | sM s 1 (D); z 7 (D); z 1 (D) | sS s 1 (C); ś 1 (D); ss 1 (C); šs 2 (D); Z 1 (D) | km z 14 (C 3, D 11); Z 1 (D); ś 7 (C 2, D 5) | kb s 1 (Sp); z 5 (Sp) | ab s 1 (Mess) | mt s 2 (P); z 6 (Sp); z 1 (P) | tg ss 1 (P); ś 1 (A) | sj ... | kg ś 1 (P); z 1 (P); ś 1 (P) ||.

1.2.33. PS *- [113] ~ 1218

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	t	t	t	t	t	t	t	t	t, d	t, d	t	t, d	t, d	d	t, d
n	92	123	17	164	74	101	66	27	96	40	5	51	18	2	10
Y	t, č	t, č	t, č	t	t, č č	—	—	t	t	t, d	—	t, d	t, d	—	d
n	52	40	4	112	60	—	—	7	2	5	—	8	4	—	1
X	—	—	—	—	—	t, č	č	č	š, č	s, š	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	2	2	4	21	8	—	—	—	—	—
N	144	163	21	276	134	103	68	38	119	53	5	59	22	2	11

I = 886 (73%)

Y = 295 (24%)

X = 37 (3%)

~ || ng t 92 (A 1, P 1, C 42, Pr 2, Pop 1, T 18, M 27); t 40 (C 26, Pr 1, M 13); č 12 (T 4, M 8) | en t 122 (A 4, P 1, C 90, Pr 1, T 18, M 8); t 1 (D); t 33 (C 27, T 2, M 4); č 7 (T 6, M 1) | jr t 17 (A 12, P 5); t 2 (P); tj 1 (A); tch 1 (A) | nT t 164 (P 2, C 1, L 75, T 86); t 65 (C 2, L 5, T 58); t 3 (L); t 42 (L); t 1 (L); t 1 (L) | nW t 74 (C 1, L 68, S 5); tj 4 (C); t 8 (L); t 43 (L); č 5 (S) | sN t 99 (A 1, P 1, C 3, D 4, Pr 89, T 1); tu 2 (D); t 1 (D); č 1 (Pr) | sM t 54 (C 10, D 44); t 3 (D); t 8 (D); tu 1 (D); tš 1 (D); tš 1 (D) | sS t 23 (C 21, D 2); t 3 (D); th 1 (Str); t 1 (D); tj 6 (C); č 3 (C); tš 1 (D) | km t 8 (A 1, C 2, D 5); t 52 (D); th 23 (C); t 1 (D); d 12 (C 2, D 10); t 2 (P 1, D 1); tš 4 (D); s 14 (C 4, D 10); š 3 (D) | kb t 37 (P 2, Sp 35); d 3 (Sp); t 4 (Sp); d 1 (Sp); s 7 (P 2, Sp 5); ś 1 (Sp) | ab t 1 (Str); th 4 (Str 3, Mess 1) | mt t 44 (P 4, Sp 40); d 7 (Sp); t 3 (P); d 5 (Sp) | tg t 14 (A 10, P 4); d 4 (A); t 1 (P); tj 1 (A); d 2 (P) | sj d 2 (P) | kg t 1 (P); d 9 (P); d 1 (P) ||.

1.2.34. PS *-t- [73] ~ 734

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	t, d	d	d	d	t	t	t, d	t, d	t, d	t, d	d	t, d	t, d	—	d
n	73	47	6	99	50	61	52	11	48	29	5	27	7	—	9
Y	z	r, z d	d, r	d	é, é	—	—	n	t, d	t, d	—	d	t, d	—	d
n	2	57	3	51	29	—	—	2	5	7	—	10	3	—	1
X	—	t, >	o, l	o, s t, é	o	t, k o	d, k	t, d é	ž, o š	o, x	o	o	—	—	—
n	—	5	2	5	2	3	2	8	5	4	2	2	—	—	—
N	75	109	11	155	81	64	54	21	58	40	7	39	10	—	10

I = 524 (71%)

Y = 170 (23%)

X = 40 (6%)

~ || ng t 38 (C 17, Pr 1, Pop 1, T 3, M 16); *it* 1 (D); *d* 17 (C); *δ* 17 (M); *z* 2 (T) | en *d* 42 (C 41, T 1); *δ* 4 (T); *dd* 1 (A); *d* 2 (P); *z* 12 (T 10, M 2); *r* 43 (A 2, P 1, C 40); *ρ* 2 (C); *t* 2 (P 1, M 1); *tt* 1 (P) | jr *d* 4 (A 3, Kl 1); *dd* 2 (A 1, P 1); *d* 2 (P); *r* 1 (P); *o* 1 (A); *l* 1 (A) | nT *d* 55 (C 2, T 53); *δ* 44 (L); *d* 48 (L 23, T 25); *d* 1 (D); *dd* 1 (L); *D^r* 1 (L); *o* 1 (L); *s* 1 (T); *t* 1 (L); *tt* 1 (L); *DZ^r* 1 (L) | nW *t* 15 (C 1, L 13, S 1); *t* 6 (L); *tt* 2 (L); *tt* 25 (L); *tN* 2 (L); *tj* 1 (C); *tt* 2 (L); *tt* 2 (L); *tt* 2 (L); *tt* 9 (L); *tt* 7 (L); *tt* 2 (L); *tt* 1 (L); *é* 2 (S); *c* 1 (S); *o* 2 (L) | sN *t* 53 (C 1, D 2, Pr 50); *tt* 1 (D); *tt* 6 (Pr); *tt* 1 (D); *tj* 1 (C); *o* 1 (Pr); *k* 1 (Pr) | sM *t* 1 (D); *t* 2 (D); *D* 7 (D); *D* 2 (D); *D* 3 (D); *D* 2 (D); *d* 27 (C 7, D 20); *d* 1 (D); *d* 7 (D); *d* 1 (D); *G* 1 (D) | sS *t* 1 (C); *tt* 2 (D); *tt* 1 (P); *tt* 2 (D); *D* 1 (D); *d* 4 (Str 1, C 2, D 1); *tj* 1 (A); *dj* 1 (A); *é* 6 (C); *n* 1 (C); *ñ* 1 (D) | km *t* 4 (C 2, D 2); *t* 2 (D); *th* 1 (C); *d* 32 (C 5, D 27); *ρd* 4 (C 1, D 3); *dd* 2 (C); *θ* 3 (D); *d* 4 (P 1, C 2, D 1); *t* 1 (C); *dz* 1 (D); *o* 3 (P 1, C 1, D 1); *š* 1 (D) | kb *t* 2 (Sp); *tt* 2 (Sp); *d* 25 (P 4, Sp 21); *t* 1 (Sp); *d* 6 (P 2, Sp 4); *o* 3 (P 2, Sp 1); *x* 1 (Sp) | ab *d* 5 (Str 2, Mess 3); *o* 2 (Str 1, Mess 1) | mt *t* 1 (P); *d* 22 (Sp); *dd* 4 (P); *d* 10 (P 1, Sp 9); *o* 2 (Sp) | tg *t* 2 (A 1, P 1); *d* 4 (A 3, Kl 1); *dd* 1 (A); *t* 1 (P); *d* 1 (P); *dd* 1 (P) | sj... | kg *d* 8 (P); *dd* 1 (P); *dj* 1 (P) ||.

1.2.35. PS *-t [31] ~ 336

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	<i>t, d</i>	<i>t, d</i>	<i>d</i>	<i>d</i>	<i>t, d</i>	<i>t</i>	<i>t, d</i>	<i>t, d</i>	<i>t, d</i>	<i>t, d</i>	<i>d</i>	<i>t, d</i>	<i>t</i>	—	<i>t, d</i>
n	18	8	1	16	21	20	17	6	12	11	2	3	1	—	2
Y	<i>ɔ, ø</i>	<i>r, ɔ</i> <i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ɔ, ɔ</i> <i>ø</i>	<i>é, ɔ</i> <i>ø</i>	—	<i>n, ø</i>	<i>é, n</i>	<i>ɔ, n</i> <i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>n, ñ</i> <i>ø</i>	<i>t, ñ</i> <i>n, ø</i>	—	<i>ø</i>
n	15	26	8	43	12	—	3	4	36	6	3	11	6	—	2
X	—	<i>k, w</i>	—	<i>k, t</i> <i>t</i>	<i>k, j</i>	—	—	<i>ɛ</i>	<i>l, tñ</i>	<i>g</i>	—	<i>g, j</i>	—	—	—
n	—	5	—	7	4	—	—	1	2	1	—	3	—	—	—
N	33	39	6	66	37	20	20	11	50	18	5	17	7	—	4

I = 138 (41%)

Y = 175 (52%)

X = 23 (7%)

~ || ng *t* 9 (C 3, T 2, M 4); *d* 6 (C 5, T 1); *ð* 3 (M); *ɔ* 9 (C 5, M 4); *ø* 6 (A 2, P 1, C 2, Pr 1) | en *t* 3 (C 2, M 1); *d* 4 (C); *jð* 1 (T); *z* 1 (T); *r* 5 (C); *ɔ* 13 (C); *ɔ* 2 (T); *ø* 5 (A 2, C 1, T 2); *k* 2 (C 1, T 1); *k* 2 (T); *w* 1 (M); *w* 2 (T) | jr *d* 1 (P); *ø* 8 (A 4, P 4) | nT *d* 8 (T); *ð* 6 (L); *jd* 1 (T); *id* 1 (L); *d* 10 (L 4, T 6); *ɔ* 30 (L 13, T 17); *ɔ* 2 (C 1, T 1); *ø* 1 (L); *k* 1 (T); *kk* 1 (L); *t* 1 (T); *tt* 1 (L); *tt* 1 (L); *t* 1 (T); *t* 1 (L); *t* 1 (L) | nW *t* 13 (L); *t* 3 (L); *tt* 1 (L); *jt* 1 (L); *d* 3 (C); *t* 3 (L); *t* 1 (L); *é* 1 (S); *ɔ* 5 (L); *ø* 2 (L); *k* 1 (L); *j* 1 (L); *i* 1 (L); *ɔ* 1 (L) | sN *t* 19 (D 1, Pr 18); *tt* 1 (Pr) | sM *t* 6 (C 2, D 4); *D* 3 (D); *D* 2 (D); *D* 1 (D); *D* 1 (D); *D* 1 (D); *d* 2 (D); *d* 1 (D); *n* 1 (C); *ñ* 1 (D); *ø* 1 (D) | sS *t* 3 (C 2, D 1); *D* 1 (D); *d* 2 (D); *é* 2 (C); *n* 1 (C); *ñ* 1 (D); *ɛ* 1 (D) | km *t* 1 (A); *d* 3 (C 2, D 1); *ɔ* 7 (C); *ɔ* 1 (D); *n* 2 (D); *ɔ* 5 (C); *ɔ* 1 (D); *ɔ* 24 (C 4, D 20); *ø* 4 (C 2, D 2); *ɔ* 1 (D); *tñ* 1 (P) | kb *t* 8 (P 1, Sp 7); *d* 3 (Sp); *ø* 6 (P 3, Sp 3); *ɟ* 1 (Sp) | ab *d* 2 (Str); *ø* 3 (Str 2, Mess 1) | mt *t* 2 (P); *d* 1 (Sp); *n* 5 (P 2, Sp 3); *ñ* 1 (Sp); *ø* 5 (P 3, Sp 2); *j* 1 (Sp); *g* 2 (Sp) | tg *t* 1 (A); *t* 1 (P); *n* 1 (A); *ñ* 2 (P); *ø* 2 (P) | sj . . . | kg *t* 1 (P); *tt* 1 (P); *d* 2 (P); *ø* 2 (P) ||.

1.2.36. PS *w- [45] ~ 592

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	b	b	b, w	w	w	k, q	k, k̄	k̄	b	b	b	b	b	b	b
n	70	78	10	86	44	42	24	2	31	24	3	23	6	1	4
Y	—	ǃ	ǃ, j	j	w̃	ø	ø	ø	ǃ m, m̃	m	—	m	m	—	—
n	—	2	3	37	18	5	3	2	21	9	—	5	1	—	—
X	η	ø n, ñ	g	η	η, j	—	—	—	w, p̃	—	—	ǃ	ǃ, h	ø	t, ǃ
n	7	4	2	4	3	—	—	—	5	—	—	4	3	1	4
N	77	84	15	127	65	47	27	4	57	33	3	32	10	2	8

I = 449 (76%)

Y = 106 (18%)

X = 37 (6%)

~ || ng b 70 (C 41, Pr 1, T 9, M 19); η 7 (P 1, C 3, T 2, M 1) | en b 77 (P 1, C 62, T 11, M 3); B 1 (D); ǃ 2 (M); ø 2 (C); n 1 (T); ñ 1 (C) | jr w 6 (A 2, P 4); b 4 (A 1, P 1, Kl 2); ǃ 2 (P); j 1 (A); g 2 (A) | nT w 86 (C 2, L 38, T 46); j 37 (L 17, T 20); η 4 (L 2, T 2) | nW w 42 (L); v 2 (S); w̃ 17 (L); ø 1 (S); j 1 (L); η 2 (L) | sN k 24 (Pr); k̄ 2 (Pr); q 13 (Pr); kw 2 (Pr); k̄^u 1 (D); ø 5 (Pr) | sM k 13 (C 6, D 7); k̄ 2 (C 1, D 1); k̄ 1 (D); ku 7 (C 1, D 6); k̄u 1 (D); ø 3 (D) | sS k̄^u 1 (C); k̄u 1 (D); ø 2 (D) | km b 31 (C 6, D 25); ǃ 3 (D); w 4 (D); m 16 (C 5, D 11); m̃ 2 (D); p̃ 1 (D) | kb b 24 (P 6, Sp 18); m 9 (P 1, Sp 8) | ab b 3 (Str 2, Mess 1) | mt b 23 (P 3, Sp 20); m 5 (Sp); dsh 1 (P); dshj 1 (P); dǃ 1 (Sp); tǃ 1 (Sp) | tg b 6 (A 2, P 3, Kl 1); m 1 (P); h 1 (A); dǃ 1 (P); dsch 1 (A) | sj b 1 (P); ø 1 (P) | kg b 4 (P); t 1 (P); t 1 (P); sch 1 (P); dsch 1 (P) ||

1.2.37. PS *w- [4] ~ 24

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)	kg
I	—	b	—	w	w	ø	ø	ø	ø	—	—	—	—	—	—
n	—	1	—	4	1	4	1	1	2	—	—	—	—	—	—
Y	j	j	—	ǃ	w̃, ø	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n	3	2	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
X	—	—	—	—	—	—	—	—	η	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
N	3	3	—	6	3	4	1	1	3	—	—	—	—	—	—

I = 14 (58%)

Y = 9 (38%)

X = 1 (4%)

~ || ng *j* 3 (C 1, T 1, M 1) | en *b* 1 (C); *j* 2 (C 1, T 1) | jr ... | nT *w* 3 (C 1, L 1, T 1); *vw* 1 (L); *b* 1 (T); *B'* 1 (L) | nW *w* 1 (L); *wú* 1 (L); *ø* 1 (C) | sN *ø* 4 (C 1, Pr 3) | sM *ø* 1 (C) | sS *ø* 1 (C) | km *ø* 2 (D); *ññ* 1 (D) | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||:

1.2.38. PS *-w [1] ~ 15

	ng	en	(jr)	nT	nW	sN	sM	sS	km	kb	(ab)	mt	tg	(sj)
I	ø	ø	ø	ø	ø	ø	—	—	ø	ø	—	ø	ø	—
n	1	2	1	3	2	1	—	—	1	1	—	2	1	—
Y	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
N	1	2	1	3	2	1	—	—	1	1	—	2	1	—

I = 15 (100%)

Y = 0 (0%)

X = 0 (0%)

~ || ng *ø* 1 (C) | en *ø* 2 (C) | jr *ø* 1 (P) | nT *ø* 3 (L 1, T 2) | nW *ø* 2 (L 1, S 1) | sN *ø* 1 (Pr) | sM ... | sS ... | km *ø* 1 (D) | kb *ø* 1 (Sp) | ab ... | mt *ø* 2 (P 1, Sp 1) | tg *ø* 1 (P) | sj ... | kg *ø* 1 (P) ||.

*

1.3. A kételemű mássalhangzó-kapcsolatok megfelelései

A kételemű mássalhangzó-kapcsolatok 279 alapnyelvi képviselétéből 252 szóbelseji (-CC-) helyzetben jelentkezik, és mindössze a *j + *C* szerkezetű (*jm, *jñ, *jη, *jr, *js, *jt) mássalhangzó-kapcsolatok 27 képviselése fordul elő szóvégi (-CC) helyzetben.

A leggyakoribb alapnyelvi képviselések: a *j + *C* (*jm 14, *jr 13, *jt 9, *jw 11), a nazális +*C* (*mp 17, *mt 9, *nc 15, *ns 12, *nt 23, *ηk 32), valamint a *pt (25) és az *rk (15) hangkapcsolatok. Meglehetősen alacsony viszont a gemináta mássalhangzók előfordulási aránya: csak a *kk (6), *tt (4) és *mm (1) képviseletei találhatók meg az alapalakokban.

A PS kételemű mássalhangzó-kapcsolatok megfelelései az egyes számú nyelvekben:

1.3.1. PS *-ck- [3] ~ 23

~ || ng *k* 1 (T) | en *k* 3 (C) | jr *kk* 1 (A) | nT *k* 4 (T); *kk* 4 (L) | nW *kk* 4 (L) | sN *tq* 2 (Pr) | sM *tšx* 2 (D); *šx* 1 (D) | sS *šT* 1 (D) | km ... | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.2. PS *-jk- [4] ~ 29

~ || ng *jk* 1 (M); *k* 1 (C); *g* 1 (C) | en *h* 4 (C) | jr *h* 1 (P) | nT *x* 3 (T); *x* 2 (L); *ś* 1 (T); *ś* 1 (L) | nW *x* 2 (L); *ś* 1 (L) | sN *g* 1 (Pr) | sM *g* 1 (D); *γ*. 2 (D) | sS *G* 1 (D); *g* 1 (D) | km *g* 2 (C); *γ*. 2 (D) | kb *g* 2 (Sp) | ab ... | mt *yg* 1 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.3. PS *-jl- [1] ~ 10

~ || ng ... | en ... | jr *l* 1 (P) | nT *l* 1 (T); *ł* 1 (L); *l* 1 (T) | nW *rr* 1 (L); *nL* 1 (S); *ńr* 1 (L) | sN *l* 1 (Pr) | sM *l* 1 (D) | sS ... | km ... | kb ... | ab ... | mt *l* 1 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.4. PS *-jm- [7] ~ 83

~ || ng *jm* 5 (T 2, M 3); *im* 3 (C); *m* 2 (C) | en *i*^ɔ 1 (D); *i* 1 (C); *ø* 7 (C 4, T 2, M 1); *b* 1 (C) | jr *u* 1 (P) | nT *w* 4 (L 1, T 3); *űw* 2 (L); *ǃ* 3 (T); *B'ɾ* 3 (L); *w* 1 (L) | nW *m* 2 (L 1, S 1); *mm* 2 (L); *ńm* 1 (L); *m̃m* 1 (L) | sN *m* 2 (Pr); *j* 2 (Pr) | sM *m* 3 (D); *i* 1 (D) | sS *m* 1 (D); *u* 1 (C) | km *im* 1 (Sp); *m̃m* 1 (D); *im* 2 (D); *m* 5 (C 1, D 4); *m̃* 3 (D) | kb *im* 1 (Sp); *m* 4 (P 1, Sp 3) | ab ... | mt *m* 5 (P 1, Sp 4); *m̃* 1 (Sp); *jb* 1 (Sp) | tg *im* 1 (A); *m* 2 (A 1, P 1); *mm* 1 (A); *ib* 1 (A) | sj ... | kg *m* 2 (P) ||.

1.3.5. PS *-jm [6] ~ 49

~ || ng *m* 6 (C 3, T 2, M 1); *ɔ* 1 (C); *ø* 1 (M); *n* 1 (C) | en *m* 6 (C); *ɔm* 1 (C); *ɔ* 2 (C); *ø* 2 (T) | jr ... | nT *m* 6 (L 1, T 5); *ɔm* 1 (T); *m*^ɔ 1 (T); *m*^ɔ 1 (L); *m̃m* 1 (L); *ǃ* 1 (T) | nW *m* 4 (L); *m̃m* 1 (L) | sN *m* 1 (Pr) | sM *m* 1 (D); *ø* 1 (C) | sS ... | km *m* 3 (C 1, D 2) | kb *m* 2 (Sp) | ab ... | mt *m* 5 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.6. PS *-jn- [1] ~ 15

~ || ng *ń* 1 (M); *n* 1 (M) | en *ø* 1 (C); *ij* 1 (C); *j* 1 (T) | jr *j* 1 (Kl) | nT *j* 1 (T); *jj* 1 (L) | nW *jj* 1 (L) | sN *n* 1 (Pr) | sM *ø* 1 (D) | sS *ø* 1 (D) | km *j* 1 (C) | kb *j* 1 (P) | ab ... | mt ... | tg *i* 1 (Kl) | sj ... | kg ... ||.

1.3.7. PS *-jn [2] ~ 14

~ || ng *i* 1 (C) | en *ɔ* 1 (C); *ø* 1 (T) | jr ... | nT *ɔ* 2 (T); *ɔ*^ɔ 2 (L) | nW *η* 1 (L); *ø* 2 (L) | sN *ń* 1 (Pr) | sM *ø* 1 (D) | sS ... | km ... | kb ... | ab ... | mt *n* 1 (P) | tg ... | sj ... | kg *n* 1 (P) ||.

1.3.8. PS *-j η - [1] ~ 7

~ || ng ... | en *j* 1 (M); $\emptyset$ 1 (C) | jr ... | nT η 1 (T); $\dot{\eta}$ 1 (L) | nW $\dot{\eta}\eta$ 1 (L) | sN ... | sM ... | sS ... | km ... | kb ... | ab ... | mt *jng* 1 (Sp) | tg *ing* 1 (A) | sj ... | kg ... ||.

1.3.9. PS *-j η [2] ~ 31

~ || ng *j* 1 (C); *i* 1 (C); ℓ 1 (M); d 1 (M) | en *i*² 1 (C); ρ 1 (C) | jr h 1 (P) | nT *n* 2 (L 1, T 1); ρ 1 (T); $\rho\rho$ 1 (L) | nW η 2 (L) | sN *k* 1 (Pr); *j* 2 (Pr) | sM $\frac{k}{j}$ 1 (D); G^r 1 (D); $\dot{i}$ 1 (D) | sS ... | km η 1 (C); *j* 1 (P); $\dot{i}$ 1 (D); $\dot{i}$ 1 (D) | kb *n* 1 (Sp) | ab ... | mt *j η* 1 (P); *ng* 1 (P); η 1 (Sp); *g* 1 (Sp) | tg *ng* 2 (P) | sj ... | kg *g* 1 (P) ||.

1.3.10. PS *-j p - [1] ~ 15

~ || ng ... | en *b* 5 (C) | jr ... | nT *b* 1 (C); B^r 2 (L); $\dot{b}$ 1 (T) | nW ... | sN *p* 1 (Pr) | sM *b* 2 (C 1, D 1) | sS ... | km $\dot{m}$ 1 (D) | kb *m* 1 (Sp) | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg *h* 1 (P) ||.

1.3.11. PS *-j r [13] ~ 98

~ || ng *r* 13 (C 6, T 2, M 5) | en *r* 3 (C 2, M 1); $\check{r}$ 1 (C); d 1 (C); $\emptyset$ 11 (C 8, T 2, M 1) | jr *r* 1 (P) | nT *r* 26 (L 12, T 14); ℓ 1 (L) | nW *r* 4 (L); r^c 1 (L); r^2 3 (L); Δ 1 (L); *L* 1 (S); L' 1 (S) | sN *r* 8 (D 1, Pr 7) | sM *r* 8 (C 1, D 7); ζ 1 (D) | sS ... | km *r* 6 (C 2, D 4) | kb ... | ab ... | mt *r* 6 (Sp) | tg ... | sj ... | kg *r* 1 (P) ||.

1.3.12. PS *-j s - [1] ~ 8

~ || ng *s* 2 (C 1, T 1) | en *s* 1 (C) | jr *ss* 1 (P) | nT $\acute{s}$ 1 (T); $\acute{\acute{s}}$ 1 (L) | nW $\acute{\acute{s}}$ 1 (L) | sN *s* 1 (Pr) | sM ... | sS ... | km ... | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.13. PS *-j s [3] ~ 36

~ || ng *i* 2 (C); *j* 1 (M) | en *s* 5 (C 4, M 1); $\acute{z}$ 1 (P); *h* 1 (C); ρ 2 (C); $\rho\rho$ 2 (T); $\emptyset$ 1 (C) | jr ... | nT *s* 5 (T); *s* 1 (L); $\rho\rho$ 2 (L 1, T 1) | nW *s* 2 (L); $\rho\rho$ 1 (L); ρ 1 (S); $\emptyset$ 1 (L) | sN $\acute{s}$ 2 (Pr) | sM $\acute{s}$ 1 (C) | sS ... | km *iz* 1 (C); $\acute{\acute{z}}$ 1 (D); $\acute{z}$ 1 (D) | kb $\acute{z}$ 2 | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.14. PS *-j t - [10] ~ 92

~ || ng $\dot{t}$ 4 (C); $\dot{t}$ 2 (C); d 1 (M); *jč* 1 (M); $\check{c}$ 1 (M) | en *d* 3 (C); *r* 5 (C); *zt* 1 (M); *z* 1 (M) | jr ... | nT $\dot{d}$ 14 (T); δ 8 (L); d 2 (L 1, T 1) | nW *jt* 1 (S); $\dot{t}$ 1 (L); *itt* 4 (L); *t* 3 (L); $\dot{t}\acute{s}$ 1 (L) | sN *t* 12 (Pr) | sM *t* 1 (D); *D* 1 (D); *d*

4 (C 1, D 3); $\underline{d}$ 1 (D) | sS t 1 (D) | km d 5 (C 1, D 4); d 1 (D); t° 1 (D); ρ 1 (D) | kb d 4 (Sp); t 1 (Sp); $\emptyset$ 1 (Sp) | ab ... | mt $\dot{s}t$ 2 (Sp); $\dot{s}t$ 1 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.15. PS *-jt [1] ~ 14

~ || ng t 1 (C); ρ 1 (M); $\rho\rho$ 1 (T); $\emptyset$ 1 (C) | en $\rho\rho$ 1 (T); $\emptyset$ 2 (C) | jr $\emptyset$ 1 (A) | nT $\rho\rho$ 2 (L 1, T 1) | nW t 1 (L) | sN ... | sM ... | sS ... | km ... | kb ... | ab ... | mt d 1 (Sp); n 1 (Sp) | tg n 1 (A) | sj ... | kg ... ||.

1.3.16. PS *-jw- [11] ~ 98

~ || ng $j\dot{b}$ 6 (T 1, M 5); b 3 (C); w 1 (C); j 1 (M) | en b 4 (C); w 2 (T); $\emptyset$ 9 (C 6, Pr 1, T 2) | jr w 2 (P) | nT w 15 (L 3, T 12); w 1 (L); $\dot{w}$ 1 (L); $\dot{w}w$ 4 (L); $\emptyset$ 1 (L) | nW w 4 (L); $w\dot{w}$ 6 (L); jv 1 (S); v 1 (S) | sN $\emptyset$ 6 (Pr) | sM γ 1 (D); $\emptyset$ 4 (D) | sS ... | km j 1 (C); $\dot{j}$ 1 (D); $\emptyset$ 6 (C 1, D 5); m 2 (C 1, D 1) | kb $j\dot{m}$ 1 (Sp); $\emptyset$ 1 (Sp) | ab $i\dot{b}$ 1 (Mess) | mt $j\dot{b}$ 6 (Sp); $j\dot{g}b$ 1 (Sp); m 1 (Sp) | tg ... | sj $i\dot{b}$ 1 (P); w 1 (P) | kg $i\dot{b}$ 1 (P); m 1 (P) ||.

1.3.17. PS *-kc- [1] ~ 7

~ || ng ... | en ... | jr ... | nT t 1 (T); $\dot{t}t$ 1 (L) | nW $\rho\dot{s}$ 1 (L) | sN kt 1 (Pr) | sM $\dot{k}t\dot{s}$ 1 (D) | sS ... | km $\dot{k}t$ 2 (D) | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.18. PS *-kk- [6] ~ 50

~ || ng k 5 (C 4, M 1) | en k 9 (A 1, P 1, C 6, T 1) | jr k 1 (A) | nT k 8 (L 1, T 7); $\dot{k}k$ 5 (L); $t^{\circ}s$ 1 (L) | nW $\rho k k$ 5 (L) | sN k 2 (Pr); $q\dot{q}$ 2 (Pr) | sM k 2 (D); G 1 (D); $\dot{k}\dot{k}$ 1 (D) | sS $\dot{k}k$ 1 (D) | km $\dot{k}$ 1 (D); $\dot{k}k$ 1 (D) | kb ... | ab ... | mt k 1 (Sp); x 2 (Sp) | tg k 1 (P) | sj ... | kg ch 1 (P) ||.

1.3.19. PS *-kt- [3] ~ 32

~ || ng t 1 (M) | en t 1 (C) | jr t 1 (P) | nT $t\rho\rho$ 2 (L 1, T 1); $\dot{t}t$ 1 (L); t 1 (T) | nW t 1 (L); $\rho t\rho\rho$ 1 (L); ρtt 1 (L) | sN kt 3 (Pr); $\dot{k}t$ 1 (D) | sM kt 1 (D); GD° 1 (D) | sS $\dot{k}t$ 1 (D) | km kt 3 (C 2, D 1); $\dot{k}t$ 1 (D); $\dot{k}t$ 2 (D) | kb kt 2 (Sp) | ab kt 2 (Str 1, Mess 1) | mt kt 2 (P 1, Sp 1); xt 1 (Sp) | tg kt 1 (P) | sj ... | kg kt 1 (P) ||.

1.3.20. PS *-lc- [1] ~ 16

~ || ng lt 2 (C 1, M 1) | en dd 1 (C); r 1 (C) | jr ... | nT l 1 (T); $\dot{l}$ 1 (L); ll 1 (L); l 1 (T) | nW ll 1 (L); nr° 1 (L) | sN lt 1 (Pr) | sM $\dot{l}d\dot{z}$ 1 (D) | sS ... | km l 1 (C); $\dot{l}l$ 1 (D); $\dot{l}l$ 1 (D) | kb ... | ab ... | mt ld 1 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.21. PS *-lk- [1] ~ 10

~ || ng ... | en ... | jr ... | nT ... | nW *r'kk* 2 (L); *rk* 1 (T) | sN ... | sM *lg* 1 (D) | sh *lg* 1 (D) | km *lg* 1 (C); *λγ* 2 (D) | kb ... | ab ... | mt *rg* 2 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.22. PS *-lm- [1] ~ 8

~ || ng ... | en *m* 3 (C 2, T 1) | jr ... | nT *lm* 2 (L 1, T 1) | nW *rm* 1 (L) | sN ... | sM ... | sS ... | km *lm* 1 (C); *λm* 1 (D) | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.23. PS *-ls- [1] ~ 2

~ || ng ... | en ... | jr ... | nT *lts* 1 (L) | nW ... | sN ... | sM *ls* 1 (D) | sS ... | km ... | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.24. PS *-lt- [1] ~ 6

~ || ng ... | en ... | jr ... | nT *lt* 1 (T); *l'tt* 1 (L); *lt* 1 (T) | nW ... | sN *lt* 1 (Pr) | sM *l's* 1 (C) | sS ... | km *l'd* 1 (D) | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.25. PS *-lw- [1] ~ 4

~ || ng ... | en ... | jr ... | nT *lw* 1 (T); *tw* 1 (L) | nW ... | sN ... | sM ... | sS ... | km *l* 1 (D) | kb *l* 1 (Sp) | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.26. PS *-mc- [2] ~ 25

~ || ng *mt* 1 (M) | en *md* 1 (T); *dd* 1 (Pr) | jr ... | nT *mt* 1 (L); *mt* 1 (L); *md* 3 (T) | nW *mt* 3 (L 2, S 1) | sN *mt* 2 (Pr) | sM *mdž* 2 (D) | sS ... | km *mn* 2 (C 1, D 1); *mñ* 1 (D); *m* 1 (D) | kb *mn* 2 (Sp) | ab ... | mt *md* 2 (Sp); *md* 1 (Sp) | tg ... | sj ... | kg *md* 1 (P) ||.

1.3.27. PS *-mk- [1] ~ 5

~ || ng ... | en ... | jr ... | nT *m^{GF}* 1 (L); *mg* 1 (T) | nW ... | sN ... | sM ... | sS ... | km *mg* 2 (C 1, D 1) | kb *m* 1 (Sp) | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.28. PS *-mm- [1] ~ 7

~ || ng *m* 3 (P 1, C 1, M 1) | en ... | jr ... | nT ... | nW ... | sN *m* 1 (Pr); *m̃m* 1 (D) | sM ... | sS ... | km ... | kb ... | ab ... | mt ... | tg *m* 2 (A 1, P 1) | sj ... | kg ... ||.

1.3.29. PS *-mń- [2] ~ 13

~ || ng *mń* 2 (C) | en *ń* 2 (C) | jr ... | nT *mń* 3 (L 1, T 2); *ń* 1 (L) | nW ... | sN ... | sM ... | sS ... | km *mń* 2 (D); *mń* 1 (D); *mń* 1 (D) | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.30. PS *-mp- [17] ~ 161

~ || ng *mb* 4 (C 1, M 3); *mf* 5 (C 3, Pop 1, Pr 2); *fh* 5 (T 2, M 3) | en *b* 14 (P 1, C 11, T 1, M 1) | jr *b* 4 (A 3, P 1); *bb* 1 (P) | nT *mp* 8 (L); *mB^r* 8 (L); *mb* 19 (T); *mḃ* 1 (L); *nb* 1 (E); *mḥ* 1 (L); *mB^r* 1 (L); *mB^r* 1 (L); *mḃ* 4 (T); *m* 2 (T); *B^r* 1 (L) | nW *mp* 7 (L); *mḥ* 2 (L); *mB^r* 2 (L); *mb* 1 (C); *mḥ* 6 (L); *b* 1 (C) | sN *mp* 9 (Pr); *mb* 3 (C 2, D 1); *nt* 1 (Pr); *nd* 1 (D) | sM *mp* 2 (D); *mB* 1 (D); *mb* 8 (C 2, D 6) | sS *mb* 5 (Str 1, C 2, D 2); *mḃ* 2 (D); *bb* 1 (D) | km *m* 4 (P 1, C 1, D 2); *m* 3 (D) | kb *m* 1 (Sp) | ab *mb* 2 (Str 1, Mess 1); *m* 1 (Str) | mt *mb* 9 (P 3, Sp 6); *nb* 1 (Sp); *mḃ* 1 (Sp) | tg *mb* 4 (A 3, p 1); *mḃ* 2 (P) | sj ... | kg *mb* 1 (P) ||.

1.3.31. PS *-ms- [1] ~ 10

~ || ng *ms* 1 (M) | en *s* 1 (C); *ḏ* 1 (C) | jr *bs* 1 (P) | nT *mz* 1 (T); *mḥs* 1 (L) | nW *mḥs* 1 (L) | sN *ps* 1 (Pr) | sM ... | sS ... | km ... | kb ... | ab ... | mt *ps* 1 (Sp) | tg *ps* 1 (P) | sj ... | kg ... ||.

1.3.32. PS *-mt- [11] ~ 114

~ || ng *mt* 11 (C 5, T 4, M 2) | en *dd* 12 (P 2, C 10); *d* 5 (T) | jr *bd* 1 (A); *d* 1 (P) | nT *mt* 8 (L); *mḥ* 1 (L); *md* 12 (T); *mḥ* 1 (L); *mḥ* 5 (T); *mḥ* 4 (L) | nW *mt* 7 (L); *mdḥ* 1 (C); *mḥs* 2 (L) | sN *mt* 6 (Pr 5, T 1); *nt* 1 (Pr); *md* 1 (T) | sM *md* 4 (C 1, D 3); *mḥ* 1 (D) | sS *md* 1 (D); *mḥ* 1 (D); *mD* 1 (D); *mḥ* 1 (D) | km *mn* 7 (C 3, D 4); *mḥn* 1 (D); *m* 2 (C 1, D 1); *m* 1 (D) | kb *mn* 7 (Sp); *m* 1 (Sp); *md* 1 (Sp) | ab ... | mt *md* 4 (Sp); *md* 1 (Sp); *nd* 1 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.33. PS *-nc- [15] ~ 161

~ || ng *nt* 13 (C 4, T 4, M 5); *nd* 2 (C); *mt* 1 (C) | en *dd* 17 (C); *d* 6 (C 4, T 1, M 1); *ḏ* 1 (T); *ḏ* 1 (C) | jr *dd* 2 (A 1, P 1); *d* 1 (A); *n* 1 (P) | nT *n* 19 (L 5, T 14); *n* 1 (L); *nḥ* 9 (L); *n* 5 (L 1, T 4); *nd* 1 (T) | nW *n* 5 (L 3, S 2); *n* 1 (L); *nn* 4 (L); *n* 1 (L); *nḥ* 2 (L) | sN *nt* 16 (Pr); *nd* 1 (Pr) | sM *ndš* 1 (C); *ndž* 5 (D); *ndž* 4 (D); *ndž* 1 (D); *ndž* 2 (D); *nDž* 1 (D) | sS *ndš* 1 (C); *nds* 1 (C) | km *n* 10 (C 3, D 7); *n* 4 (D); *n* 1 (D); *nḥ* 1 (D); *nd* 2 (C 1, D 1); *nd* 1 (D) | kb *n* 6 (P 2, Sp 4); *n* 1 (Sp) | ab ... | mt *nd* 3 (P 1, Sp 2); *hnd* 1 (P); *ndž* 1 (Sp) | tg *nd* 3 (A 1, P 2) | sj *nd* 1 (P) | kg ... ||.

1.3.34. PS *-ns- [12] ~ 95

~ || ng ns 5 (C 2, M 3); nš 2 (C); nš 2 (M); nd 2 (C) | en s 4 (C); d 5 (C) | jr ... | nT nz 10 (T); nš 6 (L); nš 1 (L); nž 2 (T); nž 1 (L); nš 1 (L) | nW nš 1 (L); nš 1 (L); nš 1 (L); nš 1 (L); nš 1 (L) | sN š 9 (Pr); ž 2 (D); s 1 (Pr); nč 1 (Pr) | sM š 1 (C); šš 1 (D); š 1 (D); ž 7 (D); nd 1 (D) | sS s 1 (C); z 1 (D) | km nz 6 (C 2, D 4); nž 4 (D); nZ 2 (D) | kb ns 1 (P); nz 4 (Sp) | ab ... | mt nž 1 (Sp); ndž 1 (Sp); ndž 1 (Sp) | tg nš (A 1, P 1) | sj ... | kg nd 1 (P) ||.

1.3.35. PS *-nt- [23] ~ 293

~ || ng nt 17 (Str 1, C 10, T 2, M 4); nd 11 (C 7, T 1, M 3); nd 1 (T) | en dd 26 (C 2r, T 1); d 7 (C 2, T 4, M 1); dt 1 (T); d 1 (C) | jr dd 2 (P 1, Kl 1); d 3 (P); n 1 (P) | nT n 21 (L 1, T 20); n 6 (L); nn 13 (L); nn 1 (L); n 11 (T); nn 7 (L); nž 1 (T); nš 1 (L) | nW n 6 (C 2, L 3, S 1); n 1 (L); nn 1 (L); nn 8 (L); n 1 (S); n 2 (L); nn 6 (L); nš 1 (L) | sN nt 16 (Pr); nt 1 (Pr); nd 1 (Pr); n 1 (C) | sM nd 8 (C 2, D 6); nd 5 (D); ndž 1 (D); ndž 1 (D) | sS nd 3 (C); nD 1 (D); nd 1 (D); nn 1 (D); ndš 3 (C); nz 1 (D); md 1 (C) | km n 13 (C 4, D 9); n 3 (D); nn 2 (D); n 2 (A 1, D 1); nn 3 (D); nn 1 (D); nd 1 (C); ndž 1 (D); nz 1 (C); nZ 1 (D); nž 2 (D); n 2 (C); nη 3 (D); l 1 (A); i 1 (C) | kb n 14 (Sp); n 3 (Sp); nž 1 (Sp); ndž 1 (Sp); ng 1 (Sp) | ab nd 1 (Str) | mt nd 19 (P 2, Sp 17); nd 1 (Sp); n 1 (Sp) | tg nd 7 (A 4, P 2, Kl 1); nt 1 (A) | sj ... | kg nd 4 (P) ||.

1.3.36. PS *-ηc- [1] ~ 7

~ || ng ... | en ... | jr ... | nT nd 1 (T); nd 1 (L); nš 1 (L) | nW nš 3 (L) | sN ... | sM ... | sS nš 1 (D) | km ... | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.37. PS *-ηk- [32] ~ 245

~ || ng ηk 4 (T 1, M 3); nk 7 (C); ηg 7 (T 2, M 5); η 2 (M); nt 1 (C); nd 1 (C); nd 1 (M) | en gg 12 (C 11, T 1); g 9 (C 3, D 1, T 4, M 1); d 3 (C); s 3 (C 1, T 2) | jr ng 1 (P) | nT ηk 8 (L 7, T 1); η^G 16 (L); ηg 33 (L 1, T 32); ηγ 2 (L); η 1 (C); nš 2 (L); nž 5 (T); nž 1 (L); nš 1 (L) | nW ηk 24 (L); nk 3 (L); nk^h 1 (L); ηg 1 (L); ng 1 (C); γ^G 2 (L); k 1 (P); nš 3 (L) | sN ηk 5 (Pr); nk 2 (C); ηg^G 1 (D); ηg 1 (D); ηg 1 (Pr); ηg 2 (Pr); qq 5 (Pr); k 1 (D) | sM η^G 3 (D); η^G 1 (D); ηg 1 (D); ηg 1 (D); ηg 3 (D); ng 3 (C); ηη 1 (D); k 1 (D) | sS nk² 1 (D); ηg 4 (D); ηg 6 (D); ηg 1 (D); η^G 1 (D); η^G 1 (D); ng 3 (C); k 1 (D); k 1 (D) | km η 4 (D); ηη 1 (D); η 1 (C); ηg 1 (D); γ 1 (D); Γ 1 (D); j 1 (C); i 3 (D); ø 2 (D) | kb ng 2 (P 1, Sp 1); g 3 (Sp); j 1 (P); ø 1 (Sp) | ab ... | mt ng 11 (Sp); g 3 (Sp); ø 1 (Sp) | tg ng 1 (A) | sj ng 1 (P) | kg ø 1 (P) ||.

1.3.38. PS *-*ŋp*- [1] ~ 10

~ || ng *f* 1 (C); *x* 1 (T) | en *b* 3 (C 2, T 1) | jr ... | nT *mb* 1 (T); *mB'* 1 (L) | nW *mp* 1 (L) | sN ... | sM *mb* 2 (D) | sS ... | km ... | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.39. PS *-*ŋt*- [3] ~ 24

~ || ng *t* 2 (C 1, M 1) | en *dd* 3 (C) | jr ... | nT *nt* 2 (L); *nt* 1 (L); *nd* 2 (T) | nW *nt* 1 (L); *nt* 1 (L); *mt* 1 (S) | sN *ŋt* 1 (Pr) | sM *nd* 1 (D) | sS ... | km *ŋ* 1 (D); *ŋn* 1 (D); *n* 2 (D) | kb *n* 2 (Sp) | ab ... | mt *nd* 3 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.40. PS *-*ŋw*- [1] ~ 12

~ || ng *mb* 1 (C) | en *m* 2 (C) | jr ... | nT *m* 1 (T); *m̃m* 1 (L); *m̃n* 1 (L) | nW *ŋw* 1 (L); *w*^ɔ 1 (L) | sN ... | sM *ŋG* 1 (D) | sS *ŋ* 1 (D); *m̃m* 1 (D) | km *ŋm* 1 (D) | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.41. PS *-*ps*- [4] ~ 27

~ || ng *ps* 2 (P 1, M 1) | en *č* 1 (T) | jr ... | nT *bc* 4 (T); *pts* 1 (L); *Bts* 1 (L); *bč* 1 (T); *ptš* 1 (L) | nW *Bš* 1 (L); *Bš* 1 (L); *Bš* 1 (L) | sN *ps* 1 (C); *b's* 1 (D); *ps* 1 (D) | sM *Bs* 2 (D); *ps* 1 (D); *b's* 1 (D) | sS ... | km *ps* 2 (C 1, D 1); *Bs* 1 (D) | kb *ps* 2 (Sp) | ab ... | mt *ps* 2 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.42. PS *-*pt*- [25] ~ 213

~ || ng *pt* 14 (C 1, T 6, M 7); *Bt* 1 (Pr); *bt* 11 (C) | en *t* 34 (C 25, T 7, M 2); *tt* 3 (P 1, C 1, T 1); *bt* 1 (C) | jr *pt* 3 (A 1, P 2); *bt* 2 (A 1, P 1); *pt* 1 (A) | nT *pt* 21 (L); *bt* 22 (T); *pt* 1 (L); *bt* 6 (T); *ptš* 1 (L); *Btš* 1 (L) | nW *pt* 12 (L); *Bt* 3 (L); *Bt* 1 (L); *ptš* 3 (L); *Btš* 1 (L) | sN *pt* 18 (Pr) | sM *pt* 9 (C 7, D 2); *pt* 1 (D); *Bt* 1 (D); *b't* 1 (D); *BD* 1 (D); *B'D* 1 (D) | sS *pt* 4 (C) | km *pt* 1 (D); *pt* 1 (D); *pt* 1 (D); *BD* 1 (D); *BD* 3 (D); *bd* 2 (D); *bd* 2 (C 1, D 1) | kb *pt* 1 (Sp); *bd* 5 (Sp) | ab ... | mt *pt* 9 (P 1, Sp 8); *bd* 2 (P); *pt* 1 (Sp); *ht* 1 (Sp) | tg *pt* 2 (A 1, P 1); *bd* 2 (A 1, P 1) | sj ... | kg *bt* 1 (P) ||.

1.3.43. PS *-*rk*- [15] ~ 145

~ || ng *rk* 4 (A 1, P 1, T 1, M 1); *rs* 2 (T 1, M 1); *r* 1 (C) | en *gg* 9 (A 2, C 7); *g* 5 (C 1, T 2, M 2); *d* 5 (C 3, T 2); *δ* 1 (T); *s* 2 (C); *z* 1 (T) | jr *rk* 4 (A 1, P 3); *rts* 1 (P); *rz* 1 (P); *d* 1 (P) | nT *rk* 10 (T); *rkk* 11 (L); *rĕ* 1 (L); *rĕ* 5 (T); *rĕš* 5 (L) | nW *rĕk* 1 (L); *rĕk* 1 (L); *rĕkk* 4 (L); *rĕkk* 1 (L); *ĕkk* 1 (L); *rĕš* 1 (L); *rĕšš* 1 (L); *ĕšš* 1 (L); *ĕšš* 1 (L) | sN *rq* 9 (Pr); *lk* 1 (Pr) | sM *rg* 5

(D); *ry* 1 (D); *ry*^c 1 (D) | sS ... | km *rg* 4 (C 1, D 3); *ry*_c 2 (D); *ry*_c 2 (D); *rž* 4 (C 1, D 3); *rž* 1 (D); *rš* 1 (P) | kb *rg* 4 (P 1, Sp 3); *rs* 2 (Sp); *rc* 1 (Sp); *rss* 1 (P) | ab ... | mt *rg* 9 (P 2, Sp 7) | tg *rg* 6 (A) | sj ... | kg *rg* 9 (P); *rah* 1 (P) ||.

1.3.44. PS *-rm- [3] ~ 35

~ || ng *rm* 2 (C 1, M 1) | en *m* 4 (P 1, C 2, T 1) | jr ... | nT *rm* 11 (L 5, T 6); *rn* 2 (T); *rn* 1 (L) | nW *rm* 3 (L); *lm* 1 (L) | sN *rm* 2 (C 1, Pr 1); *rip* 1 (Pr) | sM ... | sS *rm* 2 (D); *rum* 1 (C) | km ... | kb ... | ab ... | mt *rm* 2 (P 1, Sp 1) | tg *rm* 1 (A) | sj ... | kg *rm* 2 (P) ||.

1.3.45. PS *-rη- [1] ~ 14

~ || ng ... | en ... | jr ... | nT *rη* 4 (L 2, T 2); *rñη* 1 (L); *rn* 1 (T); *rn* 1 (L); *rn* 1 (L) | nW *rη* 1 (C); *rn* 1 (C) | sN ... | sM ... | sS ... | km ... | kb ... | ab ... | mt *rg* 2 (P 1, Sp 1) | tg ... | sj *rg* 1 (P) | kg *rh* 1 (P) ||.

1.3.46. PS *-rp- [1] ~ 15

~ || ng *r* 1 (M) | en ... | jr ... | nT *rp* 1 (T); *rpp* 1 (L) | nW *ipp* 1 (L) | sN *rp* 1 (Pr) | sM ... | sS ... | km ... | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.47. PS *-rs- [1] ~ 7

~ || ng ... | en ... | jr ... | nT *rc* 1 (T); *rřs* 1 (L) | nW *r^oss* 1 (L); *řřs* 1 (L) | sN *rs* 1 (Pr) | sM *rř* 1 (D) | sS *rř* 1 (D) | km ... | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.48. PS *-tk- [4] ~ 32

~ || ng *k* 2 (C 1, M 1) | en *k* 6 (C 4, T 1, M 1); *kk* 1 (T) | jr ... | nT *k* 5 (T); *kk* 4 (L); *^okk* 1 (L) | nW *^ok* 1 (S); *^okk* 4 (L) | sN *tq* 1 (Pr) | sM *tk* 1 (D) | sS ... | km *^ok* 1 (D); *^og* 2 (D) | kb *g* 1 (Sp) | ab ... | mt *g* 1 (Sp); *jk* 1 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.49. PS *-tm- [6] ~ 65

~ || ng *m* 5 (C 2, M 3) | en *^om* 5 (C); *o* 2 (A) | jr *bm* 1 (A); *u* 1 (A) | nT *^oo* *m* 4 (T); *^oo* *m* 3 (T); *^oo* *w* 2 (L 1, T 1); *^oo* 5 (L 3, T 2); *m* 1 (L); *m* 1 (L); *m* 1 (L); *m* 1 (L); *o* 1 (L) | nW *^oo* *m* 2 (L); *m* *^oo* *m* 2 (L); *m* *^oo* *m* 1 (L); *^oo* 2 (L) | sN *m* 3 (Pr); *mm* 2 (Pr) | sM *m* 1 (D) | sS *mm* 1 (C); *m* *m* 1 (D) | km *m* 3 (C); *^om* 3 (C); *^om* 4 (D); *^oBm* 1 (D); *w* 1 (C) | kb *tm* 1 (Sp); *dth* 1 (Sp); *km* 1 (Sp) | ab ... | mt *m* 1 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.50. PS *-tp- [3] ~ 24

~ || ng ... | en f 4 (C) | jr ... | nT p 4 (T); $\check{p}p$ 3 (L) | nW p 1 (C); $^{\circ}pp$ 1 (L); $^{\circ}p^{\circ}p$ 1 (L); $^{\circ}p^{\circ}p$ 1 (L) | sN pp 1 (Pr) | sM . . . | sS ... | km b 4 (C 1, D 3) | kb b 2 (Sp) | ab ... | mt b 2 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.3.51. PS *-ts- [5] ~ 52

~ || ng s 6 (C 5, T 1) | en t 6 (C); č 2 (T) | jr t 1 (P) | nT s 1 (C); č 6 (T); $\check{s}$ 1 (L); $\check{s}$ 2 (L); $\check{s}$ 1 (L) | nW $\check{s}$ 1 (L); $\check{s}$ 1 (L); $\check{s}$ 1 (L); $\check{s}$ 1 (C) | sN s 1 (Pr); ss 1 (Pr); $\check{s}\check{s}$ 1 (Pr) | sM $\check{s}s$ 1 (D); $\check{s}$ 2 (C); $\check{s}\check{s}$ 1 (D) | sS $\check{s}s$ 1 (D) | km $\check{s}$ 1 (C); $\check{s}$ 4 (D) | kb s 3 (Sp) | ab ... | mt k 1 (Sp) | tg k 2 (A 1, P 1); t 1 (P) | sj ... | kg ... ||.

1.3.52. PS *-tt- [4] ~ 72

~ || ng t 6 (C 3, T 1, M 2) | en t 8 (C 4, T 3, M 1); tt 1 (P) | jr t 1 (P) | nT t 7 (L 1, T 6); t 1 (L); tt 2 (L); t 1 (T) | nW ht 1 (C); $^{\circ}t$ 4 (L 3, S 1); $^{\circ}t$ 1 (L); $^{\circ}tt$ 1 (L) | sN t 2 (Pr); tt 3 (C 1, Pr 2) | sM tt 2 (D); D $^{\circ}$ 1 (D) | sS t 1 (A); tt 1 (C) | km t 1 (D); t 1 (D); tt 1 (P); d 1 (C); $^{\circ}d$ 2 (D) | kb d 4 (P 2, Sp 2); td 1 (P) | ab t 4 (Str 2, Mess 2) | mt t 3 (Sp); tt 1 (P); td 2 (P); d 1 (P) | tg t 1 (P); d 1 (P) | sj ... | kg t 1 (P); tt 3 (P) ||.

1.3.53. PS *-tw- [1] ~ 14

~ || ng b 3 (C 1, T 1, M 1) | en $^{\circ}p$ 1 (C); ø 1 (T) | jr ... | nT $^{\circ}paw$ 1 (T); w 1 (L) | nW $^{\circ}paw$ 1 (L) | sN pt 1 (Pr) | sM pt 1 (C) | sS ... | km ph 1 (C); p 2 (D); $^{\circ}p$ 1 (D) | kb ... | ab ... | mt ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

*

1.4. A háromelemű mássalhangzó-kapcsolatok megfelelései

Janhunen szóanyagában mindössze 6 háromelemű mássalhangzó-kapcsolat található. Ezek mindegyike *-j- + -CC- szerkezetű.

1.4.1. PS *-jkk- [1] ~ 15

~ || ng k 1 (M) | en k 1 (T) | jr ... | nT k 2 (T); k 1 (L) | nW $^{\circ}k$ 2 (L) | sN q 1 (Pr) | sM ... | sS ... | km $i^{\circ}k$ 1 (D) | kb jg 1 (Sp); igg 1 (P) | ab ... | mt ik 1 (P); jx 1 (Sp) | tg ... | sj ... | kg jk 1 (P); ik 1 (P) ||.

1.4.2. PS **-jmt-* [1] ~ 6

~ || ng ... | en *d* 1 (T) | jr ... | nT *mt* 1 (L); *md* 1 (T) | nW *mt* 1 (L) | sN ... | sM ... | sS ... | km ... | kb ... | ab ... | *mt md* 2 (Sp) | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.4.3. PS **-jηk-* [1] ~ 3

~ || ng *nk* 1 (C); *ηk* 1 (M) | en ... | jr ... | nT ... | nW ... | sN ... | sM ... | sS ... | km *η* 1 (D) | kb ... | ab ... | *mt* ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.4.4. PS **-jps-* [1] ~ 8

~ || ng *ps* 1 (M); *bś* 1 (C) | en ... | jr ... | nT ... | nW ... | sN ... | sM *bś* 1 (D); *f* 1 (C) | sS *ps* 1 (C) | km *ps* 2 (C 1, D 1) | kb *ps* 1 (Sp) | ab ... | *mt* ... | tg ... | sj ... | kg ... ||.

1.4.5. PS **-jts-* [1] ~ 15

~ || ng *is* 1 (C); *ś* 1 (M) | en *ł* 1 (C) | jr *t* 1 (P) | nT *ć* 1 (T); *čš* 1 (L) | nW *šš* 2 (L) | sN ... | sM ... | sS ... | km *i* 1 (C); *ž* 1 (D); *ls* 1 (A) | kb ... | ab ... | *mt* *č* 1 (Sp); *dž* 1 (P) | tg *č* 1 (P) | sj ... | kg *ł* 1 (P) ||.

1.4.6. PS **-jtw-* [1] ~ 32

~ || ng *ib* 2 (C 1, M 1) | en *ɔ* 1 (C); *ø* 1 (M) | jr *ø* 3 (A 2, P 1) | nT *ɔiw* 2 (T); *w* 1 (L); *ɔ* 1 (L); *ɔBʀ* 1 (L); *Bʀ* 1 (L); *ʊ* 1 (T) | nW *ɔew* 1 (L) | sN *lč* 1 (Pr) | sM ... | sS ... | km *igb* 1 (P); *iɔb* 1 (D) | kb *igb* 2 (P); *jgb* 1 (Sp) | ab *igb* 2 (Str 1, Mess 1); *ig* 1 (Str) | *mt ipb* 1 (P); *jpb* 1 (P); *jb* 2 (Sp) | tg *jb* 1 (P); *ib* 1 (A) | sj ... | kg *db* 2 (P) ||.

JANURIK TAMÁS

Sound Correspondences in Samoyedic

I. Consonants

by TAMÁS JANURIK

The present paper which is the first part of a larger study is treating the consonant stock of Juha Janhunen's Proto-Samoyedic etymologies (J. Janhunen: Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien. Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki 1977. 186) as it now appears in the different Samoyedic languages.

The basic PS-forms of Janhunen are presented here in such a coded form that the consonants as well as the consonant-clusters of two or three components represented by

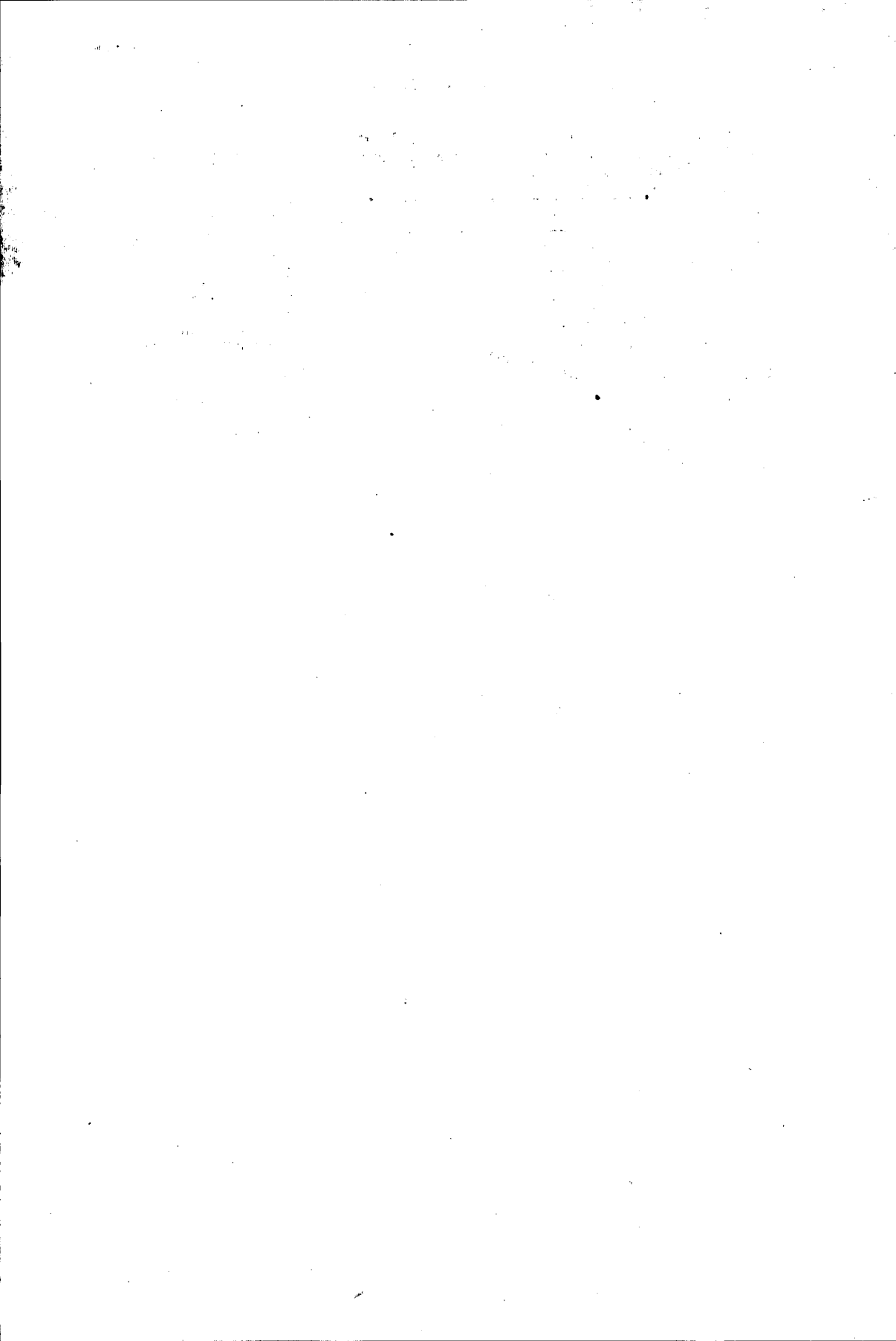
odd numbers 1, 3, 5, 7 or 9 and the vowels represented by even numbers in circle ②, ④, ⑥ or ⑧ of the proto-language are arranged according to their morphonological position as the following structural frame shows:

1	②	3	④	5	⑥	7	⑧	9
		<i>C</i>		<i>C</i>		<i>C</i>		
<i>C</i>	—	<i>V</i>	—	<i>CC</i>	—	<i>V</i>	—	<i>CC</i>
		<i>CCC</i>		<i>CCC</i>		<i>CCC</i>		<i>C</i>

While enumerating them the author attempts to classify the consonant correspondences so that I (regular), Y (secondarily modified) and X (irregular), type correspondences can be separated from each other.

In case of basic consonants the initial, medial and final representations of Proto-Samoyedic are studied separately in the daughter-languages. The consonant-clusters of two components, however, appear only in medial and final position, and consonant-clusters of three components appear exclusively in medial position in proto forms.

The correspondences of PS vowels will be published in the second part of the study.

A szalimi osztják nyelvjárás hang- és alaktanának ismertetése

0. Egy régóta várt, igen fontos munkával gazdagította az egész finn-ugrisztikát Leningrádban működő osztják kollégánk, N. I. TERÉŠKIN, amikor megjelentette keleti osztják szótárát (Н. И. Терешкин, Словарь восточнохан-тыйских диалектов. Наука, Ленинград 1981). Az osztják nyelvjárásokat tanulmányozó kutatók számára nélkülözhetetlen forrásmunkáról van szó, többek között azért, mert eddig nem vizsgált nyelvjárásokból is közöl bőséges anyagot. Különösen becsesnek tartom a Szalim folyó vidékéről (helyi osztják nyelvjárásban: *sotəm*, l. *javərt* alatt 62. l., oroszul: *Салым*) gyűjtött nyelvjárásai anyagot, mivel eddig erről alig voltak adataink, az osztják nyelvjárások rendszerében elfoglalt helyéről is csak rendkívül hézagos információkat tartalmazó megállapításokat olvashattunk.

1. Mielőtt Terėškin e szép munkájának segítségével megkíséreljük megismerni a Szal. nyelvjárást, kideríteni a többi nyelvjáráshoz fűződő viszonyát, előzetes tájékozódás végett talán nem érdektelen a vele kapcsolatos kis számú közlést fölleveníteni.

K. F. KARJALAINEN az irtisi nyelvjárás csoport tagjaként említi (FUFA 2: 77). Ennek az oka nyilván abban keresendő, hogy Szal. adatai felső-dem-jankai nyelvmesterétől (DN) származnak (KT XII, l. még STEINITZ, DEWO 03), így azok megbízhatóságához természetesen némi kétség fér. — S. PATKANOW és D. R. FUCHS (= FOKOS DÁVID) véleménye szerint a szalimi átmenetet képez a déli csoportot alkotó irtisi és a keletihez tartozó szurguti nyelvjárások között (Laut- und Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte. Budapest 1911. 6–7). — W. STEINITZ már a három keleti nyelvjárás csoport (szalimi, szurguti, vachi-vaszjugáni) egyikeként említi (l. Языки и письменность народов Севера. Ленинград 1937. 196 [= Ostjakologische Arbeiten IV. Budapest—Berlin—Den Haag 1980. 8], Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis. Leipzig 1950. 9), de periférikus, átmeneti nyelvjárásnak is minősíti (ÖEST 30: 691 [= Ostjakologische Arbeiten IV, 83]). — N. I. TERÉŠKIN egy, a a Языки народов СССР című sorozat harmadik kötetében (Финно-угорские и самодийские языки. Москва 1966) közölt, ún. középobi osztják nyelvtani leírásában röviden tájékoztat az osztják nyelvjárásokról is. Ebben két keleti nyelvjárás csoportot különböztet meg: a magánhangzó-harmóniát ismerő, négy múlt idővel rendelkező vachi-vaszjugánit és a harmónia nélküli, két múlt idős szurgutit, ez utóbbin belül tartja külön említésre méltónak az ún. agáni-jugáni és a szalimi nyelvjárást. Úgy látom, hogy a Szal.-t az előbbitől (és nyilván az összes Szur. dialektustól) az Ag. J 4 ~ Szal. t megfelelés alapján különíti el (i. m. 340–341). Most megjelent

keleti osztyák szótárának bevezetőjében (4) — Steinitzhez hasonlóan — három keleti csoportot (VVj. Szur. Szal.) említ. A szaliminak, mint szótárának hivatkozott bevezetőjében írja, a szótárban két változata van képviselve, amelyek beszélői ma már egymással elvegyülten élnek (uo.).

Az eddigiekből tehát némileg ellentmondásosnak tűnik a Szal. dialektus nyelvjárási hovatartozásának megítélése. Terëskin most megjelent szótára szalimi adatainak hasznosításával kísérletet teszek arra, hogy megnyugtató választ találjak a szalimi besorolására vonatkozó kérdésre.

Úgy gondolom, hogy egy hangtörténeti vázlat keretében ismertetett fonémarendszer és az alaktani sajátosságok számbavétele elégséges alapul szolgálhat ahhoz, hogy az eddigi, sejtésszerű dialektológiai besorolás helyett végre hitelesen határozzuk meg a szalimi nyelvjárásnak az osztyák nyelvjárások rendszerében elfoglalt helyét.

1.1. Transzkripcióját fonematikusnak minősíti Terëskin (9), így volta-képpen megkíméli anyagának feldolgozóit a fonémák meghatározásának fáradságos munkájától. Tapasztalataim szerint az adatok közlésmódjában előfordulnak bizonyos következetlenségek, sőt ellentmondások is, amelyek részben a többször előforduló szavak összevetésével és a hangtörténeti szempont előtérbe állításával küszöbölhető ki, hiszen csak ilyen közvetett módon nyílik lehetőség arra, hogy egy fölöslegesnek vélt vagy hiányolt diakritikus jel, esetleg egy nem várt betű (hangalak) kapcsán megnyugtató módon foglalhassunk állást (a szótár nyomdatechnikailag olyan eljárással készült, amely kizárta a kétszeri-háromszori korrigálást és így méltánytalanul sok sajtóhibával van megterhelve az egyébként kitűnő munka).

2. Hangtan

2.1. Első szótagi vokalizmus

Célszerűnek látszik először azt megvizsgálni, hogy az ősztyák magánhangzóknak mikor milyen folytatóik vannak, illetve milyen jelekkel vannak azok a szótárban visszaadva.

*a: A palatoveláris mássalhangzók előtti pozícióban *a*, egyébként rendszeren *o* képviseli, pl.

ayət (11), 'блевотина' (11), *jay* 'народ' (61), *jayərt* 'развалина' (62), *kaḳta* 'подавиться' (142), *kaḳta* 'рассохнуться' (142), *naḳər* 'шишка' (278), *naḳət* 'низкий' (297), *waḳta* 'просить' (507) — de: *təwəttə* 'грести' (194)

kaḳḳta, *kaḳḳta* (!) 'залезать' (145), *taḳḳ* 'спинной плавник' (195), *laḳəjta* 'потрескаться' (227), *paḳḳ* 'мухомор' (339), *paḳḳət* 'лопатка' (340), *saḳəjta* 'черпать' (412), *waḳḳta* 'тесать' (507), *saḳḳəp* 'лыжная палка' (417) *ot* 'год' (13), *otəḳ* 'конец' (15), *oməsta* 'сидеть' (15), *kojteḳə* 'попасть' (143), *kojəḳ* 'зола' (143), *koḳəp* 'сеть' (144), *tor* 'сор' (196)

*ə: A palatoveláris mássalhangzók szomszédságában *e*, egyébként *i* a folytatója, pl.

keḳam 'плесень' (160), *keḳrem* 'горький' (161), *keḳt* 'кузов' (162), *keḳ* 'заразная болезнь' (163), *keḳə* 'мешок' (163), *keḳta* 'остаться' (164) — de: *kaḳəḳəḳ* 'крепкий' (162)

eḳatḳa 'вешать' (58), *jeḳə* 'речка' (76), *teḳət* 'кедр' (209), *teḳət* 'гнездо' (468) *šimət* 'мало' (42), *iḳ* 'нижний' (58), *jiḳ* 'кровавая жертва' (76), *tiḳ* 'рукав одежды' (210), *liḳət* 'лист' (234) — de: *jəntəp* 'игла' (76)

*o: A palatoveláris mássalhangzók előtt o, egyébként u a folytatója, ill. (*k >) k után mindkét folytatóval találkozunk, pl.

rok 'воротник' (404)
 šoyta 'свистеть' (43), joy tasta, jowtasta 'махать' (77), koyatta 'бежать' (166), toy 'круг' (210), toyas 'друг' (211), loy 'яр' (235), noyta 'клевать' (288), noytasta 'гнаться' (313), oy, oy_o 'голова' (323), soyam 'нора' (432)
 šonkta 'пинать' (43), lonkə 'блок' (235), monkəsta 'вытирать' (262), onk 'сера' (328)

kot 'кашель' (167), kontta 'клеить' (171), kor 'канал' (172) — kujteya 'метать икру' (167), kutta 'слышать' (168), kulənk 'ворон' (170), kurə 'опасливый' (173), kus 'звезда' (174), kus 'двадцать' (174), — de: kotəm (343, pā alatt) ~ kutəm 'три' (168); kəlonkta 'зацепиться' (170)

šunšə 'веревка' (44), tunt 'гусь' (24), tutta 'купить' (213), numən 'наверху' (369), nurəm 'болой' (315), punšəmtta 'открыть' (369), runt 'сережка' (405), šušta 'шагать' (434) — de: šop 'обрубок' (44); onł 'массовый заход рыбы в реки. . .' (328); jum, jəm (ü ?!) 'черемуха' (79); muš, mōš 'болезнь' (259); tuj 'палец' (211); tujta 'петь' (211), utla 'плыть' (330)

*o: „Szabályos” folytatóinak kiderítése igen nehézkes, mert a szótár vonatkozó adatai igen tarka képet mutatnak. Szókezdő (*kš >) k utáni helyzetben ő, o, ă, *γ (> γ, γ_o, w) előtt ő, ă, o, *η (> η, η_o) előtt á, o, a, ó, a *wok, *woγ szegmentumban ő, o, egyéb környezetben ő, ă, o, u jelöléssel találkozunk, pl.

köt 'ель' (167), kəmləŋ 'пузырь' (170), kəmitəy 'ничком' (171), kol 'толк' (169), kol 'щель' (169); kəšəŋə 'муравей' (164)

jōy_ora, jōwra 'кривой' (67), jōwarta 'завертывать' (79), kōy, kōw 'долгий' (165), nōyə 'мясо' (312), ōy_o, ōw 'течение' (324); tūy_oər 'кольчуга' (211), sāy_o, sōw 'червь-короед' (432), jōyat 'лук' (78), pōyat 'запруда' (368), oyat, oy_oət 'нарта' (30); tōy_o, tāw (!) 'лошадь' (210)

āŋət 'дупло' (328), āŋ.təŋ: ā. juy 'дуплистое дерево' (328), āŋtəp 'копье' (328), āŋ 'отверстие' (334), tonk 'пригар' (493), tonkəm 'горелый' (494); (*soyən > *soŋən >) saŋən, sōŋən 'чуман' (432)

wōkta 'квакать' (526), woyət 'тонкий' (526)

tōtəpər 'ботало' (212), tōrt 'корень' (212), mōšə, māšə 'до' (259), nōmta, numta 'помнить' (288), nōmāksata, numāksata 'думать' (289), ōnt 'нутро' (327), ōntər 'долгота' (327), ōnatta 'привыкнуть' (327), pōj, pāj 'наст' (368), pōtən 'конопля' (369), puł 'сало' (369), pōn 'морда' (369), pōsta, pusta 'доить' (371), toŋł 'навоз' (470), turtitta 'храпеть' (471), torəm 'бог' (471), woj 'жир' (526), wōjəmtta 'уснуть' (527), worəp 'бандаж' (528)

*u: γ előtt u, η előtt és w után o, egyéb környezetben u és ü betűvel jelölt hang a folytató, pl.

muytə 'сквозь' (267), muyət 'проток' (267), muyət 'печень' (267), puyət 'юрты' (381), puyəs 'запуха' (381), puytəm 'щека' (381), suytəp 'краска' (440), suyət 'нитка' (440), tuyər 'хвоя' (478) — de: jūy 'дерево' (87) ~ juy: šəŋəs kār j. 'ольха' (40); sayət 'тесло' (440)

tonk 'божество' (219), pōnkət 'чирей' (383) — de: sāŋə, sōŋə 'попыня' (441); rank: r. jənk 'весенний наводок' (407), muŋkəŋ 'узловатый' (269) wōjəntta 'видеть(ся)' (531), wotə 'незнакомый' (531), wota 'знать, видеть' (531) ~ uteyə: sām pət u. 'видеться' (426)

jutta 'мять' (88), jump 'дуновение' (88), justam 'подарок' (88), ku 'мужчина' (187), kulə 'грязь' (190), kuŋłtata 'встречать(ся)' (190), kuŋł 'заря' (190),

kurá 'корыто' (191), *mustata* 'нравиться' (271), *nułam* 'рана' (320), *puj* 'зад' (382), *pun* 'волос' (383), *rut* 'русский' (407) — *kút* 'рыба' (192), *kút* 'шесть' (192), *púntša* 'открыть' (383) ~ *punšlamtta* 'открыть внезапно' (369), *mít* 'клятва' (268), *mürəp* 'кисть ягод' (270), *húta* 'вместе' (319), *púttá* 'выткать' (382), *púl* 'кусочек' (382), *müjəptə*, *müjəptə* 'загадка' (268), *pút* 'котел' (385), *sürátta* 'тратить' (442), *túr* 'горло' (479)

*á: Palatovelárisok mellett *a* vagy *á*, egyébként legtöbbnyire *a* vagy *á* betűvel jelölt magánhangzó a folytatója, pl.

anən 'подбородок' (21), *šayəptəta* 'душить' (39), *kátitta* (с: *kátajta* < *kátəytä) 'посылать' (100), *kár* 'кора' (102), *táyatta* 'ждать' (197), *lák*: *l. tunt* 'казарка' (228), *nānək* 'лиственница' (280), *páyəttá* 'ковать' (343), *lák* 'край' (487) — *aŋkə* 'мать' (24), *aŋkət* 'столб' (24), *šakənta* 'задохнуться' (39), *janək* 'гвоздь' (65), *tant* 'мука' (198), *tanəkə* 'белка' (198), *narə* 'сабля' (281), *natəm* 'язык' (299), *nañ* 'хлеб' (299), *paŋ* 'палец' (345), *sattá* 'быть слышным' (417) — de: *šəŋəs*: *š. kār juu* 'ольха' (40)

aj, *áj* 'маленький' (21), *aj*, *áj* 'новость' (21), *at*, *át* 'не' (22), *atta*, *átta* 'носить' (23), *atəmteyə*, *átəmteyə* 'поднять' (23), *atəŋ*, *átəŋ* 'утро' (23), *amp*, *ámp* 'собака' (24), *arə*, *árə* 'песня' (25), *jasəŋ*, *jásəŋ* 'разговор' (66), *tajəm*, *tájəm* 'топор' (197) — de: *tát* 'война' (222)

*e: Legtöbbször *é*, lényegesen ritkábban *á*, néhány esetben *ə* és *e* képvisei, pl.

átə 'крышка' (48), *ámta* 'сосать' (48), *ámərtəyə* 'черпать' (49), *áne* 'толстый' (49), *átta* 'выйти' (50), *kárə* 'связка' (109), *tápta* 'войти' (203), *málək* 'тепло' (254), *máñ* 'сноха' (254), *márə* 'время' (254), *nám* 'имя' (285), *pálək* 'половина' (357), *pánnta* 'скрыться' (357), *párt* 'доска' (358), *ráp* 'гора' (402), *tát* 'полный' (464), *wátə* 'олень' (521), *wátta* 'добывать' (521), *wátəm* 'мозг' (521), *wár* 'дело' (521), *wát* 'пять' (523)

šár 'труха' (42), *kawəm* 'мочка' (105), *kətəŋ* 'олень' (106), *lakam* 'уголь' (231), *lanək* 'стрела' (231), *sám* 'глаз' (426), *sənə* 'гнида' (427), *səsə* 'слопец' (427)

kat: *k. jəŋk* 'роса' (106), *kəšpəs* 'верх' (107), *səj* 'песок' (425)

et 'тело' (47) — de: *petəp*, *pətəp* 'черкан' (359)

*i: Szinte mindig *i* a folytatója, pl.

ikə 'старик' (52), *itam* 'стыд' (53), *jiməŋ* 'святой' (74), *jista* 'выть' (75), *kinš* 'носик' (112), *minəttá* 'гнуть(ся)' (257), *nim* 'нижний' (285), *pitta* 'падать' (363), *siŋk* 'головня' (429), *tin* 'пена' (466), *wiŋta* 'кричать' (523), *ne* 'женщина; жена' ~ *niŋam* ['моя жена'] (285)

*j: Folytatója legtöbbnyire *á*, olykor *a* is, *k* szomszédságában és *ŋ* előtt *ó* is jelentkezik; az *j-t követő palatovelárisok labializálódtak, ennek kötelező voltát kétségesse teszi a labializáltság következetlen jelölése, bár a kiegyenlítődes jeleként is értékelhető, pl.

šawəjta 'прятать' (39), *šayəŋ*, *šawəŋ* 'заяц' (41), *šák* 'горе' (44), *šəŋət* 'покойный' (119), *kawə* 'молоток' (101), *kələ* 'болото' (119), *nawə* 'белый' (279), *nayərem*, *nawrem* 'ребенок' (308), *sawne* 'сорока' (434)

nayəŋ, *nawəŋ* 'пена' (315), *pəyərt*, *rawərt* 'бревно' (372), *raw* 'шишка' (373)

kón 'песец' (120), *kór* 'печь' (120) — de: *kükə*: *amp k.* 'сережка вербы' (107)

kámən, *kómən* 'на улице' (119), *jakta*, *jökta* 'плясать' (85), *lák*, *lök* 'кольцо' (236), *lák*, *lök* 'дорога' (236), *lákənta*, *lökənta* 'мотать' (236), *jan*, *jön* 'десять' (85), *lanəkta*, *lonəkta* 'закрывать' (237)

*ö: Leggyakoribb képviselői az *ä* (ritkán: *a*) és az *ä*, a rá következő palatovelárisokat illetően l. az *ö-nél mondottakat, pl.

jáwra 'волк' (84), *jáwatta* 'кинуть' (85), *káw* 'камень' (116), *kát* 'рука' (122), *áwatta* 'верить' (331), *páwteya*, *páwta* 'мерзнуть' (354), *páñk*, *páñk* 'зуб' (373), *sáw*, *sáw* 'коса' (434), *tawtəm* 'вошь' (472), *táñkər* 'мышь' (214), *táñrəñ* 'сборчатый' (483)

čáwə (o: *š*-) 'почка' (41), *máwətnəñ*, *marwətnəñ* 'привычка' (251), *mákwənta* 'облезть (о шерсти)' (251), (251), *máwənt*, *máwənt* 'грудь' (263), *čáwə* 'дочь' (330), *čáwətaa* 'резать' (331), *páwta* 'трещать' (372), *wáw*, *wáw* 'сила' (528) — de: *máwə*, *máwə* 'изгиб' (253)

*ü: Szinte mindig *i* a folytatója, pl.

šiw 'туман' (46), *šin* 'мелкий сосняк' (46), *kitə* 'шурин' (125), *kitta* 'встать' (125), *tiwəptata* 'вынести' (219), *lintə* 'снегирь' (239), *niwta* 'видеться' (287), *šiw* 'красота' (443), *šikəñ* 'красивый' (443), *šiwəs*, *šiwəs* 'ястреб-рыболов' (443), *tiwətatata* 'переводить' (465) — de: *jün* 'шнур' (89); *məwtəstə* 'кочка' (255), *rəwta* 'скакать' (407)

*ä: Palatoveláris mássalhangzók mellett legtöbbnyire *ä*-ként őrződött meg, egyéb helyzetben általában *ə*-vá labializálódott, pl.

čáwta 'оставить' (151), *čáwta* 'пропасть' (151), *táwə* 'волна' (200), *máwta* 'ветла' (247), *náw* 'смех' (300), *náwərtta* 'лить' (302), *páw* 'сын' (348), *sáñkə* 'песок' (421), *táwta* 'бросать' (458), *táwta* 'хотеть' (461), *wáw* 'деньги' (514) — de: *čəpəl* 'щель' (160), *nəw* 'речка' (300); *arə* 'ребро' (32)

əwə 'счастье' (30), *əwə* 'спать' (30), *əwə* 'изгололье' (32), *jəntta* 'играть' (68), *nəwəs* 'ум' (282), *nəwə* 'пихта' (303), *pəntta* 'положить' (351), *pəwət* 'протока' (353) — de: *šəwta* 'прямо' (40); *səwta* ~ *səwta* 'засохнуть' (422), *təwə* ~ *təwə* 'легкие' (461), *nəwə* 'скользящий' (306) ~ *nəwə* 'скользить' (306)

*ə: *η* előtti helyzetben *ü*, *γ és *k előtt *ə*, egyébként legtöbbnyire *ə* vagy *ö* és *ä* képviseli; az *ö*osztj. *γ helyén *γ*, *γ* vagy *w* található, pl.

tüw 'лето' (216), *tüwəntta* 'читать' (216), *püwənt* 'бок' (377), *šüw* 'край' (438), *jəwəntta* 'прийти' (81), *təw* 'кость' (214), *təwənt*, *təwənt* 'величина' (214), *təwəntta* 'точить' (214), *nəwə* 'соболь' (316), *pəw*, *pəw* 'ушко иголки' (373), *pəwta* 'путь' (374), *təw* 'озеро' (473), *ləw* 'бухта' (237), *pəwənt* 'туша...' (375) — de: *nəw* 'сук' (290), *wəksar* ~ *wəksar* 'лиса' (527)

jəw, *jəw* 'шов' (81), *jəwəntta* 'забыть' (83), *jəwəntta* ~ *jəwəntta* 'пятка' (84), *čəw* 'живот' (181), *čəw* 'образ' (183), *čəwəntta* 'лебедь' (186), *təwəntta* ~ *təwəntta* 'таять' (215), *nəw* 'нос' (317) — de: *čəwəntta* 'кончиться' (178), *pəwəntta* 'вьюга' (378), *səwəntta* 'почка' (436)

*š: Ritka kivételtől eltekintve *š* (= Terəškin *ə*) a folytatója, pl.

šəw 'жар' (47), *šəwəntta* 'мокрый' (94), *šəwəntta* 'тень' (95), *čəwəntta* 'светлый' (136), *čəwəntta* 'видеться' (136), *čəwəntta* 'искать' (138), *məw* 'земля' (272), *wəw* 'кровь' (532) — de: *kiš* 'выплыв' (135); *səw* 'мелкий' (446), *səwəntta* 'рыхлый' (446)

*ə: *Ö*osztj. palatovelárisok szomszédságában ritka kivételtől eltekintve *ü*-ként megőrződött, egyébként *ə*-vé delabializálódott; az *ö*osztj. *γ helyén *γ*, *w* található, pl.

küwəntta 'загореться' (126), *küw* 'промежуток' (133), *küwəntta* 'ноготь' (128), *küwəntta* 'локоть' (129), *küw* 'нога' (130), *küwəntta* 'бурундук' (135) — de: *kəwəntta* 'самка' (123), *kəwəntta* 'рвать' (123) ~ *kəwəntta* 'оторвать' (123); *kəwəntta* 'амбар' (127), *kəwəntta* 'куча' (128)

čüw 'крошка' (46), *tüwəntta* 'кинуться' (220), *lūw* 'глухарь' (240), *püwəntta* 'пуховина' (386), *püwəntta* 'зоб птицы' (386)

tūγ, *tūw* 'он' (219), *rūwatta* 'мешать' (408), *sūwmat*, *sūγ mat* береза' (444), *sūγəs*, *sūwəs* 'осень' (000) — de: *tūγər*, *tawər* 'труха' (480)
jūŋkat 'валежник' (89), *tūŋk* 'клин' (220), *rūŋkta* 'бresti по воде' (408),
tūŋk 'озерная водоросль' (481)
šənš 'спина' (45), *šəšta* 'наставить' (45), *jəntə* 'тетива' (86), *jət* 'сустав' (87), *jata* 'идти' ~ *jūwa* ['иди'] (87), *təj* 'жельч' (217), *nət* 'рукоятка' (292),
ətta 'затопить' (335), *ərə* 'лишний' (335), *səj* 'шум' (439), *səjta* 'плевать' (439),
təj 'вершина' (479)

Terėskin szalimi adatainak első szótagában a magánhangzók jelölésére az alábbi jeleket találjuk: *a*, *ā*, *o*, *u*, *ā*, *e*, *i*, *ō*, *ū*, *ā*, *ō*, *ū*, *ā*, *ə*, *ū*. A szótár 9–10 lapján közölt jegyzékből az derül ki, hogy Terėskin fonematikus lejegyzésben közli anyagát, de az ott megadott listában a felsoroltak közül csak az alábbiak találhatók meg: *a*, *ā*, *o*, *u*, *e*, *i*, *ā*, *ō*, *ā*, *ə*, *ū*, nem szerepelnek tehát a következők: *ā*, *ō*, *ū*, *ū*. A szótárban követett alfabetikus sorrend ismertetésekor a hiányolt jelek közül találkozzunk az *ā*-vel és az *ō*-vel, de az *ū*-vel és az *ū*-val nem „*a* (*ā*), *ā*, *ā*, *ā* . . . *e*, *i*, *i* . . . *o* (*ō*), *ō*, *ō*, *ō* . . . *u*, *ū*, *ū* . . . *ə*” (8), ahol a zárójelben közölt betűk a megelőzők alá soroltatnak be. A VVj.-ben szereplő *ā* hiánya (amely a szócikkek tanúsága szerint az *ā* előtt áll) csak sajtóhiba lehet, talán az *ū*-é is, amely a szalimin kívül a szurguti nyelvjárások egy részében is megtalálható (ha az *ā*-t az *a* alá sorolta be Terėskin, az *ū* az *u* alá tartozik, amint erről a szótárban való nyomozás során meggyőződhetünk). Az *ū* valószínűleg csak a *jūm* 'черемуха' (79) szóban szerepel a *jum* alak mellett; az előbbiben talán *ū* van, így az *ū* törölhető. Már most az a kérdés, fonéma-e az *ā*, *ō*, *ū*. Ha igen, a fonémarendszer így festene:

	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>ū</i>
	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>ō</i>
<i>a</i>	<i>ā</i>	<i>ā</i>	

			<i>ū</i>
	<i>o</i>	<i>ə</i>	
<i>ā</i>		<i>ā</i>	

Terėskin a szalimi nyelvjárásnak két változatát szerepelteti szótárában (4), de e két változat sajátos vonásairól semmit nem közöl, még az alakváltozatok esetében sem (l. a fenti példatárban pl. az *ō alatti, *ā*-t és *ō*-t tartalmazó párhuzamos alakokat), bár sejthető, hogy ezen alakváltozatok nem egyszer a kétféle szalimi tájszólást képviselik. Mivel alapvető információk hiányoznak, meg kell kísérelnünk a kétféle szalimi tájszólást elkülöníteni, de elkerülhetetlenül ki kell tekintenünk a szomszédos (szurguti és irtisi) nyelvjárások fonémarendszerére, valamint egyúttal a jelölésbeli következetlenségek és hibák korrigálására is törekednünk kell.

Az ősosztj. *a és *ā a Szal.-ban mintha részben egybeesett volna, míg a szomszédos területekre ez egyáltalán nem jellemző:

Ősosztj.	Szur.	Szal. Irt.
* <i>a</i>	<i>a/ā</i>	<i>o</i> ; <i>a</i> + pal.-vel. msh
* <i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>ā</i> , <i>a</i> , <i>ā</i>

Nehéz volna okát adni annak, miért hol *ā*, hol pedig *a* az *ā folytatója palato-velárisok szomszédságában; ez utóbbiról talán csak véletlenül maradhatott le le a palatalitás jele (vagy esetleg az *ā* az egyik, az *a* a másik szalimi tájszólásra

jellemző). Az egyéb környezetben előbukkanó, nem gyakori *a*-val kapcsolatban is ezt látom elfogadható feltevésnek. Az *á*-t mindig az olyan alakpárok egyik tagjában látjuk, amelyek másik tagjában *a* van, ezért feltehető, hogy ezek a párhuzamos alakok a kétféle szalimi tájszólást reprezentálják. Az *á*-ról így nyilatkozik Terëskin: „*a*-образный гласный, заметно огубленный, характеризуется сильно отодвинутой артикуляцией” (9). Tapasztalatból tudom, hogy a szurguti nyelvjárásokra (ill. egy részükre) ez feltétlenül igaz, de ott az *á* őszosztj. **a*-ra megy vissza, míg az **ä* ($> *a$) $> \hat{a}$ váratlan fejlemény volna. Ha az alakváltozatok a szaliminak csakugyan két különböző variánsából származnak, akkor azok az eddig szemügyre vett magánhangzók esetében így különíthetők el:

Őszosztj.	Szal. A	Szal. B	Környezet
<i>*a</i>	<i>a</i>		pal.-vel. msh.
	<i>o</i>		egyéb
<i>*ä</i>	a) vagy <i>ä</i> ,	a) vagy <i>a</i> ,	pal.-vel.
	b) vagy <i>a</i>	b) vagy <i>ä</i>	msh.
	<i>a</i>	<i>ä</i>	egyéb

Az **ä*-nek a palatoveláris környezetben tapasztalható folytatóra közölt megoldási variációk közül az a)-t tartom valószínűbbnek, mert így az **ä* folytatója mindkét nyelvjárási változatban palatoveláris környezetben előbbre képzett, mint egyébként. Hangtörténeti megfontolásokból és a szomszédos nyelvjárások vallomásából kiindulva azonban azt vélem a legmegnyugtatóbbnak, ha az **ä* folytatóit minden környezetben az *ä* fonéma variánsainak tekintjük.

A szalimi dialektus teljes magánhangzóinak körében az **j*-nek és az **u*-nak vannak még kettős képviselői. $*j > \hat{a}, \hat{o}$, $*u > u, \hat{u}$. Az *ä*, *ó* egyező környezetben található, valószínű tehát, hogy az alakváltozatok ez esetben is a két különböző tájszólásból származnak. Az *u* és az *ü* ritkán fordulnak elő olyan párhuzamos szóalakokban, amelyek csak ezekben térnének el egymástól, de mivel azonos környezetben is gyakran feltűnnek, ezeket is a két tájszólás eltérő vonásai közé sorolhatónak gyanítom.

Őszosztj.	Szal. A	Szal. B
<i>*j</i>	<i>ä</i>	<i>ó</i>
<i>*u</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>

Vajon miért sorolon az *ó*-t a B-be, miért nem inkább az A-ba? Azért, mert ha az **ä* esetében az a)-nak valószínűbbként történő minősítése helytállónak bizonyulna, az **j*-nek az *ä* folytatója az A-ba, az *ó* pedig a B-be illenék. Az *ü* pedig sokkal inkább abba a rendszerbe illik bele, amelyben már ott az *ó*, mint az ilyent nem tartalmazóba.

Az ősosztják középső nyelvállású magánhangzók helyén levő, Terëškin által közölt adatok magánhangzói némileg zavarba ejtik az embert. Ha a leggyakoribb „folytatókat” nézzük, az alábbi kép tárul elénk:

Ősosztj.	Szal.	
	gyakoribb	ritkább
*o	ō, ǎ	ā, o, u
*e	ě	a
*ö	ǎ, á	

Ha a fenti ősosztják labiális magánhangzókat *η követte, a meglehetősen kis mennyiségű adatban *ā* vagy *á* és *ō* található. Ha hihetünk ezeknek az adatoknak, akkor a korai ősszalimiban az *ō és az *ō *ō-ben esett egybe *η előtti helyzetben. Mivel az *η előtti *o-nak éppúgy *ā*, *ō* a folytatója, mint az *ō-nek és az *ō-nek, az *o korai palatalizációjával számolhatunk, amely aztán részt vett az *ō > *ō > *ā*, *ō* változásban. Igaz ugyan, hogy az adatok száma csekély, de éppen ezek körében nem találtam kvantitásjelölésbeli ingadozást, következetlenséget, ezért afelé hajlok, hogy ezek egy speciálisan szalimi hangváltozást tükröznek. Emellett szól talán az is, hogy az *ηk előtti *o sem redukálódott: *tonk*, *tonkam*, bár az Irt. nyelvjárások hatása is szóba jöhet, vö. DN DT *tonx: pūl-t*. 'Schicht, die von angebrannter Speise auf dem Boden des Topfes zurückgeblieben ist' (KT 904).

E palatalizáció és nyíltabbá válás után a labiális magánhangzókat követő palatovelárisok labializálódtak, majd az *ō a Szal. A-ban delabializálódott (*ā*), míg a Szal. B-ben megőrizte labialitását (*ō*).

A fentiekből az látható, hogy mind az *ō-nek, mind az *o-nak van a Szal.-ban *ō* képviselője. Felmerülhet a kérdés: az *ō* vajon az *o* variánsa-e (ezt sugallhatja, hogy Terëškin az alfabetikus rend megállpaitásakor az *o*-t és az *ō*-t egy betűnek veszi), avagy önálló fonéma-e. Mivel a *k*-t és a *k*-t két külön fonémaként kell értékelnünk (l. lentebb), a Szal. *ō*-t az *o* kombinatorikus variánsaként könyvelhetjük el, hiszen az *ō* η és *k* előtt fordul elő, ηk és k előtt viszont nem, ott ui. *o* jelentkezik.

A 'залезать' igében a szabályos *kan*k- mellett szabálytalannak tűnő magánhangzót tartalmazó *kon*k- is szerepel. Ez lehet akár az ősosztják „illabialis ~ labiális magánhangzó” ingadozás megőrzése (l. alább), de az *o*-s forma esetleg a szomszédos Irt. nyelvjárásokkal való érintkezés eredménye is lehet.

A felső nyelvállású labiálisok közül az *ū eltűnt, *i*-vé delabializálódott. Mindössze egy esetben látszik úgy, hogy az *ū-nek Szal. *ū* volna a folytatója: V *jūn*, Vj. *ūn* ~ Szal. *jūn* 'шнур' (89). E szóban azonban az eredeti vokális *u volt, az *ū másodlagos, e két változat már a keleti ősosztjában egymás mellett létezett (vö. DEWO 377–378). Az *u-nak, amint a közölt példatárból látható, van *u* és *ū* képviselője, de biztosan legfeljebb azt állíthatjuk, hogy a *γ előtti *u nem lett *ū*-vé. Mivel az *ū* csak olyan környezetben található meg, amelyben az *u* is jelentkezik, talán helyesebb volna az *ū*-t az *u* fonéma fakultatív változataként számontartani és előfordulását egy esetleges fonéma-

hasadás csírájaként tekinteni. — Két szóban a palatovelárisok előtti **u* folytatójaként *a* látható: *sayət* 'тесло' (440), *ranĕ*: *r. jənĕ* 'весенний поводок' (407). Az előbbi hangalakja a többi keleti nyelvjárásban *suγəl*, *suγəl*, az Irt.-ben *soγət* (KT 843), az utóbbira csak keleti adatokat ismerek: *runĕ* (KT 802). Talán e két szóban *a* helyett Szal. *o*-nak kell lennie, hangképviselőjük ugyanis csak akkor felel meg a hangváltozási folyamatoknak. A *sōnə* 'попыня' melletti *sənə* (441) nem kevésbé szokatlan, bizonyára az előbbi az eredeti, s az utóbbi az egymás melletti *ōŋ* ~ *āŋ/āŋə* szegmentumot tartalmazó párhuzamos alakváltozatok analógiájára keletkezett.

Mint a fentebb közölt példatárból kitűnik, az óosztják középső nyelvállású magánhangzók szalimi folytatói is meglepően tarkák. Csak a palatoveláris zárhangok környezetében találunk biztosnak tetsző fogódzót: az **ō*-nek **ŋ* előtt mindig *ā*-vel, egyébként legtöbbször *ǎ*-vel jelzett hang a folytatója; legtöbbször az **e*-t is *ǎ* képviseli; az **o* esetében **ŋ* előtt *ā*-t, **ŋk* előtt *o*-t, egyébként *ō*-t, *ǎ*-t, *u*-t és *o*-t találunk.

Az állítólagos **o* > *o*, **ō* > *ā*, **e* > *ā* változás semmiképpen sem illik a hangváltozási folyamatok rendszerébe; ha sajtóhibával számolunk, gondunk megoldódik, tudniillik az ilyen *o*-t *ō*-ként, az *ā*-t *ǎ*-ként írhatjuk át. Az **o* *u* képviselője nem „hangtörvényszerű”, hanem biztosan a szomszédos déli nyelvjárások hatásáról árulkodik. Ugyanígy értelmezem a szabályos *tōγ* melletti *tāw* 'лошадь' (210) alakváltozatot is. Az **o*-nak tehát kétféle folytatója van, az *ō* és az *ǎ*, e fonémahasadás feltételei azonban nem állapíthatók meg. — Az **ō* helyén található *a* nyilván sajtóhiba *ǎ* helyett pl. a következő adatokban: *kasta* 'рвать' (123), *pawatta* 'купаться' (372). Nem ritka, hogy **γ* előtti helyzetben is *ā*-t ír Terėskin, ami éppolyan érthetetlen, mint az **o*-nak a fent említett, állítólagos megőrződése, és ez esetben is csak akkor juthatunk megnyugtató megoldáshoz, ha sajtóhibával számolunk és *ā* helyett *ǎ*-t írunk; ezt igazolják a *māγ* *atta*, *māwatta* 'ставить рыболовные снасти' (264) ~ *māγ* *titta* ua. (251), *sāwarta*, *sāγ* *arta* 'рубить' (424) ~ *sāwarta* ua. (423), *aγ* *minitta* [al] 'ласкаться' (11) ~ *āwamta* 'поцеловать' (331) szópárok is. — A fent elmondottak vonatkoznak az **e*-t képviselő, nem **k*, **ŋ* melletti *ā*-re is. Egyszer *ǎ* ~ *e* párhuzam is előfordul: *pātəp* ~ *petəp* 'черкан' (359), míg egy másik szóban csak *e*-vel találkozunk: *et* 'тело' (47). Szokatlan az *e* is, vagy a gyűjtő hallotta félre *ǎ* helyett, vagy ismét a déli hatás jöhet szóba, sőt még a rendhagyó képviselő sem zárható ki teljes bizonyossággal; ilyen szabálytalansággal én is találkoztam: Tra. P *wəli* 'Rentier' (ALH 27: 273) a várható és a többi Szur. nyelvjárásban adatolt *wāli* helyett, ilyenre Terėskin szurguti anyagában is van példa: Ag. U-Ag. Trj. J. U-J *wāti* ~ P *wəli* ~ Szal. *wātə* 'олень' (521), Szur. *jāčə* ~ *ječə* ~ Szal. *jāšə* 'середина' (69).

A redukált magánhangzók lényegesen kevesebb fejfájást okoznak, mint a teljes magánhangzók.

Az **ǎ* megőrződött *ǎ*-ként **k* mellett, **ŋ* és **γ* előtt, egyébként fakultatív az *ā* és az *ō* előfordulása.

Az **ō* megőrződött *ō*-ként **k* mellett és **γ* előtt, míg **ŋ* előtt *ǎ*-vé palatalizálódott, egyébként jobbra *ō*-val, ritkábban *ǎ*-val találkozunk. A *nuγ* 'сук' (290) magánhangzója hangtörténetileg nem lehet *u*, hanem csak *ō*; mutatis mutandis ugyanez érvényes a *ĕotta* 'кончиться' (178), *porγət* 'вьюга' (378) szókra is.

Az **ē*-t talán csak két szótól eltekintve *ē* (= Terėskin *ə*) képviseli: *kiš* 'выплыв' (135), *tiγtəmteγə* 'полететь' (465). Ezekben is inkább *ē*-t gyanítha-

tunk, vö. *təytəmətə* 'полететь' (482). Más nyelvjárásokban is van példa arra, hogy az *ě* helyett *i*-t jegyezték föl a gyűjtők: P *kilək* ~ Szal. *kałə* 'кулик' (137), Szur. *jiplipta* ~ Szal. *jəpləpta* 'мелькнуть' (75), Ko. *pit* ~ VVj. VK *pəl* 'Nest' (KT 777, PD 1806). Hasonló jelölésbeli ingadozásra az (*i >) *i* esetében is van példa: *pat-* ~ *pit-*: *məw šák_o pəttan?* — *əjmatə šák_o-pa əntə pitmen* 'какое несчастье с вами случилось? — никакого несчастье с нами не случилось' (44), vö. *pitta* 'попасть(ся); падать' (362, 363).

Az *ǫ folytatója *η és *k előtt mindig *ǔ*, voltaképpen *γ előtt is, *k után is legtöbbször ezzel a vokállissal találkozunk. Egyébként *ə* az *ǫ képviselője. A *tūγ_{ər}* ~ *təwər* 'трыха' (480) második változatában is *ǔ*-nek kell lennie, amint a többi hasonló mássalhangzó-környezetű adatban. A *kǫ > *kā* változás eredményét csak *kā*-ként fogadhatjuk el, de nem világos, hogy mikor lett a *kǫ *kā*-vé, ill. *kǔ*-vé. Hibásan lejegyeztnek gyanítom a *kəm* 'амбар' (127) és *kəmp* 'куча' (128) szokat is, helyesen talán: *kūm*, *kūmp*.

Az eddigieket összefoglalva közlöm, milyen magánhangzó-fonémákkal számolok a Szal. nyelvjárásban, ill. ha eltekintünk a szótárban föllelhető sajtóhibáktól és következetlenségektől, hogyan jelöli őket Terészkin:

fonéma	jelölése
<i>a</i>	<i>a</i>
<i>o</i>	<i>o, ǫ</i>
<i>u</i>	<i>u, ǔ</i>
<i>ǎ</i>	<i>ǎ, ǎ̃</i>
<i>e</i>	<i>e</i>
<i>i</i>	<i>i</i>
<i>ǎ̃</i>	<i>ǎ̃</i>
<i>ǫ</i>	<i>ǫ</i>
<i>ǎ̃</i>	<i>ǎ̃</i>
<i>ě</i>	<i>ə</i>
<i>ǫ̃</i>	<i>ǔ</i>

A magánhangzó-fonémák rendszere:

<i>u</i>	<i>i</i>	
<i>o</i>	<i>e</i>	
<i>a</i>	<i>ǎ</i>	
<hr/>		
<i>ǫ</i>	<i>ě</i>	<i>ǫ̃</i>
<i>ǎ̃</i>	<i>ǎ̃</i>	

A keleti nyelvjárások közül a pimivel mutatja a legnagyobb rokonságot (vö. HONTI: ALH 27: 271), a különbség csak annyi, hogy ott az őszosztj. *i megőrződött *i*-ként és az *a minden helyzetben *ǎ*-vá (és nem *o*-vá) labializálódott, így a fonémarendszerben a Szal. *a*-nak P *ǎ* felel meg. A déli nyelvjárások közül a DT-hez (erről l. W. STEINITZ, Vokalskizze der Irtysch-Mundarten. Kézirat) áll a legközelebb.

Az adatoknak a történeti szempontokat sem nélkülöző számbavétele és a fonémarendszer ismertetése után érdemes leírni azokat a hangtörténeti eseményeket is, amelyek eredményeként kialakult a Szal. nyelvjárás első szótagi magánhangzó-fonémáinak rendszere. Az őszosztják teljes vokálisainak változásai eredményezték voltaképpen a fonémarendszer átalakulását, míg a re-

dukáltak körében rekonstruálható hangváltozások csak az egyes redukált magánhangzók gyakoriságát befolyásolták. A magánhangzók rendszerében bekövetkezett változásokat mintegy megelőzve labializálódtak a labiális vokálisokat követő palatoveláris mássalhangzók.

$$(1) \quad \gamma \rightarrow \eta / \_ \text{ən}$$

$$(2) \quad o \rightarrow \ddot{o} / \_ \eta$$

$$(3) \quad \begin{bmatrix} \ddot{o} \\ o \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \ddot{ɔ} / \_ \eta \\ ɔ / \_ \eta k \end{bmatrix}$$

$$(4) \quad \begin{bmatrix} k \\ \gamma \\ \eta \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} k_{\circ} \\ \gamma_{\circ} \\ \eta_{\circ} \end{bmatrix} / \_ \left[\begin{array}{c} \text{V} \\ + \text{round} \end{array} \right]$$

$$(5) \quad \begin{bmatrix} \ddot{o} \\ \ddot{u} \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} e \\ i \end{bmatrix}$$

$$(6) \quad \begin{bmatrix} o \\ e \end{bmatrix} \rightarrow \left[\begin{array}{l} \left\{ \begin{array}{l} \ddot{a} / \_ \left\{ \begin{array}{l} k_{\circ} \\ \gamma_{\circ} \\ \eta_{\circ} \end{array} \right\} \\ \ddot{o} \\ \ddot{a} \\ \ddot{ä} \end{array} \right. \end{array} \right]$$

$$(7) \quad \begin{bmatrix} ɔ \\ \ddot{ɔ} \\ a \end{bmatrix} \rightarrow \left[\begin{array}{l} o \\ \left\{ \begin{array}{l} \ddot{a} \\ o \end{array} \right\} \\ a / \_ \left\{ \begin{array}{l} k \\ \gamma \\ \eta \end{array} \right\} \\ o \end{array} \right]$$

$$(8) \quad \ddot{i} \rightarrow e / \_ \left\{ \begin{array}{l} k \\ \gamma \end{array} \right\}$$

$$(9) \quad \begin{bmatrix} \ddot{i} \\ e \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} i \\ e \end{bmatrix}$$

$$(10) \quad \ddot{o} \longrightarrow \left\{ \begin{array}{l} \ddot{o} / \text{---} \left\{ \begin{array}{l} k_o \\ \gamma_o \\ \eta_o \end{array} \right\} \\ \ddot{e} \end{array} \right\}$$

$$(11) \quad \delta \longrightarrow \ddot{o} / \text{---} \eta_o$$

$$(12) \quad \check{a} \longrightarrow \left\{ \begin{array}{l} \left\{ \begin{array}{l} k \\ \gamma \\ \eta \end{array} \right\} \\ \check{a} / \text{---} \left\{ \begin{array}{l} k \\ \gamma \\ \eta \end{array} \right\} \\ \delta \\ \check{a} \end{array} \right\}$$

2.2. Nem első szótagi vokalizmus

A nem első szótagi vokalizmus (és a nem szókezdő konsonantizmus) története alapvetően a tövek és a különféle toldalékformák történetének keretében írható le. Mivel ezekről a későbbiekben lesz szó, olyan mértékben, ahogy a rendelkezésre álló anyag mennyisége és megbízhatósága megengedi, itt példákat nem is idézek, csak felsorolom a legfontosabb változásokat.

$$(13) \quad \left\{ \begin{array}{l} a \\ \check{a} \\ \dot{i} \\ i \\ aj \\ \check{a}j \\ \partial j \end{array} \right\} \longrightarrow \partial / \text{---} \#$$

$$(14) \quad \left\{ \begin{array}{l} aj \\ \check{a}j \\ \partial j \end{array} \right\} \longrightarrow \partial j$$

$$(15) \quad \left\{ \begin{array}{l} \dot{i} \\ i \end{array} \right\} \longrightarrow e / \text{---} \left\{ \begin{array}{l} k \\ p \\ n \end{array} \right\}$$

Így a nem első szótagi vokalizmus az alábbi képet mutatja:

$$\begin{array}{c} i \\ e \\ \underline{a} \\ \partial \end{array}$$

Terészkin időnként $\check{a}$ -t is ír az a mellett.

2.3. Mássalhangzók

A szalimi adatokban Terëskin az alábbi mássalhangzó-betűjeleket alkalmazza: *j, γ, γ_o, k, k_o, k̄, l, l̄, m, n, ŋ, ŋ̄, ŋ, ŋ_o, p, r, s, š, t, t̄, w*. A szomszédos osztják nyelvjárások és bizonyos hangtörténeti tények előzetes ismeretében fölmerül a kérdés, valóban annyi palatoveláris és kakuminális mássalhangzó-fonémával kell-e számolni, ahány Terëskin által fonémának minősített betűjelet a szótári adatok tartalmaznak.

Először talán a kakuminális mássalhangzókról tájékozódjunk. Az *l*-t elég következtesen jelöli, felesleges is itt példákat idézni rá. Az *n*-t illetően nehezebb helyzetben vagyunk, mivel gyakrabban nem jelöli, mint igen, de a többi nyelvjárás alapján sejthető, mikor kellene kakuminális *n*-nek jelentkeznie, pl. *kəŋən* 'шнурок' (136), *kənta* 'копать' (127), *kəŋəŋ* 'крепкий' (163), *kəntta* 'клеить' (171), *məŋənta* 'дремать' (260), *nika* 'колок' (285), *noŋətə* 'опереться' (288), *noŋəntta* 'клевать' (293) — *šən* 'мелкий сосняк' (46), *kəŋ* 'живот' (181), *moŋ* [ɔ: ɔ] 'половой орган' (261), *wəŋ* 'короткий' (512), *wəŋŋə* 'близко' (512). A *č előtti dentális nazális mindig kakuminális volt az ősosztjában, a Szal.-ban itt is kétféle jelölés látható, pl. *šəns̄* [ɔ: á] 'koleno' (39), *šunšə* 'веревка' (44), *šənš* 'спина' (45), *šunš* 'блоха' (45), *kūŋšŋi* 'локоть' (129), *kəntša* 'искать' (138), *ənšə* 'сосна' (327), *pəntša* 'открыть' (383) — *kūŋš* 'носок' (112), *kūŋš* 'ноготь' (128), *kūntša* 'царапать' (128), *kəŋšyə* 'назвничь' (181), de: *kəŋšə* 'узор' (154) ~ *kəŋšəŋ* 'пестрый' (154). Ezen adatokon végigtekintve arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az *ŋ* fonémaként létezik a Szal.-ban, mégpedig az alábbi okok miatt:

- jelölésének elmaradása hiba (pl. sajtóhiba), amit mutat, hogy van kettős jelölésű, azonos tőből származó szópár,
- ha a szomszédos nyelvjárások az *nč kapcsolat folytatójában megőrizték, valószínű, hogy a Szal.-ban sem tűnt el az *n* — *ŋ* oppozíció,
- Terëskin jelölése szerint arra is van példa, hogy az *ŋ* magához hasonlítja a rá következő *n*-t: *wəŋŋə* < *wəŋ* + *nə*.

Az *n*-t tehát jelölendőnek tartom, ha egy-egy szóban a többi nyelvjárás tanúsága szerint *n van. Az *l̄* helyett azonban ésszerűbb *l*-t írni, hiszen egyéb laterális nincs a Szal.-ban, mivel az *l és az **l*₁ *l*-vé, az **l*₂ *l*-vé lett (a jövevény-szavakban olykor *l̄* is előbukkan, pl. *isl̄i* < or. *ec̄lu* [57]).

Terëskin kétféle *k*-t ír, egy elülsőt (*k*) és egy hátsót (*k̄*). Az előbbi ősosztják palatális, az utóbbi veláris magánhangzók szomszédosságában található. Mivel hangrendi átcsapás az ősosztjától a mai szalimiig csak két esetben történt: *o > *á*, *ó* *ŋ előtt (ahol az *á* fonéma, az *ó* pedig az *o* fonéma variánsa), *i > *e* palatoveláris környezetben; a Szal. *k̄* így mind palatális, mind veláris magánhangzó mellett megtalálható:

$$\begin{array}{ll} *ka- > k̄o-, & *ki- > k̄e-, \\ *k̄ö- > ko-, & *ki- > ki- \text{ stb.} \end{array}$$

Mivel az *e*-t Terëskin minden kétséget kizáróan elülső vokálisként írja le (9), a *k*-t és a *k̄*-t is fonémaként kell értékelnünk, hiszen a *k̄* palatális és veláris környezetben is előfordul (itt érdemes emlékeztetni arra, hogy a Szal. *e*-nek a legalább ősosztják kori szókinszben csak az ősosztj. *i a biztos előzménye). A *kūt* 'рыба' (188) és *kūt* 'шесть' (192) *k*-ja szabálytalan, az előbbi Karjalainen anyagában is hasonló: DN-Sal. *kūt* 'Fisch' (KT 380, DEWO 466).

Labiális ősosztják magánhangzók utáni helyzetben, amint láttuk, a palatovelárisok labializálódtak, ám a labialitás jelölése nem következetes. Ez esetben is lehet szó lejegyzésbeli tévedésről, sajtóhibáról is, de még inkább arról, hogy kiegyenlítődés indult útjára, amely pl. $\gamma \sim \gamma_0 \sim w$ ingadozásként jelentkezik, miként az általam csak rövid ideig tanulmányozott Tra. és P dialektusokban (vö. ALH 27: 273). Feltűnő, hogy a $k-k_0$ pár mellett csak k -t találunk, k_0 -t nem, holott az $*\omega k$ és $*\omega k$ folytatójában (l. $*\omega$ alatt) várható lenne. Egyrészt a $k-k_0$, $\gamma-\gamma_0$, $\eta-\eta_0$ (nem minden helyzetben ingadozást mutató!) fonemapárokra, másrészt a gyakori hibákra és következetlenségekre utalva valószínűk tartom, hogy a k -n kívül a hangtörténetileg indokolt pozíciókban potenciálisan k_0 fonémával is számolhatunk.

Még az ősosztják affrikáták szalimi folytatói érdemelnek meg egy rövid kitérőt: A $*č$ -t éppúgy t képviseli, mint a többi keleti nyelvjárásban és a déli osztjákban: A $*č$ helyén mindig $š$ található (a *čáwə* 'почка' [41] és a *kün-čep̄ta* 'царапнуть' [128] — vö. *künšep̄ta* 'цапать' [129] $č$ -je csak elírás lehet $š$ helyett), ez pedig élesen szembeállítja a szalimit a többi keleti nyelvjárással, a délivel is legfeljebb csak részben kapcsolja össze (megfigyeléseim szerint a déliben az $*nč$ folytatójában többnyire affrikáta, $č$, egyébként pedig gyakran szibiláns, $š$ jelentkezik, de ezek egymás közti viszonya és így fonematikus értékük megállapítása további, részletekbe menő vizsgálatot igényelne). — Az $š$ a déli nyelvjárásokhoz hasonlóan ritkán lesz t -vé zárhang előtt, voltaképpen csak t előtti helyzetben ismerek rá példákat, l. az $š$ -re, $nš$ -re ($< *č, *nč$) végződő igetövekből képzett főnévi igeneveket, de az $š > t$ változás ilyenkor sem kötelező, vö. *kāšta* ~ *kātša* 'связывать' (174). Egy elszigetelt szóban laterális előtt is találkozunk vele: *pōtlan* 'затылок' (380), vö. *pōš* 'зад одежды, обуви; затылок' (367), továbbá: Ni. *pātlan*, Kaz. *pōtlan* O *pātlan* 'Hinterkopf' (KT 751). — Egyszer n után rendhagyó módon t -t találunk a várható $š$ helyett: *mānta* ['жди'], vö. *māntša* 'ждать' (251), helyesen valószínűleg *mānša* ~ *māntša*, ehhez vö. *kənša* ['ищи'] ~ *kəntša* 'искать' (138).

A szalimi mássalhangzó-fonémák rendszere tehát az alábbi képet mutatja:

<i>p</i>	<i>t</i>		<i>t̄</i>		<i>k</i>	<i>k₀</i>	<i>k̄</i>	<i>?k₀</i>
<i>w</i>				<i>j</i>	<i>γ</i>	<i>γ₀</i>	(<i>χ</i>)	
<i>m</i>	<i>n</i>	<i>n̄</i>	<i>n̄</i>		<i>η</i>	<i>η₀</i>		
	<i>s</i>	<i>š</i>						
	<i>r</i>	<i>l</i>	(<i>l̄</i>)					

A zárójelben szereplők csak jövevénytörzésekben fordulnak elő: *isli* 'если' (56), *petuχ* 'пегух' (359).

Az ősosztjától a szalamiig a mássalhangzó-fonémák körében bekövetkezett változások így írhatók le:

$$(16) = (1)$$

$$(17) = (4)$$

A (9) szabályban leírt hangváltozás után:

$$(18) \quad \begin{bmatrix} k \\ k_o \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \left\{ \begin{array}{l} k/ \text{---} \left[\begin{array}{l} \text{V} \\ \text{--- back} \end{array} \right] \\ \underline{k}/ \text{---} \left[\begin{array}{l} \text{V} \\ \text{+ back} \end{array} \right] \end{array} \right\} \\ \left\{ \begin{array}{l} k_o/ \text{---} \left[\begin{array}{l} \text{V} \\ \text{--- back} \end{array} \right] \\ \underline{k}_o/ \text{---} \left[\begin{array}{l} \text{V} \\ \text{+ back} \end{array} \right] \end{array} \right\} \end{bmatrix}$$

$$(19) \quad \begin{bmatrix} k_o \\ \underline{k}_o \\ \gamma_o \\ \eta_o \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \left\{ \begin{array}{l} k_o \\ k \end{array} \right\} \\ \left\{ \begin{array}{l} ? \underline{k}_o \\ \underline{k} \end{array} \right\} \\ \left\{ \begin{array}{l} \left\{ \begin{array}{l} \gamma_o \\ w \end{array} \right\} \\ \gamma \end{array} \right\} \\ \left\{ \begin{array}{l} \eta_o \\ \eta \end{array} \right\} \end{bmatrix}$$

$$(20) \quad \begin{bmatrix} l \\ l' \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \Delta \\ \Delta' \end{bmatrix}$$

$$(21) \quad \begin{bmatrix} \Delta \\ \Delta' \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} t \\ t' \end{bmatrix}$$

$$(22) \quad \begin{bmatrix} \acute{c} \\ \check{c} \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \acute{s} \\ \check{s} \end{bmatrix}$$

Megjegyzés: Noha a fentiekben meghatároztam a Szal. nyelvjárás fonémarendszerét, a dolgozat további részében is Teréskín lejegyzésmódját megtartva közlöm az adatokat, hogy az olvasó az eredeti írásmóddal minél nagyobb további anyagon vehesse egybe az eddig kifejtetteket. Mindössze egy

lényegtelen dologban térek el és tértem el eddig is Terëskin átírásától: a labializált palatovelárisok esetében én nem a betű fölé, hanem Steinitzet követve a betű mellé írom a labialitás jelét.

3. Tótani megjegyzések

Az ősosztják abszolút szóvégi vokálisok mind redukálódtak (az infinitivus-képző magánhangzójának és a lativusragnak a kivételével), pl. *-a/*-ä: *kārə* 'связка' (109), *-i/*-i: *jəŋkə: j. lot* 'лужа, топкое место' (94). Ugyanerre a sorsra jutott az *-aj/*-āj és az *-əγ/*-əγ szóvég is, pl. *kātə* 'покойник' (152), *šunšə* 'вепевка' (44). Ez utóbbi típusban azonban a birtokos személyjelezés egyes számú birtokra utaló sorának e. sz. 3. személyű alakjában megőrződött a γ: *wojγat: kōjjeγə w. wāt* 'кто убьет своего лося' (251), vö. *wojəməŋ* 'наш лось' (536), *woja* 'звер' (508); a *kāšγat: attə k. soγamta* 'выдернул свою саблю' (78) szóban aligha dönthető el, hogy a γ ugyanúgy értékelendő-e, mint az előbb említettben, vö. *kāšə* 'нож' (116), vagy pedig megmaradt az eredeti γ az eredeti 'kard' jelentésű szóban, vö. *kāšəγ: attə k.* 'сабля' (20); ha ez utóbbiról van szó, a várható alak Szal. *kāšγə lenne, vö. VVj. *kōčki*, Trj. *kōčyi* 'Säbel' (KT 446). Az elsőként említett szóhoz hasonló viselkedésről árulkodik a következő szópár is: Szal. *kānəkkə* 'налегко' (98) < Szal. *kānə*, vö. Szur. *kōnəγ, künəγ* 'легкий' (123), vagy esetleg csak arról lenne szó, hogy az intervokális γ *kk*-vá geminálódhat, különösen felső nyelvtálasú és redukált magánhangzó után, miként a többi keleti nyelvjárásban is, erre vö. *wiγət* 'кричит ~ *wikkətə* 'крикнул' ~ P *wiγ-* 'rufen' ~ *wikəli* [= *wikəli*] 'sie rufen ihn' (ALH 27: 273). (E legutóbbira emlékeztető eset az igék körében is előfordul, de nem tudom értelmezni: *lulata* 'качаться' ~ *at luləγə* 'не качайся' (239). Egyébként az ősosztják vokálistól függetlenül minden -ə helyére -e lép a függő alakokban, legfeljebb a birtokos személyjelezésben találkozunk -a-val, akár az *-i/*-i- helyén is, pl. *itpə* 'перед': *ta itpəmə* 'впереди меня' (54). Az ə megmarad az abszolút paradigmában is esetrágok előtt (mint a déliben), pl. *itpəmə* 'впереди' (54), (de a délitől eltérően) az abszolút paradigma többesjele előtt is, ha hihetünk az alábbi adatnak: *munlə* 'клуб или пара': *munlətat* 'клубами' (268). A *kāra* 'на охоту' (252, 428) vagy téves *kārəja helyett, vö. *kārə* 'местность' (157), vagy van *kār* tő is, vö. *kār kot iwət* 'от охотничьей избушки' (81). A (feltehetőleg) újabb kori jövevényszavak szóvégi -a hangja megőrződött, a vokálissal kezdődő szuffixumok ezekhez a keleti és déli nyelvjárásokban egyaránt ismeretes γ vagy j hiátustöltővel járulnak, pl. *petəγə* 'в беду', vö. *petə* 'беда' (359), *pilkaγət* 'с Филькой' (300), vö. *pilka 'Филька', *wāraməja: w. ti jəγ* 'вот и настало время', vö. *wārama* 'время' (519).

Az egyszótagú, magán- és mássalhangzóra is végződő ige-tövek szinte valamennyien adatolva vannak a szótárban, bár némelyikük csak infinitivusban. Legtöbbnyire a hangtörténet alapján várható módon viselkednek: *jətəγə* (o: *jəta, jətəγə*) 'статья; хотеть' (96) ~ *wərat jəγ* 'кровью обошлась' (68), *janlta jəγəw* 'мы стали пить' (65), *jəta* 'идти' ~ *jūwa* (imp) (87), *jūwəm* 'приехал' (100), *məta* 'дать' (276) ~ *məjtə* 'он отдал' (116), *tita* 'есть' ~ *tiwa* (imp) (209); a *tutəγə* 'нести' (480) felszólító módú alakját Terëskin *təwa* formában jegyezte le, ez talán téves, helyesen esetleg vagy *tūwa*, ehhez vö. *jəwəm* 'приехал' (482) (o:) *jūwəm* ua. (100), vagy *tuwa*, ehhez vö. *tuwəjəm* 'тебя унес' (52); a *nūwa* 'видеться' (287) ige tövében állandósult a w: *nūwət* 'видно' (uo.), *nūwəs: at n. usə* 'чтобы не было видно' (449). A *məta* 'дать' (276) és a *wəta* 'взять, брать' (533) finit formáira nem találtam adatot.

A tematikus igetövek elvesztették tövégi vokálisukat, pl. *otta* 'лежать' (30), *kätta* 'пропасть' (151).

Az **əj/*əγ* és **əj/*əj* ~ **j/*i* igeképzők folytatója egyaránt *əj* (tövégi helyzetben, de képzőbokrokban *i*, *k* és *p* mellett *e*), Terėskin olykor *i*-t vagy *ij*-t is ír *əj* helyett. Pl. **əγ*: *torəjta* 'дрожать' (462), *kūləjta* 'кататься' (127); **əj*: *orajta* 'ломать(ся)' (18), *sāwəjta* 'собирать... прятать' (39), *pəjəjta* ~ *pəjita* 'моргать' (352), *wāryjta* 'пытаться' (519). — Némelykor zavaró anomáliákkal találjuk szemben magunkat, pl. VVj. *nālata*, Szur. *nāta* ~ Szal. *nōtajta* 'лизать' (303), V *sāylātā*, Szur. *sāylata*, *sāwlata*, Szal. *sāylata* ~ *sāyləjta* 'звякать' (415), VVj. *sōjəyta*, Szur. *sōjəyta*, *sūjəyta*, Szal. *səjta* 'плевать' (439). Ha figyelembe vesszük azt, hogy a **γ* a Szal.-ban el is tűnhetett, akkor a legutóbbi alak lehet szabályos is.

4. Alaktan

4.1. Személyjelölő szuffixumok

Az igei és a főnévi paradigmában szereplő személyjelölőket a legcélszerűbb egy olyan táblázatban bemutatni, amely lehetővé teszi a Terėskin és Steinitz által feljegyzett adatok összevetését, ill. a tárgyi és birtok-számjelekkel alkotott szegmentumokat tartalmazza.

A 108—109. lapokon közölt táblázathoz fűzött megjegyzések:

1. Az időjel nélküli múlt időben, activumban nem kötelező jelleggel az egynél több szótagból álló tövek után, pl. *jəytəγəγ* 'он выстрелил' (343).

2. A Steinitz közölte *əw* fonematikusan *əw*.

3. Csak egy adatot találtam rá, amelyben azonban a jelen idő *t*-je és a többes számú tárgyra utaló *t* helyén Terėskin csak egy *t*-t ír (még vö. a *t* tövű igéknek az activumi, indicativusi, jelen idejű e. sz. 3. személyű alakjára vonatkozó megjegyzést).

4. Két adatot ismerek rá: *jākərat tāyitən jəŋka* 'спустите якоря в воду' (65), *jākərat nōk atmitən* 'поднимите якоря' (65), de nem dönthető el róluk, hogy tárgyas ragozásúak-e, ha igen, egyes (**-itən*) vagy többes számú tárgyat (**-itən*) jelölnek-e, továbbá azt sem tudni, van-e egyáltalán kettős számú határozott tárgyra utaló tárgyas ragozás.

5. A mássalhangzós tövű rokonságnevek után: *up* 'тесть, свекор' (328) ~ *upət* (23), *kū* 'мужчина, мужик, муж' (187), *kuj-* ~ *kujəm* (187), de: *kujem* (343, 393) (l. még a 6. megjegyzést).

6. Főleg az *-ə*-re végződő tövek után: *aŋkə* 'мать' (24) ~ *aŋkem* (400), *jajə* 'старший брат' (71) ~ *jajem* (134), *taŋə* 'отец' (491) ~ *taŋemat* (instr) (500), de: *taŋam* (81), *imə* 'старуха' (54) ~ *imetnə* (loc) (31), *mōhə* 'младший брат' (249) ~ *mōhit* (23), *nōγə* 'мясо' (312) ~ *nōγam* (110, 477), *nōγit* (23), *əpə* 'старшая сестра' (328) ~ *əpam* (400). Elvértve tehát az *-ə* töveken is megjelenik az *a* előhangzós személyjel, amely a mássalhangzós tövek esetében általánosult, pl. *nə* 'женщина', *nīŋ-* ~ *nīŋam* (285), *pət* 'ухо' (388) ~ *pətam* (523), *wāw* 'сила' (528) ~ *wāwam* (320), *wāwam* (178), *lāk* 'дорога' (236) ~ *lākam* (539), *otəm* 'сон' ~ *otman* (15), *nōγəs* 'соболь' ~ *nōγsam* (340), *nīγət* 'тропа' (236) ~ *nīγtama* (lat) (246), bár nem kivétel nélküli, hiszen itt meg az *e* fordul elő szórványosan: *sapət* 'шея' (417) ~ *sapte* ['твоя шея'] (45).

7. Egy adatot ismerek rá: **ərajtə* (part präs): *ərajtat* (417), vö. VVj. *oraγta* 'выть, скулить (о собаке, волке)' (329).

8. Valószínűleg csak *ŋəta*, ti. csak esetragos példát ismerek: *nūŋ kəŋŋətana əntə nājtašta* 'если не надеешься на своих оленей' (281), esetrag előtt pedig

c o n j u g a t i o									
passivum			a c t i v u m						
i n d i c a t i v u s									
			i n d						
			d e t						
			o b j						
			s g		d u		p l		
		TER.	ST.	TER.	ST.	TER.	ST.	TER.	ST.
sg	1	<i>əm</i>	<i>əm</i>	<i>am</i>	<i>am</i>			<i>tam</i>	<i>tam</i>
	2	<i>ən</i>	<i>ən</i>		<i>a</i>			<i>ta³</i>	<i>ta</i>
	3	<i>ə, əγ¹</i>	<i>ə</i>	<i>tə</i>	<i>tə</i>			<i>tat</i>	<i>tat</i>
du	1	<i>(ə)mən</i>	<i>mən</i>		<i>təmən</i>				<i>təmən</i>
	2		<i>tən</i>		<i>tən</i>				<i>tən</i>
	3	<i>(ə)γən</i>	<i>γən</i>		<i>tən</i>				<i>tən</i>
pl	1	<i>aw</i>	<i>üq²</i>		<i>tüq²</i>				<i>tüq²</i>
	2		<i>tə</i>		<i>tən</i>				<i>tən</i>
	3	<i>ət</i>	<i>ət</i>		<i>et</i>				<i>tat</i>

a Szur. nyelvjárásokban is megőrződik az *n* személyrag, l. HONTI: NyK 78: 91, ALH 27: 277.

9. Egy adatot ismerek rá: *pöjtänkat*: *petux p.* 'крылья у петуха' (349), amelyben a tővégi *η* utáni *k* az eredetibb hangállapotot őrzi, ti. a keleti osztjákra az jellemző, hogy a *γ* részlegesen hasonul *k*-vá *η* után, és így az **ηγ > ηk* hangkapcsolat részeként a *du* jel *γ* eleme ebben a helyzetben nem nazalizálódott. A dualisjel után egyébként a többi keleti nyelvjárásban sincs birtokos személyjel, míg a déliben van.

A személyjelölő szuffixumokat bemutató táblázathoz az egyes részletkérdésekre vonatkozó észrevételek mellett szükségesnek látszik egy, az osztják nyelvtörténet szempontjából fontos megjegyzést tennünk: A szalimi nyelvjárásban az e. sz. 1. és 2. személyű birtokos személyjelek hangalakja a mássalhangzós névszótövek után egyes számú birtok esetén az első szótagi magánhangzó nyelvvállásától függetlenül — ritka kivételtől eltekintve — *a*, tehát alsó nyelvvállású. Ez a körülmény még inkább megerősít abban a meggyőződésemben, amelyet már idestova tíz esztendővel ezelőtt előadtam e folyóirat hasábjain (Az osztják magánhangzó-váltakozások koráról és keletkezéséről. NyK 75: 301—318, még vö. NyK 78: 118, SFU 17: 36—41), és amelynek az a lényege — felfogásomban egy újabban beérett módosítással —, hogy a nem rokonsági viszonyokat kifejező, mássalhangzóra végződő egyszótagú vagy második szótagukban *ə*-val váltakozó *ət*-t tartalmazó főnevekhez az ősoosztják egy korábbi

conjugatio				declinatio					
activum				Px					
imperativus				num					
ind	det			num					
	obj			num					
	sg	du	pl	sg	du	pl			
TER.				TER.	ST.	TER.	ST.	TER.	ST.
				<i>am, am⁵ em⁶</i>	<i>am</i>	<i>ηatam</i>		<i>tam</i>	<i>tam</i>
<i>a</i>	<i>e</i>			<i>a, e</i>	<i>a</i>	<i>ηatan⁸</i>			<i>ta</i>
				<i>ət, et⁶ it⁶, at⁷</i>	<i>ət</i>	<i>ηət⁹</i>		<i>tət</i>	<i>tət</i>
				<i>mən</i>	<i>mən</i>			<i>təmən</i>	<i>təmən</i>
<i>itan⁴</i>					<i>ən</i>				<i>tən</i>
					<i>ən</i>				<i>tən</i>
				<i>əw</i>	<i>üü²</i>				<i>tüü²</i>
					<i>ən</i>				<i>tən</i>
					<i>et</i>				<i>tət</i>

⁵szakaszában járuló, csak felső nyelvállású magánhangzót tartalmazó birtokos személyjelek (pl. e. sz. 1. sz. **im/*im*) mellett megjelentek az alsó nyelvállású magánhangzós birtokos személyjelek is az e. sz. 1. és 2. személyben (így tehát: **am/*äm, *im/*im* stb.). Ezen birtokos személyjelek ma ismert disztribúciója az őszosztják felbomlása után alakult ki: a VVj. Szur. közös elődjében a nyelvállás szerinti harmónia vált uralkodóvá (amely végülis a birtokos személyjelezésben közönséges paradigmikus magánhangzó-váltakozást az első és a második szótagi alsó nyelvállású teljes magánhangzók disszimilációja révén kiváltotta), az O-ban és legtöbbszörre a Szal.-ban is az **am/*äm* stb. szilárdult meg, az északi nyelvjárás területén (Ni. Ser. Kaz. Ber.) viszont az **im/*im* stb., míg délen mindkettő létezik, de csak a mai alsó nyelvállású első szótagi magánhangzót tartalmazó főnévtövekhez nem járulhat alsó nyelvállású magánhangzós birtokos személyjel, egyébként fellépésük tetszőleges. A Szal.-t nem érte el a VVj. Szur. közös előzményére jellemző disszimiláció, és így nem ismeri a paradigmikus magánhangzó-váltakozást.

Az olyan birtokos szerkezetekben, amelyeknek birtokos jelzője (is) főnév, meglehetősen gyakori, hogy a birtokszó a magyarhoz hasonlóan fölveszi az e. sz. 3. sz. birtokos személyjelet (egyes számú birtok esetén) (izafet szerkezet), pl. *ampam səjət* 'лай моей собаки' (240), vö. *səj* 'шум' (439), *pupə őrəjtət*: p. ő. *sət* 'слышно, как рычит медведь' (417), vö. **őrəjtə* (part präs) < **őrəjta* ~ VVj. *orəjta* 'вить, скулить (о собаке, волке)' (329) de: *kor kōn* 'внутренность

лося' (143), *jánk lanǰep* 'трещина во льду' (93). Egy esetben nem dönthető el bizonyossággal, birtokos szerkezetről van-e szó: *jeγə jánkat: j. j. nopta* 'на речке лед унесло' (76), ti. sajtóhiba esetén a 'jég' a mondat határozói bővítőménye is lehet: **jeγə jánkat nopta*.

4.2. Számjelek

a) A névszó abszolút paradigmájának számjelei

az egyes szám jele: *∅*

a kettős szám jele: *γən (kən)*

a többes szám jele: *t*

Pl. *sotəmγən: s. jayarta* 'к развликe двух Салымов' (62), vö. *sotəm: s. ikinə tuwəjən* 'унес тебя Хозяин верховий Салыма' (52), *kujγən: kat k.* 'двое' (141), vö. *ku* 'мужчина' (187), *kesγən: kət k.* 'два раза', vö. *kes* 'раз' (109); *jákarət* 'якоря', vö. *jákar* 'якорь' (65), *lukət* 'глухари' (465), vö. *luk* 'глухарь' (240), *ampət* 'собаки' (296), vö. *amp* 'собака' (24).

b) A névszó birtokos személyjeles paradigmájának személyjelei

az egyes számú birtok jele: *∅*

a kettős számú birtok jele: *ηət (kət)*

a többes számú birtok jele: *t*

Pl. *wojəmən* (526, 536), vö. *wojə* 'зверь' (508), *kütəw* (124), vö. *küt* 'рыба' (188), *korηətam* (281), vö. *kor* 'самец животного' (146); *səwtəm wittəm* 'моя красота, моя прелесть', vö. *səw* 'красота' (414), *wit* ua. (525), *kəpkantəmənə* (112), *kəpkən* 'капкан' (98), *koṭəptəmən* (428), vö. *koṭəp* 'сеть' (144).

c) A tárgyas ragozású igealakok számjelei

az egyes számú tárgy jele: *∅*

a kettős számú tárgy jele: *?*

a többes számú tárgy jele: *t*

Az alanyi ragozású és az egyes számú tárgyra utaló igealakok a személyragok hangalakjában különböznek egymástól, míg az egyes és nem egyes számúra utalók a tárgyi számjelben és az igerag előhangzójában. Mivel a szótárban nem találtam kettős számú tárgyra mutató igealakot, az sem állapítható meg, létezik-e egyáltalán ilyen paradigmásor; ha igen, a többi nyelvjárás ismeretében arra következtethetünk, hogy tárgyi számjelének meg kell egyeznie a kettős számú birtok jelével. Pl. *wărəm: ma nəman w.* 'я нарочно так сделал' (284), *sołγəmtə, joy,təptə: attə kəšγət s., timəη ikija tə j.* 'выдернул свою саблю и швырнул ее хозяину реки Тыма' (78); *jərottəm: nəš mōšə j.* 'я совсем про них забыла' (320), *nəjtəsta: nəη korηətəna əntə n. ka, ma korηətam jika* 'если не надеешься на своих оленей, запрягай моих' (281), *sərtat: pūpə moḷ ampət kityə s.* 'медвежонок на две стороны расшвырял собак' (114).

4.3. Esetragozás

4.3.1. Főnevek

Az általam megismert anyag alapján legfeljebb öt esettel számolhatunk: nominativus, lativus, locativus, translativus, comitativus-instrumentalis. A keleti nyelvjárások néhány további esetragjának megfelelő suffixumának esetrag voltában nem vagyok biztos, ezekről l. alább.

Nominativus: *∅*

Lativus: a. Pl. *sāmā: s. pitteγə* 'родиться (о человеке)' (426), *torəsa: tu aj jeγə t. potəkint* 'та самая речка вдруг выходит в море' (380).

Locativus: *nə*. Pl. *kätnä, asnä: uspiñjow k. möksəŋ a. səmätət* 'в Успиньев день муксун в Оби начинает подниматься' (446), *ampamnä: nõyəs a. imtətə* 'соболя собака моя схватила' (463), *məntemnä: jökəttə m.* 'когда я уезжал из дому' (79).

Translativus: *yə, η-re* végződő főnevek után: *kə*. Pl. *ñayətə: kät n. jətə jəy* 'солнце стало снижаться' (297), *əjəŋkə, tətəŋkə: ə. t. jañta* 'пей на счастье, на здоровье' (30).

Comitativus-instrumentalis: *at*. Pl. *oyətət, ampat: jökta kār kot iwət tatəsəm amp o. a.* 'обратно (домой) от охотничьей избушки я тащил нарту вместе с собаками' (81), *katərat: jūwəm k.* 'я приехал на катере' (100), *muntətət* 'клубами' (268).

Az abessivusi *ləy folytatójának esetrag volta a legtöbb nyelvjárásban kérdéses, hiszen csak a VVj.-ben és az Irt.-ben fordul elő jelmorfémák után is. Alakja a Szal. nyelvjárásban: *tə*. Pl. *jəytəstə* 'сирота' (90), tkr. *jəyt(ə)-əstə* 'apátlan-anyátlan' (vö. Szur. *jəyləy-əsələy* uo.), *səjtə-kəjtə* 'тихо-смирно' (445). Egy esetben az orosz eredetű *pes* 'без' előjáróval (!) is előfordul: *pes tāwtə* 'без лошади' (358).

A Szur. nyelvjárások approximativusi *nam/nām* ragjának Szal. megfelelője a hasonló funkciót is betöltő *nam*, pl. *konəŋnam ~ konəŋa* 'к (послелог)' (148), *otəŋnam: itən o. kirətəm jökə* 'в конце вечера повернулся домой' (113). A lativusi határozószókban feltehetőleg nyomatékosító elemként gyakori (a Szur.-hoz hasonlóan): *jökəŋam: j. məntəm sőkəkəŋ kät* 'домой возвращался целый день' (450), *kimnam* 'на улице' (108), *kötnam: k. kəjə?* 'куда попало в него?' (179), *niknām* 'вниз; к берегу' (285). Ezt a funkcióját igazolják a translativusragos határozószók is, pl. *kityənam: kimət kätnä məntəmən k. oməs-təyə kəpkanət* 'на второй день мы оба пошли ставить капканы' (114), *pəyənām: kütəm ot p.* 'три года назад' (392). E morféma eredeti nyomatékosító funkcióját mutatja a többi keleti nyelvjárás is, pl. VVj. *tinām* 'da' (KT 895), Vj. (*nõŋ*) *nõŋnām* 'du selbst' (MSFOu. 128: 164), *jöy jöynām* 'er selbst' (uo.), Tra. *ləy nam* ua. (NyK 80: 335), valamint Szal. *tüwənam* ua. (502), *tüwnam* 'другой, особый' (482), ehhez még vö. Terəskin anyagából: Ag. Trj. *panam, J U-J U-Ag. Szal. pānām* 'другой, иной; иначе' (339), továbbá: VVj. (*jor* →) *jor* 'Mitte': V *jornam* 'richtig; geradeaus (gegenüber), aufeinander zu', j. *tölyə* 'прямо говори, правду говори', Vj. *jornam jäsəŋlə* ua. (KT 180). — Eredeti, ugyancsak nyomatékosító szerepkörben található meg itt a lativusi funkciót is ellátó *pa* partikula is: *töypa ~ töypanam* (!) 'туда' (474), amely viszont, mint ismeretes, a V nyelvjárásban az *a/ä* lativusraghoz kapcsolódva vagy anélkül lett az approximativus ragjává.

Valószínű, hogy a Szur. nyelvjárások *pti/pti* distributivusi végződésének megfelelője látható a *tüŋəpta: kät t.* 'день за днем' (216), *pta* szegmentumában, amelynek hangtörténetileg szabályos hangalakja *ptə* lenne (talán téves lejegyzésről vagy sajtóhibáról van szó itt is), vö. Ag. Trj. *J ləŋəpti: kätə* a. ua. (uo.).

A keleti nyelvjárásoknak van egy speciális comitativusragjuk is: V *na(t)/nə(t)*, Vj. *na'/nə'*, Szur. *nat/nät* (< *nat/*nät), amelynek Szal. megfelelőjére csak egy adatot ismerek, egy talán adverbiummá kövült főnévben bukkantam rá: *wəwnat* 'наильно, силком; через силу, с трудом' (528), vö. *wəw* 'сила' (uo.).

A V *oy/öy*, Vj. *ow/öw*, Szur. *ji* ablativusragnak ismereteim szerint nincs megfelelője a Szal.-ban, helyette a vele etimológiailag összetartozó *iwət* névutó használatos, amely a nyugati nyelvjárásokban igen általános: *ətə rək i.*

warəm nān 'хлеб, испеченный из ржаной муки' (34). Tudtommal keleten csak a pimi dialektusban ismeretes még, ahol *iwəA* az alakja (NyK 80: 330). — A személyes névmások paradigmájából is hiányzik a keleten ismert ablativus, ahelyett ugyancsak névutó áll (l. 4.3.2.).

4.3.2. Személyes névmások

A személyes névmások alábbi alakjait találtam meg a szótárban:

	e. sz. 1.	e. sz. 2.	e. sz. 3.	k. sz. 1.
nom	<i>ma, mā</i> (244)	<i>nān</i> (294)	<i>tāw, tūw</i> (219)	<i>min</i> (255)
acc	<i>mant</i> (478, 539)			
dat-lat	<i>mantema</i> (116)		<i>tūwteta</i> (85)	<i>minteməna</i> (296)
appr			<i>tūwitnam</i> (296)	
loc	<i>manə</i> (159)			<i>minna</i> (392)
com-instr			<i>tūwtetat</i> (219)	

Nem szerepelnek tehát a névmási paradigmában a többi keleti nyelvjárás alábbi casusai: ablativus (V *oγ/ōγ*, Vj. *ow/ōw*, Szur. *ʔ/i*), abessivus (VVj. *ləγ*, Szur. *ləγ*), comparativus (V *nīnət*, *nīnīt*, Vj. *nīnəʔ*), translativus (VVj. Szur. *γə*). Ezek közül valószínűleg az abessivus és a translativus megvan a Szal.-ban is, az ablativus helyett a *nīnīt* névutó használatos, amely a VVj.-ben névmási esetraggá lett vagy azzá válóban van, míg a Szur.-ban is csak névutóként ismeretes, pl. Szal. *ma nīnītem* 'от меня' (367). Hiányzik a névmási esetek közül a V *nat/nāt*, *naʔ/nāʔ*, Vj. *naʔ/nāʔ*, Szur. *nat/nāt* megfelelője is, ennek a funkcióját a déli nyelvjárásokhoz hasonlóan az eredeti instrumentalisrag látja el. A dativus-lativus csak az e. sz. 1. személyben mutat szerkezeti és anyagi egyezést a többi keleti nyelvjárással, ill. pontosabban: azok közül csak a pimivel, mivel ez az eset a Szal. az accusativusra épül, ahhoz járul a birtokos személyjel és azt követi a szinte az egész osztják nyelvterületre jellemző lativusrag; lehet, hogy ez a típusú szerkesztésmód délies, az e. sz. 1. személyben ui. ott is pontosan ilyen ennek a névmásnak ez az alakja (mivel azonban a többi személyben nincs adatolva, meg kell elégednünk ezzel a feltevéssel).

Egy adatot ismerek a hangsúlyos személyes névmásra is, ez a Vj. Szur. nyelvjárásokhoz hasonlóan a személyes névmás alanyesetéhez függesztett *nam* elemmel van képezve: *tūwənam*: *t. ur əntə tōjat* 'у него нет своей собственной склонности' (502), ahol az *ə* csak funkciótlan sarjadékhang, vö. *tūwənam* 'другой,' особый' (482).

4.4. Időjelek

A jelen idő jele: *t*, a perfectumé: *ø* és a praeteritumé: *s*.

Präsens: *wöttəm* 'живу' (115), *məntəm* 'пойду' (252), *məntən* 'идешь' (51), *mənt* 'пойдет' (367), *mosət* 'надо, нужно' (244), *wöttəw* 'живем' (407), *wöttət* 'живут' (338). A *t*, *t'* tövű igék e. sz. 3. személyében az időjel előtti *ə* kiesett, majd az időjel hasonult a tövégi mássalhangzóhoz és az így keletkezett abszolút szóvégi gemináta megrövidült, pl. *wät* 'убьет' (251), *sät* 'слышно' (417):

k. sz. 2.	k. sz. 3.	t. sz. 1.	t. sz. 2.	t. sz. 3.
<i>nin</i> (286)	<i>tin</i> (208)	<i>mən</i> (275)	<i>nən</i> (295)	<i>təγ</i> (220)
		<i>məntəwə</i> (275)		

wätət → *wätt* → *wät*, *sätət* → *sätt* → *sät*. (Ez a déli *t*-zö nyelvjárásokra is jellemző, vö DN C Kr. *ut* < *utta* 'leben, sein' [MSFOu. 128: 19, 55, 86], sőt az *l*-ező, *l'*-ező északiakban is előfordul, éppen a létigében). Mivel így a *t*, *t'* tövű igék jelen idejű és perfectumi alakja egybeesne (*wät* 'öl' ~ 'ölt'), a jelen idejű igealakok talán legalább félhosszú *t*-vel hangzanak: *wät, így esetleg lehetségesnek látom ezeket az alakokat a következők szerint értelmezni: *wät* (präs) → *wätt*.

Perfectum: *ketəm*: *atit sata k.* 'остался я одиноким' (26), *wätəm*: *tə kätənə w. ärkus tänkə* 'я в этот день добыл девятнадцать белок' (37), *jöyətəmən*, *kotmən*: *jökə j.*, *at k.* 'пришли домой, ночь переночевали' (175), *majtə*: *kötəmka jat m. mantəma* 'котомку свою он отдал мне' (116), *jörəttəm*: *núš möšə j.* 'я совсем про них забыла' (320).

Praeteritum, mindössze pár adatot találtam rá: *mənsən*: *məwät m.?* 'почему ушел?' (272), *tətəsəm*: *jökətə kār kot iwət t. amp oyatət ampat* 'обратно (домой) от охотничьей избушки я тащил нарту вместе с собаками' (81) és *ta ərtənə t. kārə amp oyatət* 'во время зимней охоты я тащил за собой нарту' (538), *nivəs*: *loka šawəja šeparəyə, at n. usə* 'следы свои скрой как следует, чтобы не было видно их' (449). Nyilván itt is kizszorulóban van a használatból az *s*-es múlt idő, mint a Tra.-ban, míg a szurguti dialektusok közül a P-ből már el is tűnt (vö. ALH 27: 282), mint az Irt.-ból és a Ni.-ből is.

4.5. Módjelek

Kijelentő mód: $\emptyset$

Felszólító mód: e. sz. 2. személyben módjelnek az az igetőhöz járuló magánhangzó tekinthető, amely alanyi ragozásban *a*, tárgyias ragozásban *e*. A k. sz. 2. személyben az *i*-hez, amely az imént említett *e*-vel történetileg azonos, a megfelelő személyrag csatlakozik: *itən* (t. sz. 2. személyben is hasonló alakulat várható: **itə*); az adatok fölöttébb szűkös volta miatt nem tudni, hogy ez az *i* csak a tárgyias imperativusi k. sz. (és t. sz.) 2. személyben lép-e fel, vagy az alanyiban is (l. még a személyjelölő suffixumokat bemutató táblázathoz fűzött 4. megjegyzést).

4.6. Genusjelek

Az activum jele: $\emptyset$, a passivumé: *əj*, abszolút szóvégi helyzetben (e. sz. 3. személyben) *ə*, pl. *jəwəjəm: ampəmənə j. ojatəyatta tan̄kijət* 'собака стала находить мне белок' (326), *tuwəjən: əntəm-pə iynə t., soləm təj ikinə t.* 'не медведь тебя унес, а унес тебя Хозяин верховий Салыма' (52), *təŋə: kūrtnə t.* 'он угорел (досл. в него набрался угар)' (24). Terëškin a nem első szótagi *ə*-t is többször *i*-ként regisztrálta, különösen *j* előtt, pl. *kūnšepijəm: ma k. jəwənə i jəwtəjəm jəŋka* 'меня схватили мужики и бросили в воду' (84), *nitri: ma sətəm n.* 'меня изжага мучает' (446), *törtiyən: petux rəjtəŋkət sosnə pərtə t.* 'горноста́й совсем обгрыз крылья у пегуха' (349). Az *əj* passivumjelként csak sajtóhiba lehet: *kūttəjəm: ma k.* 'я опьянел' (135). A környező osztják nyelvjárások közül a DN-ben, a DT-ben és a Kr.-ban van a passivumnak *əj* jele a szabályos *əj* mellett (l. MSFOu. 128: 21 kk., 43, 90 kk.), igaz, a DN-ben és a Kr.-ban csak a felszólító módú alakokban, míg a DT-ben a kijelentő módúakban is.

5. Igenévek

A főnévi igenév képzője *ta* és *təyə*, pl. *wərta ~ wərteyə* 'делать' (522). A rövidebb és a hosszabb hangalakú infinitivus a szurguti nyelvjárásokra is jellemző (*ta ~ təyə*). A hosszabb alak *yə* eleme valószínűleg a translativus ragjával azonos, és az ilyen alak talán célhatározói funkciót tölt be, pl. *oməsta* 'сидеть; садить, ставить' (15–16): *kimət kətənə mənəmən kitəyənəm o m ə s t e y ə kapkanət* 'на второй день мы оба пошли ставить капканы' (114). Mivel a hosszabb infinitivusképző hangalakja **təyə* helyett *təyə*, azt a benyomást kelti, hogy a *yə* nem az infinitivus *ta*, hanem a participium praesentis *tə* képzőjéhez árul.

A jelen idejű melléknévi igenévnek *tə* a képzője, amelynek vokálisa összeételekben kiesik, pl. *tətə: nəyər t. wojə* 'кедровка, роньжа (досл. птица, поедающая кедровые шишки)' (278), vö. *tita* 'есть, кушать' (209), *əmərtə: jəŋk ə. lot* 'место, где черпают воду', vö. *əmərtəyə* 'черпать' (49), *titotəm* 'моя еда' (484) < *tita + ot + Px*, *jonttuŋ* 'наперсток' (63) < *jonttə + tuŋ*.

A múlt idejű melléknévi igenév képzője: (*ə*)*m*, pl. *mənmetənə* 'когда я уезжал из дому' (79), vö. *mənta* 'идти' (274), *kərtmətən: k. kemənə* 'когда [мы двое] ободрали лося', vö. *kərtə* 'обдирать, ободрать' (184).

A határozói igenév képzője *mən*, miként a Szur. és Irt. nyelvjárásokban, valamint *man*, mint az északiakban (!), pl. *pitmen* 'попавшись' (112), vö. *pitta* 'попасть(ся)' (362), *kəñatəyətman* 'прячься' (347), vö. **kəñatəyət-*, vö. *kəñatta* 'спрятать(ся)' (155), *tirmətmən (ə: tərmatman)* 'торопливо, спешно', vö. *tərtməteyə* 'собираться, готовиться' (484).

6. Névtutók

A névtutók egy része morfológiailag nem tagolható, pl. *iwat: kār kot i.* 'от охотничьей избушки' (81), *māšə: atəŋ m.* 'до утра' (44), amelyek viszont igen, azok vagy valamilyen képzőt tartalmaznak, pl. *kōy at, kōkakat* (176), *kōwit* (539) 'вдоль чего-л.; около': *jeγə kōkakat* 'по речке' (177), *amp lakam kōwit* 'по следу своей собаки' (539), *tapət kōy at* 'с недели, около недели' (177), vagy pedig esetragot kap(hat)nak, pl. *kemnə: kōrmetən k.* 'когда ободрали' (23) < *kem* указывает на возможность исполнения действия (с причастиями) (111), *saja, sāja* 'за (на вопрос: куда?)', *sajnə, sājnə* 'за (на вопрос: где?)' (415): (uo.): *juγə posarət sajnə* 'за пленницы дров' (347) < *saj, sāj* (415), *pūŋəta: ma urət p.* 'к моему тестю' (23), *pūŋətnə:* 'возле, около, рядом' (377) < *pūŋət* 'бок, сторона' (uo.), *jōta* 'вслед, за; следом за кем-л.' (83, 87): *pupə šišam moŋ j.* 'за медвежонком' (83), *jōtat* 'с собой, при себе' (84).

Van példa a kettős névtutóra is: *təppə iwat: puγəs t. i.* 'из-под пазухи' (381), vö. *təppə* 'нутро, внутренность': *kot təppinə* 'внутри дома, в доме', *kot təppija* 'внутри дома, в дом' (221).

A névtutók egy része birtokos személyjelet is kaphat, pl. *ma itpannə* 'впереди меня' (54), *ma pūŋtama* 'ко мне' (81). Az *a*-ra (< *a/*ä) végződő névtutókhoz *ŋ* hiátustöltővel járulnak a birtokos személyjelek: *tūw jotəŋət* 'следом за ним' (84), *ma kišanəm* 'для меня', *mūŋ kišanaw* 'для нас' (114) stb. < *kiša* 'на, для; до (какого-л. времени)' (109), pl. *tūŋ kiša* 'на лето, для лета', *kuntə kiša* 'до каких por' (uo.).

7. A VVj. nyelvjárásból ismert, a jelen idejű igei állítmány mellett vagy helyett használatos *əki/əki* prädikatív partikulának van megfelelője a Szal.-ban: *əkə*, pl. *jāšpəŋəkə: kūtarələ šənš urət j.* 'у бурундука спинка полосатая', vö. *jāšpəŋ* 'полосатый' (71), *jətəkə: ma j. wōttəm* 'я хорошо живу' (o: 'я хороший') (93), vö. *jəm* 'хороший': *j. utəm* 'до свидания (досл. доброй, благополучной жизни)' (91).

8. Összefoglalás

Végezetül vegyük sorra azokat a legfontosabb jegyeket, részben az eddigieket megismételve, amelyek segítségével tisztázhatjuk a szalimi nyelvjárásnak a vele szomszédos keleti és déli nyelvjárásokhoz fűződő viszonyát.

8.1. Hangtan

Magánhangzók

Az *a labializálódott és középső nyelvállásúvá vált, kivéve palatovelárisok előtt — mint délen.

Az *i palatalizálódott, ill. palatovelárisok szomszédságában nyíltabbá is vált (*e*) — mint délen.

Az *ɔ-t *u* képviseli, kivéve palatovelárisok előtt — mint délen.

Az *o *ɔ*-vá és *ä*-vá redukálódott, labializálta a rá következő *ɣ-t — hasonlóan a Szur.-hoz, de *ŋ előtt nem redukálódott — a déliivel mutat bizonyos rokonságot. Az *ɔ és az *e folytatói szintén a Szur. nyelvjárásokkal mutatnak egyezést.

Az *u képviselői szintén a délihez közelítik a Szal.-t.

Az *ä folytatója a Szur.-ban és az Irt.-ben tapasztaltaknak felel meg.

Az *i folytatója nem mutat eltérést a szomszédos területekétől.

Az *ɔ képviselői az Irt.-hez közelítik a Szal.-t, de a palatovelárisok labializálódása a Szur.-hoz.

Az *ü a Szal.-ban következetesen delabializálódott — mint délen.

Az *ö ugyancsak labializálta az őt követő palatovelárisokat, hasonlóan a Szur.-hoz, kivéve az *η-t, amely előtt palatalizálódott, mint délen; a nagyon általános *ä* ~ *ö* ingadozás azonban megkülönbözteti a Szal.-t a szomszédos területek nyelvjárásaitól.

Az *ě folytatója nem mutat eltérést a szomszédos nyelvjárásokban található képvisellel összehasonlítva.

Az *õ delabializálódott, kivéve palatovelárisok előtt — mint délen, és megőrizte elülső hangrendjét — mint a DT-ben, de a palatovelárisokat labializálta — mint a Szur.-ban.

Tehát mindenekelőtt a középső nyelvállásúak redukálódása a Szur.-hoz kapcsolja a Szal.-t, de az Irt. felé mutató hangváltozások is körülbelül ugyanilyen jelentőségűek.

A nem első szótagi vokalizmusban bekövetkezett változások talán inkább az Irt. felé közelítik, különösen ha arra gondolunk, hogy a Szur. terület nagy részén kiveszőben levő vagy már kiveszett palatoveláris magánhangzó-harmónia délről keletre ható tendencia lehet.

Amikor meghatározott mássalhangzó-környezetben az interdialektális magánhangzó-megfelelésekben ingadozás mutatkozik, a Szal. a délivel és olykor a VVj. nyelvjárással egyezik meg, pl. (a VVj. Trj. stb. adatokat a KT-ből idézem forrásjelölés nélkül):

VVj. *awət* ~ Trj. *opat*, DN *upət* 'Haar' — Szal. *upət*

VVj. *pam* ~ Trj. *pom*, DN *pum* 'Gras' — Szal. *pum*

VVj. *näwi* ~ Trj. *ney_oi*, DN *nəwə*, DT *nəwə* 'weiß' — Szal. *nəwə*

VVj. *kaŋət*, Trj. *kuŋət* (< *kaŋət-), Ni. *χəŋ^c* ~ DN *χəŋχ*, Kaz. *χəŋ^c*,

O *χəŋ^c* 'klettern' — Szal. *kaŋk^c*, *kaŋk^c*

Trj. *jeŋt* ~ Vj. *jənt*, DN *jənt* 'trinken' — Szal. *jaŋt*

Trj. *set* ~ VVj. *sət*, DN *sət* 'zu hören sein' — Szal. *sat*

Trj. *let_i* ~ DN *təti* 'Vater' — Szal. *tətə*

Trj. *jeji* ~ DN *jajə* 'Bruder' — Szal. *jajə*, *jəjə*

VVj. *kaləy*, Trj. *kələy* ~ DN *χətə* 'Enkelkind' — Szal. *χətə*

A Szal.-ban meglevő tövégi *ə* ~ *e*-váltakozás az Irt.-re is jellemző sajátosság.

Az ősosztják derivációs magánhangzó-váltakozásokat a Szal. is őrzi, pl.

VVj. *aləm*, Trj. *ələm*, DN *otəm*, Ni. *ətəm*, Kaz. *ələm* O *aləm* 'Schlaf' ~ VVj. *uləm*, Trj. *uləm*, DN *otəm* (!), Ni. *utəm*, Kaz. *wələm*, O *wuləm* 'Traum' — Szal. *otəm* ~ *utəm*

Trj. *məs-*, Kr. *mos-*, Ni. Kaz. *məs-*, O *mas-* 'lieben' ~ VVj. Trj. DN Kr. Ni. *mustə-*, Kaz. *məstə-*, O *mustə-* 'gefallen' — Szal. *mos-* ~ *mustə-*

de csak a keleti nyelvjárásokra jellemző eseteknek a Szal.-ban nincs nyoma, pl. VVj. *aləŋ*, Trj. *ələŋ*, DN *otəŋ*, Ni. *ətəŋ*, Kaz. *ələŋ*, O *aləŋ* 'Anfang, Ende' ~ VVj. *uləŋtə-*, Trj. *uləŋtə-* ~ DN *otəŋt-*, Ni. *ətəŋ^c*, Kaz. *ələŋ^c* — 'anfängen' — Szal. *otəŋ* — *otŋət* [ə: ? *otŋət*-]

Mássalhangzók

Az *η, *k labializálódása ajakkerekítéses magánhangzók után szurgutias vonás, az ugyanilyen helyzetű *γ-nek *w*-vé válása a nyugatira is jellemző.

A *k > *k*, *ĕ* fonémahasadás már dél felé mutat, de mivel nem következett be a *k* > *χ*, megmaradt a keleties jelleg is.

Az *Δ és az *l *t*, ill. az *l *t* általi képvisellete kétségtelenül délies jegy.

A *č > š a nyugati nyelvjárásokhoz köti a Szal.-t, noha az Irt.-ben van č is, de annak az š-sel való kapcsolata, mint már említettem, további vizsgálatot igényelne. A (*č >) š > t változás ósoszjtj. laterális előtti helyzetben szintén délies vonás.

A *č > t változás a keletiben és a déliben egyaránt végbement, így a közelebbi kapcsolatokról nem árul el semmit.

Az *n* előtti helyzetben lezajlott *γ > η változás az egész nyugati nyelvjárássterületen is megtalálható.

Amikor a VVj. Szur.-ban eredeti *ηk helyén η, γ vagy k áll a nyugatiban megőrződött mássalhangzó-kapcsolattal szemben, a Szal. ez utóbbi csoporttal mutat egyezést:

VVj. *karpt-*, Trj. *kunpt-* ~ DN *χονχ-*, Ni. *χον^o-*, Kaz. *χον^o-*, O *χον^o-* 'klettern' — Szal. *kan^ok-*, *kon^ok-*

V *čov-*, Trj. *čok-* ~ DN *čovχ-*, Ni. *šun^o-*, *šun^ok-*, Kaz. *šov^o-*, *šov^ok-*, O *sov^o-* 'ausschlagen' — Szal. *šov^ok-*

V *way-*, Trj. *wák-* ~ DN *wanχ-*, Ni. *won^o-*, Kaz. *won^o-*, *won^ok-*, O *won^o-* 'behaben' — Szal. *wan^ok-*

Pár szóban több olyan hangváltozást is találunk, amelyek a nyugati megfelelőekben vagy azoknak is csak egy részében láthatók viszont, pl.

VVj. *kötarki*, Trj. *köl^oγar* ~ DN *köt^oar*, Ni. Kaz. *küšar* 'gestreiftes Eichhorn' — Szal. *küt^oar*

V *pätaylam*, Trj. *pätaysem* ~ DN *pätlam*, DT *pätlim* ~ Ni. *pätlam*, Kaz. *pätlam*, O *pätlam* 'dunkel' — Szal. *pätlam*

Ha a jövevényszavak hangalakja nyelvjárás csoportonként eltérő képet mutat, a Szal. az Irt. dialektushoz közelebb áll, mint a többi keletihez, pl.

V Trj. *pirik* ~ DN *püräk* 'Pirogge' — Szal. *pirak*

Trj. *kiñtä* ~ DN *kěnčä* névutó — DN *kənša*

Vj. *kärpül*, Trj. *kirpäs*, *kirpäs* ~ DN *kermac* 'Ziegel' — Szal. *kirmäs*

VVj. *nipik*, Trj. *nipek* ~ DN *nepäk*, Ni. Kaz. *nepek* 'Papier'; — Szal. *nipak*

V Trj. *piräs* ~ DN *piräs* 'alt' — Szal. *piräs*

8.2. Alaktan

Az egyes számú birtokra mutató személyjelek magánhangzója az első szótagi magánhangzótól függetlenül alsó nyelvállású maradt, vagyis őrzi a keleti ósoszjtják állapotot, így ez az archaizmus szembeállítja a többi keleti nyelvjárással, de megkülönbözteti természetesen a többi csoporttól is.

A *ø* jeles múlt idő e. sz. 3. személyű ragja keleties vonás.

Az *n* eltűnése abszolút szóvégen teljes magánhangzó után az e. sz. 2. személyű igeragokban és személyjelekben szurgutias vonás.

A többes számú tárgy és birtok sorában az e. sz. 3. személyének szuffixuma *at*, és ez az Irt. felé mutat.

A kettős számú birtok *net* jelének η-je γ helyett déli kapcsolatra utal.

A *nat/*nät comitativusrag eltűnése (csak egy adverbium őrzi) és helyette az instrumentalisi *at* használata délies vonás.

A *nam* morféma approximativusi és nyomatékosító funkciója főleg a Szur.-hoz, kisebb részben a Vj.-hez is kapcsolja.

Az egyszeri adatoltságú distributivusi *pta* a Szur. atyafiság jele.

Az ablativusrag hiánya és a helyette használatos *iwat* névutó délies jegy, bár szórványosan a szurguti területen is (a pimiben) előkerül.

A személyes névmásokhoz csatlakozó, egyszer adatolt ablativusi *ninlet* névutó a Szur. felé vezető szál.

Az *s* múltidő-jel megléte szintén a keleti szomszédhoz fűzi a Szal.-t.

A passivumjel *aj, ə*, ez az Irt. nyelvjárások egy részével mutat egyezést. Egyértelműen a Szur. nyelvjárásokkal rokonítja közelebből a Szal.-t az a tény, hogy a rövidebb infinitivusképző mellett ismeri a hosszabbat is.

A gerundiumnak a szabályos *men* melletti *man* képzője az északi nyelvjárás csoport felé jelent kapcsolatot.

A gyéren adatolt prädikatív partikula a legkeletibb csoporttal (a VVj.-vel és a Szur. felé átmenetet képező Vart.-val) rokonítja a Szal.-t.

Az **əysə* igeképzőnek van keleties (Szur.) *əksə* és délies *əs* folytatója is, pl. *nəməksəta*, *numəksəta* ~ Szur. *nəməksəta* 'думать' (289), *jonəsta* ~ Szur. *jəntəksəta* 'чинить' (63).

Az *nt* igeképző is palatalizálódhat a Szal.-ban az Irt.-hez hasonlóan, pl. *pəərəntəta* ~ Szur. *pəərəntəta* 'топтать' (370), Irt. *pəərənt*-ua. (KT 729).

Némelykor a VVj. *im/im*, Trj. *em/em*, DN *em*, DT *im* képzőnek Szal. és Ni. Kaz. (!) *am* felel meg, pl.

VVj. *čičim*, Trj. *čičem*, DN *čičem*, DT *čičim* ~ Ni. Kaz. *šišam* 'kleiner Bär' — Szal. *šišam*

de: VVj. *kčičim*, Trj. *kčičem*, DN *xečem*, Ni. Kaz. *χišem* 'Schimmel' ~ Szal. *kešam*

VVj. *ilim*, Trj. *ilem*, DN *item*, Ni. *jetem*, Kaz. *jelem*, O *jelem* 'Scham' ~ Szal. *itam*

8.3. Egyéb

A 'tíz' fölötti számneveket (valószínűleg 'tizenhét'-ig) nyugati mintára a *kəđl* névutóval képezik a Szal.-ban, pl. *kitkəđləŋ*, *kitkəđləŋ* (ə: *kit-kəđl-jəŋ/jəŋ*) 'двенадцать' (114).

A szorzó számnevek a különben csak a déliben megtalálható *kes* névutóval alakulnak, pl. *əj kesa* 'за раз', *kət kesəŋ* 'два раза' (109).

A VVj. Szur. nyelvjárásokban ismeretlen a 'kard' alábbi megnevezése: Szal. *attə kəšəy* (20), DN *attə kešə*, Ni. *attə kešə*, Kaz. *altı keři*, O *altı keři* (KT 126).

9. Következtetés

A szalimi nyelvjárás olyan sajátosságokat mutat föl, amelyek kétségtelenül a keleti csoporthoz kapcsolják, abból azonban viszonylag korán kivált; a szurguti csoportra jellemző magánhangzó-változások elérték ugyan, de azok részben eltérő eredménnyel jártak; morfológiai vonatkozásban is több szállal kapcsolódik a szurgutéhoz, kevésbé viszont a VVj.-hez. A déli (és általában a nyugati) csoportra jellemző hang- és alaktani változások egy része is kimutatható a szalimiban. Mai állapotában a szalimit teljes mértékben a keleti és a déli közötti átmeneti nyelvjárásnak látom, helyzete a Steinitz gyűjtéséből megismerhető keusi és atlimi nyelvjárásokéhoz lehet hasonló, amelyek körülbelül azonos arányban tartalmaznak délies és északias vonásokat.

A szalimi nyelvjárás e szerény ismertetése természetesen nem pótolhatja a Teréskintől várható rendszeres leírást. Ezt remélni feljogosít minket az a körülmény, hogy a már több mint húsz (!) évvel ezelőtt megjelent vachi osztják nyelvtanának fő címe szerint az az osztják nyelvjárások bemutatását célzó sorozatnak az első része. Amíg azonban a teljes sorozat megjelenik, talán e kis írás is adhat némi eligazítást a szalimi nyelvjárásbeli állapotokról és annak az

osztják nyelvjárások rendszerében elfoglalt helyéről. Az általam felvázolt kép talán még e szótár anyagának további hasznosításával is finomítható lenne, bár csak egyre több kérdőjellel, hiszen az ofszet eljárásnak köszönhetően sok következetlenség és hiba gyakran állítaná megoldhatatlan problémák elé a kutatót.

HONTI LÁSZLÓ

A Phonological and Morphological Survey of the Salym Dialect of Ostyak

by LÁSZLÓ HONTI

N. I. TERÉŠKIN's Eastern-Ostyak dictionary Словарь восточнохантыйских диалектов (Leningrad 1981) contains material from the so far hardly known dialect spoken along the river Salym. On the base of the material published in the dictionary the author attempts to establish the phonology and morphology of the dialect in question and also to set out it in the system of the Ostyak dialects.

The phonology of the Salym-dialect is the following:

First syllable				Vowels				Non-first syllable			
<i>u</i>	<i>i</i>							<i>i</i>			
<i>o</i>	<i>e</i>							<i>e</i>			
<i>a</i>	<i>ä</i>							<i>a</i>			
<hr/>	<hr/>							<hr/>			
<i>ö</i>	<i>ë</i>		<i>õ</i>					<i>ə</i>			
<i>ä</i>	<i>ä</i>										
Consonants											
<i>p</i>	<i>t</i>			<i>t</i>		<i>k</i>	<i>k_o</i>	<i>k̄</i>		<i>?k̄_o</i>	
<i>w</i>					<i>j</i>	<i>ɣ</i>	<i>ɣ_o</i>	<i>(x)</i>			
<i>m</i>	<i>n</i>	<i>n̄</i>		<i>n̄</i>		<i>ŋ</i>	<i>ŋ_o</i>				
	<i>s</i>	<i>š</i>									
	<i>r</i>	<i>l</i>		<i>(l)</i>							

In establishing the phonemes historical considerations had to be taken into account due to the nature of the publication and consequently, the phonological history of the dialect has also been introduced.

The vowel-harmony is not working in the Salym dialect any more and there is no trace of paradigmatic vowel-alternations in it as they are known in Vach-Vasjugan-Surgut dialect.

The morphology of the Salym dialect can be described only insufficiently on the base of the small amount of phrases and sentences contained in the dictionary. Paragraph 4. contains the suffixes used in different paradigms. After having studied other, mostly morphological details the author sets out to discuss the relation of the Salym dialect to the neighbouring (Eastern: Vach-Vasjugan-Surgut, Southern: Irtyš) dialects.

The characteristics of the Salym dialect as they are shown in this paper lend themselves to the following conclusion: the Salym dialect reveals features that undoubtedly link it with the Eastern group from which, on its part, this dialect separated very early, and although the vowel-alternations characteristic to the Surgut group reached it with partly different results, as regards morphology it is closer to the Surgut, than to the Vach-Vasjugan dialects.

A certain amount of phonological and morphological changes characteristic to the Southern (and generally the Western) group can also be found in the Salym dialect. In its present state the Salym dialect must be taken as a transitional dialect between the Eastern and Southern dialects, its position can be paralleled with the dialects spoken in Keuši and Atlym known from the collection of W. ŠTEINITZ, containing southern and northern features in about equal proportion.

Vaszjugáni osztják szövegek

Az alábbi osztják szövegeket L. I. KALININA votják nemzetiségű szovjet néprajzkutató és nyelvész gyűjtötte és jelentette meg igen kis példányszámú és szinte hozzáférhetetlen kiadványokban. E mesék a legkeletibb osztják nyelvjárás csoportnak a Vaszjugán folyó vidékén beszélt „tájszólását” képviselik. Ebből a dialektusból eddig csak K. F. KARJALAINEN és N. I. TERÉSKIN gyűjtött anyagot, az előbbi részben kitűnő szótárában (K. F. KARJALAINENS Ostjakisches Wörterbuch, bearbeitet und herausgegeben von Y. H. TOIVONEN. LSFU X/I—II. Helsinki 1948 [= KT]), részben pedig nyelvtani feljegyzéseiben (Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten von K. F. KARJALAINEN, bearbeitet und herausgegeben von E. VÉRTES. MSFOu. 128. Helsinki 1964) lett kiadva, az utóbbié nemrég jelent meg értékes keleti osztják szótárában (Словарь восточнохантийских диалектов. Ленинград 1981). A KT előszavának tanúsága szerint (KT XVI. 1.) 77 oldalnyi szöveget is följegyzett Karjalainen, amely talán belátható időn belül végre közkinccsé lesz. Úgy érzem, sem most, sem annak kiadását követően nem mondhatunk le semmiféle obi-ugor anyagról sem, még ha csak ilyen kis morzsákról van is szó, mint az alábbi szövegpublikáció, hiszen aligha nyílik lehetőség helyszíni gyűjtésre indulni, mielőtt végleg elhalna a vogul és az osztják szó.

Egyelőre tehát csak Kalinina gyűjtéséből állnak rendelkezésre összefüggő szövegek ezen dialektus tanulmányozására, amely voltaképpen szinte teljesen azonosnak tűnik a vachi (V) nyelvjárással. Hangtani téren talán az egyetlen lényeges különbség köztük az U/FU *s-/*š- eltérő képvisellete: V *l-*, Vj. *θ-* előtt és *j-* más magánhangzó előtt. Morfológiai téren a többes számú 1. személyű személyjelnek és -ragnak a V-ben (labiális magánhangzó +) *γ*, míg a Vj.-ben (magánhangzó +) *w* a hangalakja. Morfonológiailag lényeges eltérés: a paradigmikus magánhangzó-váltakozás a V-ben sokkal közönségesebb, mint a Vj.-ben; ha fennállnak a váltakozás feltételei, a V-ben legtöbbszörre be is következik, míg Karjalainen gyűjtésének tanúsága szerint a váltakozás a Vj.-ben legtöbbszörre elmarad. Arról korai volna nyilatkozni, van-e valamilyen lényeges mondattani eltérés a legkeletibb nyelvjárás e két változata között.

Kalinina szövegeinek hangtani sajátosságairól a lejegyzés elnagyoltsága hөvetkeztében a részletekre vonatkozóan nehéz volna valami biztosat mondani, a Karjalainen rögzítette állapottól eltérőre rámutatni. Annyit mégis meg merek kockáztatni, hogy a *l* realizációja *č* a 2., 3., 4., 5. és 6. szöveg közlőjének nyelvében (a szurguti csoporthoz tartozó tromagani nyelvjárásban is *č* van a többi keleti nyelvjárás *l*-je helyén, l. HONTI: ALH 27: 273), az 1. szövegben viszont többszörre *l*-vel találkozunk. Karjalainen adataiban is

többször jelentkezik *tš* nem szókezdő *t* helyén. E szövegekben még ritkább az első szótagi alsó nyelvallású magánhangzót tartalmazó tövekben a paradigmikus magánhangzó-váltakozás, mint Karjalainen eddig publikált anyagában, ebben az alább közlendő anyagban ti. csak a felszólító módú igealakokban fordul elő, míg az időjel nélküli múltból szinte csak a tematikus igék köréből van rá példa: *kolayšn* 'meghalt' (3/16), vö. *kälakal* ua. (3/2). Feltűnően gyakoriak a *γäl/yal*, *käl/kal* inchoatív képzővel ellátott igék, ezek olykor a beálló, olykor meg talán a momentán-inchoatív cselekvésre utalnak.

Kalinina szövegeinek e folyóiratban történő (újbóli) publikálásával, az eredeti feljegyzés szerinti és az általam fonematikusan átírt változat egymás mellett közlésével mindenekelőtt az a célom, hogy a megszerezhetetlen kiadványokból átmentsem és a kutatók rendelkezésére bocsássam őket. Szükségem vélem az eredeti, cirill betűs anyagot is szinte betűhív formában közölni. A cirill betűs eredetin nagyon kevés módosítást hajtottam végre: csak azokat a betűhibákat javítottam, amelyeknek sajtóhiba voltában szinte teljesen biztos vagyok; az egyéb hibákat és a következtlenéseket jobbnak láttam nem kiigazítani; a központozáson csak akkor változtattam, ha az értelem szerint számokkal elkülönített mondatok ezt feltétlenül szükségessé tették. A betűket egységesítettem: az *ü* hang jelölésére — ha nem hallotta félre — Kalinina legtöbbsnyire az *ü*-t használta, amely helyett a cirill betűs szövegben *ÿ*-t írok; majdnem teljes következetességgel a latin rendszerű *abc j* betűjét alkalmazza a *j* hang jelölésére, ehelyett én az egyszerűség végett cirill *ÿ*-t írok; az 1. szövegben a palatális hangrendű szók *k*-ját cirill *к*-val, a veláris hangrendű környezetben jelentkező *k*-t pedig latin *k*-val írja viszonylag következetesen, e kettő helyett is célszerűbbnek láttam a megfelelő cirill betűt használni, tehát a *к-т*. Kalininának az első szöveg végén a transzkripcióra vonatkozóan közölt megjegyzéseit szó szerint idézem. „Сочетание букв *нг* означает заднеязычный носовой звук; *γ* — заднеязычный звонкий шелевой: *ли н* — альвеолярные; *к* глубокий задеязычный звук; ’ обозначает мягкость согласного, после которого знак поставлен; *ä* — широкий гласный э, переднего ряда, нижнего подъема; *ö* — переднеязычный лабиализованный гласный среднего подъема, подобный немецкому *ö*; *ü* — переднеязычный огубленный гласный верхнего подъема, подобный немецкому *ü*; *ɤ* — редуцированный гласный” (a lentebb leírt forrás 92. lapján). A ' jel feltehetőleg a rá következő szótag magánhangzójára eső főhangsúlyt hivatott jelölni, tehát pl. '*manal* → *ta'pal* 'tavalý', *кə'лакaл* → *käla'kal* 'meghalt', amelynek megadását az átírt szövegben feleslegesnek tartom, vagyis: *tapal*, *kälakal*. — Kalinina csak a 2–5. szövegek mondatait látta el sorszámokkal, ezek azonban nem az általa közölt mondatok sorszámjai, hanem csak arra utalnak, hogy az általuk bevezetett mondatok TERĚŠKIN szövegeiben hányadik mondatnak felelnek meg (erről l. lentebb); az itt közölt összes szöveg mondatainak számozása csak az egy-másutániságot, a sorrendiséget mutatja, és céloom vele a cirill és latin betűs változat megfelelő részeinek, ill. a fordításnak az összevetését megkönnyíteni. A szövegek latin betűs, fonematikusan átírt változatának közlése azért célszerű, mert így — az eredeti egyidejű megjelentetésével — lehetséges a hibás adatok korrigálása, továbbá a tudományos feldolgozást megkönnyíti az ismert és olvasható íráskép.

A latin betűs átírás a Karjalainen gyűjtötte anyag alapján a W. STEINITZ által kidolgozott fonematikus transzkripciónak felel meg azzal a különbséggel, hogy nem első szótagban a redukált magánhangzót a szó hangrendjétől füg-

gően *â*-nak, ill. *ə*-nek írom. Kerek zárójelben közlöm azon hangokat jelölő betűket, amelyek hiánya a cirill betűs szövegben feltehetőleg fonetikai okokkal magyarázható, pl. *'амыкалкэн* → *amâ(t)kalkên* 'állítottak, ültettek' (Karjalainennál 'felelne meg a hiányzó *t*-nek: **amâ'kalkên*). Ugyancsak kerek zárójelben adom meg az instrumentalis-comitativus és az instructivus ragjának *t*-jét is (ezek Karjalainen Vj. anyagában is legtöbbszörre már csak ' jellel vannak visszaadva, valamint Terëskin gyűjtésének tanúsága szerint a V nyelvjárásban is gyakrabban hiányoznak, mint a századfordulón). Pár esetben az átírt változatba szögletes zárójelbe véve beírtam az általam feltétlenül szükségesnek vélt kiegészítéseket. Mivel Kalinina lejegyzése annyira elnagyolt, hogy szinte minden második-harmadik szóalak igényelne valamilyen kommentárt, a legsúlyosabb hibákat is megjegyzés nélkül, a latin betűs részben javított változatban közlöm, pl. *ч'о'роску т'ялкэн 'колым пай* → *töras-kujjën täjalkên kolâm päy* 'a két kereskedőnek (ti. a kereskedőnek és a feleségének) három fia van' (6/2), *mänä 'н'ылымътъ ал мэнл'эмкäl* → *mänä 'nylkmätäy al mënlymkäl* 'a nyolcadik évemben jártam' (3/1). Olyankor is a Karjalainen-féle anyag alapján várható alakot írom, amikor a Kalinina közölte változat helyességét sem merem teljes bizonyossággal kétségbe vonni, pl. az 1. szövegben az időjel nélküli múlt idejű igealakok e. sz. 3. sz. alakjában a szabályos *-ауы/-äyъ* személyrag helyett gyakorta található *-ауы/-äyу* is, ilyenkor mindig a Karjalainen-féle gyűjtésben is rögzített *-ауы/-äyэн* végződést írom. Az eddigi forrásokban nem adatolt szavak helyes olvasata Kalinina transzkripciójából nem állapítható meg, ezért az ilyen szókra a latin betűs változatban kerek zárójelbe vett kérdőjellel hívom fel az olvasó figyelmét. Mindössze három esetben nem boldogultam a Kalinina közölte adatokkal, ezek helyét a latin betűs szövegben kipontoztam, de e szavakat is felvettem a szójegyzékbe az esetben nem boldogultam a Kalinina közölte adatokkal, ezek helyét a latin betűs szövegben kipontoztam, de e szavakat is felvettem a szójegyzékbe az eredeti írásmódot megtartva.

Még szeretném emlékeztetni e közlemény felhasználóját arra, hogy több mint egy évtizeddel ezelőtt ERDŐDI JÓZSEF és KECSKEMÉTI ISTVÁN is érdekesnek látta az 1. számú szöveget transliterált változatban felhasználhatóvá, közkinccsé tenni (Ein Märchen im Vasjugan-Dialekt des Ostjakischen. UAJb. 42 [1970]: 156–162). Erdődi és Kecskeméti ugyan fonematikus transzkripcióként aposztrofálta átírását, de hogy mennyire nem az, hadd igazolja egy kimagadott töredék Kalinina eredeti lejegyzésében (a), Erdődi és Kecskeméti transliterációjában (b) és az általam alkalmazott átírásban (c):

- a) *эялнэ нук этэмкэлвэл мын' пэлакына*
 b) *эялнэ нук етэмкэлвэл мэн' пэлакэна*
 c) *ěj-lä(t)nə nuk-etémkälvəl mɛn'-pälakina(t)*
 'egyszer (csak) felbukkan egy ócska dobozzal'

Részint ez a körülmény, részint pedig a Kalinina szövegében levő hibák javítatlanul hagyása, a helyenként tapasztalható téves vagy pontatlan fordítás készített arra, hogy ezt a szöveget is közöljem javított és földolgozott formában.

A szövegek lelőhelye és a közlők:

1. Хантыйская сказка. Языки и топонимия Сибири. I. Томск 1966. 88–95. Kalinina ezt (a nálam 1. számú) szöveget 1957-ben a Tomszki terület

novovaszjugáni kerületének Kuntiki nevű településén jegyezte le az akkor 26 esztendőös VENIAMIN ILIČ VILKIN nevű osztjától, aki a gyűjtő szerint jól tudott mind osztjákul, mind oroszul.

2. Хантыйские тексты. Языки и топонимия Сибири. II. Томск 1970. 19—27. Itt négy szöveget közölt Kalinina (a jelen publikációban ezek a 2., 3., 4. és 5. számúak), ezek voltaképpen az N. I. ТЕРЁШКИН Очерки диалектов хантыйского языка (Часть первая. Ваховский диалект. Москва—Ленинград 1961) c. könyvében levő első négy szöveg (i. m. 99—108) orosz fordításának a vaszjugáni osztjákra történt („vissza”)fordításai. Ezeket Kalinina 1966-ban írta le Novij Vaszjugán településen a következő osztják „fordítók” közreműködésével: IVAN KONDRATEVIČ MOGUTAEV (szül. 1917), USTIŃJA SEMĚNOVNA ARACHPAEVA (szül. 1898), ANIŠJA JAKOVLEVNA KARMAŠEVA (szül. 1908).

3. 'Колым паҭ «три сына» (хантыйская сказка). Языки и топонимия Сибири. III. Томск 1970. 45—60. A szöveg közlője az 1899-ben Timelga községben született és a Tomszki terület kargaszoki kerületének Ajpolovo településén élő ALEKSANDR NIKOLAEVIČ BARDIN, aki osztják anyanyelvét és az orosz egyformán jól beszélte.

Végezetül szójegyzékben összefoglalva közlöm e hat szöveg szókincsét. A követett abc: V (= a, ä, e, i, ĭ, џ, o, ö, ő, u, ü, ä, ő, ё, ő), č, j, ž, γ, k (g), l, l, l, m, n, ŋ, ŋ, η, p, r, s, š, š (ž), t (d), t, w. Az első szótagi magánhangzójukban eltérő, egy tőből származó szokat önállóan közlöm, de „~” jellel utalok összetartozásukra; a különféle képzett alakokat — ha első szótagi magánhangzójuk megegyezik — egy szócikkben adom meg. Ha egy névszó alapszava a szövegekben nincs adatolva, a szócikk végén Karjalainen följegyzésében szögletes zárójelben és „<” származtatási jellel azt is idézem.

Köszönetet mondok GERT SAUERNAK, SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE-NAK és CSEPREGI MÁRTÁNAK, akik voltak szívesek az alábbi szövegeket elolvasni és segítséget nyújtani néhány problematikus hely értelmezésében.

Szövegek

(Az alábbiakban egymás mellett olvashatók az eredeti lejegyzésű szövegek,
latin betűs fonematikus átírásuk és a magyar fordítás.)

1.

йунгк йогън канънгъ, мѳнгк йогън канънгъ

(1) вѳлкалкън имкърѳт'кън. (2) ими т'эл торма вауънтъвѳл. (3) рѳт' т'эл кѳр оутына ѳлавѳл. (4) ими н'ѳн' йоу тувѳл, илкън, ос ѳлынтѳлкън кѳр оутыйа. (5) ѳйлѳнъ йауънъ н'ѳнъ ѳнтъ мѳйилкъллил. (6) толлоувѳлт, рѳт'ѳн вѳрѳти. (7) ими йисмин йоу йоуѳлкълвѳл. (8) „нѳнг рѳт'ъ мѳтѳли вѳрѳ, йауънъ мин н'ѳн'ъ пѳ ѳнтъ мѳйисит.

(9) рѳт' нук кѳлкълвѳл кѳр оутыйоу. (10) йѳймѳл выуылкъллѳтъ, т'уѳлѳ йоуолкъллѳтъ. ван оутыйа пѳнмын, мѳнкълвѳл. (11) йом т'уѳлѳ ѳуѳкълвѳл, кѳсѳвѳ вѳркълвѳл. (12) вѳн пѳуѳл сѳккълвѳл кѳсѳвѳкѳу, мѳнкълвѳл, оу н'ѳуѳрѳлтъ йууѳтъ, йѳркъллѳтъ. (13) т'а н'ѳуѳрѳлтѳнтѳл, т'у н'ѳуѳрѳлтѳнтѳл, мѳу нуу кичѳутъуѳлкълвѳл, йунгк нук этъмкълвѳл, сѳмѳл н'ѳрѳуѳки.

(14) йѳуѳ йолоуѳл: (15) „мѳуѳли нѳнгъ масѳл?" (16) рѳт' йѳуѳ толъу-кълвѳл: (17) „мѳнѳ мѳтѳ мын' пѳлакы мѳйи." (18) йунгк ыллатънтъуѳлкъл-вѳл. (19) йѳу мѳуи вѳн лѳмитѳл, коу лѳмитѳл, ѳйлѳнъ нук этъмкълвѳл мын' пѳлакына. (20) рѳт'ъ мѳуѳлкъллѳтъ, йѳуѳ йолоуѳл: (21) „итѳн ѳс м уйна пѳна, толка: (22) »мѳнѳ мѳтѳликъ йѳнгѳн йѳуѳ, ѳнтъ йѳнгѳн ѳл йѳуѳ.«

(23) рѳт' ос мѳнкълвѳл. (24) итѳн мын'али ѳс уѳла пѳнкъллѳтъ. (25) номлымтъуѳлкълвѳл: (26) „мѳнѳ мѳтѳликъ йѳнгѳн йѳуѳ, ѳнтъ йѳнгѳн ѳл йѳуѳ." (27) йѳу мѳуи вѳн войнгѳлауѳн, коу войнгѳлауѳн, ѳйлѳнъ нук вѳрѳм-тѳнтѳлнъ котѳл илѳ варѳл — конѳк, кѳрѳл илѳ варѳл — конѳк. (28) катѳлнъ т'уумын йѳм ни, сѳнгънъ ѳй вит'ѳлнъ ѳртѳ, ѳй сѳуѳлнъ ѳртѳ. (29) ни йѳуѳ йолоуѳл: (30) „нук кѳлѳ т'ѳ, сѳнгк котл йора пѳтѳс. (31) йау коуѳн вѳртѳ мѳнкѳсѳт, нѳнг кола войуѳн. (32) рѳт' нук кѳлкълвѳл, нингънъ пан'а тууѳлкъл-лѳтъ, л'ѳуытыуѳлкъллѳтъ, ко йѳм ворѳв йѳуѳ киркълвѳл, ко йѳм йѳрнѳс ѳнкъл-вѳл, сапык йѳм киркълвѳл. (33) ѳси т'ораску йѳм иуѳс иуѳлкъллѳкън.

(34) том пѳлѳуънъ кѳнѳ ат' чѳнчѳ мѳнѳуи, тѳм пѳлкѳ лѳуѳмкълвѳл. (35) полгън камт'ѳв рѳт' т'уумын йѳм кат амтауѳн. торѳлнг вайѳу порѳрѳлнтѳл

1.

Az őrđög folyójánál, az erdei szellem folyójánál

(1) Volt két öregember. (2) Az asszony mindig az istenhez imádkozik. (3) Az öregember állandóan a kemencén hever. (4) Az asszony kenyeret hoz be, esznek, ismét lefekszenek a kemencére. (5) Egyszer (csak többé) nem adnak nekik az emberek kenyeret. (6) Azt mondják: „Dolgozzon az öreged!” (7) Az asszony sírva hazamegy. (8) „Te, öreg, dolgozz valamit, az emberek kenyeret sem adtak nekünk.”

(9) Az öreg fölkel a kemencéről. (10) Fogja a fejszóját, jól megélesíti, a vállára téve elindul. (11) Zelnicét jócskán vág, vesszőket készít. (12) Egy rövid hevedert fon a vesszőkből, elindul, a fákkal áradást kelt (?). (13) Amint így ringatja, ringatja, lassanként előbukkan a föld, megjelenik egy őrđög, a szeme izzik.

(14) Mondja: (15) „Mi kell neked?” (16) Az öreg válaszol neki: (17) „Adj nekem valamiféle ócska dobozt!” (18) Az őrđög alámerül. (19) Rövid ideig időzik el, vagy hosszú ideig időzik el, egyszer (csak) fölбukkan egy ócska

1.

junŋ jɔɣən kanəŋnə, mōŋk jɔɣən kanəŋnə

(1) *wälkaləkən im-iki rälkən.* (2) *imi tel torma waɣəntəwəl.* (3) *rät tel kōr oytinə ālawəl.* (4) *imi nān jɔɣ-tuwəl, ilkən, os ālētälkən kōr oytāja.* (5) *ēj-lä(t)nə jaɣnə nān(t)ə əntə məjilkällil.* (6) *töläɣwält: „rätän weräti!”* (7) *imi ismin jɔɣ-jöyalkəlwəl.* (8) *„nōŋ, rätä, mētäli wērä, jaɣnə min(t) nān(t)ə-pə əntə məjimsil.”*

(9) *rät nuk-külkəlwəl kōr oytəjɔɣ.* (10) *jājmal wě(j)ɣilkällətə, tʲɪɣ(ə)lä jöyā(t)lkällətə, wan oytāja pänmin mēnkəlwəl.* (11) *jəm tʲɪɣ(ə)lä öɣə(t)kəlwəl, kōswä(t) werkəlwəl.* (12) *wāŋ püɣəl sökkəlwəl kōswätöy, mēnkəlwəl, öɣ nōyā-rältə (?) juyät(t)ä, jörkällətə.* (13) *tu nōyärältəntal, tu nōyärältəntal mēy nuɣ-kičəyətəyalkəlwəl, junŋ nuk-etəmkəlwəl, seməl nūrəy-aki.*

(14) *jöyā joləɣwəl (?):* (15) *„mōɣəli nōŋä maswəl?”* (16) *rät jöyā töläɣ-kəlwəl.* (17) *„mänä mētä mēn-pälakī mēji!”* (18) *junŋ il-laytəntəyalkəlwəl.* (19) *jöy mōyi wāŋ lämitäl, kɔy lämitäl, əj-lä(t)nə nuk-etəmkəlwəl mēn-pälakina(t).* (20) *rätä mē(j)ɣilkällətə, jöyā joləɣwəl:* (21) *„itən äsəm ujnə pāna, tölka:* (22) *»mänä mētälkə jəŋän jəyā, əntə jəŋän äl jəyā!«”*

(23) *rät os mēnkəlwəl.* (24) *itən mēnäl'i äsəm-ujla pänkällətə.* (25) *nom-ləmtəyalkəlwəl:* (26) *„mänä mētälkə jəŋän jəyā, əntə jəŋän äl jəyā!”* (27) *jöy mōyi wāŋ wojŋiləyən, kɔy wojŋiləyən, əj-lä(t)nə nuk-werimtəntälə kotal ə-war(t)wəl, konək, kōral ə-war(t)wəl, konək.* (28) *katälə tu-mēn(t) jəm ni, süŋ(k)nä(t) (?) əj wifälə örtö (?), əj süɣälə örtö (?).* (29) *ni jöyā joləɣwəl:* (30) *„nuk-külä tš, süŋk kotəl jɔra pitəs!* (31) *jaɣ kɔɣən wertä mēnkəsət, nōŋ kōla-wojujən”.* (32) *rät nuk-külkəlwəl, niŋnə paŋa tuɣilkällətə, loytəyalkällətə, ku jəm worəw jöyā kirkəlwəl, ku jəm jernäs ən(t)kəlwəl, sapək jəm kirkəlwəl.* (33) *əsi tō-ras-ku jəm iɣwas iɣalkälləkən.*

(34) *tom pełəɣnə künä at čōŋčä mēnəɣən, tem pełkä läɣəmkəlwəl:* (35) *po-lən-kamtw-rät tu-mēn(t) jəm kat amtəyən, töləŋ wajəɣ pörəyləntal säɣi(t)*

dobozzal. (20) Oda adja az öregnek, mondja neki: (21) „Este tedd a fejed alá, mondd: (22) »Ha leszel a számomra valamivé, (hát) légy, ha nem leszel, (hát) ne légy!«”

(23) Az öreg hazamegy. (24) Este a kis dobozt a vánkosa alá teszi. (25) Gondolja: (26) „Ha leszel a számomra valamivé, (hát) légy, ha nem leszel, (hát) ne légy!” (27) Rövid ideig aludt vagy hosszú ideig aludt, egyszer amikor fölébred, kinyújtja a kezét, meleget érez, kinyújtja a lábát, meleget érez. (28) A házában egy olyan szép nő van, éppen olyan szép, éppen olyan gyönyörű, mint a nap (?). (29) A nő mondja neki: (30) „Kelj föl hát, dél van (tkp. a nap [’Sonne’] a nap [’Tag’] közepére jutott)! (31) Az emberek rég dolgozni mentek, te elaludtál.” (32) Az öreg fölkel, a nő a szaunába vezeti, megmosdatja, a férfi szép nadrágot húz magára, szép inget vesz föl, csizmát, jót húz fel. (33) Olyan finom ételt esznek, mint egy kereskedő.

(34) A túlsó oldalon Känä kiment az udvarra, erre tekint: (35) a Kenderkorbács-Öreg milyen szép házat épített, (mintha) egy repülő madarat után-

сзуы кэнчыи. (36) кәнә нурзүтзүлкълвэл кан рәт'ә, сэмәл йойз чокгьсллтз. (37) „энкътанг нонг кан вьсэн, катан пан'. полэн камт'ыв рәт' т'умын йэм кат вэрәүһн.”

(38) кәнә тауныл нурзүтзүлкълвэл рәт'ә, көр понгла ымгълвэл. (39) тыула-таула кыл'т'зүтвэл, автз мунглали кәскгълвэл, кармана нурмыл'тз-зүлкъллтз, кана нурзүтзүлкълвэл, кан сэм йойз чокгьсллтз. (40) „энкътанг нонг кан вьсэн, нонг понгланнз сөнг әнгкъл, полэн камт'ыв рәт' т'умын йэм ни кәсәүһн. (41) нонг кан вьсэн, т'иминт ни знтз кәсвэн.” (42) „йуууси кисәти.”

(43) чымәл вьлкгълвэл, йэм иувьс тәтзүвэркгълвэл, кәнәкз йолоувэл. (44) „йилә полэн камт'ыв рәт'ә, йуууси тәү йзүәти.” (45) кәнә нуруутыуылкгъл-вэл, оуны понлымтзүлкгъллтз, зй көрзл кана, зй көрзл көмэн: (46) „полэн камт'ыв рәт', канз нонгз вауьс.” (47) йдүә йолоувэл: (48) „кан мөунз мәнә йэм сэмнз лиуәүи, тәм новотонтзрам вьлмам, йэм сэмнз знтз ләүмтгьс.” (49) рәт' чәунтзүлкгълвэл, нингәл йдүә йолоувэл: (50) „мөүлә мьнвэн? (51) йокгн пз зй т'у интөт.” (52) көты вэрэмтзли, канз касы вауль.

(53) рәт' мзнкгълвэл кана. (54) канз чәй интә амыкгъллтз. (55) рәт' зй кэм кә көүлкгн иуьлкгълвэл йьнгк. (56) кунтз т'у йьнгк йзүилэм куйһн? (57) пшткгълвэл, чөкин-чөкин ползсвэл. (58) кәнәнз канпгунз каүрэмтзүлкгъллтзһн, вьлкз рькзтзүлкггъллтзһн, вьтл уйна мын' пьлакали. (59) йалымын нурзүл-тзүлкггъллтзһн йоуна.

(60) рәт' йдү мөүи вән войнгзлауь, кэм ко войнгзлауь, зйланз нуу вэрэмтзүлкггълвэл. (61) ни знтим, кат зт'зү, йьлкали ләлмзлвэл, пьш көл. (62) ими йдүә йолоувэл: (63) „мә йууэм тдүтә әл ивти.”

(64) конзүмтзүлкггълвэл, ос мзнкггълвэл, оу н'оүгьрәлтз тзүйә. (65) т'у н'оүгьрәлтзһнтзл, т'у ноүгьрәлтзһнтзл, зйланз йунгк нук этэмкггълвэл. (66) „мдүөли нонгз масвэл?” (67) „мәнә масвэл мын' пьлак.” (68) йунгк ыллаутзһн-тзүлкггълвэл. (69) йдү мөүи вән ләмитәл, коу ләмитәл, зйланз нук этэм-кггълвэл мын' пьлакына. (70) рәт' выуьлкггъллтз, йоуна мзнкггълвэл.

(71) итгн зьынтынталнз зсм уйла пзнкгггъллтз: (72) „мәнә мзтәликз йьнгән йзүә, знтз йьнгән ал йзүә.” (73) йдү мөүи вән войнгзлауьһн, кэм коу войнгзлауьһн, зйланз нуу вэрэмтзүлкгггълвэл. (74) көтәл илз варвэл — т'умын

zott volna. (37) Känä fut a cärapóhoz, szemére veti: (37) „Hät nem te vol-näl-e a cär, a házad mint egy szauna, a Kenderkorbács-Öreg olyan szép házat csinált!”

(38) Känä átfut az öreghez, leül a kemence mellé. (39) Ide-oda forgoló-dik, észrevesz egy kis hajcsomót, zsebre dugja, a cärhöz fut, a cär szemére veti: (40) „Hät nem te volnäl-e a cär, te melletted (mégis csak) egy szét-égett (?) tuskó van, a Kenderkorbács-Öreg (pedig) milyen szép nót talált. (41) Te cär vagy, (de) ilyen szép nót nem találsz.” (42) „Hadd találjon!”

(43) Eltelik egy kis idő (tkp. él egy keveset), finom ételt készít, így szól Känähez: (44) „Menj át a Kenderkorbács-Öreghez, jöjjön át!” (45) Känä átszalad, kinyitja az ajtót, az egyik lába a házban, a másik kint van (és mond-ja): (46) „Kenderkorbács-Öreg, a cär hívott téged.” (47) Mondja neki: (48) „A cär miért nézett rám (most) jóságosan, (amikor) eddigi életemet leélve soha nem nézett jó szemmel?!” (49) Az öreg készülődik, a nő mondja neki: (50) „Miért mész? (51) Itthon is éppen olyan finom étel van.” (52) Mit lehet tenni, a cär hivatja az embert . . .

känčäji. (36) känä nörəytəyalkəwəl kan-rätä, semal jəj(t)ä čökəslältä: (37) „...; nön kan wäsən, katan əsi pañ, polən-kamfəw-rät tu-min(t) jəm kat werəyən!”

(38) känä təypil nörəytəyalkəwəl rätä, kər pəŋla iməhwəl. (39) təy(ə)lä-təy(ə)la kəlləyətəwəl, awti mun(kə)lali kəskəwəl, karmana nörmiltəyalkəllətə, kana nörəytəyalkəwəl, kan sem jəj(t)ä čökəslältä: (40) „...; nön kan wäsən, nön pəŋlannə sön (?) əŋkal, polən-kamfəw-rät tu-min(t) jəm ni kəsəyən. (41) nön kan wäsən, ti-mint ni əntə kəsəwən.” (42) „jəy əsi kisäti!”

(43) čiməl wəlkəwəl, jəm iywəs tətəy werkəwəl, kənükä joləywəl (?): (44) „jələ polən-kamfəw-rätä, jəy əsi təy jəyätä!” (45) känä nörəytəyalkəwəl, əypə pəŋ(č)ləmtəyalkəllətä, əj kərəl ka(t)nə, əj kərəl kəmən: (46) „polən-kamfəw-rät, kannə nönə(t) wayəs”. (47) jəyä joləywəl: (48) „kan möyənə mänä jəm semnä(t) liyəyən, tem nowät-ontəram wəlmam jəm semnä(t) əntə ləyəmtəs?!” (49) rät čəyintəyalkəwəl, niŋəl jəyä joləywəl (?): (50) „möy(ə)lä mənəwən? (51) jəkən-pə əj-tu int-ot.” (52) kəti werəmtəli, kannə kəsi wayli...

(53) rät mənəkəwəl kana. (54) kannə čəj intä amə(t)kəllətä. (55) rät əj kəm kə(t) kəyalkən iyalkəwəl jəŋk. (56) kuntə tu kəŋk jəyiləm kujəl?! (57) petkiləwəl, čökin-čökin pölə(γ)swəl. (58) kənənə, kan pəyənə kəyərəmtəyalkəllətən, wälaka rəkəyalkəllətən, wät(ə)l ujnə miŋ-pälakali. (59) jaləmən nörəyaltəyalkəllətən jəypa.

(60) rät jəy möy(ə)li wən wojŋiləyən, kəm koy wojŋiləyən, əj-lä(t)nə nu-y-weriməyalkəwəl: (61) ni əntim, kat etəy, jülkalə läləwəl, pəs kəl!... (62) imi jəyä joləywəl: (63) „mä juyim töytä əl iwti!”

(64) kəyərəmtəyalkəwəl, os mənəkəwəl əy nörəyaltə təyəja. (65) tu nörəyaltəntal, tu nörəyaltəntal əj-lä(t)nə juŋk nuk-etəmkəwəl: (66) „möyəli nönə maswəl?” (67) „mänä maswəl miŋ-pälakä!” (68) juŋk il-ləyintəyalkəwəl. (69) jəy möyi wən lämitäl, koy lämitäl əj-lä(t)nə nuk-etəmkəwəl miŋ-pälakina(t). (70) rät wə(j)yilkəllətə, jəypa mənəkəwəl.

(71) itən əlntəntalnə əsəm-ujla pänkəllətä: (72) „mänä mətəlika jənən jəyä, əntə jənən əl jəyä!” (73) jəy möyi wən wojŋiləyən, kəm koy wojŋiləyən, əj-lä(t)nə nu-y-weriməyalkəwəl. (74) kətəl ilə-war(t)wəl, tu-min(t) kəŋək, kərəl

(53) Az öreg megy a cārhoz. (54) A cār leülteti teát inni. (55) Az öreg egy vagy két pohárral ivott vodkát. (56) Mikor ihat egy (ilyen ide) jött öreg ilyen vodkát?! (57) Berúg, alig-alig piheg. (58) Känä és a cār fia megragadják, (hazaviszik) földobják az ágyra, a hálóhely alatt (ott) az ócska kis doboz. (59) Ellopván hazaviszik.

(60) Az öreg maga vagy rövid ideig aludt, vagy sokáig aludt, egyszer fölébred: (61) a nő nincsen, a ház hideg, ő alig kap levegőt, oh az ördög (vinné el)!... (62) Az asszony mondja neki: (63) „Az én fámat ne tüzeld el (tkp. ne etesd el)!”

(64) Fölmelegszik, ismét elindul az árkeltő helyre. (65) Amint ringatja, ringatja (a fákat), egyszer fölbukkan az ördög (és kérdi): (66) „Mi kell neked?” (67) „Nekem egy ócska doboz kell!” (68) Az ördög alámerült. (69) Rövid ideig tartózkodott (lenn) vagy sokáig tartózkodott (lenn), egyszer megjelenik egy ócska dobozzal. (70) Az öreg elveszi, hazaindul.

(71) Este lefekvéskor a vánkosa alá teszi (a dobozt és gondolja): (72) „Ha leszel a számomra valamivé, (hát) légy, ha nem leszel, (hát) ne légy!” (73) Rövid ideig aludt, vagy hosszú ideig aludt, egyszer csak fölébred. (74) Kezét nyújtja, olyan meleget érez, a lábát kinyújtja, olyan meleget érez.

конѣк, корѣл илѣ варвѣл — т'умын конѣк. (75) катлѣнѣ т'умын йѣм ни коуѣлылѣл. (76) мѣлауѣн вѣллауѣн т'умын йѣм ни, тѣлмѣт тул нингѣ йѣм ни. (77) ни йѣдѣ йолоуѣл: (78) „т'ѣ нук кѣлѣ, сѣнгк котл йора питѣс. (79) йау вѣртѣ мѣнѣт. нѣнг кола войуйѣн.” (80) рѣт' нук йукумкѣлѣл, нингнѣ пан'а тууѣлкѣлѣлтѣ, пан'а л'оуѣтыуѣлкѣлѣлтѣ, йѣм ворѣв киртѣвтѣуѣлкѣлѣлтѣ, йѣм йѣрнѣс ѣнкѣлѣлтѣ, йѣм иуѣс, йѣм кул иуѣлкѣлѣлкѣн.

(81) кѣнѣ том пѣлѣунѣ ап' чѣнчѣ мѣнѣуи, тоуна лѣуѣмкѣлѣл, полѣн камт'ѣв рѣт' кат кѣскѣлѣлтѣ. (82) кана нурѣутѣуѣлкѣлѣл, кана йолоуѣл: (83) „нѣнг мѣуи кан вѣсѣн, катан ѣси сѣнг пан'.” (84) полѣн камт'ѣв рѣт' т'умын йѣм кат амтав.” (85) кан йолоуѣл: (86) „йуууси ылтати”.

(87) кѣнѣ рѣт' нурѣутѣуѣлкѣлѣл, кѣр понгла локкынтѣуѣлкѣлѣл. (88) тыула-таула кыл'т'ѣутѣл, автѣ мунглали кѣр понгѣлнѣ кѣскѣлѣл, кармана нурмыл'тѣуѣлкѣлѣлтѣ, кана нурѣутѣуѣлкѣлѣл, кан сѣм йѣйѣ чокѣслѣлтѣ. (89) „ѣнкѣтанг, нѣнг мѣуи кан вѣсѣн, нѣнг понгланнѣ сѣнг ѣнкѣл амысѣл; полѣн камт'ѣв рѣт' т'умын йѣм ни кѣсѣуи. (90) нѣнг, кан, т'умын ѣнтѣ кѣсѣн”. (91) „йуууси кисѣти”.

(92) кан ѣйлѣнѣ йѣм иуѣс тѣтѣуѣркѣлѣл, кѣнѣкѣ йолоуѣл: (93) „полѣн камт'ѣв рѣт' тѣу выуѣ”. (94) кѣнѣ нурѣутѣуѣлкѣлѣл полѣн камт'ѣв рѣт'ѣ. (95) ѣй кѣрѣл кѣмѣн, ѣй кѣрѣл кана: (96) „полѣн камт'ѣв рѣт', канѣ нѣнгѣ вауѣс.” (97) рѣт' чѣуинтѣкѣтѣуѣлкѣлѣл. (98) ни йѣдѣ йолоуѣл: (99) „мѣулѣ мѣнѣн? (100) йокѣн пѣ ѣй т'у интѣт.” (101) кѣты вѣрѣмтѣли, канѣ касы ваулѣт.

(102) мѣнкѣлѣл рѣт' кана. (103) рѣт' ѣй кѣм кѣ кѣуѣлкѣн йѣнг иуѣлкѣлѣл — питкѣлѣл. канѣ чѣй амыкѣлѣл. (104) рѣт' ѣй кѣм кѣ коуѣлкѣн йѣнгк иуѣлкѣлѣл — пимткѣлѣл. (105) кѣнѣнѣ кан пауѣн рѣт' каурѣмтѣмын, йѣу нурѣултѣуѣлкѣлѣлтѣн вѣлѣкѣ рѣкѣтѣуѣлкѣлѣлтѣн, вѣтл уйна мын' пѣлакали. (106) йалымын, тѣуѣлкѣлѣлтѣ.

(107) рѣт' йѣу мѣуи вѣн войнѣглауѣ, коу войнѣглауѣ, ѣйлѣнѣ нуу вѣрѣмтѣуѣлкѣлѣл. (108) т'умын ѣт'ѣу каталин. (109) ими йѣдѣ л'ѣуѣлѣл: (110) „мѣнѣ т'у канана”.

(111) рѣт' амыстѣл-амыстѣл, ос мѣнкѣлѣл оу н'оуѣрѣлтѣ тѣуѣйѣ. (112) т'у н'оуѣрѣлтѣнтѣл, т'у н'оуѣрѣлтѣнтѣл, ѣйлѣнѣ йунгк нук ѣтѣмкѣлѣл, сѣмѣл н'ѣрѣу, рѣт'ѣ йолоуѣл: (113) „мѣуѣли нѣнгѣ масѣл?” (114) „мѣнѣ мын' пѣлакѣ мѣйи мѣтѣ пѣуѣл.” (115) йунгк ыллауѣнтѣнѣ ѣлкѣлѣл. (116) йѣу мѣуи

(75) A házában egy olyan szép nő járkal. (76) Tegnap volt egy szép nő, (de) ez annál szebb nő. (77) A nő mondja neki: (78) „Nosza, kelj föl, dél van! (79) Az emberek dolgozni mentek, te elaludtál.” (80) Az öreg föl pattan, a nő a szaunába vezeti, a szaunában megmosdatja, szép nadrágba bújtatja, szép inget ad rá, finom ételt, finom halat esznek.

(81) Känä a túlsó oldalon kiment az udvarra, arrafelé tekint, megpillantja a Kenderkorbács-Öreg házáat. (82) Fut a cárhoz, mondja a cárnak: (83) „Te tán cár vagy, (mikor) a házad mintha egy leégett (?) szauna volna. (84) A Kenderkorbács-Öreg egy olyan szép házat épített.” (85) A cár mondja: (86) „Hadd építsen!”

(87) Känä átfut az öreghez, leereszkedik a kemence mellé. (88) Ide-oda forgolódik, észrevesz a kemence mellett egy kis hajcsomót, beledugja a zsebébe, fut a cárhoz, a cár szemére hányja: (89) „Hát nem te volnál-e a cár, te melletted (mégis csak) egy szétégett (?) tuskó él, a Kenderkorbács-Öreg olyan szép nőt talált. (90) Te, cár, olyant nem találsz!” (91) „Hadd találjon!”

ila-war(t)wāl, tu-mīn(t) koṅāk. (75) katalnā tu-mīn(t) jēm ni koṅā(t)lilwāl. (76) mālayāl wālayēn tu-mīn(t) jēm ni, temat(i) tōlniṅa(t) jēm ni. (77) ni jōyā jōlāywāl: (78) „ĕ nuk-külā, sūṅk kotāl jora pitās! (79) jay wertā mėnat, nōṅ kola-wojujān.” (80) rāt nuk-jōkīmkālwāl, niṅnā paṅa tuyīlkāllātā, paṅnā loyī-tāyālkāllātā, jēm worwa kirtawtāyālkāllātā, jēm jernās ēn(t)kāllātā, jēm iṅwās, jēm kul iyālkāllākān.

(81) kāmā tom pelāyānā at čōṅčā mėnāyān, toṅpa lāyāmkālwal, polān-kam-tiw-rāt kat kās-kāllātā. (82) kānā nōrāyāyālkālwal, kānā jōlāywāl: (83) „nōṅ mōyi kan wāsēn, katan ēsi sōṅ (?) pan. (84) polān-kam-tiw-rāt tu-mīn(t) jēm kat am-tayēn”. (85) kan jōlāywāl (?): (86) „jōy ēsi imtatī!”

(87) kāmā rātā nōrāyāyālkālwal, kōr pōṅla lokkīntāyālkālwal. (88) tēy(ā)lā-tay(ā)la kūtīyētāwāl, awtī muṅ(kā)lātī kōr pōṅlānā kās-kālwal, karmānā nōrmīl-tāyālkāllātā, kānā nōrāyāyālkālwal, kan sem jōj(t)ā čokāslātā: (89) „... , nōṅ mōyi kan wāsēn, nōṅ pōṅlānā sōṅ (?) āṅkāl amāswāl, polān-kam-tiw-rāt tu-mī(t) jēm ni kāsāyān. (90) nōṅ, kan, tu-mīn(t) ēntā kās-wān!” (91) „jōy ēsi kisāti!”

(92) kan ēj-lā(t)nā jēm iṅwās tātāy wer-kālwal, kāmākā jōlāywāl: (93) „po-lān-kam-tiw-rāt tēy wiyī!” (94) kāmā nōrāyāyālkālwal polān-kam-tiw-rātā. (95) ēj kōrāl kāmān, ēj kōrāl ka(t)nā: (96) „polān-kam-tiw-rāt, kānā nōṅā(t) wāyās”. (97) rāt čāyīntāyāyālkālwal. (98) ni jōyā jōlāywāl: (99) „mōy(ā)lā mėnwān? (100) jōkōn-pā ēj-tu int-ot.” (101) kōtī werāmtāli, kānā kāsī wāylāt(ā)...

(102) mėnkālwal rāt kānā. (103) kānā čāj [intā] amā(t)kālī. (104) rāt ēj kām kā(t) kōyālkān jēṅk iyālkālwal, petkīlwal. (105) kāmānā, kan pāyānā rāt kayrāmtāmin jōy-nōrāyāyālkāllātān, wālaka rēkatāyālkāllātān, wat(ā)l ujnā mėn-pālākālī. (106) jalēmīn tuyīlkāllātān.

(107) rāt jōy mōyi wāṅ wojṅēlayān, koy wojṅēlayān, ēj-lā(t)nā nuṅ-werim-tāyālkālwal: (108) tu-mīn(t) ēlāy katalīnā. (109) imi jōyā lōyā(t)wāl: (110) „mēnā kānāpa!”

(111) rāt amāstal, amāstal os mėnkālwal ōy nōyārāltā tāyāja. (112) tu nōyārāltāntal, tu nōyārāltāntal, ēj-lā(t)nā juṅk nuk-etāmkālwal, semāl nūrāy, rātā jōlāywāl: (113) „mōyāli nōṅā maswāl?” (114) „mānā mėn-pālākī mėji mėtā pōyāl!” (115) juṅk il-layīntāyālkālwal. (116) jōy mōyi wāṅ lāmītāl, koy lāmītāl,

(92) A cār egyszer finom ételt készít, mondja Känänek: (93) „Hívd ide a Kenderkorbács-Öreget!” (94) Känä szalad a Kenderkorbács-Öreghez. (95) Az egyik lába kint, a másik a házban van: (96) „Kenderkorbács-Öreg, a cār hív téged.” (97) Az öreg készülődik. (98) A nő mondja neki: (99) „Miért mész? (100) Itthon is éppen olyan finom étel van.” (101) Mit lehet tenni, a cār hívja az embert...

(102) Megy az öreg a cārhoz. (103) A cār leülteti teát inni. (104) Az öreg megiszik egy vagy két pohár vodkát, berúg. (105) Känä és a cār fia az öreget megragadva hazaviszik, földobják az ágyra, a hálóhely alatt ott az ócska kis doboz. (106) Elloppván elviszik.

(107) Az öreg rövid ideig aludt vagy hosszú ideig aludt, egyszer föl-ébred: (108) olyan hideg van a házikóban. (109) Az asszony szidja őt: (110) „Menj a cārhoz!”

(111) Az öreg ül, ül, ismét elmegy az árkeltő helyre. (112) Amint ringatja, ringatja (a fákat), egyszer fölbukkan az ördög, izzik a szeme, mondja az öregnek: (113) „Mi kell neked?” (114) „Adj nekem valamilyen ócska dobozt!” (115) Az ördög alámerül. (116) Rövid ideig tartózkodik ott vagy

вән ләмита́л, коу ләмита́л, гйла́нъ нук этъмкълвъл, мын'али рѣтѣ́ мълтѣ йо́уѣ йолоуѣл: (117) „но́нг ит'ѣ тѣу ѣл йо́уѣ, йо́нгѣн ма́ но́нгѣ илѣм.”

(118) рѣт' ѣоупа мѣнкълвъл. (119) ѣйлѣу-кѣлѣу йоу йо́уѣкълвъл. (120) итѣн ѣсм уйла пѣнкъллѣтѣ: (121) „ма́на мѣтѣлѣкѣ йѣнѣн йѣуѣ, ѣнтѣ йѣнѣн ѣл йѣуѣ.” (122) йо́у мо́уи вѣн войнѣглауѣ, коу войнѣглауѣ, ѣлйѣнъ нук вѣрѣмтѣуѣкълвъл. (123) котѣл илѣ варѣл, т'умын конѣк, кѣрѣл илѣ варѣл, т'умын конѣк. (124) нинѣгл йо́уѣ йолоуѣл: (125) „сѣнѣк котл йора питѣс, но́нг кола войуйѣн.” (126) рѣт' нук йуѣкымкълвъл. (127) нинѣгл пан'а тууѣлкъллѣтѣ, л'оуѣтыуѣлкъллѣтѣ, йѣм ворѣвѣ киртѣвѣтѣуѣлкъллѣтѣ, йѣм йѣрнѣс ѣнкълвъл, йѣм иуѣсѣс, йѣм кул иуѣлкъллѣтѣкѣн.

(128) ѣ канѣ том пѣлѣунѣ ат' чѣнчѣ мѣнѣуи. тоуна лѣуѣмтѣл, полѣн камт'ѣв рѣт' ѣс т'умын йѣм кат амтауѣ. (129) нурѣутѣуѣкълвъл, кан сѣм йо́уѣ чокѣслѣлтѣ: (130) „ѣнкѣтанѣ, но́нг мо́уи кан вѣсѣн, катан ѣсн сѣнѣ пан'.” (131) полѣн камт'ѣв рѣт' т'умын йѣи йо́унѣмѣ ос амтау кат.” (132) „йѣууѣси ѣмтат.”

(133) канѣ рѣт'ѣ нурѣутѣуѣкълвъл. кѣр понѣгла локкынтѣвъл. (134) тыула-тагла кыл'тѣутѣвъл, автѣ мунѣглѣли кѣскълвъл, кармана нурмылтѣуѣлкъллѣтѣ, кана нурѣутѣуѣкълвъл, кан сѣм йо́уѣ чокѣслѣлтѣ: (135) „ѣнкѣтанѣ, но́нг мо́уи кан вѣсѣн? но́нг понѣланнѣ сѣнѣк ѣнѣкѣл амысѣл. полѣн камт'ѣв рѣт' ос т'умын йѣи кѣсѣуи. (136) „йѣуууѣси кѣсѣт”.

(137) кан йѣм иуѣсѣс тѣтѣуѣвѣркълвъл, канѣкѣ йолоуѣл: (138) „йѣллѣ полѣн камт'ѣв рѣт'ѣ, толка, канѣ но́нгѣ вауѣс.” (139) канѣ рѣт'ѣ нурѣутѣуѣлкълвъл, оуѣпы понлымтѣуѣлкъллѣтѣ, ѣи кѣрѣл кѣмѣн, ѣи кѣрѣл кана, толѣл: (140) „кана но́нгѣ вауѣс.” (141) рѣт' чѣуинтѣкѣтѣуѣлкълвъл. нинѣгл йо́уѣ йолоуѣл: (142) „мо́уѣли тот каннѣ вѣртѣнѣ? йокѣн пѣ ѣи т'у интѣт, ѣи т'у йѣнѣк.” (144) кѣты вѣрѣмтѣли, канѣ касы вауѣл.

(145) кана мѣнкълвъл. (146) канѣ интѣ амыкъллѣ. (147) ѣи кѣм кѣ кѣуѣлкѣн йѣнѣк иуѣлкълвъл, питкълвъл. (148) тот ѣси чѣкин полѣсѣл. (149) канѣнѣ кан пауѣнѣ кауѣрѣмтѣуѣлкъллѣлѣ, йоуна нурѣуѣлтѣуѣлкъллѣлтѣ, вѣлѣкѣ рѣкѣтѣуѣлкъллѣлтѣн, вѣтл уйна мын' пѣлак йѣлымкъллѣлтѣн. (150) рѣт' йо́у мо́уи вѣн войнѣглауѣн, коу войнѣглауѣн, гйла́нъ нуу вѣрѣмтѣуѣлкълвъл. (151) т'умын ѣт'ѣу, ими йо́уѣ л'оуѣл: (152) „мѣнѣ, ос мѣнѣ т'у канана”. (153) рѣт' ѣйлѣу-кѣл-

hosszú ideig tartózkodik ott, egyszer előbukkan, az öregnek átadja a doboz-kát és mondja neki: (117) „Többé ide ne gyere, ha eljössz, fölfallak!”

(118) Az öreg hazamegy. (119) Csendben bemegey (a házba). (120) Este a vánkosa alá teszi (a dobozt és gondolja): (121) „Ha leszel számomra valamivé, (hát) légy, ha nem leszel, (hát) ne légy!” (122) Rövid ideig aludt vagy hosszú ideig aludt, egyszer fölébred. (123) Kezét kinyújtja, olyan meleget érez, lábát kinyújtja, olyan meleget érez. (124) A nő mondja neki: (125) „Dél van, elaludtál!” (126) Az öreg fölpattna. (127) A nő a szaunába vezet, megmosdatja, egy szép nadrágba bújtatja, szép inget ad rá, finom ételt, finom halat esznek.

(128) De Känä a túlsó oldalon kiment az udvarra, arrafelé tekintve (látja, hogy) az öreg ismét egy olyan szép házat épített. (129) Átfut a cárhoz, a cárnak a szemére hánnya: (130) „Hát nem te volnál-e a cár, a te házad (mégis csak olyan, mint) egy szétégett (?) szauna. (131) Az öreg (ugyanis) egy olyan szép házat épített magának.” (132) „Hadd építsen!”

(133) Känä átfut az öreghez, leereszkedik a kemence mellé. (134) Ide-

ěj-lä(t)nə nuk-etəmkəlwəl, mǐnəlǐ rätü mēlta, jǒyā jolǎywəl: (117) „nǒŋ itə tǎy ül jǒyā, jǒŋän mä nǒŋə(t) iləm!”

(118) rät jɔypa mēnkəlwəl. (119) əjłəy-kölləy jɔy-jǒyəkəlwəl. (120) itən əs(ə)m-ujla pānkəllätā: (121) „mänā mētälíkə jēŋän jēyā, ěnta jēŋän ül jēyā!” (122) jǒy mǒyi wāŋ wojŋilayān, koy wojŋilayān, ěj-lä(t)nə nuk-werimtayəlkəlwəl. (123) kǒtəl ilə-war(t)wəl, tu-mǐn(t) konāk, kǒrəl ilə-war(t)wəl, tu-mǐn(t) konāk. (124) niŋəl jǒyā jolǎywəl (?): (125) „sǔŋk kǒtəl jɔra pítas, nǒŋ kola-wɔjɔjən!” (126) rät nuk-jokǐmkəlwəl. (127) niŋna paha tuyǐlkəllätā, loyitǎyǎl-kəllätā, jēm worwa kirtəwtəyəkəllätā, jēm jernäs ěn(t)kəlwəl, jēm iywəs, jēm kul iyəlkəllätən.

(128) ä kǎnā tom peləyŋə at čǒŋčü mēnāyən, toypa lǎyəmtäl polən-kamtiw-rüt os tu-mǐn(t) jēm kat amtayən. (129) kǎnā nǒrəytəyəkəlwəl, kǎn sem jɔj(t)ə čǒkəslätā: (130) „... , nǒŋ mǒyi kǎn wāsən, katan ěsi sǒŋ (?)paŋ. (131) polən-kamtiw-rüt tu-mǐn(t) jēm jǒyŋümā os amtayən kat.” (132) „jǒy ěsi ěmtatǐ!”

(133) kǎnā rätü nǒrəytəyəkəlwəl, kǒr pǒŋla lokkǐntəwəl. (134) tǎy(ə)lǎ-tay(ə)la kǐltǎyətəwəl, awti muŋ(kə)lǎlǐ kǎskəlwəl, karmāna nǒrmiltəyəkəllätā, kǎnā nǒrəytəyəkəlwəl, kǎn sem jɔj(t)ə čǒkəslätā: (135) „... , nǒŋ mǒyi kǎn wāsən, nǒŋ pǒŋlunnā sǒŋk (?) əŋkəl aməsəwəl, polən-kamtiw-rüt os tu-mǐn(t) jēm [ni] kǎsəyən.” (136) „jǒy ěsi kisätǐ!”

(137) kǎn jēm iywəs tütəy werkəlwəl, kǎnäkü jolǎywəl: (138) „jēlä polən-kamtiw-rütü, tǒlka: »kǎnā nǒŋə(t) wayəs«”. (139) kǎnā rätü nǒrəytəyəkəlwəl, ɔyɔpǐ pɔŋ(č)lǎmtəyəkəllätā, ěj kǒrəl kǒmən, ěj kǒrəl ka(t)nə, tǒlǎywəl: (140) „kǎnā nǒŋə(t) wayəs” (141) rät čǎyintəkətəyəkəlwəl, niŋəl jǒyā jolǎywəl: (142) „mǒyǎli tǒt kǎnā wertānə? (143) jokən-pə ěj-tu int-ot, ěj-tu jēŋk.” (144) kǒtǐ werəmtǎli, kǎnā kǎsi wayǎli. . .

(145) kǎnā mēnkəlwəl. (146) kǎnā intü amə(t)kǎlli. (147) ěj kǎm kǎ(t) kǒyǎlkan jēŋk iyəlkəlwəl, petkǐlwəl. (148) tǒt ěsi čǒkin pǒlā(ɣ)swəl. (149) kǎnānə, kǎn pǎyŋā kǎyŋəmtəyəkəllätən, jɔypa-nǒrəyaltəyəkəllätən, wǎlaka rəkətəyəkəllätən, wät(ə)l-ujnā mǎŋ-pǎlakǐ, jaləmkəllätən. (150) rät jǒy mǒyi wāŋ wojŋilayān, koy wojŋilayān, ěj-lä(t)nə nuɣ-werimtayəlkəlwəl. (151) tu-mǐn(t) ětəy, imi jǒyā tǒyə(t)wəl: (152) „mēnā, os mēnā tu kǎnəpa!” (153) rät əjłəy-kölləy aməsəwəl.

oda forgolódik, észrevesz egy kis hajcsomót, zsebre dugja, fut a cárhoz, a cár szemére hányja: (135) „Hát nem te volnál-e a cár, te melletted egy szétégett (?) tuskó él, a Kenderkorbács-Öreg olyan szép nőt talált.” (136) „Hadd találjon!”

(137) A cár finom ételt készít, mondja Känének: (138) „Menj át a Kenderkorbács-Öreghez, mondd meg: »A cár hívott téged«”. (139) Känä átszalad az öreghez, kinyitja az ajtót, az egyik lába kint, a másik a házban van, és mondja: (140) „A cár hívott téged.” (141) Az öreg készülődik, a nő mondja neki: (142) „Mi dolga van ott a cárnak (veled)? (143) Itthon is ugyanolyan étel, ugyanolyan vodka van.” (144) Mit lehet tenni, a cár hivatja az embert . . .

(145) Megy a cárhoz. (146) A cár leülteti inni. (147) Egy vagy két pohár vodkát iszik, berúg. (148) Szinte alig piheg ott. (149) Känä és a cár fia megragadják, hazaviszik, az ágyra dobják, hálólhelye alatt az ócska doboz, ellopják. (150) Az öreg rövid ideig aludt vagy hosszú ideig aludt, egyszer fölébred. (151) Olyan hideg van, (hogy) az asszony szidja: (152) „Menj, menj el ismét a cárhoz!” (153) Az öreg csöndben ül. (154) Vagy rövid ideig élvén, vagy

лѳу амысвѣл. (154) йѳу мѳуи вѣн вѣлтѣн, йѳу мѳуи коу вѣлтѣн, ип пѣ кола вѣллѣ-
кѣн. (155) итѣн пѣ ѣнтим, ѣлѣнг пѣ ѣнтими. (156) сѳк!

2.

(1) 'тапал мѣнг ѣнг'кѣм-ап'пам 'лѣнкѣнѣ нум 'урѣна вѣлкалѣв. (2) 'урѣна мѣнг сѳ'гѳснѣ 'нуулапа мѣн'кѣл'ѣв, ап'пам-ѣн'кѣм 'лѣнкѣнѣ 'йуукап 'амыкалѣкѣн. (3) мѣнг н'ѣллѣ 'кѣсы тот 'вѣлкалѣв: ап'пам, ѣн'кѣм, а'ч'им, мѣ. (4) суу'салѣпыл йѳ'мыу 'вѣлкалѣв: 'науыр 'чѣуикѣл'ѣв, кул 'тѣтѣуѣвѣркѣл'ѣв. (5) 'кунтѣ тѣл'кѣмѣл'нѣ, ап'пам 'л'ѣнгкитѣу'л'ѣкѣтѣу'ѣл'. (6) мѣнг кѣ йѣм 'ѣмкѣн тѣ'ѣакалѣв: кѣн'ч'ангни и пѣн'кѣл'и. (7) мѣнг ѣн'кѣмнѣ 'йѳомѣнкѣ йи'л'ил'кѣлѣн.

(8) тѣ'лѳу йор 'мочѣу йѳ'мыу 'вѣлкалѣв. (9) тѣ'л'ѳу'йорѳу 'ил'ѣ'л'ѣнгни 'кыч'л'ѳу'йѳу'ѣл', ап'пам 'пѣкѳтнѣ мѣ'рѣм ѣй-кѣ л'ѣнгкѣкѣн йѳу 'тотѣу'лы'лы'кѣ-
тѣу'ал. (10) 'тѣтѣу 'вѣрѣм 'нитѳт-пѣ ку'лакѣтѣу'ал.

(11) 'ил'ѣнѣ ап'пам 'мѣнл'ѣмкѣл' 'ѳутѣнѣурѣна, 'маскал 'тунта 'пырнѣ 'вѣл'ѣм 'йѳорки вет'л'ѣнгни и 'ка'саскѣн. (12) мѣ ми'рон а'ч'им 'пырѳусѣкѣтѣу'ал а'памна ѣ'йѣумѣнтѣ. (13) ап'памна йѳ'уѣ ѣн'тѣ'вѣвѣл: „йѳу 'кыч'ѣ, 'л'ѳунѣ нонгѣ 'йѣуѣртѣу 'питѣвѣл, йѳу 'кыч'ѣн”. (14) ѣн'кѣм йѳ'уѣ то'л'ѳуѣл: „ѣл' 'исѣ, тѣт 'илѣнѣ йѳу вѣ'лилѣм тѣ'уѣ, мѣ'тѣ ка'сы мѣн'гѣ 'йѳѣл”. йѳу ч'ѣл' 'ис'ѣл. (15) мѣт 'кова ѣнт'иѣ'кѣл: ап'пам 'мѣнкѣл' 'ѣт'ѣлнѣм. (16) ап'пам мѣнмѣл' 'пырнѣ мѣ а'ч'им то'л'нингѣ ч'ѣкѣ 'ис'ѣкѣтѣу'ал. (17) коу 'искѣл', 'пырпытѣл' нѣ'лоу'кѣл'.

(18) 'интѳтѳу мѣн'гѣн мѣ'тѣл'ипѣнтѣ, 'кыч'кал, мѣ'рѣм пѣнтѣм ку'лоу.
(19) 'пѣнтѣм 'куллоуѳу ѣн'кѣм'минѣ мѣ'йкѣу'ѣл мѣ'рѣм ѣй-кѣ кѣурал'икѣн 'котлнѣ. (20) йѳунѣм 'йѳула мѣ'тѣл'ипѣнтѣ 'вѣвѣл. (21) ап'пам 'ѳутѣнѣурѣна ку'т котл'л'имѣу'л'ѳуѣн, мѣ'нѣн йѳу'лѣгилѣв. (22) кѣ йѣм 'амкѣн тѣ'ѣакалѣв, ч'ут кѣмпѣ 'пайма кѣ'лакалѣкѣн. (23) 'мѣннѣ мѣ'нѣм 'сѣмѣминѣ ч'ит'ууалѣм.

(24) ап'пама 'л'ѣглѣусмѣв 'пырнѣ, ѣн'кѣм минѣ то'л'ѳуѣл: (25) „шайлѣв 'пѣнлив и'тѣнтѣу ѣакѣнг 'пуула 'мѣнлѣв”. (26) мѣнг 'мѣнлѣмкѣлѣв. (27) 'иннѣ'урѣна ыл ѣ'сыл'кѣл'ѣв, ѣн'кѣм 'минѣ то'л'ѳуѣл: (28) „йѳу'уытѣйитѣн, 'вѣл'инг йѳу тѣу'л'ѣ йѳ'ѣл'т мѣ'нѣ'кѣнч'ѣ.” (29) ч'у йѳу мѣ'нѣ йѳ'уѳѣт и то'л'ѳуѣл'т: (30) мо'ол'и нѣнг 'вѣрл'ѣтѣу, нѣнг'нѣмѣ 'коллѣтѣу? (31) 'ѣм-

hosszú ideig élvén, még mindig élnek. (155) Este sincsen, reggel sincsen (szá-
mukra, ti. annyit kell dolgozniuk). (156) Vége!

2.

(1) Tavaly mi anyámmal és apámmal a felső holtágnál laktunk. (2) A holtághoz ősszel mentünk föl, apám és anyám egy gerendaházat építettek. (3) Mi, négy ember, ott élünk: apám, anyám, a bátyám és én. (4) Az ősz legele-
jén jól éltünk: tobozt gyűjtöttünk, halat tartalékoltunk. (5) Amikor tél lett, apám mókusvadászatra indult. (6) Nekünk két jó kutyánk volt: a „Tarka Szuka” és a „Császármadárka”. (7) Mi anyámmal bogyót gyűjteni jártunk.

(8) A tél közepéig jól éltünk. (9) A tél közepétől kevés mókus volt, apám csak néha hozott haza egy-két mókust. (10) A tartalékolt étel is kezdett el-
fogyni.

(154) *jěy² mōyi wān wāltin, jěy² mōyi koy wāltin ip-pə kōla wālləkən.* (155) *itən-pə ěntim, ālən-pə ěntim.* (156) *sōk!*

2.

(1) *tapal mēn ěnkām āpam ... num urinā wālləkāw.* (2) *urāja mēn sōyəsna nuylapa mēnkālāw, āpam ěnkām ... juy-kat amā(t)kalkən.* (3) *mēn nēlā kāsġ tōt wālləkāw: āpam, ěnkām, ātīm, mā.* (4) *sōyəs alēnpil jēməy wālləkāw: naγār čayikālāw, kul tātəy werkālāw.* (5) *kuntā tēlkamālno āpam lānkitəy-ləkətəyāl.* (6) *mēn kā(t) jēm ām(p)kən tājakālāw: kānčən ni i pēnkālġ.* (7) *mēn ěnkāmna(t) jcməŋka jēlġkālāw.*

(8) *tēləy jər močəy jēməy wālləkāw.* (9) *tēləy jəroy ilə lānki kġfləy jēyāl, āpam pā-kōtnə mērəm ěj-kā(t) lānki kən jəy-totəy-lələkātəyāl.* (10) *tātəy werəm int-ot – pā kōlakātəyāl.*

(11) *ěj-lā(t)nə āpam mēnləmkāl oytəŋ urāja, maskal tunta pġrnā weləm jōy-ěrki-wet lānki i kā(t) saskən.* (12) *mā mġron ātīm pġrġysəkātəyāl āpamna(t) ějəy mēntā.* (13) *āpamna jōyə(t) ěntə wēwəl: „jəy-kġta, lōyŋnə nōŋā jəyertəy pit-wəl, jəy-kġfwən”.* (14) *ěnkām jōyā tōləy wəl: „āl isā, tēt ěj-lā(t)nə jəy wālġlēm tāyġ, mētā kāsġ mēŋā jōwəl”, jōy tel iswəl.* (15) *mēt-koya ěnt(ə) iskāl, āpam mēnkāl ātġlnām.* (16) *āpam mēnmāl pġrnā mā ātīm tōlnəŋā(t) ěč(k)ka iskatəyāl.* (17) *koy iskāl, pġr pētālno lōy kāl.*

(18) *int-otoy mēŋən mētāli-pə ěntə kġkāl, mērəm pāntəm kul lōy.* (19) *pāntəm kul lōyoy ěnkāmi minā mējkəyāl mērəm ěj-kā(t) kəyralġkən kotlənā.* (20) *jōy-nām jula mētāli-pə ěntə wēwəl.* (21) *āpam oytəŋ urinā kut kotāl liməy-ləyən, mēŋən jəy-ləyalləw.* (22) *kā(t) jēm ām(p)kən tājakālāw. tūt kən-pə pajma kālakalkən.* (23) *mēnnā mēnnām semāmna tġt uyalġm.*

(24) *āpama ləy-ləyəsəməw pġrnā ěnkām minā ěnkām minā tōləy wəl: (25) „šajlāw pānlġw itəntəy jakəŋ puyla mēnləw!” (26) mēn mēnləmkālāw. (27) innā urāja ġ-salkālāw, ěnkām minā tōləy wəl: (28) „jēyə-tājġtən, welġn jəŋ tēy(ə)lā jōwəl mēŋə(t) kēŋ(č)tā”. (29) tū jəy mēŋā jōyət i tōləy wəl: (30) „mōyali nēŋ*

(11) Egyszer apám elment Ochteurijba, (mert) el kellett vinni az utóbbi időben elejtett tizenöt mókust és két hermelint. (12) Miron bátyám kérte, hogy apámmal együtt elmeheessen. (13) Apám nem viszi őt magával: „Maradj itthon, az út neked nehéz (lenne), itthon maradsz.” (14) Anyám mondja neki: „Ne sírj, ez egykor emberek lakta hely volt, valaki (majd csak) jön hozzánk,” (de) ő egyre sír. (15) Bármilyen sokáig sírt, apám egyedül ment el. (16) Miután apám elment, bátyám az addiginál erősebben kezdett sírni. (17) Sokáig sírt, végül abbahagyta.

(18) Az ételből nekünk semmi sem maradt, csak a szárított halak csontja. (19) A száraz halcsontból anyám nekünk csak egy-két maroknyit adott napon-ta. (20) Ő maga semmit nem vesz a szájához. (21) Apám hat napig volt (már) Orcheturijban, mi otthon várakozunk. (22) Két jó kutyánk volt, mind a kettő éhen veszett. (23) Én ezt a saját szememmel láttam.

(24) Miután várakoztunk (egy ideig) apámra, anyám mondja nekünk: (25) „Ruháinkat rakjuk össze és menjünk a legközelebbi faluba!” (26) Útra keltünk. (27) Amint a holtághoz leereszkedtünk, mondja nekünk az anyám: (28) „Nézzétek, jönnek a rénpásztorok minket megkeresni.” (29) Azok az

лэтгү 'иурä, 'катътна пэртäу 'мэнл'эв. (32) мэнг 'ымылгалъв 'иурäти и йзүнä 'катъва пэртäу йо'рäl'эв.

(33) мин энг'кämэн зй 'нинä 'вэл'и 'н'оуы пэн'ч'алтэкътэуаскэн. (34) 'кунтэ 'н'оуы пэн'ч'амалнэ, 'иүäl'эв 'төнгэтгү'йärэ. (35) 'имäv 'пырнэ, зй ни'мэнгтэ 'пыривэл: (36) „моу'л'ä нэнг тэт коу тэ'уэйнэ 'вэллэтгү? (37) 'пайма кэ'латэна ч'эт 'вэллэтгү?“ (38) и мэнг йзүнä 'оутэнг 'урьйа 'мэн-кäl'эв. (39) тот ап'пам 'кан'мин кäскäl'ив. (40) тот мэнг вэ'лимкалэв.

3.

(1) мä зл'л'э вэл'калэм, 'мәнä 'н'ылмэтэ ал'мэнл'эмкäl'. (2) ч'у 'алнэ энг'кämкэ'лакал. (3) кэ'латал 'ил'пэл'зүнэ мин а'ч'имна 'äl'энг йэн'ката мэн-кäl'мэн. (4) 'үч'вис 'мууты пэл'н'итсакайоу мин 'л'äгил'кälмэн: мä энг'кäm пэл'н'итсана чэ'кэ'кан'мин э'лакал, ч'у'та миннэ йо'уы йы'уытэй ахсэлкалмэн. (5) а'ч'имто'л'оувэл: (6) „йы'уытэйи, нонг энг'кän ка'йорна э'лавэл; 'коуэлэл-тал сб'уэ 'ылкөркäuэн, на'вернэ“. (7) мин н'у'ла то'л'оукалнэн: „ч'и вэр 'йауа 'йäсэнг'лимэн. (8) тоутэр и э'ранг йау мэнэт и'кокэм 'л'имбул'эт.

(9) мин а'ч'искэн 'мэнкäl'мэн вэл'мав'ката. (10) иннэ мä йэ'нгакалэм, 'ульм: мä а'ч'имнэ 'сэмоу йэнгк 'пасуэвл. (11) 'катэнг йау йо'рäl'то'л'оувэлт: (12) „äl' 'исä, 'ййку'äl' кэн'ч'алтэ“. (13) 'ульв: а'ч'им 'ис'тä 'л'оуэс. (14) мä 'ч'ымыл 'ис'кäl'эм, но ч'у'пырнэ 'ис'тä 'л'оккäl'эм. (15) мәнäm энтэ 'оныл-калэм муу'л'ä 'ис'лэм. (16) 'пырнэ то'нгомтэуалим: энг'кäm эн'тэмбу йэ'рäl-зүн ('колауэн).

(17) 'кунтэ энг'кäm 'ылвэртэ 'тумэлнэ, мәнт эн'тэ вэ'рäl'т. (18) мä энг'кäm 'йауна 'ылвэркälил йэпи'фанкинпууэл кэ'лэнгсана. (19) кэ'лэнгса чэ'кэ'мустым тэ'уэйна. (20) йэпи'фанкин ыл урэнä ч'у кэ'лэнгса. (21) том'урэсäv 'не'лүнэ зл'л'э 'ййүлэт 'йäl'вэл'т. (22) ч'у 'ил'пэлзүнэ 'күнтэ 'онгкылса и 'сүүмитэса 'йäl'вэл. (23) ч'у тэ'уэйнэ кот кэ'лэнгса, 'йäl'вэл'т мэ'рэм 'сүүмитэт, 'л'оуоуты 'йэрнэ и л'оу 'кывэлнэ 'сайма 'нирпэна 'онгкэт 'йäl'вэл'т.

(24) кунта мэнг тоу йум'эвнэ, йау'шайлал 'утэ 'этэвтэуäлил. (25) ч'у пырнэ'лилэнг йау кэ'лам пы'ч'а 'вэрэкэтэуал'. (26) ч'и'мәннä йы'мыу 'номлэм.

emberek odajöttek hozzánk és mondják: (30) „Mit csináltok, halálra éhezte-titek magatokat? (31) Üljetek a szánba, visszamegyünk a házatokba.“ (32) Mi beültünk a szánba és velük mentünk vissza a házunkhoz.

(33) Anyánk és egy (másik) nő rénhúst kezdett főzni. (34) Amikor a hús elkészült, a jóllakásig ettünk. (35) Miután ettünk, az egyik nő megkérdez minket: (36) „Miért laktok ilyen régen ezen a helyen? (37) Itt éltek, mikor éhen vesztek?!“ (38) És mi elmentünk velük Ochteurijba. (39) Ott betegen megtaláltuk apámat. (40) Attól kezdve ott laktunk.

3.

(1) Én (már) nagy voltam, a nyolcadik évben jártam. (2) Abban az évben halt meg az anyám. (3) Halála előtt mi a bátyámmal reggel játszani mentünk. (4) Az ablakon át benéztünk a kórházba: anyám nagy betegen feküdt a kórházban, mi emiatt néztünk be. (5) Bátyám mondja: (6) „Nézd, anyád a padlón fekszik; amint járkált, elesett, bizonyára.“ (7) Mondjuk egymásnak:

werlatəy, nəŋnəmə(t) (?) kol(t)lätəy? (31) imlätəy iyrä, katətəna pərtəy mənlew." (32) mən iməlkaləw iyrä-ti i jəynä(t) katawa pərtəy jöyäləw.

(33) min əŋkəmən əj ninä(t) weli nöyi pənčaltəkätəyaskən. (34) kuntə nöyi pənčamalnə iyäləw tönə(t)təy jerä. (35) iməw pürnə əj ni mənə(t)-ti pürj-wəl: (36) „möylä(t) nəŋ tət koy täyünə wällätəy? (27) pajma kälätənə wällätəy? (38) i mən jəŋnə(t) oytən urəja mənkaləw. (39) töt əpam kan(t)min kəskäləw. (40) töt mən wäləmkaləw.

3.

(1) mä əllə wälkaləm, mänä nülkəmətəy al mənləmkäl. (2) tu alnə əŋkäm kälakal. (3) kälatal il-peləyna min äŋimna(t) älən jəŋkata mənkaləmən. (4) ičən-wes muytj pälhütsaka joy min läyalkäləmən: mä əŋkäm pälhütsanə čə(k)kə kan(t)-min əlakal, tuta minnə joyə—jəyə-təjajsəlkäləmən. (5) äŋim töləywəl: (6) „jəyə-təjə, nön əŋkäm ka(t)-jörnə əlapəl; kəyäləl(t)al säy(t) il-körkəyən, nawernə". (7) min nula töləykäləmən: „tu wer jaya jəsəŋllimən". (8) toytər i ärən jay mənət i kö(t)-käm liməyət.

(9) min äŋisakən mənkaləmən wäləw kata. (10) innə mä jəŋakaləm, ulim: mä äŋimnə³ semöy jəŋk pasəywəl. (11) katən jay jöyä töləywält: (12) „äl isä, əj ku əl kəntalti!" (13) uljw: äŋim istä löyəs. (14) mä čiməl iskäləm, no tu pürnə istä lökkäləm. (15) mənəm əntə on(t)əlkälim: möylä isləm. (16) pürnə tönəmtəyalim: əŋkäm əntiməy jəyəyən (kolayən).

(17) kuntə əŋkäm il-wertä tumilnə mänt əntə wəyält. (18) mä əŋkäm jaynə il-werkälil jepifankin-puyäl käləŋsanə. (19) käləŋsa čə(k)kə mustəm täyünə. (20) jepifankin il urinə tu käləŋsa. (21) tom urj-səw peləyna əllə jəyält jalwält. (22) tu il-peləyna kötləy on(č)käləsa i səymətəlsä jalwält. (23) tu täyünə, kot käləŋsa, jalwält mərəm səymətət, loy oytj jernə i loy kəwəlnə sajma niypä pä on(č)kət jalwält.

(24) kuntə mən təy-jöməwəna jay sajlal utə-etəwtəyälil. (25) tu pürnə lilən jay käləm jayna(t) pälä werəkətəyält. (26) ti mənə jəmat nomlim: (27) pälä

„Ezt a dolgot elmondjuk az embereknek." (8) Az orvos és a többiek elmentek és valahol (másutt) voltak.

(9) Mi, a két fivér, bementünk a házba, amelyben laktunk. (10) Amint beléptem, látom: bátyámnak a szeméből folyik a könny. (11) A házban levő emberek mondják: (12) „Ne sírj, a gyereket ne ijeszd meg!" (13) Látjuk: a bátyám abbahagyta a sírást. (14) Sírta egy keveset, de aztán abbahagyta. (15) Magam nem (is) tudtam, miért sírok. (16) Utóbb értettem meg: anyám nincs többé (meghalt).

(17) Amikor anyámat temetni vitték, engem nem vittek. (18) Anyámat az emberek a jepifani temetőben temették el. (19) A temető igen szép helyen van. (20) A jepifani alsó holtágban van az a temető. (21) A holtág vizének túlsó oldalán nagy cirbolyafenyők állnak. (22) Ott távolabb sűrű fenyves és nyíres van. (23) Ahol a temető van, azon a helyen csak nyírfák állnak, a meredek part tetején és a partoldalban a patak irányában lefelé más fenyők állnak.

(24) Amikor mi odaérkeztünk, az emberek a partra húzták a ruháikat. (25) Ezután az élők a holtakat köszönteni kezdték. (26) Én erre jól emlék-

(27) пы'ч'а 'вэртä кб'лам кб'сыя йо'л'эв и мб'уи пай'чупылив. (28) 'кунты йо'уäл'эв энг'кäm мб'уипайä, mä ап'пам и 'ол'эшка ап'пал мән(т)'көта вб'уäкән и эн'кäm мб'уипай 'эл'эвтэки 'ылыа — 'йоупа вэй'кил'иуäлкән.

(29) 'ч'у пырнэ йау тоуот 'ил'э 'вэозкэтэуäл'т, 'молэнгэнта и 'интä.

(30) йб'у'нäm 'ивэл'т и кб'лам 'йауа мб'уи пай понг'ла 'интот 'пэнвэлт. (31) mä б'ранг 'вэрэнготэтна но'роутил'л'эм, 'йгнkkalм. (32) mä'нäm но'мыусьэлм: „йым 'мустым тб'уэ 'усым”. (33) йау йым 'мын'ыта 'тэмновы и 'ил'новы вбу 'пэнвэлт. (34) „тэм 'мын'эт, тэм вбу”, йау'йол'оувэл'т: „ал' 'күл'äл'титән, 'торгмнэ энтэ'пэртэ”. (35) 'мын'ыта пб'нэм вбу 'кэлынгсака 'кыл'калт. (36) 'ч'у пырнэ мбнэ'йоупа мән'кälэв.

4.

(1) ч'у 'алнэ мин ап'памна ла'пасйоуэнпууэлнэ вэл'калмән. (2) ч'у 'алнэ 'йäурт ал вэл'кал. (3) мин ап'памна 'пайэмлэммин вэл'калмән. (4) йау 'минä ч'у'ты 'йол'оувэл'т: (5) „мб'нитгн 'йууэяа”. (6) ап'памнэ ч'у тб'уэ 'онылтэ и то'л'оувэл: (7) „мблэмән, 'йууэйнэ кул äрки, мб'та сбуэ 'вэллэмән”.

(8) 'йууэяа мин мбн'кäl'мән тб'л'эу'йорна. (9) туу'lä йо'мämән, ап'пам 'кылэс 'вэрикэтэуäл. (10) ап'пам 'кäскäl' эл'л'э 'ч'ыурымэ 'чоуопäй, 'мууты 'кынкалтэ мб'у йол 'мочэу. (11) эй 'алнгэл ап'памна'тоуоркалтэ 'л'äвэснэ, 'läвэс 'эл'эвтэки 'чоута 'л'äл'мэутбäлт, 'кылэс 'йора нэракал кол'л'äвэс, 'н'ämкэ 'калтэл'та. (12) б'ранг 'алнгала вэркäl то'уо'вала. (13) 'кылэс 'тэтэки.

(14) мин ап'памна вб'лэмкалмән ч'у 'йууэйнэ. (15) йау 'минä иу 'он-тырнэ 'эйпä'киппä 'йбл'вэл'т, 'вэл'мämән кул йоу'тувэлт. (16) ч'у 'йууэйнэ кул ч'у 'йэрэ'äрки, көш 'йоуэвнэ нуу 'сангыи ('эмэрли). (17) мин ап'памна кä кб'сыкән тот 'кулимин 'вэллэмән. (18) 'пäкотнэ йау 'минä 'рäк 'тотыу-ливлэлт. (19) ч'иты вэл'калмән чб'кэ эн'тэ 'пайэмлэнта.

(20) ап'пам кул 'сангэта йи'ливлэл, 'пäкотнэ ку'ч'ыуливлэл. (21) 'эйпä ап'пам 'куч'кыл'тэ 'чäгинтэкэтэуäл и mä'нä ч'иты 'йол'оувэл: (22) „нонг 'кылэсна 'ымса, mä энтэ коу йил'ил'л'эм. (23) 'интэ 'койэмсән, 'иуä. (24) коу 'л'имыульнгäй, 'иттын кул пбн'чалта. (25) 'äl'пэл'mä, тб'л'эу'йорна но'нäй 'койэпнтэ 'йовэл”.

szem: (27) Odamegyünk a halott emberhez köszönni és megcsókoljuk a sírhalmot. (28) Amikor az anyám sírjához értünk, az én apám és Oleškának az arja a kezébe vett engem és anyám sírja fölött egymásnak adogattak.

(29) Azután az emberek tüzet raktak, hogy ételt főzzenek és egyenek. (30) Ők maguk esznek és a halottaknak (is) tesznek ételt a sír mellé. (31) Én a többi gyerekekkel szaladgálok, játszom. (32) Én magam azt gondolom: „Nagyon szép helyet láttam.” (33) Az emberek szép dobozokba mai és régi pénzt tesznek. (34) „Ezekhez a dobozokhoz, ehhez a pénzhez”, mondják az emberek, „ne nyúljatok, Isten nem engedi”. (35) A dobozokba rakott pénzek a temetőben maradtak. (36) Ezután hazamentünk.

4.

(1) Abban az évben mi apámmal Labaz-Joganban laktunk. (2) Abban az évben nehéz év volt. (3) Apámmal sokat éhezünk. (4) Az emberek így szól-

wertä kälam käsäja jöləw i mēyi pāj tōpəlīw. (28) kuntä jōyäləw ɛŋkäm mēyi pājü, mä äpam i oləška äpal mänt kötä wēyäkən i ɛŋkäm mēyi pāj eləwtəki ilə-pä-joypa wejkiłəyälkən.

(29) tu pīrnä jay tōyət ilə-werkətəyält moləŋtənta i intä. (30) jēynäm iwält i kälam jaya mēyi pāj pōŋla int-ot pänwält. (31) mä ärəŋ werəŋ-otätna(t) nōrəy-tilləm, jänkaləm. (32) mēnnäm nomīysäləm: „jəm mustəm täyī usəm”. (33) jay jəm miñäta tem now(t) i i il now(t) i wäy pänwält. (34) „tem miñät, tem wäy”, jay joləywält, „äl külältitən(?), torəmnä ɛntə pär(tə)ltə(?)”. (35) miñäta pänəm wäy käləŋsaka kiłkalt. (36) tu pīrnä mēŋ joypa-mēnkäləw.

4.

(1) tu alnə min äpamna(t) lāwas-joyəŋ-puyəlnə wälkalmən. (2) tu alnə jəyert al wälkal. (3) min äpamna(t) pajəmləmīn wälkalmən. (4) jay minä tuti joləywält: (5) „mēnitən jēyəja!” (6) äpamnə tu täyī on(t)ältä i töləywäl: (7) „mēnləmən, jēyēnə kul ärki, mētä säyī(t) wälləmən”.

(8) jēyəja min mēnkäləmən tēləy jornə. (9) tōy(ə)la jömämən äpam kiłəs werəkətəyäl. (10) äpam käskül ɛllə tēyrīm ɛyət(t)-pāj, muytī kēŋkaltə mēy jöl močəy. (11) ɛj alŋəl äpamnə toyərkalitə lewəsna, lewəs eləwtəki ɛyət(ət)tə ləməy-təyältə, kiłəs jora narakal kol lewəs nāməkü kaltälta. (12) ärəŋ alŋəla werkäl tōyət(t)-wäla. (13) kiłəs tāt-əki.

(14) min äpamna(t) wälləmkalmən tu jēyēnə. (15) jay minä iy ontərnə ɛj-pä, kip-pä jəlwält, welmämən kul joy-tuwält. (16) tu jēyēnə kul tu jerä ärki, köč joyəwnə nu-y-saŋəjī (emərli). (17) min äpamna(t) kü(t) käsikən töt kul imin wälləmən. (18) pä-kötne jay minä räk totəylilwält. (19) titi wälkalmən ɛɛ(k)kə ɛnte pajəmləm(t)a.

(20) äpam kul saŋita jəlilwəl, pä-kötne köləylilwəl. (21) ɛj-pä äpam köf-kaltə ɛäyintəkətəyäl i mänä titi joləywäl: (22) „nōŋ kiłəsna ımsa, mä ɛntə koy jəlilləm. (23) intä kojəmsən, iyä! (24) koy liməyləŋəm itən kul pänčalta. (25) äl pēlmä, tēləy jorne nōŋä kojī-p(e) ɛntə jöwəl.”

nak hozzánk: (5) „Menjetek a folyóra!” (6) Apám ismerte azt a helyet és így szól: (7) „Menjünk, a folyóban sok a hal, valahogyan megélünk.”

(8) A folyóra a tél közepén mentünk el. (9) Amikor odaérteztünk, apám menedékhelyet kezdett építeni. (10) Apám keresett egy nagy, tömör hófúvást, keresztül ásta a földig. (11) (A lyuk) egyik végét apám ágakkal elzárta, az ágakra havat szórt, a menedékhely közepére fenyőgallyakat terített, hogy puha helyen aludjunk. (12) A másik végére tűznek való helyet készített. (13) A menedékhely (ezzel) kész lett.

(14) Apámmal annál a folyónál kezdünk lakni. (15) Az emberek egy hónapban egyszer vagy kétszer eljönnek hozzánk, az általunk fogott halat hazaviszik. (16) Abban a folyóban annyi a hal, akár szákkal merítod (akár szákkal is lehet meríteni). (17) Ott lakunk apámmal kettesben, halon élve. (18) Az emberek olykor lisztet hoznak nekünk. (19) Így éltünk nem sokat éhezve.

(20) Apám halat meríteni jár, néha vadászik. (21) Egyszer apám vadászni készült és így szólt hozzám: (22) „Te maradj a menedékben, nem megyek el hosszú időre. (23) Ha enni akarsz (tkp. akartál), egyél! (24) Ha sokáig elmaradok, este főzz halat. (25) Ne félj, a tél közepén senki sem jön hozzád.”

(26) йоу мьн'кäl. (27) mä 'кылэс 'куч'эунъ 'эт'илнäm йэнг'кальм пэл'тэмльу. (28) 'итнэ 'питкэътэмäl'нэ mä 'л'äулэусэньсүälэм а'пама. (29) 'л'äул'л'эм, 'läул'л'эм, ап'пам ч'эл энт'им. (30) 'итнэ 'питмäl', mä 'пэл'мэ-кэътэуälэм. (31) 'номбусьлэм: „мэtäил'тэмэ ос äл' 'питвэл". (32) 'пäкотнэ йоу л'öкк сь'уэ энтэ 'кокка 'йэл'вэртэълэм, mä'нäm кач' 'исл'эм. (33) чэ'кэ лы'пырльмälнэ, 'номбусьлэм: (34) „ап'пам тэ'вäuэн, мөнлэм 'кэнчэ". (35) 'иннэ мьн'лимкälим, с'ү'үми 'касоу ап'пам mä'нä 'äтэмкäl. (36) mä йо'үä 'ис-мин йу'кыкальм. (37) „муул'ä mä 'л'öккэм сь'уэ мьн'л'эмкасэнь, 'улэнь, mä мо'роутэкэ йоу йо'сым? (38) мьнлэмьн пэр'тэу. (39) 'кыслайоу йу'мäмын 'пырнэ, 'л'äнгки н'оуы пьн'чалтэуäлэмэнь, 'mäштрэу и'үälэмэнь. (40) ч'и'ти чо'уэ йулатэ 'мочэу вэл'калмэнь.

(41) эйнä ап'пам ос кул 'сангэта 'йыуэяа ни'үмэнкäl': (42) 'mä'нä то'л'о-увэл: (43) „нонг 'ымса, mä 'котл'йор л'äнь йоу йо'л'ым". (44) котл йорläтэ 'питкäl, йоу ч'эл' энтэ йо'вэл. (45) ч'у'ты 'номбусьллэм: (46) „äл ап'пам 'йэнка кэ'лас, 'пä тэуэйнэ 'йыуэи йонгк йу'лауэнь. (47) mä ку'ла нэмьслэу вэл-кальм. 'ос мьн'кäl'эм йоу л'öккэл сь'уэ. (48) кач' йо'уокалам кул 'сангэм тэ'уэ-йа, ап'пам 'ил'тэнгэ mä'нä йо'вэл' и ч'у'ты то'л'оувэл: (49) mä кач' 'йэнка кэла-сэм. (50) йы'уытэйалим, 'йоу 'мортэ 'морäуэнь. (51) пэт'мин 'кылас йо'мин, то'уы 'вэркäl'мэнь. (52) ап'пам 'кон'кэмтэуäл'кал, 'л'опы'шайыл 'пәнэл'тэуэл. (53) 'иттэн ап'пам 'mä'нä то'л'оувэл: (54) „кул'тэнг 'ылла 'рэнтэуäлэмэнь". (55) ч'у пир'котл мин мьн'кäl'мэнь 'йоупа.

5.

(1) 'ил'äнь mä эл'л'э 'пууэлнэ вэл'кальм. (2) йэнгуры 'вэрэнготэът йон'гын тот тэ'йакальл. (3) эйнä мин а'ч'имнатэ йэүä 'майалпа ч'äгитэ-уäl'мэнь и мьн'кäl'мэнь 'вэл'инг 'пуула но'роу л'öккоу. (4) л'öк сь'уэ 'йол'оумин, мьнкäl'мэнь. (5) ч'и с'ү'үснэ вэл'кэл. (6) 'куты йо'уомамэнь ч'у тэ'уэяа, кот кол'хос 'амтауэнь карт'ок, mä а'ч'има то'лоуэлм: (7) „mä йы'уытэйалэм вай'куч'л'ач, нонг ч'у'тоу йом 'уä". (8) йоу йом 'ивэл, а mä 'учлам йы'уытэ-йäl'м. (9) 'ил'äнь с'үй 'сäч'имс: йу'роннэ вэл'-ноу кэ'ч'элэуэл ('морэвэл). (10) mä а'ч'има мэ'täl'ипэнтэ то'л'оуэлм. (11) йуу-но 'ос кы'ч'элэутэ йы'үнмэс, mä ч'э'л'эутэсэм: (12) „вäши, 'койэ ч'и'нäm 'йууоннэ?" (13) mä'нäm йу'кымкальм

(26) Element. (27) A menedékhely közelében félelmet nem érezve játszot-tam magamban. (28) Amikor esteledni kezdett, várni kezdtem apámat. (29) Várok, várok, apám még mindig nincs. (30) Amikor beesteledett, félni kezd-tem. (31) Gondolom: „Bárcsak semmi ilyen ne történe!” (32) Olykor az ő útján nem túl messzire megyek el, kis híján sírva fakadok. (33) Miután erősen besötétedett, azt gondolom: (34) „Apám eltévedt, elmegyek megkeresni.” (35) Amint elindultam, apám előbukkant egy nyírfa mögül. (36) Sírva hozzá futottam. (37) „Miért jöttél eléem, (hiszen) látod, egészségben visszajöttem. (38) Menjünk vissza!” (39) Miután visszamentünk a menedékbe, mókushúst főztünk, igen jóllaktunk. (40) Így éltünk a hóolvadásig.

(41) Egyszer apám ismét element a folyóra, amelyből halat szokott meri-teni. (42) Mondja nekem: (43) „Te ülj (itt), déltájban hazajövök.” (44) Már dél körül volt, még mindig nem jön haza. (45) Úgy gondolom: (46) „Mintha apám vízbe halt volna, (ugyanis) másutt a folyó jege nagyon megolvadt.” (47) Én még buta voltam, ismét elindultam eléje. (48) (Már) majdnem a halászó-helyre érkeztem, (amikor) apám jön velem szembe és így szól: (49) „Kis híján

(26) jöy mēnkāl. (27) mā kilās kutāynā ātilnām jāñkalām pēltəmləy. (28) itnə(γ) pitəkətəməlnə mā ləyləysəkəsəyələm āpamə. (29) ləyəlləm, ləyəlləm, āpam tel əntim. (30) itnə(γ) pitməl mā pēlməkətəyələm. (31) noməysələm: „mētəli temi os əl pitwəl!” (32) pā-kōtnə jöy ləkəl sāyə(t) əntə kokkə jēlwəytələm, mēnnām kat isləm. (33) čč(k)kə ləpəyləmālnə noməysilləm. (34) „āpam tēwəyən, mēnləm kēn(č)tā”. (35) innə mēnləkäləm, sōymə(t) kasoy āpam mənā etəmkāl. (36) mā jöyā ismin jökəmkäləm(?). (37) „mōy(ə)lā(t) mā ləkām sāyə(t) mēnləmkəsən, ulēn, mā mōrəy-tə(k)kə joy-jösəm. (38) mēnləmən pērtəy!” (39) kilsa joy-jömā-mən pīrnə lāñki nōyē pāñčəltəyəlmən, māstrəy(?) iyəlmən. (40) tūti čəyə(t) jōlatə močəy wālkalmən.

(41) əj-pā āpam os kul sañitə jēyəja nuγ-mēnkāl. (42) mənā töləywəl. (43) „nōñ imsa, mā kotəl-jor lā(t)nə joy-jöləm”. (44) kotəl-jor lātū pitkāl, joy tel əntə jōwəl. (45) tuti noməysilləm. (46) „əl āpam jēñkə kəlas, pā tāyənə jēyē jōñk jōlayən”. (47) mā kōlā nāməsləy wālkäləm, os mēnkäləm jöy ləkəl sāyə(t). (48) kat jöyə(t)kaləm kul sañim tāyəja, āpam iltāñā mənā jōwəl i tuti töləywəl. (49) „mā kat jēñkə kəlasəm”. (50) jēyə-tājalim: jöy mōrti morəyən. (51) pētmin kilsa jōmin tōyə(t) werkäləmən. (52) āpam konkəmtəyəlləl, loyə-šajəl pənəltəyəl. (53) itən āpam mənā töləywəl: (54) „kōltəñ ulla rāntəyəlmən”. (55) tu pīr kotəl min mēnkäləmən joypa.

5.

(1) əj-lā(t)nə mā əllə puyəlnə wālkäləm. (2) jēñk-urē werəñ-otət jōñən töt tājakəlil. (3) əj-pā min ātīmna(t)-tē jēyā majəllə čəyitəyəlmən i mēnkäləmən wəlīñ puyla nōrəy ləkōy. (4) lək sāyə(t) jöləymīn mēnkäləmən. (5) tē sōyəsna wālkəl. (6) kuntə jöyə(t)mamən tu tāyəja, kot kolχos amtayən kartok, mā ātīmna töləyəlm: (7) „mā jēyə-tājaləm waj(ə)k-učlam, nōñ tutoy jəm iyā!” (8) jöy jəm iwəl, a mā učlam jēyə-tājaləm. (9) əj-lā(t)nə sōj sālīməs: juγ on(t)nə wəl, no káčələywəl (mōrəwəl). (10) mā ātīmna mētəli-pə əntə töləyəlm. (11) juγ nōy os káčələyta jēyimas, mā tēləytəsəm: (12) „wəsi, kojē tīnām juγ on(t)nə?” (13) mənām jökəmkäləm sōyti sāyə(t). (14) wəsi mā pīrīmənə sōyti pāškəltimīn nōrəytəwəl.

a vízbe fulladtam.” (50) Nézem: csurom víz volt. (51) Sietve visszaérkezvén a menedékbe, tüzet raktunk. (52) Apám megmelegedett, kabátját, ruháját megszáritotta. (53) Este így szól hozzám apám: (54) „Holnap leereszkedünk a folyón.” (56) Másnap hazamentünk.

5.

(1) Egyszer én egy nagy faluban laktam. (2) Nyáron ott tartották az árva gyerekeket. (3) Egyszer mi a bátyámmal vendégsége készültünk hozzájuk, és egyenesen a rétenyésztfő faluba mentünk. (4) Az úton beszélgetve mentünk. (5) Ez ősszel történt. (6) Megérkezvén arra a helyre, ahol a kolhoz krumplit ültetett, így szólok a bátyámhoz: (7) „Megnézem a csapdáimat, addig te egyél zelnicét!” (8) Ő zelnicét eszik, én pedig megvizsgálom a csapdáimat. (9) Egyszer csak zaj hallatszott: az erdőben vessző, ág ropog (törik). (10) Nem szólok a bátyámnak. (11) Ismét ropogni kezdett a faág, felkiáltottam: (12) „Vaszja, ki ez az erdőben?” (13) Én átfutottam egy lápos részen. (14) Vaszja mögöttem

соу'ты съ'уъ. (14) 'вѣши мѣ 'пыришнѣ соу'ты пѣш'калтимин но'роутъвѣл. (15) л'оу'кангнѣ йо'уомамѣн, а'ч'имѣнѣ то'л'оувѣл: (16) „нонг муу'л'ѣ ч'и'ти но'роутъуѣсн? (17) мѣ йо'уѣ то'л'оувѣл: (18) „нонг мо'уи йуу кѣ'ч'ѣлзутъ зн'тѣ 'колкасѣн?“ (19) йоу то'л'оувѣл: (20) „колкасѣм; мѣ 'номѣсълкасѣм: 'мѣсѣт“. (21) мѣ йо'уѣ то'л'оувѣл: (22) „мошѣ, иу вѣл'кас?“ (23) „знтѣ, 'ѣл пѣл'мѣ; 'минѣ йоу'л'имнѣл, мѣ йо'уи тѣм 'моуыр 'йууна 'л'ѣуилѣм; ап'пам гѣ'татѣ иу 'вѣл'мтѣуѣл“. (24) ч'и кѣл'йол'оуталнѣ, йу'роннѣ ос кѣч'ѣлзутѣ йѣуимѣс. (25) чѣ'мѣл 'вѣлмѣл 'пырнѣ койѣ-кѣм 'ѣркѣмкѣл. (26) 'ил'ыпѣ 'л'ѣуѣм-мѣмѣн, 'минѣпѣ 'гѣйринѣ кѣ'сы йовѣл. (27) 'кунтѣ 'минѣ йо'уомалнѣ, 'миннѣ кол'ло йо'уѣ 'йѣснѣл'ѣуѣл'ѣмѣн. (28) йоу тѣуѣкал: (29) „тѣм т'ѣуѣйнѣ иу йу'нѣнѣкѣ йѣ'л'ил'вѣл“. (30) мин йо'уѣ то'л'оувѣлмѣн: (31) „томпѣл'кѣ ми-н'унчѣвта“. (32) йо'уѣн мин 'унчѣвтѣуѣл. (33) 'кунтѣ 'пуула йу'мѣмѣннѣ ч'и вѣр 'миннѣ 'йауѣ 'йѣснѣл'ѣуѣлимѣн. (34) пыр котл мѣ йоу'йо'уѣл'ѣм. (35) ч'и вѣр мѣннѣ 'иппѣ 'номлим.

6.

(1) 'имѣн мѣу 'пѣсѣн мѣу 'оутына вѣлтѣ йѣ'гѣл'л'ѣкѣн кѣт 'имкѣрѣчкѣн. (2) ч'о'роску т'йѣлкѣн 'колым пау. (3) ук'кум пау 'ивѣн. (4) 'лунгулѣн тур, кѣр 'оутын ал'лавѣл; 'интѣ йѣнтѣл'нѣ, ыл 'вауѣлѣуѣл. туртѣпыл'ау пуркѣу пѣс'ка-вѣл. (5) 'капѣуѣн мѣнѣсн. ч'о'роскунѣ капѣуѣл киттѣ китлетѣ а'рѣн кан мѣ'уѣ.

(6) колловѣлтѣ вѣйауун туу'тунѣ'киривѣ ил'тѣ йѣуѣл'вѣл'т. (7) йууѣл'л'ѣ мѣ'чѣм 'котлѣ'ил'тин 'вѣйауун. (8) ивѣн 'пырѣсѣл ил'ѣ: (9) „мѣн 'китѣ ап'екѣламнѣ“. (10) йи'гыл' то'л'оувѣл: (11) „нонг кул'па мѣнѣн?“ (12) йигыл' согла'с'итса 'верѣл. (13) а'рантѣкѣ вѣа'у мѣлтѣ, 'колымсат кос сѣл'ковѣ. (14) мѣнтѣ йѣуѣлѣл.

(15) йу'гыл'л'ѣ мугѣ коу мѣнт ил'и знтѣ, можѣт быт' и коу мѣнт, ил'ѣнѣ йоуокѣлѣл а'ран 'кан мѣуѣ. (16) тол'ко тух'тынѣ 'киривѣл' 'утѣнѣ тѣ'рѣнтѣл. (17) 'ивѣн 'ута 'йууѣлтѣ йу'уѣлѣл. (18) гѣвѣчкор сѣуѣ'коуѣлмтѣ йу'уѣлѣл. (19) ивѣн ч'у мѣнмѣл мѣ'чин котѣл йи'л'ил'мѣл 'вѣчкорнѣ, тѣ'вѣуѣн. (20) гѣ тѣ'уѣйнѣ, гѣ'кана, нук канчѣйи 'нипик, чѣ'валѣл 'мустым ни, ч'у-мын' 'мустым мѣ'ле 'кан мѣуѣнѣ знтѣм ч'у'мын ни 'мустым. (21) йѣ'уѣтѣйата гѣ'ч'аснѣ, 'тинтѣтѣ сат сѣл'ковѣ.

ugyancsak a sarat fröcskölve rohan. (15) A part szélére érve a bátyám (így szól hozzám: (16) „Te miért szaladtál ennyire?“ (17) Mondom neki: (18) „Te tán nem hallottad a fát ropogni?“ (19) Ő így szól: (20) „Hallottam, (de) azt gondoltam, (hogy) tehenek.“ (21) Mondom neki: (22) „Lehet, (hogy) medve volt?“ (23) „Nem, ne félj, ha idejön, én őt ezzel a bottal várom; apám ugyanígy ölt medvét.“ (24) Amint így szólt, az erdőben ismét ropogni kezdett (valami). (25) Egy rövid várakozás után valaki énekelni kezdett. (26) Miután arra néztünk, (láttuk, hogy) egy ember jön felénk csónakkal. (27) Amikor odaért hozzánk, mindent elmeséltünk neki. (28) Így szólt: (29) „Ezen a helyen állandóan jár medve.“ (30) Mi mondjuk neki: (31) „Vigyél át minket a túlsó oldalra!“ (32) Átvitt minket. (33) Amikor a faluba érkeztünk, elmeséltük ezt a dolgot az embereknek. (34) Másnap én visszatértem. (35) Erre a dologra még most is emlékszem.

6.

(1) Egy szent országban, egy áldott országban élt egy öregember és egy öregasszony (akik kereskedők voltak). (2) A két kereskedőnek (ti. a kereske-

(15) *ɫɔy kanŋa jöyâ(t) mamân âtim mănâ tölâywâl.* (16) „*nõŋ mõγ(ə)lä(t) titi nõrəytəyäsən?*” (17) *mâ jöyâ tölâyləm.* (18) „*nõŋ mõyi juγ káčäləyta/káčäləyta(?!)* êntə *kolkasən?*” (19) *jöy tölâywâl.* (20) „*kolkasim; mâ nomâ(γ) sɫkəsəm: mesət.*” (21) *mâ jöyâ tölâyləm.* (22) „*mošə(t), iy wälkas?*” (23) „*êntə, âl pël mã, minâ jöylimŋâl mã jöyâ(t) tem mõyər-juyna(t) lâyallim; âpam êj-titi i weləntəyäl.*” (24) *tɪ kôl joləytalnâ juγ on(t)nâ os káčäləyta jëyimäs.* (25) *čimâl wälmal pîrnâ koji-käm ârkəmkäl.* (26) *iləpâ ləyəmmämən minäpâ êj ritna(t) käsî jöwəl.* (27) *kuntâ minâ jöyâ(t) malnâ minnâ kôlâ jöyâ jäsəŋləyäləmən.* (28) *jöy tölâyəkäl.* (29) „*tem täyŋnâ i jönänŋkə jëlilwəl.*” (30) *min jöyâ tölâyləmən.* (31) „*tom pel(ə)kâ min(t) unčəwta!*” (32) *jöyən min(t) unčəwtəyäl.* (33) *kuntâ puyla jömämənnâ tɪ wer minnâ jaya jäsəŋləyälimən.* (34) *pîr kotâl mã joy-jöyäləm.* (35) *tɪ wer mənna ip-pə nomlim.*

6.

(1) *jiməŋ mēy pəsəŋ mēy oytina wälta jëyilləkən kät im-iki rälkən.* (2) *tö-ras-kujyən täjalkən kələm päy.* (3) *ôkəm päy iwän.* (4) . . . , *kör oytin(ə) älawəl; intä jän(ka) talnâ il-wayləywəl, torpa pül(t) öy pörkəy poskəwəl.* (5) *kä(t) päkkən mēnsəyan, töras-kunâ kä(t) päkkäl kitte kitlata ärəŋ kan-mëyâ.*

(6) *kôlâ-wältâ wajəy-pun töytəŋ kiriwä il(t)tâ jëyilwəl.* (7) *jöy ellä më(t)-čim kotâl iltil wajəy-pun.* (8) *iwän pîrə(γ)swäl jëylä:* (9) „*män(t) kitä ätklamna(t)!*” (10) *jëyäl tölâywâl:* (11) „*nõŋ kôl(ə)pa mēnwən?*” (12) *jëyäl soglasitsa werwəl.* (13) *ärəytəki wäyâ(t) mëltə, kələm-sat kəs sälkowa.* (14) *mëntü jëyilwəl.*

(15) *jöy ellä mõyi koy mënt ili êntə, možet bił i koy mënt, êj-lä(t)nâ jö-yâ(t)kälwəl ärəŋ kan-mëyâ.* (16) *tolko töytəŋ kiriwəl utän-tä(γ)rənt(ə)wəl,* (17) *iwän utä jöyältä jëyilwəl.* (18) *êj wač-kor säyç(t) kəyləmta jëyilwəl.* (19) *iwän tu mēnmäl më(t)-čim kotâl jëlimal wač-kornâ, tēwäyən.* (20) *êj täyŋnâ, êj ka(t)nâ nuk-känčəjî nîpik, te(t) wälwəl mustəm ni, tu-mŋn(t) mustəm mëli kan-mëynâ ên-pim, tu-mŋn(t) ni mustəm.* (21) *jëyâ-täjata êj tasnâ tintetä sat sälkowa.*

dőnek és a feleségének) három fia van. (3) A legkisebb fiú (neve) Iván. (4) Őt bolondnak tekintik, (csak) a kemencepadkán hever; amikor enni akar, lemászik, (ilyenkor) száll a por a kéménynyílásból. (5) A másik két fiú elment, (mert) a kereskedő idegen országra küldte két fiát.

(6) Egy gőzhajóba mindenféle prémet kezdtek rakni. (7) Ki tudja, hány napon át rakták a prémeiket. (8) Iván kéri az apját: (9) „Küldj el engem (is) a fivéreimmal!” (10) Az apja mondja: (11) „Te hová mész?” (12) Az apja beleegyezik (végül). (13) Neki külön ad pénzt (az apa), háromszázhusz rubelt. (14) Elmennek.

(15) Sokáig mentek vagy nem, talán sokáig is mentek, egyszer egy idegen országra érkezik. (16) Alig köt ki a gőzhajó a parton, (17) Iván kimegy. (18) Egy utcán sétálni kezd. (19) Miután így járkált, több napig járkált az utcán, (aztán) eltévedt. (20) Egy helyen, egy házon egy papírt tettek ki (tkp. írtak föl), hogy itt egy szép nő él, olyan szép nő, amilyen szép nő egy országban sincs, olyan szép az a nő. (21) Egy órán keresztül nézni száz rubelbe kerül.

(22) 'иван йы'гылвэл ч'у'мустым нингә и'тинтвэл сат сэл'ковъ зй'-часна. (23) 'иванъ йы'уытйата йы'уыл'вэл ч'у ни 'мустым ни и'тинтвэл сат сэл'ковъ. (24) 'иван тул'мънтл', 'номзусл'вэл; (25) масвлъ зш'шо йы'уытыята зй ч'ас.

(26) 'иван йок'кириул'вэл 'мустым нингә, 'шо 'йыуытыата ч'ас. (27) 'иван мзнтз йы'уыл'вэл, 'семзл' 'ил'ыпе пб'ч'аутвэл 'мустым'нингә. (28) 'иван 'мзнтл' ос йок'кириул'вэл зй 'нингә, 'йыуытыата зш'шо зй ч'ас. (29) 'номзусл'вэл: (30) „тинтл'эм 'кыт'эм сат сэл'ковъ, мз'л'эм 'мустым'нингә”.

(31) 'ивана 'кыт'ыс ап'палнзмъ 'варанъ кос сэл'кова. (32) 'иван 'номзусл'вэл: (33) „ва'уам ку'лас. (34) му'гуынъ йоу'марайлэм? (35) а'мошет быт', йыуэм 'паккэн' мэнкэн 'йоупа?” (36) с гор'я 'иван йынгк'илыутгнта йы'нгавл ка'пака, 'илыутынты. (37) 'иван тоуэйд'у йы'нгавл, тот ы'нәм рят' йал'вэл, оуол кярэнг косвланъ йо'роусътъ, 'кан'вэл. (38) 'иванъ 'пырэнтъ йыуыл'кэлвэл т'у рят': (39) „оуэн 'кычвл?” (40) 'иван йынгк 'згнтъ йын'уыл'кэл'вэл. ынәм рят' н'з'уэркмтъ йы'уыл'кэл'вэл. (41) йуу'нәмпы 'уыл'вэл йынгк. (42) рят' 'оуол йы'мыу вертъ йыуыл'вэл.

(43) рят' йууя то'л'оувэл: (44) „оуэя кол'кам йэмма наймок, 'ормок йыммыу мане 'оуам 'верс'им. 'култэнг 'маня 'йууя”. (45) 'иван йууя то'л'оувэл: (46) „оуэя аппайуу рят'. маня ко кяслэм?” (47) рят' йууя то'л'оувэл: (48) „кясэн. 'коулыма тэм 'вачкороу норокку (49) мангэм 'йымс'и пел'ка в'ачкор. (50) ч'у 'вачкоро'мэнъ, ос йымс'и пелка вачкор, тол мэнъ норокко вач ку'латъ 'томплээнъ. ма катама 'йуээн.

(51) 'иван калтал. (52) пыр котл 'иваннъ 'номлымтэтъ рят'. (53) 'иван т'у кыл' сзвз рят' 'тулкэм сзубт'я 'коулымкэлвэл, т'у 'вачкоро. (54) т'умзнтл', т'у рят' тулкэм сзубъ йымс'и пел'ка ос вачкор. (55) 'иван 'коулымкэлвэл т'у 'вачкороу. (56) т'у 'вачкороу т'у 'мзнтл', 'мзнтл, ос 'йымс'и пел'ка вачкор, рят' 'тулкым сзубъ. (57) 'иван 'коулымкэлвэл, т'у 'вачкоро 'мзnmл', 'мзnmл. (58) 'иван 'йоупа 'л'агил'тлнъ т' вач чокин 'пыркзукллагэн. (59) 'иван 'номзусл'вэл: (60) 'ратнъ ман рз'уаймътс. (61) 'иван ос 'ил'ыпа 'коулымтъ йы'уыл'вэл. (62) 'ил'анъ йы'уытыялатъ 'койыкэм йу'вэл. (63) 'иланъ 'иванъ кяслтъ. (64) т'у рят' 'йувэл, т'у 'оуыл'кярэнг косвынз йу'рым рят'. (65) йок 'кириул'элкэн 'рат'ати. (66) 'ката йы'нгатэнна йок. 'рат'нъ т'укуря йым

(22) Iván be akar menni ehhez a szép nőhöz és kifizeti a száz rubelt egy órára. (23) Iván meg akarja nézni azt a nőt, a szép nőt és (ezért) kifizeti a száz rubelt. (24) Miután Iván elment onnan, gondolja: (25) „Még egy óráig kell nézni őt.”

(26) Iván visszatér a szép nőhöz, hogy még egy órán keresztül nézhesse. (27) Iván elmegy (hozzá), a szeme még inkább belefájdul a nézésébe. (28) Iván elmegy és visszatér a nőhöz, hogy még egy órán át nézze. (29) Gondolja: (30) „Kifizetem a maradék száz rubelt, a szép nőnek adom.”

(31) Ivánnak az apja által adott pénzből (már csak) húsz rubele maradt. (32) Iván gondolja: (33) „A pénzem elfogyott. (34) Hogyan kerülök haza? (35) Lehet, hogy a fivéreim már hazamentek?” (36) Iván bánatában bemegy a kocsmába vodkát venni, hogy berúgjon. (37) Iván bemegy oda, egy öregember áll ott, (aki) a fejét kéregforgácsfonadékkal kötötte át, (mert) beteg. (38) Iván faggatni kezdi ezt az öregot: (39) „A fejed fáj?” (40) Iván odalép,

(22) iwän jänata jëyilwəl tu mustəm niñä i tintiwəl sat sällkowa ej tasnâ.
 (23) iwän jëya-tájata jëyilwəl tu ni, mustəm ni i tintiwəl sat sällkowa. (24) iwän
 töl məntäl nomäysilwəl: (25) maswəl eşšo jëya-tájata ej tas.

(26) iwän jok-kirəyləwəl mustəm niñä eşšo jëya-tájata tas. (27) iwän
 məntä jëyilwəl, semal ilapü pätəytəwəl mustəm niñä. (28) iwän məntäl os jok-
 kirəyləwəl niñä jëya-tájata eşšo ej tas. (29) nomäysilwəl: (30) „tintiləm kiřəm
 sat sällkowa, məlim mustəm niñä”.

(31) iwänä kiřəs äpalnâ mejmä wäyənâ kəs sällkowa. (32) iwän nomäysil-
 wəl: (33) „wäyam kölas. (34) möyina joy-mayiləm? (35) a mošet biř jëyam
 päkkən mēnkən joypa?” (36) sgorä iwän jēnkiləytəntä jänawəl kapaka iləytəntä.
 (37) iwän tōyā joy-jänawəl, töt ejnäm rät jalwəl, əyəl kərəŋ köswälnä(t) jōrəysəta,
 kan(t)wəl. (38) iwänna pirim(t)ta jëyilkəlwəl tu rät: (39) „əyan kiřwəl?”
 (40) iwän jēnk wəntä jēn(t)yəlkəlwəl, ejnäm rät nəyərəkəmta jëyilkəlwəl. (41)
 jōynäm-pə iləy(t)wəl jēnk. (42) rät əyəl jēməy wertä jëyilwəl.

(43) rät jōyā töləywəl: (44) „əyāja (?) köl-käm jēmä nəj-mək, or(t)-mək,
 jēməy mə əyam wersin, költəŋ mənä jōyā!” (45) iwän jōyā töləywəl: (46) „əyāja
 (?) äpa-jëy rät, mēnna [nōŋət] ko(t) kəsliŋ?” (47) rät jōyā töləywəl: (48) „kəs-
 win. köyləma tim wač-koroy nōrəkkä. (49) mēnnän jēmsi pełkă, wač-kor. (50) tu
 wač-koramnâ os jēmsi pełkă wač-kor, töl mənä nōrəkkä, wač kölatä tom pełəkna
 mä katama jōwən”.

(51) iwän kallal. (52) pir kotäl iwänna nomləmtältä rät. (53) iwän tu köl
 säyü(t) rät tölkəm säyü(t) tē köyləmkəlwəl tu wač-koroy. (54) tu məntäl tu rät
 tölkəm säyü(t) jēmsi pełkă os wač-kor. (55) iwän köyləmkəlwəl tu wač-koroy.
 (56) tu wač-koroy tu məntäl, məntäl os jēmsi pełkă wač-kor, rät tölkəm säyü(t).
 (57) iwän köyləmkəlwəl, tu wač-koroy mēnmäl, mēnmäl. (58) iwän joypa läyil-
 tälne tu wač cökün pörkiy käləyən. (59) iwän nomäysilwəl: (60) „rätne mänt
 rəyımältäs”. (61) iwän os ilapü köyləmta jëyilwəl. (62) ej-lä(t)na jëya-tájalta,
 kojı-käm jōwəl. (63) ej-lä(t)na iwänna kəsletä: (64) tu rät jōwəl, tu əyəl kərəŋ
 köswälnä(t) jōrəm rät. (65) jok-kirəyləlkən rätä-ti. (66) kata jänatinnâ jok rätne

hogy vodkát vegyen, kezdi az öregget leitatni. (41) Ő maga egyből kiissza
 a vodkáját. (42) Meggyógyítja az öreg fejét.

(43) Az öreg mondja neki: (44) „Oh, (te) bárhonnét jött hősnofi, hősfi,
 meggyógyítottad a fejemet, gyere el holnap hozzám!” (45) Iván mondja neki:
 (46) „No, nagyapó, hol találalak meg?” (47) Az öreg mondja neki: (48) „Meg-
 találasz. Menj ezen az utcán egyenesen. (49) Ha jobbra mész, (van ott) egy utca.
 (50) Arról az utcáról is jobbra nyílik egy utca, onnan menj egyenesen, (akkor)
 egyenesen a város végén levő házamnak mész neki.”

(51) Iván eltölt egy éjszakát. (52) Másnap Iván az öregre gondolt.
 (53) Iván ím megy, ahogy az öreg mondta, azon az utcán. (54) Amint az öreg
 útmutatása szerint megy, jobb oldalon van is egy utca. (55) Iván lépdel azon
 az utcán. (56) Amint megy, megy azon az utcán, ismét jobbra van egy utca,
 ahogyan az öreg mondta. (57) Iván mendegél, megy, megy az utcán. (58)
 Amint Iván visszatekint, a város ködként (is) alig látszott. (59) Iván gondolja:
 (60) „Az öreg engem becsapott.” (61) Iván ismét tovább lépdel. (62) Egyszer
 látja, valaki jön. (63) Egyszer észreveszi: (64) az öreg jön, a kéregforgács-
 fonadékkal bekötött fejű öreg. (65) Hazamennek az öreghez. (66) A házba

'инта кулѣпарт 'иувѣс 'стол'ол'нѣ 'амѣсвѣл. (67) 'иуѣллѣкѣн, йѣн'ч'ѣкѣн, йым инта 'кулѣпарт 'иувѣс ис'мѣн.

(68) 'ивѣн то'л'оувѣл: (69) мѣмпи йо'кан ка'сы вѣ'сѣм. йоу мѣуѣ мѣнтѣ 'масвѣл. (70) 'ивѣн нуу 'йал'тѣ йы'уыл'вѣл стол'оу. (71) рѣт' йууѣ то'л'оувѣл, ивѣнѣти: (72) нонг мыллауѣл 'котлау мѣ 'оуам йымы 'вѣркѣл'ин, мѣ нѣнгѣ ма'йалтѣл'ѣм 'мошнал'ита.

(73) ивѣн ч'у мошнол'и вѣнтѣ йы'уыл'вѣл, 'пѣнлѣтѣ пу'нѣгыл 'кыркѣтѣ. (74) 'ивѣн 'рѣт'нѣтѣ прош'шатса 'версѣкѣн. (75) 'ивѣн 'ч'у мѣнтѣл' 'йоуна, 'лѣкнѣ 'номѣусѣлвѣл: (76) рѣт'нѣ мѣнѣ мыс, йы'мыу'йѣвтѣс мѣнѣ 'майлѣтѣс му'уѣкѣм 'мошнал'и. (77) 'номѣусѣлвѣл: (78) 'тит'ѣ му'уѣй 'верынѣ 'мошнал'и, то'уо рѣ'кытынта 'масвѣл. (79) л'ѣуиллѣтѣ 'онтѣлнѣ, 'йокон 'вау пел'ѣу, ч'у ваупел'ыу. (80) 'ивѣннѣ кум вѣнтѣл' т'у йоконнѣ ѣшишо ѣй 'с'ѣт'вѣл, вѣнтѣ йы'уыл'вѣл, л'ѣгиллѣтѣ ѣшишо то'йокон ѣй.

(81) ивѣн ч'у лѣнѣ т'а кор'н' аулѣвѣл, т'и мошнал'и йым вѣл'лауѣн. (82) 'ивѣн 'ыл'ымылвѣл, мѣл'л'ѣ ти т'ѣ 'рѣгѣсл'нтѣ ы'уылвѣл. (83) мѣл'ѣл' тѣл'кал' ва'уа рѣгѣсл'ѣлстѣ.

(84) 'ивѣн т'а 'коуѣлмпѣл 'йоуна. (85) т'у 'вачала и 'номѣусѣлвѣл и т'ѣ т'у мустым ни, т'ѣ йыуыт'ѣата 'питвѣл, (86) т'у 'мѣнтѣл' 'вачкорна, ѣит'у л'ѣкѣлоу, ѣит'у 'вачкорѣлоу'йоуна мѣнвѣл'. (87) т'у мѣнтѣл, ч'у 'мѣнтѣл, ч'у 'мустым ни валта вач корна. (88) йуѣ ѣл'л'ѣм пел'кѣннѣ. нук канчѣйи 'нипик, (89) 'орты ч'о'роску 'тинилты колоувѣлтѣ йуѣнѣм 'лавкал товарѣлнѣ пѣрѣлнѣ йѣнѣ ч'о'рос сѣлко'вака.

(90) 'ивѣн 'номѣусѣлвѣл: (91) мѣнѣ 'вѣлвѣл 'мошнал'и. (92) мѣ 'йотлѣм, мѣл'ѣм пѣл'кѣмнѣ 'мустым ни. (93) 'ивѣннѣ 'йоткуллѣтѣ ч'у ч'о'роскуйоу кол-ловѣлтѣ 'лавкалѣл пѣрѣлнѣ.

(94) 'ивѣн ч'о'рослѣкѣтѣл. ч'у 'йаулѣлнѣ мѣл'и 'илѣн ч'о'рослѣт. (95) 'ивѣн йуѣнѣм йау ми'тѣл'вѣл, 'тинтѣвѣл' ѣл'л'о вау, 'штобы йауѣнѣ ѣнтѣ 'онылтѣла йуу мѣуѣ 'л'ѣкѣ. (96) 'ивѣн тоу вѣл'лѣмкѣлвѣл 'калѣмкѣлвѣл.

(97) ч'у мѣуѣй л'ѣкѣл'л'ѣ, ивѣн 'алѣнѣ йо'уон тоуо йѣнтѣл', 'мустым ни 'войауѣн. (98) 'ивѣн мѣуѣй 'л'ѣкоу. йук 'катуйылоу, 'ивѣн нук'кѣл'вѣл. (99) 'ивѣннѣ 'сѣнѣкѣ 'кана, коу йы'уытѣйѣаста. (100) 'йоуна мѣнтѣлѣ 'ивѣннѣ, ч'у ни по'т'инка'йоуна тулта.

belépvе (látja): az öregnek sok finom kenyere, étele áll az asztalon. (67) Ettek, ittak, sokféle finom ételt ettek.

(68) Iván mondja: (69) „Nekem is van otthonom, haza kell mennem mihozzánk.” (70) Iván fölkel az asztaltól. (71) Az öreg mondja neki, Ivánnak: (72) „Te a tegnapi napon meggyógyítottad a fejemet, (ezért) én adok neked egy erszényt.”

(73) Iván fogja azt az erszényt és az oldalzsebébe teszi. (74) Iván és az öreg elbúcsúznak egymástól. (75) Hazafelé menet Iván az úton gondolja: (76) „Az öreg adott nekem (valamit), jól tartott, valamilyen erszényt ajándékozott nekem.” (77) Gondolja: (78) „(Ugyan) mire való ez az erszény, el kell dobnni.” (79) Megtapogatja belülről, belül egy félkopejka van, az (bizony) egy félkopejkás. (80) Amint Iván kiveszi azt, belülről még egy hallatszík, kiveszi, (újra) megnézi, még egy van ott bent.

(81) Iván akkor rájön, hogy az erszény hasznos. (82) Iván leül, kezdi belerázni a sapkájába (az erszény tartalmát). (83) A sapkáját teljesen telerázta pénzzel.

tu kōrā(t) jēm intə kul-pěrt, iywəs stolálnā aməswəl. (67) iyiləken⁴, jāntəken, jēm intə kul-pěrt iywəs isken.

(68) iwän töləywəl: (69) „mān-pə jokəŋ kāsī wāsəm, joy mēŋū mēntā maswəl. (70) iwän nuγ-jaltā jēyilwəl stoloγ. (71) rāt jōyā töləywəl, iwänā-ti: (72) „nōŋ mālayəl kotloγ mā ɟam jēməγ werkəlin, mā nōŋə(t) majəltəlm məsənalətə”.

(73) iwän tu məsənalətē wēntā jēyilwəl, pānlətə pōŋəl kīrka-ti. (74) iwän rāt-nā(t)-ti prošsatsa wersəkən. (75) iwän tu mēntəl joγpa lšknə noməysilwəl: (76) „rātna mānā mēs, jēməγ jāwtəs, mānā majəltəs mōyi-kām məsənalətē”. (77) noməysilwəl: (78) „titi mōyi werəŋ məsənalətē, tōyi rəkətəntə maswəl”. (79) ləyilətə ontalnā, jokən wāγ-pələk, tu wāγ-pələk. (80) iwänna küm-wēntəl tu jokənnā əššo əj səlwəl, küm-wēntā jēyilwəl, ləyillətə, əššo tō(t) jokən əj.

(81) iwän tu lā(t)nə tē kurnəyləwəl, tē məsənalətē jēm wələyən. (82) iwän əl-īməlwəl, müllā-ti tē rōyisləntā jēyilwəl. (83) müləl telkəl wāγ(t)ə rōyisləstə.

(84) iwän tē kəyləmpəl joγpa. (85) „tu wačəla”, i noməysilwəl, „i tē tu mustəm ni tē jēyətəjətə pitwəl”. (86) tu mēntəl wač-kornā əj-tu lškalōy əj-tu wač-korəloγ joγpa mēnwəl. (87) tu mēntəl, tu mēntəl tu mustəm ni wältə wač-kornā. (88) jōy ələm-pelkəlnə nuk-kəŋčəjē nipik: (89) „ortē tōras-ku tiniltə kōlə-wältə jōynām lawkəl towarəlna(t) pērəlnā(t) jōŋ-tōrəs səlkwaka.

(90) iwän noməysilwəl: (91) „mēnna wəlwəl məsənalətē. (92) mā jotlīm, mā ələm-pelkəmnə mustəm ni.” (93) iwänna jotkəltə tu tōras-kujoγ kōlə-wältə lawkaləl pērəlna(t).

(94) iwän tōrasləkwəl tu jayəlna(t) mēli ilən tōraslət. (95) iwän jōynām jay mitəlwəl, tintəlwəl əllə wāγ, štoβi jaynə əntə on(t)əltəylē jōy mēy-uj lškal. (96) iwän toγ wələmkəlwəl, kaləmkəlwəl.

(97) tu mēy-uj lškalōy iwän aləŋ jōyən tōyi jōntəl mustəm ni wojayən. (98) iwän mēy-uj lškōy jōk kat-ujəloγ iwän nuk-kəlwəl. (99) iwänna sənki ka(t)nə koy jēyətəjəstə. (100) joγpa mēntəl iwänna tu ni pōŋiŋka joγpa tultə.

(84) Iván ím hazafelé mendegél. (85) „Abba a városba”, gondolja, „még el kell jutnom, hogy lássam azt a szép nőt”. (86) Miközben így megy az utcán, ugyanazon az úton, ugyanazon az utcán megy visszafelé. (87) Amint így megy, mendegél, (ismét) abban az utcában van, ahol a szép nő lakik. (88) A vele szemben levő oldalon egy hirdetés van kiírva: (89) „Egy gazdag kereskedő eladja egész üzletét árucikkkel, mindennel együtt tízezer rubelért.”

(90) Iván gondolja: (91) „Nekem van egy erszényem. (92) Megveszem, (mert) odaát van a szép nő.” (93) Iván megvette ettől a kereskedőtől a boltját mindeféle holmival együtt.

(94) Iván kereskedni kezd azokkal az emberekkel, akik korábban (is) kereskedtek. (95) Iván embereket fogad föl magának, (hogy föld alatti utat ássanak a szép nő házához) nagy pénzt fizet nekik, hogy az emberek ne árulják el az ő föld alatti útját. (96) Iván így él, hál.

(97) Amikor az alagúton Iván az első éjjel odament, a szép nő aludt. (98) Iván a föld alatti úton, a saját pincéjén át visszajön. (99) Iván a kivilágított házban sokáig nézte (a nőt). (100) Amikor hazament, Iván magával vitte annak a nőnek a cipőjét.

(101) 'а́л'ынг ни нуу'верзүлэммьл'. эй по'т'инка пьл'кьл' знтэм. (102) ни тоу'номзүсэвлэ: (103) музуйнэ ч'ити пот'инка 'пел'кам ин'тим? (104) ни йыл'л'эв по'т'инка'йоткэвлэ.

(105) 'ива́н 'кимтэка́т ос мэнкэ́л'вэл' мэу уй л'о́кьлоу. (106) йоука́т уй'лоуос нуккэ́л'кэвлэ'. (107) мэлауэ́л'тумал пот'инка 'пел'эк, ос вэмьл' тэу́йа 'пэнлэ́тэ, (108) туктын 'кана, ос 'т'игилá 'мустым нийы'гытэ йа́ста. йоупа мэньс.

(109) н'и а́лэм ну 'вэрзүлэмьл', пот'инка пьл'кьл' эй тэ'у́йна 'амэсвэл'. (110) ни то 'номзүсэвлэ: (111) мэу'лауэ́л 'котлау пот'инка пел'кам ку'-ламэ́нкэ́л', тэм котл ос т'эу 'с'эмтэу 'пит'эс. (112) ни 'номзүсэвлэ: (113) куйкэм мэ́нэ йил'ил'вэл', 'са́ри мэ́ йууэ́л'а́гил'л'эм э'рангэ́' а́т.

(114) 'ива́н ос 'кулмэ́тэу а́т мэ́нвэл' т'у 'нинга́ мэуу́й л'о́кьл'лоу. (115) йук кат уйылоу ос нуккэ́л'вэл'. (116) ни знтэ́ 'войауэ́н, 'коллатэ́: (117) койакэм 'ыллэм са́т'вэл'. (118) ни ал'лавлэ́ 'с'эмьл' 'кон'т'йа, йуг'на́м знтэ́ 'войауэ́н. (119) 'ива́ннэ́ мустым ни 'са́нгэ́ 'кана 'йыгытэ́йалта, 'койвэл' 'ч'упимта, но-йуг'на́м пьл'мэ́гэ́н. (120) нинá сэ́м т'уро́ йы'гытэ́йалта, (121) 'ива́н тожо́ йым ку'мустым. (122) 'ива́ннэ́ йым ни кат' 'чупэ́нтэ́лнэ́ 'нинга́ 'ива́н 'сэвлэ́ло то 'каурымтэ́лтэ́. (123) но'ива́нэ́ му'гул'и 'масвэл'?

(124) 'ит'а́ йымыу 'валлакэ́н. (125) 'ка́жной 'ч'асна са́т сэл'ковэ́ 'знтэ́ 'тинтэ́влэ. (126) 'ива́ннэ́ 'пырил'тá: (127) „куйэ́н му'ро́ллэ́н йым л'опал'и?“ (128) 'нинга́ йуу́а пáмил'л'э́тэ́, 'куйэ́л пьл'та, што т'имин пьл'то коп знтэм, тол'ко́ йуу куйэ́лнэм. (129) 'ива́н йуу́а то'лоуэ́л: (130) нэ́нг мэ́нэ мэ́йки т'и пьл'та. (131) 'ива́ннэ́ 'пырэлта: (132) „койнэ́ 'йанта?“ (133) 'нинга́ йу'у́а 'йолкэ́лтэ́лтэ́ што т'имин к'асынэ́ 'йанкалтэ́. (134) 'ива́нэ́ 'пырил'та, кол'вэ́'у́а́лтэ́ т'имин 'олвэ́нтэ́у, му'ро́лэ́н 'лавкана. (135) 'нинга́ ос йу'у́а 'йолкэ́лтэ́лтэ́, што т'и'мин 'лавканэ́ вэ́'у́а́лтэ́. (136) 'ива́н о'ламэ́л пьрна, йоупа мэ́нкэ́л'вэл'.

(137) ч'у'пыр котл 'ива́н мэ́нмин, т'у 'лавка ко выйáуэ́н э́йч'у шеглэ́в 'олвэ́нтэ́у, 'туу́та ч'у'нам 'нинга́ йуу́а 'йол'кэ́лтэ́м кэ́сыйа́ йанылтэ́лта э́й т'у шеглэ́в э́в, э́й т'у йо'уатэ́у. (138) но пьл'та 'йантэ́лтэ́мьл' 'пырнэ́ т'у ку пьл'то́ йоу пэ́р'тэ́у 'тултэ́, э́й т'у 'нинга́.

(139) йу'гунта му'уэ́ коу вэ́ллауэ́н, кэм 'знтэ́, 'илá́нэ́ кан 'торы́м 'котла́ йау 'вауэ́л 'майáлтэ́. колловэ́лтэ́ 'сул тэ́т, 'орты́ ч'о'росйау́ и мустым ни

(101) Miután reggel a nő fölébredt, (látja, hogy) az egyik cipője nincs meg. (102) A nő gondolja: (103) „Miért nincs meg ez a fél cipőm?“ (104) A nő új cipőt vásárol.

(105) Iván a második éjjel is átmegy a maga föld alatti útján. (106) Az ő (azaz a nő) pincéjéből ismét följön. (107) A tegnap elvitt fél cipőt visszatette arra a helyre, ahonnan elvette. (108) Ismét a kivilágított (tkp. tüzes) házban volt és bámulta a szép nőt, (majd) hazament.

(109) Miután a nő reggel fölébredt, a fél cipője ugyanazon a helyen van (ahol korábban volt). (110) A nő gondolja: (111) „A tegnapi napon a fél cipőm elveszett, a mai napon meg előkerült.“ (112) A nő gondolja: (113) „Valaki jár hozzám, no majd meglesem a jövő éjszaka.“

(114) Iván a harmadik éjszaka is átmegy a nőhöz a föld alatti úton. (115) A pincén át ismét előjön. (116) A nő nem aludt, hallja: (117) valaki (neszezése) letről hallik. (118) A nő szemét félig behunyva fekszik, de nem aludt. (119) Iván nézi a kivilágított házban a szép nőt, meg akarja csókolni,

(101) *älen ni nuy-werəyləmäl ej poŋinka-pelkəl ěntim. (102) ni toy nomāysilwāl: (103) „mōyvinē titi poŋinka-pelkām ěntim?” (104) ni jēlaw poŋinka jōtkāhwāl.*

(105) *iwän kimtək üt os mēnkalwəl mēy-uj lškalōy. (106) jōy kat-ujāloŋ os nuk-külkəlwəl. (107) mālayāl tumal poŋinka-pelək os wēmäl tāyja pānlētā. (108) os tōytaŋ ka(t)nā os tīyalā mustēm ni jēya-tājastā, jōy-pa-mēnās.*

(109) *ni äleŋ nuy-werəyləmäl poŋinka-pelkəl ej tāyvinā amās-wāl. (110) ni toy nomāysilwāl: (111) „mālayāl kotloy poŋinka-pelkām kōla-mēnkāl, tem kotāl os tē semtāy pitās”. (112) ni nomāysilwāl: (113) „kojī-kām mänä jēlilwəl, sāri mā jōyā(t) lāyällim āraŋ üt.*

(114) *iwän os kulmātāy üt mēnwəl tu niŋā mēy-uj lškalōy. (115) jōk kat-ujāloŋ os nuk-külwəl. (116) ni ěnta wojaγān, kollātā: (117) kojī-kām ilēn sātūwəl. (118) ni ālawəl seməl kōntā, jōyŋām ěnta wojaγān. (119) iwānna mustēm ni sārki ka(t)nā jēya-tājaltā, kojwāl tōpimta, no jōyŋām pēlmāyān. (120) ninā sem tūrōy jēya-tājaltā: (121) iwän tožā jēm ku, mustēm. (122) iwānna jēm ni kat tōpēntalnā ninā iwän säwłälōy tōy kaγrāmtältā. (123) no iwānā mōyāli maswāl?*

(124) *itā jēmāy wällākān. (125) kážnoj tasnā sat sālkwā ěnta tintiwəl. (126) iwānna pīriltā: (127) „kujān mōy-alēŋ jēm lopāl’i?” (128) ninā jōyā pāmīllatā kujāl pālta, što ti-min(t) pālto kop-p(ā) ěntim, tołko jōy kujālnā-tī. (129) iwän jōyā tōlāywāl: (130) „nōŋ mänä mējki tī pālta!” (131) iwānna pīriltā: (132) „kojŋā jantī?” (133) ninā jōyā jōlkāltältā, što ti-min(t) kāsīnā jan(t)kaltā. (134) iwānna pīriltā, kol wēyāltā ti-min(t) olwīntāy, mōy-alēŋ lawkanā. (135) ninā os jōyā jōlkāltältā, što ti-min(t) lawkanā wēyāltā. (136) iwän ālamal pīrnā jōy-pa-mēnkalwəl.*

(137) *tu pīr kotāl iwän mēnmin tu lawkaka, ko(t) wējāyān ej-tu šeylāw olwīntāy, turytā tunam ninā jōyā jōlkāltēm kāsēja jantāltā ej-tu šeylāwāy, ej-tu jōyatāy. (138) no pālta jantāltēmāl pīrnā tu ku pālta jōy pērtāy turtā ej-tu niŋā.*

(139) *jōy² ellā mōy² koy wällāyān kām ěnta, ej-lā(t)nā kan torēm-kotla jay waywāl majāltā, kōlā-wāltā sutāt, ortī tōras-jay i mustēm ni kujālna(t)-tī. (140)*

de megijedt. (120) A nő félig csukott szemmel figyeli: (121) Iván is deli férfi délceg. (122) Amikor Iván a szép nőt már majdnem megcsókolta, a nő Ivánt a nyakánál megragadja. (123) Hát Ivánnak mi kell (ennél több)?

(124) Most jól élnek. (125) (Iván már) nem fizet száz rubelt minden órában. (126) Iván kérdi: (127) „A férjednek milyen szép ruhája van?” (128) A nő megmutatja neki a férje kabátját, hogy ilyen kabát sehol sincs (még egy), csak a férjének. (129) Iván mondja neki: (130) „Add nekem ezt a kabátot!” (131) Iván kérdezi: (132) „Ki varrta?” (133) A nő elmeséli neki, hogy egy ilyen (és ilyen) ember varrta. (134) Iván kérdezi, hol vett ilyen szövetet, melyik boltban. (135) A nő ismét elmeséli neki, hogy egy ilyen (és ilyen) boltban vette. (136) Miután Iván pihent, hazamegy.

(137) Másnap Iván elment abba a boltba, ahol ugyanolyan minőségű szövetet vett, elvitte a nő által neki említett emberhez egy ugyanolyan formájú, ugyanolyan méretű kabátot varratni. (138) De miután a kabátot megvarratta, annak az embernek a kabátját visszavitte a nőhöz.

(139) Nem tudni, hosszú ideig élnek (így) vagy nem, egyszer a cár egy ünnepnapon vendégségbe hívja a népet, mindenféle előjárókat, gazdag kereskedőket és a szép nőt férjestől. (140) Ivánt azonban nem hívják meg. (141)

'куйылатъ. (140) 'ивән ынть 'вауъл. (141) йау куллъ ымылмил'нъ. тол'л'оу-
въл'т: (142) „,мугуйнъ ын'тъмъкъ 'ортъ ч'о'роску?" (143) 'канна колкъллътъ,
што б'ранг кан мъу чо'роску ынть 'вауъл.

(144) 'каннькиттә йы'уылвъл ка'сы 'ивәнәти к'олым лоу 'икырнъ. (145)
'ивән 'мънтъл'әти ч'у 'пъл'тал 'әнвъл, мв'л' и мв'лауъл 'йангылтауан. 'мустым
ни куйыл пъл'то'. шеглъв. (146) 'ивән тоу'йынтьл'нъ, кан 'кататъ. 'мустым
ни 'куйылнъ 'кәскъллътъ: (147) „,ти чо'роскунъ мә пъл'там 'йалымтъ". (148)
т'у 'канна 'колкъллътъ, што 'мустым ни 'куйыл йалмауын т'у ку пал'то.

(149) 'мустым ни'стол'на 'амысвъл, 'колънтълтъ, што йук 'куйыл пусто
'йол'оувъл. (150) та'вай 'нипик 'веркъл'въл, 'йесл'и 'солънкъл' вәрнгъл', 'оуъл
тоу'й'оуонтъ. (151) 'йесл'и чо'роскунъ 'йальм'уал, йу'уә 'оуъл тоу'й'оуонтъ.
(152) 'нингәм верәтннъ кән'чилътән. (153) 'кит'къл'въл йау ч'у'нгам,
'мустым ни куйыл'ката, (154) тоуо йынтьл', ну пунвъл'т мын', ч'у ку пъл'та
'тококъ. (155) кот 'олауын и тот о'лавъл.

(156) 'ивәннъ ч'у'ким йугнәм пъл'то. (157) 'мустым ни куйыл 'оуъл
тоу'й'оуынть — 'солымкөл'әти. (158) но 'ивәннъ проc'т'ит верл'ътъ. (159)
'кана то'л'оувъл: (160) „,оуъл тоуо 'әл' йоуамитән".

(161) 'торым котл 'пырна, йу'гыл'ла му'уъ коу кәм вән, 'ивән йау'-
ән'ивъл 'майалтъ. (162) йау ку'лы йунты йъуъл'въл'т, а 'мустым ни 'куйыл'
ынтьм. (163) ивән кв'сы 'киткъл'въл ч'у ку 'ваута. (164) 'мустым ни 'куйыл'
'коульмкълвъл. 'нингъл 'ката йоу 'кыч'ыл. (165) 'куйыл 'л'үүтъм 'пырнъ мъууи
'л'окоу 'илън йу'гылвъл, 'ил'ән'ката, и'стол'пытъка 'амыл'ил. (166) 'куйыл йок
'әтымтълнъ, 'номъусл'въл: (167) „,мә нингәм 'столпътән 'амысвъл, му'-
ууинъ ч'и'ти? (168) мә 'нингәм йоу 'кыч'кас, а'итос стол' пы'тнъ. (169) мә
'нингәм и йәрнъсл'пъ йуу". (170) ку'йуә то'л'оувъл: (171) „,мә 'йоуо 'йил'л'эм,
му'гул'бкъмъ йоу 'мъл'каллауын". (172) но йуу мв'тәл'ипынть 'мъл'каллауын,
мв'рәм 'нингъл' йы'уытъйата койвъл 'йокон. (173) йуу мв'рәм к'үм 'кәримтэс,
'нингъл' нуу йу'л'ымтъуълвъл. (174) 'куйыл 'мънтъ 'онтыр, ни мъууи л'ока
'ыллауитнъвъл. (175) куйыл 'ил'пел'зунъ йуг'нам 'катуйылоу нук к'үлкълвъл.
(176) 'куйыл 'йо а йы'нгәтәлнъ: нингъл' 'йокон. (177) 'нингәл то'л'оувъл:
(178) „,вот ма'рус'а, нунг 'шеглъ тв'вән ни". (179) а ма'рус'а йу'уә то-
л'оувъл: (180) „,мълауъл пыт'ита. (181) канна 'оуан кат' тоу'й'оуон 'калы.
(182) зй 'шеглъв мууы шай ынтьм? (183) и зй 'шеглъв мууы йау ын'тъм?"

Miután mindenki helyet foglalt, mondják: (142) „Miért nincs (itt) a gazdag kereskedő?" (143) A cár meghallja, hogy az idegen országbéli kereskedő nem lett meghívva.

(144) A cár hármas fogattal küld egy embert Ivánért. (145) Elmenve (oda) magára ölti azt a kabátot, amelyet előző nap csináltatott, és amely a szép nő férjének kabátjához hasonló. (146) Ivánnak a cár házába való meg-
érkezésekor a szép nő férje meglátja őt és mondja: (147) „Ez a kereskedő ellopta az én kabátomat.” (148) A cár meghallja, hogy a szép nő férje ellopta a másik férfi kabátját [értsd: az idegen lopta el a nő férjéét].

(149) A szép nő az asztalnál ül, hallja, hogy a férje butaságot beszél. (150) Nosza, papírt vesz elő, ha hazudna, a fejét le (kell) ütni. (151) Ha lopott a kereskedő, az ő fejét (kell) leütni. (152) Ők a saját vérükkel írják alá (a papírt). (153) (A cár) embereket küld oda, a szép nő férjének házába. (154) Amint odaérkeznek, kinyitják a ládát, ott van annak az embernek a kabátja. (155) Ahol volt, ott is van. (156) Ivánnak az a saját kabátja (amit rajta láttak).

iwän äntä wayļi. (141) jay kölä imälmilnâ töləywäl: (142) „möyina äntim-aki orti töras-ku?” (143) kannâ kolkällätä, što äräñ kan-mëy töras-ku äntä wayļi.

(144) kannâ kittä jëyilwəl käsi iwänä-ti koläm loy ikärnä. (145) iwän mën-tälä-ti tu pältal ên(t)wəl, mēli mälayäl jantältayän, mustäm ni kujäl pältä šeyləw. (146) iwän töy-jöntälna kan kata-ti mustäm ni kujälänä käskallata: (147) „ti töras-kuñä mä pältam jalämtä”. (148) tu kannâ kolkällätä, što mustäm ni kujäl jalma-yän tu ku pältö.

(149) mustäm ni stolnâ amäswäl, koläntältä, što jök kujäl pusto joļəywäl. (150) tawaj nipik werkalwəl, jesli soläñ köl wernäl əyal töyâ-jəyimta. (151) jesli töras-kuñä jalämñal, jöyâ əyal töyâ-jəyimta. (152) ninäm^s wërät ninna kâñčälätän. (153) kittälwəl jay tunam, mustäm ni kujäl kata. (154) töyâ-jöntäl nuy-pun(č)wält miñ, tu ku pältä töt-äki. (155) kot olayän i töt älawäl.

(156) iwänna ti-kim jöynäm pältö. (157) mustäm ni kujäl əyal töyâ-jəyimta soläñ kölä-ti. (158) no iwänna proskit werlata. (159) kana töləywäl: (160) „əyal töyâ äł jəyimtän!”

(161) toräm-kotäl pirnâ jöy ellä möyi koy käm wän, iwän jay äniwəl majälta. (162) jay kölä jöntä jëyilwält, a mustäm ni kujäl äntim. (163) iwän käsi kittälwəl tu ku wayta. (164) mustäm ni kujäl kəylämkelwəl, niñal kata jöy-kiwäl. (165) kujäl lüytäm pirnâ ni mëy-uj lšköy ilan-jöyilwəl, ilan kata, i stol pëtäkä amä(t)lil. (166) kujäl jok-etämtälna noməysilwäl: (167) „mä niñem stol pëtäna amäswäl, möyina kiti? (168) mä niñem jöy-kiñkas, a it os stol pëtänä. (169) mä niñem i jernäsäl-pə jöy?” (170) ku jöyâ töləywäl: (171) „mä jöyâ-jëlläm, möyli-käm jöy-mälkaylasäm”. (172) no jöy mëtäli-p(ə) äntä mälkaylayän, mëräm niñal jëyâ-täjata kojwəl jokän. (173) jöy mëräm küm-kärimtas, niñal nuy-jöylimtayälwəl. (174) kujäl mēntä ontär ni mëy-uj lškä il-laytintäwäl. (175) kujäl il-peļəyña jöynäm kat-ujälöy nuk-külkalwəl. (176) kujäl jöyâ-jöntätälna niñal jokän. (177) niñlä töləywäl: (178) „wot marusa, nõñ šeyləw iwän ni”. (179) a marusa jöyâ töləywäl: (180) „mälayäl pititä: (181) kannâ əyan kał toy-jəyimkalj. (182) ej šeyləw möyi šaj äntim? (183) i ej šeyləw möyi jay äntim?”

(157) A szép nő férjének a fejét le (kell) vágni a hazug szóért. (159) De Iván megbocsát neki. (159) Mondja a cárnak: (160) „Ne vágjátok le a fejét!”

(161) Az ünnep után hosszú idő vagy rövid idő (telik el), Iván hívja össze a népet vendégségbe. (162) Minden ember összegyűlik, de a szép nő férje nincs (ott). (163) Iván elküld egy embert, hogy elhívja azt az embert. (164) A szép nő férje elmegy (Ivánhoz), a nő otthon marad a házban. (165) Miután a férje kilépett (a házukból), a nő a föld alatti úton előre megy, előre a házba, (ahol) az asztalfőre ültetik. (166) Amikor a férje belép (és meglátja őt), gondolja: (167) „A feleségem az asztalnál ül, hogy lehetséges ez? (168) Az én feleségem otthon maradt, most pedig az asztalnál van. (169) Ez az én feleségem, ez az ő ruhája?” (170) A férfi mondja neki: (171) „Hazamegyek, valamit otthon felejtettem.” (172) De ő semmit sem felejtett otthon, csak a feleségét akarja otthon ellenőrizni. (173) Amint ő kifordult a házból, a nő is fölkerelkedett. (174) Amíg a férje átér, a nő lemegy a föld alatti útra. (175) A férje előtt kiér a pincéből. (176) Amikor a férje hazaér, a nő (már) otthon van. (177) Mondja a feleségének: (178) „Nos, Maruszja, Iván asszonya hozzád hasonló.” (179) De Maruszja azt mondja neki: (180) „A minap történt (dolog): (181) a cár kis híján leültette a fejed. (182) Egyforma ruhák talán nincsenek? (183) Hasonló emberek talán nincsenek?”

(184) ч'у йау арыу 'мънтъ 'пырнъ, 'иваннъ йил' мин тун'гынтыта, што а'т'екъл мъ'лауъл 'мънкън 'йоуна, (185) йу 'атъл'нъм 'кыт'ыс т'у'вача. (186) ну и 'иваннъ тун'гынтысты: (187) 'култънг към йыл'ыв котл н'о'уолвъл ос туутынг 'кирив мънг мъуъвă. (188) 'каллауън 'иван пыр котл ос 'мънтъ йы-уылвъл ник 'пристан'а. (189) то'л'оуъвълтъ: (190) тэм котл н'о'уолвъл туу-тънг 'кирив 'иттгън 'йăвăт 'ч'аснъ. (191) 'иван йоу йу'уыл'въл, ма'рус'ака то'л'оуъвъл: (192) „йăвăт 'ч'аснъ н'о'уолвъл 'туутынг 'кирив мънг мъуъвă. (193) 'тăтыу'йъл'мън и 'мънлэмън.”

(194) 'иван йау мѳ'тăлтъ йы'уыл'въл, што шай 'кулъ 'ниу 'тунта зй т'у'вримăнă 'мустым ни 'куйыл 'нинă 'киттă йы'уыл'въл му'гул'экъм йотта. (195) ку 'мънкъл'въл. (196) нин т'у'врăмънъ 'л'оккынтълкън 'л'оуа. (197) туутынг 'кирив нин ниу йы'миннъ, кулмътзр ч'е'л'егел'тъстъ. (198) нин ник 'ымылскъкън туу'тнг 'киривă. (199) ту'луйнъпъ 'н'о'уолос туутынг 'кирив.

(200) мустымнъ ку'йоуа йу'уыл'къл'въл. (201) 'нингъл ма'рус'а 'йокон зн'тъм. (201) ку 'кур н'эрл'уълвъл: (203) 'нингъл знтъм. (204) тăт, та 'л'иуăкътъвъл кул мăнă. (205) 'катуйа ылы'нгамал, т'е мъ'ууйл'ок 'иван 'катати. (206) ку йо'конкыл'въл 'ниупă 'пристан'а. (207) 'толко 'чѳкин 'пуркъл'къл'л'ăуън 'ч'арыснъ. (208) итă ку'ты 'вэрли, 'нингън мѳ'нăуън 'иваннъ. 'иван 'мустым 'нингă.

(209) 'ч'арыснъ зй към ка 'котълкън мънкън, а 'може коу. (210) 'ч'арыс 'йорнъ 'вълвъл 'моуол мзу и 'кăжснă 'мънтъ 'туутынг кирив т'у'ч'арыс йор мо'уол мзу, 'койал мънтъ 'тутынг 'кирив т'ел' тоу кол'къл'въл. (211) 'иваннъ 'кăскъл'л'ътъ йуу йу'уыл' 'паккын. (212) нин туутынг 'кириватън тот 'а-мысвъл. (213) 'иван 'мънтъ йыуъл'въл, 'ат'екалла, но коуон н'ул, знтъ умил 'ат'екална. (214) н'ул'ч'упитъ, пы'т'авервъл. (215) 'иваннъ 'нинă 'йол'оуъвъл: (216) „ма'нингин тѳ'съм”. (217) а'т'екал 'ваулатъ: (218) „йѳ'литън мăнă ч'ăй'интъ”. (219) а'т'екъл тоу 'йынтъ йу'уыл'въл, 'кăскъл'лтън (220) ч'у 'иван „тул, ч'у'мин ни ви'йăуън, му'уыиън 'уки ил'и с'унгк.” (221) и н'у'ла 'йол'оутъ йи'уыл'л'экън: (222) „йыуы тыйи, ти тул т'и'мин ни виийăуън, ос мин му'гул'ăуи?” (223) 'н'ула 'йол'оута иш'уыл'л'экън: (224) 'тулимнън, т'и тул'вел'л'имън, а 'мустым 'нингъл вел'л'имън мин'нъмънă”.

(225) ну 'какыйла йу'миннэ, т'у'йерă йы'мăтътън, што коу н'ул знт'усъв, тăм котл йил'л'эв ку'ч'уълънтъ. 'какыл' согла'с'итса 'веръс. (226) тă 'коуълм-

(184) Miután a vendégek eltávoztak, (hazulról) elmenve Iván megtudja, hogy fivérei az előző nap hazaindultak. (185) Ő egyedül maradt ebben a városban. (186) Iván azt is megtudta: (187) másnap vagy harmadnap ismét indul egy gőzhajó a mi földünkre. (188) Iván eltöltötte az éjszakát, a következő napon is kimegy a kikötőbe. (189) Mondják (neki): (190) „A mai napon indul egy gőzhajó este hét órakor.” (191) Iván hazamegy, mondja Maruszjának: (192) „Hét órakor indul egy gőzhajó a mi földünkre. (193) Felkészülünk és elutazunk.”

(194) Iván embereket fogad föl, hogy minden ruháját kivigyék a folyópartra, egyúttal a szép nő a férjét elküldi valamit vásárolni. (195) A férj elmegy. (196) Akkor ők a partra lovagolnak. (197) Odaérkezésükkor a gőzhajó harmadszor dudált. (198) (Ekkor) beszálltak a gőzhajóba. (199) Rögtön akkor elindult a gőzhajó.

(200) A szép nő férje hazamegy. (201) Felesége, Maruszja nincs otthon. (202) A férj megértette: (203) felesége nincs (már többé). (204) Itt (is), ott

(184) *tu jay ärəy mēntə pīrnə iwānna jēlmin tōḡntältə, što ātīkəl mālayəl mēnkən joypa.* (185) *jōy ātilnām kišas ti wača.* (186) *nu i iwānna tōḡntāstə: (187) kōltān kām jēlaw kotəl nōḡəlwəl os tōḡtəḡ kiriw mēḡ mēḡəwā.* (188) *kalayān iwān pīr kotəl os mēntə jēḡilwəl nik pristaña.* (189) *tōḡəḡwält: (190) „tem kotəl nōḡəlwəl tōḡtəḡ kiriw itən jāwət tāsñə”.* (191) *iwān jōy-jōḡəlwəl, maruśaka tōḡəḡwəl: (192) „jāwət tāsñə nōḡəlwəl tōḡtəḡ kiriw mēḡ mēḡəwā.* (193) *tātəḡ jēlmən i mēnlmən.”*

(194) *iwān jay mitältə jēḡilwəl, što šaj kōlə nik-tunta, ēj-tu wremāna mustəm ni kujəl ninə kittə jēḡilwəl mōḡəli-kām jotta.* (195) *ku mēnkəlwəl.* (196) *nin⁵ tu wremāna lokkintālkən loḡa.* (197) *tōḡtəḡ kiriw nin⁵ niḡ-jōminna kulmātəḡ tēḡəḡəltəstə.* (198) *nin⁵ nik-īməlsəkən tōḡtəḡ kiriwā.* (199) *tu lā(t)nə-pə nōḡəlwəl tōḡtəḡ kiriw.*

(200) *mustəm ni ku jōy jōḡəlkəlwəl.* (201) *niḡəl maruśa jokən ēntim.* (202) *ku kurnəḡəḡəlwəl: (203) niḡəl ēntim.* (204) *tēt, tōt liyəkətəwəl, kōlə mēnəḡən(?)?* (205) *kat-ujā il-jāḡamal tēt mēḡ-uj lək iwān kata-ti.* (206) *ku jōkīm-kəlwəl niypā pristaña.* (207) *tolko čōkin pōrkil kēḡəḡən tarəsñə.* (208) *itā kōti werli, niḡəl mēnəḡən iwānnā(t), iwān mustəm ninā(t).*

(209) *tarəsñə ēj kām kā(t) kotālkən mēnkən, a moḡe(t) koy.* (210) *tarəs jōrnə wālwəl moḡəl-mēḡ i kāznā mēntə tōḡtəḡ tu tarəs jōr moḡəl-mēḡā — kojəl mēntə tōḡtəḡ kiriw — tēt tōḡ-kōlkəlwəl.* (211) *iwānna kās-kəllətə jōy jēḡəl pākkən.* (212) *nin⁵ tōḡtəḡ kiriwətən tōt aməswəl.* (213) *iwān mēntə jēḡilwəl ātīkəla, no koyān nul ēntə uməl ātīkəlna(t).* (214) *nul tōpūtə pētā werwəl(t).* (215) *iwānna ninā jōḡəḡwəl: (216) „mä niḡintəsəm”.* (217) *ātīkəl wəḡlātə: (218) „jēlitən mənā čāj intā!”* (219) *ātīkəl tōḡ-jōntə jēḡilwəl(t)², kās-kəllətən: (220) tu iwān-tul tu-mīn(t) ni wējəḡən, mōḡyina iki ili sūḡk.* (221) *i nula jōḡəḡta jēḡilləkən: (222) „jēḡə-tāji, ti tul ti-mīn(t) ni wējəḡən, os mīn mōḡəḡəyi?”* (223) *nula jōḡəḡta jēḡilləkən: (224) „fi tul wellimən, a mustəm niḡəl tulimən minnāmənā!”*

(225) *nu kakəjila jōminna tu jerā jēmātətən, što „koy nul ēnt(ə) usəw, tem kotəl jēlləw kōḡəḡən(t)tā”;* *kakəjil soglašitsa werəs.* (226) *tē koylām-kəlwəl*

(is) keresi, (vajon) hová ment? (205) Lemegy a pincébe, itt egy az Iván házába vezető föld alatti utat talál. (206) A férfi kirohan a kikötőbe. (207) Már a füst is alig látszott a tengeren. (208) Most mi legyen, (hiszen) a felesége elment Ivánnal, Iván a szép nővel.

(209) A tengeren egy vagy két napot utaztak, de talán többet. (210) A tenger közepén van egy sziget, és minden (arra) járó gőzhajó ahhoz a tenger közepén levő szigethez igyekszik, bárhonnét érkezik is a gőzhajó. (211) Iván (ott) atyja fiait pillantja meg. (212) Az ő gőzhajójuk (is) ott tartózkodik. (213) Iván odamegy a fivéreihez, de sokáig nem ismerték meg egymást a fivéreiivel. (214) Megcsókolják egymást. (215) Iván mondja nekik: (216) „Megnősültem.” (217) Hívja a fivéreit: (218) „Gyertek el hozzám teát inni!” (219) Fivérei elmennek, észreveszik: (220) a bolond Iván olyan szép nőt szerzett, (aki olyan) mint a Hold vagy a Nap. (221) És mondják egymásnak: (222) „Nézd, milyen szép nőt szerzett ez a bolond, és nekünk mi van?” (?) (223) Mondják egymásnak: (224) „Ezt a bolondot megöljük, a szép nőt pedig elvisszük magunkhoz!”

(225) Miután átmentek öccsükhöz, igen dicsérték, (mondták) hogy „sokáig nem láttuk egymást, (ezért) ma menjünk el vadászni;” öccsük beleegye-

кълвэлт 'нәрсынг вонт, 'колннг вонт. (227) 'кокъ ил'ъ 'мнмьл', 'какъл'а то'л'о-
лэкн: (228) „ми нангә 'вел'л'имин”. (229) кўт 'куйылнз 'пчкнз 'иуъл'тмт.
кат' 'н'окъл'йоу н'ъ'рннтл'тз, 'котъл тур'рук ыл'омоу'н'тзулвлл. (230) зл'-
л'о 'куйылнз йы'уытайакъллтз. (231) „мә м'нгәм 'йууул'им зй т'у тз пч-
канз”. (232) л'игъл'тзмл' и йу'гн пз'көтэл ыл'лы'синтзулвлл. (233) 'номбу-
сэллэкн: 'миннәмн ве'рмнз көтзмн нук знтз әл'ыл'звл. (234) мин йу'уз
'йирл'змн 'әнз 'тупа тот вайкана йу'уз 'ивл. (235) нуу мз'нгәмн, то'л'оу-
лзмн: (236) „какэймн т'иурана 'каурымтыуаста”. (237) а 'мингәмн 'т'и-
гила 'ислзмн. ч'уу'ләнз йау 'минә 'оуыл'вл'т: што 'нәмин 'т'иуранз 'иутз.
(238) 'н'урна йур'мин, 'кайсътн. 'нингәм ни йу'мин 'тигил'ә. 'ис'лэкн,
што 'какэймн 'шалко. (239) ну т'у 'мустым ни вы'рыллзтн и 'тулзтн йоу
мьуэтнә. (240) т'у йурым 'ивән йу'рыл'ле м'чим котл 'йууа йзрмин
'амыс т'у'ч'арыс йор мзу пәйн.
(241) тот волт ку'лым йоуырки з'йирйонг касы 'йалымин валлзм йау.
(242) ку'ла'мнтил'нз, 'кәскил'л'ил' (243) ка'сы л'ил'знтзки йууа йу'рз.
(244) т'у йау н'эл'зутз йыуыл'вл'т, што зй кзсы л'ил'знкз кәссил', што
мнган 'вәкәл ку'лум 'йоуыр ки 'йзрйонг кз'сы, ә 'штә н'әли'йонг кз'сыйз.
(245) но 'ивән т'зу вәл'лзммал йыунә т'у 'йалым ку'окку 'нингәл'
'ивән 'йынгакатзтз. (246) 'окку 'нингәл' 'куйла то'л'оувл: (247) „мәнә
йу'рийтз лоу, мә ка'татса верл'зм т'и 'әйым-'китзм 'куйна”. (248) т'упыр
котл ос 'куйла то'л'оувл: (249) „йу'рийтз ос лоу, мә ка'татса вертәмә”.
(250) ч'упыр котл ч'у ни 'котлна 'кипнә-'колымпа ка'татса 'вервл.
(251) знтз коу 'веремә 'валтз йы'уыл'вл'т, з'н'әмз 'оккуйил 'кан'т'з
'питтз йы'уыл'вл'. (252) знтз коу 'кан'вл', кәл'лакәл'вл'. (253) т'у йыл'л'ыв
'йуммә 'ивән 'оккука 'амыкәл'л'ил'. (254) кол'лз-вл'тз йау'колзнтзвллт йугә,
кул'па и'вәннз 'китси. (255) 'ивән 'иләнз 'номзүсәл'вл': (256) „мә т'и'мин'-
мустым ни тз'йакалым, йы'уыл' паужы'ламзна тууалзтн, 'еләмпз кат'
'вел'кәл'зтн. (57) мәмпи 'йоканг кз'сы вз'сз, мнәм 'тинәм мзүә сзәм
пз'ч'аувл. 'кунта мә тим'йалымта йау 'олна 'валлзм.”
(258) 'ил'әнз зй котл туу'тнз 'кирив йо'уотз йы'уыл'вл', мнз мзүв-
вәпз 'мнзвл. (259) ивәннз 'пырекәлла: (260) „кунта н'о'уолзтау?” (261)

zett. (226) Elmennek (vadászni) a fűzerdőbe, a fenyőerdőbe. (227) Miután
messzire elementek, mondják öccsüknek: (228) „Mi megölünk téged!” (229)
A középső fivér puskával megcélozza, de alig húzná meg kezével a ravaszt,
hirtelen lezuhan (a karja). (230) Látja ezt a legidősebb fivér. (231) „Én magam
lövöm le ugyanazzal a puskával.” (232) Miután célzott, az ő keze is leeresz-
kedett. (233) Gondolják: „A mi saját vérünket a mi kezünk nem bírja el.
(234) Kötözzük egy nagy tölgyfához, ott majd fölfalják a vadállatok. (235)
Elmegyünk a kikötőbe, elmészljük: (236) »Öcsénket egy tigris elkapta» (237)
Mi magunk pedig nagyon fogunk sírni, és akkor hisznek nekünk az emberek,
hogy tényleg megette egy tigris.”

(238) Szíjjal megkötözve ott hagyták, ők maguk a kikötőbe menvén
erősen sírnak, hogy „az öcsénket siratjuk”. (239) No, fogták a szép nőt és
magukkal vitték az országukba. (240) A megkötözött Iván néhány napig
a fához kötözve ült a tenger közepén levő szigeten.

(241) Ott élt harminckilenc ember, (egy egész) rablóbanda. (242) El-
tévedve (az erdőben jártukban) észreveszik: (243) egy ember elevenen a fához

nársəŋ wonta, koləŋ wonta. (227) ko(k)kə il-mənmil kakəjila töləyləkən: (228) „min nõŋə(t) wellimən!” (229) kōi kujəlnə pōčkännä(t) liyaltəta, kat nəkələjəy nērantəta(?) kōtal, turuk ilə-moyəntəyəlhwəl. (230) ulla kujəlnə jəyə-təjakəllətə. (231) „mä mēnnäm jöyə(t)lim əj-tutj pōčkännä(t).” (232) liyaltəmə i jöyən³-pə kōtal il-əsəltəyəlhwəl. (233) noməysjilləkən: „minnämən werəmən kōtəmən nuk əntə eləyləwəl. (234) min jöyə(t) jörləmən enə tupa, tōt wajkə(t)nə jöyə-iwəl. (235) niy-mēnləmən, töləyləmən: (236) »kakimən tiyrəne kayrəmtəyāstə«. (237) a min-nämən tiyələ isləmən, tu lä(t)nə jay minə öyəlwəlt, što nemin tiyrənə iyta”.

(238) nurna(t) jörmin kəjsətən, ninnäm⁵ niy-jömin tiyələ isləkən, što „kakimən šalko”. (239) nu tu mustəm ni wejyillətən i tul(tə)sətən jöy mēyətənə. (240) tu jörəm iwən jöy ellə mē(t)-əim kōtal juya jörmin amsəs tu tarəs jör mēy-pājna.

(241) tōt wolt koləm-jöy-ərki əjər-jöŋ kəsi, jaləmin wələm jay. (242) kōla-mēntilnə kəskəllil: (243) kəsi liləŋ-tə(k)kə juya jöri. (244) tu jay nələyta jəyil-wəlt, što əj kəsi liləŋkə kəsil(t), što „mēŋən wəlkal koləm-jöy-ərki əjər-jöŋ kəsi, ə itə nələ-jöŋ kəsi jəy”.

(245) no iwən tēy wələmal jəynə(t) tu jaləmtə kut ək-ku niŋəl iwən jəŋkə-kətətə. (246) ək-ku niŋəl kujla töləywəl: (247) „mänə jöritəy loy, mä katatsa werləm ti əjəm-kitəm kujna(t)!” (248) tu pİR kōtal os kujla töləywəl: (249) „jör-itəy os loy, mä katatsa wertəmā!” (250) tu pİR kōtal tu ni kōtəlnə kip-pə — koləm-pa katatsa werwəl.

(251) əntə koy wremə wəltə jəyilwəlt, əjnəm ək-kujəl kaŋ(t)tə pittə jəyil-wəl. (252) əntə koy kaŋ(t)wəl, kələkəlwəl. (253) tu jələw jömə iwən ək-kukə amə(t)kəllil. (254) kōlə-wəltə jay kōləntəwəlt jöyə, kōl(ə)pa iwənnə kitsi(t). (255) iwən əj-lä(t)nə noməysjilwəl: (256) „mä ti-min(t) mustəm ni təjakəlim, jəyəl pəkəkəlamnə tuyalətən, ələmpə kat welkəltən. (257) män-pə jəkəŋ kəsi wəsəm, mēnnäm tinəm mēyə seməm pətəy(t)wəl, kuntə mä tim jalətə jayəlna(t) wəlləm.”

(258) əj-lä(t)nə əj kōtal tōytəŋ kiriw jöyə(t)ta jəyilwəl, mēŋ mēyəwə-pə mēnwəl. (259) iwənnə pİRkəltə: (260) „kuntə nōyəllətəy?” (261) jəy jöyə tō-

lett kötözve. (244) A banda megörült, hogy találtak egy életben levő embert, mert „nálunk harminckilenc ember volt (eddig), mostanra pedig negyven ember lett”.

(245) De amikor Iván köztük él, a rablók vezérének a felesége beleszeretett Ivánba. (246) A vezér felesége mondja a férjének: (247) „Szerszámozzotok fel nekem egy lovat, ki akarok lovagolni ezzel az ifjú emberrel!” (248) Másnap ismét mondja a férjének: (249) „Fogjatok be nekem ismét egy lovat lovaglásra!” (250) Másnap(tól kezdve) az a nő napjában kétszer-háromszor kilovagol.

(251) Nem sok idő telik el (tkp. nem hosszú ideig [együtt] lenni kezdenek), (amikor) egyszer a vezér megbetegszik. (252) Nem sokáig beteg, (hamar) meghal. (253) Az újonnan érkezett Ivánt teszik meg vezérnek. (254) Minden engedelmeskednek neki, bárhová küldte őket Iván. (255) Iván egyszer gondolja: (256) „Én azt a szép nőt megszereztem, (de) a fivéreim elvitték, odaát (a tenger túlsó partján) tőn meg is ölték. (257) Nekem van otthonom, fáj az én szívem a saját földemért, amíg én ezekkel a rablókkal élek.”

(258) Egyszer egy nap gőzhajó érkezik, (amely) a mi földünkre tart. (259) Iván megkérdezte őket (ti. a hajó legénységét): (260) „Mikor indultok?”

йъ йу'рѧ то'л'оувѣл'т: (262) „мѣнг 'сары н'о'уоллов”. (263) 'ивѧн пѣт'мин ута'мѣнкѣл'вѣл. (264) 'йаулѣл куллѣ 'пѣркѣл'л'ѣтѣ з'ранѣ 'мѣул'ѧ 'верта, а йуунѧм 'пѣс'тѧтѣл' ни йу'уыл'вѣл'. (265) ч'у 'туутѣнг 'кирив уш нѣрл'ѣл' 'нуупа тѧл'л'ил'. (266) 'ивѧннѣ ч'ѣл'ѣутѣнтѣ йу'уыл'кыл'вѣл': (267) „мѧнт 'ѧл'ка'йтѣу!” (268) нѣ'рѣл 'утѣ рѣ'кѣтѣуѣл'л'ил'. (269) 'ивѧн ниу 'ымылкѣл'вѣл', 'туутѣнг 'кирив н'о'уолкѣл'вѣл'. (270) т'у йалѣмтѣ 'йауѣ па'рал тоу 'кыч'кѣл'вѣл'т.

(271) йу'гул'л'ѧ мууѣ коу кѣм вѧн мѣнтѣ йу'уыл'вѣл'т. му'уы 'котылѣл' 'лунгулѣл' ил'и йоунѣл' 'лунгулѣл', илѧнѣ йоу йо'уотѣ йу'уыл'вѣл, 'вѣлмѣл' 'вача. (272) 'утопа 'йын'тѧл'нѣ ну'уѣ 'йоулѣй 'мунѣл'ал'ина ну'руутил'вѣл' ч'у'мин'мустым 'куйал'и. (273) 'ивѧн 'номлѣмтѣуѣлѣл: (274) „мѣнг мѣ'уѣвнѧ т'и'мин 'мустым 'верѣнготыт зн'тѣм вѣ'лил'кал”. (275) 'ивѧннѣ 'пыримкѣлѣтѣ: (276) „нунѣ 'койи 'верѣнгот вѣ'сѣн?” (277) 'куйал'и йу'рѧ то'л'оувѣл': (278) „мѣннѣ мѣ'рим 'знкѧм 'вѣлѣл, а ап'пам мѧ знтѣ тѧуѣнлѣм, 'ч'арыс йор мѣу 'пѧйнѣ 'т'пѣргнѣ 'уѣтѣ”. (279) ивѧн 'номлѣмтѣуѣлѣл: (280) т'и ѧл' мѧн 'иуѣм пѣу 'вѣлѣл. (281) 'ивѧн йу'рѧ то'л'оувѣл': (282) „мѧнт 'тууа 'йоупа зн'кѧнѧ!” (283) 'йоуѣ йын'тѧлнѣ 'ивѧн, ту йѣу 'мустым 'нинѣл'. (284) тоу 'кѣтѧ рѣуимкѣл'л'ѣкѣн, кѣрѧ рѣуимкѣл'л'ѣкѣн.

(285) 'ивѧннѣ 'аскыл' йукул' 'ваута йѣ'гыл'кѣл'л'ѣтѣ, тоу йым 'инта кул' 'иуѣс 'интѣ йи'уыл'вѣл'т. (286) зл'л'о а'т'екѣл' 'ивѧнѣ знтѣ 'ваутѣ йѣ'уыл'л'ѣтѣ. (287) 'ивѧнѣ куллу 'йууыл' 'рѧт'ѧ 'йол'кул'тул'тѣ. (288) му'уѣйнѣ а'т'екална кат' 'л'ѧки, но т'упырна йу'рытын 'йал'ти'йууа 'н'урнатѣ и тоу ка'йѧтѣн 'нинѣй ниу йу'мин, 'йол'кѣлтѣлѣтѣн 'ис'л'слѣкѣн, (289) какѣй'н 'тиурѧнѣ 'истѣ. (290) т'у 'ч'арыс йор мѣу пѧйнѣ 'вѣлат ку'лым 'йорки з'йыр йѣнг кѣ'сы. (291) тоу йаунѣ мѧн 'кѣскѣл'т. чу'ты 'л'ил'нѣкѣ кыс'калѣм. (292) йѣ'уыл' рѧт' кѣ'рамкѣлѣл зл'л'о пѣккѣ'ла. (293) сѣл'датат 'казаката то'л'оувѣл': (294) „'оулин 'китѣтѣ тѣуѣ'йорѣнтѣ”. (295) сѣл'датѣт 'касакѣтнѣ то уо йоуонтѣ йѣ'уыл'вѣл'т.

(296) 'ивѧн т'у 'мустым 'нинѣл'чѧти тоу вѣ'ламлѣкѣн'калымлѣкѣн. (297) 'иппе ку'ла 'вѣллакѣн. (298) 'тапал мѣннѣ у'уалѣм, 'т'игил'ѧ 'йѧн'кѧл'ѣв. (299) шок!

(261) Ők mondják neki: (262) „Mi hamarosan indulunk.” (263) Iván sietve visszatér a partra. (264) Minden emberének megparancsolja, (hogy a sziget) másik részére menjenek dolgozni, míg ő maga a partra (vissza)siet. (265) A gőzhajó (emberei) már húzták föl a hajólépcsőt. (266) Iván kiabálni kezd: (267) „Engem ne hagyjatok (itt)!” (268) A hajólépcsőt a partra dobják. (269) Iván beszáll, a gőzhajó elindul. (270) A rablók ott maradnak (a szigeten).

(271) Nem tudni, hosszú vagy rövid útra indulnak-e, egy napon át megy-e (?) vagy egy éjszakán át megy-e (?), megérkezik (Iván) az általa lakott városba. (272) Amikor partra száll (látja), egy szép kisfiú szalad íjjal és nyilakkal. (273) Iván gondolja: (274) „A mi földünkön ilyen szép gyerekek nem szoktak lenni.” (275) Iván megkérdezi: (276) „Te kinek a gyermeke vagy?” (277) A kisfiú válaszol neki: (278) „Nekem csak anyám van, az apámról nem emlékszem, a tenger közepén levő szigeten egy tigris fölfalta.” (279) Iván gondolja: (280) „Ez mintha atyám fia volna.” (281) Iván mondja neki:

lájwält: (262) „mēn sarəy nōyälləw”. (263) iwän pētmin utə-mēnkəlwəl. (264) jayəl kōlə pēr(t) kalləta ärəŋ möylä wertä, a jōynäm pestätəl niy-jōyilwəl. (265) tu tōytəŋ kiriw uš nārəl nuypa tāllil. (266) iwänna tēləytəntä jēyilkəlwəl: (267) „mänt äl kajütəy!” (268) nārəl utə-rəkətəyällil. (269) iwän niy-īməlkəlwəl, tōytəŋ kiriw nōyälkəlwəl. (270) tu jaləmtä jay-pāral tōy-kətkəlwält.

(271) jōy ellä möyi koy kām wän mēntä jēyilwält, möyi kōtləl . . . ili jōy-nəl . . . əj-lä(t)nə jōy-jōyā(t)ta jēyilwəl wälmal wača. (272) utəpa jōntälne pūyi jōyli munəkəfəlinə(t) nōrəytəyəlwəl tu-mjñ(t) mustəm kujalji. (273) iwän nom-ləmtəyəlwəl: (274) „mēn mēyəwnə ti-min(t) mustəm werəŋ-otət əntim wälil-kal(t)”. (275) iwänna pīrimkəllätä: (276) „nōŋ kojī werəŋ-ot wəsən?” (277) kujalji jōyā tōləywəl: (278) „mēnna mērəm əŋkäm wälwəl, a āpam mä əntə tēyən-ləm, tarəs jər mēy-pājna tīyrənə iyta”. (279) iwän nomləmtəyəlwəl: (280) „ti äl män jēyem pəy wälwəl”. (281) iwän jōyā tōləywəl: (282) „mänt tuya jōypa əŋkənä!” (283) jōyā-jōntälne iwän tu jōy mustəm niŋəl. (284) tōy kōtā rōyim-kəlləkən, kōrū rōyimkəlləkən.

(285) iwänna əskal-jəkkəl wayta jēyilkəlləta, tōy jəm intə kōl iywas intä jēyilwält. (286) əllə ātikəl iwänna əntə wayta jēyilləta. (287) iwänna kōlə jēyäl-rätä jōlkəltältä: (288) möyina ātikəlne kat läki, no tu pīrnə jōrətən jaltä juya nurna(t)-ti i tōy-kajätən, ninnə⁵ niy-jōmin jōlkəltəllätən, isləkən: (289) „kəki-mən tīyrənə istə». (290) tu tarəs jər mēy-pājna wolt kōləm-jōy-ərki əjər-jōŋ kəsī. (291) tōy jaynə män(t) kəskəlt, tūtī lilarŋka kətkəlm”. (292) jēyäl-rät kərəmkəl-wəl əllə pəkkəla. (293) səlдатət(a), kazakəta tōləywəl: (294) „əkkəlīn kittə-ti tōyā-jōyimta!” (295) səlдатət-, kasakətnə tōyā-jōyimta jēyilwält.

(296) iwän tu mustəm niŋəlñä(t)-ti tōy-wäləmləkən, kaləmləkən. (297) ip-pə kōlə wälləkən. (298) tapal mēnna uyalīm, tīyalä jän(t)kələw. (299) šok!

(282) „Vezess az anyádhoz!” (283) Amint Iván hazaér, (ott van) a szép nő.
(284) Üdvözlik egymást.

(285) Iván hívja a szüleit, finom ennivalót, mindenféle ételt kezdenek enni. (286) Bátyjait Iván nem hívja. (287) Iván mindent elmesél az apjának: (288) fiverei majdnem lelőtték, aztán hozzákötötték (egy ott) álló fához egy szíjjal és ott hagyták, (majd) a partra menve sírnak és azt mondják: (289) „»Öcsénket fölfalta egy tigris.« (290) Ott a tenger közepén levő szigeten volt harminckilenc ember. (291) Azok az emberek megtaláltak engem, így maradtam életben.” (292) Az apja megharagszik idősebb fiaira. (293) A katonáknak és a kozákoknak megparancsolja: (294) „Le kell vágni mindkettő fejét!” (295) A katonák és a kozákok nekilátnak levágni (a fejüket).

(296) Iván ott kezd élni és hálni szép feleségével. (297) Még most is élnek. (298) Tavaly láttam (őket), jót ittunk (együtt). (299) Vége!

Jegyzetek

¹ A *rätü* 'öreg!' (< *rät* 'öregember') vocativusi formának látszik, hasonló van az északi osztjákban is, l. STEINITZ, OVE 2: 136–137 (az itt említett adat az 1. szöveg 8. mondatában található).

² A du. 3. sz. *jīn névmás helyett a pl. 3. sz. *jēγ* áll (1/154, 6/139, 6/219), l. még az 5. jegyzetet is.

³ Az *ätjmnä* 'apámon' (*mä ä. semöy* 'az én apám szeméből') (3/10) és a *jöyön* 'rajta' (*j.-pə kötal* 'az ő keze is') (6/232) locativusragos névszóknak itt genitivusi funkciójuk van, akár csak a Tra. nyelvjárásban a *tārəsnə* 'tengeren' szóalaknak a *t. jēŋka* kifejezésben (ez utóbbiról l. HONTI: NyK 80: 136. l. 26. jegyzet).

⁴ Az *iyiləken* 'ettek' (< *jäyil-* 'eszik') az egyetlen adat e szövegekből (a tematikus igék és a *wäl- ~ wol-* létige *ä ~ o* váltakozása mellett) arra, hogy az időjel nélküli múlt időben a váltóhangot tartalmazó tőalternáns jelentkezik (6/67).

⁵ A du. 3. sz. *jīn névmás helyett a du. 2. sz. *nin* áll (6/152, 6/197, 6/198, 6/238, 6/288), l. még a 2. jegyzetet is. — Feltűnő, hogy a voltaképpeni du. 3. sz. *jīn egyáltalán nem fordul elő a szövegekben, hanem más személyes névmások helyettesítik.

⁶ Az eredeti (cirill betűs) mondat lejegyzése zavaros (6/224).

Szójegyzék

a, ä de (< orosz *a*)
i és, is (< orosz *u*)
i- ~ iy- eszik; *iyalkəl-* eszik, iszik, enni kezd; *iywəs* étel; *int-ot* ua. (~ *jäyil-*, *jäwət-*)
u- lát
ičən: *i-wəs* ablak
uč csapda; *wajək-u.* ua.
äj kicsi; *ä-köl* hír, *äjłəy-kölłəy* csendben; *ä. ku* kisfiú
uj vmi alatti rész
ēj egy; *ējəy* együtt; *ējnäm* egy, teljesen; *ēj-tu* ugyanaz, ugyanolyan; *ēj-titi* ugyanígy
äjəm-kütəm fiatal
iy hold (~ *iki*)
iy medve
oy fej; *ək-ku* vezér (~ *oytē*)
oy a folyó sodrása, áramlása
oyšja (? , bizonytalan olvasat) oh, ah, na, no
öyəl- hisz, elhisz
oypē ajtó
oytē vmi felszíne, *oytəja*, rá, *oytina* rajta (névutó) (~ *oy*)
oytəŋ urj Ochteurij (helységnév)
öyə(t)kəl- vág, metsz
iki öregember; hold (~ *iy*)
ökəm kicsi, kis
iker, iyr- jármű, szán
al év
äl mintha
äl ne
il előre; *i.-pelək* elülső rész, *i.-peləyənə* elöl, előtte; *ilən* elöl, előtt, tovább; *iləpə* előre, tovább
ül le; *ülə* a folyón lefelé; *ülən* lent, alul
älə- ~ ol- fekszik; *äljnt-* lefekszik
eləyl-: *nuk-e.* elvisel, elbírt

ellä vajon; *jöy ellä . . . kām/iti* vagy . . .
vagy
äləm: *ä.-pelək* túlsó oldal; *äləmpə* ua.
äləŋ vmi kezdete, eleje, vége
äləŋ reggel
oləška Oleska (< orosz *Алексей*)
ilt- berak (csónakba, hajóba)
iltəŋä szembe
olwəntəy textilfa, szövet (vö. V *olwəntəy*, Vj. *oljntəy* DEWOS 85)
eləwtəki át, keresztül
iləyts- iszik, mindent kiiszik, vedel
ēllə nagy
ili vagy (< orosz *uu*)
imi öregasszony; *im-iki* öreg (melléknév)
imäl- leül; *imälkəl-* ül (~ *aməs-*, *amät-*)
emər- merit
aməs- ül; *amät-* ültet, leültet, állít, helyez; *amätkəl-* állít, leültet, vminek megtesz (~ *imäl-*)
äni- összegyűjt
ənkətməŋ?
imnə most, amint (~ *it*)
ēnt- felvesz; *en(t)kəl-* felhúz (ruhát), felölt
ontə: *ontalnə* belsejében
äntə vagy, talán
ēntə nem; *ēntim* nem, nincs
on(t)äl- ért, tud; *on(t)äljəyl-* megtanul
ontār vmi hossza, időtartama
enə nagy
ončəy fenyő; *on(č)kəlsə* fenyves
unčəwtə- átvizs a folyón
ēŋkə anya
änkəl tuskó
äpə apa; *ä.-jēy* nagyapó
urj a folyó holtága
urj: *jēŋk-u.* árva

äray külön, el; *äraytaki* külön
 ärkam- énekelni kezd
 ärän idegen, új, másik
 [ört hős:] *ör(t)-mök* hősi
 örtü gazdag
 örtö: *sün(k)nä(t)* (?) *witälna* ö. éppen
 olyan szép, mint a nap (? , bizonytalan olvasat)

is- sír; *iskətə-* sírni kezd
 os ismét
 ës anya; *ë.-jəy* szülő
 ësü miként, hadd
 esəl- leereszkedik; *esəltəyəl-* esik, ereszkedik

äsəm vánkös, párna
 uš már (< orosz *уже, уще*)
 ësšo még (< orosz *ещё*)
 üt éjszaka

üt, ütə most; *ip-pə* (< *it-pə*) most is;
itəntəy legközelebbi (~ *innə*)

ot: *imt-o.* étel, *werəŋ-o.* gyermek
 ütš ki (a partra a vízről); *ütən* a parton
 ütšnäm egyedül

etəm- megjelenik; *etəmkəl-:* *nuk-e.* ua.
itən este

etəutə- húz, vonszol
 at kerítés

itə ismét, többé
 ütš fivér, báty

itəy hideg

iwän Iván (< orosz *Иван*)

awtš haj-, hajból való [< *awšt* haj]

iwti, l. jəwət-

čäj tea, l. még *täj*
čäyi- gyűjt; *čäyintəkəl-* készülődik;
čäyintəkətəyəl-kəl- ua.; *čäyintəkətə-* készül
 vmit tenni; *čäyit-* ua.

čəyət hó; *č.-päj* hófúvás

čš(k)kə igen, nagyon

čökin alig

čököšl- nyomkod; *kan sem jəj(t)š č.* a
 cász szemére veti (vö. orosz *глаза уара паль-*
цем мозолум)

-čim-: *mš(t)-č.* mennyi, hány, néhány

čymäl kevés

[*čöŋč* hát:] *čöŋčä* mögé (névutó)

jö- ~ jöy- jön; *jöyəl-* ua.; *jöyəl-kəl-* ua.;
jöyüm- idejön; *jöyümətəyəl-* indul; *nuy-j.*
 fölkerelkedik; *jöntə-* jön (~ *jəyil-*)

jəj ujj

jəjəm fejsze

jəy emberek, nép; *jəkəŋ* lakott

jəy, jək vissza; *jəypa* haza; *jəkəŋ:* *j.*

käsš házas, családös ember

jəy, l. jən

juy fa; *j.-kat* gerendaház

jəy apa

jəy čk (~ *jöy*)

jöy č; *jöymäm č* maga, saját

jəyč kisebb folyó (~ *jəyən*)

jöyč- vág; *jöyüm-* levág, leüt
jəyə: *j.-təjə-* néz, szemlél; *j.-təjəyšl-*
 tekint, néz

jəyil- eszik (~ *i- ~ iy-, jəwət-*)

jəyil- vmivé lesz, akar, kezd; *jəyilkəl-*
 kezd; *jəyim-* ua. (~ *jö-*)

jəyäl cirbolyafenyő

jöylč fjas [< *jöylč* fj]

jöyən az éjszaka folyamán

[*jöyən* folyó:] *läwas-j.-puyäl* Labaz-

Jogan (helységnév) (~ *jəyč*)

jöyər- beteker

jəyert nehéz

jöyət- lő

jöyət- érkezik, jut; *jöyäl-* érkezik;

jöyč(t)kəl-: *ülən-j.* tovább megy

jöyč(t)lkəl- kezd élesíteni

jöyčw emelőháló, szák

jöküm- elszalad, elrohan; *jöküm-kəl-:*

nuk-j. fölugrik, föl pattan

jul száj

jəl- megy, jár; *jəlil-* ua.; *jəlwəyət-* ua.

jöl vmi széle

jöla- olvad; *jölatš* olvadó, olvadás

jülkälč alig, lopva, titokban (~ *jäləm-*)

jäləm- lop; *jäləmyn wäləm jəy* rabló-

banda (tkp. lopva élt emberek) (~ *jülkälč*)

jələw új; *j. kətäl* holnapután

jöləy- mond; *jölkäl-* ua., említ; *jölkälčl-*

elmesél

jəl- áll

jəm zelnice, bogyo; *jəmən* bogyoös

jəm jö, egészséges, igen, nagyon; *jəmsi*

jobb oldali; *jəmätə-* dicsér; *jəmät* jól, egészen

jimən szent

jönänkə mindig, állandóan

jant- varr; *jantäl-* varrat

jänt- iszik

jün(t)yal-kəl- odaáll

jöy tiz; *jöy-ərki-wet* tizenöt

jəŋə- bemeleg

jöŋk jég (~ *jəŋk*)

jəŋk víz, vodka; *j.-urč* árva; *jəŋköləy-*

vodkát vesz (~ *jöŋk*)

jänka- akar; *jänkakäl-* kezd szeretni

jänka- játszik

jepifankin: *j. puyäl* Jepifankin (< orosz

Епифанкин)

jər gyökér, vonal; *jərə:* *tu j.* erősen,

oly nagyon

jər vmi közepe; *ka(t)-j.* padló

jör- köt, megköt, fölszerszámoz, befog

(lovat, rént); *jörəyš-* átköt; *jörkül-* össze-

kötöz

jernäs ing, női ruha

jesli ha (< orosz *если*)

jäsəŋl- beszél, elmesél

jət- vásárol; *jət-kəl-* ua.

jəwət hét

jəwət- etet, *iwti* etesd (~ *i-, jəyil-*)

ku, kuj- férfi, férj; *äj k.* kisgyermek, fiú-

gyerek; *kujälč* kisfiú

kő, *ko*, *ku*:- *köl-käm* valahonnan; *kölä*, *köla* mind, minden, egészen (igekötőként is); *köläpa* hová, bárhová; *kölä-wältä* mindenféle; *kol* honnan; *kölj*: *üä k. werli?* mit lehet most tenni?; *kojal* bárhonnan; *kol* hol, ahol, *kop-pä* (< *kot-pä*) (tagadó mondatban) sehol; *kuntä* mikor, ha (~ *kojé*)

kjé- fáj

köč bár, noha, akár (< orosz *хоть, хотя*)

kijäytäyalkäl:- *nyg-k.* felemelkedik, előbukkan

käčäläy- ropog (ág, gally) (vö. DEWOS 435, 580)

koj- akar; *kojäm*- ua.

káj- hagy (~ *kjäl*)

kojé ki; *k-käm* valaki (~ *kö*-, *ko*-, *ku*-)

koy hosszú, hosszan, sokáig; *kojän* hosszan, sokáig; *ko(k)käh* messzire; *koya*: *mät-k.* bármilyen sokáig

kojäl(t)läl- sétál, járkal; *kojäläl*- ua.;

kojäläm- lép, megy; *kojäläm-käl*- megy, lépdel

köyäl pohár, csésze

käyralé marék, marok

kayrämtä- megragad; *kayrämtäy*- meg-

fog, elkap; *kayrämtäyälkäl*- megragad

kaké fivér, öcs

kul- hál, éjszakázik; *kaläm*- hál; *kaltäl*- ua., éjszakát eltölt (~ *kjäläs*)

kol fenyő; *kolän* fenyő-

kol- hall; *kolän*- ua.; *kolkäl*- meghall

köl hír, szó, beszéd; *ti k. jöläy*- így szól

kul hal

[*kul* kenyér:] *kul-pär* sütemény (?); *intä k.-p.* ua.

kül- fölkel; *külkäl*:- *nuk-k.* ua.

käl- látszik

käla- ~ *kol*- meghal; *käläm* holt; *kälä-käl*- meghal; *kälänsa* temető (~ *kolt*-)

köla- elfogy, véget ér; *kölakätä*- kezd elfogy

kolxos kolhoz (< orosz *колхоз*)

kölkäl- utazik, megy (jármű)

külält- hozzáér, hozzányúl

köläm három; *k.-jör-erki éjör-jöŋ* harmenekilenc; *k.-sat* háromszáz; *kulmätäy* harmadszor

kjäläs szállás, menedék (~ *kal*-)

kolt- kiéheztet (~ *kälä*-)

kölän holnap

köl ördög

kjäläytä- mozog, hajladozik, forog

kim mennyiség, képesség

küm ki; *kömän* kint

käm vagy; *kojé-käm* valaki, *möyi-käm* valami

kamtjw korbács

kan cár; *k.-mēj* ország, birodalom

känä Känä (férfinev)

kanän vmi széle

kjün- ás

kjéné- keres

känčj- ~ *känčäj*- ír; *känčän* tarka: *k.*

ni tarka szuka (kutyanévként)

konäk meleg; *konkämtäyäl*- fel-, megmelegszik; *konjämtäyälkäl*- felmelegszik

kön- becsukja a szemét

kanäl- betegnek lenni; *kan(t)tä*: *k. pit*- megbetegszik

känält- megijeszt

kapak kocsmá (< orosz *кабак*)

kor: *uač-k.* utca

kör kemence

kör láb

kjöräy zseb

köräy- ~ *körk*- elesik

kjöräy- visszatér (~ *kärimt*-)

kjrkäl- felhúz (ruhát), felölt; *kjrtäwtäyalkäl*- felöltöztet, ráad (ruhát)

käramkäl- megharagszik

karman zseb (< orosz *карман*)

kärimt- fordul, meg- (~ *kjöräy*-)

kurnäyälä- kitalál, rájön; *kurnäyäläyäl*- ua.

käran kéreg-, kéregből való

körä(t): *tu k.* anyyi

kartok krumpli (< orosz, vö. *картофель, картошка*)

kjiru hajó

[*kas* vmi mögötti rész:] *kasoy* mögül (névutó)

käs- talál; *käskäl*- észrevesz

kös húsz

käsji ember

kasak, *kazak* (< orosz *казак*)

kösüwä forgács, vessző

käznä, *käznöj* mindegyik (< orosz *nyj. кажниүү*)

kat ház; *k.-uj* pince; *katän* házi, házbeli;

katalj házikó, kunyhó

kät két; *kjüt ua.: *kjöp-kä* (< *kjöp-pä*) két-szer; *kjttä* mindkettő; *kjmtäk* másodszer

kjüt- küld; *kjtkäl*- ua.

köt kéz

[*köt* köz:] *kötän*: *pä-k.* olykor, néha; *kötläy* sűrű

kotäl nap; *k.-jör* dél; *mäläyäl kotlöy* a

tegnapi napon

katatsa: *k. wer*- siklik, lovagol (< orosz *каматыца*)

kat majdnem, szinte, kis híján

kjät- marad; *kjätäl* kevés (~ *käj*-)

kötäyäl- vadászik; *kötäyälant*- nyomot követ, nyomoz, vadászik; *kötälkäl*- vadászik

[*kulän* vmi melletti hely:] *kulänmä* vmi mellett (névutó)

kjwäl vminek a meredek oldala

lij- néz; *lijäkät*- ua., tekint; *lijält*:- *pöč-kännä(t)* l. puskával megcéloz (~ *läyäl*-)

loy ló (~ *lokkjntäl*-)

löy- abbagagy

löy esont

läyäl- vár; *läyäläysä*- várakozik; *läyäläysä*-

käsä- ellen várakozni; *läyäl*- megtapint, meg-néz, ellenőriz; *läyäm*- néz, tekint; *läyämäl*-

ua.; *läyämt*- ua. (~ *lij*-)

lijät- kimegy

lőyat nagyságu
 lőyítáyalkál- megmosdat
 lőyít- lemerül, leereszkedik; *il-l.* ua.;
il-lőyítáyalkál- lemerül
 lőkkinťá- valahol megáll és egy rövid
 ideig ott tartózkodik; *lőkkinťáyalkál-* ua.
 lőkkinťál- lovagol (vő. Tra. *lők kinta-*
 rénen utazik) (~ *lőy*)
 lälmal- lélegzik (~ *liləŋ*)
 liləŋ élő; *lilən-tək* ua. (~ *lälmal-*)
 lämi- tartózkodik, elidőzik vhol (~
liməyl-)
 liməyl- tartózkodik, van vhol (~ *lämi-*)
 л'änkəň, л'änkəňň ?
 ləŋki mókus; *ləŋkitəyləkətə-* mókusra
 vadászni kezd
 лунгуль ?
 лунульň ?
 lőŋəilt- olvas, számol, meg-, vkit vminek
 tart
 [lät idő:] *ěj-lä(t)nə* egyszer, *tü-lä(t)nə*
 olykor, akkor, *tü-lä(t)nə-pə* azonnal
 lawka üzlet, bolt
 lewəs ág
 [lăwas hambár:] *l.-jəyən- puyəl*
 Labaz-Jogan (helységnev)

lőy meredek part
 lőy út
 leməytə- szór
 ləpəylə- besötétedik

lőyat- szid
 lək- lő
 ləpĵ ruha; *lopəlĵ* ruha, öltöny

mă én; *măn-pi*, *măn-pə* én is, jó magam;
 mēnăm én magam, az én saját... (~
min, *mēŋ*)
 mē ~ mēĵ- ad; *mějəy-* ~ *měj-* ua.;
 mējĵkal- kezd adni; *mějim-* ua.
 mē-, mō-: *mōyi* mi, milyen, vagy, *mōyi-*
nə miért, mint, miként, *mōy-aləŋ* milyen,
mōyi-kəm valami, *mōyəl* mi, *mōyəlät* miért,
mēli milyen, melyik; *mēt*: *mētä* valami, *mē-*
täli ua., *mē(t)-čim* mennyi, hány, néhány,
mēt-koya bármilyen sokáig
 močəy -ig (névutó)
 majĵal- megvendégel; *majĵalt-* megaján-
 dékoz
 mēy ország, föld; *m.-pāj* sziget; *mēyi*
 pāj sírhalom
 mayĵ- ~ *mayĵ-* vhová készül
 moyəl: *m.-mēy* sziget (tkp. szabad föld)
 mōyəl rész
 moyəntəyəl-: *ĵlă-m.* lehullik, leereszkedik
 mōyər: *m.-juy* bot
 muytĵ át, keresztül
 mək: *or(t)-m.* hősi, *nāj-m.* hősnőfi
 mäləyəl tegnap; *m. kolloy* a tegnapi
 napon
 moləntə- ételt főz
 müł sapka
 mälkəyəl- elfelejt

min mi (2); *minnămən* mi magunk
 (~ *mă*, *mēŋ*)
 mēn- megy; *kōla-m.* elvész, elveszik;
 mēnkəl- kezd menni, indul; *mēnləm-* megy,
 múlik
 -*mint*, -*min(t)*: *ti-m.* ilyen, -*mĵn(t)*:
tu-m. olyan
 mĵŋ láda, doboz; *mĵnălĵ* dobozka
 mēŋ mi (~ *mă*, *min*)
 muŋkəĵəlĵ, muŋlătĵ kis csomó
 mərəĵ [~ *mərəĵ-*] török
 [măra- ~] *mor-* vizes lesz, nedves lesz
 mōrəy egészséges; *mōrəy-tă(k)kă* egész-
 ségesen (~ *mōrtĵ*)
 mēram csak, pusztán
 miron Miron (< orosz Мирон)
 maruša Maruszja (< orosz Маруся)
 mōrtĵ egészséges, teljesen, egészen (~
morəy)
 mas- kell
 mes tehát
 məšnălĵ kis zacskó, erszény
 məštrəy: *m.* *iyălman* igen jóllaktunk
 (? , bizonytalan olvasat)
 može(t) lehet (< orosz может), mošet
 bĵt, mošet bĵt lehet, talán (< orosz может
 быть), a mošet bĵt de talán (< orosz а мо-
 жет быть)
 mitäl- fölfogad, alkalmaz

ni ~ *niŋ*- nő, feleség; *niŋint-* megnősül
 no de, hát (< orosz но)
 nu nos (< orosz ну)
 nāj: *n.-mək* hősnőfi
 niy, nik ki a partra; *niypă* lefelé a vízhez
 nuy, nuk fölfelé; *nyylapa* e folyó folyása
 mentén fölfelé
 nōy ág
 nayər toboz
 nom- emlékszik; *nomĵysă-* gondol; *no-*
măyşil- gondol; *nomlămtă-* gondol vkire;
nomlămtəyəl- gondol; *nomlămtəyəlkal-* ua.
 (~ *nămăsləy*)
 nămăsləy ostoba, buta (~ *nom-*)
 nemin tényleg, valóban [*< nem* név]
 nēŋ ti (~ *nōŋ*)
 nōŋ te (~ *nēŋ*)
 nipik levél, papír
 năra- terít, szór
 nōrəy, nōrək egyenes; *nōrəkă* egyenesen
nōrəytə- fut; *nōrəytəyal-* fut, szalad;
nōrəytəyalkal- ua.; *nōrəytĵil-* futkároz
 nărđl hajólépcső, hágső
 nōrmăltəyalkal- bedug
 nauvernă bizonyára (< orosz наверно)
 nowăt életkor; *now(t)ĵ*: *tem* n. mai, új,
 modern, *il* n. régi, elavult

nōyi hús
 nōyđl- mozog, elindul
 nōyđr- az ár sodor; *nōyđrăltă-* ringat
 năyđrkəm- tölt, önt
 nōkalĵ a puska ravasza

nul egymás, *nula* egymásnak
nēla négy; *n.-jŋ* negyven
nālŋy- örül
nāmek puha
nān kenyér
nur szíj
nārəy [éretlen, friss; a szövegben:] ra-
gyogó, világító, égő
nērənt- húz, meghúz
nārəŋ fűzből való [*< nārəs* fűzfa]

pā más, másik, és
-pa, *-pā* is
pōčkān puska
pāj halom
pajām éhség, éhezés; *pajāmlā*- éhezik;
pajāmlāmt- ua.

pāy fiú
pōyi nyilas [*< pōy* nyíl]
pōyəl fajta: *mētā* *p.* valamilyen
puyəl falu
pūyəl szíj, heveder
pēlām- fél; *pēlməkətə*- félni kezd; *pēl-
təmləy* félelem nélkül
polān kender
pūlt: *torpa* *p.* kéménynyílás
pōl(γ)s- spriccel, köp
pələk oldal, fél

pālakj ócska, öreg holmi; *pālakalj*:
mij-*p.* ócska kis doboz
pālūtsa kórház (*< orosz болница*)
pālta, *pālto* kabát (*< orosz пальто*)
pāmil- mutat
pun szór, toll
pān- helyez, tesz; *pānkāl*- ua.
pāntaltə- megszárít; *pāntəm* száradt,
száraz

punč- nyit (*~ pən(č)* *lāmtāyālkāl*-)
pən(č) *lāmtāyālkāl*- kinyit (*~ punč*-)
pānča- fő, elkészül (étel); *pānčāl*- főz;
pānčālākātā- kezd főzni, ételt készíteni
pañ fürdőház, szauna (*< orosz баня*)
*pēñkāl*i császármadárka (kutyanévként)
pōñəl oldal
pīr hátsó, következő; *pīrnā* után, az
utóbbi időben; *pīr kotāl* másnap

pēr darab, morzsa
pīri- *~ pīrāj*- kérdez; *pīrā(γ)s*- meg-
kér; *pīrīyāčkātā*- kér, kérezkedik; *pīrīm-
kāl*- megkérdez; *pīrīmt*- ua.

pāra csoport, raj
pōrāylā- repül
pōrkj por, füst
prištāñ kikötő (*< orosz пристань*)
proštūt bocsánat: *p. wer*- megbocsát
(*< orosz прощумь*)
proššatsa bűcsű; *p. wer*- elbűcsűzik
(*< orosz прощатсья*)

pārt- parancsol, enged; *pār(t)kāl*- meg-
parancsol, utasít
pērtāy vissza
pasāy- csöpög
posk- kinyom, kiráz

pēsəŋ szent
pusto hiába, fölöslegesen (*< orosz пусто*)
pestātəl gyorsan
pēs oh, jaj
pāškaltj- szétfröcsköl
pīt- eljut, elkerül, megesis, megtörté-
nik; *semāy* *p.* előkerül, meglesz; *pūtəkətə*-
kezd vmivé válni
pēt- siet
pētā vmi alja, vége; *pīr pētālne* végül,
végső soron

petkil- berüg
pētā üdvözlét; *p. wer*- üdvözöl, köszönt;
p. werəkətə- kezd üdvözölni; *nul lōpītā* *p.*
wer- egymást megcsókolják
pājāy- hasogat, fáj
potiŋka cipő (*< orosz ботинка*)

rōyimkāl- megráz; *kōtā* *r.*, *kōrā* *r.* üdvö-
zöl, egymást üdvözlik; *rōyislā*- ráz; *rō-
yislalā*- rázogató
rāyimāl- becsap
rāk liszt
rēkətə- dob, hajít; *rēkətəyl*- ua.; *rēkə-
təyālkāl*- ua.
rāntəy a folyón csónakkal lefelé megy
rīt csónak
rāt öregember

sōj zaj, hang, nesz
sajām patak
sūy szépség
sōymət nyírfa; *sōymətəlsā* nyíres
sōytl mocsaras, süppedős hely
sāy(t) mentén, szerint; *mētā* *s.* vala-
hogyan

sōk vége (meszező formula) (*~ sōk*)
soglaštsa beleegyezés: *s. wer*- beleegye-
zik (*< orosz согласиться*)
sgořā bánatában (*< orosz с горя*)
sālkowa rubel (*< orosz целковой, цел-
ковий*)

sōlāŋ üres; *s. köl* *wer*- hazudik, csal
sāldat katona (*< orosz солдат*)
sem szem; *semāy* *pīt*- előkerül, meglesz
sōñ, *sōñk*: *s. āñkāl* szétégett (?) tuskó,
s. pañ szétégett (?) szauna (?), bizonytalan
olvasat)

sañj- *~ sañāj*- merít; *sañjūt* merítő:
kul *s. jñy* a folyó, amelyből halat lehet/
szokás meríteni

sūñk nap
sāñki világos
sapājk csizma (*< orosz canoza*)
sāri no megállj, várj csak
sarāy hamarosan
sas hermelin
sat száz
sut előjáró, tisztségviselő
stol asztal (*~ orosz стол*)
sāt- hallik, hallatszlik; *sātīm*- felhangzik
sāw patak
sāwəl nyak

šaj ruha, ruházat
šejlaw formájú, hasonló; *ěj-tu š.* ugyan-
olyan [*< šejal*]

šok vége (mesezáró formula) (~ *sök*)
šalko sajnálat, együttlézés, bánat (*<*
orosz *жалко*)

što hogy (*<* orosz *что*), *štoji* azért, hogy
(*<* orosz *чтобы*)

tu ~ *tuy*- hoz, visz; *tuyjlkäl*- visz, ve-
zet; *tultä*- elvisz, magával visz

të : *tëyalä* ide, *t. tay(ä)la* ide-oda, *të* itt
tö , *to* : *töyä*, *töyi* félre, oldalra, *töyälä*
oda, *töl* onnan, *töt* ott, *toy* úgy

täja- [*~ toj*-] bír, birtokol; *jëyät*- néz,
szemlél; *täjäl*- bír, birtokol

tay : *tay(ä)la* : *tëy(ä)lä-t*. ide-oda; *tay*-
pjäl oda, arra az oldalra

täyi hely
töyälän szárnyas; *t. wajäy* madár [*< töyäl*
szárny]

täyan- emlékszik

toyär- elzár

tä(y)ränt- : *utän-t*. kiköt a parton

töyät tűz; *t. ila-werkätä*- tüzet rak; *töyätän*

tüzes; *t. kiräw* gőzhajó

toyätär doktor, orvos (*<* orosz *доктор*)

täläy tele, teli

täläy tél; *tälkäm*- beköszönt a tél

tul bolond

töläy- ~ *tölk*- mond, beszél; *töläy**käl*-
beszélni kezd; *tölkäl*- elmond, elmesél

tolko csak, alig (*<* orosz *только*)

tim ez; *tem* *kotäl* ma; *temi* ez

tom az

tini- elad; *tinti*- fizet

töyäm- megtud

töyät- jóllakik

tup tölgyfa (*<* orosz *дуб*)

tapal tavaly

türöy félig nyitva, ill. zárva [*< tür*
ajtónyílás]

myp ?

turuk hirtelen (*<* orosz *вдруг*)

toräm isten, ég; *t.-kotäl* ünnep

torpa kemény, kürtő; *t. piült* kemény-
nyílás (*<* orosz *проба*)

tožä is (*<* orosz *тоже*)

tät kész; *tät-äki* készen van; *tätäy* *jë*-
elkészül; *tätäy wer*- készít, tartalékol

totäyjlä- hoz; *totäyjläkätä*- ua.

tew- eltéved

tawaj nosza, rajta (*<* orosz *дасау*)

towar áru (*<* orosz *товар*)

të-, *te*-, *tü* : *të* ím, *tëy* így, *tëyalä* oda, ily
nagyon, *tü-min(t)* ilyen, *tünäm* ez, ott, oda,

tël oda, egyre, még mindig, *tël* itt, *tüt* ez,
tütü ez, így, *ěj-tütü* ugyanígy

tü ilyen, az, *tünäm* ott, oda, *tütü* így,

tuta azért, *tütöy* az idő alatt, addig, *tü*-
mün(t) olyan, *ěj-tü* ugyanaz

täj tea (= *čáj*) *t. i*- teát iszik, teázik
(*<* orosz *чай*)

tüyär tigris (*<* orosz *тигр*)

tüyrim sűrű, vastag

tëläyäl- felhangzik; *tëläyätä*- kiabál

töpj- megcsókol; *töpim*- ua.; *töpänt*- ua.

taräs tenger

töras : *t.-ku* kereskedő; *törasl*- kereske-
dik; *törasläk*- kereskedni kezd

töräs ezer

tas óra (*<* orosz *час*).

wë- ~ *wěj*- vesz, fog; *wëyjäl*-, *wëjkiä*-
ua.; *wëyjälkäl*- ua., kezd venni; *wajjäl*-
vesz

wač város; *w.-kor* utca

[*wäja*- ~] *woj*- alszik; *wojähjäl*- ua.

wajäy állat; *w.-pun* prém

wajy- hív; *wajähntä*- imádkozik

wäy pénz

wajläy- leszáll; *jäl-w.* ua.

wäl vessző

wel- öl, megöl; *welänt*- ua.

wäl- ~ *wol*- van, lakik, él; *wälitä* : *kölä-w.*
mindenféle; *wäljäl*- van, szokott lenni;

wäljäläm : *w. täyi* lakott hely; *wäläm*- él, van
weli rénszarvas; *weljän* : *w. jay* rénpász-
torok

wäla hely, fekhely; *töyät(t)-w.* tűzra-
kásra való hely

wont erdő

wän rövid

wer dolog, ügy; *werän* ügyes, hasznos;

wer- csinál; *jäl-w.* eltemet (halottat); *wer*-
käl- előkészít; *weräkät*- kezd csinálni;

weräm- csinál, tesz

wër vér

weräyl- : *nuy-w.* fölébred; *werimt*- : *nuk*-
w. ua.; *werimtäyälkäl*- : *nuy-w.* fölébred

wremä idő (*<* orosz *время*)

werän : *w.-ot* gyermek

wart- tol, nyújt

woräw nadrág

wäs- van

[*wës* lyuk:] *ičän-w.* ablak

wäsi Vaszja (*<* orosz *Бася*)

wot íme, lám (*<* orosz *о*)

wätäl hálóhely (a VVj.-ben eddig nem
adatolt szó, de vö. Trj. *wätäA*, *J watäA* zu-
fällige Rinden- od. Zweighütte . . . ; Som-
merhütte [KT 270–271, PD 2913])

wit szépség

Vasjugan Ostyak Texts

by LÁSZLÓ HONTI

The Soviet ethnographer and linguist L. I. KALININA has published texts from Eastern-Ostyak dialects spoken along the river Vasjugan in volumes of ЯЗЫКИ И ТОПОНИМИЯ СИБИРИ (Томск 1966, 1970). Since longer coherent texts from this dialect have not been at our disposal so far, it is desirable to make Kalinina's texts available for further studies. The original records of Kalinina are rather superficial and uneven and her material was published in Cyrillic transcription which has been preserved — with minimal corrections and emendations — in the present paper, there fore is also a phonemic transcription of our own with Latin characters added to the texts. The Hungarian translation is based on the original Ostyak texts, but Kalinina's Russian translation was also taken into consideration when it was necessary. The word stock of the texts is given in the glossary at the end of the paper.

A votják rokonságnevek szerkezeti-szemantikai elemzése* (Tőszavak, egyszavas szerkezetek)

1. A rokonság rendszer mivoltát abban látom, hogy — miként ezt a kérdőíves rokonságnév-gyűjtés kapcsán már kifejtettem¹ — a rokonság eleve és minimálisan két (és/vagy több) oldalú kapcsolat a valóságban. Nem lehet X rokona Y-nak úgy, hogy Y nem rokona X-nek. X rokonsága tehát egy X-központú embercsoport, amelyet csakis a kölcsönösségi viszonyok alapján lehet vizsgálni. Ennek a valóságnak megvan a maga nyelvi vetülete: a rokonságnevek is jelentésrendszert alkotnak, amelyet nemcsak a vérségi vagy házassági kapcsolatokra utaló közös szemantikai jegyek jellemeznek, hanem a rendszerszerűség = oksági és kölcsönösségi viszonyok is. A rokonságnevek tehát rendszerre szerveződött szemantikai mezőt alkotnak². Az X helyzetében bekövetkezett változás automatikusan magával hozza más rokonok/nem rokonok helyzetének megváltozását, s ez nyelvi következményekkel is jár. Nem nevezhetik X-et valaki menyének anélkül, hogy X anyja ne vált volna anyóssá. Ezek a változások mindig a „gazdagodás” irányába hatnak, életünk során rokon szerepeink csak gyarapodnak, nem csökkennek (kivételek talán a válás). A rokon kapcsolatok egy életre, vagy pontosabban életre-halálra szólnak. Még az elárulás ténye is a szemantikai mező gazdagodásával jár, megjelennek az *árva*-, ill. *mostoha*-, *özvegy*- előtagú rokonsági elnevezések. Az uráli-altaji nyelvekben a rokonságnév-mezőt nem lehet tagolni a denotátum élő vagy holt volta alapján, a rokont holtá után is ugyanazzal az elnevezéssel illetik, mint éltében³. Van zéró értékű változás is: vannak zárt kapcsolatok, amelyek nem változnak, pl. az egyenesági föl- és lemenők között. Az elmondottaknak köszönhetően a rokonságnév-mezőt talán minden más mezőnél határozottabban, kevésbé önkényesen, viszonylag pontosan körül lehet határozni⁴.

Ha a rokonságnevek jelentésrendszerét a kutatás módszertana oldaláról nézzük, akkor megállapíthatjuk, hogy W. STEINITZ ügyetlenül fogalmazta meg

* A cikk — a korábbiakhoz (NyK 81: 247—272, NyK 82: 149—172, NyK 83: 371—382) hasonlóan — részlet egy készülő kandidátusi értekezésből, semmiféle tekintetben nem törekszik teljességre, inkább a téma feldolgozásának lehetséges szempontjait, a téma méreteit és távlatait hivatott szemléltetni. Az értekezés majd tartalmazza a komizürjén és komi-permják rokonságnév-anyagot is hasonlóképpen elrendezve, (immáron a teljesség igényével) elemezve, egymással és a votják anyaggal összehasonlítva, majd a jelentős különbségek és a kevés hasonlóság bemutatása után kitér a kérdés areális, tipológiai és a nyelvészetben túlmutató, elsősorban társadalomnéprajzi vonatkozásaira.

¹ Szűz ENIKŐ: NyK 81: 247—272.

² Щур, Г. С., Теория поля в лингвистике. Москва 1974. 234.

³ L. NyK: 82: 149, lábj.

⁴ PUSZTAI FERENC: Jelentésrendszerek történeti vizsgálata. Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Emlékkönyv Benkő Lóránd születésének 60. évfordulójára. Budapest 1981. 94. 95.

egyébként megszívlelendő mondanivalóját, amikor arra figyelmeztette a kutatókat, hogy „az egyes nyelvekben meglevő rokonságnév-rendszer megértésére (kiem. — Sz. E.) nem szabad a biológiai (kiem. — W. S.) alapon nyugvó fogalmakból kiindulni, hanem a társadalmilag (kiem. — W. S.) meghatározott elnevezésekből”⁵. A társadalmilag meghatározott elnevezésekből azért nem lehet kiindulni, mert ezekhez, mármint a társadalmi meghatározottság felismeréséhez és megértéséhez csakis a biológiai alapon nyugvó fogalmak vizsgálatával juthatunk el. A biológiai alapon nyugvó fogalmakból kell kiindulni (a gyűjtés és a „megértés” idején egyaránt), csak hogy nem szabad itt megállni, miként tette W. STEINITZ előtt mindenki, és tették W. Steinitz után sokan.

Joggal merül föl a kérdés, miért fontos a rokonságnév-mező rendszerként értelmezésének tisztázása. Ennek többféle oka és célja van. A témát illetően minden korábbi kutatás tapasztalatai alapján célszerűnek látszott olyan anyaggyűjtési és feldolgozási módszert választani, amely a szómező biológiai alapon történt kijelölését és a rendszerjellegét már eleve elfogadott tényként kezeli. Az ide vonatkozó nyelvészeti irodalomban alig akad olyan munka, amely a mező (jelen esetben ezen szójegyzék értendő) vizsgálatát nyelvészeti szempontok szerint elvégezte volna⁶, leginkább az azonnali társadalom-rekonstrukció következt, különös tekintettel a matriarchátusra és a nagycsaládra⁷.

A rendszerszerűség bizonyítását (is) célzó gyűjtés (az odavissza-kérdezés: kim ő nekem? kije vagyok én őneki?) alapján pontosabban lehet leírni a jelzők és a jelzős szerkezetek jelentését, közelebről meghatározhatóvá válik nem egy szó használhatóságának köre, fény derül olyan jellegzetességekre, amelyek a nem rendszerszerűen „tálalt” szótári anyagban elsikkadnak. Ez utóbbira példa a °, x jel bevezetésének szükségessége (a G+1,2 nemzedékbeli rokonok, különösen a házassági rokonok Egohoz viszonyított korának jelzésére). A 'nagy', 'öreg', 'apa', 'anya', 'báty' szavak jelentéstartalmának feltárásában általánosságban is, esetleg magyar szempontból is új felismerésekhez vezethet egy ilyen votják — cseremisiz párhuzam:

votj. FF 'öreg + apa', FB⁺ 'öregebb + apa',
cser. FF 'nagy + apa', FB⁺ 'nagy + bátya',

votj. FM 'öreg + anya', FB⁺W 'öregebb + anya',
cser. FM 'nagy + anya', FB⁺W 'nagy + anya',

votj. F 'apa', FB⁻ 'báty', B° 'báty'
cser. F 'apa', FB⁻ 'báty', B° 'báty'

votj. M 'anya', FB⁻W *kenak*, B°W *kenak*
cser. M 'anya', FB⁻W *jenga*, B°W *jenga*

Vagy egy másik példa: a *kal'i* (UdRSzl.) 'снoxa' szó nem az após-anyós szempontjából jelent 'meny'-et, hanem a menyek használják egymás között köl-

⁵ STEINITZ, W., A finnugor rokonsági elnevezések rendszere. NyIOK 57: 333.

⁶ Kivétel: Вавра, К. И. Термины родства венгерского и мансийского языков. Автореферат. Тарту 1970. 25 l.

⁷ Például Никольская, Р. Ф., Система родства у карел. CQuFU II. Budapest 1980. 117—121.

csönösen, a két fiútestvér feleségei egymásnak 'sógornő'-k, de így megadva a jelentés éppoly pontatlan lenne, mint a 'meny'.

A rokonságnevek rendszerként kutatása etimológiai tekintetben is hasznos, de természetesen csak akkor, ha a lehetőségekhez mérten pontos jelentésekkel „operálunk”. A rendszerszerűségnek az alapnyelv fogalom- és jelentésrendszerét illetően messzemenő következménye a reciprok fogalmak meglétének feltételezése: ha pl. az alapnyelvre rekonstruálható egy szó, amelynek a jelentése vitathatatlanul 'meny', akkor az alapnyelvet beszélők tudatában meg kellett lennie a reciprok fogalomnak is ('após/anyós') sőt, a 'vő' fogalomnak is, mert a kölcsönös függőség értelmében ha egy lányból 'meny' lett, akkor egy fiúból is 'vő' lett. Más kérdés, egészen más, hogy ennek a fogalomnak a kifejezésére szolgáló alapnyelvi szó megőrződött-e vagy később jövevényszóval helyettesítődött. Ez az elgondolás az etimologizálás különféle elméleteivel és módszereivel összhangban van (vö. az areális norma, az ún. szerves etimológia, a csoportos rekonstrukció stb.)⁸

A rokonságnevek jelentésrendszerként (és nem egyedi szótári egységeként) történő vizsgálata teheti lehetővé egy adott nyelvet beszélő nép régebbi társadalmának (szerintem — szerényebben és reálisabban: a tágabb értelemben vett család szerkezetének) rekonstruálását, ez a biztosítéka annak, hogy a rokonságra, mint vérségi és házassági kapcsolatokkal összefűzött emberek társadalmilag szervezett csoportjára a nyelv alapján következtetéseket vonhassunk le. E téren a korábbinál kevésbé optimista álláspontra⁹ kényszerülök, s egyelőre HUNFALVY PÁL szavaival vallom: „... sokszor többre megyünk a nem-tudás bizonyosságával, mint a vélt tudás bizonytalanságával”.¹⁰

2. A jelentésrendszerek vizsgálatának nélkülözhetetlen alapja „a jelentéstani vizsgálatokra alkalmas módon elrendezett, mintegy lexikográfiailag értelmezett nyelvi anyag: a szótár”.¹¹ Az anyaggyűjtés során kétféle forrástípust használtam, hogy az egykori és a mai jelentéseket (-viszonyokat) a lehető legjobban megismerhessem. Az adattárban megtalálható az első nyelvenlékek szórványadataitól kezdve a legutolsó kétnyelvű szótár megjelenéséig bezáróan közreadott szójegyzékek, szótárak, és a votjakokról megjelent terjedelmes, elsősorban néprajzi irodalom számomra elérhető rokonságnév-anya, valamint a kérdőívvel — az udmurt kollégák segítségével — gyűjtött mai, „recens” anyag. Ez utóbbit táblázatokba, különféle ábrákba és kimutatásokba „szedve” próbáltam személetesebbé és könnyebben használhatóvá tenni. Az anyag adattárrá (szótárrá) rendezése során tisztázni kellett a szerkesztési elveket. Többek között a jelentések megadásának módja, a helyesírási — átírási kérdések, ill. az alak és a jelentés mennyiségi kapcsolatai okoztak gondot. Végül is a következő megoldás látszott a legcélszerűbbnek:

2.1. Önálló címszónak minősül minden olyan szó, amely más szótól hangalakjában és jelentésében különbözik. E kettős kritérium alapján a becéző formák (= azonos jelentés, más jelentésárnyalat) ugyanazon szócikkbe kerülnek. Ugyancsak azonos szócikkben keresendők az azonos alak mellett „alap-

⁸ KISS LAJOS, Az etimológia kutatások újabb fejlődése külföldön. NytudErr. 89: 35, 36, 37.

⁹ Szűz E.: NyK 83: 379.

¹⁰ HUNFALVY PÁL, Mit akar a Magyar Nyelvészet? Magyar Nyelvészet I (1856): 19.

¹¹ PUSZTAI FERENC: I. 4. jegyzet 91.

vetően” különböző jelentésű (pl. a férfit is, nőt is) jelentő szavak (l. alább). Viszont önálló szócikkben található azok az alakváltozatok, amelyek alapszavuktól jelentésükben (és alakjukban) „alapvetően” eltérnek. Ezen az „alapvetően” az értendő, hogy jelentésük a többi alakváltozathoz mérten más-más angol betűszimbólummal írható le.¹² Példák:

apaj: *apa*, *apaj*, *api*, *apikaj* ... idősebb lánytestvér S^o

abi 1. ... (nő); 2. ... (férfi)

baža 1. a feleség fiútestvére WB; 2. a feleség lánytestvérének férje WSH

bažaj apai nagybácsi FB

ataj apa F

atajzi após (a férj apja) HF

Ez a besorolás a ma használatos (vagy ha csak nyelvemlékben előforduló adatról van szó, a nyelvemlékben használatos) írott kép alapján történik, tehát a történeti-etimológiai, írástörténeti, helyesírási (pl. egybe- vagy különírási) stb. szempontok mellőzésével kerülhet egy szócikkbe két olyan szó, amely történetében, jelentésében különbözik, de írott képében megegyezik vagy fordítva (ez utóbbira l. tatár *agaj* (tkp. *агай*) — csuvas *agaj* (tkp. *акай*).¹³

A szóösszetételek elő-, ill. utótagjaként előforduló rokonságneveket az összetétel jelentését meghatározó tag szócikkében tárgyalom, ábécé szerinti helytén utalok a szóra. Kivételt képeznek azok a rokonságnevek, amelyeknek előtagja, esetleg utótagja szócsaládot képez, pl. *čuž-*, *peres-*, *šur-*, *varm(es)-*, *-pi* stb.

ajji: *aj*, *ajji* 1. apa F; 2. ...

čužaj — 1. *čuž-*

kumaj (VotjSz) keresztapa

pesaj < *peresaj* — 1. *peres-*

kumaj — 1. *ajji*

2.2. A címszavak, illetve az alakváltozatok a magyar ábécé sorrendjében követik egymást, még akkor is, ha az adatot nem latin betűs átírásban, hanem cirill betűvel közlöm. A latin betűs adatok eredeti (forrásbeli) írásmódját megtartottam, a cirill betűs forrásból származó adatokat a szakirodalomban szokásos átírási módnak megfelelően átírtam, kivéve azokat az eseteket, amelyekben a forrásban használatos betűk hangértéke nem állapítható meg egyértelműen vagy ha az adat ritka, nehezen hozzáférhető forrásból származik (mindkét esetre főleg a komi adattárban találunk példákat). Az elmondottak vonatkoznak a szakirodalmi hivatkozásokra is.

2.3. A jelentés megadása nem egységes. A jelentést többnyire magyarul közlöm, de azokban az esetekben, amelyekben a szó jelentésének magyar fordítása nem egyértelmű, vagy már a forrás jelentés-megadása is különböző értelmezési lehetőségekre ad alkalmat, ott az eredeti (forrásbeli) jelentést a forrás nyelvén közlöm. Pl. or. *сноха*, *невестка*; a *племянник* helyett nem állhat

¹² NyK 81: 247—249.

¹³ Тепляшина, Т. И., Термины родства у удмуртов, проживающих в Башкирии. СФУ 5: 127.

a m. *unokaöcs*, mert nem egyértelmű (l. a szülők testvéreinek nálam fiatalabb fiúgyermek; 2. a saját testvéreim fiúgyermek — többnyire magától értetődően nálam fiatalabb). A másik nehézség a rokonok egész osztályát jelentő rokonságnevekkel kapcsolatos, és miként az előbbi *племянник* példának, terjedelmi vonatkozásai is vannak. Az adattárban ugyan szerepel a teljes és az összes jelentés, de az adat szövegbeli említésénél nem gazdaságos és felesleges az egész szócikk jelentéstani részét idézni, célszerűbbnek tűnik egy általánosított jelentést adni, s a □ jellel utalni az adattárbéli teljes jelentésre. Pl. *abâzi* 'minden az apámnál fiatalabb, de nálam öregebb apai első és második oldalági férfi vérrokon' helyett: *abâzi* □ 'bátyám'.

2.4. Az etimológiai szakirodalom közlésében sem töreked(het)tem teljességre. Rendszerint arra a forrásra utalok, amely vagy az egyetlen forrás vagy pedig további források forrása. Az önálló etimologizálástól tudatosan óvakodtam, és megelégedtem annak megállapításával, hogy a szó milyen etimológiájú nem lehet. Nem ritkák az olyan etimológiai jellegű megállapítások, hogy egy-egy szóhoz hasonló alakú (íráskepű) és hasonló jelentésű szó található a szóban forgó area valamelyik nyelvében. Erre az óvatosságra főként török — tatár vonatkozásban volt szükség.

2.5. Egy-egy (cím)szó vizsgálatában fontos szerepet tölthetnek be a szociolingvisztikai vonatkozások. Ha a forrásokban ilyen jellegű utalások vannak, akkor ezeket a forrás nyelvén (is) idézem. Ilyenek pl. P. M. BOGAJEVSKIJ megjegyzései¹⁴ vagy a RUDŰzl. (1942) szócikkei közül néhány. A források nem kifogástalan jelentés-megadásáról fontos adalék T. I. ТУЕПЛЈАСИНА cikke.¹⁵

2.6. Az ily módon összeállított adattárban 122 címszó van. Ezeknek egyenrangú diakron/szinkron, különféle nyelvjárási metszetekbe, táblázatokba, jegyzékekbe sorolása, esetleg térképen ábrázolása további feladat.

3. A rokonságnevek szerkezeti-szemantikai elemzését a grammatikai motiváltság/motiválatlanság kategóriájára alapozva célszerű végezni, talán így kerülhető el az elemzés során a legkönnyebben az ismétlésekbe bonyolódás. Ennek értelmében a rokonságneveket két nagy csoportba lehet sorolni: A) a tőszavakéra, amelyek motiválatlanok és B) az egyszavas, illetve a két- vagy több szavas szerkezetekre. Az egyszavas szerkezetek tulajdonképpen toldalékolt szavak. A két- vagy több tagú szerkezetek közé a szóösszetételek, a jelzős szerkezetek és a körülírások tartoznak. Ezekkel, közülük is különösen a szóösszetételekkel (= összetett rokonságnevekkel) nemcsak a permi, hanem a többi finnugor nyelvre és a Volga-vidéki area nem finnugor nyelveire is tekintettel külön kívánok foglalkozni. (Itt most csak a számjelöléssel kapcsolatos kérdéseket vázolólok.)

3.1. Tőszónak minősül az a rokonságnév, amelyben nincs toldalék, amelyben a világosan felismerhető toldalék előtt az alapszó (tő) nem rekonst-

¹⁴ Богаевский, П. М., Очерки быта Сарапульских вотяков. Сборник материалов по этнографии. Издаваемый при Дашковском Этнографическом Музее под ред. В. Ф. Миллера. Вып. 1—3. Москва 1885 (1887). 14—64.

¹⁵ Тепляшина, Т. И., Термины родства в современных словарях удмуртского языка. Вопросы удмуртской диалектологии. Ижевск 1977. 101—109.

ruálható, nem etimologizálható, és tőszónak minősítendőök azok a rokonságnevek is, amelyekben világosan fölismerhető a toldalék is, a tő is, de amelyek toldalék nélküli alakjukban nem ismeretesek, nem használatosak. Ezek többnyire török – tatár jövevényszavak, amelyek toldalék nélküli alakjukban gyakran már az átadó nyelvből sem mutathatók ki. A toldalék szinte kizárólag a vokativuszi *-j*, pl. *anaĵ* 'anya', *ataĵ* 'apa'.

A votják rokonságnevek között 62 tőszó van, s ez meglehetősen nagy szám, az összes rokonságnévnek több mint a fele. Jelentőségüket tovább növeli az a tény, hogy belőlük épül föl szinte az egész rokonságnév-tár, a két- vagy több tagú szerkezetek csaknem kivétel nélkül a tőszavak kombinációi, közülük 18 további (toldalékolts) rokonságnév alapszava, összetétel tagjaként szerepel 37, ebből csak előtagként 10, csak utótagként 11, elő- és utótagként egyaránt előfordul 13. A csak önállóan, tőszóként használt rokonságnevek száma 25, tehát ilyen meglehetősen kisszámú szó nem fordul elő toldalékkal vagy többtagú szerkezetben.

A tőszavak eredet szerinti megoszlását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy minden jövevényszó-csoportban (csuvas, tatár, baskír, orosz jövevényszavak) a tőszavak aránya eléri a 95%-ot (tőszónak tekintve a már említett *-j*-s vokativusz-nominativuszokat). A 122 címszót tartalmazó adattárban 18 csuvas, 34 tatár, 1 baskír, 10 orosz, 9 ismeretlen eredetű rokonságnév van. Az UrEtSz. kéziratosa anyaga alapján ítélve az uráli, finnugor és finn-permi etimológiák a votjában tőszavak, közülük kettő csak összetétel elő-, ill. utótagjaként szerepel (*čuž-*, *-meň*):

votj. *čuž-* 'az anyai ágra utaló előtag' < *čečä 'Onkel' (U); *-meň* 'meny' ('kis' vagy 'idősebb meny' jelentésű szavakkal összetétel utótagjaként) < *minä 'Schwiegertochter, junge Frau' (U); *kali* 'az anyós két menyje kölcsönösen így nevezi egymást' < *kälä 'Schwägerin' (U FP); *uži* 'a férj húga' < *ečs 'jüngere Bruder, jüngere Schwester' (FU); *aji* 'apa' < *äje 'Vater; groß' (FP); *suzer* 'hug' < *sasare 'jüngere Schwester' (FP).

A tőszavak kivétel nélkül főnevek, bizonyos jellegzetes jelentésárnyalatú, -tartalmú rokonságnévi jelzők (melléknevek) alkalmilag főnevesülhetnek, pl. *peres* (RUdSzl. 1956) (megszólításként) 'nagy(p)apa' – *peres* 'öreg'.

A tőszavak körében a vokativusz kérdése nemcsak az etimologikus *-j* kapcsán merül föl. T. I. Tyepljasina szerint¹⁶ vannak olyan rokonságnevek, amelyeknek a szótári alakja azonos a vokativusszal, tehát csak megszólításra használatosak, megnevezésre nem. Ezek között a tőszavak a következők: *ken* 'meny, kettő közül a fiatalabbik; sógornő, nálam fiatalabb', *didi* 'húgom; nálam fiatalabb lányok megszólítása', *eke* 'öcsém; nálam fiatalabb legényember megszólítása'. (Ez utóbbiak esetében fölmerül a szóvégi *-i*, *-e* képző-voltának, ill. gyermeknyelvi voltuknak a gyanúja is.)

3.2. Az egyszavas szerkezetek – a tőszavakkal ellentétben – több önálló morfémára bonthatók: a tőmorfémán kívül a három jellegzetes toldaléktípus (képző, rag, jel) valamelyikét tartalmazzák. Egyszerűbb és hagyományosabb lenne képzett szavaknak nevezni őket, de mint később látni fogjuk, nemcsak a képzők, sőt, nem a képzők bizonyulnak a legfontosabb toldaléktípusnak a rokonságnevek körében.

¹⁶Тепляшина, Т. И., Способы выражения вокативности в удмуртском языке. Вопросы удмуртского языкознания. Т. 3. Ижевск. 1975. 192.

3.2.1. A toldalékolt szavak az alapszó és a toldalékolt szó közötti jelentés-összefüggés alapján két csoportot képeznek: a) az alapszó rokonságnév — a toldalékolt szó is rokonságnév, kicsit már jelentéssel vagy jelentésárnyalattal. Ide tartoznak az alakváltozatok, amelyek elsősorban becéző formák, pl. *piok* 'fiacskám', *nilka*, *nilok* 'kislányom', *apa*, *api*, *apikaj*, *apok* 'nénikém, nénécském'. Néhány nyelvjárásban a becéző forma sajátos jelentéssel állandósul, terminussá válik, pl. az *apok*, amelynek a *apaj* szóhoz fűződő kapcsolata vitathatatlan, a baltacevói votjákok körében 'a szülők testvéreinek nálam fiatalabb lánya' jelentésben használatos (a kérdőíves anyagban csak egyszer és ebben a jelentésben fordul elő). — b) az alapszó rokonságnév — a toldalékolt szó is rokonságnév, de más jelentéssel, pl. *baža* '1. a feleség fiútestvére; 2. a feleség lánytestvéreinek férje' — *bažaj* 'apai nagybácsi'; *anaj* 'anya' — *anajzi* 'anyós'.

A toldalékolt szavak között van egy, a *bažžik* 'az apa legidősebb lánytestvére' (baskíriai nyj.), amely feltehetőleg nem rokonságnév-jelentésű alapszóra megy vissza. Eredete ismeretlen, és többféle alakváltozatban ismert, mint az *apaj* szó jelzője a baskíriai udmurt összetett rokonságnevekben, pl. *bažžəh*, *bažžəi*, *bažžəim*. A déli udmurt nyelvjárásban az *ataj* 'apa', *anaj* 'anya' szó jelzőjeként állva az apa idősebb fiútestvérét, ill. ennek feleségét jelenti, tehát jelentéstani szempontból felettébb érdekes jelenséggel állunk szemközt: az apámnál idősebb apai nagybátyámat és feleségét 'öregebbik apám'-nak, ill. 'öregebbik anyám'-nak nevezem, míg az igazi nagyszülők (apai ágon) az 'öregapám', 'öreganyám' névre hallgatnak (l. 166. l.).

3.2.2. A toldalékok közül a rokonságnevek körében a ragok játsszák a legfontosabb szerepet, a ragok közé sorolva a birtokos személyragokat. (Személyjelnek nevezni őket nem lenne több értelme, mint ragaszkodni a hagyományos elnevezésükhöz, mivel legsajátosabb szerepükben éppenséggel sem nem rag, sem nem jel, hanem képző funkciót töltenek be.) Az esetragok közül az Instr. *-in* említendő, l. a számjelölésről szóló részben.

A birtokos személyragok néhány rokonságnév toldalékaként sajátos alakváltozatban használatosak, és e néhány rokonságnév tövében a ragok sajátos változást idéznek elő. Például az északi és a középső nyelvjárásokban a *bubi*, *ajji* 'apa', *mumji* 'anya' szó *-i*, *-id*, *-iz* ragváltozattal használatos (*-e*, *-ed*, *-ez* helyett) Együttal a tővégi magánhangzó kiesik: *bub-i*, *bub-id*, *bub-iz*, *mum-id*, *aiz*. A *suzer* 'húg' szó kétféle tőváltozatot képvisel: *surzi*, *surzid*, *surzi* — *suzere*, *suzered*, *suzerez* stb.¹⁷

A birtokos személyragok többféle szerepben is föltűnnek a rokonságnevekben: a) természetes szerepük szerint a valakihez tartozást fejezik ki. Ebben a szerepükben a rokonságnevek egy részében oly mértékben állandósult a használatuk, hogy birtokos személyrag nélküli nominativuszuk talán nincs is (vagy csak adatolni nem tudjuk). Pl. a beszermán rokonságnevek köréből *babam* 'anyai/apai nagyapa', *bikem* 'a férj idősebb lánytestvére', *bijagam* 'a férj fiútestvére, a férj idősebb lánytestvéreinek a férje', *biom* 'a férj anyja', *bijatam* 'a férj apja' stb. (Ezeket a szavakat tehát akár tőszónak is tekinthetnénk a *-j*-vel képzett vokativuszokhoz hasonlóan, csak hogy a szakirodalomban a birtokos személyragos nominativuszok között tárgyalják őket).¹⁸ Ez a jelenség

¹⁷ Грамматика современного удмуртского языка. Т. I. Ижевск 1962. 83.

¹⁸ Тепляшина, Т. И., Тюркские элементы в терминах родства удмуртов Башкирии. Башкирская лексика, Уфа 1966.

egyébként a magyarban is ismert, hiszen egyrészt a rokonságneveket magyarul ritkán használjuk birtokos személyrag nélkül (ha nincs birtokos személyrag, akkor van névelő, vagy éppen ezek hiányával jelzett jelentésárnyalat, pl. *a sógorom, Tóth sógor, — Sógor!* stb.), másrészt pedig vannak olyan rokonságneveink, amelyeknek gyakorlatilag csak birtokos személyragos alakjaik vannak, pl. *bátyám, bátyád, bátyja, öcsém, öcséd, öccse* stb., — a *báty, öcs* afféle kieroszakolt, mesterséges nominativusz. Ide tartozik a *fiam, fiad, fia* stb. is, amelyhez hasonlóan — a kérdőívekre adott válaszok szerint — a *pi* alakot rokonságnévként 'fiam' jelentésben a votjások sem használják birtokos személyrag nélkül (*pije*). A birtokos személyragok ilyen nagyfokú terheltsége a rokonságnevekben a balti-finnek kivételével a finnugor nyelvekre általában jellemző. A birtokos személyragok ilyenfajta használata mindig biztosít némi becező jelentésárnyalatot, személyes és konkrét jelleget — determináltságot. Nem véletlen, hogy ezt a jelenséget Fokos Dávid a determinálás témakörében tárgyalja.¹⁹

b) A birtokos személyragok immáron többször említett képzőfunkcióján a következő értendő: bizonyos (nem akármely) rokonságnevek megszólító szerepben (vokativuszként) felveszik a Sg. és Pl. 1., ill. a Pl. 3. személyű birtokos személyragot, és ezáltal új jelentést kapnak:

anajzi, memzi, mumizi, nenezi 'a férj anyja' — *anaj, memej, mumé, nene*
'anya'

atajzi, bubizi, ajizi 'a férj apja' — *ataj, bubí, ajé* 'apa'

agajzi, dadajzi, nuhizi 'a férj fiútestvére' — *agaj, dadaj, nuha(j)* 'idősebb fiútestvér'

apajzi 'a férj idősebb lánytestvére' — *apaj* 'idősebb lánytestvér'

A kérdőíves gyűjtésből további — déli udmurt — adatok kerültek elő, itt *-mi* birtokos személyraggal:

anajmi 'a férj anyja', *atajmi* 'a férj apja'

dadajmi 'a férj bátyja' (a feleség neki *ken*) — *dadaj* 'dösebb fiútestvér'

suzermi 'a férj húga' — *suzer* 'hűg'

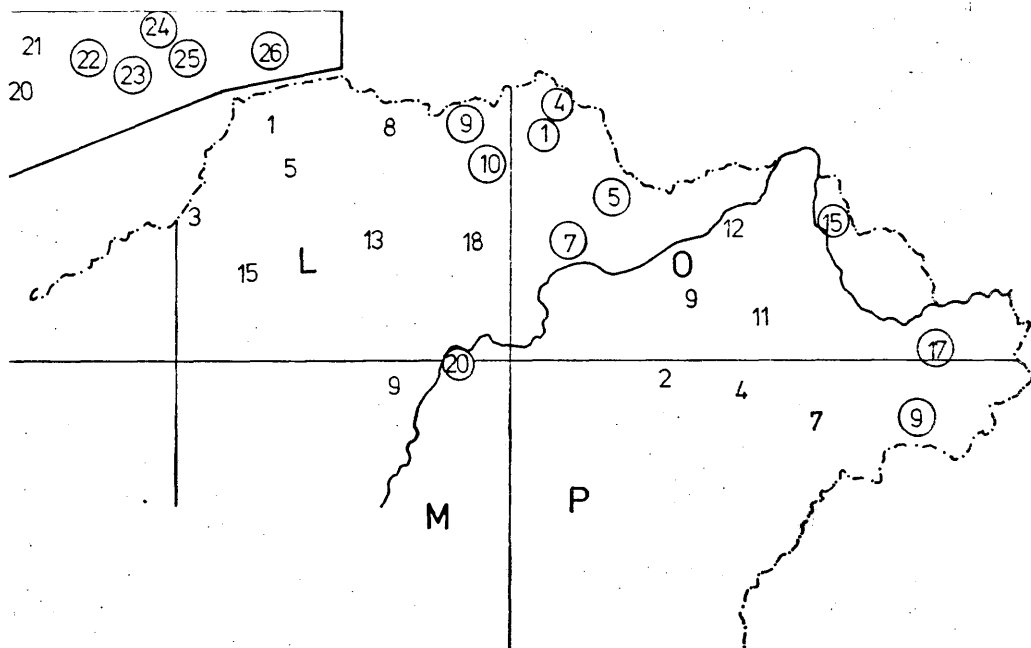
vinmi 'a férj fiútestvérenek fia' (a feleség neki *kenak*) — *vin* 'fiatalabb fiútestvér; a testvér fia'

Miként a jelentésekből látható, ez a birtokos személyragos-képzős alak sajátos jelentésű szócsoportot képez: kizárólag a férj rokonságának megszólítására használja (kizárólag) a feleség.

Első látásra ez a típus azonosnak tűnik a magyar *anyja, apja, anyjukom, apjukom* típussal, hiszen az említett votják szavak szó szerint 'az ő anyjuk', 'az ő apjuk' (illetve 'a mi apánk') jelentésűek. Csakhogy a magyarban egyrészt raghalmozással van dolgunk (*ap- ?a, apjuk, apjukom*), másrészt és főleg a ragos alak jelentése és használójának személye más: *anyja, anyjuk* — a feleségét szólítja így a férje, illetve így beszél róla: *az anyjuk, az anyjukom*. Ez a jelentés, ez a szóhasználat az egész magyar nyelvterületen jól ismert. Viszont — miként a térképmellékletből látható — az ilyenfajta „raggal képzett”, 'após', 'anyós' jelentésű *apjukom, anyjukom* alakok a Magyar Nyelvjárások Atlasza szerint (III. kötet, 475—476. lap) a magyar nyelvterületnek egy kicsi, jelleg-

¹⁹ FOKOS DÁVID, Uráli és altaji összehasonlító szintaktikai tanulmányok. NyK 61: 232—241.

zetes szegélyén nem 'feleségem', 'férjem', hanem 'anyósom', 'apósom' jelentésben használatosak. A kérdés, amelyre ezt a választ kapták így hangzott: Hogy mondják a házastárs anyját? (ill. apját).

NyAtl. III. 475. *anyósom*

Hogyan mondják a házastárs anyját?

20 anyósom	8 anyósom	O 12 anyósom
21 anyósom	9 <i>annyokom</i> [anyósom]	15 <i>annyokom</i> anyó ^u som
22 <i>annyokom</i> [anyósom]	10 <i>annyokom</i> anyósom	11 anyó ^u som
23 <i>annyokom</i> anyósom	18 anyósom	2 anyó ^u som (napam)
24 <i>annyokom</i>	4 mama <i>annyokom</i>	4 napam anyó ^u som
25 <i>annyokom</i> annyokom [anyósom]	1 <i>annyokom</i>	7 napam anyó ^u som
26 <i>annyokom</i> anyósom	5 <i>anyámasszony</i> annyokom annyukom [anyó ^u som]	17 <i>annyokom</i>
L 3 anyó ^u som	7 <i>annyokom</i> <anyjukom> anyó ^u som anyó ^u som	9 anyó ^u som anyó ^u sum (<i>annyokom</i>) (napam)
15 anyó ^u som		M 20 anyó ^u som anyó ^u som < <i>annyokom</i> >
1 any ^a ósom		9 any ^o ósom
5 anyósom		
13 anyósom [mama]		

A birtokos személyrag ilyen képzőfunkciójú használatát tabu-jelenségként szokás magyarázni, az idősebb nemzedék kötelező tiszteletével, a keresztneven nem-szólíthatósággal, a fiatalasszonynak a férje rokonságától kötelező tartózkodásával stb. Pl. (Bor.) *агайзы* старший брат мужа. (Так обращается жена младшею брата к старшему брату своего мужа, так как обращаться к нему по имени не принято.).

Ennek ellentmondani látszik egyrészt az, hogy a kötelező udvariasság — ha anyósként nem is, de — idős nőként a feleség anyjának is kijárt, másrészt pedig az, hogy a *suzermi*, *vinmi* alakkal fiatalabb rokont tisztelt meg a feleség. Én inkább kedveskedő-udvariaskodó jelentésárnyalatot magyaráznék bele: a *-mi* ragos ún. additív többes alakok az együvértartozásra utalnak, a 3. személyű 'az ő apjuk = az én apósom' típusú alak a 3. személyű magyar magázásra emlékeztet, amikor valakiről és valakihez úgy beszélünk a jelenlétében is, mintha távol lenne.

Ha ezek a szóalakok a votjákban csak vokativuszok, akkor a votják feleség ezeket használva csak valakihez beszélhet, ez lenne a — J. LŐRINCZI RÉKA szóhasználatával élve — a nekiszólás (és nem a rólaszólás) esete.²⁰ Azonban a rendelkezésre álló adatok tüzetesebb vizsgálata után kételkedni vagyok kénytelen T. I. ТУЕПЛАСИНАК a vokativuszi kizárólagosságról szóló állításában. Már ő maga is ellentmondásokba keveredik a votják vokativuszról írott cikkében: Этот своеобразный обычай именованья (на зывания и и о б р а щ е н и я) родственников по свойству (kiem. — Sz. E.) встречается в удмуртской художественной литературе.²¹ Az 1956-os orosz—udmurt szótárban a következő olvasható (az udmurt nyelvű magyarázat aligha könynyítette meg az orosz szótárhasználó helyzetét!): *бубызы, айызы, агайзы, дядяйзы* (бызем был картээлесь бубыээ озьы шуэ, szó szerint: „a férjes lány (!) férjétől [férjének] apját így mondja” — én ezt megnevező és nem megszólító funkcióként értelmezem. Nagyon valószínű, hogy az elsődleges jelentés valóban a vokativuszi volt, de nem lehet tagadni a megnevezőit sem. Az is lehet, hogy éppen a T. I. Туепласина által idézett irodalmi nyelvi megnevező példának köszönhetően egy terjedő jelenséggel van dolgunk (— már amennyiben a votják nyelvű szépirodalomnak van „köznyelvisítő”, a nyelvi normát befolyásoló jelentősége).

3.2.3. Az egyszavas szerkezetekben található képzők (valódi képzők, nem képzői szerepű más toldalékok) száma meglepően kicsi, gyakoriságuk sem különösen említésre méltó (az egész adattárban az alábbi képzőkre mindössze pár példa van, bár ennek oka lehet az is, hogy a szótárak rendszerint a képzett, becéző stb. alakokat mellőzték, már pusztán terjedelmi okokból is!).

-j — amennyiben a vokativuszt nem tartjuk grammatikai esetnek, márpedig a permi nyelvekben nem szokás, akkor a -j-t képzőnek kell tartanunk mindazokban a szavakban, amelyeknek -j-nélküli alakja is rokonságnévi jelentésben adatható, vö. *база* — *базај*, *баба* — *бабај*;

-i — kicsinyítő-kedveskedő képző (AKM 166), pl. *вин* 'öcs' — *вини* 'öcsike';

²⁰ J. LŐRINCZI RÉKA, A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai. Bukarest 1980. 25.

²¹ L. 16. jegyzet

-(*i*)*kaj*, -(*a*)*kaj* — 1. kicsinyítő-becéző képző, 2. mostohasági viszonyra utal (AKM 165), pl. *anaj* 'anya' — *anakaj* '1. mamuska, 2. mostoha', *ataj* 'apa' — *atikaj* 'mostohaapa', *vin* 'öcs' — *vinikaj* '1. öcsike, 2. mostohafiú, mostoha-leány (!)'. A kétféle képzőjelentésnek az összefüggése nyilvánvaló. Alaktani szempontból említésre méltó a képző előtti változás a töben;

-*ak* — „speciális jelentésárnyalat hordozója”-ként A. KÖVESI MAGDA az uráli *kk képzőnél tárgyalja (AKM 161, 166) és példaként a *kenak* 'vanhemman veljen vaimo' szót említi (< *ken* 'miniä');

-*ok* — kicsinyítő-becéző képző (AKM 180), pl. *apaj* — *apok* l. fent;

-*o* — „egymással összefüggő két fogalom kapcsolatának nyelvi kifejezője (AKM 49–53), rokonságnevekben csak a jellegzetesen finnugornak tartott összefoglaló összetételekben fordul elő, többnyire a mellérendelő szerkezet mindkét tagján, pl. *nuño-vino* 'fiútestvér (báty + öcs)', l. a számjelölés kérdésénél. Ez az -*o*-képzős rokonságnév-típus a votjákban a zürjénhez (ott -*a* a megfelelője) mérten rendkívül ritka.

3.2.4. A jelek közül a rokonságnevek jelentésánához illően csak a többes szám és a középfok jele jöhet számításba. A középfok jele azonban egyetlen ízben sem fordul elő, az 'idősebb/fiatalabb', 'kisebb(ik)/nagyobb(ik)' kifejezésére kétféle mód van: önálló terminus használata, ill. jelzős szerkezet alkalmazása. A jelzők a következők: *bažžjik* (RUdSzl. *baggyжик*) 'idősebb; *pokci*, *picci* 'kis, kicsi', *peres* 'öreg' (és az inkább állapotra, mint helyzetre utaló *vil* 'új', *iči* 'kis, új' az újdonsült menyecskéket jelentő szavakban). Tehát egyetlen olyan melléneveünk van, amely ugyan középfokú jelentésű, de alapfokú alakú.

Mivel a többes számot, a többességet nemcsak egyszavas szerkezetek, tőszavak többes számjelű alakjával, hanem szóösszetételekkel is ki lehet fejezni, tanulságosabbnak tűnik ezt a kérdést az összetett rokonságnevekre is, és általában a rokonságnevek számjelölésére kiterjesztve vizsgálni.

A számjelen a votjákban a -*jos* értendő. Alkalmazásának kérdését a jel megléte/hiánya szempontjából vizsgálva nemcsak a *jos*-jelű többes számú alakok használatáról, hanem az egyes számról is (zéró többes jel), valamint a számjelölés szemantikai módjairól és a számnévi jelző használatáról is szót kell ejteni.

A -*jos* a rokonságnevekben 3-féle szerepet játszik: szerepel a) jelfunkcióban, b) képzőféle funkcióban és c) érthetetlen okokból.

Amikor a terminusokat jelentéstani szempontból egyedi, csoport- és osztályozó terminusokra osztjuk²², akkor ezzel a grammatikai motiválhatóságukat is meghatároztuk, illetve a felosztás jogosságát a grammatikai motiválhatósággal is igazoltuk.

A csoportterminusok olyan rokonokat jelölnek, akiből több is van: akik velem (Ego-val) és egymással azonos viszonyban vannak, pl. *fiam*, *fiaim*. Az ilyen terminusok többes száma a votjákban is a „klasszikus” többes szám.

Az egyedi terminus olyan rokoni jelöl, akiből csak egy van, pl. *apa*, *anya*. Ha tehát az egyedi terminus többes számban használatos, akkor ennek sajátos jelentéstani okai-következményei vannak. (Mindez „logikus”, de majd látni fogjuk, hogy vannak példák az illogikus jelhasználatra is.)

²² Крюков, М. В., Система родства китайцев. Москва 1972. 33–35; vö. BÁTORI ISTVÁN, Wortzusammens. zu: g un. Stammformverbindung im Syrjänischen mit Berücksichtigung des Wotjaken. Wiesbaden 1969.

Ha eltekintünk az egyedi terminus olyan jellegű többes számú használatától, mint pl. „Simmelweis az *anyák* megmentője”, amelyben az *anyák* alak kimeríti a „nem-kvalifikált többség = az aggregátum kategóriáját”²³, akkor azt tapasztaljuk, hogy a többes számú egyedi terminus gyűjtőfogalmat fejez ki, pl. *atajjos* (WChr. 30) 'die Eltern'; *pešatajjos* 'az apai nagyszülők' (*pešataj* < *peres ataj* 'apai nagypapa'). A *-jos* tehát nem a magyar *-k*, hanem a magyar *-ék* megfelelőjének szerepét játssza. Ilyen esetekben a megnevezett rokon „társaságát” rendszerint az azonos helyzetű (nemzedékű, korú, ági, fokú stb.), de ellenkező nemű rokon alkotja. Egyedi terminus ilyen többes számú alakjával tehát végeredményben az összefoglaló összetételekkel egyenértékű jelentést kapott a szó. I. *ataj-anaaj* 'szülők'. De amíg az összefoglaló összetétel minden beszédhelyzet, szöveggörnyezet nélkül egyértelmű, addig a *-jos*-os többes számú egyedi terminus jelentésében a beszédhelyzet, a szöveggörnyezet ismerete nélkül nem lehetünk egészen biztosak. Említésre méltó különbség mutatkozik e téren a votják és a zürjén között: az ilyen *-ék*-féle többest a zürjénben az *-a*-képzős rokonságnevek segítségével fejezik ki, pl. (Felső-Vicsegda) *aja-pija* 'apáék (tkp. az apa a fiával)', *inka-moña* 'az anyósék (tkp. az anyós a menyével)'.

Az osztályozó terminusok, amelyek több velem különböző fokú-ágú rokont fognak össze egy valamilyen közös szemantikai jegy alapján (pl. azén, hogy mindannyian 'férjek', 'menyek'), többes számban a valóságos többség mellett az egyedi terminusoknál látott jelentéstöbbletet is mutatják, tehát a *-jos*-jeles osztályozó terminusok két jelentésűek, pl. *dadaaj* (déli udm.) 'az apámnál fiatalabb, nálam öregebb oldalági férfi vérrokon' — *dadaaj(j)os* '1. az apámnál fiatalabb, nálam öregebb oldalági férfi vérrokonok (több *dadaaj*), 2. az apámnál fiatalabb, nálam idősebb oldalági férfi—női vérrokonok (kérdőívben kapott válasz)'.

A többes szám érthetetlen használatára is akad példa, és pedig az összetételek között. Ezek alaktani szempontból is különlegességek, mivel az összetétel elő- és utótagja közé ékelődik be a funkciótlan(nak tűnő) többség jel: *piosmurt* (*pi* + *-jos* + *murt* 'ember'), *nijjosmurt* (*nij* + *-jos* + *murt*). Ezeket a normatív votják nyelvtan „единичные сложные существительные, первая часть которых имеет форму множественного числа, вторая же часть—фофму единственного числа”²⁴ címszóval, minden magyarázat nélkül tárgyalja, a jelentésüket pedig így adja meg: 'мужчина, муж', illetve 'девушка' (és nem женщина, жена', ahogy a *piosmurt* után várhatnánk).

A többség a votják rokonságnevek körében *-jos* többség jel nélkül, összetétellel is kifejezhető, még pedig a már megemlített összefoglaló szerkezetek segítségével.

Az összetételben az „összetevés”-nek a többség kifejezése (= jelfunkció) mellett képző-féle funkciója is van: az összetételek részeiknél többet jelölnek és absztraktabb fogalmat fejeznek ki, pl. *agaj-vën* (VotjSz.) 'fitestvérek (báty és öcs)', *ataj-anaaj* 'szülők'.

Az ezekhez hasonló összetételek a volgai finnugor nyelvekben is (és más finnugor nyelvekben is²⁵) megtalálhatók, csakhogy ezekben rendszerint (nem

²³ LOTZ JÁNOS, A személy, szám, viszonyítás és tárgyhatározottság kategóriái a magyarban. NyudÉrt. 58: 252.

²⁴ L. 17. jegyzet 124.

²⁵ FOKOS DÁVID: NyK 64: 13—16.

mindig) az összetétel mindkét tagján többes jel (-k, -t) van, sőt, a -k többes jelen kívül a második tagon még egy többes jel is található, pl. cser. *izak[k]-šolak[k]-volak* (Szil. 42) és nemcsak azonos nemű — ellentétes korú, hanem ellentétes nemű — azonos korú testvérek jelölésére is használatosak:

- cser. *akak-šuzarak* (MarMut.) 'родные сестры (старшая и младшая сестры)'
akak-šolak (MarMut.) 'родные старшая сестра и младший брат'
izak-šuzarak (PaasS 23) 'veljekset; Gebrüder'
izak-šolak (MarRSzl.) 'старший и младший брат, братья',
mordv. *pařat-sazort* (JEVSZEVJEV) 'сестры родные'
pařat-jalakst (uo.) 'сестра с младшим братом'

A votjákban csak azonos nemű — ellentétes korú testvérek jelölésére van példánk (*apajjos-dâdâjos*, *apajjos-suzerjos* (Uf. 110) 'lánytestvérek'), tehát csak B^o—B^x, S^o—S^x összetételre, az ellenkező nemű — azonoskorú testvérek volgai finnugorra emlékeztető párja hiányzik (nincs *vin-suzer, *vinjos-suzerjos). Zürjén példát pedig nem kell keresnünk, mert ott a testvéreket csak nemük szerint különböztetik meg, koruk szerint nem.

A többes szám jelének kitétele mindkét tagon vagy csak az egyikben (erre is vannak volgai példák: *iza-šolo* (MarRSzl.) младший и старший брат, братья; votj. *kuiñ agajo-vinojos* (JSFOu. 19/3: 65) három testvér) nem lehet a zürjénre jellemző, mivel a két tag összetartozását — amellyel a volgai finn nyelvek többes jelének használatát magyarázzák²⁶ — a már említett -a-képző jelzi: *čoja-voka* 'testvérek (*čoј* 'lánytestvér + *vok* 'fiútestvér')'.

Arra a kérdésre, hogy megoldottuk-e az ún. összefoglaló összetételek özszesz jelentéstani kérdését azzal, hogy ezek 'gyerek', 'szülő', 'testvér' típusú elvont főnevek, tehát — hogy RÉDEI KÁROLY találó meghatározásával éljek — „az átlátszóan konkrét módon” absztrahálás példái²⁷, nem-mel kell válaszolni. Arra a kérdésre pedig, hogy ezek az összetett szavak hányas számot jelentenek, és hogy a számjelölésnek mi a kapcsolata a fogalom-alkotással és a szemantikai mező tagolásával (az alá-, mellé- és fölérendelt fogalmakkal), erre a kérdésre szintén nincs válasz. Itt van példának a *niłpi* ~ *pinal* (*nal* < *nił*) 'lány + fiú', ill. 'fiú + lány' összetétel, amelynek a jelentése 'gyerek', de hány? Egy, kettő vagy több? Elvégre, szerkezetileg éppen olyan, mint az *agaj-vin*, amelyet csak akkor van értelme használni, ha van idősebb fiútestvér is még fiatalabb is, mert ha csak az egyik van, akkor csak az *agaj*-t vagy csak a *vin*-t mondják. A *niłpi* első előfordulásban [1965/82 PALLAS 13] 'gyerek (дита), jelentésű, WIEDEMANN (WIEDWb. 508) 'Kinder' jelentéssel vette föl. G. Sz. LITKINNél (LITKIN 1889, 138) viszont 'дочь и сын, дети' a jelentése. BORISZOV (Bor) hasonlóképpen 'дети' jelentéssel adja meg. A *pinal* változat MILLER-nél (1965/42 Miller 66) 'Kind', Pallasnál [1965/82 Pallas 12] 'мальчик', Wiedemannnál (WiedWb 515) 'Knabe, Kind' jelentésű. Ha szövegekben keressük a két szó akármelyikét, kiderül, hogy az esetek többségében felveszi a szabályos többes jelet, a -jos-t. Pl. a „Hogyan született a viziszellem, a medve, az erdei szellem meg a ház szelleme? című mondában²⁸ egy asszonyembernek (*kišno-*

²⁶ ЕВСЕВЬЕВ, М. Е., Избранные труды. Т. 4. Саранск 1963². 47—50.

²⁷ RÉDEI KÁROLY, Szóképzés a PU/PFU alapnyelvben. NytudÉrt. 89: 256.

²⁸ WICHMANN, YRJÖ, Wotjakische Chrestomathie mit Glossar. Helsinki 1954².

murt) 12 gyereke (*daskik pinalez*) volt. „*Pinal[jos]se šudni evel bigatem.*” ‘Gyermekeit etetni nem tudta’. Az isten kérdezi tőle: *kítsi ton pinal[jos]te ponid?* ‘Hová tetted a gyerekeidet?’ stb. Wichmann a szójegyzékben a *pinal* jelentését a következőképpen adja meg: ‘kind, jüngling, sohn’. Tehát egyes számban. A helyesírás, hogy ezek az összetételek egybe vannak-e írva, vagy kötőjellel vagy anélkül, nem mérvadó: „Следует заметить, что некоторые сложные слова, иногда составляющие один и тот же тип [mellérendelő, ill. alárendelő összetétel — Sz. E.] орфографически в одних случаях пишутся слитно, в других случаях — полуслитно, в третьих — раздельно... Все это объясняется условностью или традицией норм правописания.”²⁹

A számjelölésben nem elhanyagolható szerepet játszik az Instrumentális eset rajza, az *-in*.³⁰ Ennek használatát is belefoglaltam abba a táblázatba, amelyben az összetételekben szereplő tőszavak és toldalékolt szavak kapcsolódási lehetőségeit szemléltetem:

az előtag	az utótag	például	megjegyzés
tőszó	tőszó	<i>agaj-vjn, agajni < agaj-ene</i>	
tőszó	képzett szó	<i>agaj-vjno</i>	
tőszó	képzett szó + többes jel	<i>agaj-vjnojos</i>	
tőszó többes jellel	tőszó többes jellel	<i>apajjos-dáđđijos apajjos-suzerjos</i>	csak Uf. 110 csak Uf. 110
képzett szó	képzett szó	<i>agajo-vjno</i>	
képzett szó	képzett szó + többes jel	<i>agajo-vjnojos</i>	JSFOu. 19/1:65
esetragos tőszó	tőszó	<i>agajen-vjn</i>	
esetragos tőszó	esetragos tőszó	<i>agajen-vjnin</i>	csak Nasz. 1972

A rokonságnevek számnévi jelzője, miként a *pinal* szó kapcsán láttuk, a finnugor hagyományoknak megfelelően, egyes számban áll ugyan, mégis érdemes lenne ennek a kérdésnek alaposabban utánanézni, mégpedig főleg az összefoglaló összetételeket tartva szem előtt, mivel van ellenpélda is, olyan, amelynek kapcsán ismét el lehet gondolkodni azon, hány testvért is jelent az *agaj-vjn* összetétel: *kuiñ agajo-vjnojos viuem* ‘es waren [einmal] drei Brüder’ — FOKOS DÁVID (NyK 64: 34) három ‘bátyás-öcsök’-ről beszél ennek az adatnak kapcsán.

A finnugrisztika kedvelt számneve, a ‘fél (1/2)’ — votj. *pal* — a tágabb értelemben vett rokonságnevekben 2-féleképpen fordul elő: a) a *murt* ‘férfi’ és a *kjšno* ‘asszony’ jelentésű szó előtt: *pal-murt* ‘özvegy (tkp. fél-ember)’, *pal-kjšno* ‘özvegyasszony (tkp. fél-asszony)’³¹; b) a *kuzpal* ‘házastárs’ szóban pedig utótagként (*kuz* ‘pár’ — l. KESz. *goz* a.).

²⁹ L. 15. jegyzet 119, 120.

³⁰ Pl. Яшина, П. И., К вопросу о формах связи компонентов в предикативных сочетаниях удмуртского языка. Вопросы удмуртского языкознания. Вып. 3. Ижевск 1975. 228–235; 233–234.

³¹ FOKOS DÁVID: NyK 63: 271, 272.

A nukleáris kiscsalád tagjait (a szülőket, a gyerekeket) jelentő szavak a csuvas eredetű *šur-* 'fél (1/2)' előtaggal — *šurataj, šuranaj, šurnzil, šurpi* — a mostoha viszonyokat fejezik ki (vö. FED. 124).

A 'fél' szó ilyen 2-féle sorrendi helye érdekes jelenség. Ugyanis a finnugor nyelvek közül a 'fél' jelző utótagként pl. a finnre, a régi magyarra stb. jellemző, a nem finnugor nyelvek közül a csuvasban ugyanezt a *šuri* szót utótagként találjuk meg: *amašuri* (RCsuvSzl.) 'mostohaanya'. A baskírban, a kazanyi tatárban a votjákhoz hasonlóan a jelző a jelzett szó előtt áll — de nem 'fél', hanem 'idegen, nem édes' a jelentése. Valószínűleg votják — csuvas kapcsolatok tükröződéséről van szó a mostohaviszonyok kifejezésében, csak a hatás iránya nem egyértelmű.

4. Ha a tőszavakat és az egyszavas szerkezeteket az alak és a jelentés mennyiségi oldaláról vizsgáljuk, akkor a poliszémia, a homonímia és a szinonímia jelensége okozza a legtöbb gondot, és választ kell(ene) adni arra a kérdésre, hogy egy olyan szócsoporthoz tartoznak-e, mint a rokonságnevek, mi értendő összefüggő és össze nem függő jelentésen. Az általános jelentésben ugyan poliszémián az egy alak — több összefüggő jelentés, homonímián az egy alak — több összefüggéstelen jelentés, szinonímián pedig a több különböző alak — egy jelentés kapcsolata értendő. Az adattár és a különféle ábrák, táblázatok összeállítása során a gyakorlatban győződhettem meg arról, hogy a minősítés, tehát, hogy összefüggő vagy össze nem függő jelentésekről van-e szó, az attól függ, hogy a mező fogalmi szférák szerinti tagolásában meddig megyek el. Ebben pedig a legnagyobb segítséget a Kroeber-féle kritériumok nyújtják, közülük is elsősorban a kor és a nemzedék összefüggése. A sokjelentésű(nek látszó) szavak jelentéseinek a valódi számát az adatoknak az 1–7. táblázatba szedésével lehet megállapítani. Az itt közölt táblázatok csak a címben jelzett rokoni kapcsolatok nyelvi jeleit tartalmazzák, és ez azt jelenti, hogy a táblázatban szereplő szavaknak lehet még olyan jelentése is, amely a táblázatban nem szereplő rokoni viszonyokat jelöli, magyarul: egy-egy szónak lehet a táblázatból „kiolvashatónál” több jelentése is. Egy-egy szó több jelentéssel a rokonságnév-mezőnek az apai/anyai ág szerinti tagolása során is szembevetünk. Miként a 8. táblázatból látható, mihelyt egy M betű van a betűszimbólumban, vagyis akármilyen vonatkozásban (nemzedékben, nemben, egyenes v. oldalágban stb.) anyai ági kapcsolatok mutathatók ki, a terminusban megjelenik a *čuž-* előtag. A vérrokonok és házassági rokonok táblázata szintén tanulságos. Nemcsak nyelvenként, de egy nyelven belül, nyelvjárásonként is változik a mező tagolásának mikéntje (9. táblázat).

A szinonímák terén elsősorban gyakorlati és nem elméleti nehézséggel kell megküzdeni. Az a mező-elmélet elleni vád, miszerint különböző korú, különböző nyelvjárással való, különböző stílusréteget jellemző, a mi esetünkben ráadásul megnevező és megszólító terminusok stb. kerülnek a mezőben „egy kalap alá”,³² az a szinonímák terén bizonyul a legmegalapozottabbnak.

A votják rokonságnevek adattárában szereplő szinonímák tulajdonképpen álszinonímák, az esetek többségében nyelvjárási változatokról van szó, amelyeket nem tekintenek egymás szinonimáinak, egyiket a másik helyett

³² BODROGLIGETI ANDRÁS, A szókészlet. TELEGDY ZSIGMOND (szerk.), Hagyományos nyelvten — hagyományos nyelvészet. Budapest 1974. 63–83.

használni ugyanott, ugyanazon helyen és időben nem lehet. A „szinoníma-
gyanús” szavak ilyenek:

(RUdSzl. 1956) 'мать' *anaj, mumj, memej, nene*
'отец' *ataj, bubj, ajj*

Ha ennek alapján megnézzük BORISZOV szótárában az *ataj* szócikkét, ott a kö-
vetkezőket találjuk: *атай юж. тат*[ap], *ай, айы св. 'отец'*, a *bubj* szócikkében
pedig *бубы св., ага ср., атай юж. дядяй, няня 'папка, тятя'*.

Bár a rendelkezésünkre álló anyag a nyelvjárási hovatartozás tekinteté-
ben nem megbízható³³, az mégis meglehetősen biztossággal állítható, hogy az
igazi szinonímák (tehát a felcserélhető terminusok) ritkák. A nyelvjárási szin-
oníma-sorokat jó lenne térképen szemléltetni, mint ezt L. P. SZERGEJEV
a csuvas terminusok egy részével megtette³⁴, de ennek még nem jött el az
ideje. A kérdőíves anyagból összeállított kis részrendszer (testvérek és házas-
társaik, ezek testvérei = sógorok—sógornök) táblázatba szedése — 9. táblá-
zat — jól szemlélteti, hogy a szinonímák kérdését megoldandó még sok ilyen
táblázat kellene.

1. Apai ági férfi rokonaim (Sztaraja Igra)

G ⁺²	FF <i>pešataj</i> ²	FFB <i>pešataj</i>	
		FB ⁺ <i>bažžim</i> ³ <i>ataj</i>	
G ⁻¹	F <i>ataj</i> ¹		FFBs <i>dadaj</i>
		FB ⁻ <i>dadaj</i>	
G ⁰		B ⁰ <i>dadaj</i> ⁴	FB ^s <i>dadaj</i>
			FB ⁻⁰ <i>dadaj</i>
		B ^x <i>vjn</i> ⁵	FB ^{s-x} <i>vjn</i>
G ⁻¹	s <i>pi</i>		Bs <i>vjn</i>

Megjegyzések:

¹ 'apa'

² *peš-* < *peres* 'öreg'

³ *bažžim* 'öregebb'; ez a jelzős szerkezet különös figyelmet érdemel, mert arra utal,
hogy a 'nagyapa' esetleg más nyelvekben is jelenthet 'nagybácsi'-t, vö. a magyar *báty*
szláv etimológiájú magyarázata

⁴ B⁰ *dadaj*, *brat*, *agaj* egyaránt lehet

⁵ *vjn* B^x, FB^{-s-x}, Bs jelentéssel csak ebből a nyelvjárásból adatható

Vö. Baltacsevo

FB ⁺	<i>bažžän abäzi</i>
FB ⁻	<i>pokči abäzi</i>
B ⁰	<i>abäzi</i>
B ^x	<i>eke</i>

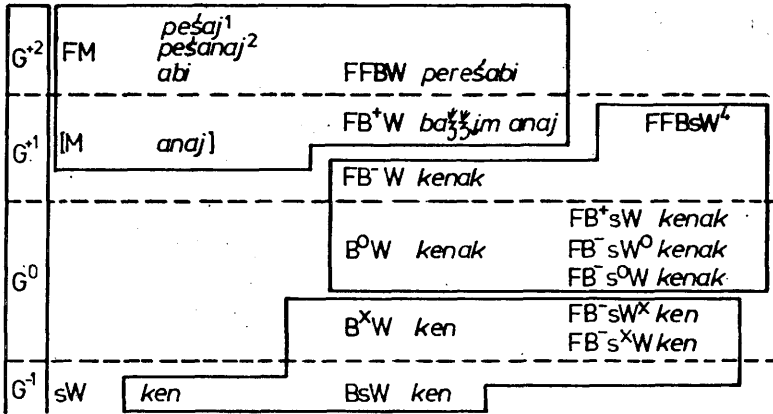
¹ *bažžän* 'nagy'

² *pokči* 'kicsi'

³³ L. 15. jegyzet.

³⁴ Сергеев, Л. П., К вопросу о лингвистической географии терминов родства и свой-
ства в чувашском языке. Ученые записки НИИ Чув АССР. Вып. 34. Чебоксары 1967. 44—66.

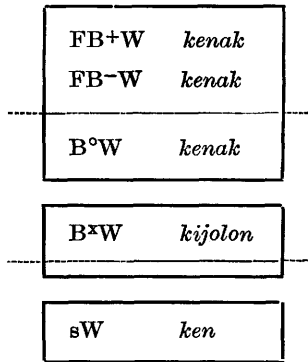
2. Apai ági férfi rokonaim feleségei (Sztaraja Igra)

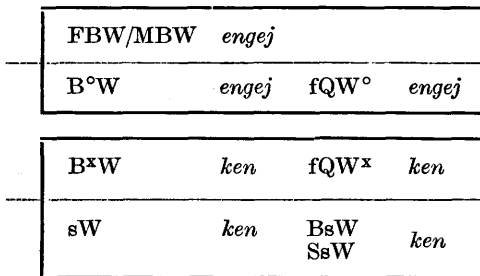
Megjegyzések:

- ¹ *pešaj* < *peresanaaj* 'öreganya'
- ² *pešanaj* < *peresanaaj* 'öreganya'
- ³ *bažžim* 'öregebbik', l. 1. táblázat
- ⁴ nagyon valószínű, hogy *kenak*

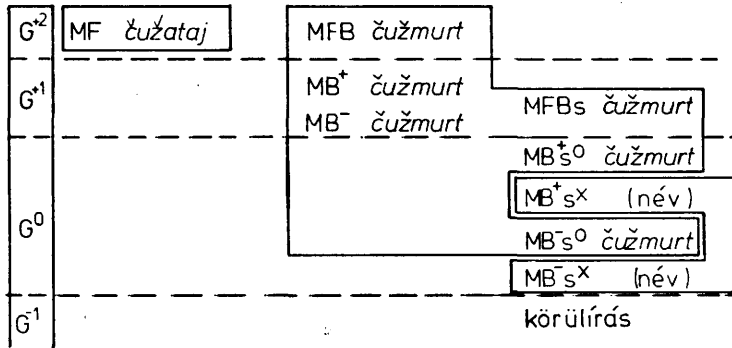
Vö. Baltacsevo

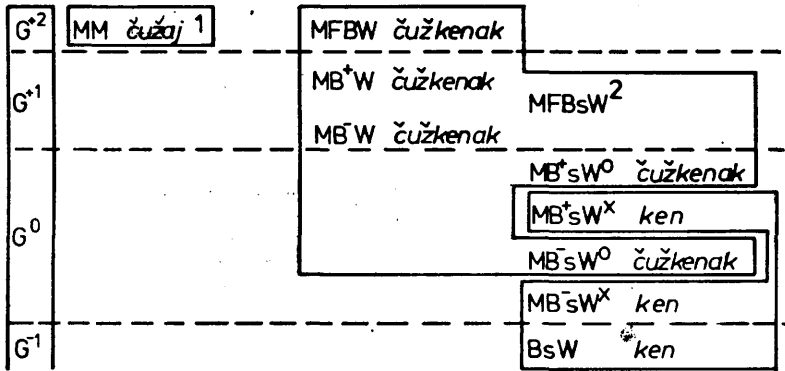
beszermán

3. Anyai ágon férfi rokonaim (Sztaraja Igra)

4. Anyai ágon férfi rokonaim feleségei (Sztaraja Igra)

Megjegyzések:

1 *čužaj* < *čužanaj*2 minden jel arra vall, hogy *čužkenak*

Megjegyzések:

¹ *čužaj* < *čužanaj*² minden jel arra vall, hogy *čužkenak*

5. Az apai oldalági nőrokonok (Sztaraja Igra)

G^{+2}	FFS <i>apaj</i>		
G^{-1}	FS ⁺ <i>apaj</i>	FFSd <i>apaj</i>	FFBd <i>apaj</i>
	FS ⁻ <i>apaj</i>		
G^0	S ⁰ <i>apaj</i>	FS ^d <i>apaj</i>	FB ^{d⁰} <i>bazým¹ apaj</i>
		FS ^{-d⁰} <i>apaj</i>	FB ^{d^x} <i>pokči² apaj</i>
	S ^x <i>suzer</i>	FS ^{-d^x} (név)	FB ^{-d^x} <i>suzer</i>
G^{-1}	d <i>njl</i>	Sd <i>suzer</i>	Bd <i>suzer</i>

Megjegyzések:

¹ 'öregebb' l. l. táblázat

² 'kiesi'

6. Az apai oldalági nőrokonok férjei (Sztaraja Igra)

G^{+2}	FFSH <i>kjrši</i>		
G^{-1}	FS ⁺ H <i>kjrši</i>	FFSdH <i>kjrši</i>	FFBdH <i>kjrši</i>
	FS ⁻ H ⁰ <i>kjrši</i>		
	FS ⁻ H ^x <i>emespi</i>	FS ^d H <i>kjrši</i>	FB ^d H <i>kjrši</i>
G^0	S ⁰ H <i>kjrši</i>	FS ^{-d⁰} H <i>kjrši</i>	FB ^{-d⁰} H <i>kjrši</i>
	S ^x H <i>emespi</i>	FS ^{-d^x} H <i>emespi</i>	FB ^{-d^x} H <i>emespi</i>
	dH <i>emespi</i>	SdH <i>emespi</i>	BdH <i>emespi</i>

Vö. Baltacevo

FS ⁺ H	<i>kjrši</i>
FS ⁻ H	<i>kjrši</i>
S ⁰ H	<i>kjrši</i>
S ^x H	<i>kijou</i>
dH	<i>kijou</i>

beszermán

FSH/MSH	<i>kârčâ</i>		
S°H	<i>kârčâ</i>	IQH° ¹	<i>kârčâ</i>
S ^x H	<i>emespi</i>	IQH ^x	<i>emespi</i>
		BdH	<i>emespi</i>
dH	<i>emespi</i>	SdH	<i>emespi</i>

¹ IQ 'lányunokatestvér'

7. A cseremisiz osztályozó terminusokra példák

G ²	FF <i>kuafa</i> MF <i>kuafa</i>		FM <i>kuva</i> MM <i>kuva</i>	FFS <i>kuakaj</i> MFS <i>kuakaj</i>
G ⁺¹	FB ⁺ <i>kuguzaj</i> FB ⁻ <i>izaj</i> ⁴	MB ⁺ <i>kuguzaj</i> MB ⁻ <i>čuču</i>	FS ⁺ <i>kuakaj</i> FS ⁻ <i>akaj</i> ⁴	MS ⁺ <i>kuakaj</i> MS ⁻ <i>akaj</i> FB ⁺ W <i>kuakaj</i> MB ⁺ W <i>kuakaj</i>
G ⁰	B ⁰ <i>izaj</i> B ⁰ <i>šoło</i> ⁴		S ⁰ <i>akaj</i> S ^x <i>šuzar</i> ⁴	

G ⁺¹	FB ⁺ W <i>avaj</i> FB ⁻ W <i>jeŋga</i>	MB ⁺ W <i>avaj</i> MB ⁻ W <i>čučuŋo</i>	FS ⁺ H FS ⁻ H <i>kurska</i>	MS ⁺ H MS ⁻ H <i>kurska</i>
G ⁰	B ⁰ W <i>jeŋga</i> B ^x W <i>šeške</i>		S ⁰ H <i>kurska</i> S ^x H <i>veŋe</i>	
G ⁻¹	sW <i>šeške</i>		dH <i>veŋe</i>	

Megjegyzések:

A cseremisiz adatok forrása: PAASONEN, H. – SIRO, P., Ost-tscheremissisches Wörterbuch. Helsinki 1948.

¹ a *ku-* előtag a *kugu* 'nagy' szó rövidült alakja² *ata*, *áca* 'apa'³ *kuva* < *kugu* *ava* 'nagyanya', *ava* 'anya'⁴ *izaj*, *akaj*, *šoło*, *šuzar* – l. alább

<i>akaj</i>	S°	IQ°	IQd° ¹	Bd°	Sd°	sW ²		FS ⁻	MS ⁻
<i>suzar</i>	S ^x	IQ ^x	IQd ^x	Bd ^x	Sd ^x		HS ^x		
<i>izaj</i>	B°	fQ°	fQs°	Bs°	Ss°		HB ⁺	FB ⁻	
<i>šoło</i>	B ^x	fQ ^x	fQs ^x	Bs ^x	Ss ^x				

Megjegyzések:

¹ IQ 'lányunokatestvér', fQ 'fiúunokatestvér'² *s* a *w* menyek közül az idősebb

8. Apai és anyai ági rokonaim (Sztaraja Igra)

FFS *apaj*

MFS *éužapaj*
FMS *éužapaj*
MMS *éužapaj*

FS *apaj*

MS *éužapaj*

FFSs *vijnmurt*

MFSs *éužoik*
FMSs *éužmurt*
MMSs *éužmurt*

FFSd *apaj*

FMSd *éužapaj*
MMSd *éužapaj*
MMSd *éužapaj*

FS+s *vijnmurt*

FS-s° *dadaaj*
FS-s^x (név)

MS+s *éužoik*

MS-s° *éužoik*
MS-s^x (név)

FS+d *apaj*

FS-d° *apaj*
FS-d^x (név)

MS+d° *éužapaj*

MS+d^x (név)
MS-d° *éužapaj*
MS-d^x (név)

FFB *pešataj*

MFB *éužmurt*
FMB *éužmurt*
MMB *éužmurt*

FB° *bažžim ataj*

FB^x *dadaaj*

MB *éužmurt*

FFBs *dadaaj*

MFBs *éužmurt*
FMBs *éužmurt*
MMBs *éužmurt*

FFBd *apaj*

MFBd *éužapaj*
FMBd *éužapaj*
MMBd *éužapaj*

FB+s° *bažžim dadaaj*

FB+s^x *pokéi dadaaj*
FB-s° *dadaaj*
FB-s^x *vijn*

MB+s° *éužmurt*
MB+s^x (név)
MB-s° *éužmurt*
MB-s^x (név)

FB+d° *bažžim apaj*

FB+d^x *pokéi apaj*
FB-d° *apaj*
FB-d^x *suzer*

MB+d° *éužapaj*
MB-d° (név)
MB-d° *éužapaj*
MB-d^x (név)

a nagyszülők
testvérei G²

a szülők testvérei G¹

a szülők első unokatestvérei az Ego-
nak G⁺¹

E g o első unokatestvérei G^o

9. Sógorok — sógornők (3 votják nyelvjárásban)

	Sztaraja Igra ¹		Baltacsevo ²		beszermán	
BW	<i>kenak</i> ^{o3}	<i>ken</i> ^{x3}	<i>kenak</i> ^o	<i>kijolon</i> ^x	<i>engej</i> ^o	<i>ken</i> ^x
HBW	<i>kenak</i>	<i>ken</i>	<i>kenak</i>	<i>kijolon</i>	<i>engej</i>	<i>ken</i>
WBW	<i>kenak</i>	<i>ken</i>	<i>ɣarmaka</i>	<i>ken</i>	<i>ɣarmaka</i>	<i>ken</i>
SH	<i>kjrsi</i>	<i>emespi</i>	<i>kârsi</i>	<i>kijoy</i>	<i>kârçs</i>	<i>emespi</i>
HSH	<i>buçon</i>	<i>buçon</i>	<i>baža</i>	<i>baža</i>	<i>buşon</i>	<i>buşon</i>
WSH	<i>buçon</i>	<i>buçon</i>	<i>baža</i>	<i>baža</i>	<i>buşon</i>	<i>buşon</i>
B	<i>dadaɟ</i>	<i>vjn</i>	<i>abâzi</i>	<i>eke</i>	<i>ʒaʒaj</i>	<i>všn</i>
HB	<i>dadaɟmǝ</i>	<i>siŋlar</i>	<i>abâzi</i> ~	<i>eke</i>	<i>bijagam</i>	(név)
WB	<i>dadaɟ</i>	<i>ɣarmiska</i>	<i>ɣarmiska</i>	<i>pi balduz</i>	<i>ʒaʒaj</i>	(név)
S	<i>apaj</i>	<i>suzer</i>	<i>apaj</i>	<i>dâdâ</i> ~	<i>tataj</i>	<i>suzer</i>
HS	<i>apaj</i>	<i>suzermǝ</i>	<i>apaj</i>	<i>utš</i>	<i>bikem</i>	<i>bikeceɟ</i>
WS	<i>apaj</i>	<i>bultir</i>	<i>apaj</i>	<i>nǝl balduz</i>	<i>ɣarmaka</i>	(név)

Megjegyzések :

¹ Sztaraja Igra — déli udmurt nyelvjárás² Baltacsevo — baskiriai udmurt nyelvjárás³ a^o jellel jelölt oszlopban az idősebb, a^x jellel jelöltben pedig a fiatalabb rokonok megnevezése szerepel

Jelek, rövidítések

± A rokonsági kapcsolatot biztosító közbülső személyhez viszonyított kor:
 + idősebb pl. FB⁺ az apa idősebb fiútestvére (bátyja)
 - fiatalabb pl. FB⁻ az apa fiatalabb fiútestvére (öccse)

O Az Egohoz viszonyított kor:

×^o nálam idősebb pl. B^o a bátyám
 FB⁻W^o apám öccsének nálam idősebb felesége

×^x nálam fiatalabb pl. B^x az öcsém
 FB⁻W^x apám öccsének nálam fiatalabb felesége

B fiútestvér

d lánya valakinek

F apa

fQ fiúnokatestvér

G nemzedék

G⁺¹ a szülők nemzedékeG⁺² a nagyszülők nemzedékeG^o a saját nemzedékemG⁻¹ a gyermekek nemzedékeG⁻² az unokák nemzedéke

H	férj
IQ	lányunokatestvé.
M	anya
P	szülők
Q	első apai/anyai unokatestvér
s	fia valakinek
S	lánytestvér
Y	testvér
W	feleség

- 1965/85: Тепляшина, Т. И., Памятники удмуртской письменности XVIII века. Москва 1965. 1965 a kiadás éve; ebben a lapszám (pl. 85); az adatközlő neve (pl. PALLAS); a lapszám az adatközlő könyvében.
- AKM: A. KÖVESI MAGDA: A permi nyelvek ősi képzői. Budapest 1965.
- Вор.: Борисов, Т. К., Удмуртско-русский толковый словарь. Ижевск 1932.
- Фед.: Федотов, М. Р., Исторические связи чувашского языка с волжскими и пермскими финно-угорскими языками. ч. II. Чебоксары 1968.
- JEVSZEVJEV: l. a 26. jegyzet
- KESz.: Лыткин, В. И., Гуляев, Е. С., Краткий этимологический словарь коми языка. Москва 1970.
- ЛІТКІН 1889: Лыткин, Г. С., Вотско-русский словарь. СПб. 1889. (In: Зырянский край при епископах пермских)
- MarMut.: Васильев, В. М., Марий мутэр. Москва 1926.
- MarRSzl.: Марийско-русский словарь. Москва 1956.
- Nasz. 1972: Насибуллин, Р. Ш., Закамские говоры удмуртского языка. Приложение к диссертации. Москва 1972. (рукопись)
- PaasS: PAASONEN, H., SIRO, P., Ost-tscheremissisches Wörterbuch. Helsinki 1948.
- RCsuvSzl.: Русско-чувашский словарь. Москва 1971.
- RUDSzl.: Русско-удмуртский словарь. Москва 1956.
- Szil.: SZILASI MÓRICZ: Cseremisiz szótár. Ugor Füzetek 13. Budapest 1901.
- Uf. 110: l. a 18. jegyzet 110.
- UrEtSzl.: Uráli Etimológiai Szótár. Budapest (kézirat).
- VotjSzl.: MUNKÁCSI BERNÁT: A votják nyelv szótára. Budapest 1890—1896.
- WiedWb.: WIEDEMANN, F. J.: Syrjänisch-deutsches Wörterbuch nebst einem wotjakisch-deutschen und einem deutschen Register. St. Petersburg 1880.

Горфосемантический анализ терминов родства удмуртского языка

(Несоставные термины и парные сочетания объединяющего типа)

Энико Сий

Статья состоит из трёх частей. В первой части излагаются представления автора о семантическом поле терминов родства, для которого характерны не только общие семантические компоненты, но и причинные связи и взаимосвязи. Именно из-за этих особенностей терминология родства и свойства рассматривается как система. Системообразный характер определяет методы сбора и анализа материала.

Во второй части даются принципы подачи заглавных слов в словаре терминов родства, неопубликованном в данной статье.

В третьей части термины проанализируются по их морфологическим особенностям, зависимым от лексического значения терминов. По морфологической структуре термины делятся на две основные группы: А) несоставные и Б) составные. Особое внимание уделяется 1) многостороннему употреблению лично-притяжательных суффиксов (они выступают в своем прямом значении, в ролях детерминатора, уменьшительно-ласкательных и словообразующих суффиксов), 2) выражению множественного числа (кроме показателя множественного числа — *йос*, разные комбинации несоставных и составных терминов, в особенности тн. парные словосочетания объединяющего типа *атай—анай* также представляют собой словоформы множественного числа. В таблицах №№ 1—8 даются термины из южного наречия (д. Старая Игра), а в таблице № 9 из трех наречий (южный, закамский, бесермянский).

Условные знаки и сокращения, использованные в статье:

+ старший; старше связующего родственника

- младший; младше связующего родственника

° старше говорящего (Эго)

x младше говорящего

/, ~ или

B брат

d дочь

F отец

G° поколение говорящего (Эго, «Я»)

G⁺¹ поколение родителей

G⁺² поколение родителей родителей

G⁻¹ поколение детей

G⁻² поколение внуков и внучек

H муж

M мать

Q двоюродный, двоюродная

fQ двоюродный брат

IQ двоюродная сестра

s сын

S сестра

Y брат и сестра вместе, брат и(ли) сестра

W жена

В совокупности букв (символов) между каждым предыдущим и каждым последующим устанавливается отношение притяжательности, нр. MS сестра матери; MS⁺ старшая сестра матери; MB⁻W° жена младшего брата матери, старше меня; MB⁻W^x жена младшего брата матери, младше меня.

Terelőszavak és óeurópai pásztormigrációk

Az állatok terelésének, irányításának, elriasztásának vagy csalogatásának legősibb módja — esetleg valamely mozdulat kíséretében — az emberi hanggal való közlés. Az ember már a paleolitikumban kapcsolatba lépett az állatokkal, úzte, vermekbe zavarta, majd a neolitikumban és később környezetébe fogadta, szolgálatába állította, tenyésztette, fejte, gyapját lenyírta, megnyergelte, málházta, igába fogta. Mindezt a tevékenységét hangokkal kísérte. Szavakat, kiáltásokat, füttyjeleket kellett használnia. Ezek között nyilvánvalóan voltak elnyújtott éneklésszerű hangok is különösen, ha nagyobb nyájat, falkát kellett irányítani, riasztani vagy hívni. Erre emlékeztet az a norvég megfigyelés, hogy a hegyi szállásokon a pásztor leányok teheneket hívó hangja mollban hangzik. A svéd Dalarnában énekelve keresik az elkóborolt tehenet (Látott egy ismeretlen tehenet? Feleljen és adjon hírt! — Ne keresse, ne keresse, a tehen hazatért!). Blekinge nyugati részén a juhászok kürtszóval érintkeztek egymással.¹

Nyilvánvalóan ősi szokás maradványa az a németországi rendtartás (1783), amely szerint a juhásztól megkívánják, hogy ha a juhok legelnek, akkor síppal, kellemes énekléssel vagy valami hasonlóval megörvendeztesse és jókedvűvé tegye őket. Szükségesnek tartják, hogy a juhász valamilyen fúvós hangszerezen jól játszon, mert a muzsikától a juhok élénkebbek, kövérebbek lesznek. A furulya hangjára a juhok mindig felfigyelnek. Hasonló hagyomány él a balkáni pásztorok körében is. Gyakran a pásztorbotba, a kampóba sípot építenek be (Mecklenburg). Thuringiában a pásztorbot, mint „báránysíp” ismeretes: a botot a nyitott ajak között ide-oda mozgatják s ezzel jellegzetes torokhangot kapnak, amely messzire elhallható. Ez a hang sajátos juhász-köszönés. Akkor halljuk, ha a nyájjal a legelőre érkeznek.²

A magyar néphagyomány is azt tartja, „ha muzsikál a pásztor, nyugodtabban legel a nyáj és felhízik”.³

¹ L. REITON, Saeterwirtschaft in Norwegen. FÖLDES L. (szerk.): Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien. Budapest 1969. 830. — S. ERIXON, Folklig telegrafering. Svenska kulturbilder VII. Stockholm 1937. 52, 57.

² W. JACOBET, Schafhaltung und Schäfer in Zentraleuropa bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts. Berlin 1961. 369—370, 477. A bulgáriai pomákok azt tartják, hogy juhaik a furulya hangjára igen fogékonyak, felfülszöknek, jól táplálkoznak és elcsendesednek. A pindusi arumonok a furulya melankólikus hangjára közelebb kerülnek állataikhoz. Az arabok szerint a hangszerek hangjára a juhok elcsendesednek, kövérek lesznek. K. HÖRMANN, Herdengeläute und seine Bestandteile. Hessische Blätter für Volkskunde, XII. Leipzig 1913. 14—15.

³ MÓRICZ P., Magyar sirató. Budapest é. n. 191.

A szavak, éneklhangok mellett az állatok terelésének különböző eszközei is vannak, amelyek nyilvánvalóan újabbak, mint a szavak, éneklhangok és füttyjelek. A bot, az ostor, az ösztön, a gyeplő gyakran kiegészíti a terelőszavakat. De az eszközökkel hangot is lehet adni. Így az ostorral csapkodnak, durrogatnak, a botra szerelt csörgők, fémlemez hangjával figyelmeztetik az állatokat. A fémkarikákkal ellátott csörgősbotok nálunk a Kisalföldön, a Szigetközben, Sopron környékén, de a Dunántúl más területein is ismeretesek vagy használatuk még él a nép emlékezetében. Erdős, bokros területen nem lehet az ostorral csapkodni s ott a csörgősbot kitűnő szolgálatot tesz. Hangját meghallja a bokrok, fák között elmaradó állat. Csordások, csikósok, ritkábban juhászok, kanászok és csőszök is használták. Becses nyelvi anyag kíséretében részletesen ír a csörgősbotokról TIMAFFY L.⁴

Ennek a csörgő hangot adó terelőszköznek a dunántúli elterjedése szorosan kapcsolódik a burgenlandi, szlovákiai területekhez. Jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1499-ben egy bécsújhelyi pásztornak csörgősbotjára tett esküvel kellett vallomását megerősítenie. Ismerik a csörgősbotot a svéd, észt, német, svájci, vallon, lengyel pásztorok is. Egyik sajátos formája a szlovák *kulava*, amelyre először HERMAN O. hívta fel a figyelmet.⁵ A lappok a szán elé fogott rénszarvasokat irányítják csörgősbottal.⁶

Feltűnő szerepe van a botnak a német pásztorkodásban. Németország több vidékén (lüneburgi Heide, Westfalia, Thüringia) használnak olyan juhász-kampókat, amelyeknél a kampó egy lapátkával egészül ki. A lapátka azt a célt szolgálja, hogy vele rögöket, kis göröngyöket dobáljon a juhász az elmaradó juhok után, s így irányítsa őket vissza a nyájhoz.⁷ A lüneburgi Heiden a juhászok ma is használnak ilyen kampókat (1. kép), amellyel bámulatos biztonsággal dobják a kis göröngyöket a juhokra.

Magát a ménest, gulyát, nyáját csengővel, kolomppal ellátott állatok is irányíthatják. A kolompos, csengettyűs állatokat követi a többi jószág. A kolompos, csengettyűs állat összetartja, vezeti a nyáját s így könnyebb a pásztor munkája. A gulyás ismerte csengettyűi szavát. Az éjszaka sötétjében arról ismert rá, hogy melyik jószág merre kóborolt el, hol legel.⁸ Fontos szerepe van a nyájban a kolompos vezérürünek. A nyáj megérzi a szagát, utána indul, igazodik. A vezérürü érti a juhász szavát, intését. Ha tűz üt ki a hodályban előbb a vezérürüket szabadítják ki. A többi magától utána megy. Erről már 1833-ban megemlékezik juhtenyésztési irodalmunk.⁹ Az ilyen esetekben is régi pásztorhagyományokról van szó. A lüneburgi Heidén a nevéen (*Harm*

⁴ TIMAFFY L., Kisalföldi csörgősbotok. *Ethnographia* 74. Budapest 1963. 161—180

⁵ PALÁDI-KOVÁCS A., Csörgősbot. *Magyar Néprajzi Lexikon*, I. Budapest 1977 534, 537. — G. BERG, Ringstavar. Atlas över svensk folkkultur. Red. S. ERICSON Uddevalla 1957. 35. — A kiterjedt irodalom legújabb összefoglalásához l. *Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde*, 22. Marburg 1979. 118 kk., valamint K. HAIDING, *Obersteirische Ringstöcke als frühe Zeugnisse volkskundlicher Forschung*. Der Leobener Strauß. 6. k. Leoben 1978. 9—62.

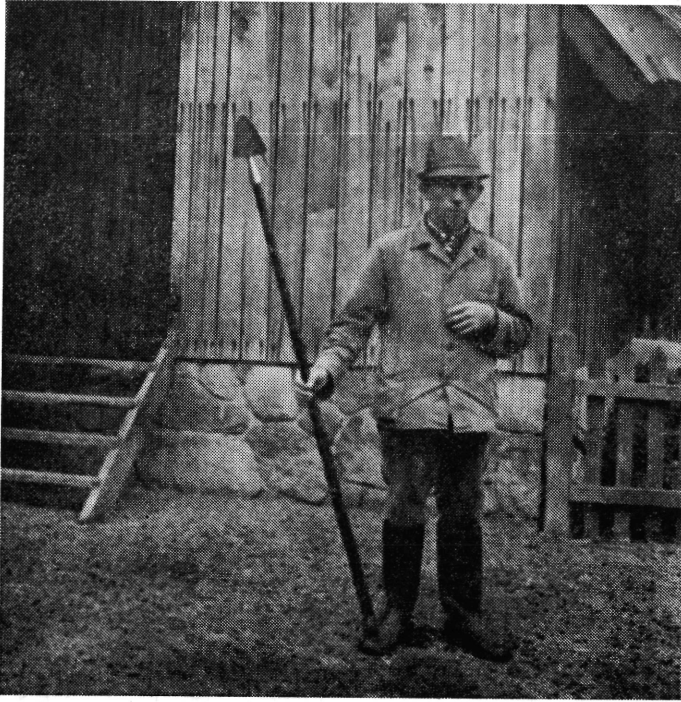
⁶ G. BERG: i. m. 35.

⁷ W. BOMANN, *Bäuerliches Hauswesen und Tagewerk im alten Niedersachsen* Weimar 1929. 182. — W. JACOBET: i. m. 478—485.

⁸ SZABÓ K., *Csengettyű és kolomp a kecskeméti pásztorok kezén. NéprÉrt.* 24. Budapest 1932. 70—71. — BÉRES A., *Terelők, terelőeszközök a hajdúsági pásztorok kezén. Déri Múzeum évkönyve* 1960—1961: 189. Debrecen 1962.

⁹ HERMAN O., *A magyar pásztorok nyelvkinése*. Budapest 1914. 520. — TÁLASI I., *A Kiskunság népi állattartása*. Budapest 1936. 75.

vagy *Hans*) szólított vezérürü odafut a juhászhoz. Természetesen nem mindig hordták a csengőket, a kolompokat az állatok. A lüneburgi Heidén, a Hortobágyon a nyári nagy melegben, télen a magas hóban leveszik a kolompot az állatokról. Télen a kolomp akadályozza juhót, mikor a hó alól előkaparja takarmányát.¹⁰

1. kép. Német juhász lapátkás kampóval. Wilsede, Lüneburgi Heide, NSZK. Gunda B. felv.

Az állatok irányítása, terelése az egyszerű szavaktól, füttyjelektől a különböző eszközökig (ostor, bot, ösztön), a csengőkig, a kolompokig hosszú fejlődés eredménye, de az aránylag fejlett formák mellett az egyszerű szavak, gesztusok (pl. a kar, a bot, a kalap felemelése) is megmaradnak. Ezekről BALOGH L. kifejti, hogy az ember és állat közötti kapcsolatnál az ember törekszik az állatok jelrendszerének átvételére, amely történhet hangutánzással, de az ember az állatok gyakori hangjeleit saját fonetikai rendszerével kiejthető szavakká formálja át (pl. *pitty*, *pizsi*). A terelő és hívogató szavakban gyakori az állatok közlésmódjának sajátossága, az elemisméltés (pl. *tup-tup-tup*). Utánozza az ember az állati hang dallamát és hanglejtését. A terelő-, űző- és hívószavakról Balogh L. figyelmet érdemlően állapítja meg, hogy „a dallam

¹⁰ W. BOMANN: i. m. 184, 185. — BÉRES A.: i. m. 191. — A Dunántúlon is nevet (Virág, Huszár, Szóke, Csákó) adnak a vezérürünek. VAJKAI A., A szentgáli juhászat. Kny. Budapest 1943. 12.

és szöveg mellett gyakran lábdobbanás, fenyegető kézmozdulat, ütlegelés, ostorcsattogás, a gyeplő megrántása is egyértelművé teszi a jelzés felfogását. Éppen ezért a hívogatók és terelők jeleleit úgy foghatjuk fel, hogy azok az emberi nyelv rendszerében önálló jelentéstartalommal rendelkező nyelvi jelek, de az állatok nem e jelek jelentését fogják fel, nem a kimondott szavakat értik meg, hanem az elhangzó megnyilatkozás egészét. Azért figyelnek fel a komplex jelzésekre, mert az élettapasztalat, az interakciók gyakori megismérlődése során kialakul bennük valamiféle reflexszerű reakció az efféle hangjelekre.”¹¹ Ezt a világos elméleti fejtegetést el kell fogadnunk, valamint azt a véleményt is, hogy az állathívogatók, -terelők indulatszók, igen gyakran hangutánzó eredetűek, eredetükben érzelem- és indulatkitörés, hangutánzás, hangulatfestés olvad egybe s az állatterelő szavakból gyakran keletkezik állatot jelentő szavak.¹² GOMBOCZ Z. idézett munkájában azt is elmondja, hogy az állathívogatók egy-két kivétellel aránylag kis területen élnek s így több okunk van ősi voltukban kételkedni.¹³ A kis területen való előfordulás még nem zárja ki az állathívogatók ősi voltát, — hiszen a terminológiák lehetnek maradványszavak, reliktumok. BÁRCZI G. is utal arra, hogy az állatterelő szavak igen szűk területen élnek s ezért a nyelvjárásokban változatosak, de hozzát teszi: alig hihető, hogy az állatterelő szavakból keletkező állatot jelentő terminológiák szóteremtési módja „olyan népnél, melynek az állattenyésztés már igen régtől fogva fontos termelési ága, ismeretlen lett volna”.¹⁴

Ne felejtjük el azt sem, hogy a nép szokásainak hagyományos, szerves részének tartja az állathívogatókat. Meggyőző erről bennünket VAJKAI A. szentgáli közlése: „Az állathívogatók ismeretét — írja — természetesnek tartják és egyenesen rossznéven veszik, ha az idegen nem ismeri őket...”¹⁵

A magyar állathívogató és -terelő szavakat igen kevésbé ismerjük. Az 1960-as évek végéig közölt terminológiákkal KELEMEN J. foglalkozott. A mondatzók a magyar nyelvben c. könyvében (Budapest 1970). Ő a nyelvészeti közléseket vette számba s a terelőszavak, állathívogatók hangtani kérdéseivel s képzőivel foglalkozott. Kitűnő könyvében azonban nem tér ki a hasonló idegen nyelvi anyagra. A szórványos népnyelvi és néprajzi közlések mellett¹⁶ kiemelkedő jelentősége van BALOGH L. és KIRÁLY L. már említett munkájának. De már az eddigi közlésekből is megállapíthatjuk, hogy ezek a terminológiák bizonyos regionális, szóföldrajzi elterjedést mutatnak. Vizsgálatuknál ezt alapvető jelentőségűnek tartom s R. H. LOWIEVAL vallom, hogy „amikor

¹¹ BALOGH L.—KIRÁLY L., Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza. Budapest 1976. 67—69.

¹² GOMBOCZ Z., Állathívogatók és állatnevek. Magyar Nyelv 7: 353—357. — BÁRCZI G., A magyar szókincs eredete. Budapest 1958. 33—35. — A kérdés tanulságos összefoglalása: FÖLDES L., Állathívogató. Magyar Néprajzi Lexikon I. Budapest 1977. 82.

¹³ GOMBOCZ: i. m. 354.

¹⁴ BÁRCZI: i. m. 35.

¹⁵ VAJKAI: Szentgál. Budapest 1959. 84.

¹⁶ Igen nehéz számontartani a hazai és külföldi néprajzi munkákban megjelent közléseket. A népnyelvi közlések sorából jelentős anyagot tár elénk MURÁDIN L. tanulmánya: Állathívogató és -űző szavak erdélyi nyelvföldrajza. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. 21: 161—173. Kolozsvár 1977; Uo. 22: 41—56. Kolozsvár 1978. Ebben a közleményben, valamint KELEMEN említett munkájában példámhoz további párhuzamok, példák találhatók.

nem ismerjük egy jelenség elterjedését, semmit sem tudunk, ami elvileg jelentős”.¹⁷

Már aránylag kis területen is szembetűnőek az eltérések s ugyanakkor a kiterjedt, egymástól távol fekvő területeken és népeknél az egyezések.

Így a Hortobágy környéki falvakban az igás ökör jobbra, ill. balra irányításánál elnyújtva, énekelve más szavakat mondanak. Az északi részeken a jobbra forduláskor *cselővel* irányítják a jószágot, balra a terelőszó *hajsza* vagy *gyeride te!* A keleti és déli részeken jobbra forduláskor a *csalé*, balra forduláskor a *hajsza*, újabban a *hők ide te* szavakkal vagy ezek variánsaival szólítják az ökröket. Ha nem indul el egy-egy ökör megtekerték a farkát, *gazt*, szalmát gyújtottak meg az orra alatt.¹⁸

Még az ilyen kisebb regionális eltéréseket sem tudjuk megnyugtatóan megmagyarázni. Gondolhatunk etnikai, települési körülményekre, egy-egy vásárcörzetbe való tartozásra. A hajcsároknak, a vásároknak, a gyakran több száz kilométeres állatterelésnek (pl. a Nürnberg, Bécs, Felső-Olaszország irányába tartó marhakereskedelem) nagy szerepe lehetett a terelőszavak regionális elterjedésénél, megoszlásánál. Gondoljunk arra is, hogy nemzetiségeink nyelvében a tehén- és lónevek magyarok (pl. a hartai németeknél az ökörnevek *Villám*, *Vezér* stb., a lónevek *Kese*, *Sárga*, *Szárca* stb.), mert máskülönbön az állatokat a vásáron nem lehetne adni-venni.¹⁹ Nyilvánvalóan az állatnevekkel együtt átvettek terelőszavakat is. A Kárpát-medencében és annak peremvidékein érdemes lenne megvizsgálni, hogy meddig terjednek a magyar állatnevezések.

A terelőszavak során mutatkozó különbségeknél most jobban érdekel bennünket a hívó-, terelőszavak egymástól távoli területeken való hasonlósága.

Már K. MOSZYŃSKI rendkívül eredetinek tartotta az egyik sertéshivogatót (*gud*, *guzù*), amely Lengyelországban Lowicz és Skierniewice környékén, valamint nyugati lemák területen, beleértve Kislengyelország nyugati részét is ismert. A terminológia meglepő módon ismétlődik Szerbiában, Montenegróban (*gudu*) és a bulgáriai Tatar-Pazardzsis környékén (*gòdi*, *gòderr*). Dalmáciában a *gud* elkergető szó.²⁰ Később Vakarelski Chr. erről a disznóhivogatóról kimutatta, hogy különböző változatokban egész Bulgáriában ismert. A hívogató ilyen alakjait sorolja fel: *gut*, *guc*, *guč*, *gu*, *goc*, *gč* stb. Ezek a szavak a hívogatás során ismétlődnek, új hang- és szóelemekkel bővülnek. Pl. *gùdi-gùdi-gùdi*, *gudu-gudu*, *gdr'rrr-gud'rrr*, *gud'rrr*, *gùsi-gùsi-gùsi*, *gùsa-gùsa-gùsa* stb.²¹ Az utóbbi terminológiákhoz hasonlót jegyeztek le Szepesbéláról. Ott a *gusze-gusze-gusze* sertéshivogató (MNY. 5: 93). Vakarelski Chr. a sertés-

¹⁷ R. H. LOWIE, Some Problems of Geographical Distribution. In: Südseestudien. Gedenkschrift zur Erinnerung an Felix Speiser. Basel 1951. 24.

¹⁸ BODÓ S., Az igavonó szarvasmarha a Hortobágy vidékén. MésH. 15—16. Debrecen 1972—1974. 71.

¹⁹ FÉL E., Harta néprajza. Budapest 1935. 45, 52. — A szlovákok még ma is használnak ilyen ló- (Moňoš, Šargo, Sarvaš, Hegeš, Barna) és tehénneveket (Pirožka, Šarga, Keša). J. PODOLÁK, Poľnohospodárstvo. In: Banícka dedina Žakarovec. Bratislava 1956. 99. Vö. még MOLDOVÁN G.-nek a 32. és 33. jegyzetben idézett munkáit (45, ill. 503). — A marhalevelek kiállítási nyelve is magyar volt s ez is hozzájárult a magyar állatnevek használatához.

²⁰ K. MOSZYŃSKI, Kultura ludowa Słowian. I. Kraków 1929. 118.

²¹ CHR. VAKARELSKI, Izrazi za primamvane i otpáždane na nòkoi domašni životni. Sofia 1937. 17. — A bolgár terelőszavak további gazdag változataira l. még CHR. VAKARELSKI, Bit na trakijskitè i malozijskitè bálgari. La Revue Thracienne 5: 30—33. Sofia 1935. Erre a munkára a továbbiakban nem hivatkozom.

hivogatók ebbe a csoportjába sorolja a szerb-horvát *gudin* (l. még alább: *gitz-gitz*), az alsó-ausztriai *gütz* terminológiákat.²² Ide tartozik a magyar disznóhívó *gid* (Tázlár: MNy. 24: 137) és a *gidz-gidz-gidz-gic* (Ormánság), amellyel a *gica* 'egy disznófajta' függ össze (TESz). Ez a hivogató szócsoporthoz talán kapcsolatban van a *gidi-gidi, gidili-midili, gēda ne! gidu ne!* kecskegida, kecske hivogására használt szavakkal, amelyből főnévesüléssel *gida* keletkezett (TESz).

Ennek az állathivogatónak lengyel, lemák (ukrán) és déli szláv területen való előfordulása aligha lehet egymástól független s feltételezhető, hogy ősi szláv állathivogatóról van szó. A kérdés azonban bonyolultabbá válik, ha tovább vizsgáljuk a serteshivogató európai előfordulását. *Giss, gus, guss, gussie, gussy* stb. alakban feltűnik Skóciában s az angol nyelvterület különböző részén.²³ Thomas D. idesorolja a serteshivogató *kis, kiss, kissie, kissy* stb. (Skócia, Dumfriesshire) alakjait is. Számtalan európai példát is felsorol: *gitz-gitz* (Szerbia), *guss-guss, kits* (Poroszország), *gis, gisse* (Dánia), *gos, guss, kos, koss, kus* (Svédország), *gús, gusi* (Svájc) stb. (Ezeknek a szavaknak a sorába említi a *kuska be* magyar sertésterelő terminológiát és *koca* szavunkat.) Szerinte a terminológia arab megfelelői a *kss, kis, kišš* stb.²⁴

Thomas a brit szigetországban a terminológia elterjedését kapcsolatba hozza régészeti leletekkel. Rámutat arra, hogy a korai bronzkorból való lapos réz és bronz fejszék azokon a területeken találjuk meg, ahol a *giss, gus* stb. terminológiák is előfordulnak. A fejszék európai lelőhelyeit is figyelembe véve (Ciprus, görög szigetek, Magyarország, Dánia, Svédország) Thomas feltételezi, hogy ennek az állathivogatónak a gael népe a keleti Mediterránból a balti zónán át jutott el Észak-Britanniába.²⁵ A ludak hasonló hívószava (*gos-gos, goosey-goosey, guss-guss-goosey* stb.) a Rajna-vidék, Schleswig-Holstein felől érte el a szigetvilágot.²⁶ Nyilvánvalóan ezzel a hivogatószóval függ össze a lúd neve az indoeurópai nyelvekben (ófn. *gans*, ófríz. *gōs*, óészaki *gās*, lat. *anser*, lit. *žąsis*, óind. *hamsá*), amely egyike a kevés indoeurópai madárneveknek.

Térjünk vissza Moszyńskihoz. A lengyel etnográfus azt írja, hogy ami a juhokat illeti az egyik legérdekesebb hivogató kiáltás az, amit az ajkai pergésével idézünk elő: *prrr, ptru, tpru* stb. Ez a terelőszó rendkívül elterjedt Bulgáriában és a Kárpátokban. Ezenkívül hallható Észak-Mazuria néhány helységében, a Notec középső folyása mentén és Malbork környékén. Hasonló, de zöngés (*brr* stb.) változatok hallhatók a szerbek és horvátok lakta területeken, sőt Németországban is.²⁷ A szócsoporthoz Bulgáriában Vakarelski legkülönbözőbb hívó- és elűző változatait ismerteti, pl. *prrr, trrr, trrrs, trš-trš-trš* stb.²⁸ A *brr* alak változata a *brtrrršš-brtrrršš* (juhivogató). Feltűnő, hogy a *prrr* és változatai a kecsketerelő szavak sorában (*trrřš-ei-ei, trrr*) ritkák és Nyugat-Bulgáriára korlátozódnak, de előfordulnak, mint tyúkhivogatók

²² VAKARELSKI: i. m. 18.

²³ D. THOMAS, *Animal Call-Words. A Study of Human Migration*. Carmarthen 1939. 46.

²⁴ THOMAS: i. m. 44, 48—49.

²⁵ THOMAS: i. m. 52—59.

²⁶ THOMAS: i. m. 56. Gazdag terminológiát tartalmazó könyvből csak néhány példát idézek.

²⁷ MOSZYŃSKI: i. m. 119. — Hasonló tehénhivogatók (*tpru, tpruka, tpruška*) Belorussziában, Dél-Litvániában, Lettországból, nagyorosz területeken (Pszkov, Tver stb. vidéke), a volgai finneknél, a baskíroknál, stb. is feljegyzésre kerültek. MOSZYŃSKI: i. m. 120. — Ugyanítt említi, hogy a bolgároknál a *ptr, ptri, prut, pruč* tehénkergető szó.

²⁸ VAKARELSKI: i. m. 13, 29.

(*prrrr-prrr-prrr*). Természetesen szigetszerűen (Nyugat-Bulgária).²⁹ A balkáni, valamint a román (Atlasul Lingvistic Român. SN II, 385, 386, 388, 389. térkép) anyagot szem előtt tartva úgy látom, hogy a juh- és kecsketartás hívogató/terelő szavai sokkal inkább különböznek, mint hasonlítanak egymáshoz. Ebből arra mernék következtetni, hogy a két kisállat tenyésztésének egymástól eltérő gyökerei lehetnek.

Nézzük közelebbről a *brr*, *pr* terelő és hívogató szócsoportot a Kárpát-medencében. A Magas-Tátrában a juh hívó és elűző szavai régi vlach jellegűek, — írja PODOLÁK J. s a hívószavak sorában ezeket sorolja fel: *ibprrr, na!*, *pbrrr do strungy!*, *na pbrrr, id'eš sem*.³⁰ A morváltól ismerjük a *pr* alakot, amely loírányító szó, a *pr* a sertés, a ló, de különösen a csikó és kecske elkergető szava.³¹ A szlovákoknál a tulajdonképpeni hívó szót már közérthető irányító szavak egészítik ki. Ugyanezt tapasztaljuk a románoknál is, akiknél ilyen terelő (hajtó, hívó) szavak ismeretesei: *oaiă, oaiă, bîr, bîr*; ³² *bâr, bâr oai!* *oița!*, *bâr, bâr oițete mele!*³³ *br, bâr*.³⁴ A román *br, bîr, pru, ptru, tru* típusú juh hívogatók, terelők gazdag változatait közli a román nyelvatlasz.³⁵ A macedorománban ilyen juhterelők ismertek: *prrr, prî* (vö. román *prrr ho ho*).³⁶ Szepesbélán a *prús-na, prús na* (a *p* a *p* és *b* közt hangzik) bárányhívogató (MNy. 5:93). Ennek a juh hívogató, riasztó, hajtó szócsoportnak igen sok változatát Erdélyből már Herman is közölte. Ilyenek pl. *bri* (Gyergyó), *bri-ne* (Marosvásárhely), *brrr* (Csíkszentmihály), *Héj ne hé! vaj ne! bri, bri* (Udvarhely).³⁷ Csikban a juh hajtószavai közül a *ber-nye, prie-nye, bri-hej, prie-prie-prúske* stb. ide sorolható alakokat említettem meg.³⁸ A mezőszéki Széken az egyik hajtószó *brr-nye*. Bálványosváraiban hangos *brrrűűű oáj!* kiáltásokkal és ütlegekkel noszogatják a juhokat a fejőlyukhoz.³⁹ Kalotaszegen a juhot *hő-nye, prrr-nye* szavakkal terelik a pakulárok.⁴⁰ Ugyancsak számos változata előfordul a szónak Márton Gy.—Péntek J.—Vöő I. munkájában: pl. *bîr, bîr be, bîr nyè* (Mezőség), *brë, prë* (Köröstárkány), *brië nyë* (Gyimesfelsőlok). Szerintük a magyar *bir* a román *bër*, a magyar *brë, brië* a román *br* átvétele.⁴¹

²⁹ VAKARELSKI: i. m. 19, 30.

³⁰ J. PODOLÁK, Pastierstvo v oblasti Vysokých Tatier. Bratislava 1967. 111. — L. még GUNDA B., Ethnographica Carpathica. Budapest 1966. 375.

³¹ J. HÚSKA—J. KLVANI, Hospodárské zaměstnání obyvatelstva. In: L. NIEDERLE (szerk.): Moravské Slovensko. I. Praha 1923. 365, 378.

³² MOLDOVÁN G.: Alsóféhér vármegye román népe. Nagyenyed 1899. 45. — MOLDOVÁN G.: A magyarországi románok. Budapest 1913. 504.

³³ MOLDOVÁN, i. m. 1913. 429. Ide tartozik az erdélyi román tehénterelő is: *Hi ne pri, bri!* (i. m. 404).

³⁴ T. PAMFILE, Jocuri de copii, adunate din satul Țepu (jud Tecuciu). II. Bukarest 1906. 131, 133.

³⁵ Atlasul Lingvistic Român. Seria noua. II. Bukarest 1956. 385, 386 térkép.

³⁶ T. PAPAHAĞI, Dicționarul dialectului aromân. Bukarest 1963. 882, 884. — PAPAHAĞI közöl francia terminológiákat is: *prrr, proue* (882).

³⁷ HERMAN O., i. m. 538.

³⁸ VÁMSZER G., A csikmezei háziállatok elnevezései, keresztnevei, hajtó-, hívogató-, elűző- és megállító szavai. Néprajzi Közlemények 4/1—2: 241, 248. Budapest 1959.

³⁹ VÁMSZER G., Állatnevek, állatterelők, állathívogató és állatkergető szavak Székéről és Inaktelkéről. Néprajzi Közlemények 4: 91. Budapest 1959. — K. Kovács L.: A bálványosváraiban fejtő juhászat. Kny. Budapest 1947. 28.

⁴⁰ Kós K., A kalotaszegi kosarozó juhászat. Miscellanea Ethnographica I. Kolozsvár 1947. 17.

⁴¹ MÁRTON GY.—PÉNTÉK J.—VÖÖ I., A magyar nyelvjárások román kölcsönzavai. Bukarest 1977. 67, 77. A románban H. TIKTIN szerint a *bre'* a török *bre'* átvétele (Rumänisches-deutsches Wörterbuch. I. Bukarest 1903. 223).

A Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszának anyaga alapján a *brr* juhúzó szónak gazdag változatait közli Muradin L. s összefoglalóan a következőket írja: „A *brr*, *brę*, *brí*, *bę*, *bir*, *bir*, *bę*, *bur* stb. (ki, ne, nye) juhúzó szó földrajzilag elsősorban a Maros és Küküllő vidékén, valamint a csángóban egyeduralgó, de szórványosan a székelység között is jelentkezik. Ezek az alakváltozatok a román *brr*, *bre*, *bır* stb. átvételei (lásd a román nyelvátlasz idézett térképlapját). Alkalmassint ennek a román eredetű *brr* úzószónak a magyar becézó származéka a néhány székely faluban hallható *bęrike*, *birike* (ne, el ne, hátra) juhúzó. A Kénoson, Lövétén, Kászonaltizen jelentkező *pęske*, *pęs* (hátra, félre), valamint a szilágysági Dobrán, a szamosháti Hiripen felbukkanó *bęsz*, *visz* (te) juhúzó szóban a **pr!*, *br!* változatát kell feltételeznünk. A más-salhangzó-torlódás *p-*, *p-*, *b*, *v*-ben egyszerűsödött, és ehhez a „tő”-höz *-s*, *ske* becézó képző járulhatott.”⁴²

A szó több változatát jegyeztem fel a szerémségi magyaroknál (1981 március – április). A dobrodoliak szerint a szerbek így csalogatják magukhoz a juhot: *bręę!* *bręę!* A falu határában megjelenő bosnyák vándorjuhászoknak ugyanez a hívószava (*bręę!* *bręę!*). A magyarok a juhot ezekkel a szavakkal hívják: *szik-szik-szik!* s a zavarószó: *bihe!* *bihe!* Ürögön, ha juhot hív magához a magyar pásztor egy edényben kukoricát ráz s így szól a juh felé: *szik-szik-szik!* *pręęę so!* — *Bęę!* *brę!* *bręę!* szavakkal hívja Nyékincán a juhot a sózáshoz a gazdája. A félre kódorgó juhra így kiáltanak: *Hi te!*

Nyíregyházán a kisbornyu terelőszava egy leírhatatlan bilabiális-tremuláns hangkomplexus: *tprkksálé*, amely tkp. két szóból áll.⁴³ A Hortobágyon usztatáskor, állásba hajtáskor a juhterelő szó a *prri*, *prri!*, — *prri!* — *prriü!* — *prru ha, ha!* (MNY. 8: 140). A *prü* már GYARMATHI S. szerint is az állatokhoz intézett hang (KELEMEN J.: i. m. 38., a 255–257 lapokon további példák). Tanulságosan írja PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, hogy a gömőri barkóknál a juhász többnyire „... a nyáj mögé állva terel: *Haj nye!* *Prrruk te!* Ha jó vezérürje és kutyája van, akkor kevés szóra van szüksége. A régi juhászok füttyel irányították a nyáját. Voltak füttyjeleik a kutya, a nyáj és egymás számára is.”⁴⁴ A zempléni Mogyoróskán a *prk nye hó nye!* a befogott tehén terelőszava. A bihari Tépén a balra forduló ígás ökörnek mondják, hogy *prruk*. *Prk* Beregzászon az ökör jobbra fordulására ösztönző szó (KELEMEN J.: i. m. 60).

A *brr* (*bri*, *bride*, *brik*, *brike*, *brikk*) több változatát sorolja fel az ÜMETSz. Így a *brrr* disznóhívogató Monostorpályiban. Galambúzó a somogyi Bárdudvarnokon, ahol *prrr*, *krr* alakját ismerjük.⁴⁵ Véleményem szerint a *brr* és társai a juhászat köréből kerültek át a szarvasmarhaigázás, a disznó- és galambtartás szókinésébe. Legalábbis ezt sejteti a *brr*, *prr* kiterjedt előfordulása a juhtenyésztésben.

Foglalkozott a *brr* indulatszóval a TESz. is. Szerinte a szépirodalmi munkákban (Kármán, Katona) fellelhető *brr* indulatszó valószínű függetlenül keletkezett a hasonló állatterelő, állatúzó szavaktól.

A *brr*, *prr* és társai a balkáni, kárpáti és északi szláv térségben nyilvánvalón összefüggenek s elterjedésük a pásztorvándorlásokkal magyarázható.

⁴² MURÁDIN: i. m. (1978) 53.

⁴³ MÁRKUS M., Állathívogatók és zavarók Nyíregyháza környékén. NéprÉrt. 29: 447.

⁴⁴ PALÁDI-KOVÁCS A., A keleti palócok pásztorokodása. Mész 7: 95.

⁴⁵ BALOGH—KIRÁLY: i. m. 137.

A magyar nyelvbe a *brr* és társai román pásztorok alkalmazása révén is elkerülhettek.

A szócsoportnak azonban sokkal nagyobb a geográfiai elterjedése.

J. HUBSCHMID szerint, mint hivatkozó és a kos elnevezése a román nyelvekben igen elterjedt a *berr* típusú terminológia. Haustiernamen und Lockrufe als Zeugen vorhistorischer Sprach- und Kulturbewegungen c. tanulmányában ide sorolja a vallon *bara*, az újprovanszál *berri*, a languedoci *berou* 'kos' elnevezéseket, amelyek állatterelő szóból keletkeztek. A baszkban a juhok hívószava *brrrrra*, a *bri* terminológiával az elveszett bárányt hivatgatják. A katalánban a *brrrrr*, az asztúriaiban a *biri biri biri* a juh hívószava. Gyakori a hivatkozószó *p*-alakja. Ilyen pl. a francia nyelvjárásokban a *prrr* (Dept. Nord). Az itáliai Lucaniában és Kalabriában a *prrr* szóval hívják a juhot. Ide tartozik Hubschmid J. szerint az albán *berr* 'juh, kos, gyapjas háziállat'. Megtaláljuk a juh-hivatkozót — csak néhány példát idézve — a svédben (*perr*, *pirr*, *purrr*), a hollandban (*brrr-brrr*), az angolban (*brrr-brrr-burr*). Keletre tekintve felbukkan a szó a kasgari török dialektusban (*pru pru pru*), a klasszikus arabban (*bir bir*). Hubschmid J. végül arra a következtetésre jut, hogy a román nyelvek *berr* terminológiája eurázsiai és afrikai megfelelőivel együtt egy ősi, a neolitikum idején nyugatra elkerült pásztorterminológia. A juh- és a kecske-tenyésztés a preneolitikus Európában ismeretlen volt. Lehetetlen, hogy a *berr* és társai fiatal, egymástól függetlenül keletkezett szavak lennének.⁴⁶

J. Hubschmid adatláncolatát — véleményének alátámasztására — bővíteni tudom. (J. Hubschmid nem ismerte K. Moszyński munkáját.) Kréta szigetén 1981 júliusában Anógia faluban láttam és hallottam, hogy a juhász kódobálással zavarja a juhokat s közben így kiált feléjük: *Háá! Kriu! Prrrr!* Makrilia faluban szintén kövekkel dobálva ezekkel a szavakkal riasztják a juhokat: *Prrrr! Prrrrrr! . . . Prrrrrr! Hááá!* A *trrr* a kisállatok hivatkozója a palesztinai araboknál s egy kimondhatatlan szócsoporton belül a *brrr* a juhok terelőszava az aleppói beduinoknál (*tšš u aj hhh brrr hōōō ssss*).⁴⁷ Ha Észak-Szibériában kutatunk a terelőszó után megtaláljuk a jurák-szamojédeknél (*prr xus*, *p^ar xus* stb.), amellyel a kutyát a rénszarvasokra uszítják.⁴⁸ A zürjénben a *pr!* *prr!* értelme a lóhajtásnál 'állj', a *pru*, *pru* lóirányító szó (vö. orosz *ptrr*).⁴⁹ A moksa-mordvinban a *prr!* szintén lómegállító.⁵⁰ Kétségtől ebből a szócsoportba tartoznak a kalmükök ilyen állathivatkozói: *prūs* 'Zuruf an die Kälber', *tr*, *tur*, *turr* 'Zuruf an die Kamele, wenn die trinken sollen'; l. még *prš*, *pris*, *pirs* 'beim wegzagen der Katze'.⁵¹ Ebből a szócsoportba tartozik az

⁴⁶ Vox Romanica 14: 195—196. (Zürich 1954). Itt további irrdalcm, amelyet azonban HUESCHMID csak részben használt fel. — Igen gazdag terelőszó anyagot közöl E. LAGERCRANTZ, Lappischer Wortschatz. I—II. Helsinki 1939. A *brr* terelőszavakat, ezeknek juh, bárány jelentésű irrdceurçpai, preirrdceurçpai, sémi, hemita stb. formáit (akkád *parru*, ószír *parā*, baszk *larra*, keleti hemita (afar, stb.) *bira*, *lé'era*, keizer *tara*, kül. olasz nyj.-ok *ber*, *bera*, *bir* stb.), valamint ezekben a nyelvekben a *p* ~ *r* hangváltást részletesen tárgyalja N. LAHOVARY is (La diffusion des langues anciennes du Proche-Orient. Leurs relations avec le Basque, le Dravidien et les parles Indo-européens primitifs. Bern 1957. 43, 185, 186).

⁴⁷ G. DALMAN, Arbeit und Sitte in Palästina. IV. Gütersloh 1939. 250. Nyilvánvalóan idetartozik a *hrr*, *hrrr*, *harr h* is, mivel az arabban nincs *p* hang.

⁴⁸ T. LEHTISALO, Beiträge zur Kenntnis der Rentierzucht bei den Juraksamojeden. Oslo 1932. 50. — T. LEHTISALO, Juraksamojedisches Wörterbuch. Helsinki 1956. 337.

⁴⁹ D. R. FOKOS-FUCHS, Syrjänisches Wörterbuch, II. Budapest 1959. 1298.

⁵⁰ JUHÁSZ J., Moksa-mordvin szójegyzék. Budapest 1961. 132.

⁵¹ G. J. RAMSTEDT, Kalmückisches Wörterbuch. Helsinki 1935. 306, 411.

Asszuántól keletre lakó hamita ababde-pásztorok párbeszéde kisállataikkal: magasan ejtik ki a *r-r-r-r-r-r* hangcsoportot, amely messzire elhallatszik, a hanglejtést változtatják, az állatok felfigyelnek és visszafelelnek.⁵² J. NICOLAISEN írja, hogy a saharai tuaregeknél (déli Ayr) a juh, kecske, tehén, teve hívószava egy pergő hang. A kecskék jobban felfigyelnek a hangra, mint más állatok.⁵³

J. Hubschmid nem vette tekintetbe Thomas már említett munkáját, aki szintén foglalkozik a *brr*, *prrr* terelőszavakkal. Adatai nagyjából fedik Hubschmid adatait, de igen gazdag szóváltozatokat közöl a brit szigetvilágból. Ide sorolja a magyar *bári-bári* bárányhívó szót is (l. ehhez TESz.) s még ilyen jellemző adatokat említ, pl. *prrr*, *purrr* (Kelet-Poroszsország), *prrr* (Svédország), *brr*, *brrr*, *prrr* (Hollandia), *brr* (Ukrajna, ló- és tehénhívogató), *brr* (Lahore, Pakisztán, tehénhívószó), *brr*, *brrr* (Suffolk, Wiltshire, Worcester) stb. A *brrr-brrr-brrr* a juhok, bárányok, kecskék úzószava a franciáknál (Perigord-Limousin). Ismert a *brr* Spanyolország különböző vidékén. Gibraltárban az öszvért a *brr* szóval állítják meg. Csehországban (*prrr*, *brr*), Németország különböző vidékén (*brr*), Schleswig-Holsteinban (*pr*, *pru*), Norvégiában (*brr*, *br-r-r-r*), Dániában (*prrr*, *prro* stb.) a ló állító, ill. terelő szava a szócsoport valamelyik formája.⁵⁴ Thomas a *brr*, *prrr* szócsoport terjedési irányait is igyekszik rekonstruálni a brit szigetvilágban. Ezek a részletek és problémák azonban kívül esnek tanulmányom keretén. Csak azt említem meg, hogy szerinte a terminológia elterjedése összefügg egy vésőfejszeforma (palstave with a stop-ridge) archeológiai előfordulásával. A szó és tárgy a bronzkorban egy nem indoeurópai nép révén került át a kontinensről a szigetvilágba. Ez a nem indoeurópai nép a gael (kelta) nyelvet beszélő pictek lehettek, akik a balti zóna irányából érték el Skóciát.⁵⁵

A *brr* terminológiával kapcsolatban meg kell említenem, hogy az tovább él az ószláv *baranъ* 'kos' (orosz *barán*, cseh *beran*, szlovák *baran* stb.) szóban, amely semmi esetre sem indoeurópai eredetű. Az ősi alpesi szavak közé sorolják.⁵⁶ A TESz. is azt mondja, hogy a *baranъ* nem szláv eredetű szó, de végső forrása tisztázatlan.

⁵² H.-G. SCHINKEL, Haltung, Zucht und Pflege des Viehs bei den Nomaden Ost- und Nordostafrikas. Veröffentlichungen des Museums für Völkerkunde zu Leipzig 21: 177 (Berlin 1970). Szudánban a *rre* a teve állítószava. Ugyanitt azt olvashatjuk, hogy a tevehajásárok énekének a teherhordó állatokra élénkítő hatása van. — Természetesen vannak olyan hasonló szavak, amelyek már nem tartoznak ebbe a szócsoporthoz. Ilyen a lamut *tr*, *truruk*, *trururuk* 'Ruf des turuia-Kranich' (A. SOTAVALTA—H. HALÉN: MSFOu. 168: 191). L. ehhez a magyar daruhangot, *kru*, *kru* (*krugat*, TESz.).

⁵³ J. NICOLAISEN, Ecology and Culture of the Pastoral Tuareg. Copenhagen 1963. 136.

⁵⁴ THOMAS: i. m. 68—69.

⁵⁵ THOMAS: i. m. 75—76. — Thomas a *tr*, *trr* típusú angol, walesi, skót terelőszavakat külön tárgyalja, több arab formáját (pl. *trrrr hé hé hé*) említi s preindoeurópai bevándorlással magyarázza (i. m. 60—67).

⁵⁶ HUBSCHMID: i. m. 195. — M. VASMER, Russisches etymologisches Wörterbuch. I. Heidelberg 1953. 53—54. Vasmer a következő juhívogatókat idézi *byr* (ukrán), *barbár*, *bzrbzár* (orosz). A kárpát-ukránoktól (huculoktól) ismerjük a *ptrutá-ptrutá* bárányhívót, a *byrr*, *prrss*: juhterelőt. A *ptrusia* juhterelő nyugati Mazúriában (A. FISCHER, Rusini. Lwów 1928. 23). Az asztraháni oroszoknál ugyanaz a *trja* (V. DAL', Tolkovnyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka. IV. Moskva 1956. 439). Újabbán a *barannak* a *brr* terelőszóval való kapcsolatát kétségbe vonják, l. L. SANDIK—R. ALTZEMÜLLER, Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen. Lief. 4: 239—240. (Wiesbaden 1968)

Thomas még számos olyan terminológiával foglalkozik, amely a neolitikumtól kezdve különböző utakon kerülhetett el a szigetvilágba s ezek analógiáit nemcsak Európából, hanem a sémi nyelvekből is kimutatja. Ilyen terminológia pl. a *deri*, *derry* 'kecske, juh, tehén hívószava a fejésnél', amely a neolitikumban mediterrán-atlanti úton (vö. arab *dir'a dir'a*, *derry*) kerülhetett el a brit szigetekre. Talán kelta eredetű a *lag* vagy *lac*, amely a galambok és ludak hívószava.⁵⁷ Hubschmid is — mint már utaltam rá — a román nyelvekben előforduló állathívogatók nagy számáról mutatja ki, hogy azok preindoeurópai nyelvekben gyökereznek (francia *biti*, katalán *bit*, *bita* 'kecske hívószava', közép-ladin *ziba* 'kecske hívószava'). Ezekből a hívó-, terelő- és úzószavakból természetesen állatnevek is kialakultak. Fontos Hubschmidnek az a figyelmeztetése, hogy ezek a terminológiák egyrészt önkényesen alakulhatnak, formálódhatnak, másrészt igen erős a fennmaradási képességük. Eredetileg indulatokat, érzelmeket fejeznek ki s így hasonlóan a gyermekszavakhoz nem követik a hangváltozás, a hangfejlődés általános szabályait. Az irodalmi szövegekben ritkán fordulnak elő s gyakran csak állatnevek alakjában találunk rá az eredetileg állathívogató szóra.⁵⁸

A terelőszavak jelentőségét más szempontból hangsúlyozza M. GAVAZZI s azt mondja, hogy az ilyen mellékesnek és jelentéktelennek látszó jelenségek a Balkán félszigeten és általában a kulturális areák elhatárolásánál és tagolódásánál nem hagyhatók figyelmen kívül. Példaként említi a *biš*, *biž*, *bit* disznóhívó szót, amely a thráciai-roméliai kulturális areára jellemző.⁵⁹

Még néhány magyar vonatkozású állathívogatóra szeretnék kitérni.

A malac-, disznóhívogató Marosvásárhelyen, Kalotaszegen a *cuga-cuga!* *cuga*, *cuga*, *cuga!*, Háromszéken, Kolozsvárott a *cuga*, *cuguca!*⁶⁰ Murádin szerint a mezőségi nyelvjárás területet jellemzik a *cug-*, *csug-*, *cig-*, *csig-* alapszónak kicsinyítővel (-a, -á-, -u, -uca, -ucsa) képzett becéző származékai (*cuga-cuga*, *cugu-cugu*, *cugò-cugò*, *csuga-csuga*, *csugucse-csugucse* stb.). A szócsoport a székelységtől élesen elkülönül (vö. azonban a fenti háromszéki közlést) s nyugat felé is éles izoglosszában zárul: Nagykapus—Középlak vonaláig terjed. Északi irányban a *cugu* megtalálható Domokoson, Misztótfaluban, Rónaszéken.⁶¹ Ez a disznóhívogató *cuga* alakban előfordul a letteknél is.⁶² Nem ismeretlen az erdélyi románoknál (*țuga*, *țuga!*, *țiga*, *țiga*).⁶³ Moszyński szerint ezzel a szócsoporttal függ össze a német *tšug*, *tšuku*, a litván *čuku*, *čuka*, a Nyugat-Beloruszsiában és Poléziában hallható *čkò*, *čke*, a kujáv nyelvjárás-

⁵⁷ THOMAS: i. m. 2, 28.

⁵⁸ HUBSCHMID: i. m. 189 skk.

⁵⁹ M. GAVAZZI, Kulturgeographische Gliederung Südosteuropas. Südost-Forschungen 15: 14. (München 1956).

⁶⁰ HERMAN: i. m. 574. — VÁMSZER: i. m. 4: 98. — ÚMTSZ. — A bánáti székelyeknél a *ciga*, *ciga*, *cigacska* malachívó szó. PENAVIN O. — MATIJEVIC L.: Székely szójegyzék. Újvidék 1980. 12.

⁶¹ MURÁDIN: i. m. (1977). 171. — Az -a képzővel magyarázható malachívogatónak tartja a *cuga* alakot KELEMEN is (i. m. 234). MÁRTON GY. — PÉNTÉK J. — VŐÓ J. szerint (i. m. 97) a *cuga*, *cugu*, *csuga* stb. román jövevényszó. Hogyan magyarázható ez a hívószó a lettben?

⁶² MOSZYŃSKI: i. m. 118.

⁶³ MOLDOVÁN: i. m. (1913). 504. — MOLDOVÁN: i. m. (1899.) 45. — További román alakok: *țugu*, *țuguțu*, *țugule* (TIKTIN: i. m. III, 1659). — Vö. ezekhez a román kecskeűző és hívogató szavakat is: *țigă*, *țică*, *țigi* stb. Atlasul Lingvistic Român. Seria noua. II. Bukarest 1956. 388., 389. térkép.

ban *čkon*, a nagyoroszoknál *čukō-čukō*.⁶⁴ A bolgároktól ilyen disznóhivogatókat ismerünk: *cūku-cūku-cūku*, *gu-čugu-čugu-čugu*.⁶⁵ A különböző török nyelvekben a *čik čik*, a *či či či*, *čige čige* kecskét hívogató szó (TESz. a kecske szónál, l. még a TESz. *csikó* címszavánál említett hívó- s terelőszavakat is). Hasonló disznóhívó szavak a magyarban a *cska*, *cska* (Gyergyó), *cska-cska-cska* (Csík), *cskō-cskō* (Nyárádmente), *cskō-cskō-cskō* (Udvarhely), *cskō-cskō* (Csík), *cseka-cseka* (Székelyföld), *csika-csika-csika* (Marosszék, Udvarhely), *csikka*, *csikka*, *csikka* (Zemplén), *csuga* (Udvarhely, a marosszéki Abafáján így nevezik a disznót), *csuga*, *csuga* (Fogaras).⁶⁶

Murádin L. szerint a *cska*, *cskō*, *csēka*, *csika* disznóhivogató ismeretes a Székelyföldön, ahol az egységes képet ritkán szakítják meg a *csō*, *cse* s a *csōn* alakok.⁶⁷ Ebbe az elterjedési övezetbe tartoznak a fentebbi magyar hívogatóalakok is. Murádin L. azonban a *csuga*, *csugu* hívogatókat a *cug*, *csug*- csoportba sorolja. A *cseka-cseka*, *cska-cska*, *cskō-cskō* terminológiák szerinte a *csk* mássalhangzó csoportból alakultak ki vagy a *cs!* csettintésszerű hangutánzó tőhöz a *-ka*, *-kō* kicsinyítő képzők járultak, majd a szókezdő mássalhangzótorlódás feloldódott (*cska* > *csēka* > *cseka*, *cska* > *csika* > *csika*). A *cskō* székely földi disznóhivogató Kelemen J. szerint a *-kō*, *-kō* képzővel magyarázható (i. m. 269). Ismert azonban a terminológia, mint láttuk Belorussziában és Poléziában is.

Nyilvánvaló, hogy ennek a disznóhivogatónak a legősibb, eredeti formája a *c ← c ← c ← c* alak (Somogy m.),⁶⁸ amelynek szigetszerűen a bolgárban is meg van az analógiája.⁶⁹

Az Orosháza közelében levő Kardoskúton a kárba menő libára jellegzetes hangon kiabáltak, *gegőztek*. „A gegőző a *jjjjj* hangokat ejtette ki . . . változó magasságban.”⁷⁰ A börsönyi Szokolyán a *jaj-jaj* libakergető,⁷¹ s Békésben is (Békésszentandrás vidéke, *ja-ja-ja-jaj*). A görög karakacsának az etetéshez a *jajajajajaja* szóval és füttyjellel hívják a juhokat.⁷² A jurák-szamojédek-nél az *aj aj aj* értelme: „Zuruf an das Renntier zu folgen oder herbei zu kommen”.⁷³ Valószínű, hogy ez esetben is a távoli területeken, ill. népeknél ősi állathivogató, űző terminológia maradt meg. A TESz. is a *jaj* szót indulatszavaink igen ősi rétegébe sorolja.

A nehezen csoportosítható, a közelebbi-távolabbi területeken hasonló vagy azonos formában előforduló állathivogatók és -terelők sokaságából csak

⁶⁴ MOSZYŃSKI: i. m. 118. — VAKARELSKI: i. m. 18. — Észak-Galileában a tevehajtószava *tšu*, az aleppoi araboknál *tša*, *tša* (DALMAN: i. m. 149). — A zürjénben a *džut!* *džut!* a malac hívószava (FOKOS-FUCHS: i. m. 171).

⁶⁵ VAKARELSKI: i. m. 17, 18.

⁶⁶ HERMAN: i. m. 573–574. — ÚMTSZ.

⁶⁷ MURÁDIN: i. m. (1977). 171, 173. — Vö. TESz. *co*, *coca*, *koca*, *poca*.

⁶⁸ BALOGH—KIRÁLY: i. m. 89. — KELEMEN: i. m. 57, 353, 386. — Nyíregyháza vidékén *ccty!* *ccty!* (MÁRKUS: i. m. 446), a börsönyi Szokolyán *Busikám*, *ne*, *ne*, *c*, *c*, *c* (MORVAY P.: NéprÉrt. 1938: 358). — Lásd még ehhez MURÁDIN: i. m. (1977.) 171. — A lappoknál a *ce* a juhok hívószava. LAGERCRANTZ: i. m. 49. A juhtenyésztés azonban náluk nem régi.

⁶⁹ VAKARELSKI: i. m. 18.

⁷⁰ NAGY GY.: Paraszti állattartás a vásárhelyi pusztán. Néprajzi Közlemények, 13/1—2: 120.

⁷¹ MORVAY: NéprÉrt. 1938: 358.

⁷² W. MARINOW, Die Schafzucht der nomadisierenden Karakatschanen in Bulgarien. FÖLDES L.—BELÉNYESY M.—GUNDA B., Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Budapest 1961. 189.

⁷³ LEHTISALO: i. m. (1932) 46. — LEHTISALO: i. m. (1956). 21.

néhányat mutattam be. (Tanulságos lenne a baromfi hivatatók részletes vizsgálata.) A hasonló, egymással összetartozó terminológiákat a példák során sem mind idéztem. A távoli területeket és különböző népeket átfogó egyezések, hasonlóságok nem lehetnek véletlenek. Ezek a terminológiák az ember és minden nép legősibb szókészletéhez tartoznak. Együtt vándorolnak, terjednek a tenyésztett állatokkal, a pásztorokkal és pásztorkodással. Természetesen vannak közöttük helyi átvételek. Így pl. a román nyelvből átkerültek *brr*-típusú juhterelő szavak az erdélyi magyar nyelvjárásokba. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a *brr*, *pr* korábban a magyar terelőszavak sorában nem lett volna meg (vö. *prrr*, Somogy). Az ősi terelőszavaknak a különböző nyelvekben és nyelvjárásokban a hangok képzésének és kiejtésének megfelelően eltérő alakulástörténetük lehet. Az alapszavak bővültek, változtak, képzőkkel gazdagodtak. Gyakran állatnévvel, a behajtás irányának, helyének megnevezésével egészülnek ki (pl. rom. *bâr*, *bâr oai!* *oița!*, szlov. *pbrrr do strungy*). Egyes szavak terjedésénél közrejátszott az állatkereskedelem. A *brr*-típusú terminológiák vándorlásánál kárpáti-balkáni, pyreneusi viszonylatban szerepe lehetett a 20. század elejéig tartó nagyarányú román, ill. spanyol transzhumáló juhászatnak. Az interkontinentális elterjedések magyarázatát azonban más úton kell keresnünk. Minden geográfiai elterjedés történetiséget rejt magába s ne felejtjük el a kiváló indogermanista, R. MERINGER figyelmeztetését sem, aki azt tanította, hogy a nyelv gyakran konzervatívabb, mint a tárgyak. A neolitikumban kialakult szavak napjainkig fennmaradhatnak.⁷⁴ A *brr*, *gud* és más terminológiák széles körű földrajzi és nyelvi elterjedése feltétlenül történetiséget is jelent és arra utal, hogy némileg bepillantunk az indoeurópai és preindoeurópai állattartás homályába. Azonban én ezekkel a terminológiákkal kapcsolatban nem az indoeurópai vagy preindoeurópai hangszülőznám, hanem inkább óeurópairól beszélnék. Arról az óeurópai kultúráról, amelynek voltak közös vonásai már a neolitikumban s egyes elemeiben akár mint trák, illír vagy kelta hagyatékok pl. a Balkán félszigeten fennmaradtak.⁷⁵ Ebben a nehezen körvonalazható Óeurópában is a népek állataikkal vándoroltak, mert hiszen akkor a neolitikum kezdetén Délnyugat- és Közép-Ázsiában tenyésztésbe fogott kecske és juh nem kerülhetett volna el igen korán Európába és Afrikába.⁷⁶ Elsősorban ezeknek a kisállatoknak és tenyésztőiknek terjedését, migrációját, a pásztornépek érintkezését jelzik a hajtó-, terelő- és hivatató szavak is, amelyek közül néhányat bemutattam.

A terelőszavak fennmaradásához hozzájárulhatott a pásztorok zárt társadalma: a foglalkozásuk nemzedékről nemzedékre öröklődik s jellemzi őket a foglalkozási endogámia, azaz lehetőleg pásztorcsaládokból választanak párt maguknak. Mindez korlátozza az oldalról, más gazdasági és társadalmi közösségekből érkező kulturális befolyásokat, konzerválja szókincsüket is. Az általuk tenyésztett állatok magatartása, természete sem változott évezredek óta lényegesen, ami nem tette szükségessé, hogy új, az ősitől eltérő terelő-, hívószavakat alkossanak. Néhány adatunk (pl. *prrk nye hó nye!*) arról is

⁷⁴ R. MERINGER, Die ältesten Gefässe. Wörter und Sachen 7: 14. (Heidelberg 1921).

⁷⁵ NOPCSA F., Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens. Berlin—Leipzig 1925. 227—238.

⁷⁶ K. DITTMER, Allgemeine Völkerkunde. Braunschweig 1954. 255. — A két állat domesztikálásának koráról, a legkorábbi leletekről l. BÖKÖNYI S., History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Budapest 1974. 163—168, 193.

tanúskodik, hogy az ősi terminológiákkal az igavonó állatokat is irányítják. Egyes terminológiák tehát megmaradnak az állattartás felsőbb szintjében.

A domesztikált, háziasított állatok magatartásának, tulajdonságának, természetének különböző kritériumai vannak.⁷⁷ Úgy gondolom, hogy a meghatározó jegyek közé sorolható az állatoknak az ember akaratát kifejező terelő, irányító és hívogató szavak iránti fogékonysága.

GUNDA BÉLA

Treibwörter und alteuropäische Hirtenmigrationen

von BÉLA GUNDA

Die älteste Art und Weise, Tiere zu treiben, herbeizulocken oder abzuschrecken; besteht aus menschlichen Lauten, gelegentlich begleitet von gewissen Bewegungen. Die deutsche Regel (1783), wonach vom Schäfer verlangt wird, die weidenden Schafe mit Flötenspiel, Gesang oder etwas ähnlichem zu erfreuen, ist offenbar auf einen uralten Brauch zurückzuführen. Grund dieser Verfügung: Die Schafe weiden immer besser und werden fetter, wenn der Schäfer auf irgendeinem Blasinstrument spielt. Eine ähnliche Tradition gibt es auch bei den Ungarn. Die Treib- und Lockrufe, die in der ungarischen Hirtenterminologie seit uralten Zeiten gebraucht werden, sind höchst abwechslungsreich und stehen in Verbindung mit ähnlichen Terminologien anderer Sprachen. So ist etwa die Analogie der ungarischen Lockrufe für Schweine *gid*, *gidz-gidz-gidz-gic* bei den Polen, den Südslawen, den Deutschen usw. zu finden. Der Ruf *brrr*, *prrr* und seine Varianten sind bei Ungarn, Slowaken, Rumänen, Südslawen, Griechen usw. gleichermaßen bekannt. Die ungarischen Lockrufe für Schweine *cuga-cuga* und Varianten, kommen ebenso auch bei den Deutschen, Litauern, Russen, Bulgaren usw. vor. Mit *jjjjj*, *jaajaj* werden Gänse verscheucht. Eine ähnliche Lautgruppe ist auch bei den griechischen und jurakisch-samojedischen Hirten bekannt. Der Verfasser ergänzt und vertieft die früheren Forschungen von K. MOSZYŃSKI, CHR. VAKARELSKI, D. THOMAS, J. HUBSCHMID und anderer. Er stellt fest, daß sich diese Lock- und Treibwörter durch die Wanderhirten und den Viehhandel auch heute verbreiten, aber zweifellos die Relikte einer alteuropäischen Viehzuchtkultur sind. Zum Fortbestand der Lock- und Treibwörter trug auch der geschlossene Charakter der Hirtengesellschaft bei: Der Beruf vererbt sich von einer Generation auf die andere; bezeichnend ist die Berufsendogamie, d. h. die Männer heiraten womöglich Töchter von Hirtenfamilien. Auch das Verhalten der von den Hirten gezüchteten Tiere hat sich seit Jahrtausenden nicht wesentlich verändert und so war es gar nicht notwendig, neue, von den uralten abweichende Lock- und Treibwörter zu erfinden. Laut einigen Angaben werden auch Zugtiere mit uralten Terminologien gelenkt; gewisse Terminologien bleiben also auch auf der höheren Ebene der Viehhaltung erhalten.

⁷⁷ TEMBROCK G., *Állatlélektan*. Budapest 1966. 182—186. Tanulmányom már a nyomdában volt, amikor megjelent GAVAZZI M. egy hasonló tárgyú kisebb közlése (Dva stočarska balkanološka priloga. Glasnik Zemaljskog muzeje Bosne i Hercegovine, Nov. ser. 30. 1979., Etnologija. Sarajevo 1980. 29—31), amelyben hangsúlyozza a *prrr* és rokonai balkáni ősiségét. Gavazzi néhány olyan adatot is közöl — főleg néprajzi filmekből, — amelyeket nem ismertem. Ilyenek pl. a makedoniai karakacsán *prrr*, a kurd *pr-pr*, az afganisztáni kirgiz *prrr-prrr*, a saharai tuareg (*p*)*rrrr*, amelyek juhterelő szavak. DNY-i Horvátországban a *tprrrr* a juhok hívószava. BAKOS FERENC kitűnő könyve is tanulmányom nyomdai munkálatai során jelent meg. Ő is foglalkozik a *bir*, *cuga*, *goda* szócsoporttal s ezeket román jövevényszavaknak tartja. (A magyar szókészlet román elemeinek története. Budapest 1982. 214, 326, 409). Nem érdektelen hogy a *prrr* hangcsoport felbukkan a modern magyar költészetben is. LADIK KATALIN Ikarosz a Metrón c. kötetének (Újvidék 1981) egyik szürrealista versében a hangcsoportot a következő képek közé helyezi: *Az égen álmos kigyók. Tprrr! Tprrr! Tprrr! Ingével letakarta a halott istent.* Mivel Ladik Katalin verseiben gyakori a népmesék szürrealista képekbe való tömörítése, egyéb népköltészeti elemek átformálása s jól ismeri a magyar és délszláv néphagyományt (1. erről GUNDA B.; Das Volksmärchen in der ungarischen Avantgarde-Poesie Jugoslawiens. Fabula 12. Berlin, 1971. 239—244), valószínű, hogy a hangcsoportot balkáni pásztoroktól hallotta.

Többértelműség és célzás

A többértelműségnek mint kommunikációs zavarnak a tárgyalása szükségképpen azzal a kérdéssel indul, hogy vannak-e a nyelvrendszernek, pontosabban a jelentéstani viszonyoknak, illetőleg a szintaktikai szerkezeteknek olyan sajátosságai, amelyek — legalábbis bizonyos tényállásokkal kapcsolatban — elkerülhetetlenné teszik többértelműség létrejöttét. Azt hiszem, különös jelentősége van annak, hogy a szóba jöhető problematikus jelenségeket a kommunikációs folyamat, a nyelvhasználat és a grammatika szabályait együttesen véve figyelembe foglalkozzunk a kérdéssel.

Az összegző áttekintésben az alábbi kifejezéseket használom terminus értékekben: (1) 'többértékűség' bizonyos nyelvi szerkezeteknek az a jellemzője, hogy egy pragmatikai operátor (jele: *k*) alkalmazása nélkül, önmagukban nem fordulhatnak elő egy és csakis egy tényállást (jele: *x*) tartalmazó nyelvi eseményben (jele: *e*), illetőleg közlési helyzetben (jele: *s*); például *Az oroszlán simogatása veszélyes*. mondatnak két grammatikai interpretációja lehetséges:

(a) a genitivus subiectivus szerinti és

(b) a genitivus obiectivus szerinti (vö. SZABOLCSI 1980, 69);

(2) 'többértelműség' bizonyos nyelvi eseményeknek az a jellemzője, hogy azok utalhatnak egyidejűleg nem azonos tényállástípusra; például az *X közölte, hogy Y szerint Z jön, de ez nem biztos*. közleménynek két lehetséges kommunikatív interpretációja van:

(a) *X közölte: „Y szerint Z jön, de ez nem biztos”*. és

(b) *X közölte: „Y szerint 'Z jön, de ez nem biztos'”*;

(3) 'homályosság' bizonyos nyelvi eseményeknek az a jellemzője, hogy — a közlési folyamaton belül — egy másik nyelvi esemény viszonylatában eltérő anticipatórikus értelmezést kaphatnak egy meghatározott közlési helyzetben; például *A kolléga úr biztosan operált már hiatus herniát*. közlés nyomán a közlésfolyamatban az *n + 1*-ik eseménypontra állhat:

(a) *Fiatalabbnak gondoltam, Ön valóban nagy gyakorlattal rendelkező sebész*, de állhat:

(b) *Kérem, vállalja el X műtétjét!*

(Ez a terminológia két ponton is eltér a megszokottól. Egyrészt abban, hogy a szemantikában használt angol *ambiguity* szakszót nem a járatos *többértelműségnek* felelteti meg, hanem *többértékűségnek* nevezi, a másik az *opacity* fogalmának a kiterjesztése és a terminusnak a *homályosság* szóval való megjelölése, noha annak eredeti jelentése 'áthathatatatlanság'. Az első változtatást azzal indokolom, hogy egy absztrakt rendszer elemének — például a pozitív egész számok halmazából valamelyik elemnek — csak *értéke* lehet, nem pedig *értelme*. Egy absztrakt rendszer eleme — így a nyelvi jel is — értelmét

csak használatában nyerheti el. A használatban megvalósuló érték válik a jel értelmévé, ahogy FREGE szimbolikus logikájának szellemében mondhatjuk, és — így használva a kifejezést — a jelérték használatának adott módja, azaz értelme létrehoz egy másik kategóriát, amely párhuzamos a többértékűséggel, nevezetesen a többértelműség kategóriáját. A másik terminus megválasztásának indokát l. lejjebb. A logika megkülönbözteti még a *határozatlanértelműséget*; ez utóbbi azt a szinguláris terminust írja le, amely különböző összefüggésekben különböző személyek nevéként használható, például *Kovács* vagy *ő* [vö. QUINE 1963/1968, 243]; az ezekkel kapcsolatos eseteket a dolgozat szélesebb összefüggésben a *de re — de dicto* többértelműség alfejezetében említik.)

Azt feltételezem, hogy egy grammatikailag jól formált [*well-formed*] mondat — még ha összetevőiben tartalmaz is valamiféle lexikai — grammatikai többértékűséget — a nyelvhasználat aktuális helyén a mondaton belüli vagy azon túli kontextusa révén ettől a többértékűségtől megszabadul, tehát nem vezet többértelműségre. Ez a kategorikus kijelentés nem igényel külön bizonyítást, ha azt tudjuk bizonyítani, hogy egy olyan szintaktikai szerkezet, amely önmagában lehetségesen többértékű, megszűnik többértékűnek lenni, pusztán nyelvhasználati aktualizációjának ténye által.

1. Szintaktikai—szemantikai többértékűség és a közlemény többértelműsége

McCawley (1978) gondolatmenetéből kiindulva az alábbiak szerint dokumentálhatjuk, először a lehetséges többértékűséget. A *Kalapot emeltem* mondatban nincs megjelölve, hogy kinek a kalapjáról van szó, sem az, hogy a kalap elmozdításának mik voltak a körülményei, ezért a mondat egy közlési folyamatban aktualizálva olyan nyelvi esemény, amely elvben több tényállást hordozhat. (A lehetséges tényállások eltérő és közös elemeket is tartalmaznak, ezért ezeket tényállásváltozatoknak fogom nevezni.) A lehetséges értelmezés szempontjából e mondatban kedvező esettel van dolgunk, hiszen annak a valószínűságra utalásában frazeológiai ismérvtől dönt. A „semleges” elemek együttesét itt egy nyelvhasználatilag minősítő kritérium rögzíti, és ennek értelmében a tényállás az, hogy a művelet köszöntés céljából történt. A mondat lehetséges többértelműsége ezzel megszűnik, minthogy az említett, sajátos értelmezési változat szerint a mondat és a mondaton belüli birtokviszony alanya — végső soron pragmatikai megfontolások alapján — szükségképpen azonos.

Tegyük föl, hogy bár a *Kalapot emeltem* mondatra vonatkozó értelmezés a mondat aktualizációinak túlnyomó többségére érvényes, mégis megtörténik, hogy a mondat nem a frazeológiai ismérvtől meghatározott, idiomatikus értelmezésben fordul elő (például olyan, idegen anyanyelvű magyar szövegében, aki ezt a fordulatot, illetve ennek hagyományos, kultúrtörténetileg rögzült jelentését nem ismeri). Ezeket az eseteket ki kell vennünk a szóban forgó csoportból, és át kell tennünk őket egy népesebb csoportba. Azok az esetek ugyanis, amelyeket illetően a nyelvrendszer a nyelvhasználatból elvont szerkesztési szabályok formájában tartalmaz utasítást a lehetséges többértelműség elhárítására — a nyelvhasználat teljes volumenét tekintve — ritkák.

Legyen a frazeológiai kötetlen típus példája a *Levettem Bill kalapját* mondat. Ez a mondat többértelmű, amennyiben nyitva hagyja a kérdést, hogy (1) a saját fejéről, (2) Bill fejéről vagy (3) egy harmadik személy fejé-

ról vettem-e le a kalapot (a példára l. McCawley 1978, 255). E három értelmezési változat három eltérő, de közös elemeket tartalmazó tényállásnak felel meg. Más szóval: három, azonos alakú mondatból állunk szemben, amelyekbe más és más tényállásokat vetíthetünk bele. A tényállás itt egyszerű cselekvést jelent, meghatározott számú résztvevővel, illetve cselekvésmintákkal. Minél nagyobb a résztvevők száma, illetve minél összetettebbek a cselekvésminták, a tényállás is annál összetettebb, annál specifikusabb. A tényállás összetettebb, specifikusabb voltát információelméleti értelemben a nagyobb lehetséges hírértékkel, valószínűségszámítási értelemben az eseménynek az eseménytérben belüli kisebb lehetséges valószínűségi értékével fejezhetjük ki. Ehhez a megállapításhoz a következő megjegyzést kell fűzni.

Valamely s_i közléshelyzetben az érvényes tényállások állománya nem azonos azoknak a tényállásoknak az állományával, amelyek az s_i közléshelyzetben és azon kívül fennállnak, hanem annál kisebb. (Például a közlésben résztvevők számára fennállhatnak olyan tényállások, amelyeket ők a maguk részéről érvényesnek tekintenek általában, de a közlésen kívül esnek, tehát s_i -ben nincsenek benne mint érvényes tényállások.) Ennek két oka van. Egyfelől az, hogy a tényállások nem önmagukban létező, *Ding an sich* típusú dolgok, hanem a „valóság” és a közlő kölcsönviszonyában konstituálódnak. Emellett, másrészt, adott s_i közléshelyzetben a résztvevők érdeklődése nem fogja be a tényállások még viszonylagosan teljes körét sem, s a tényállások összetételüket illetően specifikus szerkezetűek lesznek. Így a tényállások sajátos alakítása révén s_i -ben olyan tényállások halmaza jön létre, amelyek a közlés eseményterében nem azokat a valószínűségi értékeket veszik föl, mint amelyekkel a tényállások említett viszonylagosan teljes állományában rendelkezhetnek vagy rendelkeznének, ha s_i -ben a tényállások teljes állománya volna benne.

Ennek megfelelően tehát, amennyiben a tényállások valószínűségi értékeit tekintjük, valójában ezeknek három eloszlástípusáról van szó. (1) A tényállások teljes állományában való elméleti eloszlásról; (2) közülük s_i közléshelyzetben érvényes tényállások olyan „objektív” eloszlásáról, amely a közlésben résztvevőktől individuumból függetlenné van téve egy kulturális hagyomány személyesítő történeti eljárása folytán; (3) az s_i közléshelyzetben résztvevőknek a fentiekhez kapcsolódó, de individuálisan meghatározott valószínűségi eloszlás-hipotéziseiről, amelyek a résztvevő számára a közléshez, illetve az értelmezéshez a tényleges kiindulást adják.

Amennyiben egy e_i nyelvi esemény — tökéletlen megszerkesztése folytán vagy azért, mert esetleg nem is lehetne tökéletes szerkezetű — elvben eltérő tényállásváltozatoknak feleltethető meg, akkor gyakorlatilag a következő helyzet áll elő. (1) Elvben ugyan nagyon is lehetséges, hogy valamely eseménytérben a valamely e -re leképezett x_i és x_j tényállások azonos valószínűségi értékekkel rendelkezzenek, s_i közléshelyzetben azonban — az említett okoknál fogva — $p(x_i)$ és $p(x_j)$ nem vagy nem feltétlenül lesz egyenlő, sem a hallgató(k) számára. (2) Ha az egyik résztvevő számára mégis $p(x_i) = p(x_j)$, akkor — kiindulási definíciónk értelmében, hogy tudniillik a tényállások a közlők mindegyike számára sajátosan konstituálódnak — a további résztvevő(k) számára $p_i = p_j$ eset nem következik be. (3) Ha mindegyik résztvevő számára $p_i = p_j$ eset következne be s_i -ben úgy tehát, hogy az adott e_i nyelvi alakzat eltérő tényállás(változat)oknak feleltethető meg, akkor w_i és t_i feltételek mellett a közlésben csak egy és a közlés tartalma és célja szem-

pontjából azonos vagy azonosnak vett tényállás(változat)ról lehet szó, vagyis s_i -ban $x_i \equiv x_j$. E legutóbbi esetben a kommunikációs folyamatban nincs gond. Minden további kérdés tehát akörül forog, hogy miként alakul a közlés az első két változat esetén.

A közlés alakulását példákra visszatérve, gyakorlatiasan fogom tárgyalni.

Több elemű kombinációból álló tényállások leképezése nyelvi eseményekre ezekre az utóbbiakra nézve azt jelenti, hogy az őket hordozó nyelvi alakzatok szerkezetileg és/vagy elemeik számában bővebbek, mint azoknak a nyelvi eseményeknek az alakzatai, amelyekre kevesebb elemű kombinációk vannak leképezve. Az ok az, hogy több elemű kombinációkból álló tényállások nagyobb számú egyszerű kijelentést (jellemző jegy rögzítését), vagyis differenciáltabb leírást kívánnak meg (vö. 2. pont). Ennek megfelelően: ha a nyelvi esemény egy adott mondatral izomorf, akkor azt mondhatjuk, hogy az adott mondat két tényállás közül annak felel meg, amelyik kevésbé összetett, míg az összetettebb tényállásnak olyan mondat felel meg inkább, amelyhez viszonyítva az adott mondat csonkának minősül. A példamondatok értelmezési változatai az itt megjelölt ismérv alapján a (3)–(2)–(1) sorrendbe kerülnek, és közülük a (3) a legnagyobb komplexitásfokú, s az (1) a legkisebb. (A sorrend egyszerű magyarázata az, hogy egyrészt a (3) változatban három, vagyis az egyes szám első személy, Bill és egy harmadik személy, a (2)-ben kettő, az egyes szám első személy és Bill, az (1)-ben egy személy, a mondat alanya tartozik a történéshöz, másfelől a cselekvésminták szempontjából a (3) változat bonyolultabb az (1)-nél és a (2)-nél, míg az utóbbiak között nincs különbség.)

A hallgató a változatok közül a közlési folyamat egy időpillanatában csak egyet választhat, egy másodikat vagy egy harmadikat csak egy másik időpillanatban. Másrészt a hallgató információfeldolgozási eljárásának folyamatossága — ami különben a közlés folyamat jellegéből definíciószerűen következik — akkor optimális, ha az adott időmetszetben a legvalószínűbb változatot választja ki a tényállás azonosításához, különben a közlési folyamat követésében, illetőleg alakításában „lemarad”. Így ha a közlés megelőző eseménysorai más jellegű utalást nem tartalmaztak, adott esetben azt, amelyik a legkevésbé összetett (a példánkban ez — mint láttuk — az (1) változat).

A közlés résztvevői ezeknek a valószínűségi értékeknek, hipotézisek formájában, már előzetesen birtokában vannak. (Ezt a megállapítást egyszerűen annak közvetlen belátására való hivatkozással teszem, hogy a nyelv-elsajátítás folyamán e hipotézisek, a szójelentések megtanulásához hasonlóan, kialakulnak.) A közlő pozíciójában levő résztvevő számára egy-egy ilyen hipotézis a következőt jelenti. Egy x_i tényállás egy e_i nyelvi eseményre van leképezve úgy, hogy egy adott állapotot (w_i) teszünk fel egy meghatározott időpillanatban (t_i) a kommunikációs folyamatra.

Ha valamely nyelvi esemény, amelynek választása valamely okból kézenfekvő — amint ez elvben lehetséges — alternatívákat enged meg x_i tényállás bizonyos mozzanatait illetően, vö. a *Levettem Bill kalapját* mondatban az (1)–(3) változatot, amivel x_{i1} , x_{i2} , x_{i3} együttesen vannak rá leképezve, akkor a közlő szabályosan nem ezt a nyelvi eseményt fogja választani, hanem e_{i1} -et, amennyiben ez a tényállás(változat) közlésének tárgya. Ha x_{i3} -ról van szó, akkor az eredetileg kézenfekvőnek tűnő nyelvi esemény helyébe abból egy olyan e_{i3} -at szerkeszt, amelynek egyik lehetséges alakja például: *Levettem*

Bill kalapját a gyerek fejéről. A hallgató pozíciójában levő résztvevő szempontjából a helyzet — durva megközelítésben — fordított. Tegyük föl egyrészt, hogy a szóban forgó részletek, amelyek a tényállásváltozatokban különböznek, nem érdektelenek az adott kontextusban. (Vannak szövegösszefüggések, amelyekben nem érdektelenek és vannak, amelyekben közömbösek.) Tegyük föl továbbá, hogy a közlő pontatlansága folytán a hallgató e_{i_1} helyett azt a nyelvi eseményt kapja, amely egyaránt értelmezhető e_{i_1} -nek, e_{i_2} -nek és e_{i_3} -nak. Tegyük föl végül, hogy a hallgató — az adott kommunikációs helyzet aktuális információigénye folytán — tudja: vagy csak az x_{i_1} , vagy csak az x_{i_2} , vagy csak az x_{i_3} tényállásváltozatról lehet szó. A hallgató információfeldolgozási eljárásának a sémája az lesz, hogy törli a hallott nyelvi eseményt, és helyére lépteti a hasonló szerkezetű e_{i_1} , e_{i_2} , e_{i_3} változatok valamelyikét. Ha például az x_{i_1} tényállásváltozat valószínűségi értéke a legnagyobb, e_{i_1} , e_{i_2} , e_{i_3} közül e_{i_1} -et választja. Ha erre a műveletre további pragmatikai operátor (k_i) is vonatkozik (például a szöveg távolibb összefüggése vagy valamelyik értelmezésnek az összeférhetetlensége a közlővel közös mikrokörnyezet bizonyos kulturális jellemzőivel), akkor a hallgató kiegészítő értelmezési eljárást alkalmaz, például az e_{i_2} vagy az e_{i_3} választásának megfontolását, vagy a rákérdezést. Mindkét fél szóban forgó gyakorlatának alapját az azonos nyelvi alakzat — nem azonos tényállásváltozatok összefüggésében kell keresnünk.

Nem azonos összetételű x_{i_1} , x_{i_2} , x_{i_3} tényállásváltozatok hírértéke, illetőleg valószínűségi értéke szükségképpen eltér, annak alapján, hogy a fentebb mondottak szerint ez a hírérték, illetve individuálisan meghatározott valószínűségi eloszláshipotézisek szerinti — azaz a (3) típusnak megfelelő — valószínűségi érték s_i -n belül w_i , t_i és a résztvevők által alkotott paraméter-rendszerben alakul ki. Másként megfogalmazva: azonos hírértéket, illetőleg azonos valószínűségi értéket csak azonos összetételű vagy azonosá tett tényállásváltozatok vehetnek föl, adott s_i közléshelyzetben. (Igaz, hogy bizonyos nem azonos összetételű tényállásváltozatok hír-/valószínűségi értékei között a különbség lehet nagyon kicsi, de a fő kérdés e l v i megválaszolása szempontjából az eltérés ténye a perdöntő, a mértéke nem az.)

Mármint ha a kiinduló feltétel szerint két tényállásváltozat azonos nyelvi eseményre van leképezve — föltéve, de nem megengedve, hogy van olyan eset, amikor ez elkerülhetetlen — a szóban forgó nyelvi esemény kétféle interpretációját különböző mértékben érvényes hipotézisek előzik meg. Így az — annak a hallgató részéről történő értelmezésében — voltaképpen e_{i_1} és e_{i_2} eseményre válik szét, s úgy is tekinthető, mint két lehetséges, azonos alakú, egyidejűleg megjelenő nyelvi esemény, amelyekre a w_i és a t_i feltételek állnak. (Ez a gondolatmenet egyébként azzal a következménnyel jár, hogy habár nem szünteti meg a pragmatikának a szintaktikai szerkezetek lehetséges többértelműségére vonatkozó problémáját, de azt a grammatikai vegelemzés hatáskörébe utalja.)

Most azonban itt állunk egy elméleti bizonyossággal, amelynek levezetése észrevétlenül gyötrelmes dilemmát hoz magával. Ha egyszer nincs olyan nyelvi esemény, amely elvileg azonos lehetne eltérő tényállás(változat)okra való vonatkozásának tekintetében, akkor voltaképpen közlési többértelműség nem is jöhet létre. Márpedig mind a félreértések, mind a többértelműség esetei tapasztalati tények a mindennapi nyelvhasználatban. A dilemma feloldásának kulcsa az említett hipotézisekben van. Ha az egyedi nyelvi eseményt a közlő úgy választja meg — noha elvben tehát nincs akadály, hogy másként járjon el —, hogy az a hallgató számára akarva-akaratlan egyaránt megfelelhet két

vagy több eltérő tényállás(változat)nak, amelyekhez az adott helyzetben egyenlő vagy közelítőleg egyenlő valószínűségi értékek rendelődnek hozzá, akkor a közlő zavarteremtő kommunikációs hibát követ el. Ennek következtében a hallgató által hatályba helyezett hipotézis bizonytalan lesz. Egy adott időmetszetben azonban a választás csak egyetlen esetre, a nagyobb valószínűségi értékűre vonatkozhat, mint mondtuk. Ha azonos vagy közelítőleg azonos valószínűségekkkel lehet számolni, akkor ez a választás véletlenszerű, és a nyelvi alakzat hiteles interpretációja a neki megfelelő lehetséges tényállás(változat)ok számának függvényében bizonytalan vagy bizonytalanabb.

Ugyanannak a közlési eseménynek eltérő tényállás(változat)okra való vonatkozása az általánossal való helyettesítésben valósul meg (vö. SZENDE 1982). A többértelműség ebben az értelemben számít az általánossal való helyettesítés alesetének.

A fenti tétel, amely tehát kimondja, hogy a lexikai-grammatikai többértékűség nem vezet szükségszerűen kommunikatív többértelműségre, a nyelvhasználat gyakorlati kérdéseiben is hasznavehetőnek bizonyul. Noha a szakirodalom általános megfogalmazásig — tudomásom szerint — nem jutott el, egyedi eseteket tárgyalt már. HINTIKKA (1962) a 'believe' ige elemzése kapcsán rámutat a szintaktikai többértékűség egy esetére, amelyet a többértelműség forrásaként elemez. A jelenség a tagadó alakok körében lelhető fel, és a következő példán szemléltethető:

(1) *A nem hiszi, hogy p.* és

(2) *A azt hiszi, hogy nem p.*

A két mondat logikai formulája:

(1') $\sim H_A p$

(2') $H_A \sim p$

A kettő gyakran ekvivalens állításként használatos, mondja a szerző, és amikor ez történik — tehetjük hozzá —, a többértelműség (egész pontosan: a kettősértelműség) létrejött.

A Hintikkától idézett tagadó mondatok közül a(1) megenged olyan elemzést, hogy az alárendelt mondat állítása üres állíteln mégpedig abban az értelemben, hogy nincs olyan tényállás, amely megfelelően neki (ez a helyzet azzal az állítással, hogy *Arisztotelész nem hiszi, hogy a hem ny atomsúlya 200,61*, hiszen Arisztotelész sem ilyet, sem az ellenkezőjét nozt gondolhatta). Ezért az (1) és a (2) típusok csak azokra az esetekre vonatkoztathatók, amelyekben az állítások valóságos tényállások képei. A kérdést illeelyn azonban nem ez az egyetlen probléma. Az az ekvivalencia ugyanis, amatról Hintikka beszél, nem létezik. LAURENCE HORN (1978) először is rámutat, hogy e szintaktikai többértékűség nem korlátozódik a 'believe' igére, hanem kiterjed a 'think', a 'want' stb. igékre is, valamint, hogy nem angol nyelvvisajátosságról van szó. Ezután megállapítja, a szintaktikai többértékűség for sa itt az, hogy a főmondat és az alárendelt mondat között a tagadást rárdozó *nem* a mélystruktúrában „szabadon mozog”, és az egyikről átkötődik a másikra. A két kijelentés azonban nem egyenértékű, mert a főmondatbeli, illetőleg a mellékmondatbeli tagadás eltér egymástól, mégpedig a „tagadás ereje [negative force]” által. A főmondatbeli tagadás „gyengébb”. Tehát a

(1) *Nem gondolom, hogy jön* mondat tagadása „gyengébb”, mint a

(2) *Azt gondolom, hogy nem jön* mondaté.

A „tagadás erősségére” HORN (1978. 132–133) két szabályt ad. Az egyik szerint ez annál kisebb, minél távolabb kerül a tagadást kifejező össze-

tevő attól az összetevőtől, amellyel logikai kapcsolatban áll (vö. az iménti két mondatot). A másik azt mondja ki, hogy a tagadás erőssége a tagadást hordozó elemnek a tagadottba való „beolvasztásának (vagy morfológiai felszívódásának) mértékével [degree of incorporation (or morphological absorption)]” arányos. Az utóbbi szerint a *boldogtalan* erősebben tagadó, mint a *nem boldog*, ugyanígy a *sóltan*, mint a *nem sós*.

Horn fejtegetéseit elméleti következtetéssel egészíthetjük ki. A következtetést annak a meghatározásnak a felhasználásával vonhatjuk le, amelyet Frege (1892/1980. 135–155) fejt ki egy tárgy tulajdonságának és egy fogalom jegyének különbözőségéről. A példánkban az „erősebben tagadó” változatok azért „erősebben tagadóak”, mert specifikusabbak. Lexémikus szinten a tagadás elemét morfológiailag magukban foglaló alakok (*boldogtalan*, *sóltan* stb.) egy fogalom összetevőjeként tartalmazzák valami meg nem létét, míg párhuzamos alakjaik (*nem boldog*, *nem sós* stb.) valamely tárgy tulajdonságának hiányaként tüntetik fel ugyanazt, s így mintegy „kívülről”, morfológiai közvetítésben, egy általánosabbal, annak módosított formája segítségével jelölik meg a tényállást.

2. A többértelműség a közlési folyamatban. Öt definíció

A többértelműség egyedi esetei — az elmondottak értelmében — nem a nyelvi rendszer korlátozott lehetőségeiből vezethetők le, hanem — gyakorlatiasan fogalmazva — lehetségesen tökéletes nyelvi-kommunikatív minták csonka változataiként értelmezendők. Mint ilyenekre, azaz a mindennapi nyelvhasználat többértelmű kifejezéseire a következő, általánosan érvényes meghatározásokat mondhatjuk ki.

(1) A többértelmű kifejezés a tényállás, illetve a tényállás valamely részének hiányos megjelölésével keletkezik. Minden tényállás tényállás-változatokra bontható. A *Levettem Bill kalapját* mondat mint nyelvi esemény, amelyet x_i reprezentál, példánkban a már jelzett x_{i_1} , x_{i_2} , x_{i_3} tényállás-változatokra. x_i -hez e_i tartozik, és x_{i_1} , x_{i_2} , x_{i_3} -hoz e_{i_1} , e_{i_2} , e_{i_3} , e_i e_{i_1} -hez, e_{i_2} -höz e_{i_3} -hoz viszonyítva többértékű, mert

$$e_i = \bigcup_{i=1}^n \{e_{i_1}; e_{i_2}; e_{i_3}\} \quad (\text{ahol } n = 3),$$

és ennek megfelelően az e_i nyelvi esemény többértelmű lesz a következő két feltétel mellett. (1) Ha a közlésfolyamat aktuális információigényét e_i nem elégíti ki, ezért a *Levettem Bill kalapját*. mondat helyére a hallgató — hogy az alternatívák mérlegelése útján rátaláljon majd a megfelelő tényállásra — e_{i_1} , e_{i_2} , e_{i_3} állításokat lépteti, vagyis a *Levettem Bill kalapját a fejemről.*, a *Levettem Bill kalapját Bill fejéről.* és a *Levettem Bill kalapját valaki más fejéről.* mondatokat. Másrészt, (2) amennyiben a hallgatónak az x_{i_1} , x_{i_2} , x_{i_3} tényállás-változatok valószínűségi értékére vonatkozó hipotéziseit nem alkalmazhatja. Ennek oka lehet az, hogy a legnagyobb valószínűségi értékű változat ellentmondásban van a közlés körülményeivel, például valamely előző közléssel, ha tehát belép egy pragmatikai operátor (k_i) a közlésfolyamatba. Így például, ha a közléskor *Bill kalapja* a közlő fején van, és a hallgató ezt tudja, akkor

az x_{i_3} tényállás kizárt, ami az

$$e_i = \bigcup_{i=1}^k \{e_{i_1}; e_{i_2}\}$$

szerinti helyzetet jelenti (ahol $k = 2$), e_{i_1} és e_{i_2} alternatívájának eldöntése azonban csak egy további pragmatikai operátor (k_j) belépése nyomán lehetséges, például egy megelőző eseményre történő utalás révén, amelynek egyik lehetséges alakja a *Bill az imént volt nálam*. esemény közlése. Ez utóbbi eredményeként a hallgató az egy elemű halmazt kifejező összefüggéshez jut.

(2) e_i nyelvi kifejezésnek a többértelműség aktuális kommunikatív jellemzője. Ugyanaz a nyelvi esemény s_1 -ben minősülhet egyértelműnek, míg s_2 -ben többértelműnek. Itt s_1 és s_2 abban különbözik, hogy aktuális w és t paramétereik eltérnek: míg s_1 -ben w_1 és t_1 paraméterekkel rendelkezik, addig s_2 -ben t -nek mindenképpen, és esetleg w -nek más értéket kell felvennie. Így *A szemüveges férfi volt a tettes*. nyelvi esemény aktualizációja s_1 -ben többértelmű, ha valamilyen (k_z) pragmatikai operátor, például paralingvisztikai eszköz, nem azonosítja a mondat alanyát. Ezzel szemben a példamondat s_2 -ben egyértelmű, ha csupán olyan tényállásra vonatkozhat, amelyben az utalás tárgya csak egyetlen *szemüveges* lehet, továbbá csak egyetlen *bűntett*ről lehet szó. Ha többértelmű, akkor ez azt jelenti, hogy a tényállás terjedelme itt szélesebb, mint a másokban.

(3) A többértelműség a közlési folyamat valamelyik adott szakaszának tényezője, más szóval nem föltétlenül állandó tényezője.

A közlési folyamatban előrehaladva egy nyelvi esemény megváltoztathatja egy- vagy többértelműségét, ha az utalt tényállás vagy annak szemlélete megváltozik. (Ugyanazon a közlésfolyamaton belül a példamondat s_2 -ben fennálló egyértelműségét megváltoztatja, ha kiderül, hogy egy további szereplő, mondjuk, kontaktlencsét visel.)

(4) Valamely nyelvi esemény recepciója s_1 -ben a résztvevők számára elérhet. A közlő szerint lehet e_i egyértelmű, a hallgató vagy a hallgatók egyike számára ugyanaz lehet többértelmű. (Ez történik akkor, ha a példamondat esetében a hallgató nemcsak egyetlen tettetést vél észlelni, a közlő azonban igen. A közlemény a közlőnek is lehet többértelmű, mégpedig akkor, ha kifejezésének tárgya, a tényállás akaratlanul is bizonytalan számára.)

Az a perlokúciós közlési aktus, amelyben egy nyelvi esemény a közlő számára szándékoltan többértelmű, a c é l z á s.

(5) A többértelműségnek nincsenek grammatikai jegyei, még akkor sem, ha a nyelvi esemény grammatikai szerkezete önmagában többértékű (vö. *Az oroszlán simogatása veszélyes*.). Akár hiányos mondatok és olyan szerkezetek is, amelyekben nem pontos tárgymegjelölések fordulnak elő, lehetnek egyértelműek, ha — megfelelő pragmatikai operátorok alkalmazásával — a kommunikáló felek számára a tényállás maradéktalanul azonos (a példában l. a (2) pont alatti interpretációt).

3. A többértelműség változatai

A többértelműség eseteinek rendszerezésében a formai tipológia kézenfekvően megoldható (vö. LEONTIEVA 1980): explicit típusok azok, amelyek

grammatikai eszközeik tekintetében „tökéletlenek” és magukban foglalják az elliptikus szerkezetek használatát olyan helyeken, ahol ez a definíciókban megjelölt nehézségekhez vezet, másfelől pedig a nem egyértelműen utaló névmások használatát a mondat valamelyik mondatrészeként. További csoportot alkotnak azok az esetek, amelyekben „implicit hiányosságok [implicit incompleteness]” állnak elő bizonyos jelentésösszetevők kihagyása folytán. Egy ilyenfajta taxonómia mégsem kielégítő a jelenségfeltárás szempontjából. Az elliptikus szerkezetekben is „jelentésösszetevők kihagyása” történik, másfelől pedig a névmás mondatrészként való beépítése nem feltétlenül vezet többértelműségre, amint Leontieva kifejezéséből sejteni lehet.

3.1. *De re — de dicto* többértelműség

A probléma elsősorban a mutató és a vonatkozó névmások körül, jeltárgyaik megjelölésében van. Abban a mondatban, hogy *Robi átjön Budára, és Judit találkozik vele*, a *vele* szükségszerűen az első tagmondat alanyára utal, ha nincs nagyobb szövegkörnyezet. A névmásoknak a közlési folyamatokban való felhasználása jeltárgyaik utalása szempontjából is kötött. CHASTAIN (1975) szerint a közlési folyamatokban „anaforikus láncok [anaphoric chains]” húzódnak végig. A lánc összefűzésének szabálya pedig az, hogy ha valamelyik elemre névmás utalt, a továbbiakban a megfelelő névmásoknak ugyanarra az elemre kell utalniuk. A mindennapi közlésben viszont gyakran megjelennek olyan névmások, amelyek nem helyettesítenek, hanem megerősítő közlési, illetőleg kiemelő grammatikai funkciót gyakorolnak. Az *Az, hogy mikor kapjuk meg az engedélyt, az teljesen bizonytalan* mondatban a második *az* a megelőző tagmondat egészére utal. Ezeket BALÁZS JÁNOS (1965) „szekunder szituátoroknak” nevezi, használatukat pedig SZABOLCSI ANNA (1980. 77) a mondat belsőjében elhelyezett névmásokkal végzett „kiemelő topikalizálásnak” írja le. (Azonnali elkülönítésükre azért van szükség, mert itt nem ezekről van szó.)

A Chastain-szabály megsértésével a többértelműségnek sajátos változata, az úgynevezett *de re — de dicto* többértelműség alakul ki. Megjelenésének módja természetesen az, hogy a következő névmás(ok) a kommunikációs eseménysorban nem azonos jeltárgyra utal(nak), és akkor itt a kommunikációs események több irányban haladhatnak tovább: a jeltárgy fölcserélése súlyos értelmezési nehézségeket okoz, tehát a hallgatónak ki kell törnie az adott helyzetből, amit vagy a kommunikációs folyamat megszakításával, vagy a jeltárgynak, például rákérdezéssel való újraazonosítása révén oldhat meg. Ennek az utóbbinak az elmaradásával időleges vagy teljes félreértés következik be.

A jeltárgy azonosítása, egyáltalán a jeltárgy önazonosságának kérdése elméleti problémákat vet föl. DONNELLAN (1978) elég egyszerűen a közlő szándéka szerinti jeltárgyban látja azt a biztos pontot, amelyre az azonosításnak vonatkoznia kell. Amikor egy házaspár férfi tagja azt mondja, hogy *Az a kövér kis senkit, akivel tegnap találkoztunk, kinevezték egyetemi tanárnak!*, akkor olyan kifejezést használ, amelyben nincs többértelműség, ha a feleség a körülírás alapján megtalálja, azonosítani tudja a szándékolt jeltárgyat [intended demonstratum] (vö. DONNELLAN 1966; 1978. 67). A kijelentés jeltárgya azonban — mutat rá KAPLAN (1978) — nem feltétlenül azonos a szándékolt jeltárggyal. „Vannak esetek, amikor valaki nem tudja kifejezésre jut-

tatni azt, amit mondani akar”, amikor tehát nem nyelvi tökéletlenségről van szó, hanem tárgyi nehézségről (KAPLAN 1978. 239). A rámutatás ellenben mindig meghatározott dologra vonatkozik, vagy az utalás a megfelelő elem melletti demonstratív kiegészítéssel egyértelművé tehető. Az utalásnak ezt a módját Kaplan a 'dthat' [= demonstratív elem + *that*] szimbólummal jelöli és minden kérdéses elemhez hozzáilleszhetőnek tekinti. A dolog azonban nem így áll. A demonstrátum is lehet nem specifikus, és maga a demonstrátor is. Ebben az esetben pedig a *D* elemre vonatkozólag egy $d_1, d_2, \dots, d_n$, illetve *D*-nek egy konformitással korlátozott d_i változatának meglétét kell feltennünk, és erre persze mindaz vonatkozik, amit (a 2. pontban) e_i -vel kapcsolatosan előadtam. A jeltárgy azonosságának elvi kérdésére — úgy látom — az eszközhasználat elemzésével (grammatikai és szemantikai ismervek alapján) nem is adható minden esetre kiterjedően megnyugtató válasz.

3.2. „Homályosság”

Többértelműség állhat elő, még ha mind a közlőnek (a hallgató által megértett) szándéka, mind a jeltárgy tényleges azonossága egyértelmű. Egy tulajdonságot jelölő és egy denotátumot megnevező kijelentés egybemosódásával a közlemény „homályos” marad. (Az *opaque* 'áthatolhatatlan' eredeti jelentésű amerikai angol műszót 'homályosnak' fordítom, és abban a kibővített értelemben használom, mint COLE [1978, különösen 1 és 6], noha az másutt a *transparent* 'áthatolható' ellentétként csupán azt fejezi ki, hogy az intenzionalis ige zárt szerkezetű bővítményt kíván meg — mintegy burkot von a szerkezet fölé —, amely mintegy „áthatolhatatlan”. A terminus itt tehát a tárgymegjelölés és/vagy a közlemény értelmezésének bizonytalanságára utal.) Mint szó volt róla, ezt a megkülönböztetést — FREGE (1892/1980. 135–155) nyomán — a logika teszi abból a célból, hogy elkülönítse a tárgyak azonosítását célzó propozíciókat a tulajdonságleíró propozícióktól. A különválasztás indokát az irodalomban gyakran használt példán illusztrálhatjuk:

(1) *Ödipusz feleségül akarta venni Iokasztét.*

(2) *Iokaszté Ödipusz anyja.*

Noha Ödipusz Iokasztét, saját anyját vette feleségül, semmi esetre sem állítható, hogy Ödipusz saját anyját akarta volna feleségül venni. Ilyesfajta ellentmondás nem keletkezik, ha mindkét mondat tulajdonságot megjelölő értelemben tartalmazza az állítást. A (2) propozícióban az állítmány nem a tárgyi azonosítás aspektusában, hanem egy tulajdonság megjelölésének aspektusában vonatkozik az alanyra. Ennélfogva a két propozíció közül az első azonosítása tárgyául Iokasztét személyként jelöli meg, a második viszont egy tulajdonság hordozójaként. A tulajdonság természetesen nem tölti ki az (1) mondat jeltárgyát. Ezért volna hibás egy olyan propozíció, mint

(3) **Ödipusz Ödipusz anyját akarta feleségül venni.*

A többértelműségnek a homályosság címszó alatt említett változata tehát abból adódik, hogy a deszignátornak a tulajdonságjelölő (attributív) és tárgymegjelölő (referenciális) használata összekeveredik (l. COLE 1978, különösen 3). Ez a helyzet Leibniz első törvényének megsértésével következik be, és végső soron akkor áll elő, ha az a dolog, amelyre a leírás vonatkozik, az ugyanazt a jeltárgyat illető, eltérő kijelentésekben nem azonos *w*-paraméterekkel rendelkezik, vagyis a jeltárgy — CARNAP (1934) szóhasználatával élve — „eltérő lehetséges világokban” van elhelyezve.

A homályosság nemcsak a logika szakirodalmának példáiban fordul elő. Az *Oldott már meg hasonló feladatokat?* mondat, amely grammatikai modalitását tekintve minden kétséget kizáróan kérdés, pragmatikailag kettősértelmű, mert leginkább valakinek a szakismeretei felől érdeklődik, másfelől azonban jobbra hasonló valószínűséggel értelmezhető segítségkérésnek is (l. COLE, 1978. 20).

3.3. A többértelműség kiküszöbölésének alapfeltétele

A közlési folyamatot a többértelműség abban az értelemben terheli meg tartalmilag, hogy a közlemény vagy a közlemény egyik része az értelmezés számára egymással alternatív viszonyban álló hipotéziseket provokál, amelyek közül a címzettnek — külön mérlegelés alapján — választani kell. (A „megterhelés” szó szerint értendő. Az egyik percepciós elmélet szerint az információfeldolgozás azért bonyolultabb és időigényesebb, mert a két felvetődő értelmezési változat közül az egyiket el kell nyomni, hogy a másik felszínre kerülhessen, vö. MACKAY 1970.) A hipotézisek vaglyagossága mindig egy adott közléstárgyhoz kapcsolódik, tematikusan kötött, de magának a többértelműségnek gyakorta mélyebben fekvő oka is van: a partnerek kulturális bázisának eltérése. Ha a nyelvközösség tagjai nem azonos jelentésben ismerik például ugyanazt a szót, a konkrét közleménynek nem azonos értelmet fognak tulajdonítani. (Például a *szolid* melléknév ’mértéktartó, szerény, túlzásoktól mentes’ jelentése eléggé általános. Ezzel szemben a latin eredetűnek megfelelő ’szilárd, tartós, biztos’ inkább csak a humán műveltségűek körében közsímert. Valakinek a tudásával kapcsolatban használva a szót jelzőként, a körülmény homlokegyenest ellentétes minősítést eredményez.) A kulturális bázis közös volta a többértelműség elhárításának érdekében a legfontosabb mozzanat.

Bizonyos, hogy a többértelműség eseteit jelentős hányadban megszünteti egy *D*-összetevő alkalmazása, ahogy KAPLAN (1978) ajánlja. Az is bizonyos, hogy a „homály” — következetes elemző műveletekkel — elosztható. Mind a demonstratív elem szükségességének a meghatározása, mind a homályosság főltszámolása érdekében végrehajtott műveletek elvégzése a követendő stratégiához nélkülözhetetlen olyan hipotéziseket feltételez, amelyeket a kommunikáló felek nem tudnának megformálni a jeltárgyat illető — kialakult vagy kialakítandó — közös kulturális bázisuk nélkül.

A kulturális összehangoltság egyik központi eleme a tárgyi ismeretanyag. A kommunikációban résztvevők tárgyi ismeretanyagának hozzávetőleges egybeesése kizárja a lehetséges többértelműséget mindazokban az esetekben, amelyekben rögzített és adottnak vett tények szolgálnak alapul a közlemény értékeléséhez, illetve megformálásához. A WITTEGENSTEIN (1953/1969. 330) által ismertetett példában e tézis két értelmezési változat törlését jelenti. A *Mózes nem létezett* kijelentés elvileg lehetséges értelme: (1) a zsidóknak Egyiptomból való kivonulásuk idején nem egyetlen vezérük volt; (2) (egyetlen vezérük volt, de) vezérüket nem Mózesnek hívták; (3) nem volt olyan ember, aki mindazt véghezvitte volna, amit a Biblia Mózesről mond. Az (1) és a (2) változat történelmi tények bizonyosnak vett ismeretét vitatja, következképpen irreális értelmezések számára, akik az említett történelmi ismeretek birtokában vannak. Tehát csak a (3) változatban megadott értelem tulajdonítható a kijelentésnek.

3.4. Megjegyzés a zeugmáról

Részben a kulturális bázis fogalmát használhatjuk fel a zeugmának a tipológiából való kizárására is. A zeugma az egyazon szintaktikai szerkezetben megjelenő olyan jeltárgyak vagy állítások kifejezőmódjának keverése, amelyek zárt [= disztribucionálisan vagy idiomatikusan kötött] formákat alkotnak (vö. LYONS 1977/1978. 405–409). Így például az (1) *Megsérült a jégen és a bal vállán* vagy a (2) *Levetette kabátját és a gátlásait* mondatok zeugmatikusak, mert az (1) *megsérül + testrész + -on/-en/-ön*, illetve a *megsérül + helyhatározó* — az ige eltérő szemantikai tartományainak megfelelően — zárt formákat alkotnak, másfelől a (2) *leveti ~ levetközi a gátlásait* idiomatikus, míg a *levet + ruhadarab* nem az. A zeugmatikus kifejezések két önálló állítás összevont formái, bennük tartalmilag mindkét állítás hiánytalanul benne van. Másrészt: mindkét állítás ugyanannak a tényálláshalmaznak a *w*-paraméterével rendelkezik, így a többértelműségnek egyetlen ismérve sem vonatkozik rájuk. Annak ellenére azonban, hogy az egyik és a másik állítás, amelyek mindegyike külön önálló értelemmel bír, s önmagában mindegyikük egyértelmű, nehézséget okozhat a megértésben, de csak akkor, ha a hallgató az idiomatikus szerkezetet nem ismeri. Ha kulturális bázisuk közös, ez nem fordul elő. Így a zeugma csak abban az értelemben okozhat nehézséget, ahogy egy idegen nyelvű fordulat, amelyet a címzett vagy ismer, vagy sem.

4. A célzás

A többértelműség esetei a közleménynek a *w*-paraméterek szerinti értelmezési tartományába esnek és csak kivételesen vezethetők vissza a szintaktikai szerkezet rosszul szabályozott alakítására. A célzásnak szintén nincs külön grammatikája. Ez akkor is igaz, ha — hasonlóan a hazudáshoz — a célzást megvalósító, köznapi szabályos szintaktikai szerkezet előadása olyan szuprazegmentális jegyeket mutathat, amelyek a célzásokat elkülönítik az egyszerű asszertórikus kijelentésektől vagy a kérdésektől.

A célzásnak a közlés egész rendszerében elfoglalt helyét csak a közléstartalom és a közlési folyamat metszsvonalaiban fellelhető, egymást korlátozó ismérveinek segítségével kereshetjük meg. Nevezzük mindenekelőtt nyílt közlésnek azokat, amelyekben az adott közlemény egyértelmű és minden hallgató számára ugyanazt az értelmet hordozza (például *A hangszalagok időegységenkénti rezgésszámának növekedésével a hangmagasság emelkedik* vagy *A szerencsétlent megoperálták* [= egy kontingens ítélet + a hallgatók számára azonos *w* és *t* paraméterek]). Legyen az ilyen mondatok értelme a mondat 'közönseges értelme'. Ezekben a közleményekben akkor olyan nyelvi események vannak, amelyek a nekik megfelelő tényállásokat maradéktalanul kifejezik. Állítsuk szembe velük azokat a közleményeket — nem nyílt közléseknek nevezve őket —, amelyeket az alábbi mondatok jelenítenek meg.

(1) *Meg tudod mondani, hány óra?*

(2) *Szintelen zöld eszmék szunnyadnak féktelen.*

(3) *Már dereng, s alig-alig sejlík föl ott távol az akashi öböl őszi ködjét szelő csónak, mely eltűnőben egy sziget mögött engem merengve hátrahagy . . .*

(4a) *Aki velem együtt mártja kezét a tálba, az árul el engem.*

(4b) *Ja igen, ő az a szőke tündér, akinek Zöld barátunk a hóna alá nyúlt!*

(4c) *Aki nem tartja be az előírásokat, annak számolnia kell a következményekkel.*

(4d) *És ez még nem is a legrosszabb, amire el kell készülnie!*

Környezetéből kiemelt állapotában az (1) mondat tárgyi ismeretre kérdez. Udvariasként azonban a kérdés csupán a felszólítás formája. (Ez az a közleménytípus, amelyet SADOCK [1974] „whimperative-nak [kérő felszólításnak]” nevez.)

Az (1) típus tehát eredeti állapotában valóban nem nyílt közlés. A jelenben azonban a mondat jelentése ekvivalens az (1a) *Mondd meg, hány óra!* mondatéval, és értelme az időpont közlésére vonatkozó kérdés. Ha az (1) mondatnak — a szavak és a szintaktikai szerkezetek szerint — azt a közlést tartalmat tulajdonítjuk, hogy a címzett valóban közölni képes-e, hány óra, akkor ez a közlést tartalom nem öltheti az (1) mondat alakját, hanem attól el kell térnie. Például:

(1b) *Meg tudod mondani azt, hogy hány óra?*

(1c) *Na, meg tudod-e mondani, hány óra?*

(1d) *Most mondd meg, hány óra, ha tudod!*

(1e) *Van akadályja, hogy közöld, hány óra?*

(1f) *Meg tudod mondani, hány óra? Úgy értem: van órád/ismered az órát/meg tudod becsülni az időpontot?*

és így tovább.

Az (1) mondat nem (1a) jelentésben való használata csak annak számára lehetséges, aki nem ismeri e mondat használati értékét, azt a szabályt, hogy kérést tartalmazó közlés. A mondat éppen a használati értéke révén válik nyílt közléssé. Ha az (1) mondat eredeti (szó és szintaktikai szerkezete szerinti) értelemben vett jelentése 'közönséges [natural] jelentés', és a kérés értelemben vett jelentése a 'szokásos [conventional] jelentés' (vö. MORGAN 1978. 266—269.), akkor ez utóbbi teszi a mondatot nyílt közléssé. Az (1) mondat azonban mint nyílt közlés nem tartalmaz célzást, illetőleg maga nem célzás. (Történetiségének egy szakaszában azonban minden bizonnyal nem nyílt közlés volt.)

A (2) mondat olyan értelmetlen közlemény, amelynek egy sajátos körülmény adja meg közlési értékét. Eredetije (*Colourless green ideas sleep furiously*) a generatív nyelvtenban annak bemutatására szolgál, hogy a grammatikailag szabályos szerkezet nem szavatolja a mondat értelmes voltát. Nem generativista nyelvész szájából hangozhat a mondat a transzformációs generatív grammatika tréfás jellemzésekként. A mondat ezzel a közlő részéről egyértelmű, de sajátos értelmében korlátozottan használható, hiszen a hallgatónak — ahhoz, hogy megértse — rendelkeznie kell három információval: (1) tudnia kell a generatív nyelvtenről és annak sajátos szemléletéről, (2) előzetesen ismernie kell magát a példamondatot és (3) tisztában kell lennie azzal, hogy itt az illusztráció célját szolgálja. A hallgató ezekből tudja levezetni a mondat értelmét. Az előzetes információk közül az (1) közös kulturális bázis meglétét jelenti, (2) egy bizonyos tény ismeretét, a (3) pedig a közlőnek, a közlő közlési céljának az ismeretét. A levezetés pedig nem egyéb, mint a mondat specifikus *w* paramétereinek a kimunkálása és a mondathoz való hozzárendelése. A példamondat másfelől nem tényállások megjelölésével nyilvánít véleményt, hanem egy tényállás megjelölését helyettesítő, arra vonatkozó utalás révén. Vagyis az utalás nem tényállásra vonatkozik, hanem az csupán felidéz egy közleményt, amely egy tényállást kifejez.

Ezért itt nem nyílt közléssel van dolgunk. A nem nyílt közlés minősítésnek az ismérve tehát nem az említett deriválás szüksége, amit melleleg minden közlemény esetében elvégzünk, a művelet egyszerűségének függvényében akár észrevétlenül, hanem a kétszeres megfeleltetés. Azonban nem minden nyílt közlés célzás. Ha abból a megállapításból indulunk ki, hogy minden közlemény a tényállások valamelyikét mint a tényállások meghatározott alrendszerének egyikét jelöli meg, akkor a tényállást megjelölő nyelvi eseményt úgy kell felfognunk, mint amely maga is tematikai kritériumokkal korlátozott nyelvi események részalmazának egy eleme. Az (1)–(3) előzetes ismeretek alapján a hallgatónak — a szükséges w paraméter meglelése útján — ennek a részalmaznak a körében kell értelmeznie a közleményt. A (2) példamondat esetében csak egyetlen valószínű w paraméter van. (Mint valószínűtlent kizárjuk azt az esetet, ha a közlő a *színtelen zöld eszméken* magát a transzformációs generatív grammatikát érti.) Ekkor minden egyéb feltételezés odavezet, hogy a mondat értelmetlen, és ez ellentmond a kiindulási tézisnek, hogy tudniillik a transzformációs generatív grammatika tréfásan jellemezhető a mondattal. A korlátozott használatú egyértelmű nem nyílt közlés — így a (2) alatt megadott típus — nem célzás.

A (3) példamondat Hitomaro, 7. századi japán költő egy versrészlete. A lírának általában és ennek a költészetnek különösen megszokott gyakorlata az allúzió: evidens fogalmak és tényállások nem közvetlen, hanem „nem nembeli közléselemek direkt asszociációk útján” való közlése. Ezeknek az asszociációknak a tartománya a költői szöveg „utózenge” [yojó = a szavakon túlmutató hangulat és érzésszféra]. A költői közlésben a tematikusan eltérő közlemény(rész)ek a közvetlenül meg nem jelölt központi fogalom megvalósításai annak az építkezési módnak megfelelően, amelyet a japán poétika — hozzávetőleg „távasszociáció” jelentésben — a 'nioi-zuke [illatillesztés]' műszóval jelöl meg (vö. DOMBRÁDY 1980). Azoknak a tényállásoknak a köre, amelyeket a címzett a távasszociációk révén utolérhet, igen széles (valakinek az elvesztése miatt érzett fájdalom, homályosan felidéződő búcsújelenet, a természeti szépség melankolikus jelzése stb.). A közlés zárt láncolatában ezzel a következő összefüggés áll elő:

$$e_i \sim x_i \Rightarrow x_j | x_k | x_l \dots | x_m \sim e_j | e_k | e_l \dots k_m$$

Az összefüggésben belül x_i az alábbiak szerint áll elő:

$$x_i = \bigcup_{d=j}^m \{x_d\}$$

(ahol $1 \leq j, \dots, m \leq n$).

Vagyis: a szóban forgó nyelvi eseményre egy tényállás van leképezve, amelyet az földéz. Ehhez a tényálláshoz a hallgatónak nincs közvetlen köze (tehát a verssorban felidéződő látvány az olvasónak nem saját élménye). Másfelől azonban e tényálláshoz asszociatív rokon [közös élménybázisra visszavezethető, abban tematikusan közös elemeket tartalmazó] tényállások csatlakoznak, mintegy egy alrendszer elemeiként. A távasszociációval felidézhető rokon tényállások között van olyan, amely a hallgató saját élményanyagának része, és esetleg több ilyen is van. Mindegyik leképezhető valamely $e_i, e_j, \dots, e_k$

nyelvi eseményre. Ezen a módon a kiinduló nyelvi esemény, a verssorok szövege, a kommunikáció folyamatában — képletesen szólva — megsokszorozódik. Ezzel azonban nem többértelműség áll elő, hanem újabb nyelvi események, amelyek egyáltalán nem tesznek szükségessé „helyreigazító” módosítást a kiindulási nyelvi eseményben.

Az 1.2. pontban található (4) definíció alapján az a benyomásunk támadhat, hogy a (3) mondat már a közlő részéről szándékoltan többértelmű, vagyis célzással állunk szemben. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a nyelvi esemény és a tényállás között per definitionem egyértelmű megfelelés van, ebben a viszonylatban azonos w paraméterekkel. x_i tényállás azonban csak a közlésfolyamat egy másik időpillanatában változik meg, úgy, ahogy ezt a képletben az $x_i \Rightarrow x_j/x_k/x_l \dots /x_n$ összefüggés kifejezi. A művelet nyomán természetesen új tényállások keletkeznek. e_i pedig, amely x_i képe, definíciójából következően nem felelhet meg $x_j, x_k, \dots, x_m$ tényállásnak. Mint látható, az „utózungés” a költeményt nem teszi célzatossá, csak nem nyílt közlés jellegének ad sajátos értelmet: a nyílt közléssé alakítás implikációját.

A (4a)–(4d) közlemények egyike sem jellemezhető az (1)–(3) alatti ismérvekkel: a konvencionális, a kulturálisan meghatározott rögzítetlen jelleggel. Az e közleményekben foglalt kijelentések már mind a közlő oldalán lehetségesen többértelműek. (4a) mindaddig, amíg Júdás nem nyúl a tálba, (4b) addig, amíg egy későbbi közlemény a többértelműséget el nem dönti, (4c) addig, amíg egyértelművé válik, kit jelöl meg az *aki*; (4d) pedig, amíg a várható cselekmény tartalma ki nem derül.

E közlemények közös jegye, a szándékolta többértelműség a célzás ismérve. A szándékolta többértelműség több, alternatív tényállás azonos nyelvi szerkezetben való kifejezését jelenti, amivel egy

$$x_i/x_j \dots /x_r \rightarrow e_i^1$$

megfelelés keletkezik. e_i^1 olyan nyelvi eseményként írható le, amely egyrészt megfelel x_i tényállást leképező e_i kijelentésnek, másfelől — és ez a szándékolta többértelműség tartalma — megenged [= szintaktikai szerkezetének alaki sajátosságai folytán indukál] egy másik $e_j/e_k \dots /e_r$ közleményt, amely utóbbi egy $x_i/x_j \dots /x_r$ tényállás képe. A célzások típusaiban az egyik rendezőelv az indukált második közlemény ($e_j, e_k, \dots, e_r$) tartalma. Ez lehet egy tárgy vagy egy személy megjelölése, és akkor a célzás referenciális közleménytípus. A (4a)-ból következő (4e) mondat állítmánya egy tulajdonnév:

(4e) *Az, aki engem elárul, Júdás.*

Az indukált közlemény tartalma, tehát egy tényállás alkotóeleme, az a személy, aki egy cselekvést végrehajt. (4b)-hez tartozó (4f) teljes tényállást ír le, olyat, amely egy állapotra utal, vö.

(4f) *Zöld barátunk és az a szőke nő szerelmi viszonyra lépett.*

Megjegyzendő, hogy a (4b) kijelentés tartalma — kizárólag szintaktikai kritériumokat figyelembe véve — egy személy kilétének a meghatározása. Az ilyen alakú mondatok azonban nemcsak egy tulajdonnév denotátumának a körülírását végezhetik el.

Egy állapot vagy tulajdonság fennállását jelző indukált közlemény az attributív célzás közleménytípusát hozza létre. Mind (4a), mind (4b) esetében közös a közlésmód közvetlen célja, illetőleg másfelől, a szándékolta többértelműség oka a közvetlen megjelölés, azaz egy $x_i \leftrightarrow e_i$ viszony elkerülése.

A célzásoknak a közléscélok alapján való csoportosítása a közlemény—közlőtárs viszonyból veszi az ismérveit. (4c) és (4d) közlemények (4a) és (4b)-vel szemben perlokúciós mozzanatot tartalmaznak. (4c) esetében a szándékolt többértelműség azt jelenti, hogy nincs megjelölve, honnan indul és merre tart a fenyegetés. Az indukált közlemény a közlőtársra (is) vonatkozik. (4c) emellett szociálisan magas presztízsű kijelentés, ami a közlő szociális helyzetét magát is „többértelművé” [= a hallgató számára többféleképpen értelmezhetővé] teszi.) Saját típusán belül (4c) referenciális jellegű, amennyiben az indukált közlemény denotátuma hiányzik belőle, vö. (4g) *Őn nem tartja be az előírásokat, tehát Önnek számolnia kell a következményekkel.*

(4d)-ben ugyanúgy perlokúciós mozzanat jelenik meg, mint (4c)-ben, azonban itt a többértelműség nem a személyt illeti, hanem egy fenyegetés tartalmát, vagyis a várható esemény módzataira vonatkozik. Így (4d) — a fentiek alapján — saját típusán belül attributív forma.

Mint (4g) mutatja, egy típus megvalósíthat egyszerre több célzásfajta is: (4g)-ben a *következmények* könnyen értelmezhető (4b) szerint.

Koncepcióm szerint (vö. SZENDE 1982) a célzás az általánossal való helyettesítés egyik válfaja. A célzást a következők szerint értelmezzük az általánossal való helyettesítés változataként. Mindegyik célzásfajta — akár attributív, akár referenciális — lehetségesen több tényállásra vonatkozik, mint az a kijelentés, amelyet célzás mivoltának megfelelően indukál. Tehát a célzások is olyan kijelentések, amelyek intenzionálisan tágabb fogalmat használnak intenzionálisan szűkebb helyett. Az általánossal való helyettesítés egyéb változataitól másrészt el is térnek. Míg a többi típusnál a helyettesített meg sem jelenik, csak éppen következtetni lehet rá, addig a célzások esetében az a közlemény, amelyet az elhangzó közlemény általánossal helyettesít, a közlési folyamatban valóságosan rekonstruálódik, és ez az a rész, amely a közlésnek az újdonságértékét biztosítja, illetőleg amely a közlés ténylegesen ható összetevője. Szintúgy fordított a helyzet a közlési művelet sajátosságainak tekintetében is. Először is már azzal, hogy itt a helyettesítettnek a rekonstrukciójára — az eredményes, azaz az elért célzás esetén — valóságosan sor kerül. Másfelől azzal, hogy a helyettesített nem kizárólag szintaktikai—szemantikai módosításokkal jöhet létre a helyettesítőből, hanem — a közlemény szintaktikai—szemantikai összetevőinek változatlanul hagyása mellett — a közlemény kommunikatív modalitásának megváltoztatása révén.

A fenti dolgozat a közlési zavarok témakörének egy fontos fejezetével foglalkozik. A kifejtésben egy a közlési zavarok elméleti alapvonalait felvázoló dolgozatom (SZENDE 1982) fogalmi kategóriái, módszertani apparátusa és jelölésmódja szerint jártam el. Ennek az apparátusnak a kezelését aligha tudtam volna megoldani egy ötletgazdag, szigorú, de türelmes matematikus, NÁDAI ÉVA (München) segítségével nélkül. Elsősorban neki tartozom szerzői köszönettel.

SZENDE TAMÁS

Hivatkozások

- BALÁZS JÁNOS 1965: A szintagmatizálódás alapfeltétele. *ÁNYT* 3: 21—34.
 CARNAP, R. 1934: *Logische Syntax der Sprache*. Wien.
 CHASTAIN, C. 1975: *Reference and context*. K. GUNDERSON (szerk.) *Language, Mind, and Knowledge*. Minneapolis, Minnesota. (Idézi: DONNELLAN 1978.)

- COLE, P. 1978: On the origins of referential opacity. P. COLE (szerk.), *Syntax and Semantics 9. Pragmatics*. New York—San Francisco—London. 1—22.
- DOMBRÁDY, G. 1980: Das Schweigen in der dichterischen Sprache — das Schweigen als Sprache. (A „Korunk kommunikációs zavarai” c. konferencia előadás-anyagai.)
- DONNELLAN, K. 1966: Reference and definite descriptions. *Philosophical Review* 75: 281—304.
- DONNELLAN, K. 1978: Speaker reference, descriptions and anaphora. P. COLE (szerk.), *Syntax and Semantics 9. Pragmatics* New York—San Francisco—London. 47—68.
- FREGE, G. 1980: Fogalom és tárgy. RUZSA IMRE (szerk.), *Logika, szemantika, matematika*. Budapest. 135—55. (Eredetije: Über Begriff und Gegenstand 1892-ben jelent meg.)
- HINTIKKA, J. 1962: Knowledge and belief. Ithaca, New York. (Idézi HORN 1978.)
- HORN, L. 1978: Remarks on neg-raising. P. COLE (szerk.), *Syntax and Semantics 9. Pragmatics*. New York—San Francisco—London. 129—220.
- KAPLAN, D. 1978: Dthat. P. COLE (szerk.), *Syntax and Semantics 9. Pragmatics*. 221—243.
- LEONTIEVA, N. 1980: On the semantic incompleteness of sentence. „Automatische Sprachverarbeitung — 23—28. 3. 1980 — Potsdam”. Potsdam. (Lapszám nélkül.)
- LYONS, J. 1978: *Semantics I—II*. Cambridge—London—New York—Melbourne. (Első kiadás: 1977.)
- MACKAY, D. 1970: Mental diplopia: Towards a model of speech perception at the semantic level. G. D'ARCAIS—W. LEVELT (szerk.), *Advances in Psycholinguistics*. Amsterdam—London. 76—100.
- MCCAWLEY, J. 1978: Conversational implicature and the lexicon. P. COLE (szerk.), *Syntax and Semantics 9. Pragmatics*. New York—San Francisco—London. 245—259.
- MORGAN, J. 1978: Two types of convention in indirect speech acts. P. COLE (szerk.), *Syntax and Semantics 9. Pragmatics*. New York—San Francisco—London. 261—280.
- QUINE, W. V. O. 1968: A logika módszerei. RUZSA IMRE (szerk.), Budapest. (Eredetije: *Methods of logic*, 1963-ban jelent meg.)
- SADOCK, J. 1974: *Toward a linguistic theory of speech acts*. New York.
- SZABOLCSI ANNA 1980: Az aktuális mondattagolás szemantikájához. *NyK* 82: 59—82.
- SZENDE TAMÁS 1982: A közlési zavarok elméletének alapkategóriája: az 'általánossal való helyettesítés'. *Magyar Filozófiai Szemle* 26. (Közlés alatt.)
- WITTEGENSTEIN, L. 1969: *Philosophische Untersuchungen*. L. WITTEGENSTEIN: *Schriften* 1. Frankfurt. (Eredetije német és angol nyelven: Oxford 1953.)

On Semantic Polyvalence, Ambiguity, and Hinting

by TAMÁS SZENDE

Semantic polyvalence, ambiguity, and opacity — the latter mostly discussed in terms of modal logic in the field — are concerned with pragmatic aspects and various types of ambiguity occurring in language usage. The following terms or rather principles have been taken into consideration as starting points: (i) distinction between 'sense [Sinn]' and 'reference [Bedeutung]' which derives from FREGE (1892); (ii) interrelations between the set of states-of-affairs ($X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$) and the set of individual expression forms called here 'speech events' ($E = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$) into which the former will be transformed; (iii) probabilistic values ($p_a, p_b, \dots, p_n$) assigned to the alternative possible interpretations of one and the same communicative event in a given situation s_i .

After having briefly reviewed the problem of how it is possible that semantic polyvalence does not always and necessarily result in ambiguity, taking the latter as a special case of communicative events in the context of interpersonally determined interpretation/cognition processes, the following definitions are given.

(i) Ambiguity emerges in case a speech event e_i refers to two or more states-of-affairs $x_a, x_b, \dots, x_m$ in a given communicative situation s_i or e_i admits x_i to be interpreted as one of the $x_{i_1}, x_{i_2}, \dots, x_{i_m}$ variants of the state-of-affairs x_i when the sensical difference among them turns out to be of relevance later on during communication.

(ii) Ambiguity represents an optional communicative value of e_i in the sense that it holds in s_i without necessarily doing the same in s_j whenever the w_i [world] and/or t_i [time] parameters of e_i are not identical with w_j and/or t_j of the same speech event ($e_j = e_i$) occurring in s_j .

(iii) Interpretations of one and the same speech event e_i may be different for different communicators participating in the same communicative situation s_i which means that e_i in question may be unambiguous for the speaker whereas the same e_i may be ambiguous for the hearer in s_i .

(iv) In everyday usage no significant grammatical features for ambiguity are observable, i.e. e 's with elliptic structures or with polyvalent semantic constituents may be unambiguous for all the communicators in an s to the extent that one of the pragmatic operators $k_a, k_b, \dots, k_n$ unanimously clears up the state-of-affairs x_i transformed into e_i though the latter — as a whole — is semantically polyvalent.

Further on various types of ambiguity, such as the *de re—de dicto* ambiguity and several cases of opacity, the latter in the sense as defined in COLE (1978) etc. are discussed.

Hint is a case of communicative strategies of a communicative situation s_i where ambiguity of a speech event e_i is deliberately applied by the speaker. By hint it is intended to convey a hidden communicative content. So, hint represents a type of non-overt communicative content, i.e. an indirectly conveyed message embedded in e_i without being structured as x_i in the case of the one-to-one correspondence of $e_i \leftrightarrow x_i$. Hint as a communicative device occurring in everyday usage is defined, then, as a strategic variant of 'overgeneralization' in the sense that by hinting extensionally wider semantic entities are used for x_i covering a set x' where $x' = \{x_a, x_b, \dots, x_m\}$ and where $x_a \sim x_b, \dots, \sim x_m$ is made directly accessible together with x_i in the interpretation of e_i .

According to what kinds of content are embedded and conveyed in a hint, two universal types are mentioned, i.e. the referential and the attributive ones.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Szófejtések

202. Vogul *mā-tāpriš* 'Maus'

1. A vog. (KANN., közli LEHT.: FUF 21: 37) TJ AK FK P AL *tāņkər*, FL *tan̄kər* 'Maus' (~ m. *egér*, finn *hiiri* stb., l. MSzFgrE) a vogul nyelvjárásokban szélében-hosszában el van terjedve, de nem mindenütt jelent egeret, hanem egyéb kisebb fajta rágcásáló, ill. rovarevő állatot jelölnek vele. Pl.: (KÁLMÁN, WogT 309) Szi. *tan̄kər* 'Wasserratte', Jk. *mā-tāņkər* 'Maulwurf', *wil-tāņkər* 'Wasserratte' (de: JK. *tāņkər* 'Maus'!). Az északi nyelvjáróterületen — tudomásunk szerint — csak a FL nyelvjárásban használatos a szó 'egér; Maus' jelentésben. Több északi nyelvjárásban a következő szó járja ebben az értelemben: (VNGy. 2: 666, MSz.) É *mā-tapriš* 'egér; Maus', (KÁLMÁN, WogT 263) Szi. Ob *mā-tāpriš* 'Maus (in den Märchen)'.¹ Ezenkívül az É *mā-tapriš* szónak 'vakondok; Maulwurf' jelentése is van (l. MK 3: 384).

A *mā-tāpriš*, *mā-tapriš* összetett szó: előtagja a *mā* 'Erde' szóval azonos, az utótag *riš* eleme az ismert vogul kicsinyítő képző. Az utótagnak sem a képzővel ellátott, sem a képző nélküli alakja önállóan nem fordul elő, s így a vogul alapján a jelentése nem állapítható meg. A *tāp* ~ *tap*-változatok közül a hosszú magánhangzójú lehet az eredetibb, a *tap*-alak rövid *a*-ja a nem-első szótagbeli helyzetben való rövidüléssel magyarázható. Ez a jelenség elég gyakori a vogulban, pl. *wāta* 'Ufer': *ās-wāta* 'das Ufer des Flusses Ob' (vö. STEINITZ, WogVok. 26; KÁLMÁN, WogT 22). A kikövetkeztethető ősvogul magánhangzó *ā vagy *ä lehetett.

2. A vog. *tāp* ~ *tap*-jelentése és eredete — mint mondtuk — a vogul nyelvből nem fejthető meg, de bizonyos jelentéstani megfontolások és párhuzamok alapján a vogul szót egyeztethetőnek tartom a következő rokon nyelvi szavakkal: m. *evet* 'Eichhörnchen' | s z a m. s z e l k. (CASTR.—LEHT.: MSFOu. 122: 113) Ta. B *tāpāng*, B *tāpāk*, N *tabék*, *tābék*, Csl. *taabék* 'Eichhorn' (l. MSzFgrE; a m. szónak más szóba jöhető etimológiája is van, l. uo.). A m. *-t* és a szelk. *-k*, *-ng* (= *ŋ*) denom. névszóképző. Az egyeztetés hangtanilag kifogástalan. Az uráli alapnyelvre *sāpə vagy *šāpə alak tehető fel.

Ezen etimológia szerint a vog. *tāp* ~ *tap*-eredeti jelentése 'evet; Eichhörnchen' lehetett. A vog. *mā-tāpriš*, *mā-tapriš* belső vogul nyelvi fejlődés. Az 'evet; Eichhörnchen' → 'egér; Maus' ~ 'vakondok; Maulwurf' jelentésváltozást jól támogatják a következő szemantikai párhuzamok: osztj. (RÉDEI, Nord-ostjakische Texte. Göttingen 1968. 42) Kaz. *aj-aaņkī* 'Maus'.

¹ Az északi nyelvjárásokban egyéb szavak is használatosak 'Maus' jelentésben: (BV) É *piš-piš* 'мышь', (KÁLMÁN, WogT 263, 288) Szi. *mā-pors*, *mā-pors-ūj* 'Maus' (*mā* 'Erde', *pors* 'Mist, Schmutz, Staub', *ūj*, *uj* 'Tier').

Az osztják szó — melynek szószerinti jeletése tkp. 'kis evet; kleines Eichhörnchen' — népetimológiás alakulat egy feltehető Kaz. *päləŋki alakból (vö. RÉDEI: NyK 73: 419). A rekonstruálható osztj. Kaz. *päləŋki megfelelői több osztják nyelvjárásból kimutathatók: (KT 698) Trj. *päləŋki* 'gewöhnliche Maus' ~ DN *pələŋka*: *maŋ-p.* 'Maulwurf' ~ Kr. *pələŋka* 'ein fliegendes Tier, wie die Schwalbe, eine Fledermausart'. Vö. még vog. FL *taŋkər* 'Maus' ~ Szi. *taŋkər*, JK. *wil-təŋkər* 'Wasserrate' JK. *mā-təŋkər* 'Maulwurf'. — Az idézett szavakban (vog. *taŋkər*, *tāp* ~ *tap*: *mā-tāpriš*, osztj. *pələŋka*, *aj-laŋki*) mutatózó jelentésbeli párhuzamok kölcsönösen egymást erősítik. A vog. *tāp* ~ *tap*: *mā-tāpriš* tehát mind hangtani, mind pedig jelentéstani szempontból a m. *evet* és a szelk. *tāpāk* stb. etimológiai megfelelőjének tekintendő.

203. Osztják *háшъ* 'даже'

Az osztj. (ROSZLJAKOV—BARTYENYEV)² *É háшъ* 'даже' HONTI (NyK 80: 372) szerint a zürj. (FOKOS—FUCHS, SyrjWb. 647) V AV *nač* 'ganz, gerade, eben' átvétele. Ez a magyarázat jelentéstani szempontból nem fogadható el. Az osztják szó valóban a zürjénből való, de átadó nyelvi alakul egy zürj. *neš 'még; noch' jöhet tekintetbe. A zürjén szó a mai nyelvben csak toldalékos alakban van meg: (WUo.) I Ud. *nešta* 'noch', (SzrSzlK) FV Vm. I AV Ud. *nešta*, I *nešna* 'еще'. A rövidebb *neš alak egykori megléte mellett szól a zürjén szó votják etimológiai megfelelője: (MUNK.) Sz. K *noš*, G *niš* I. 'megint, újra, ismét; wieder, wiederum', 2. 'még, még inkább; noch', (WICHM.) G M J MU Uf. *noš* 'wieder, wiederum, noch' (l. ESzK). Az osztjákban zürj. *n* — *š* → osztj. *n* — *š*, zürj. *e* → osztj. *ǎ* (*ǎ*) hanghelyettesítés történt. Az osztják adat *ǎ* betűje feltehetőleg *ǎ* hangot jelöl, legalábbis erre látszik utalni a zürjén szó *e* hangja, melynek helyettesítésére egynéhány biztos etimológiában osztj. *ǎ*, *ǎ* szolgál az északi nyelvjárásokban (vö. TOIVONEN: FUF 32: 134).

204. Osztják *pīstə* 'totstechen'

A címként megadott osztják szó a KT 745 szerint csak a Kaz. nyelvjárásban van meg: *pīstə* 'totstechen, durch einen Stich töten (einen Bären); (pass.) beschädigt, verletzt werden (z.B. durch die Hand eines anderen; nicht durch Geld- u. dgl. Verlust)'. Ez a szó zürjénből való kölcsönzés, vö. (WUo.) V Sz. Lu. I P Ud. *pīšti* 'löcherig werden (V), aufbrechen (intr.), ein Loch werden (Sz. Lu. I Ud.), aufgehen, aufbrechen (Geschwür, Kleidungsstück) (P); einen Weg finden (V)', (ЛҮТК.) Ja. *pīšt* 'продырявиться (одежда, посуда), прорваться (о нарыве)'. — A zürj. *pī*- szókezdetnek az osztj. *pī*-szabályos megfelelője. A szóbelseji zürj. *-š*-nek több szóban — kivált az *-št*-kapcsolatban — osztj. *-s* (*-st*) felel meg (vö. TOIVONEN: FUF 32: 116, l. különösen a 121, 122, 146, 174, 175, 334, 363, 364 számú etimológiákat). A nemelső szótagbeli zürj. *i* hangnak az osztj. *e* ugyancsak szabályosan felel meg. Az osztják szó tranzitív 'totstechen' és intranszitív 'beschädigt, verletzt werden', a zürj. *pīšti*- viszont csak intranszitív 'löcherig werden...' jelentésben

² E forrásra vonatkozóan l. HONTI: NyK 80: 359.

használatos. Lehetséges, hogy az oszjtj. *pīsta-* tranzitív jelentésének a kialakulására a zürj. (WUo.) V Sz. Lu. *pīšked-*, P *pīške-t-* 'durchsteken, durchbohren, bohren, ein Loch machen' műveltető képzős származék hatott.

205. Zürjén *akan* 'Puppe'

1. Zürj. (WUo.) V Sz. P *akan* 'Puppe', (SzrSzlK) FV FSz. Vm. I AV Pecs. Szkr. KSz. *akan* 'кукла'. — Ezt a szót a szakirodalomban a következő rokon nyelvi szavakkal egyeztetették: finn *akka* 'Frau, Weib; alte Frau, Weiberson'; vepsze (Зайцева—Муллонен, Словарь вепского языка, Lgd. 1972) *ak* женщина, жена; старуха'; észt *akku: metsa-a.* 'Wolf' | lapp N *ak'ka -kk-* 'wife', *ak'ko* 'grandmother; old woman', L *ahkkā* 'altes Weib, Frau, Gattin', *ahkkō* 'Großmutter; alte Frau' (MUNKÁCSI: KSz. 8: 163; UOTILA, SyrjChr. 62 ? z.; SKES ? z.; A. KÖVESI, Permiképz. 241; ESzK).

Ez az egybevetés azonban téves, mivel a finnégi első szótagi *a*-nak a zürjénben szabályosan *q*, *o* (< *q) és *u* szokott megfelelni; az *a* hangmegfelelés — szórványosan — csak palatális mássalhangzó-környezetben fordul elő (*a > ősermi *ä > zürj.-votj. *a*).

2. A zürj. *akan* -*an* végződése denom. főnévképző lehet (A. KÖVESI, Permiképz. 241). Persze az sincs kizárva, hogy az -*an* elembe a zürj. (WUo.) P *an* 'Mutter des Mannes', (SzrSzlK) FV Vm. I AV Pecs. Szkr. KSz. Ud. *an* 'женщина' szó rejlik. Az *akan* *ak-* töve etimológiailag azonos a zürj. (SzrSzlK) Vm. AV *akka* 'крестная мать' (l. *vežan* alatt), (ESzK) AV *ak:* *ak-vežan* ua. (*vež-an* 'Taufmutter') szóval. A zürj. *akka* és az *ak-vežan* összetételben szereplő *ak* vepsze jövevényszó (ЛЫТКИН: Vir. 1967: 24; ESzK). Véleményünk szerint az *akan* *ak-* töve is a vepszeből származhat, annak ellenére, hogy ez a szó elég nagy területen (a P nyelvjárásban is!) el van terjedve. A zürjén nyelv finnégi jövevényszavai között ugyanis találunk néhányat, amelyek nemcsak a nyugati, hanem a keleti és a déli nyelvjárásokban is megvannak. Például: (WUo.) V Sz. Lu. *ludik*, Ud. *ludik*, P *vudik* 'Wanze'; (uo.) V AV Sz. Lu. I. Ud. *pac* 'Ofen (in der Stube)'; (uo.) V Sz. Lu. Ud. P *rab* 'Branntweinbodensatz, Treber' (e szavakra vonatkozóan l. ЛЫТКИН: i. h.; ESzK).

Az *ak-*: *akan* 'Puppe' szónak a 'Frau, alte Frau' jelentésű vepsze *ak* szóból való származtatása jelentéstanilag is lehetséges. Jelentéstani szempontból vö. m. *baba* 'Spielpuppe' ~ 'Frau'; or. *бабка* 'Puppe' (*узпа в б.* 'Knöchelspiel') ~ 'Großmutter, alte Frau'. Egyébként a vepsze szó is használatos hasonló jelentésben: *otta ak* 'выиграть (при игре в городки)' (l. Зайцева—Муллонен: i. h.).

A zürj. *akan* átkerült az obi-ugor nyelvekbe is: vog. Szo. *ākan* stb. 'Puppe', oszjtj. O *ākān* ua. (RÉDEI, SLW 91; TOIVONEN: FUF 32: 10).

206. Zürjén *leb* 'шкура морды'

A zürj. (SzrSzlK) I *leb* 'шкура морды и лба (оленья)' — tudomásom szerint — csak az idézett szótárban fordul elő. A zürjén szó kétségtelenül az or. *лоб* 'homlok; Stirn' szóból származik.

207. Votják *šaj* 'Grab, Friedhof'

1. Zürj. (WUo.) V Sz. Lu. *šoj*, VL *šuj* 'Leiche, Aas (V Lu. VL); totgeborenes Kind (Sz.); schlechtes, nicht mehr brauchbares Ding (z.B. Fußbekleidung (V Sz.)), (SztSzlK) FSz. *šoj* 'труп, падаль, мертвый' | v o t j. (MUNK.) Sz. *šej*, K *šój*, (WICHM.) G *šej*, *šej*, J *šój* 'Leiche, Aas'. — Ezeket a permi szavakat többen (VglWb. 808; ANDERSON, Wandl. 229; WICHMANN, WotjChr. 107, Vir. 1916: 22; UOTILA: MSFOu. 65: 261; SKES; LYTKIN, VokPerm. 68; ESZK) a következő szavakkal vetették egybe: finn *haja*: *olla hajallaan* 'zerstreut sein', *hajallinen* 'zerstreut, sporadisch', *hajoa*- 'zerfallen, entzweigen' | ?lapp (FRHS) *sagje* 'Levninger af Dyr, som Ulven har draebt, Aadsellevning', N *sággje* -j- '(limited) place, (proper or sufficient) space; track(s) and [or] trace(s) made by something, e.g.: (the place where a wolf or other beast of prey has killed animals, and) the tracks and [or] traces left by beasts of prey; scar of wound'. Az egyeztetés jelentéstani okokból nem fogadható el. A lapp *sággje* első szótagbeli *á* hangja miatt a finn szóval is bizonytalanul tartozik össze.

2. Véleményem szerint a zürj. *šoj* ~ votj. *šej* családjába tartozik a következő votják szó: (MUNK.) Sz. K *šaj* 'Grab', (WICHM.) G MU *šaj* 'id.; Friedhof'. A zürj. *šoj*, FSz. *šoj* alapján őspermi *o tehető fel. Végső soron a votj. *šej*, *šój* alakban feltehető *o is visszamehet korábbi *o-ra, az őspermiben végbement *o > *o változás ugyanis a *j* palatalizáló hatásával függ össze (vö. E. ITKONEN: FUF 31: 298). A G *šej* alakban ugyancsak a *j* palatalizáló hatására *e* > *e* történt. A votj. *šaj* alakban sporadikus *o > *a* változás történt. E hangváltozás több biztos példával igazolható (vö. E. ITKONEN: FUF 31: 320). A votjában az őspermi *o kétirányú fejlődése következtében (*o > *o > *e*, *o*: *šej*, *šój*; *o > *a*: *šaj*) szóhasadás történt: a *šej*, *šój* 'Leiche, Aas', a *šaj* pedig 'Grab, Friedhof' jelentésűvé vált. Jelentéstani szempontból vö. finn *kalma* 'Leichengeruch; Leiche, Tod' ~ észtk *kalm* 'Grabstätte' ~ mord. E *kalmo*, M *kalma* 'Grab' ~ jur. O *χälmer* 'Leichnam' (I. FUV; SKES).

A votj. *šaj*-nak a finn *hauta* 'Grab' szóval való egyeztetése (WICHMANN, WotjChr. 106; KALIMA, BaltL 98; SKES ?-lel) hangtani szempontból nem fogadható el: a finn *auta* szegmentumnak ui. nem felelhet meg votj. *aj*.

208. Cseremisiz *tälyüde* 'Füllen'

1. A cser. (RAMST.) KH *tälyüde* 'junge Stute, Stutenfüllen', (PS) B *tälyäde* 'Fohlen, Füllen (seit es von der Stute abgewöhnt ist bis zum Alter von zwei Jahren)', (BEKE: FUF 23: 72) M C Č *tälyäde*; JT V *tälyüde* 'ein Füllen, welches noch nicht eingespant war' és a votj. (MUNK.) Sz. K *toles* 'csikó (az első tél, azaz év után); Füllen (nach dem ersten Jahre)' etimológiai összefüggését BEREZCKI (NyK 66: 387) vette észre elsőnek. MUNKÁCSIRA való hivatkozással (I. VotjSzt. 365) megjegyzi, hogy a votják szót felfoghatnánk a votj. *tol* 'tél; Winter' származékának, „de ha valóban összefügg a cseremisiz szóval, akkor az egyezés véletlen, mert a cseremisiz szót viszont semmiképpen sem lehet a 'tél' szóból magyarázni (vö. cser. *tel*, *tele* 'tél')”. Ami az idézet második felét illeti, BEREZCKINEK igaza van: a cser. *tälyüde*, *tälyäde* és a *tel*, *tele* az első szótag vokalizmusa miatt valóban nem illik egymáshoz. De a *tälyüde*, *tälyäde*

semmiképpen sem tartozhat a cseremisiz nyelv ősi szókincsébe. A cser. Ny. *ä ~ K a* magánhangzó-megfelelés a tisztán cseremisiz kori szókincsre korlátozódik, régebbi rétegbe tartozó szavak nincsenek közöttük (vö. E. ITKONEN: FUF 31: 206).

2. Én a votják és a cseremisiz szó összefüggését másképpen látom. A votj. *toles* 'csikó; Füllen' kétségtelenül a *tol* 'tél; Winter' származéka. Az *-s* denom. névszóképző. A cser. *tälyüda, talyäde* 'Füllen' ősvotják jövevényszó. A votj. *tol* (~ zürj. *tel*) 'Winter' szóban őspერი **ö* (< FU **ä*) tehető fel. A cseremisiz szó az ősvotjákban végbement **ö > o* változás előtt került a cseremisizbe, s így benne ősvotj. **ö* → őscser. **ä* (> Ny. *ä ~ K a*) hanghelyettesítés történhetett. Az őscseremisizben volt labiális **ü* és **ö* (l. E. ITKONEN: FUF 31: 259), de ezek az őspერი — ősvotj. **ö* hangnál zártabb magánhangzók voltak. Ezért a cseremisizek az ősvotj. labiális nyílt **ö* hangot az illabiális nyílt **ä*-vel helyettesítették. BERECZKI (NyK 79: 60) a cser. *ä ~ a* hangviszonyt tartalmazó szavakban őscser. **a*-t tesz fel, mely a keleti nyelvjárásokban megmaradt, a nyugatiakban ellenben viszonylag későn **a > ä* hangváltozás történt. Persze fonetikailag ősvotj. **ö > őscser. *a* (> Ny. *ä ~ K a*) hanghelyettesítés is elképzelhető, hiszen ha nem volt **ä*, akkor az **a* volt a votj. **ö* hanghoz legközelebb álló nyílt magánhangzó a cseremisizben.

Ami az egyeztetés alaktani oldalát illeti, tulajdonképpen hibrid jövevényszóval van dolgunk. A votj. *toles*, amelynek *-s* eleme denom. melléknévképző, egy korábbi **toles val* (< ősvotj. **töles val*) 'téli ló (azaz ló/csikó az első té után)' jelző szerkezetből vonódhatott el. A votj. *-s* melléknévképzőre vonatkozóan l. A. KÖVESI, PermiKépz. 302. A cseremisizek a votj. **toles val* szerkezetet a saját nyelvi **tälyüda imni/*talyäde imne* szerkezettel helyettesítették (*imni, imne* 'ló; Pferd'). Vö. U *talyäde imne* 'Fohlen' (WICHMANN: MSFOu. 59: 163). A cser. *-yüda, -yäde* stb. melléknévképző (l. БЕКЕ, CserNyt. 129), amellyel a votj. *toles val* ősvotj. *-s* melléknévképzőjét helyettesítették. A cser. KH *tälyüda*, B *talyäde* 'Füllen, Fohlen' ugyancsak elvonás a korábbi *tälyüda imni* stb. jelzős szerkezetből.

209. Mordvin *pulo* 'Schwanz, Schweif'

1. A következő szavak etimológiailag összetartoznak egymással: z ü r j. (WIED.) *pulj*: *p.-pom* 'Schulterblatt, Achsel, Genick' (*pom* 'Ende, Anfang, Spitze'), (SzsZsZK) AV FV *puli*, Vm. *puli-lj*, FV *puli-pom* 'лопатка (спинная)' (*lj* 'Knochen') | c s e r. (WICHM.: FUF 16: 203) KH *pulšš*, J *pulüšš*, U *pulšš*, *pulš*, B *pulš* 'Schulter (KH), Achselgelenk (J U B)' | m o r d. (ERS) E *pulakšš* 'затылок' (WICHMANN: FUF 16: 203 z., cs.; E. ITKONEN: FUF 31: 165, 268; BERECZKI: NyK 65: 176 md.; LYTKIN, VokPerm. 217 z., cs.; ESZK). — A zürj. *pulj*, *puli* alakban az *j*, *i* megmaradása szabálytalan, talán a *lj* 'Knochen' szó hatásával függ össze. A zürj. (WUo.) S V *pel-pom*, S V P *pel-pon* 'Schulter, Achsel' népetimológiás alakulat a zürj. *pel* 'Ohr' szó hatására (LYTKIN: i. h.; ESZK). Eszerint a *pel-pom* összetételt 'Ende der Ohren' jelentésűnek értelmezték. A cser. *-š, -kš*, mord. *-kš* denom. névszóképzők.

2. Véleményem szerint a fenti etimológiai családhoz vonható a mord. (PAAS.) E *pulo*, M *pula* 'Schwanz, Schweif; Schaft, Stiel; Haarflechte, Zopf (der

Mädchen) szó is. A 'Schulterblatt, Schulter, Achsel, Genick' (zürj., cser., mord.) és a 'Schwanz, Schweif; Zopf, Haarflechte' (mord.) jelentések viszonyához vö. cser. KH *pač*, U *poč* 'Schwanz, Schweif' ~ 'Hinterteil' ~ zürj. *bež* 'Schwanz' ~ osztj. (KT 751) V Vj. *poč* 'Ferse (V)' ~ 'Nacken' (Vj.) ~ Trj. *pōš* 'Rücken, Rückenseite' ~ DN *pāšnat* 'Hinterkopf, Genick' (vö. TOIVONEN: FUF 19: 110, 133; УОТЛА, SyrjChr. 66; ESzK); m. *tarkó* 'Genick, Nacken, Hinterkopf' ~ finn (LÖNNR.) *turja* 'bakdelen av nacken; Hinterteil des Nackens' ~ ész. *turi* (Gen. *turja*) 'Nacken' ~ 'Schopf od. überhaupt Haare am Hinterkopf' ~ (Eesti-vene sõnaraamat 1955) 'защек, заплечье, загорбок, верхняя часть спины' (l. MSzFgrE *tarja* alatt); osztj. (KT 225) *womās*: DT *won w.* 'Schulter' ~ V Vj. *wamās* 'Widerrist (V)' ~ 'Kruppe (V)' ~ 'Hinterteil des Rumpfes; Becken und Ende der Wirbelsäule zusammen nebst dem Fleisch, der Hintere (Vj.)' ~ Trj. *wāmās* 'Hüfte, unteres Ende des Rückens ringsum, Lenden (mit Fleisch und Knochen) (Trj.)'.

A testrésznevek jelentésmegfeleléseiben mutatkozó tarkaság nem ritka jelenség. Mint az idézett párhuzamok mutatják, némelykor ugyanannak a szónak egy nyelven belül is többféle jelentése lehet. „A többé-kevésbé hasonló alakú, ill. olyan testrészeknek, amelyek valamely alaki jellemzőjüknél fogva egymás emlékképét felidézhetik, sokszor ugyanazon nyelvben is azonos nevük lehet.” „... ugyanaz a szó — legalább is nyelvjárásonként — jelentheti ugyanazon testrész egyik vagy másik részét (is), ill. a vele érintkező testrészt” (LAKÓ: NyK 52: 243; uo. bőséges jelentéstani párhuzam). A mondottak alapján a zürj. *puli*, cser. *pulāš*, mord. *pulo*, *pulakš* FP kori jelentéskörét a következőképpen határozhatjuk meg: 'valamely hátsó testrész (hát, váll, tarkó, far, farok); irgendein hinterer Körperteil (Rücken, Schulter, Genick, Hinterteil, Schwanz)'. A feltehető FP alapalak **pola* lehetett.

A mord. *pulo*, *pula* szót korábban a finn *pola* 'Kloben; (SKES) kalanypydys, puikkari; Fischgerät, -zeug, Netzholz, Netzrolle (mit Handgriff)' szóval egyeztették (PAASONEN, MordChr. 116; SKES). Nem fogadható el, mivel a mordvin szó eredeti testrész jelentése nem illik a finn *pola* 'Kloben usw.' jelentéséhez.

210. Mordvin E M *šašto-*, E *čašto-* 'sich bewegen'

1. Az itt következő szavak etimológiailag összetartoznak egymással: v o g. (WV 171) TJ *šoš-*, AK *šoš-*, P *šuš-*, Szo. *sus-* 'waten' | o s z t j. (KT 962) Trj. *soč-*, DN *čuš-*, O *sos-* 'schreiten, zu Fuß gehen (Trj. DN), gehen (DN), schreiten, umherschreiten (O)' | m o r d. (Beitr. 129) E M *šašto-*, E *čašto-* 'sich bewegen (E M); schieben zuschieben (E)' || s z a m. s z e l k. (CASTR.-LEHT.: MSFOu. 122: 102) Ke. *caaca-*, N *čaadša-*, Csl. *taača-*, FO *taada-* 'fahren, gehen'. Az etimológiai családra vonatkozó fontosabb irodalom: SETÄLÄ: FUF 12: 66, JSFOu. 30/5: 65; Beitr. 123, 130; FUCHS: FUF 16: 85; TOIVONEN: FUF 19: 90; FUV; STEINITZ, DEWO 241; COLLINDER, CompGr. 53. — Az osztj. Trj. szókezdő *s-* a szóközépi *-č-* disszimiláló hatására korábbi *š-*ből keletkezhetett. A rekonstruálható uráli alapalak **čačš-* lehetett.

A fenti etimológiával véleményem szerint összefüggenek még a következő — a szakirodalomban eddig különválasztott — szavak: m o r d. (Beitr. 129) E *šanšne*, M *šančk*: *š. ardo-* 'galoppieren; in vollem Galopp fahren', M *šanža* 'langer Schritt, Sprung' || s z a m. j u r. (LEHT. 465) T *tañetä-* 'traben

(langsam)'; j e n. Ch. B *todde*³e- 'laufen (vom Rentier)'; t v g. *tante*- 'laufen'; s z e l k. (CASTR.-LEHT.: MSFOu. 122: 102) Ta. *tanda*-, Ke. *candsa*-, N *čändša*- 'hinausgehen'; k a m. *tōn*- 'gehen, wandern'; m o t. (SPASSKIJ, közli POTAPOV: MSFOu. 49: 92) *мандалным* 'скочу'. Vö.: SETÁLÁ: FUFÁ 12: 91; Beitr. 129; FUV; E. ITKONEN: UAJb. 28: 61; MIKOLA: UAJb. 40: 38; JANHUNEN, Sam. Wortschatz 147. A rekonstruálható uráli alapalak: *čančs-.

2. A két szócsoport jelentéstani összefüggése nyilvánvaló, közös alapjelentéstök 'schreiten, geben' lehetett. Hangalakilag csupán abban különböznek egymástól, hogy az első etimológiai összefüggés esetében *n* nélküli *čačs-, a második etimológia esetében viszont *n*-t tartalmazó *čančs- alapalak tehető fel. A szócsoport *č ~ nč* váltakozás azonban nem akadályozza a két szócsalád etimológiai összehasonlását. Hasonló módon *č ~ nč* váltakozás tehető fel több más hitves etimológián is. Példéul: PU *čačs- ~ *čančs- 'geboren werden; wachsen': mord. E *čač*-, *čač*-, M *čač*-'geboren werden, entstehen, hervorwachsen' stb. (vö. FUV); PFU *čičs ~ *čičs 'Wildente': mord. E *šens*, *šenze* 'Erte' stb. (vö. FUV); PFU *čančs ~ *čančs 'aufmachen, öffnen': mord. E *čančs*-, M *čanče*- ua. stb. (vö. FUV); PU *wačs ~ *wančs 'Wurzel': cser. KH *uaž*, U B *wož* ua. stb. (vö. FUV).

RÉDEI KÁROLY

Etymologien

VON KÁROLY RÉDEI

202. Wogulisch *mā-tāpriš* 'Maus'

Das wog. Wort ist ein Kompositum: das erste Glied ist mit *mā* 'Erde' identisch, das Element *-riš* des zweiten Gliedes ist ein Deminutivsuffix. Der Stamm *tāp* ~ *tap* kann folgenden Wörtern gleichgesetzt werden: ung. *evet* 'Eichhörnchen' | sam. selk. Ta. B *tāpāng*, B *tāpāk*, N *tabék*, *tábék* 'Eichhorn'. Zur Semantik vgl. ostj. Trj. *pālenki* 'gewöhnliche Maus' ~ DN *may-pēlenkə* 'Maulwurf' ~ Kr. *pēlenkə* 'ein fliegendes Tier, wie die Schwalbe, eine Fledermausart'; ostj. Kaz. *aj-danķi* 'Maus' + *'kleines Eichhörnchen'; wog. LO *tanķer* 'Maus' ~ Sy. *tanķer* 'Wasserratte' ~ Jk. *mā-tāņker* 'Maulwurf'. — PU *sāpə od. *šāpə.

203. Ostjakisch *nāš* 'даже'

Das ostj. Wort ist eine Entlehnung aus syrj. *neš 'noch' (vgl. wetj. *noš* id., syrj. *nešta*, *nešna* id.)

204. Ostjakisch *pīstə* 'totstechen'

Das ostj. Wort ist nur in der Kaz.-Mundart vorhanden. Es ist ein Lehnwort aus dem Syrj.: *pīstə* 'löcherig werden, ein Loch werden usw.' Auf die transitive Bedeutung des ostj. Wortes hat vermutlich das syrj. *pīščd*- 'durchstechen' Einfluß ausgeübt.

205. Syrjänisch *akan* 'Puppe'

Die Endung *-an* des syrj. Wortes *akan* 'Puppe' mag ein denom. Nominalsuffix sein; es ist aber nicht ausgeschlossen, daß im Element *-an* das Substantiv *an* 'Frau' steckt. Das Grundwort *ak*- ist etymologisch mit syrj. *akka* 'Taufpatin' identisch. Beide Formen *-ak* und *akka* wurden aus weps. *ak* 'Frau, Gattin; alte Frau' entlehnt. Zum Bedeutungsverhältnis 'Frau' ~ 'Puppe' vgl. ung. *baba* 'Frau' ~ 'Spielpuppe', russ. *бабка* 'Großmutter, alte Frau' ~ 'Puppe'.

206. Syrjänisch *лѣб* 'шкура морды'

Syrj. I *лѣб* 'шкура морды и лба (оленья)' < russ. *лоб* 'Stirn'.

207. Wotjakisch *šaj* 'Grab, Friedhof'

Verfasser verbindet wotj. *šaj* 'Grab, Friedhof' mit folgender Wortsippe: syrj. *šoj*, SO *šoj* 'Leiche, Aas' | wotj. S *šej*, K *šój* id. Für das Urpernische kann man *ʃ annehmen, dem syrj. *o*, *ɔ* regelmäßig entspricht. Wotj. *e*, *ó* (< *ǝ < *ʃ) erklärt sich durch die palatalisierende Wirkung des *j*. In der wotj. Form *šaj* hat sich ein sporadischer Lautwandel *ʃ > *a* vollzogen. Infolge der Lautwandel *o > *ǝ* (> *e*, *ó*) und *ʃ > *a* ist im Wotj. eine semantische Absonderung eingetreten: *šej* 'Leiche, Aas' ~ *šaj* 'Grab, Friedhof'. In semantischer Hinsicht vgl. finn. *kalma* 'Leiche' ~ mord. *kalmo*, *kalma* 'Grab' ~ sam. jur. *ǰälmer* 'Leichnam'.

208. Tscheremissisch *talyǰde* 'Füllen'

Tscher. KB *tǰlyǰde* 'junge Stute, Stutenfüllen', B *talyǰde* 'Fohlen, Füllen' ist eine hybride Entlehnung aus wotj. S K *toles* 'Füllen (nach dem ersten Jahre)': wotj. *toles val 'Füllen (nach dem ersten Winter)' → tscher. *tǰlyǰde imni/talyǰde imne* id. Man hat das wotj. Adjektivsuffix *-s* im Tschere. durch das eigenwüchsige Suffix *-ǰǰde*, *-ǰde* ersetzt.

209. Mordwinisch *pulo* 'Schwanz, Schweif'

Mord. E *pulo*, M *pula* 'Schwanz, Schweif; Schaft, Stiel; Haarflechte, Zopf (der Mädchen)' kann mit der folgenden Wortsippe verknüpft werden: syrj. *pulj-pom* 'Schulterblatt, Achsel, Genick' (*pom* 'Ende, Anfang, Spitze') | tscher. KB *pulǰš*, B *pulš* 'Schulter, Achselgelenk' | mord. E *pulakš* 'Genick, Nacken'. Im Hinblick auf die Bedeutungsverhältnisse vgl. tscher. *pač*, *poč* 'Schwanz, Schweif' ~ 'Hinterteil' ~ ostj. *poč* 'Ferse' 'Nacken' ~ ostj. *pǰšǰat* 'Hinterkopf, Genick'; est. *turi* 'Nacken' ~ 'Schopf od. überhaupt Haare am Hinterkopf' ~ 'Schulterblatt' usw.

210. Mordwinisch E M *šǰšo-*, E *čǰšo-* 'sich bewegen'

Die folgenden zwei etymologischen Wortsippen werden in der Fachliteratur auseinandergehalten, obwohl sie sowohl in lautlicher wie auch in semantischer Hinsicht zusammengehören können: 1. wog. *šǰš-* 'waten' | ostj. *čǰš-* 'schreiten, gehen' | mord. E M *šǰšo-*, E *čǰšo-* 'sich bewegen' || sam. selk. Ke. *caaca-*, N *caadša-* 'fahren, gehen'; 2. mord. E *šǰšne*, M *šǰšnk*: š. *ardo-* 'galoppieren' || sam. jur. *tahetā-* 'traben (langsam)'; jen. *toddeǰe-* 'laufen (vom Rentier)'; twg. *tantē-* 'laufen'; selk. *caandsa-* 'hinausgehen'; kam. *tōn-* 'gehen, wandern'. Die Grundbedeutung der beiden Wortsippen kann 'schreiten, gehen' gewesen sein. Im ersten Fall kann eine PU Grundform **čǰčǰš-*, im zweiten **čǰčǰš-* rekonstruiert werden. Für die PU Grundsprache kann man einen Wechsel *č* ~ *nč* voraussetzen. Ein solcher Konsonantenwechsel kommt in vielen sicheren Etymologien vor.

The Conditional Sentence in the Ostyak Language*

1. The amount and type of research done on the two Ob-Ugrian languages, Vogul and Ostyak, is for all practical purposes the same. This is, of course, no wonder when we consider that research into both languages began at the same time and has been carried out for the most part by scholars of the same nations and of the same linguistic background. As is the case with Vogul, research on the Ostyak language has centered primarily on its phonetic, phonological, and morphological aspects with much attention also being paid to etymological questions. Less work has been done on Ostyak syntax, on the structure of the Ostyak sentence. As regards the Ostyak conditional sentence, the starting point is exactly the same as for its Vogul counterpart. On examining the various works published, one finds scattered references under various headings. To date, though, there has been no publication with the conditional sentence as its specific topic. In this study I should like to examine the Ostyak conditional sentence, using the knowledge obtainable from previously published works but in the main basing my observations upon and drawing my conclusions from the conditional sentences gathered by myself from various collections of Ostyak texts. It is not my intention to give an exhaustive account of every variant encountered but rather to present a survey of the structure of the major types of Ostyak conditional sentences.

It became apparent at the very beginning that it would be necessary to discuss the three major Ostyak dialect groups separately due to the large differences to be found in the structure of their conditional sentences. This results in a certain amount of overlap but is nevertheless to be preferred for the sake of clarity. The dialects will be treated in the following order: the northern dialect group (osN), the southern dialect group (csS), and the eastern dialect group (osE). In the discussion of each dialect group my remarks fall into two sub-categories, firstly, the linear arrangement of the conditional sentences along with the usage of conditional conjunctions and/or particles, and secondly, the usage of tense and mood in the conditional sentence.

2. As regards their linear arrangement, two major types of conditional sentences can be distinguished in osN: 1) protasis with the conditional particle *ki* (*kʲ*, *kē*) + apodosis, and 2) protasis with neither a conditional particle nor conjunction + apodosis. The frequency of these two types is, however, by no means the same, the apodoses containing the enclitic particle occurring

* With the best of thanks to Károly Rédei and László Honti for their kind aid and assistance in the preparation and editing of this study.

considerably more often. In fact, *ki* occurred in 89% of the conditional sentences in osN, a frequency somewhat higher than in the corresponding Vogul sentences. As is the case in Vogul, *ki* can be attached to practically any element of the protasis but follows most often a noun or finite verb.

ki is quite clearly a loan word in Ostyak, being in origin a Ziryene word.¹ As is generally assumed, if not regarded as conclusively proved, the Ostyaks lived once on the European side of the Urals in the vicinity of the Ziryenes. The contact between the two peoples was not terminated when the majority of the Ostyaks moved to the Ob region in and after the Middle Ages. After this time, however, it was the northern Ostyaks who cultivated their contacts to the Ziryenes the most extensively. This is shown clearly in the borrowings from Ziryene. Y. H. TOIVONEN² estimates that of all the Ziryene loan words in Ostyak 20% can be found in all three major dialect groups and 39% only in osN. He also points out that some of the latter could have come into Ostyak via the Vogul language. With *ki* it is indeed very likely that we are dealing with such a case, i.e. that the Ziryene *ki* was borrowed through the Vogul. In Vogul the word is to be found in every dialect, in the Tavda dialect having even become the sign of a specific mood. In Ostyak we find the particle used extensively in the northern dialect group, with only few examples from other dialects. We can with a certain amount of safety assume that osN borrowed *ki* independently, most likely from the neighboring Voguls.

Examples for conditional sentences containing *ki*:

- Kaz. *mänem äñ mosti xöjat-ki, šüka-namra mänšälän!* 'wenn es jemand ist, der mir nicht gefällt, (so) reißt ihn in Stücke!' (RÉDEI 64)
- Sy. *openņ ēsäm jñken ät ki jēšla, mā pošxema miži* 'wenn diese Milch von deiner Schwester nicht getrunken wird, gib sie meinem Jungen' (STEINITZ 149)
- Šerk. *šöp kē toxteņ söt numpija kē pärsen, . . . tom juwtäm sēmpř kēw mā notem jētpija itä ät kērijät!* 'wenn du mich wahrhaftig über die geflügelten Hundert (Geister) bestimmt hast, . . . (so) möge dieser geschleuderte sēmpär-Stein vor meiner Nase niederfallen!' (STEINITZ 249)
- O *lušän-ki märtäs, täm toväna tälä ät uellään!* 'az evezöd ha eltörött, ezen a helyen ám ölessél meg' (PÁPAY 136)

2.1. The other major type of conditional sentence in osN is that with a protasis not containing the conditional particle *ki*. This type still accounts for about 10% of the cases. Here we observe a mere juxtaposition of the two clauses. That the one is the protasis and the other the apodosis of a conditional sentence is inferred from the context. This paratactical relationship is, however, only of a formal nature; in reality we are dealing with logical hypotaxis. Examples for this type of conditional sentence can be found in all dialects of osN: Kaz. *ši äntom, täm otem närtama mänät* 'wenn du das nicht tust, so geht dieses Jahr mir verloren' (RÉDEI 108)

- Sy. *mouti porajņ pä joxätän sä mā xošema šarētati, mā ši porajņ nänen jätati jäsəñ tajlam!* 'wenn du irgendwann mal wieder zu mir kommst,

¹TOIVONEN, Y. H., Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen. FUF 32: 24.

²Ibid., p. 159.

mich schamanisieren zu bitten, dann werde ich ein Wort mit dir zu sprechen haben' (STEINITZ 73)

Šerk. *tuv kášat ūt, at maṅnət!* 'wenn sie Lust hat, soll sie gehen' (STEINITZ 235)

O *toyi ḥoxlələn, χὰβ χοζα χαιλən* 'ha oda tartasz, csónakba ütközöl' (PÁPAY 134)

The lack of a conjunction is by no means only typical of conditional sentences. Many different compound sentence types can be formed in Ostyak without a conjunction. In lieu of a conjunction we can observe the usage of verbal nouns or gerunds or as in the above cases there need be no formal connecting element whatsoever, the co-ordinate or subordinate relationship being made clear through context and intonation. The situation is no different in Vogul and other related languages. It is generally accepted that this feature of syntax (formal parataxis = logical hypotaxis) and the usage of verbal nouns in compound sentences were characteristic of PFU sentence structure.³ We can safely assume that Ostyak conditional sentences without a conditional particle represent an earlier stage than those containing *ki* even if *ki* is used nowadays in the overwhelming majority of conditional sentences. It is furthermore likely, as made evident through the related languages, that the protasis was originally an interrogative sentence which gradually lost its independence and now marks the condition under which the action of the apodosis will (or will not) take place.⁴ In this respect it is interesting to note that INGRID SCHELLBACH⁵ in her article on the Ostyak interrogative sentence lists *ki* specifically as an interrogative particle and apart from giving its meaning as 'wenn' withholds any comment on its conditional nature.

2.2. In the texts examined from osN there were several instances for the conjunction *χundi* (in PÁPAY's texts) or *χον* (in RÉDEI's texts) being used as a conditional conjunction. The main function of *χundi/χον* is, of course, that of a temporal conjunction, but the boundary between conditional and temporal conjunctions cannot always be clearly drawn, a good example being modern German, in which the word *wenn* can be either a temporal or a conditional conjunction, the context deciding which function is realized. It should also be noted that the Hungarian conditional conjunction *ha* was also at one time a temporal conjunction⁶ used in connection with non-recurring events in the past, i.e. where modern Hungarian requires *(a)mikor*.⁷ In STEINITZ's Ostyak etymological dictionary⁸ *χundi* is only listed with the definition 'wann'. Judging from the material available, a complete listing would also have to include the definition 'wenn'. In PÁPAY's texts we even find *χundi* used together with *ki* as an independent conditional conjunction (*χundi-gi*). A parallel to the archaic Hungarian *ha mikor, ha midén* is noted by D. R. FUCHS.⁹ Condi-

³ Cf. RIESE, Some Aspects of the Conditional Sentence in the Vogul Language. NyK 83: 383—384.

⁴ Ibid.

⁵ SCHELLBACH, I., Struktur und Funktion der ostjakischen Fragesätze. FUF 35: 56.

⁶ TESZ. II, 7.

⁷ SIMONYI ZSIGMOND, A magyar kötőszók. III, 103. Budapest 1883. Simonyi gives several examples here for this archaic usage, i.a. *Dávid az csordát hagyá egy pászturnak. Oda ha juta Magalhoz táborba, nagy úvöltést halla.*

⁸ STEINITZ, W., DEWO 444.

⁹ FUCHS, D. R., Ha mikor, ha midén. Nyr 39: 280.

tional sentences employing *χundi* (*χundi-gi*, *χον*) are not very common in osN. While undeniably being in existence, they do not seem to constitute a major type.

Example for *χundi* as a conditional conjunction:

O *χundi senki sārallalən, mà ləbat tolà-turəl i pul ant uiləm* 'ha nagyon erőt-tettek, én hét évig egy falatot sem veszek' (PÁPAY 91)

Example for *χundi-gi* as a conditional conjunction:

O *χundi-gi olda ant raxləm, sēməm χol pitl, sè manləm* 'ha pedig majd (itt) nem maradhatok tovább, amerre a szemem lát, arra megyek' (PÁPAY 91)

Example for *χον* as a conditional conjunction:

Kaz. *χον meñne aňkija-ašija weŋ-χo pǝrməsət ən mǝstəΔət, eweΔ ən maΔeΔ ΔuweΔa* 'wenn die Gegenstände des Bräutigams der Mutter und dem Vater der Braut nicht passen, geben sie ihm ihre Tochter nicht' (RÉDEI 44)

2.3. As regards the sequence of the protasis and apodosis, the general rule is that the protasis precedes the apodosis. This was the case in 98% of the examples from osN. Indeed, this order of the component clauses of conditional sentences is regarded by many as a language universal.¹⁰ In most of the cases for the other variant (apodosis + protasis) the following observations can be made: 1) the sequence is very likely due to Russian influence, or 2) the apodosis consists solely of a verb in the imperative mood followed then by the protasis. If the protasis is preceded by the apodosis, the enclitic particle *ki* was always employed.

ad 1) Kaz. *jŋka ponetəm joxəm-wənsəm-ət jəma jət, sakkarən-ki pǝnta*¹¹ 'die eingewässerten Preiselbeeren werden besser, wenn man Zucker zugibt' (RÉDEI 128)

ad 2) Sy. *məna, ūlti ki at χǝšlən!* 'geh, wenn du nicht zu leben verstehst!' (STEINITZ 123)

Only one example was found for the protasis being inserted into the apodosis:

O *təus, tǝrəm louel pərdəm təski, ət tullì!* 'a tunguz, ha istentől neki rendelt nyáj, hadd vigye' (PÁPAY 39)

3. Another interesting aspect of the Ostyak conditional sentence is the usage of tense and mood. As is the case with other languages we can distinguish between conditional sentences of open condition and conditional sentences of rejected condition. The relative frequency of these two sub-groups is not equal; conditional sentences of open condition account for 89% of the sentences found, those of rejected condition for 11%, almost exactly the same ratio as in Vogul.

In conditional sentences of open condition both tenses (present and past) and both moods (indicative and imperative) are used, if not with the same frequency. The by far most common combinations are 1) present tense + present tense, and 2) present tense + imperative.

ad 1) Kaz. *ma-ki nəχpütəəm, χənti χo, χənti ne wəΔəpsəΔ Δəškama pütəΔ* 'wenn ich siege, wird das Leben der ostjakischen Männer und Frauen frei sein' (RÉDEI 84)

¹⁰ Cf. GREENBERG, J. H., Some Universals of Grammar, in: GREENBERG, J. H. (ed.), *Universals of Language*. Cambridge/Mass., 1963.

¹¹ This sentence comes from the re-narration of a Russian text.

ad 2) Sy. *xojat ki tajlən, nəŋ jaŋxa joxi!* 'wenn du jemand hast, geh du nach Hause!' (STEINITZ 163)

The past tense is used much more sparingly than the present tense in conditional sentences of open condition; it is found in not quite 7% of such sentences. The following combinations occur: 1) past tense + past tense, 2) past tense + imperative, 3) past tense + present tense, and 4) present tense + past tense.

ad 1) Šerk. *ŋχ èttə tāpət puš kē tūlləste, tāpət tat χōt tiγəs* 'wenn er ihn siebenmal über den Kopf warf, entstand ein sieben Klafter (hohes) Haus' (STEINITZ 262)

ad 2) O *ázəm-ki ŋəlsən, nəŋ pà χālà!* 'ha az atyámat megölted, te is halj meg!' (PÁPAY 163)

ad 3) O *sərma jūwəm χōjat sār-ki tājəs, müj-pa nōmsen, aprən wos, χānnexōjətən mosman tājsa, širŋ dūw χotəŋdōŋxa jīd* 'wenn der Verstorbene Schamanentalent hatte, oder er war geschickt, klug, wurde von den Leuten geliebt, so wird er zum Hausgeist' (RÉDEI 36)

ad 4) O *kézən pvràdà-pələk ŋərna-ki ètl, mà si pvràina χplsəm* 'ha a késed bal oldalán vér jön ki, akkor meghaltam' (PÁPAY 64)

3.1. The osN conditional sentences of rejected condition present a somewhat different picture and raise several problems in their analysis. They cannot in every case be distinguished structurally from sentences of open condition which means that context often plays a decisive role in determining meaning. There are three elements which are important in the structure of osN conditional sentences of rejected condition: 1) the conditional particle *ki*, 2) the particle of unreality *loln* (*lūln, dōdən, toŋən*), and 3) the past tense. Of these, only the second element *loln* is specifically one of rejected condition, *ki* and the past tense being, of course, also employed in sentences of open condition.

As mentioned above, the enclitic particle *ki* is used in 89% of osN conditional sentences. The percentage is only a bit higher in sentences of rejected condition. Of the 26 conditional sentences of rejected condition found in texts of osN, 24 contained *ki*, one had *χundi* in the capacity of a conditional conjunction, and only one had neither conditional particle nor conjunction:

O *si toγàina ioxtas loln, si-pvràina χoldi χolt and ózəs loln* 'ha oda érhetett volna, akkor halálos veszedelembé nem jutott volna' (PÁPAY 158)

The particle of unreality *loln* is characteristic of osN conditional sentences of rejected condition. It is, however, not to be found in every such sentence, occurring in 20 out of 26 examples. The highest occurrence was in the sentences from the Obdorsk dialect. This word, which unmistakably stamps a sentence as being rejected, does not occur in conditional sentences of open condition and is thus a major factor of differentiation between the two types. *loln*, the etymology of which has not yet been clarified,¹² can occur 1) in the protasis and the apodosis (8 times), 2) in the apodosis alone (7 times), or 3) in the protasis alone (5 times).

ad 1) O *noχ-ki kilsəm loln, loyèl ŋəlsəm loln* 'ha főkeltém volna, őt megöltem volna' (PÁPAY 99)

¹² W. STEINITZ, DEWO 758—759.

ad 2) O *ādələmən troyàina ōsmən-ki, jəm ōs loln* 'ha külön helyen volnák, jobb volna' (PÁPAY 44)

ad 3) O *mà nənən mudrì il-ki tàlsè mloln, nən çolna i çotl-sis an çèrìtsèn* 'ha az elébb lehúztalak volna (a víz alá), te még egy napig se birtad volna ki' (PÁPAY 7)

While *loln* occurs in the majority of conditional sentences of rejected condition, it does not appear to be absolutely necessary, as evidenced by the following examples:

Sy. *nən ki antym ūsç, min kārti lōwç sīta sī lēsajmən* 'wenn du nicht gewesen wärest, wären wir von dem Eisernen Pferd da gefressen worden' (STEINITZ 144)

Šerk. *m ēwətiem təcəm poçen kē ūs, sīta çūn nērijəs!* 'wenn dein Sohn von mir erzeugt wäre, wie würde er (da) so (etwas) tun!' (STEINITZ 236)

O *an-ki lābətsèn, çək and āt lābətsèn!* 'ha nem tápláltál volna, hát örökre nem tápláltál volna' (PÁPAY 40)

osN possesses only two moods, indicative and imperative, and thus lacks in contrast to Vogul a mood of the subjunctive/conditional/potential type. What is expressed in other languages with such a mood is expressed in osN primarily with the past indicative. Indeed, the past tense is connected in a great many languages and language groups with a conditional function, also in Vogul and Hungarian, the languages most closely related to Ostyak. In connection with *loln* the past tense in osN is definitely of a conditional nature. In a few cases, such as in the sentences above, the past tense in the proper context is enough to establish the conditional nature of the sentence. Of the 26 sentences of rejected condition from osN, 22 use the past tense. When the present tense is used in a conditional sentence of rejected condition, the particle of unreality *loln* is also used and the following observations can be made: 1) the sentence expresses a polite request or suggestion and 2) *loln* is not placed after the finite verb as is usual but stands towards the beginning of the clause:

Sy. *nən in lūlç jəmən nola jəççəm wēren potəkən ki, muç çorpi pēla?* 'wenn du jetzt von deiner Fahrt zum Heiligen Kap erzählen würdest, wie wäre das?' (STEINITZ 65)

Sy. *nən in lūlç jəçlən ki oçsar iki çoša, luw ēsəm jīçkal wōçlən* 'wenn du jetzt zum Fuchs gehen würdest, du könntest ihn um seine Milch bitten' (STEINITZ 145)

3.1.1. One aspect of the osN conditional sentence of rejected condition remains yet to be discussed, that of a possible differentiation between time levels in such sentences. Many languages distinguish between present/future and past (or completed and incompleted action) in their corresponding sentences (*if I knew/if I had known, ha tudnék/ha tudtam volna, jos tietäisin/jos olisin tietänyt*). Other languages do not make this distinction, e.g. Russian: *если бы я знал* 'if I knew/if I had known'. Northern Vogul, which has an optative-conditional mood possessing only one tense-form, distinguishes in the protasis, but not in the apodosis. OsN would seem not to distinguish between time levels in its conditional sentences of rejected condition. This is probably not due to Russian influence as the Russian language has not had such a great influence on Ostyak syntax. We can find one and the same structure in osN conditional sentences referring to different time levels. The specific time level referred to

is inferred in each case from the context. Let an example be given to illustrate this point. If we label the time level present/future as A and the past as B, we have four combination possibilities for a complete conditional sentence of rejected condition: A+A, B+B, A+B, and B+A. In English, German, Hungarian, or Finnish, one would have to construct four different sentences, but in osN one single sentence structure may express several or even all of the above combination possibilities. The sentence structure following for example occurred in the material examined with three different combination possibilities: protasis with past tense and *ki* + apodosis with past tense and *loIn*.

B+B: O *χολιόν χοϊ mà-ki ant uèritsèm, manèm uèlsat loIn* 'ha a harminc embert én nem gyóztém volna le, engemet mególteK volna' (PÁPAY 29)

A+B: O *nāñ śimaś wqatan ān-ki wqsan, mīn tqān ar mūsittak wansamēn*¹³ 'wenn du nicht so erfahren wärest, hätten wir viel Not gelitten' (RÉDEI 126)

B+A: Kaz. *χοrəη iāχ χοza si nāyurēm χολəs-ki, uulβaslaη iāχ rət andām ōs loIn* 'ha a χοrəη népnél ez a gyermek meghalt volna, a nagy folyóági nép nemzetsége (már) nem volna' (PÁPAY 165)

Examples for other sentence structures capable of representing more than one tense level combination could also be given. No sentence structure was found which referred specifically to one tense level combination.

To recapitulate, we see that osN distinguishes between conditional sentences of open and of rejected condition in most cases formally, but that in a minority of cases, i.e. those without *loIn*, this distinction must be inferred from the context. OsN does not distinguish different levels of time in its conditional sentences of rejected condition. The time levels must, as in Russian, be inferred from context.

4. Let us turn our attention now to the conditional sentence in osS, firstly to its linear arrangement and conjunctionality. In this regard three major types can be distinguished, two non-conjunctional and one conjunctional. These are: 1) protasis — indicative mood, no conjunction + apodosis — indicative or imperative, 2) protasis — verbal noun, no conjunction + apodosis — indicative or imperative, and 3) protasis — conditional conjunction *χun* with indicative mood + apodosis — indicative or imperative. Noteworthy is the complete and total lack of the conditional particle *ki*, so widespread in osN.

4.1. The first type of conditional sentence in osS, found in 40% of the conditional sentences of open condition, is that employing non-conjunctional paratactical juxtaposition of the two clauses. As in the corresponding sentences in osN the clauses are not connected through formal means. Two clauses thus juxtaposed need not necessarily form a conditional sentence, being also capable of forming temporal, concessive, etc. compound sentences. That we are dealing with a conditional sentence is made plain from context and the individual meaning of the two clauses. The widespread occurrence of this type in osS lends further credence to the hypothesis that this type is older than that with the conditional particle *ki*. Examples for this type of sentence can be found in all dialects of osS:

¹³ This is the only example found for a conditional sentence of rejected condition which uses the past tense and has *loIn* in a different position.

- C *ən mənɔ́n ɔ̀r(t)χoxáttà má sáptèn tšúvà sɛ̀xərməvəm* 'gehst du nicht freien, werde ich deinen Hals quer durchschneiden' (VÉRTES 72)
- Kr. *χəu ɔ́təm áttə kátšén pít, χəvə áttèn* 'bekommst du Lust, einen langen Schlaf zu schlafen, (dann) schläfst du lange' (VÉRTES 214)
- Irt. *en meden, tut en mendam* 'wenn du sie nicht gibst, fahre ich nicht' (PATKANOV 74)

4.2. The second major type of conditional sentence in osS is of an interesting nature. It, too, is non-conjunctive; there is, though, no finite verb in the protasis, its place being taken by a verbal noun. This verbal noun can have one of two forms: 1) „potential” form, the marker being *η* to which the personal possessive suffixes are added, or 2) a participle with or without a personal suffix, followed by a case suffix or a postposition. Strictly speaking, we are no longer dealing with a compound sentence and thus with a 'classic' conditional sentence, but there is no reason to exclude this sentence type from the present discussion. This type of sentence represents an ancient feature of FU syntax, i.e. subordination is expressed not with a finite verb in a subordinate clause but rather with some form of a verbal noun, very often a participial construction. This syntactic feature is still wide-spread in the Uralic languages.¹⁴

Let us turn our attention first to the „potential” form. It occurs frequently in osS. 34% of the conditional sentences of open condition employ it in the protasis, the apodosis usually containing a finite verb in the indicative or imperative. There seems to be no uniform designation for this form. FUCHS¹⁵ speaks of „Konditional und Potential”, KARJALAINEN¹⁶ of „potentialiaali”, whereas GULYA¹⁷ uses the term „conditional” for the corresponding form in osE. In meaning, the potential form with the marker *η* followed by a possessive suffix is equivalent to the English *if* + subject + verb. Any conditional conjunction would be redundant and is not found together with this form. KARJALAINEN cites several examples for this form in various osS dialects, i.a. for the Savodnija dialect: *padšrdāŋəm* 'wenn ich spreche', *podāŋəm* 'wenn ich friere', *uérāŋəm* 'wenn ich mache', etc.¹⁸ Examples:

- Sotn. *pírəivāŋəm ɔ́oxsət tšúp má pírvəivəm, pírvəivəm* 'wenn ich nach Belieben wählen kann, wähle ich ihn, ich wähle ihn' (VÉRTES 138)
- Sav. *má árat tšúvə χuɔ́ ɔ̀dāŋəm moŋt tšúvə χuɔ́ ɔ̀dāŋəm, ɔ́əvət nátvəsà tēvəŋ* 'wenn ich ein liederkundiger Mann bin, wenn ich ein märchenkundiger Mann bin, gerate er in seines Vaters Nasenloch hinein' (VÉRTES 170)
- Irt. *menəŋen, ti-məndan, χataŋem, ti-χattam!* 'wenn du gehst, so geh, wenn ich sterben muß, so sterbe ich' (PATKANOV 156)

4.2.1. In 14% of the conditional sentences of open condition in osS the second type of verbal noun was found (participle with or without a personal

¹⁴ Cf. P. RAVILA: B. COLLINDER, CompGr. 250 and D. R. FOKOS-FUCHS, Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandtschaft. 106.

¹⁵ PATKANOV, S.—D. R. FUCHS, Laut- und Formenlehre der südostjakischen Dialekte. Budapest, 1911.

¹⁶ KARJALAINEN, K. F., Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten. Herausgegeben von E. VÉRTES. MSFOu. 128.

¹⁷ GULYA, J., Eastern Ostyak Chrestomathy. Bloomington 1966.

¹⁸ KARJALAINEN: op. cit., p. 64.

suffix, followed by a case suffix or a postposition). In the case of these latter verbal nouns the importance of context must not be underestimated since they are used in other sentence types as well (particularly as temporal qualifiers) and are thus not specifically conditional. In conditional sentences of open condition the present participle was used in most cases (12 out of 14) as the basis of the verbal noun, in two cases the past participle. In eight cases out of 14 the locative case suffix *-nə* was added to the suffixed or non-suffixed participle. Otherwise, various postpositions (*kəmnə*,¹⁹ *tətnə*,²⁰ *piš*²¹) were used after the participle. These postpositions, it must be noted, are used most often with a temporal meaning. Present Participle + Locative Suffix:

D *mən təm iəbɜ ʒəuəttəmənə əŋcət oxtəyəs it sūiəmpət* 'wenn ich jenen Uhu von der Stadtstange (herunter) schieße, rollt er hinunter' (VÉRTES 59)

C *χάβə̀ə̀ə̀ nuηən təndə nəη puŋtsə nəη əməttəmənə . . .* 'wenn ich sie dir später (als) Frau ohne Brautpreis, (als) zu heiratende Frau hinsetze . . .' (VÉRTES 75)

Present Participle + *kəmnə*:

Kr. *mənt ʒəttən kəmnə mən ʒərəm məntə təχəiə sūmət nərəm et* 'wenn du mich tötest, entsteht eine Birkenrute auf der Stelle, wo mein Blut wegfließt' (VÉRTES 206)

In PATKANOV'S collection of texts two instances were found for the usage of a past participle in a conditional sentence of open condition. In each case the participle appears with a personal suffix and the postposition *piš*:

Irt. *mən ʒəstidəm əi kedem ent ʒəttmen-piš . . . cəŋxsetem* 'hörst du aber nicht auf das Wort . . . werde ich berühren' (PATKANOV 92)

4.4. The fourth and last major type of conditional sentence in osS is the only one using a conditional conjunction. *χun* was used in the protasis together with the indicative in 12% of the conditional sentences of open condition. As has been seen, this usage occurs also in osN where it is, however, not very common and does not represent a major type. It is thus more widespread in osS without at the same time being a „serious rival” to the more frequent types. As in osN, *χun* is primarily a temporal conjunction in osS. Its use as a conditional conjunction is very likely a newer development in the Ostyak language. In his dictionary, Steinitz²² lists *χun* with the definition 'wenn' only for DN. This conditional meaning would, however, seem to be more wide-spread in osS, occurring in my material in D, C, Sav., Kr., and Irt:

D *χun ʒəvədən tətən sərməvə ti ʒəvən* 'wenn du ihn verlierst, dann stirbst du' (VÉRTES 48)

C *χun təχə mərəttəm χəiət əv əiəvəi mə tə ʒəttəiəm* 'wenn nicht bald der Mensch, der ihn zerbrochen hat, gefunden wird, da werde ich getötet' (VÉRTES 95)

¹⁹ Cf. STEINITZ, DEWO 633—634. *kem* is listed with the meaning 'ein gewisses Maß, eine gewisse Menge'. With the locative case suffix *-nə* we find the definition 'zur Zeit von, um; nach; als'.

²⁰ Ibid., p. 810. STEINITZ gives the definition 'Zeit, Termin; Ziel, Grenze, Zielstreifen' for *tət*.

²¹ Cf. MSZFE 173—174 and KT: 752—753. The Ostyak particle with the meaning 'Mal: Schicht, Strähne' is related to the Hungarian *fagy*. The original FU meaning was likely 'Reihe, Schicht; drehen, winden, schichtweise aufeinander legen'.

²² STEINITZ, DEWO 444.

Irt. *χυν χαΰαδατ úδιδεν, tut ent júguttan* 'wenn du mit einem Manne gelebt hast, dann kommst du nicht hinüber' (PATKANOV 128)

4.5. As in osN, in the overwhelming majority of the cases the protasis precedes the apodosis in osS. Of the 113 conditional sentences, only four had the opposite order: apodosis + protasis. In three of these sentences the apodosis contains an imperative, the protasis containing the potential form:

Kr. *tèrmàt tòmpə tèrmàt jəuà, mánt yatà mòsāηə* 'eiliger als eilig komm, wenn du mich nehmen willst' (VÉRTES 212)

Irt. *menà, metta vèren tájanen* 'geh hin, wenn du (da) irgendein Geschäft hast' (PATKANOV 26)

5. As is only to be expected, the number of conditional sentences of open condition in osS is far greater than those of rejected condition, the ratio 88%/12% being for all practical purposes the same as in osN. As regards the usage of the tenses in conditional sentences of open condition, nothing new need be added here. The remarks on the combination possibilities of the indicative past and present and the imperative in osN apply also to the osS conditional sentences of open condition. The differences between osN and osS sentences of open condition have already been discussed, i.e. the employment in osS of a verbal noun or a conditional conjunction.

5.1. There is a great difference between osN and osS as regards their conditional sentences of rejected condition. Of the three elements instrumental in the formation of the protases of osN conditional sentences of rejected condition, *ki*, *lòln*, and the past indicative, not one is to be found in the corresponding osS protases. Instead, the following elements are important for rejected condition: 1) a verbal noun consisting of the past participle with or without a personal suffix, followed by a case suffix, usually the locative, 2) the particle of unreality *adaη* (*ǎdaη*, *ǎtaη*)²³, and 3) the past indicative, but restricted to the protasis.

As has been seen, a verbal noun, having in the main a present participle as its base, was used in 14% of the osS conditional sentences of open condition. In the osS conditional sentences of rejected condition a verbal noun, practically always with the past participle as its base, was found in 100% of the cases. In no case was a finite verb found in the protasis. In the apodosis, on the other hand, we find in almost every case the indicative past. Only one instance was found for the usage of a present participle in the protasis and the present indicative in the apodosis in a conditional sentence of rejected condition. The past participle is used with or without a personal suffix being attached, followed by a case suffix. In the overwhelming majority of the verbal nouns the locative case was used (e.g. *χot/me/m/nə*), sporadically one finds the instrumental case (e.g. *tòmət/me/m/at*). In contrast to the verbal nouns used in conditional sentences of open condition no postpositions occurred instead of the simple case suffix. It must be noted that such a verbal noun is not specifically conditional but occurs extensively in a temporal meaning. Once again, context

²³ Ibid., p. 84. A Vogul counterpart to the Ostyak particles of unreality is *olk* (*olχ*) which is to be found in most Konda sentences of rejected condition.

and the individual meaning of the two clauses determine whether a sentence is a conditional one or not.

atan is the osS counterpart to the osN *loIn*. While being a particle of unreality like *loIn*, *atan* is not used in exactly the same way. It occurred in only 8 out of 14 sentences of rejected condition, i.e. with not quite the same frequency. In contrast to *loIn*, *atan* occurred primarily in the apodosis alone (six times) and only once each in the protasis alone or in both clauses. Examples for osS conditional sentences of rejected condition:

Protasis: Past Participle/Locative Suffix + Apodosis: Past Indicative

Kr. *tömtär ulät uχ pänmān nai arkit sīrē uīmēmns tēgātētāt ēi āt χōtmēmns ēuēn ūntēp χuī zōn ōt nūmēm* 'hätte ich früher diese kopfbedeckten Fürstentjungfern gesehen, hätte ich mit ihnen eine Nacht übernachtet, ich Mann mit Tochter (zeugendem) Innern würde mich zehn Jahre (lang) erinnern' (VÉRTES 218)

Protasis: Past Participle/Instrumental Suffix + Apodosis: Past Indicative

Irt. *noten mēget tōrenēmīvet pītmen uimem-at, ūgema sorūnī ōnet ēdōt* 'hätte ich deinen Pfeil bemerkt, als er mich in die Lunge (?) meiner Brust traf, so wäre auf meinem Haupte ein goldenes Horn gewachsen' (PATKANOV 70)

adan in Apodosis:

Kr. *tēpēn nīmāl uāχta kərəl uāχta ār nūrāt ent tēpēmēns tēpēn χātχār sākātāt it morājāt ātan* 'wäre der Fußboden des Hausflurs nicht mit vielen blech-eisernen (und) metalleisernen Haken befestigt gewesen, wären wohl die Bretter des Hausflurs heruntergebrochen' (VÉRTES 227)

In this connection I should like to comment on E. Vértés's translation of several Ostyak sentences collected by H. Paasonen. Edith Vértés, an internationally recognized authority on the Ostyak language, undertook in the early 60's the editing and publishing of Paasonen's grammatical notes on the Konda and Jugan dialects.²⁴ Paasonen noted six sentences with the particle *atan* without, however, providing a translation. In her publication of Paasonen's unpublished notes, Vértés gives a German translation of these sentences. Five of these sentences have the same structure as the conditional sentences of rejected condition discussed above, i.e. verbal noun (past participle/personal suffix/case suffix) in the protasis, past indicative + *atan* in the apodosis. Vértés translates these sentences either as conditional sentences of open condition or as temporal sentences. As noted above, the verbal nouns are ambivalent and indeed usually temporal, the exact meaning being determined through the context. In the case of these isolated sentences there is no context, though, which means that more than one translation is possible. I therefore by no means maintain that Vértés's translation is incorrect. I do feel, however, that for at least some of these sentences a translation with a conditional sentence of rejected condition would be apter. As examples I should like to quote two of Paasonen's sentences, first with Vértés's translation and then with my own. It must be emphasized once more that in the lack of any context it is not possible to determine one specific correct translation.

tam wēr ūīmēmns ēā māχ χuī kītāpēnā nīpā mēmēm qātēn 'falls du diese Angelegenheit sahst, ging ich wohl nicht in das fremde Land'²⁵ — 'wenn

²⁴ PAASONEN, H., Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan. Herausgegeben von E. VÉRTES. JSFOu. 66.

²⁵ Ibid., p. 59.

du diese Angelegenheit gesehen hättest, wäre ich nicht in das fremde Land gegangen'

tam wër ütmemnə ənà məγ χùì kittāpənà ŋtpà mənəm atàŋ 'wenn ich diese Sache erlebt habe, ging ich wohl nicht in das fremde Land'²⁶ — 'wenn ich diese Sache erlebt hätte, wäre ich nicht ins fremde Land gegangen'

As shown in the above, there are manifold differences between osN and osS in the formation of their conditional sentences both of open and of rejected condition. They are similar, though, in that different time levels are not distinguished in the conditional sentences of rejected condition. Just as in osN, one and the same structure in osS can refer to the present/future or to the past, the context deciding what is meant. To cite just one example, the following structure was found in three different tense level combinations: protasis — past participle/locative suffix and apodosis — past indicative/*ataŋ*.

A+A: Sav. *uàχsamèp iux ənv ūdāmnə tšūbà murtòt ādan* 'wäre der Baum nicht (einer) mit eisernem Innern, wäre er etwa quer durchgebrochen' (VÉRTES 148)

B+A: D *ιαβz tad ütmetne tšūγar ādan saptat tšūba mənēmaì* 'wäre der Uhu hier gewesen, wäre (schon) der Hals des Hasen mit einem Ruck durch gerissen' (VÉRTES 54)

B+B: Kr. *tə χulèn uimèynə χōuān uètèu ātan* 'hätten wir nun diese Angelegenheit gewußt, hätten wir (dich) wohl schon längst getötet' (VÉRTES 208)

6. The third and last major dialect group of the Ostyak language is the eastern dialect group. This is at the same time the Ostyak dialect group on which the least research has been done. Only very few texts in osE have been published, which poses no mean problem for those interested in the Ostyak language. In contrast to osN and osS only a small number of conditional sentences could be collected for this study. As a result of this, no true analysis of the conditional sentence can be offered. This will only become possible when a considerably larger amount of osE texts has been published.

7. A total of only 42 conditional sentences of open condition in osE could be gathered from the material at hand; of these, 22 are from V, Vj. and 20 from the Surgut dialect group (Tra., Pim). No texts were available from Sal. These sentences are, of course, not enough to serve as a representative cross-section of osE, a thorough analysis having perforce to await the appearance of additional material, and can serve only to give an idea of the conditional sentence structures to be found in osE.

The sentence patterns which we find in osE are markedly similar to those of osS. Firstly, there were scattered examples in both V (Vj.) and Surgut of non-conjunctive paratactical juxtaposition of the two clauses, the protasis containing a finite verb, e.g.:

Pim *měna, pāyalem, top mōwəli wuΔən, kojayi ōjəγtəΔən, wičə rāγpəŋkə wāΔə!* 'menj, fiacsám, de (ha) valamit látsz, valakivel találkozol, mindig ravasz légy!' (HONTI: NyK 79: 224)

Quite widespread in Surgut, but not occurring in the few sentences of open condition from V (Vj.) is the usage of the temporal/conditional conjunction *kuntə* with a finite verb in the protasis. *kuntə* was found in over 50% of the

²⁶ Ibid.

sentences from Sur. Noteworthy is its position in the clause. In osN and osS the conjunction introduced the clause; *kuntə* in osE stands at the end of it: Pim *ös wǎjɣɹΔΔən kuntə, mə ös kǝnΔəm* 'ha ismét megbántasz, ismét elmene-külök' (HONTI: NyK 79: 229)

Tra. *mǝnΔən kuntə, mǝnə!* 'ha mész, (hát) menj' (HONTI: NyK 80: 132)

In osE, too, one finds examples for the usage of a verbal noun in the protasis of a conditional sentence. The most common form was the „potential” form (marker *η* with possessive suffix) which in the V (Vj.) examples accounted for the great majority. In the Sur. examples it did not occur so frequently.

V *nǝŋ, — tə litot wǎhwǎl, — litə jǝŋən, liɣə* 'here is food, — if you want to eat, eat'²⁷ (TEREŠKIN 104)

mǎ ti kul liŋəm, mǎnəm '(if) I eat this fish, I shall go (away)' (GULYA 121)

In Trj. (Tra.) the potential form and a finite verb followed by *kuntə* would seem to be regarded as being synonymous. Karjalainen's remarks are quite interesting in this respect. His two informants were not in agreement on this grammatical point, one using the potential *mǝŋŋəm*, while the other replaced it with *mǝŋΔəm kuntə* (both meaning 'if I go').²⁸ A further illustration of this is given in a Tra. text supplied by Honti. The same conditional sentence occurs in the same context, but once a finite verb with *kuntə* is used, once the potential form:

Tra. *mǎntem mǝtΔΔekkə jǝΔən kuntə, jǝɣə, ǝntə jǝΔən kuntə, əΔ jǝɣə! ~ mǎntem mǝtΔΔekkə jǝkŋə, jǝɣə! ǝntə jǝkŋə, əΔ jǝɣə!* 'ha számomra valamivé lesz, légy, ha nem lesz, ne légy' (HONTI: NyK 80: 132)

An interesting occurrence in Tra. is the usage of the particle *kə* as a conditional particle in the protasis.²⁹ Whether this is related to the osN *ki* has not been clarified. There is at least one important difference: whereas *ki* in osN is usually used together with a finite verb, *kə* in both examples available follows a verbal noun (present participle with possessive suffix).

Tra. *ös mə kijtam kə ruł kǎntɣ tɣtə lǎtnə kǝΔnə wǎΔΔi* 'ha engem elhagy, hogyan ölik meg őt az emberek, amikor megjelenek' (HONTI: NyK 80: 128)

tǝm jǎkə jǝɣəttan kə əΔΔ ǝktΔən kuntə, kiŋ pǎtΔəmtəɣət, əmp sǎɣərtə ǝj ko əΔ kiłtal 'ha hazaérsz és ha fegyveres csapatot gyűjtesz, betegség leljen meg benneteket (úgy, hogy még) egy kutyát szét hasítani képes ember se maradjon' (HONTI: NyK 80: 136)

The question arises in connection with these verbal nouns whether or not osE has conditional sentences of open condition in the protasis of which we find a verbal noun such as in osS consisting of the present participle, a possessive suffix, and a case suffix. Such a form did not occur in the scanty material at hand, but can by no means be ruled out. In his survey of the Surgut dialects, Honti mentions such forms and indeed supplies a paradigm (*ma wǎr|t|am|nə, nǝŋ wǎr|t|an|nə*, 'wenn ich mache, usw.').³⁰ He discusses, though,

²⁷ An English translation is provided instead of the Russian translation to be found in TERESKIN.

²⁸ KARJALAINEN: op. cit., p. 269.

²⁹ The particle is also listed for Sal. (*ka*) in: N. I. TEREŠKIN, Slovar vostočno-chantyjskich dialektov. Moskva—Leningrad, 1981. p. 282.

³⁰ L. HONTI, Beobachtungen über die Laut- und Formenlehre gegenwärtiger Surguter Mundarten des Ostjakischen. ALH 27: 285.

only the temporal use of these forms. In osS, these forms are used mostly in temporal sentences but occur in conditional sentences as well. One could with some justification expect that these verbal nouns can also be employed in osE conditional sentences. Proof or rebuttal will depend, however, on a larger body of material being made available from osE.

8. As regards conditional sentences of rejected condition in osE, the possibilities of analysis are even worse than for those of open condition, a total of only six being found in the material at hand. To complicate matters even more, all of these sentences occurred in V (Vj.), no examples being found in the scanty material from Sur. It is, therefore, not possible to give here an analysis of the osE conditional sentence of rejected condition; only remarks on the sentences actually occurring can be made.

The conditional mood is formed in osE in general with the addition of a particle of unreality to the corresponding indicative form. (V *mà tōη iuləm* 'ich würde kommen'³¹, Vj. *mà mənłəm tōη* 'ich würde gehen',³² Trj. *məmp o: λən mənλəm* 'ich würde gehen'³³ [in Trj. the personal pronoun receives the ending -p] Tra: *mà δληη jəηλəm* 'én elmennék'³⁴. This particle of unreality³⁵ occurred then in the apodosis of the conditional sentence with the past or the present tense.

In the protasis of the conditional sentence a verbal noun similar to that of osS was found. The past participle serves as a base and is usually followed by a personal suffix, after which we find the locative case suffix. No post-position occurred in place of the case suffix. One instance each was found for the usage of the present participle (+ personal suffix + locative case suffix) and for a conditional conjunction followed by the past indicative and *tōη*.

The particle of unreality *tōη* (*tō̃η*) occurred in five out of the six sentences, four times in the apodosis and once in the protasis (in the sentence containing the conditional conjunction).

Protasis: Past Participle/Locative Suffix + Apodosis: Past Indicative/*tōη*
V *mā nīpik tājammnā tōη nō̃jā məyāsīm* 'if I had a book, I should have given it to you' (GULYA 122)

V *nō̃jə kojammnā tōη kult təy tuyaslan-pə* 'if you had wanted, then you would have brought fish here' (GULYA 122)

Protasis: *kuntənā*/Past Indicative/*tōη* + Apodosis: Past Indicative

V *kuntənā tōη mā mənyäləm, tūtñā löyən mänt kaskäl* 'if I had gone, then he would have found me' (GULYA 122)

Protasis: Past Participle/Locative Suffix + Apodosis: Present Indicative/*tōη*
Vj. *uəmämns tōη tōlkəltəlim* 'jos olisin ottanut, sanoisin' (KARJ./VÉRTES 187)

9. As is well-known, the three major dialect groups of the Ostyak language diverge widely from one another, to which this present study bears further evidence. For this reason a separate discussion of the major dialect groups proved necessary. The differences between the dialects with regard to their conditional sentences are of two-fold nature: certain features can be

³¹ KARJALAINEN: op. cit., p. 129.

³² KARJALAINEN: op. cit., p. 174.

³³ KARJALAINEN: op. cit., p. 268.

³⁴ HONTI, Szurguti osztják szójegyzék. NyK 80: 328.

³⁵ Cf. STEINITZ, DEWO 84.

present in one or two of the dialects but are lacking in the other(s), or a certain feature can be present in more than one dialect but does not occur with the same frequency. OsN and osS are often grouped together as 'Western Ostyak' as opposed to Eastern Ostyak (osE). Interestingly enough, with regard to the conditional sentences we find more similarities between osS and osE than between osS and osN. With more material from osE it would be possible to determine more exactly the degree of affinity between the conditional sentences of the three groups.

TIMOTHY RIESE

Source Material

Northern Dialect Group (osN):

- PÁPAY JÓZSEF, Északi-osztják nyelvtanulmányok. Budapest 1910 (= PÁPAY).
 STEINITZ, WOLFGANG, Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. OEST 31 (1939) (= STEINITZ).
 RÉDEI KÁROLY, Nordostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik. Göttingen 1968 (= RÉDEI).

Southern Dialect Group (osS):

- PATKANOV, SERAFIM, Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie. II. Teil: Ostjakische Texte mit deutscher und russischer Übersetzung nebst Erläuterungen. St. Petersburg 1900 (= PATKANOV).
 KARJALAINEN, K. F., Südostjakische Textsammlungen. Herausgegeben von EDITH VÉRTES. MSFOu. 157 (= VÉRTES).

Eastern Dialect Group (osE):

- TEREŠKIN, N. I., Očerki dialektov chantyjskogo jazyka. Cast' pervaja. Vachovskij dialekt. Moskau—Leningrad 1961 (= TEREŠKIN).
 KARJALAINEN, K. F., Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten. Herausgegeben von EDITH VÉRTES. MSFOu. 128 (= KARJ./VÉRTES).
 GULYA, JÁNOS, Eastern Ostyak Chrestomathy. Bloomington 1966 (= GULYA).
 KALININA, L. I., Ein Märchen im Vasjugan-Dialekt des Ostjakischen. Herausgegeben von J. ENDRÓDI and I. KECSKEMÉTI. UAJb. 42: 156—162 (= KALININA).
 HONTI LÁSZLÓ—RUSVAI JULIANNA, Pimi osztják szövegek. NyK 79: 223—232.
 HONTI LÁSZLÓ, Tromagani osztják szövegek. NyK 80: 127—139.

Literature

- HONTI, LÁSZLÓ, Beobachtungen über die Laut- und Formenlehre gegenwärtiger Surguter Mundarten des Ostjakischen. ALH 27: 271—286.
 PAASONEN, H., Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan. Herausgegeben von E. VÉRTES. JSFOu. 66.
 PATKANOV, S.—FUCHS, D. R., Laut- und Formenlehre der südostjakischen Dialekte. Budapest 1911.
 RÉDEI KÁROLY, Northern Ostyak Chrestomathy. Bloomington 1965.
 SCHELLBACH, INGRID, Struktur und Funktion der ostjakischen Fragesätze. FUF 35: 45—74.
 STEINITZ, WOLFGANG, Ostjakische Grammatik und Chrestomathie. Leipzig 1950.
 STEINITZ, WOLFGANG, Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Berlin 1966—
 TOIVONEN, Y. H., Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen. FUF 32: 1—169.

A magyar mássalhangzó-kapcsolódások pszichofiziológiai háttéréről

Közös vizsgálódásunknak az indíttatást B. LŐRINCZY Évának A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei című könyve¹ adta. Ebben a szerző arra vállalkozott, hogy a nyelvjárási szókincsből meghatározott szempontok szerint kiemelt mintegy 1600 tőmorféma körülbelül 5–6000 előfordulását a bennük levő mássalhangzó-kapcsolódások tekintetében köznyelvi megfelelőikkel egybevesse, s az ily módon felderített mennyiségi és ritkábban minőségi különbségek elemzése útján a magyar mássalhangzók kapcsolódási lehetőségeit legalább részben regisztrálja, tipologizálja és rendszerbe állítsa.

A köznyelvi (a továbbiakban: kny.) és nyelvjárási (a továbbiakban: nyj.) szóalakok egybevetésekor azonnal szembetűnő különbség mutatkozott a kny. és nyj. szóalak egy és ugyanazon pontján álló mássalhangzók (a továbbiakban: msh, msh-k stb.) számában: az adatok kisebb részében a nyj. szóalakban több, nagyobb részében kevesebb msh áll, mint a kny. szóalaknak ugyanezen a pontján. A nyj. szóalakban levő msh-k száma lehet eggyel vagy kettővel több (*bogáncs/bogdáncs*, ill. *sifli/siflint*), és lehet eggyel vagy kettővel kevesebb (*pítvar/pítar*, ill. *azért/azé*), mint a kny. szóalak megfelelő pontján levő(k). Ezek közül a kny. egy msh/nyj. két msh-, illetőleg a kny. két msh/nyj. egy msh-féle szembenállást mutatók (tehát a *g/gd*: *bogáncs/bogdáncs*, ill. a *tv/t*: *pítvar/pítar* típusúak) mind a rájuk vonatkozó adatok tömegével, mind a bennük vizsgálható jelenségek változatosságával messze kiemelkednek.

Amikor a szinkrón nyelvi rendszer két változatában, esetünkben a köznyelvben és a nyelvjárásokban azonos funkciójú nyelvi elemek (szóalakok) formai különbségeket mutatnak, természetes igényként vetődik fel a különbségek magyarázata. Módszertanilag az tűnt célravezetőnek, ha következtetéseinket általában és egészében a könyv már készen adott eredményeiből vonjuk le, emellett azonban kiválasztunk egy pontosan körülhatárolt szűkebb anyagrészt, amelyben a szembenálló tőmorfémákat egyenként vesszük szemügyre, és értelmezzük a bennük mutatkozó msh-s különbséget. Erre a célra a kny. egy msh/nyj. két msh (tehát a *g/gd*: *bogáncs/bogdáncs*) típus mintegy 550 tőmorfémáját jelöltük ki.

Előjáróban meg kell azonban említenünk néhány óvatosságra intő körülményt, amelyek alatt következő fejtegetéseink érvényét legalábbis korlátozzák.

B. Lőrinczy Éva könyve, következésképpen jelenlegi vizsgálatunk is az Új Magyar Tájszótár írott lexikai anyagára épül, minek folytán az egy-

¹ Budapest 1979.

mással szembeállított msh-kapcsolatok sem tisztán fonéma-, sem tisztán hangkapcsolatoknak nem tekinthetők. Elképzelhető ugyanis, hogy olykor a gyűjtők valamiféle, a fonémakapcsolat kiejtésékor fiziológiai kényszerből megjelent ejtéskönnyítő átmeneti hangot azáltal, hogy lejegyezték, fonémarangra emeltek, s ily módon egy, a kny. megfelelőnél t ö b b elemet mutató hangkapcsolatot hoztak létre. Máskor viszont — félrehallás vagy az adatközlő gondatlan kiejtése miatt — esetleg nem jegyezték le olyan hangokat, amelyek az adatközlő nyelvi tudatában részei valamely hangsornak. Ebben az esetben a kny. megfelelőnél k e v e s e b b elemet mutató kapcsolat keletkezett. Ezért a szembenállások fonemikus jellege, legalábbis némely esetben, kétséges lehet.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a ténylegesen létező, kiejtés nyomán lejegyzett nyj. adattal szemben olykor kikövetkeztetett, fiktív kny. alak áll, ami annak ellenére feltételelessé teszi az adott szembenállás létét, hogy az ilyen alakokat a szótár szerkesztői minden egyes esetben a magyar nyelv fonotaktikai és morfológiai szerkezetének a legmesszebbmenő figyelembevételével hozták létre.

Nem tudni továbbá pontosan, hogy a szembenállások bal oldalán álló valóságos vagy kikövetkeztetett kny. szóalakok hogyan h a n g z a n á n a k a beszédben. Számolnunk kell azzal, hogy ha a bal oldali szóformák is kiejtett hangsorokat rögzítenének, a kny. és nyj. oldal közötti különbség esetleg csökkenne.

Gondolni kell arra is, hogy a szembenállások jobb oldalán álló nyj. változatok földrajzi kötődésük szempontjából rendkívül heterogének; nem egy bizonyos, de még csak nem is néhány bizonyos nyelvjárás szókincsét képviselik, hanem a magyar nyelvjárások tájszókincsét általában, ezért a hangalaki szembenállások nem rendszer/részrendszer (tehát köznyelv/valamelyik nyelvjárás), még csak nem is rendszer/részrendszerek (tehát köznyelv/valamely nyelvjárások), hanem csakis rendszer/részrendszerek összessége (tehát köznyelv/nyelvjárások általában) szembesítésben igazak. Emiatt munkánkban a nyj. megjelölésnek a megszokottnál szélesebb körű és általánosabb, a szembenállás (oppozíció) terminusnak viszont a fonológiában szokásostól némiképpen eltérő értelmezését alkalmazzuk.

S végül, de nem utolsósorban: mivel B. Lőrinczy Éva könyvében számos olyan hangkapcsolattípus van, amelyet mindössze 1–2 szembenállás dokumentál, szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy vizsgálódásainkban ilyenekre vagy csak olyankor építettünk, amikor beleillettek egy nagyobb tendenciát képviselő más példák közé, vagy olyankor, amikor nagy valószínűséggel tehetjük fel, hogy esetükben sem nyelvbotlásról, sem téves lejegyzésről nincs szó. Figyelembevételükről azonban semmiképpen sem mondhattunk le, hiszen más nyelvekben is előfordul, hogy egy fonológiai oppozíciót mindössze 1–2 adat képvisel, mint például a spanyolban a kvantitás oppozíciót a *cerro/cerro* és a *pero/perro*² szópárok.

Mindezeket a körülményeket szem előtt tartva tettük fel a kérdést: mi-féle okok állhatnak a szembenállásokban feltárt msh-s különbségek hátterében.

A szembenállások egy részében az eltérések magyarázata szinkrón szempontból könnyen megadható: a nyj. változatban szereplő többlet-, illetőleg az abból hiányzó msh e t i m o l o g i k u s. Az egyenként megvizsgált mintegy 550 tőmorféma között például 110–115-nek a nyj. váltzata mutat eti-

² Idézi A. MARTINET, *La linguistique synchronique*. Paris 1968. 139–140.

mologikus többlethangzót, vagyis a szóalak a kny. megfelelőhöz képest archaikusabb. Ilyenek például a kny. *cékla* nyj. *cvékla*, *cvekla*, *cvikla* változatai, amelyek a szláv nyelvekből átvett szóalak eredeti /tʂv/ kapcsolatát őrzik; vagy a kny. *cibak*-kal szemben álló nyj. *cvibak*, amelyben viszont a német *Zwieback* szókezdő msh-kapcsolódása maradt fenn. A szlávból átvett alak /l/-jét találjuk a nyj. *penészles*-ben a kny. *penészes*-hez képest. A német 'meg kell lennie, meg kell történnie' jelentésű *muß sein* záró /n/-jét pedig a kny. *muszaj* nyj. *muszijn* változatában.

Két dolog azonban ezzel a viszonylag könnyen értelmezhető csoporttal kapcsolatban is okvetlenül megjegyzendő. Az egyik: valószínű, hogy az érintett tömorfémákban szinkrón szempontból nyelvinek tűnő ok egy korábbi nyelvállapotban nem nyelvi okként volt jelen, hanem a különféle msh-kapcsolódások kialakulásában nagyjából ugyanolyan tényezők játszottak szerepet, mint amilyeneket alább bemutatni szándékozunk. A másik: a nyelvjárási beszélőknek ez a nyelvi konzervativizmusa még ezt a tisztán nyelvi okkal értelmezhető jelenséget, az etimologikus hangsornak a fennmaradását is motiválja, s nagyon is nem nyelvi rendszer irányította, hanem már a pszichikum felé mutató elemekkel színezi át.

Márpedig azt, hogy a nyelvjárási beszélők archaizáló tevékenységét mennyire komolyan kell vennünk, nem kizárólag az etimologikus hangsort őrző nyj. változatok bizonyítják, hanem azok is, amelyek – s ilyenek is szép számmal vannak – az idegenből átvett szóalaknak már egy magyarban kialakult, de csak nyelvünk korábbi korszakaiban élt formái. Amilyen például a nyj. *bulusu*, *piarc* a kny. *búcsú*-hoz, *piac*-hoz képest.³

A magyarázat – ha az etimologikus háttér nem mutatható ki – kereshető más nyelvi tényezőkben. A msh-kban mutatkozó különbséget okozhatja például, hogy a tömorféma, amelyen megjelenik, *idegen szó*, amelynek a felépítése a nyj. beszélő számára szokatlan, ezért a kiejtése neheztséget okoz. Az egyenként elemzett tömorfémák körében 45–50 olyan akadt, amelyben az eltérés legkézenfekvőbb magyarázata ebben rejlett. A kny. *ambició*-val szemben álló nyj. *ambinció* vagy a kny. *kolláció* helyetti nyj. *kollánció*, a kny. *egzeciroz* helyetti nyj. *egzelciroz*, továbbá a kny. *okuláré*-val szemben álló nyj. *okumláré* vagy a kny. *komponál* formával szembeni nyj. *kompernál* és társaik mind a beszélőnek az idegen hangsor megformálásával kapcsolatos próbálkozásaira és nehézségeire utalnak. Ez utóbbiakat természetesen úgy próbálja megoldani, hogy az idegen hangsort az anyanyelvéből, pontosabban: anyanyelvjárásából már ismert és megszokott hangsorokhoz közelíti. Az *ambinció* és *kollánció* nyj. változatok például a [n]-nek a [ts] elé való betoldásával a [n] + affrikáta kapcsolatot mutató *moslinca*, *kalapáncs*, *bográncs*, *kopáncsol*-féle nyj. szavak hosszú sorába illeszkednek bele. Az [l]-betoldás pedig, amelyet az *egzelciroz* nyj. változatban látunk megvalósulni, a magyar nyj. szókinésben ugyancsak közismert jelenség.

A [l]-betoldással egy másik, leginkább morfológiai-nak nevezhető nyelvi ok például között is találkozunk. A részletesen megvizsgált anyagrészen 8–10 tömorféma utalt ilyenre. A kny. *cirogat*/nyj. *cirolgat*, a kny. *harsogott*/nyj. *harsolgot*, a kny. *szűkül*/nyj. *szülkül*, a kny. *szörnyűkködött*/nyj. *szernyüllködött* stb. szembenállások esetében szinte lehetetlenség nem gondolni az -l igeképző

³ Itt jegyezzük meg, hogy minden etimológiával kapcsolatos kérdésben a TESz.-t hívtuk segítségül.

esetleges behatolására. Más esetben, például a kny. *éve*/nyj. *edve*, kny. *vive*/nyj. *vidve* szembenállásokat látva viszont a *v/dv* háttérben tótani okokat sejthetünk. Ezek, valamint az Új Magyar Tájszótár anyagában más helyen ugyancsak előforduló kny. *inni*/nyj. *idni* alakpár, arra mutatnak, hogy az *eszik*, *iszik*, *visz* stb.-féle *v*-tövű igék nemcsak *sz-szel*, hanem, leginkább a különböző igenévképzők előtt, *d*-vel is bővíülhetnek.

A nyelvi ok azonban — éppúgy, mint az etimologikus háttér esetében — itt felsorolt típusaiban sem válósulhat meg teljesen steril módon. Akár az idegen szóknak a már ismert hangsorok közé való beillesztési kísérleteire, akár bizonyos töveknek a hagyományos hangsort módosító hatására gondolunk, egészen világos, hogy egyik sem érvényesül a nyj. beszélő pszichikumának, illetőleg hangképző és hangészlelő apparátusának részvétele nélkül.

A részletesen elemzett anyag rész 550 adatában 100 olyan van, amelyekben a msh-s különbségek háttérében elsősorban és főként bizonyos pszichikai tényezőket kellett keresnünk. Ezek többsége ismert volt számunkra, hiszen nyelvi megnyilvánulásait például a nyelvtörténeti kutatások már eddig is eredményesen használták fel magyarázataikban. Ilyen az analógia, amelynek az a megismerő tulajdonság az alapja, hogy új ismereteket a már meglévővel való összevetés útján dolgozunk fel. A kny. *furulya* szó nyj. *furuglya* változatát látva például más, [gj] kapcsolatot tartalmazó szavak (*dereglye*, *saroglya*) analógiájára gondolhatunk. A kny. *másüve*/nyj. *máshüve* szembenállás a kny. *máshova* analógiás hatását sejteti. S vélhetőleg a kny. *eper* nyj. *epörnye* változatának analógiája segíthette elő, hogy a kny. *kökény* nyj. *kökönye* változata mellé a [r]-többlethangzós nyj. *kökörnye* is kialakult. Hasonló jelenség, talán az analógia alosztálya a népetimológia, amelynek alapja ismét egy megismerő tulajdonság: az értelmetlen szavaknak vagy szóelemeknek értelmet kell adni ahhoz, hogy beemelhessük sajátos, egyedi szemantikai rendszerünkbe. Alighanem ezzel magyarázható például a jórészt csavarodó, kúszó szárú növényeket jelentő kny. *iszalag* [n]-többlethangzót mutató nyj. *inszalag* változata, amelynek kialakulásába az *in* szó kny. jelentése egyfelől, nyj. 'inda' jelentése másfelől könnyen belejátszhatott. Népetimológias alakulásként kell számon tartanunk például a kny. *parfüm* nyj. *parfing* változatát is; itt azonban a gúnyolódó tréfálkozás szándéka már olyanira valószínű, hogy a szó végén egymással szemben álló kny. [m]-t és nyj. [ng]-t ki kell emelnünk a csak a hangtan síkján vizsgálható jelenségek köréből. Lényegében hasonló szerkezetű és hangzása, s némiképpen a jelentés síkján is érintkező szavak összekeverését jelöljük a szóvegyítés (kontamináció) műszóval. A nyj. *szúrtyongat* például feltehetőleg a *szutyongat* és *szortyog*, *szurtyog* vegyítéséből származik; a kny. *elbágyad* helyetti nyj. *elbárgyad* a *bárgyú*-val vegyülhetett; míg a *keszkenő* *keszkenő* változatát viszont a *kendő* szóval való szóvegyítés hozhatta létre. A hangfestés-hangutánzás, illetőleg — általánosságban — az a szándék, hogy a szavak hangulati elemei fokozott mértékben jussanak érvényre, közismert pszichikai tényező a beszédben. Anyagunkban ez, hogy csupán egyetlen, de különösen jellemző példacsoportot említsünk, az olyan nyj. szóalakokban kapott fontos szerepet, amelyek kny. megfelelőjük szókezdő zárhangjához képest [r] vagy [l] többlethangzót mutatnak. A kny. *puccos*/nyj. *pruccos*, kny. *böfög*/nyj. *bröfög*, illetőleg kny. *puttyogtató*/nyj. *pluttyogtató*, kny. *bügg*/nyj. *blügg*-féle szembenállások talán önmagukban is mutatják: milyen nagymértékben fokozódik a szó expresszivitása a [r] és a [l] betoldásával. A [l] egyéb-

ként egy másik — pszichoszociális elemeket is hordozó — pszichikai jelenségnek, az úgynevezett *hiperurbánus ejtés mód*nak a megvalósításában is fontos szerephez jut. Itt — mint ismeretes — a beszélő a szociális hierarchia övénel magasabb fokán elhelyezkedő réteg nyelvhasználatának az alkalmazására törekszik. Mivel a nyj.-ok sok szótagzáró kny. [l]-t kiküszöbölnek a hangsorból, és mivel ehhez az eljáráshoz az értékelésben a meglehetősen pejoratív „népies” jelző tapad, a beszélő szükségtelenül bár, de kétségkívül érthető motivációból betold egy [l]-t. A kny. *szöke/nyj. szölke*, kny. *csókol/nyj. csolkol*, kny. *lödöz/nyj. löldöz*, kny. *véd/nyj. véld* stb. szembenállások mind ennek a törekvésnek a megvalósulásai. A pszichikai okot a betűejtés esetében is színezi szociális mozzanat, amikor a szó írásos képe nyomán a beszélő annak minél hűségesebb visszaadására, tehát minél pontosabb artikulációra törekszik. Ilyenkor az is előfordulhat, hogy a soron következő hang egészen pontos képezhetősége érdekében a hangsorba egy fölösleges hangelem töldődik be. A *tromf* szóalakban például a /m/ fonéma maradéktalan megvalósítása szükségképpen eredményezi egy azonhelyi zárhang, a [p] betoldódását, ami a tárgyasetben feljegyzett nyj. *trompfot* hangsorhoz vezet. Mivel anyagunk nyj. beszélőktől való, a betűejtésre csak igen kevés adatunk van.

A pszichikai okok között szót kell ejtenünk a beszélőnek valószínűleg nem tudatos, de aligha kétségbe vonható *nyomatékosító* tevékenységéről, amelyre bizonyos többlethangzók következetes megjelenésekor legalábbis gyanakodnunk kell. A kny. [n]/nyj. [n] + zárhang szembenállástípus mintegy 50 tórmorfémát magában foglaló példaanyagán belül az *azon/azond*, *aztán/osztáng*, *éppen/éppeng*, *ígyen/ígyeng*, *tán/táng* stb. alakpárok például azt sugallják, hogy a nyj. szóalakban többletként mutatkozó zárhangnak e határozószók végén valamiféle grammatikai háttérű és arculatú nyomatékosító funkciója van. A zárhangoknak ezt a nyomatékosító funkcióját ugyancsak határozószói szófajú példákban [l] után is tapasztaljuk: például *azonnal/azonnalt*, *minél/minélt*, *nélkül/nélkült*. A pszichikai okok között megemlítjük még a *hangsor egészenek* hatását, ami esetünkben főként elemisméltésben jut kifejezésre. Például a *tekingelőldik* nyj. változat [l] többlethangja esetleg a *tekingelődik*-ben is meglevő [l] hatására lépett be; vagy a *mármoros*, *sarnyar* nyj. változatok [r]-többlethangzója a *mármor*-ban és *sarnyar*-ban is meglevő [r] hatására.

A pszichikai tényezőket elhagyva a msh-kapcsolódások háttérben számolnunk kell még olyan külső okkal is, mint amilyen a nyelvek közötti érintkezés, esetünkben a német és a román, továbbá a különféle szláv nyelvek hatása. Nemegyszer előfordul ugyanis, hogy például a gyújtóktól [th] vagy [kh] hangkapcsolatnak lejegyzett, a magyarban meglehetősen ritka formáció csupán a /t/ vagy /k/ aspirált változata, amely az idegen eredetű nyj. szóval együtt került át a magyar nyelvjárársba. Így 'a kukoricacsövet borító levelek' jelentésű *kholbeláb* Szatmárból vagy a Felsőőrben *khégli*-nek hangzó *kugli* okvetlenül erre mutat. Ugyancsak a német nyelv közvetett hatását gyaníthatjuk a *tútor/stutor*, *pertli/spertli*, *peceráj/speceráj* szembenállások nyj. oldalának [ʃt], [ʃp] kapcsolatában. A beszélő valószínűleg öntudatlanul közelíteni akarta ezeket a kny. alakjukban is meglehetősen idegen fonotaktikai szerveződésű hangsorokat a környezetében gyakran hallott, hasonló felépítésű hangsorokhoz, amilyen például a *stempli*, *spájz*, *sparhert*.

A nyelvi, pszichikai és külső okok számbavétele közben azonban egyet sohasem volt szabad szem elől tévesztenünk: mindezek szinte sohasem függet-

lenek a beszédhangok képzését és észlelését irányító fiziológiai mechanizmus-tól, hiszen csakis ezen keresztül érvényesülhetnek.⁴ Oknyomozásunkban ezért feltételezésként abból indultunk ki, hogy minél nagyobb a változás által érintett morfémák száma, annál általánosabb, a nyelvet használó egyéntől kevésbé függő a változásoka. Azokra az eltérésekre kell tehát koncentrálnunk, amelyek területi kötöttség nélkül, igen nagy számú tömorfémára érvényesek; hiszen ezek — minden valószínűség szerint — a beszédhangok képzését és észlelését irányító mechanizmusok eredményei, végső fokon tehát fiziológiai meghatározottságúak. Kiindulásunkból az is következik, hogy az eddig említett pszichikai és külső okok hatása szükségképpen csak egyes morfémákban vagy a szókincs perifériális eseteiben ismerhető fel.

A közismert ZIPF-törvény⁵ alapján feltesszük, hogy a fiziológiai alapú változásokban kimutatható az ökonómia, tehát a beszédszervek és a hallószervek legalább valamilyen szempontból gazdaságos működtetése; a pszichikai háttérű, valamint a külső okhoz kötődő változásokban viszont ez a fajta ökonómia másodlagos. És bár a pszichikai és a külső tényezők is a fiziológiai mechanizmuson keresztül hatnak, érvényesülésük eredményeként esetleg az eredetnél több ejtésmozzanatot jelentő, „nagyobb” átmeneteket tartalmazó, ezért „nehezebben” megvalósítható, a gazdaságosság hipotézisének ellentmondó hangszormegoldások is létrejöhetnek. Főképpen ott kell tehát a fiziológiaitól eltérő okra gyanakodnunk, ahol a fiziológiai gazdaságosság nem nyilvánvaló.

Az ökonómia és a mennyiségi csökkenés közé, legalábbis a beszédhangok vonatkozásában, nem lehet egyenlőségjelet tenni. Ha így lenne, anyagunkban kizárólag azokat a változásokat lehetne gazdaságosnak tekinteni, amelyekben a köznyelvhez képest a nyelvjárás kevesebb számú beszédhangot produkál. Márpedig az összes szembenállástípus 37%-ában tapasztalható az, hogy a kny.-hez képest a nyj. oldalon több msh van. Ha az egyes msh hangkapcsolattá alakítása vagy a meglévő hangkapcsolat elemszámának a növelése nem lenne valamilyen módon gazdaságos, a nyelvjárás nem igyekezne ilyeneket kialakítani. Éppen ezt igazolandó választottuk ki részletes elemzésre a kny. egy msh/nyj. két msh-féle szembenállások típusát, amelyből szinte összes eddigi említett példánk való.

Miben nyilvánulhat meg a gazdaságos működés a beszédképzés területén? A beszédhang határain belül az a gazdaságos, ha létrehozása (1) minél kevesebb képzőszervet és képzőmozzanatot igényel, és (2) ez utóbbiak minél mozgékonyabb szervekhez kötődnek. A beszédhangok sorozatában pedig az a gazdaságos, ha az egymást követő hangok képzésében (1) minél több az azonos képzőszerv és (2) az azonos képzőmozzanatot, tehát minél kevesebb energiáfordítással és minél rövidebb idő alatt lehet a hangsort kiejteni. Ezt a követelményt a sorban következő hangok

⁴ A. MARTINET, *Économie des changements phonétiques*. Bern (é. n.) [1955] 20—22; HERMAN JÓZSEF, A nyelvi változás belső és külső tényezőinek kérdéséhez. *ÁNYT* 5: 155—168.

⁵ G. ZIPF, *Human behavior and the principle of least effort*. Cambridge—Massachusetts 1949. (Idézi H. HÖRMANN, *Psycholinguistics*. New York 1971. 83—85.)

⁶ A kérdés tárgyalásában alapvetően HORGER és ROUSSELOT idevágó fejtegetéseit vettük figyelembe: HORGER ANTAL, *Általános fonetika*. Budapest 1929. 112—139; P.-J. ROUSSELOT, *Principes de phonétique expérimentale*. Paris 1925. 936—968.

képzésének az előkészítésével lehet megvalósítani, mégpedig leggyakrabban az eltérő hangképző helyek egymáshoz való közelítésével, a képzési műveletek számának a csökkentésével vagy jellegük megváltoztatásával. Ritkábban lehet energiát nyerni a hangképző műveletek szaporításával, amelynek eredményeként járulékhangok jelennek meg a hangsorban. A hangbetoldás hátterében a beszédszerveket mozgató izmok elernyedése vagy a hangátmenetet megvalósító mozgások koordinálatlansága keresendő.

A képzés szempontjából a leggazdaságosabb megoldás kétségkívül az lenne, ha a beszélőszervek hosszabb időn keresztül azonos helyzetben maradhatnának; ez azonban egyetlen, változatlan minőségű beszédhang folyamatos hangoztatásához vezetne és ahhoz, hogy a beszéd nem tudna eltérő információkat közölni, vagyis nem tudná alapvető feladatát ellátni. Első fokon tehát maga a közlési kényszer, a hírtovábbítás igénye szab korlátokat az artikulációnak. De korlátot szabnak egymásnak a beszédhangok is: a következő elem előrevetítődése (anticipációja) csak addig a határig mehet, ameddig nem zavarja az aktuálisan képzett hang minőségét.

Végeredményben a gazdaságosság akkor érvényesül leginkább, ha — az anticipáció eredményeként — minél több, „lineárisan” egymás után következő beszédhang képzési sajátosságai vannak jelen egy időpillanatban, tehát a kiejtésük majdnem „egyidcjú”; másfelől a gazdaságosság akkor a legkisebb hatásfokú, ha a hangsor szegmentumai időben csak egymás után képezhetők, tehát egyetlen időpillanat csak egyetlen szegmentum képzési mozzanatait tartalmazza. Az együttes artikuláció feltétele az, hogy az egymást követő beszédhangok eltérő képzőszervekhez kötődjenek, illetőleg: ha ugyanattól a képzőszervtől függenek, a képzés helye azonos legyen. Ha a képzés szerve azonos, de a képzéshelyek eltérnek, csak különidejú képzésről lehet szó.

A beszélő számára azonban a gazdaságos artikuláció nem az egyetlen figyelembe veendő elv. Ha azt akarja, hogy közlendője a lehető legrövidebb idő alatt eljusson a címzethez, tehát a hallgatóhoz, figyelnie kell az általa kibocsátott hangsorok akusztikai sajátosságaira is, amelyek akkor kedvezőek a hallgató szempontjából, ha minél jobban eltérnek egymástól. Tehát a gazdaságosság az artikuláció és a percepció területén ellentmond egymásnak, amiből az következik, hogy a beszélőnek abban a pillanatban, mihelyt közleménye vesélyben forog, vissza kell lépnie az artikulációs gazdaságosság túlzott érvényesítésétől. Ezt könnyen megteheti, mert egyfelől saját beszédét állandó akusztikus visszacsatolás révén hallja és korrigálhatja; másfelől a hallgató visszajelzései készítenek további korrekciókra, amelyeket esetleg csak az artikulációs gazdaságosság rovására tud végrehajtani. Illusztrációként anyagunkból a *tífusz* lexéma *tirfusz* és *tikhusz* változatait említjük meg. A beszélt nyelv végső soron a beszélő és a hallgató eltérő érdekének a kompromisszuma, ennek megfelelően gazdaságossága is csak a kommunikáció e két fontos oldalának egyidejű figyelembevételével ítélhető meg. Mindazonáltal az artikulációs gazdaságosságot alapvetőbbnek kell tekintenünk, mivel a percepciónak az egész kognitív bázis a segítségére lehet, míg az artikulációt ilyen tényezők csak közvetve, a beszélő hallgatói mivoltán keresztül támogatják. Például a *kalapá* hangsor hallatán nagy valószínűséggel jósoljuk meg a teljes hangsorhoz hiányzó következő elemet, a [tʃ] vagy [l] hangot, ugyanez a tény azonban nem jelent segítséget a [tʃ] vagy [l] képzésében.

Ha a msh-kapcsolódások kialakításában és megszüntetésében nem a gazdaságosság volna a fő irányító tényező, akkor a nyelvjárások feltehetően

ugyanolyan msh-kapcsolatokat hoznának létre, mint amelyeneket megszüntetnek. Ez pedig nem így van. Azt tapasztaljuk, hogy a nyelvjárások elsősorban olyan kapcsolatokat szüntetnek meg, amelyeneket vagy egyáltalán nem, vagy csak csekély számban alakítanak ki. Olyan msh-kapcsolódásokat viszont, amelyeneket nagy számban hoznak létre, vagy egyáltalában nem, vagy csak kis arányban szüntetnek meg. Így például a [ʃp], [jt], [ʃt], [rl], [rʃ], [mp], [lh] kapcsolatokat inkább megszüntetik; ilyeneket nem vagy alig képeznek. Ugyanakkor viszont [nt], [ng], [ntʃ], [tr], [jz], [nts], [nk], [ld], [lk] kapcsolatokat inkább képeznek, mint megszüntetnek. Artikulációs szempontból elemezve a felsorolt kombinációkat azt állapíthatjuk meg, hogy a nyelvjárások olyan msh-kapcsolatokat hoznak létre, amelyeknek a képzése — vagy az eltérő képzőszerv, vagy az azonos képzéshely következtében — jórészt egyidejűleg történhet. És megfordítva: olyan msh-kapcsolatokat szüntetnek meg, amelyeknek a képzése nagyobb mértékben különidejű. Ugyanakkor a kialakított és megőrzött msh-kapcsolódások akusztikailag is kellően eltérő, tehát a percepció szempontjából optimális szegmentumokat tartalmaznak. Tovább erősíti az elemzett tendenciát az a tény, hogy a háromeleműről kételeműre egyszerűsített nyj. msh-kapcsolódások körében ugyanazok a leggyakoribbak, mint a kialakított kételeműek között, tehát a [tr], [ng], [nt], [lk], [pl] és [nts].

Ha most már az elmondottakat a részletes elemzésre kiválasztott, mintegy 550 tómorfémát számláló szűkebb anyagrészre rávetítjük, a következőket állapíthatjuk meg.

Abban a mintegy 180 példában, amelyben a msh-s különbség okaként egyedül vagy legalábbis első helyen a fiziológiai gazdaságosság elve jelölhető meg, az alábbi, számbelileg jellemző hangtani jelenségek fordulnak elő: [j] többlehang jelenik meg elsősorban réshangok és zárhangok előtt, [n] többlehang zárhangok és affrikáták előtt, [t] és [j] lép be főként nazális után. A példák között 83 képviseli a típust tisztán, vagyis a fiziológiai ok mellé más természetű ok nem kereshető. Ezekben a [j] és a [n] többlehangzó dominanciája figyelhető meg. A [j]-vel bővült nyj. szóalakok áttekintéséből az a tapasztalat szűrhető le, hogy a [j] minden esetben ejtéskönnnyítő hangként, fiziológiai kényszerből lép be a hangsorba, de a példák egyik részében a hangkörnyezetben kimutatható veláris-palatális különbség áthidalására (pl. *kárhozik/kárhozik*, *mászik/májszik*), másik részében pedig a hosszú mgh képzésével együttjáró nagyobb izomfeszültség csökkentésére. Ez utóbbiak esetében a [j] belépésével a megelőző mgh időtartama automatikusan megrövidül, de csak akkor, ha a rövid és hosszú mgh-pár tagjai között nincs érzékelhető hangszínkülönbség (pl. *birkozunk/birkojzunk*, *szőke/szójke*, de *csígat/csíjgat*, *éhezték/éjhezték*). A mgh ejtési időtartama valószínűleg ez utóbbiakban is megrövidül,⁷ de eltérő minősége miatt nem cserélődik fel a fonemikusan röviddel, noha példa erre is akad (pl. *gáz/gájjz*, de *gáz/gajz* is).

A [n] betoldódásának valószínű mechanizmusa az, hogy a nyelvcsapban végződő lágyíny a képzésfolyamat valamely pontján elernyed, s ekkor a hangsorban egy, a következő msh képzéshelyével megegyező képzéshelyű nazális

⁷ A köznyelvben is a msh-kapcsolat előtt álló hosszú mgh-fonéma realizálódik a legrövidebb ejtési időtartammal, vö. KASSAI ILONA, A magyar beszédhangok időtartamviszonyai. In: Fejezetek a magyar leíró hangtanból. (Szerk. Bolla Kálmán) Budapest 1982. 115–154.

msh jelenik meg. A nazális msh betoldódása különösen zárhangok és zármozzanatot is tartalmazó affrikáták előtt következik be (pl. *maszlag/maszlang, átalag/ántalag, virgács/virgáncs, gácsér/gáncsér*).

Az előbb említettel ellentétes mechanizmus eredményeként lép be a hangsorba az alveoláris [n] után egy ugyancsak alveoláris [t] (*elevenen/eleventen*), a [m] után a [p] (*kumog/kumpog*), a palatális [p] után pedig a [j] (*tányér/tánygyér*), amikor tudniillik a nyelvcsap idő előtt, már a nazális msh képzésének végső fázisában, annak felpattanása előtt felemelkedik.

Ugyanezeknek a betoldódásoknak a létrejöttét a többi, mintegy 100 példában már egyéb okok is segítették, sőt ezeknek az esetében az is felmerül, hogy a msh-betoldódás esetleg elsősorban a beszélő szándéka alapján következett be, amit azután a fiziológiai motiváltság támogatott.

Igy abban a 6 példában, amelyben mindig a szóalak végén toldódott be egy zárhang, mégpedig kizárólag a [n], a [l] és a [r] után, joggal tehetjük fel, hogy a beszélő egy felpattanó zárhang révén önkéntelenül észlelhetőbbé akarta tenni a szöveget, amely a csökkenő képzési levegő miatt általában nem hangzik olyan erőteljesen, mint a megelőző szakaszok.

12 példa képviseli azt a csoportot, amelyben a fiziológiai ok mellett az analógiát jelöltük meg lehetséges másodikként. Hiszen például a *lóbál/lombál* szembenállás magyarázatában a korábban részletezett fiziológiai ok mellett szinte lehetetlen nem gondolni a *himbál* szó analógiájára; vagy ugyanígy a *lóbítál/lóbintál* esetében a *hintál*, a *bodor/bondor* esetében pedig a *göndör* hatására.

Szerepelhet második okként a szövegyítés is. Az ezzel magyarázható kevés számú szembenállás legjellemzőbb példája a *megy* ige tőváltozatainak kontaminációjából érthető (pl. *megyek/menygyek*).

A hangulatfestésre mint másodlagos okra főként azoknak a lexémáknak az esetében gondoltunk, amelyek kny. formájukban is a hangutánzó-hangfestő kategóriába tartoznak (pl. *lömötöl/lömöntöl, cibál/cimbál*).

A hangsor egészének a hatása szintén feltehető másodlagos okként, főképpen, ha az illető szó idegen eredetű (pl. *opatanca/opantanca, minut/minunt, limonádé/lemondádé*).

Vannak azután a fiziológiailag motivált msh-betoldódások között olyanok, amelyek esetében kettőnél több okot is megjelöltünk egymás után, mintegy rangsorolva őket, de olyanok is akadnak, amelyekben az okok egymás mellett szerepelnek, mert az egyik éppoly könnyen előidézhette a változást, mint a másik.

Miután a szűkebb anyagrészt elemzése megerősíteni látszik kiindulásunk helyességét, hogy tehát a legnagyobb számú tőmorfémát érintő változások oka végső soron a fiziológiai gazdaságosság, s ezen belül is az artikulációs gazdaságosságra való törekvés, bemutatjuk a B. Lőrinczy Éva könyvének teljes anyagából kibontott, a magyar msh-kapcsolódások viselkedésformáiban felismerhető legáltalánosabb tendenciákat és megkíséréljük — elsősorban az ökonómia elvére támaszkodó — magyarázatukat.

1. A nyelvjárás g y a k r a b b a n s z ü n t e t m e g msh-kapcsolatot, mint ahányszor illet l é t r e h o z. Ezt a szabályszerűséget jól magyarázza az artikulációs ökonómiaira való törekvés, hiszen könnyen belátható: minél kevesebb elemből áll egy msh-kapcsolat, annál kevesebb számú hangképző mozzanat szükséges hozzá, tehát az elemek számának csökkentésével viszonylag nagyfokú energiamegtakarítás érhető el. A msh-k — akadályhangok lévén

— bonyolultabb képzésűek, mint a mgh-k, ezért a legideálisabb kapcsolattípus egy mgh és egy msh kapcsolata, és voltaképpen ezt a hangsorépítési mintát célozza meg a nyelvjárás.

2. A msh-kapcsolatok elemszámának a növekedésével arányosan gyengül a kialakításukra és erősödik a megszüntetésükre irányuló tendencia. Ez ismét az artikulációs ökonómiából érthető meg, hiszen bármilyen felépítésű legyen is valamely msh-kapcsolat, az elemek számának a növekedése rendszerint megnöveli a létrehozásukhoz szükséges képzési mozzanatok számát.

3. Mind a hangbetoldás, mind a hangkivetés szó belsejében a leggyakoribb, szó végén ritkábban fordul elő, szó elején pedig még ennél is ritkábban. A tendencia egyik lehetséges magyarázata artikulációs: a szó eleje a nyugalmi helyzetből indul, a szókezdő hangoknak tehát csak az utánuk következő hangelemek hatását kell elszenvedniük; a szó vége a nyugalmi helyzethez idomul, így a szóvégi hangoknak csak a megelőző hangok hatásával kell számolniuk. Szó belsejében azonban jóval nagyobb fokú igazodás történik a kétfelől és esetleg egymással ellentétesen ható hangkörnyezethez. Hathatósabb magyarázatot kínál azonban a percepciós ökonómia, illetőleg a tágabb kommunikációs rendszer: nevezetesen azt, hogy a szófelismerésben a szó elejének van kitüntetett szerepe, hírértéke tehát rendkívül magas. Minél inkább haladunk a szó belseje és vége felé, a felismerés az elemek elrendezésében érvényesülő következtési valószínűségek miatt egyre könnyebbé válik, tehát a szóalak azonosítási esélyeit esetleges nagyobb mértékű változások sem érintik lényegesen. Egyébként ez a tényező egy további, nem túl nagy hatósugarú tendenciát is magyaráz, azt, hogy a kny.-nél két msh-val többet, illetőleg két msh-val kevesebbet mutató nyj. kapcsolódások szó elején s o h a nem fordulnak elő.

4. Az azonos képzési osztályba tartozó msh-k közül csak a rés-h a n g o k kapcsolódnak egymással gyakran, de az ilyen kapcsolódások egyik eleme elsősorú gyakorisággal a [j]. Az egymással való kapcsolódás (kombinabilitás) készségének hiányát ismét kielégítően magyarázzák az artikulációs és percepciós ökonómia kívánalmai, és pedig a következőképpen. Az azonos képzési osztályba tartozó beszédhangok között mind képzésileg, mind az észlelés szempontjából igen csekély különbség van, s az igen hasonló képzőmozzanatok irányító idegi ingerek között fellépő zavaró interferencia nem teszi lehetővé, hogy a hangfolyamatban eltérően tudjuk képezni, és eltérően tudjuk észlelni őket.⁸ Nincs meg tehát közöttük — TRNKA⁹ terminusával élve — a minimális fonológiai kontraszt. A fonológiai kontraszt annál nagyobb, minél több jegyben térnek el egymástól a szomszédos fonémák. Mivel az azonos osztályhoz tartozó fonémák több azonos jegyben osztoznak, és csak egy jegyben térnek el egymástól, alkalmatlanok arra, hogy mind képzésileg, mind észlelésileg optimálisan eltérő hangsorokat alkossanak. Anyagunkban a legnagyobb számban keletkező és megőrződő msh-kapcsolódások azok, amelyeknek az elemei között a képzés módjában van eltérés, a képzés helye a z o n o s. Mármost abból a tényből, hogy azonos képzési osztályba tartozó hangok egymással nemigen keverednek, valamint abból, hogy eltérő osztályba

⁸ RANSCHBURG PÁL, Az emberi beszéd strukturáltságát feltételező tényezők törvényszerűségeiről. Debrecen 1938. 35—36.

⁹ B. TRNKA, General laws of phonemic combinations. TCLP 6: 57—62.

tartozó, de azonos képzéshelyű hangok gyakran kapcsolódnak egymással, közvetett úton nyerünk bizonyítékot arra nézve, hogy a képzésmód nagyobb percepciós különbségeket eredményez a msh-k között, mint a képzéshely. Ez a megoldás ugyanakkor az artikulációs gazdaságosság elvének is jól megfelel, mert közvetlen tapasztalataink azt sugallják, hogy a képzéshely változtatása nagyobb energiaráfordítást igényel a beszédképzés során, mint a képzés módjának a változtatása.

A réshangok, pontosabban az egyik elemként [j]-t tartalmazó kapcsolódások esetében arról van szó, hogy a [j] akusztikai minősége jelentősen eltér a többi réshangétól azáltal, hogy a képzési levegő majdnem olyan akadálytalanul áramlik ki a szájcsatornából, mint a mgh-k képzésekor. A többi réshangban jóval dominánsabb az artikulációs akadály és az ennek nyomán keletkező súrlódási zörej, amely egyértelműen msh-s jellegűvé teszi őket. Ily módon tehát a [j] és a többi réshang között fennáll az a kontraszt, amely lehetővé teszi, hogy úgy alkossanak egymással kapcsolatokat, mintha nem is ugyanannak a képzési osztálynak az elemei volnának.

5. A többlehangzót mutató nyj. kapcsolatokban leggyakrabban a [n], [j], [r], [t] és [l] fordul elő többlehangzóként. Ezeknek ilyen minőségben való felhasználása 10% fölött van, míg a többi msh-é 5% alatt. A kny. kapcsolatokból a nyj. beszélők által kiküszöbölt hangok sorrendje: [t], [l], [r], [n] és [j]. A hiányzó hangzók tehát ugyanazok, mint a többlehangzók, de gyakorisági sorrendjük — a [r] kivételével — pontosan fordított. Ezek a msh-k tehát a magyar hangrendszer dinamikus elemeinek tekinthetők.¹⁰ De mi magyarázza dinamizmusukat? A leggyakoribb többlet- és hiányzó hangok fonológiai státusát¹¹ megvizsgálva az derül ki, hogy ezek a magyar msh-rendszernek nem a legintegráltabb elemei abban az értelemben, hogy egy sor szembenállásban, amely az elemeket rendszerré szervezi, nem vesznek részt. Ezek a pár nélküli, úgynevezett diszjunkt fonémák tehát kevesebb szállal kötődnek a fonológiai hangrendszerhez, mint a páros fonémák, s ez a tény a hangsorban való viselkedés szempontjából meglehetősen szabadságot biztosít számukra. Fonetikai szempontból a dinamizmus oka az lehet, hogy a szóban forgó msh-kat a legmozgékonyabb artikuláló szerv, a nyelv, s ennek is a legmozgékonyabb részei, a nyelvhegy és a nyelv pereme¹² hozza létre. A többi

¹⁰ ELEKFI LÁSZLÓ szíves volt felhívni a figyelmünket arra, hogy az egységes magyar gyorsírásban is a [l], [r], [m], [n], [t], [j] msh-kat hagyják jelöletlenül, „ha a betűkihagyás a szó hangzásában lényegesebb változást nem idéz elő, vagyis ha a szó anélkül is olvasható marad, pl. *zöld* = *zöd*, *mérvők* = *ménők*, de *bort* = *bot*” (DR. KATONA DÁVID—ECKERDT ELEK, Az egységes magyar gyorsírás tankönyve. Szeged 1932. 5). Ugyanerről még: DR. GOPCSA LÁSZLÓ—DR. WÁGNER JÓZSEF, A gyorsírás történetének, elméletének és módszertanának tankönyve. Budapest 1922. 143. Az említett msh-eknek a dinamizmusa nem csupán magyar és nem is kizárólag nyelvjárási sajátosság. Számos idegen nyelvi tény (vokalizálódás, egymás helyettesítése, „felszívódás” a hangkörnyezetben, fonológiai önállótlanúság stb.) utal arra, hogy a dinamizmus e msh-k interlingválisan érvényes sajátossága (vö. pl. R.-M. S. HEFFNER, General Phonetics. Madison 1952. 180—186; J. CARRELL—W. R. TIFFANY, Phonetics. Theory and Application to Speech Improvement. New York—Toronto—London 1960. 283; HERMAN JÓZSEF, Précis d'histoire de la langue française. Budapest 1967.; NÉMETH GYULA, Türkische Grammatik. Leipzig 1916.)

¹¹ Vö. LAZICZIUS GYULA, Bevezetés a fonológiába. Budapest 1932. és SZENDE TAMÁS, A beszédfolyamat alaptényezői. Budapest 1976. 97—98.

¹² L. pl. LAZICZIUS GYULA, Fonetika. Budapest 1963. 46. (Első kiadása: 1944.). Idevonatkozó konkrét adatok ILSE LEHISTÉTLŐL (Suprasegmentals. Cambridge—Massachusetts—London 1970. 7): a nyelvhegy 8,2, a nyelvhatár 7,1, az ajkak 6,6, az ínyvitorla 6,7 mozdulatot végez(nek) másodpercenként.

képzőszerv mozgékonyasági mutatói mind alacsonyabbak, s éppen ezért nem szerepelnek a gyakorisági listában első helyen a tőlük kialakított hangok, amilyenek például a bilabiálisok, a velárisok és az affrikáták. Általában tehát: azonos hangosztályon belül az a dinamikus elem, amelyiknek „könnyebb” a képzése; így a nazálisok közül a [n], a másik kettő elvétele, a zárhangok közül a [t] és esetleg a [d], a réshangok közül pedig elsőprő gyakorisággal a [j].

6. A többlet- és hiányzó hangzók leggyakrabban a kapcsolódás első elemei. Ez, úgy tűnik, olyan szabályszerűség, amelynek közvetlen oka nincs. Arról van ugyanis szó, hogy a msh-knak van egy optimális kapcsolódási sorrendjük, amely gazdaságos artikulációt és percepciót tesz lehetővé. Ha ez a sorrend valamely kapcsolat esetében — mondjuk — $x + y$, akkor az $y + x$ megoldás általában nem gazdaságos; az ilyet tehát igyekszik a nyelv többlet-hang beiktatásával vagy pedig a kapcsolatot valamelyik elemének a kivetésével feloldani. Ez a magyarázata annak, hogy bizonyos kapcsolatoknak a tükörkombinációi,¹³ tehát fordított sorrendű változatai csak elvétele vagy egyáltalában nem fordulnak elő anyagunkban. 32 esetben képez például a nyj. [rl] kapcsolatot, de csak 4-ben képez [lr]-t, mivel ez utóbbi kombináció már úgy rendezzi a két msh képzési mozzanatait, hogy azokban az egyidejű képzésre törekvő anticipáció nem tud érvényesülni. Ugyancsak gyakori a [nk], de elő sem fordul a [kn]. Van továbbá 36 [nts], 30 [ntʃ], 15 [rts] és [tsv], de egyáltalán nincs [tsn], [tʃn], [tsr] és [vts].¹⁴ Az tehát, hogy hányadik elemként lép be a többlethang, illetőleg hányadik eleme esik ki a kapcsolatnak, eszerint annak a függvénye, hogy az elemek milyen sorrendje mellett optimális a kialakuló vagy megmaradó kapcsolatok kiejtése. De a kiejthetőség szempontjából nem mindig elegendő a msh-kapcsolatot önmagában szemlélni, hanem a mgh-s környezetre, sőt az egész hangorra is figyelni kell. Ha például valamely mgh és az utána következő msh-csoport első tagja között nagy az artikulációs távolság, azaz nagyok az átmeneti mozgások, mint például a *flastrom* szó [ɔ] és [j] hangjai között, könnyen belátható, hogy már a szókezdő [fl] kapcsolat képzése közben [ɔ] helyzetbe beállt nyelv nem tud könnyen és gyorsan átmenni az [j] képzéséhez szükséges prepalatális helyzetbe. Az átmenet közben elég, ha egy kicsit elernyed a nyelv izomzata, máris megérinti a palatumot, és előáll egy többlethang, a [j], amelynek révén a *flastrom* szónak *fajstrom* formában való realizálása az izomműködés szempontjából gazdaságosabbnak tűnik. Példánkban a [j] többlethangzót tehát hangképzési szükséglet hozta létre, az azonban már véletlen, hogy éppen első elemként ugrott be a msh-kapcsolatba. Ha nem a szekvencia követelményei lennének a döntőek, azt mondhatnánk, hogy azok a msh-k esnek ki, amelyeknek a többinél komplexebb a képzése vagy kisebb a percepció jelentősége; illetőleg azok ugranak be a hangsorba, amelyeknek egyszerűbb a képzése vagy nagyobb a percepció jelentősége. De nem így van. Azok a msh-k esnek ki, illetőleg toldódnak be, amelyek nélkül, illetőleg amelyekkel az egész hangsort könnyebb kiejteni.

7. A háromelemű kapcsolatokból — amelyekre szóbeljei helyzetben jellemző, hogy az esetek többségében szótó és toldalék, illetőleg összetételi tagok határán állnak — igen gyakran a középső hang esik ki. Ennek a szabály-

¹³ A tükörkombináció fogalmára l. Szende Tamás, *Anyanyelvünk hangzásáról*. Nyr. 95: 449—450.

¹⁴ L. a hangkapcsolódásokat gyakorisági sorrendben bemutató táblázatot B. Lőrinczy könyvének 451—452. lapján.

szerűségnek a magyarázatával kapcsolatban szinte egyáltalában nem jön tekintetbe sem az előző pontban előadott érvelés, sem a kieső msh-nak, sem a megmaradó msh-kapcsolatnak az artikulációs és percepciós természete, hanem kizárólag az a nyelvi körülmény, hogy toldalékmorféma, illetőleg összetéti tag kezdő msh-ja a fontos grammatikai funkció miatt nem eshet ki. Ha például a *bólintgat* szóalakból a morfémakezdő [g] esnék ki, az így keletkező *bólintat* forma szemantikai zavart idézne elő, mert egy *-at* főnévképzős származékot sejtetne, de még esetleg a műveltető alakkal való összecserélhetősége is felmerülne. A *testhezálló/teshezálló*, *rostkender/roskender*, *eresztget/ereszget* szembenállások jobb oldalán szereplő tényleges megoldás helyett is bármelyik, a kapcsolat elemeinek számától elvileg adott megoldás jóval nehezebben azonosíthatóvá tenné a szóalak morfológiai szerkezetét: **testezálló* vagy **tethezálló*, **rotkender* vagy **rostender*, **eresztet* vagy **eretget*. (A hangkivetés grammatikai irányítottága már a két morfémahoz tartozó kételemű kapcsolatokban is megfigyelhető. Ezekből is mindig a morfémavégi és sohasem a morfémakezdő msh esik ki. Például *terítget/teriget*, és nem **terítet*, *száritkozik/száríkozik*, és nem **száritozik*.) Ugyanakkor az egy morfémahoz tartozó háromelemű kapcsolatokban a kiesést a fiziológiai gazdaságosság irányítja. Például a *templom/teplom* szembenállásban a megmaradó [pl] kapcsolat a képzés szempontjából nagyrészt egyidejű, de egy **tempom* [mp]-je vagy egy **templom* [ml]-je nem lenne az. (Az egy morfémahoz tartozó kételemű kapcsolatokban ugyanígy: egyazon kny. szóalak többféle változatot is mutat a nyelvjárásban aszerint, hogy melyik elem esik ki a kapcsolatból. Így például a *recept*nek van *recep* és *recet*, a *konfekt*-nek *konfek* és *konfet* változata is. Ezeknek az esetében szinte mindegy, hogy a kapcsolatnak melyik eleme esik ki, mivel a hangsor képzése bármelyiknek a kiesése révén könnyebbé válik. Más kérdés, hogy nem egyforma mértékben, mert a [p] energiaigénye nagyobb, mint a [t]-é).

8. A többlet- és hiányzó msh-k nem ugyanazok, mint a többlethangot kívánó, illetőleg hangokat maguk mellől eleresztő msh-k. Ha fentebb a többlet- és hiányzó msh-kat a rendszer dinamikus elemeinek neveztük, ezeket a msh-kat a rendszer *s t a t i k u s* elemeinek kell tekintenünk. A zárhangok például — a [t] kivételével — többlethangzóként nem gyakoriak, viszont ilyet maguk mellé vevőként igen. Ennek minden valószínűség szerint percepciós oka van. A zárhangok — éppen zártságuk miatt — igen kevésbé „messzehordóak”, vagyis akusztikai hatásuk rendkívül csekély. Ezek mellé jól illeszkedik egy akusztikai szerkezete révén hangzósabb msh. Mivel pedig a fentebb bemutatott leggyakoribb többlethangzók zöngéje fonológiai szempontból közömbös, a zöngétlen zárhanghoz akár kevésbé intenzív hangszalagrezgés révén is jelentős percepciós többletet adnak. Az affrikáták szintén nem gyakoriak sem többlet-, sem hiányzó hangként. Ennek feltehetőleg az az oka, hogy — komplex képzésű hangok lévén — beiktatásuk a hangsorba nem gazdaságos; ha viszont szerepelnek benne, kedvező akusztikai hatásuk miatt nem érdemes kiküszöbölni őket. Emellett, mivel a köznyelvben is viszonylag ritka előfordulású msh-k, a szófelismerést is jobban biztosítják, mint egy gyakrabban előforduló msh. A *bogáncs/bogács* szembenállás jobb oldalán például azt az energiamegtakarítást, amelyet a [tʃ] kiküszöbölése jelentene, elvesztenénk azáltal, hogy a **bogán*-ra egyszerűsített szót a gyenge helyzetű [n] miatt nehezebb lenne felismerni.

Mindent egybevetve: az anyag nagy vonalakban való áttekintése és részletekbe menő elemzése egyaránt azt igazolta, hogy a msh-kapcsolódások

kialakulásának, illetőleg megszűnésének háttérében levő okok sok esetben felderíthetők, természetük szerint megítélhetők és osztályozhatók is. Legfontosabbaknak és leggyakrabban érvényesülőknek közülük minden kétséget kizáróan a fiziológiai mechanizmusból következőket kell ítélnünk, amelyeket elsősorban az artikulációban és a percepcióban való gazdaságosságra törekvés jellemez. Ennek az elvnek az ellenére legfeljebb olyan morfológiai tényezők képesek hatni, amelyek a szó szemantikai egyértelműségét vannak hivatva biztosítani.

A fiziológiai okok elsődlegességének fel- és elismerése mellett sem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a msh-kapcsolódások háttérében más természetű, például pszichikai és külső okok is működhetnek, amelyeket tanulmányunk első részében ugyancsak ismertettünk. Még kevésbé arról, hogy a konkrét nyelvi adatokon a különféle, tehát fiziológiai, nyelvi, pszichikai és külső okok igen sok esetben együttesen, szinte szétválaszthatatlanul összefonódva jelennek meg, és egy-egy msh-kapcsolódás kialakulásának, illetőleg megszűnésének az okát csak többféle lehetséges hatótényező számbavétele és komplex szemlélete útján lehet a valóságnak leginkább megfelelő módon meghatározni, mivel benne a különféle tényezők együttes és egymás érvényesülését elősegítő, illetőleg gátló hatása valósul meg.

KASSAI ILONA — B. LŐRINCZY ÉVA

On the Psychophysiological Background of Hungarian Consonant Clusters

by ILONA KASSAI — ÉVA B. LŐRINCZY

The source of our common work is a book of one of the authors, Éva Lőrinczy (The System and Regularities of Consonant Linkages in Hungarian. Budapest 1979). In this book she has opposed the standard and the dialectal forms of about 1600 root morphemes and some suffixes with regard to their consonant clusters differing from each other either in the number or, more rarely, in the quality of the cluster members. That is, in one part of the material examined dialect speakers reduce the standard cluster by omitting one or two of its elements, while in the other part they form a more complex cluster by adding one or two consonants to the counterpart occurring in standard language.

Categorizing and analyzing the consonantal differences of the opposed word forms enabled the author to explore some aspects of the combinability of Hungarian consonant phonemes and to describe tendencies underlying their combining within the boundaries of the word.

In the present paper we make an attempt to explain the results of the above analysis on a psychophysiological basis and to shed some light on the linguistic behavior characteristic of dialect speakers.

It has become obvious from our investigation that only a minor part of the differences in the combinations of the standard and the dialectal forms is due to purely psychological factors; the overwhelming majority of cases can more easily be explained by the principle of least effort. The most striking evidence for the functioning of this principle is the fact that clusters reduced by dialect speakers are not at all the same as those made more complex. The cluster formation works in the cases in which the articulation of the constituents may be considered as more or less simultaneous; on the other hand, the tendency for reducing affects those combinations whose constituents can only be articulated successively.

A magyar szókészlet finnugor elemeinek statisztikája

0. Az alábbi adatokat azzal a céllal közlöm, hogy a statisztika tükrében mérhessük fel a finnugor etimológiai kutatások helyzetét és fejlődését a hetvenes évek közepéig. Ekkor zárták le a szerzők (pontosan 1975. november 30-án) A magyar szókészlet finnugor elemei című etimológiai szótár harmadik kötetének kéziratát (I–III. Főszerkesztő: LAKÓ GYÖRGY, szerkesztő: RÉDEI KÁROLY és K. SAL ÉVA, munkatársak: ERDÉLYI ISTVÁN, FABRICIUS-KOVÁCS FERENC, GULYA JÁNOS, K. SAL ÉVA, VÉRTES EDIT. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967, 1971, 1978. 727 l.).

Az első kötet megjelenésekor már készítettem hasonló statisztikát (NyK 70:392–396) és úgy vélem, hogy a teljes mű birtokában mindenképpen érdemes kiegészíteni az akkor közölt adatokat. A most közlésre kerülő statisztika készítésében segítségemre voltak az ELTE finnugor szakos hallgatói: BERNÁTH ÉVA, KLIMA LÁSZLÓ, MAROSÁN LAJOS, NAGY JÓZSEF, ROMETSCH HAIK és VARGA JUDIT. Ők végezték az anyaggyűjtést és részben az adatok összesítését, rám hárult munkájuk teljes ellenőrzése, a táblázatok összeállítása és a szöveges részek megírása. Ezúton köszönöm meg a felsorolt hallgatók lelkiismeretes munkáját.

Itt említem még meg, hogy JANURIK TAMÁS már korábban elkészítette az MSzFE (akkor részben még kézirat) anyaga alapján az uráli, finnugor és az ugor alapnyelv hangstatisztikáját (NéprNytud. 15–16:57–76). Bár a megjelent mű alapján készített hangstatisztika bizonyára némileg eltért volna Janurikétól (ő 691 szócikk alapján végezte számításait, a megjelent műben viszont 694 szócikk van), mégsem tartottam szükségesnek ennek elkészítését, főleg azért nem, mert a remélhetőleg hamarosan megjelenő Uralisches Etymologisches Wörterbuch alapján teljesebb képet kaphatunk majd az alapnyelv hangállományáról.

Az alább következő táblázatok értékeléséhez — mintegy használati utasításként — a következőket ajánlom az olvasó figyelmébe: A nyelvészetben a statisztikát sem túlbecsülni, sem lebecsülni nem lenne helyes. Az itt közölt számadatok nem hasonlíthatók fizikai vagy kémiai mérések eredményeihez, mert elsősorban a szótár szerzőinek véleményét tükrözik. Ezenkívül egy-egy új rokon nyelvi adat előkerülése módosíthatja az etimológia korát, minősítését stb. Az említett bizonytalansági tényezők figyelembevételével azonban mégis hasznos és tendenciájukat tekintve objektív információkat kaphatunk a finnugor eredetű szavak szerepéről nyelvünkben, a finnugor nyelvek rokonsági viszonyairól, az alapnyelvről stb. Az ilyen és hasonló statisztikák készítése tehát mindenképpen helyes és szükséges, még akkor is, ha az „errare humanum est” jegyében eleve feltételezzük, hogy a statisztika

összeállítója is követ el hibákat és ha az olvasó ellenőrző számításai nem mindig esnek egybe a cikkben közöltekkel.

1. Az MSzFE három kötetében 694 szócikk van, tehát nyelvünkben ennyi uráli, finnugor, illetve ugor eredetű tőszó található. Ez a szám természetesen magába foglalja a bizonytalan és vitatott eredetű szavakat is. Bár pontos adatok egyelőre nem állnak rendelkezésünkre, úgy tűnik, hogy a többi finnugor nyelv ősi szókészlete is hasonló nagyságrendű. Azt is tudjuk, hogy a végső elemzésben finnugor (uráli, ugor) eredetű szavak száma a képzések és összetételek jóvoltából szótári szókészletünkben sokkal nagyobb, mint a fenti szám és hogy az ilyen szavak használati aránya még ennél is nagyobb. Feltétlenül szükséges és időszerű lenne már ezekről modern statisztikák készítése az MSzFE, a TESz. és a készülő gyakorisági szótár alapján.

A címszavak kezdőbetűi szerinti statisztika a következő képet mutatja:

<i>a, á</i>	41	<i>n</i>	14
<i>b</i>	11	<i>ny</i>	27
<i>cs</i>	28	<i>o, ó</i>	15
<i>d</i>	6	<i>ö, ő</i>	14
<i>e, é</i>	42	<i>r</i>	21
<i>f</i>	74	<i>s</i>	20
<i>gy</i>	5	<i>sz</i>	47
<i>h</i>	79	<i>t</i>	41
<i>i, í</i>	23	<i>u, ú</i>	7
<i>j</i>	8	<i>ü, ű</i>	5
<i>k</i>	49	<i>v</i>	33
<i>l</i>	33	<i>z</i>	4
<i>ly</i>	1	<i>zs</i>	1
<i>m</i>	45		

Mint látható, nyelvünkben nincsenek *c, g, p, ty* kezdetű, finnugor eredetű szavak. Ennek hangtörténeti okai vannak, amelyekre most nem térhetek ki.

2. A címszavak döntő többsége köznyelvi szó (618 címszó, 89%), kisebb része népnyelvi, nyelvjárási (63 címszó, 9,1%), elenyésző része pedig kihalt, csak a régiségben előforduló szó (13 címszó, 1,9%). Ez utóbbi szám azt mutatja, hogy a magyar írásbeliség évszázadai alatt finnugor eredetű tőszavainknak csak meglepően kis hányada veszett ki nyelvünkéből. Bár itt a véletlen szerepét is figyelembe kell venni. Hiszen legtöbbször a véletlenen múlt, hogy egyik-másik szavunkat leírták-e a régebbi korokban. Így az is lehetséges, hogy egy-egy finnugor eredetű szó kiveszett nyelvünkéből, anélkül, hogy egyszer is leírták volna. Itt jegyzem még meg, hogy a szótárban népnyelviként megjelölt szavak közt több olyan is van, amely széles körű elterjedtsége miatt szinte már köznyelvinek tekinthető, pl. *csobolyó, csuhé, fan, hagymáz, iafia, ipa, napa, tér 'fér', zaj 'jégzajlás'* stb. Ez még inkább alátámasztja azt a megállapítást, hogy finnugor eredetű szavaink legnagyobb része élő, a mai magyar köznyelvben használt szó. Talán említésre méltó, hogy a népnyelvi szavak aránya a *cs* kezdetűek között a legnagyobb (28-ból 11), kérdés, hogy ez csak véletlen jelenség vagy valamilyen tendenciát takar.

3. A címszavak szófaji megoszlása (több szófajhoz tartozó szavaknál csak az elsőként megadott szófajt vettem figyelembe):

ige	232	33,5%
főnév	359	51,7%
melléknév	43	6,2%
számnév	19	2,7%
névmás	10	1,4%
határozószó	29	4,2%
egyéb	2	0,3%
összesen	694	100 %

A táblázathoz a következő megjegyzéseket fűzhetjük:

1. Az igék jelentős száma azt mutatja, hogy az alapnyelv sokrétűen tudta megjelölni a különböző cselekvéseket.

2. A melléknévek kis száma azzal magyarázható, hogy (mint a mai finnugor nyelvekben is) az alapnyelvben a főnév és melléknév kategóriája alig volt differenciálva, tehát a főneveket lehetett melléknévi funkcióban használni és viszont.

3. Tőszámneveink — kevés kivételtől eltekintve — finnugor eredetűek. (A mai magyarban mintegy két tucat tőszónak tekinthető számnév van, ide számítva a *negyven*, *ötven* féle alakokat is.)

4. Az előbbi megállapítás érvényes a névmásokra is.

5. Az igekötőkön és névutókon kívül az önálló szóból keletkezett ragoakat is a határozószók közé soroltam.

6. Viszonylag kevés (12) finnugor eredetű nomen-verbum található a szótárban. Ezek között is négy ikes ige van, négy szó pedig — nomen-verbumként — csak a régiségben vagy a nyelvjárásokban fordul elő.

4. A szótár jelekkel, illetve szöveggel minősíti is az egyes etimológiákat. A „~” jel (tilda) áll a biztos egyeztetések előtt, 396 szó (57,1%) tartozik ide. A kevésbé biztos egyeztetéseket „?~” jelzi. Mindössze 9 ilyen szó van (1,3%). A következő kategória minősítése: egyeztethető (90 szó, 13%). A talán egyeztethető szavak csoportjába 95 szó (13,7%) tartozik. Vitatott eredetű 85 szó (12,2%). Ezeknél a szótár a valószínűség sorrendjében két-három származtatási lehetőséget is megad. A fennmaradó 19 szóból (2,7%) 12 finnugor elemekből alakult elhomályosult összetétel, 4 finnugor eredetű többlől képzett szó, 3 pedig az őspérmiből származó átvétel.

A vitatott etimológiáknál 179 lehetőséget ad meg a szótár. Ezek megoszlása: egyeztethető 36, talán egyeztethető 70, képzés finnugor többlől 32, összetétel finnugor elemekből 4, onomatopoeitikus 9, belső keletkezésű 3, jövevényszó 25. A lehetőségek döntő többsége (142) itt is finnugor eredetre utal.

A „~”, „?~” és „egyeztethető” (tehát biztos) etimológiák száma 495, a szótár etimológiáinak 71,3%-a. Ez a szám azt mutatja, hogy finnugor eredetűnek tartott szavaink nagy részénél a származtatás helyességét megfelelően dokumentálni tudjuk.

Anélkül, hogy értékelni akarnám a szótárban kialakított minősítési rendszert, szeretnék megemlíteni néhány szempontot, amelyek a statisztika

készítésekor merültek fel. Szembetűnő, hogy milyen ritka a „?~” minősítés. Ez is arra mutat, hogy felesleges volt ilyen kategóriát felvenni. Mint az előző bekezdésből kitűnik, az egyeztethető minősítésű etimológiákat is biztosnak tekintettem (ugyanígy járt el JANURIK TAMÁS is említett statisztikájában, l. i. m. 58). Tettem ezt azért is, mert nem tudtam megállapítani, hogy mi ezeknek az egyeztetéseknek a jellemző vonása a többi csoporthoz képest. Ha helyes ez a felfogás, akkor viszont nem lehetne a vitatott eredetű szavak magyarázási lehetőségei között az egyeztethető terminust használni. Ha ugyanis egy szó eredete vitatott, illetve vitatható, akkor az eleve nem lehet biztosan (egyeztethetően) finnugor. Talán jobb lett volna, ha a szótár csak biztos és bizonytalan (ezen belül vitatott) etimológiájú szavakat különböztetett volna meg.

5. A szótár megjegyzéseiből, illetve a rokonnyelvi megfelelőkből arra is következtethetünk, hogy az illető szó uráli, finnugor vagy ugor eredetű-e:

uráli	139 szó	20%
finnugor (?uráli)	29 szó	
finnugor	325 szó	
finnugor összesen	354 szó	51%
ugor (?uráli)	8 szó	
ugor (?finnugor)	18 szó	
ugor	153 szó	
ugor összesen	179 szó	26%
nem minősíthető	22 szó	3%

A kapott eredmény nagyjából megfelel várakozásunknak. Megjegyzendő, hogy már egy új rokon nyelvi megfelelő felbukkanása révén átkerülhet a szó egy másik alapnyelvi rétegbe, tehát ez a táblázat eléggé labilis. Mégis valószínű, hogy nagy vonalakban a fenti megoszlás a későbbiekben is érvényben marad. A fenti számítás szerint az ugor korban az alapnyelv szókészlete jelentős mértékben növekedett (mintegy 36%-kal), míg a hang- és alaktanban ilyen jelentős különbséget nem tudunk prezentálni. (Bár az ugor nyelveknek vannak határozottan jellemző vonásai, mint azt legutóbb HONTI LÁSZLÓ kimutatta, vö. NyK 81:225—245.) Úgy vélem, ez a tény indokolttá teszi ezen a téren a további kutatásokat.

6. A szótár kilenc finnugor és öt szamojéd nyelvből közöl megfelelőket, s ezen kívül néhány adatot idéz kisebb finnségi, illetve kihalt szamojéd nyelvekből. A megfelelőlek számát nyelvenként az alábbi táblázat tartalmazza. Zárójelben „?” után áll a bizonytalan megfelelők száma, a %-os arányokba ezeket is beszámítottam. Az első %-oszlop azt fejezi ki, hogy a szótár 694 címszava közül hány %-nak van megfelelője az illető rokon nyelvben, a második pedig azt, hogy az összes rokon nyelvi megfelelőnek (3115) az illető nyelv szavai hány %-át alkotják.

Nyelv	A megfelelések száma	A címszavak %-ában	Az összes megfelelék %-ában
vogul	390 (?18)	58,8	13,1
osztják	365 (?11)	54,2	12,1
zürjén	253 (?41)	42,4	9,4
votják	228 (?32)	37,5	8,3
cseremisiz	181 (?30)	30,4	6,8
mordvin	180 (?17)	28,4	6,3
finn	236 (?37)	39,3	8,8
észt	214 (?20)	33,7	7,5
lapp	192 (?42)	33,7	7,5
jurák	103 (?31)	19,3	4,3
jeniszjei	72 (?19)	13,1	2,9
tavgi	72 (?14)	12,4	2,8
szelkup	107 (?22)	18,6	5,1
kamassz	72 (?17)	12,8	2,9
egyéb finnségi	65	9,4	2,1
egyéb szamojéd	34	4,9	1,1

Az összes megfelelék száma (a bizonytalanokkal együtt) 3115. Egy-egy címszóra tehát átlagosan 4,5 megfelelő jut (ez a számba vett nyelveknek harmadrésze). Ez azt mutatja, hogy az etimológiák megbízhatóságát megfelelő számú adat támasztja alá. A megfelelék számának alakulása egyrészt a magyar és az illető nyelv közötti rokonság fokát, másrészt az illető nyelv tanulmányozottságát tükrözi. Megfigyelhetjük, hogy közelebbi rokonság, illetve jobban ismert nyelv esetén a megfelelék száma elelkezik.

7. A szótár minden szócikkéhez részletes irodalmat közöl. A finnugor lexikológiában alapvető fontosságú négy művet választottam ki (MUSz. 1873—188; NyH⁷ 1927; FUV 1955; SKES 1955-1978) és megvizsgáltam, hogyan foglal állást az MSzFE az említett művekben közölt olyan etimológiákkal kapcsolatban, amelyek ez utóbbi szótárnak is címszavai. A táblázat tehát azt mutatja, hogy az MSzFE szócikkei közül hány van meg az illető műben, és mennyiben helyes vagy helytelen az ott közölt etimológia.

	Helyes	Kevesebb nyelvből közöl adatot	Részben téves	Téves	Összesen	Ebből helyes
MUSz.	65	69	262	98	494	13,2%
NyH ⁷	219	86	59	18	382	57,3%
FUV	212	78	76	5	371	57,1%
SKES	164	36	28	3	231	71%

A táblázatból első látásra is jól látható a MUSz. és a NyH⁷ megjelenése közötti óriási fejlődés. A SKES-ben kisebb az MSzFE címszavainak száma, mint a többi műben. Ez azzal magyarázható, hogy a SKES csak a finn tagú etimológiákat közli és a kézirat lezárásáig utolsó két kötete még nem jelent meg. A helyes egyeztetések magas aránya (71%) és a teljesen téves egyeztetések elenyészően kis száma (3 etimológia) a SKES-ben azt mutatja, hogy a vezető finn és magyar finnugristák a finnugor szó- és hangtörténet alapvető kérdéseiben lényegében egyetértenek. Ez a tény is arra utal, hogy az MSzFE minden tekintetben méltó reprezentánsa és összegzője a finnugor etimológiai kutatásoknak.

CSÚCS SÁNDOR

A Statistics of the Finno-Ugric Elements of the Hungarian Word-Stock

by SÁNDOR CSÚCS

The statistical data published here by the author are based on the etymological dictionary *A magyar szókészlet finnugor elemei* [The Finno-Ugric Elements of the Hungarian Word-Stock]. The author's main points are the following:

1. There are 694 entries in the dictionary of which 618 (89%) are standard, 63 (9,1%) dialectal and 13 (1,9%) are obsolete forms.
2. The number of attested Finno-Ugric etymologies is high (495 words, 71,3%).
3. Of all the entries 139 (20%) are of Uralic, 354 (51%) of Finno-Ugric and 179 (26%) of Ugric origin.
4. The number of correspondences found in the cognate languages, on the one hand, depends on the degree of relationship between Hungarian and the language in question and, on the other hand, on the volume of research done on the language in question.
5. In the case of etymologies the opinion of the co-workers of the Hungarian and the Finnish etymological dictionaries largely agrees with or nears to one another.

Kopolya

Az a fejlődés, mely az egyes szaktudományok között, vagy e tudományágakon belül is a specializálódást létrehozta, kétségkívül nagy elmélyülésnek és sok meglepő eredménynek vált kiinduló pontjává. De az is igaz, hogy egyidejűleg megnőtt az a távolság is, mely a gyakran azonos témában dolgozó tudományágak képviselőit elválasztotta, s időnként oly nagy mértékben, hogy egymástól még a legszükségesebb információkat is csak nehezen szerezhették meg. Különösen vonatkozik ez a nyelvi jelenségek háttéri, történeti adataira, amelyek feltárása korántsem egységes elgondolás, terv szerint folyt, hanem többnyire több tudományszak képviselői között, nem egyszer egyéni érdeklődéstől meghatározva, oszlott meg, s olykor szinte csak a véletlennek köszönhető, hogy a hasznos információ a megfelelő helyre és értékeléshez eljuthatott.

Pedig az a háttéri anyag, ami az egyes nyelvi jelenségek helyét, értékét segíti meghatározni, gyakran igen fontos lehet: segítheti a szó értelmének, rokonságának pontosabb meghatározását éppúgy, mint adott esetben eredete felderítését is. Ezért is látjuk értelmét annak, hogy egy-egy kifejezéshez kapcsolódó történeti adatainkat időnként áttekintsük és a bő háttéri anyaggal próbáljuk a szó jelentését vagy alakja változásait nyomon kísérni, és ha mód van rá, eredete kibogozására is kísérletet tenni.

Ilyen szavunk, melynek vizsgálatára adataink lehetőséget nyújtanak, a *kopolya* is, melyet a TESz. (II, 564) ismeretlen eredetűnek minősít, s amely az eddig ismert adatok alapján viszonylag újnak látszik. Legkorábbi előfordulása 1775-ből való, és az utána következő 1792-ből. E két adat egyébként megadja a TESz. által is közölt kétféle jelentést is. Az adatok, melyek a szó dunántúli és a Duna—Tisza közti elterjedéséről tanúskodnak, nagyrészt a múlt században vagy századunkban kerültek rögzítésre.

Még akkor is, ha az előkerült újabb adatok az előfordulás idejét csaknem egy évszázaddal előbbre viszik, szavunk régisége nem igazolható. Újabb alakulását a TESz. gyanakodása is alátámasztani látszik, amely szerint „végződése esetleg képzőelem”, bár — amint a mondat folytatásából kitűnik — alapszavát nem tudjuk igazolni.

Ez a tény, valamint azok az újabb adatok, melyek nemcsak a szó jelentésének pontosabb értelmezését teszik lehetővé, hanem a szó használatának módját és az általa jelölt jelenség körülményeinek pontosabb megismerését is, mindenesetre arra ösztökélnek, hogy a szó kialakulása nyomon követésére kísérletet tegyünk. S hogy ezt megteheszük, először is szükséges a fontosabb adatokat áttekintenünk.

Mint említettük, a TESz. által között 1775-ös előfordulásnál jóval korábbiak is rendelkezésünkre állanak. A 17. század végéről való az az említés, amely a Pest megyei Tas határperében került rögzítésre 1696-ban, amikor is

a szalkszentmártoni 50 éves Horvát Péter a határvonal újításakor szükségesnek tartotta megemlíteni, hogy a határjelek között „tud két kutat, az melyeket is Egecsy Kapolyának vallott lenni . . .” (PML, Processus Terminati, 1696:1). A kopolyának ez idő szerinti első említése tehát kutat jelölt, mégpedig olyan kutat, mit lapos helyen gyorsan meg lehetett ásni, és amelyet készítőjéről, illetve birtokosáról neveztek el. A fenti tanú ugyanis még hozzáfűzte a következőket: „tudgya, hogy Végh Familia birta Egecséhez azon kutakat”.

Az Alföldön és főleg a Duna–Tisza közén, ahol kevés az ér és patak, viszont a talajvíz viszonylag magas, gyakran készült olyan gödörkút, melyből itatni is lehetett, oly magasan állt benne a víz, és amelyről a határjárások során is többször megemlékeztek. Így a Csanád megyei Kétegyházán 1748. február 24-én tartott határjárás során is a kiküldött megyei bizottság, a következőképpen határozta meg a határvonalat: „Ad passus circiter 193. — ti. az előző határjeltől — egy völgyecskeben egy kutt kopolyára . . .” megy a határ (OL, Inquisitio Jur. TR, 17/81). A Szolnok megyei Csépan is az 1753. augusztus 13-i kihallgatáson az egyik tanú, a szentesi 57 éves Bende István is azt vallotta, hogy „a kut kopolya nevű, mostanság is látzatos nagy gödör volna Elles nevű pusztát és Csépa Helységet választó határ”. (OL, Processus Tabulares 4/3929.) Az utóbbi esetben az gyanítható, hogy az eredeti kút a per idejére erősen megrongálódott és inkább csak a neve „kut kopolya”, míg „mostanságra” csak „látzatos nagy gödör” maradt. De ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy e kutakra jellemző, hogy oldalukat az omlástól nem védte keret (fa vagy tégl), és így a víz szintjének ingadozása éppúgy, mint a szomszédos állapot tiprása folyamatosan rongálta, omlasztotta még a legszabályosabban kimetszett kútpartokat is. Viszont a mélyedés továbbra is megmaradt, ahol a víz, ha kisebb mértékben is, összeszüremkedett. Efféle kopolyáról tett említést az 1762. május 12-én a gyóni határ megvonása érdekében tartott kihallgatáson a 43 éves kecskeméti Boros Mihály is, aki, mint vallomásában olvasható, „hallotta, hogy Deutrális kopolya régenten Deák Uraimék Marha itató kutyk volt . . .” (OL Keglevich cs. lt., 11. cs. III/16). Hasonló kútról adnak számot azok a tanúk is, akik 1779-ben a táci határperben igyekeztek a határvonalat meghatározni. A 63 éves sárkeresztúri Tóth János szerint, Varga Mihály Nevezetű Táci Lakosnak Kuttya . . . a Tanunak ideiben már csak ollyas kopolya forma és gödör volt,” bár „amidön a' Tanu szántott, itatta is Ökreit, azon kopolyából . . .” Egy másik tanúnak vallomásában az efféle kútnak újabb nevével is találkozhatunk: mint olvasható, a tanú „Gödör kútnak neveztetni hallotta”. De érdemes e kutak jellegéről meghallgatni egy harmadik tanúnak a kajári 60 éves Nő Kencsey Mihálynak is a szavait: „aminémü Gödör forma hely láczatik — értesülhetünk vallomásából — aztat érte a' Tanu, hogy Gyermekek korában a' Tanunak, mellebb Gödör volt, és essős időben a potséta meg állott benne . . .” S hogy a gödör eredetéről, kétségünk ne legyen, érdemes további szavait is meghallgatnunk: „a Tanu ugy hallotta az Attyátul — értesülhetünk — hogy valaha az bojgó háboru üdőben ott lett volna Márkus Gergöly Kutya . . .” (OL, Zichy cs. lt. 97/128 et A).

De természetesen a kopolya alakulásának nem volt feltétele az, hogy helyén kutat ássanak, és így mesterségesen készítsenek mélyedést. Laposabb vidéken bármely teknősebb helyen összegyűlhetett a víz, kisebb, nagyobb kopolyát alkotva. Néhol a kopolyáknak sorával, rendszerével is találkozhatunk, mint pl. a Pest megyei Pándon tartott határleírásokban. Az 1738. április 12-i per során pl. az egyik tanú, a „Sz. Mártoni kopolyák”-ról tett említést,

melyek partja felett vezetett a ceglédi út. Ugyanakkor egy másik tanú, a 70 éves úri Tóth Lőrinc szerint Pándon a „ceglédi utt mellett volt egy nagy víz kopolya . . .” Az itteni „Nagy Kopolyáról” több tanú is megemlékezett, némelyik, mint a 78 éves Vancsik Mihály arról is, hogy „az Nagy Kopolyából itatván juhait” legeltetett a vidéken. (PML, Processus Term. 1738:13.) Ugyanezen évben az itt folyó megyei vizsgálat alapján készített jegyzőkönyvben a „Nagy Kopolya” mellett az „alsó Kopolya” elnevezés is feltűnt, mint a határ meghatározásának fontos helye. Az 1762-ben folytatott vizsgálat pedig az egyik határhalmorra „a’ Pándi Szántó földek végiben egy kis Kopolyátskához közel . . .” lelt (OL, Szilassy cs. lt., 2. cs./3).

A mélyedésekben kialakult kopolyák vize természetesen nem volt állandó, hanem a talajvíztől, csapadéktól, időjárástól függően jelentős ingadozást mutatott. Leginkább tele voltak vízzel őszi és tavaszi időkben, amikor a pásztorok rendszeresen ott is itattak. 1750. január 26-án a Pest megyei Keresztúron tartott kihallgatáson is a maglódi 70 éves Zsembe Lukács elmondta, hogy „őszi időben, amidőn az Kopolya — mely ti. a határdomb közelében alakult ki — tele vízzel lett volna, az marháját itatta . . .” Ugyanezen perben az ugyancsak maglódi 40 éves Lovász Mihály pedig arról számolt be, hogy „az Kopolya Tavaszkor tele vízzel lévén, maga is a Tanu Marháját itatni Kopolyára hajtotta . . .” (PML, Processus Terminati 174/5).

Mindebből az is következik, hogy a csapadékos idők elmúltával a kopolyák vize megszappant, sőt előfordult, hogy a mélyedés ki is száradt. Ezért is esett szó az 1823-as kartali határperben pl. „száraz kopolyáról”, amikor a határmegállapító bizottság a határjeleket fölüjíttotta. Mint jegyzőkönyvükben olvasható: „a Soltrul Patajra menő uton és egy száraz Kopolyán általmenvén” találták meg a következő határdombot (PML, Földvári cs. lt., b/38). Máskor viszont a kivágott fa helyét, hol gödör maradt, és ahol csapadékos időben a víz ugyancsak összegyűlhetett, neveztek kopolyának. 1756-ban a halasi határ megállapításakor, a bizottság az után érdeklődött, hogy „bizonyos Pirtó mellett észak felől lévő régen le vágott fűz fa kopolyához” tart-e a határ, és „ha azon le-vágott fűz fa helye vagy kopolyája valóságos határjel legyen-e . . .?” (OL, Inquisitio Jur. TR 17/1264).

A fentiekől, tehát az Alföldön, és főleg a Duna—Tisza közén fellelhető kopolyáktól némileg különböznek azok, amelyek a más természeti környezetű Dunántúlon találhatók. Itt, a dombos, erdős vidékeken több a forrás és a patak, így nem szükséges sem kopolyát ásni az itatáshoz, sem meglevő tócsákat oly mértékben arra használni, mint az Alföldön. Mivel a 18. században még a Dunántúl nagy részén hatalmas erdőségek terültek el, és az erdőkben nagymérvű állattartás, főleg disznótartás folyt, a mélyedésekben összegyűlt víz is főképpen ezek hasznosítására, itatására vagy fürdetésére szolgált.

A kopolyák, melyek így kialakultak, természetesen ugyancsak többféle módon keletkezettek. Kialakulhatott kopolya valamely völgyben, bővebb vizű tó mellett, hol a kisebb mélyedésben kevesebb víz gyűlt össze. Itt a kopolya mintegy a tó kicsinyített másaként jöhetett számításba. Ilyen kopolyáról adott hírt a Somogy megyei Újlak—Újnép közötti határperben tartott 1723. február 3-i kihallgatáson a szabási 70 éves Zákányi Péter is, aki elmondta, hogy ott „megyén a határ Újlak és Újnép között, a’ hol is vagyon valamely kopola, azon tó mellett . . .”, melyről az előbbieken szó esett (OL, Széchenyi cs. lt., 242/IV/26/C).

Az ugyancsak Somogy megyei Kálmáncsán, mely a Szlavóniából Sopron felé vezető disznóhajtó útnak is igen fontos állomása volt, az 1745. november

11-én tartott határper során az egyik tanú, a 60 éves Légrádi József a következőket mondta a határ megjelölését is szolgáló kopolyáról: „Által jutván a Nagy Uton a'hol csak közel találkozik egy mocsár vulgó Kopolya, melyben s. v. a Sörtések szoktak förtözni . . .” (OL, Széchenyi cs. lt., 247/IV/36/D). A disznók által összetúrt és összehevert vízállás természetesen már alkalmatlanná vált arra, hogy abból más állat igyék.

Az erdős területen pedig az efféle pocsolyák igen megszorodhattak, mert nemcsak a természetes mélyedésekben akadt meg a víz, hanem pl. út mellett a keréknyomban vagy a nagyobb disznótúrásban is. Ez utóbbi pedig főleg a makktermő erdőkben, ahol a disznó ősztől tavaszig hizlalták, állandó lehetőségként jelentkezett. Ésős, sáros időkben a disznó a fák alatt makk után kutatva, számtalan túrással „szántotta fel” a földet, mely a vizet könnyen megfogta. Ha viszont a víz megállott, ott a disznó is szívesen megtelepedett és heverésével, túrásával a meglévő mélyedést tovább tágította, növelte. Ezért is van az, hogy Dunántúl makkban bővelkedő erdeiben, ahol a fák árnyékának védelme alatt a föld nedvessége és a gödrök összegyűlt vize is huzamosabban megmaradt, mint szabad, sík terepen, sorozatosan találhatunk kopolyákat, melyekről kiderül, hogy disznófürdetésre szolgáltak, sőt másik elnevezésük is egyenesen „förtés”.

Az 1752. szeptember 5-én Nagymarton és Iharos közti határperben is többen elmondták, „hogy a Bükkös erdőből kiszolgáló viz mosás” mentén halad a határ és — amint a sárszegi 64 éves Ns Bárá István megjegyezte — az „ott lévő bizonyos Kopolyához vagy is s. v. disznó fördéshez” vezet tovább (OL, Festetics cs. lt., 1345 cs./III). Az 1754. április 3-án a Nagymarton—Szenta közti határperben pedig a 42 éves berzencei Tóth Pál számolt be arról, hogy gulyás korában állatait „. . . a Farkas Gödri nevezetű Diverticulumnak alsó végiben lévő kopoláig, vagyis disznó förtésig . . .” legeltette (u.o.).

Némelykor arra is van adat, hogy a kopolya közvetlenül a legtöbb makkot szolgáltató tölgyfa mellett, esetleg határfául szolgáló tölgnél helyezkedett el. 1756. június 3-án a Somogy megyei Lábad és Nagykorpád közti határperben pl. a csökölyi 82 éves Illés János számolt be arról, hogy a határ tart „a kereszties kopolya mellett található régi kereszties és koszoruzott Tölgy fára”. A kopolya szokatlan kereszties jelzőjét is nyilván a közvetlen közelben lévő kereszties tölgyfáról kapta (OL, Széchenyi cs. lt., 232/IV/20/D). Más esetben, ha nem is ennyire a makkos fák közelsége, de az erdő valamiféle nyoma még felfedezhető. Így az 1789. május 21-i merenyei határperben az egyik tanú, a ladi Varga György megemlítette, hogy a határnak az a része, melyet „vastag Megyei Erdőnek neveznek, egész a Kopoláig” a merenyeiek használták (OL, Széchenyi cs. lt., 248/IV/37/C). Ugyanezen évben a Merenye—Dobsza közti határperben pedig egy másik tanú, a patosfai 78 éves Imre József, úgy határozta meg a határt, hogy az tart, „a Kopola mellett a 'mastanyi Dobszai szántó földek felé/: melly Földeken — mint magyarázta — a 'Tanunak, jelentett idejében erdő vala: / . . .” (uo.). Ez pedig azt jelentette, hogy az ott kialakult kopolyák részben az ott makkoló sertések tevékenysége következtében alakulhattak ki, vagy ha már megvoltak, ezek turkálása, heverészése következtében nyerték el későbbi formájukat. Ezek vize természetesen nem maradt tiszta, hanem sűrű, sáros lévé alakult. Nyilván az efféle sáros víz szolgálhatott az egyik jelentése meghatározása alapjául.

Végül a kopolya, ha a víztároló mélyedés változatait áttekintjük, igen változatos lehetett és több célra is szolgált, az egyes vidékek speciális viszo-

nyainak megfelelően. Mégis, a közös bennük — és ez az, ami most minket leginkább érdekli — hogy a kopolya kialakulására valamely — mesterséges vagy természetes — mélyedés szolgált, amelyben időlegesen vagy állandóan a víz összegyűlt, összeszüremkedett.

Az adatok újabb előfordulása — ha azok hű kísérői a szó kialakulásának — arra utal, hogy szavunk nem is olyan régi, és így a történeti adatokban előforduló alakváltozatokat különös gonddal kell figyelembe vennünk. Így pl. az első előfordulás alakváltozatát, amely „Egecsy Kapolya” formában került rögzítésre. A *kapolya* alak egyébként máshol is feltűnik, a szokásos *kopolya* mellett. Így pl. az 1738. február 10-i határperben, melyben az egyik tanú, a szentlászlói 62 éves Csesztó István pl. egyetlen mondatban mindkét változatát közli a következő formában: „Az Kopolyára is jól emlékezik a Fatens, minthogy számtalanul itatta az Kossait — mint említette — az Kapolyában” (PML, Processus Terminati, 1738:12). Az 1756-os Lábod—Nagykorpád közti határperben pedig szinte váltakozva olvashatjuk a vallomásokban a *kopolya-kapolya* alakokat. Ez utóbbi tűnik fel pl. a már említett csökölyi Illés János vallomásában is, aki szerint a határ tart „az keresztes Kapolya mellett található régi keresztes és koszoruzott Tölgy fára . . .” De egy másik tanú, a szigeti 60 éves Raczkovics T. is, „keresztes kapolyát” említett, és rajtuk kívül több más tanú is (OL Széchenyi cs. lt., 232/IV/20/D).

Mindez talán lehetővé teszi annak a feltételezését, hogy e változatokban — és éppen a legkorábbi alakokban — a szó töve is rögződött, amely a *kap* ige. Az ehhez járult *-l* gyakorító képzős igei alak igeneve lehet tehát a *kopolya* szó, amely olyan mélyedést, gödört határozott meg, melyben a víz összeszüremkedett, összegyűlt, amely a talaj nedvességét magába gyűjtötte, összeszedte, „kapogatta”. S ha feltételezésünk helytálló, úgy nemcsak a szó eredetére derül fény, hanem arra is, miért jelölték egyformán e szóval az Alföldön mesterségesen előállított gödörkutak és a máshol is található olyan mélyedést, melyben kisebb-nagyobb vízmennyiség összegyűlt és amelyet vagy itatásra, vagy disznófürdetésre, vagy bármi másra is felhasználhattak. A jelenség elnevezésében ugyanis nem a felhasználás módja, hanem a víz időleges vagy állandó jelenléte, a mélyedésben való összeszüremkedése volt a lényeges.

TAKÁCS LAJOS

Kopolya 'water hole'

by LAJOS TAKÁCS

The word *kopolya* 'water hole' is known in the Great Plain, mainly in the area between the Danube and the Tisza, and in Transdanubia as well and according to the TESz. [The Historico-Etymological Dictionary of the Hungarian Language] which reports its first appearance from 1775 it is of unknown origin. Recently, evidences have been found from its occurrence in the XVIIth century, in 1694. In the Great Plain the word signifies mainly artificial, rarely also natural holes, where water would accumulate when it rains or the soil is damp. In Transdanubia, on the other hand, the word signifies either artificial or, sometimes, natural depressions, where water accumulates and which are usually enlarged, deepened by rummaging and rolling pigs. Hence another frequent denotation for the phenomenon *fürdés* '(bathing place [of pigs])'.

On the evidence given by the data the word seems to be a recent formation. In the sources it also appears in the form *kapolya* which, in its turn, sometimes alternates with the form indicated above. Presumably, the word *kopolya* is a derivative of the verb *kap* 'to get, to obtain': it is the participle of a form which consists of a verbal root and a frequentative suffix *-l* and the meaning of the complex is 'hole for collecting moisture of the soil and rainwater'.

Ein frühneuhochdeutsches Lehnwort des Ungarischen: *hopcihér* 'Rädelsführer'

1. Die ersten Belege für das schon bei BALLAGI (Új teljes magyar és német szótár⁴) als ausgestorben verzeichnete *hopcihér* 'fókolompos, főbujtogató; Rädelsführer' stammen aus der Zeit um 1600 (TESz.). TESz. behandelt das Wort unter einem Lemma *kupcihér*, für das die Belege *Kupciher* (1795/1844), *Kopcihér* (1838), *kupcihér* (1853/1894) sowie Eintragungen aus MTSz. und ÜMTSz. angeführt werden. Als Bedeutung des Beleges vom Jahre 1838 gibt TESz. 'hitvány, dologkerülő, naplopó ember; nichtsnutziger, arbeits-scheuer Mensch' an. Für 1896/1898 wird noch die Bedeutung 'csavargó; Vagabund' genannt.

2. TESz. kennt keine annehmbare Herleitung des Wortes. Nur einer Nachprüfung für würdig wird die Vermutung eines Zusammenhanges mit dem von 1613 an belegbaren *kócipor* 'faragatlan, otromba; ungeschlecht, derbsem-mirekellő, haszontalan; nichtsnutzig' bzw. 'durva fráter; Rohlingssem-mirekellő alak; Nichtsnutz' befunden. Für die Entstehung der Variante mit anlautendem *h* wird Einfluß der Interjektion *hopp* erwogen.

3. Seiner Lautstruktur nach kann das in Rede stehende Wort schlechterdings nur deutscher Herkunft sein. SIMONYI führt es daher mit Recht in seiner Arbeit über die Eingliederung deutscher Wortausgänge im Ungarischen unter den Beispielen auf — der vagen Möglichkeit eines andern Ursprungs durch ein Fragezeichen Rechnung tragend (Nyr. 7:105). Die Bedeutung des Wortes legt nahe, in der ersten Silbe das deutsche *Haupt-* zu suchen. LEXER verzeichnet ein *houbet-sacher* 'urheber, anstifter' (MhdhtHandwb., vgl. *houbet-sache* 'rechtsstreit, prozeß' — ebd.). Mit der neutralen Bedeutung 'Urheber' erscheint es in 'Christus ein *hauptsächer* des frydens' (GRIMM, DtWb.). Gewöhnlich wird es jedoch in pejorativem Sinne verwendet: „sol er die aufwickler und *hauptsächer* strafen" (Melanchthon/Lauterbeck), „Martinum Luther und alle andere *heubtsächer* dieser empörung, aufrhur und irrthum" (Luther), „so zunächst verschienner bäwrischen aufrhur anfänger, aufwickler, *hauptsächer* und besonder förderer gewesen" (Augsburg 1530) — (ebd.). Eindeutig die Bedeutung 'Rädelsführer' liegt vor in 'auf nechstfolgenden mitwoch worden ent-heubtet andere sechs von denselben aufrhüren, Gregor Koch der *heubtsacher* und vornembste unter allen' (1559) — (ebd.). In semantischer Hinsicht steht somit einer Herleitung von ung. *hopcihér* aus frühnhdt. *hauptsächer* nichts im Wege.

4. Was die lautliche Seite der Etymologie anlangt, ist für *hopcihér* eine deutsche Variante *hoptsächer zugrundezulegen. Ein *hopt(-)* ist in ober- und

mitteldeutschen Dialekten gut belegbar: *hopt* 'capitium', *hoptmann* 'capitaneus', *hopt* 'caput', *hopt-cussen* 'cervical' (DIEFFENBACH, GlossLatGerm.), *hopt* (LEXER, MhdHandwb.), *hopfloch* (SCHMILLER, BayerWb.). Auszugehen ist von langem deutschen *o* (vgl. MOSER, FrühnhdGr. I, 173), das jedoch — zumal vor Doppelkonsonanz — eher ungarischem kurzen *o* entsprochen haben dürfte. Ung. *o* für die Kontinuante des Diphthonges in mhd. *houbet* wird durch den Beleg *hopmánja* von 1689 (M. HORVÁTH, Német elemek a 17. század magyar nyelvében. Budapest 1978. S. 87, s. v. *hauptmann*) bezeugt; zur Wiedergabe von frühnhd. *au* im Ungarischen vgl. die Lemmata *hauptkvártély*, *hauptbacht*, *hauszkne(c)ht* (88), *lajkauf* (123), *laufgroben* (129) ebd. Die Konsonantenverbindung *-ts-* mußte im Ungarischen mit der Affrikata *c* identifiziert werden. Hinsichtlich der Vertretung des deutschen *ä* durch ung. *i* ist am ehesten mit mitteldeutscher Herkunft zu rechnen, da im Oberdeutschen der Sekundärumlaut „überoffen“ artikuliert wurde (vgl. BOOR—WISNIEWSKI, MhdGr.⁷ 141). Ferner ist zu berücksichtigen, daß dt. *Hauptsächer* frühzeitig zu einer synchron unmotivierten Bildung geworden und die für ein Kompositum charakteristische Betonung *Hauptsächer* einer Betonung *Hauptsächèr* (Typ *Königin*) gewichen sein dürfte. Mitteldeutscher unbetonter *e*-Laut hatte aber — wie gelegentliche Wiedergabe durch das Graphem *i* in älteren Denkmälern zeigt — einen sehr geschlossenen Charakter (vgl. BOOR—WISNIEWSKI, 17). Nachfolgendes palatales *ch* verstärkte die Tendenz zu geschlossener Artikulation — s. WILMANS, DtGr., Lautlehre § 305, (vgl. *Retlich*, *Bottich* u. a. für mhd. *retech*, *botech*). Zur Entsprechung ung. *h*—dt. *ch* vgl. *ciha* aus dt. *Zieche* und SIMONYI: NyK 24: 500. Bezüglich des Ausgangs *-ér* s. SIMONYI: Nyr. 7: 105.

5. Die Variante *hepciher* (TESz., um 1600) erklärt sich am leichtesten als Entlehnung eines deutschen **häptsächer* — vgl. *hanen-häbt* 'caput galli' (DIEFFENBACH: op. cit., s. v.) und oben die Belege mit *heubt*—; eine Wirkung des *e* der Schlußsilbe über das bezüglich der Vokalharmonie neutrale *i* hinweg erscheint äußerst unwahrscheinlich.

6. Dunkel bleibt freilich die Genese der erst spät und mit erheblich abweichender Bedeutung belegbaren Form *kupcihér*.

RALF-PETER RITTER

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

A magyar—szovjet régészeti együttműködés magyar őstörténeti vonatkozású munkálatai*

Az akadémiai egyezmény keretében folyó magyar—szovjet régészeti együttműködés immár négyéves múltra tekinthet vissza. Az együttműködés kiterjed a Magyarország régészetét összefoglalóan áttekintő, három kötetesre tervezett, orosz nyelvű mű kiadására, melyet javarészt magyar szakemberek írtak, ezenkívül kölcsönös régészeti munkaértekezletek megrendezésére és közös feltárásokra a Szovjetunióban és Magyarországon egyaránt.

Hosszú évek szívós előkészítő munkálatai nyomán 1975-ben került sor először közös régészeti feltárásokra. A fő célunk az, hogy a magyar őstörténettel kapcsolatban álló emlékeket kutassunk fel, részt vegyünk azok feltárási és feldolgozási munkálataiban.

A szovjet fél, a SzUTA Régészeti Intézete 1975-ben igen nagy jelentőségű régészeti objektumnak, az ún. Majackoje várnak (Voronyezi terület) a közös ásását hozta egyelőre javaslatba ilyen célra. Ezt örömmel fogadtuk el, egyrészt mivel az említett település annak a kultúrának a névadója, amellyel őseink igen szoros kapcsolatban állottak¹ — ez a szaltovo—majackojei kultúra — másrészt pedig azért, mert tudvalevőleg a magyarok a Don folyó völgyének környékén laktak a 9. században (Dentumogeria). A feltárások vezetőjéül szovjet részről Sz. A. Pletnyovát, a moszkvai Régészeti Intézet osztályvezetőjét jelölték ki (helyettese 1977-től kezdve G. J. Afanaszjev kandidátus lett), aki a nevezett kultúra vizsgálatának vezető szakembere, annak egész monográfiát szentelt². Magyar részről évente háromtagú munkacsoport utazhatott ki a feltárásokra.³ Az ásatáson kívül alaposan tanulmányozhattuk a voronyezi Területi Tájékatató Múzeum gyűjteményeit is, amely jelentős leletcsoport megismerésére vezetett. Olyan (1900-ban Bujlovka falu mellett feltárt) sírleletet őriznek ugyanis ott, amely esetleg őseink hagyatéka.⁴

* Ez a beszámoló az Urálistikai Komplex Bizottság 1977. október 17-i ülésén hangzott el Fodor István tartalmas előadásával egyidejűleg. Az utóbbit is közölni fogjuk, amint a kéziratot megkapjuk. — A fel. szerk.

¹ BÁLINT Cs., A szaltovo-majackojei kultúra avar és magyar kapcsolatairól. AÉ 102 (1975): 52—62.

² От кочевий к городам. МИА 142. Москва 1967.

³ A munkacsoport vezetője ERDÉLYI ISTVÁN régész, tagjai 1975-ben KOVÁCS LÁSZLÓ régész, ERDÉLYI BALÁZS építésmérnök; 1977-ben (1976-ban a feltárások szüneteltek) SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ régész, ERDÉLYI BALÁZS; 1978-ban ERDÉLYI BALÁZS, SUGÁR LAJOS fényképész.

⁴ Publikációja az Alba Regia évkönyvben 1978-ban jelent meg Székesfehérvárott, ERDÉLYI I. tollából: A verebi honfoglalás kori sírlelet Don-menti analógiái.

A továbbiakban áttekintjük a Majackojében folyt közös feltárások problematikáját és beszámolunk egyes, számunkra különösen fontos tudományos eredményeiről.

Az erődöt és a mellette levő települést még a múlt század végén kezdték el tanulmányozni az orosz régészek. Viszonylag nagyobb feltárásokat ott A. I. Miljutyin, majd főleg N. J. Makarenko végzett,⁵ a 20. sz. elején. A Nagy Október Forradalom után azonban ezeket a feltárásokat nem folytatták tovább. Maga az objektum a Tyihaja Szoszna folyócska jobb partján, 60 m magasra emelkedő plató peremén helyezkedik el. A vár maradványain kívül (falait javarészt a kozák telepesek már a 16–17. században elhordták), hatalmas kiterjedésű (több hektárnyi) erődítménytel település nyomai is megtalálhatók itt, 1975-ben pedig a hozzá kapcsolódó temetőt fedezték fel. A közös feltárások mindhárom részterületen egyidőben indultak meg. A temető feltárásait V. Sz. Fljorov (Doni Rosztovból) vezeti, a települését pedig A. Z. Vinnyikov docens (a voronyezsi Állami Egyetem régészeti kabinetjének a vezetője) irányítja. Az említettekén kívül a feltárásokon még több szovjet szakember vett részt. Pl. 1975-ben a Harkovi Állami Egyetem részéről V. K. Mihejev docens, a leningrádi Állami Ermitázs kiküldetésében pedig A. P. Pokrovszkaja régész is közreműködött (az utóbbi 1978-ban is).

A feltárásokat több körülmény nehezíti meg. Egyrészt az, hogy a II. világháború alatt a magyar állások át- meg átszabdalták a vár területét, másrészt pedig, hogy a közelben nincs elektromos vezetékek, így a nagyszabású tábor részére vagy a feltárások földmunkáinak gépesítésére nem használható elektromos áram. A közelben kis település (Gyivnogorje) helyezkedik el, amely tulajdonképpen termelőszövetkezeti központ csupán.⁶

A vár, a település és a temető területén ez ideig három ásatási idény alatt több mint 6000 m²-nyi terület lett feltárva. Az ásatás főbb eredményei a következők: a vár területének közepén, valamint az ún. citadellában és belül a DNy-i saroknál folytak főleg a feltárások, feltárásra került továbbá a kapubejárat (1977) és a tőle jobbra eső fal vonulata egészen a sarokig (1978). Bástyákat a falakon sem régebben nem fedeztek fel, sem pedig mi nem találtunk, a falak szélessége az alapoknál kb. 5 m volt. Külső és belső oldalait nagyméretű, helyben bányászott és kifaragott kőtömbökből rakták fel, minden kötőanyag nélkül (csak egy vékony, talán antiszeizmikus réteg volt fedezhető kb. 1 m magasságban. A falak belsejét kötőmelékkel, faragatlan kődarabokkal töltötték ki, eredeti magasságuk legalább kb. 6 m lehetett. Tekintettel a krétaszzerű, puha mészkő nagymérvű nedvszívó képességére, a falakat egész hosszukban valószínűleg deszkával fedett tető boríthatta és esetleg még belső gyilokjáró is kapcsolódott hozzájuk. Megtaláltuk a fal peremén állott pártakövek több példányát is. A kapu előtt farkasverem volt kiépítve. A kapuhoz vezető úton jól kivehetőek voltak a kocsikerekek által egykor bevágott nyomok. Az erőd jobb sarkában volt kiépítve, keskenyebb, gyengébb falazattal az ún. citadella. Feltehetőleg ezen belül állhattak a vár urának és közvetlen környezetének a lakóépületei. Maga a várudvar sem volt

⁵ Н. Макаренко, Археологические исследования 1907–1909 годов. ИАК 43. Санкт Петербург 1911. 1–47.

⁶ Az említett plató oldalába vájva két régi remeteség („barlangkolostor”) is található a közelben. Ezek felmérését és előzetes publikációját is elkészítettük: ERDÉLYI B., Barlangkolostorok a Don völgyében és a Dunakanyarban. Dunakanyar Tájékoztató 1977) 2: 6–14.

teljesen üres, az ÉK-i részen szintén házak állottak, azonos típusúak azokkal, amelyeket a településen feltártak. Ezekre a belső házakra már N. J. Makarenko is felfigyelt és egyeseket fel is tárt. Számunkra legérdekesebbek a fal egyes kőtömbjein talált karcolatok, rajzok és írásjelek. Ilyeneket már a század elején is találtak, de 1978-ban egy több mint száz írásjelet tartalmazó, négy sorból álló (3 + 1) feliratot fedeztek fel az egyik kőtömbön. Ez nem volt befalazva. Rendkívül fontos emlék ez a kelet-európai kazár írás megfejtése szempontjából. Előreláthatólag G. Sz. Kljastornij leningrádi orientalista fogja majd feldolgozni. Jól beleillik azoknak a már régebből ismert doni feliratos emlékeknek a sorába, amelyeket Novocserkasszkból és máshonnan ismerünk és amelyek részben a nagyszentmiklósi kincslelet rovásfeliratai, illetve a székely rovásírás felé vezetnek bennünket. A majackojei várból előkerült régebbi feliratokat részben iráni (alán), részben pedig türk (kazár) írásnak minősítették és próbálták olvasatukat adni. Ezek azonban a most megtaláltnál jóval rövidebbek.

A településen eddig több mint 20 építményt találtak meg és tártak fel 1975—1978 között. Vannak köztük bonyolultabb, fejlettebb, pallókból ácsolt házak maradványai, tűzhelyekkel vagy kemencével és vannak köztük ún. kis raktárápületek is, melyek egy részét, mint kiderült (másodlagosan) temetkezési helyül használtak fel, azaz a mészkőbe lemélyített aljú épület oldalfalaiba vájtak be sírkamrákat. Ezekből is már többet sikerült feltárni, sok értékes lelettel, mert nem voltak kirabolva. A házak másik csoportja alig a földbe mélyített, szinte felszíninek mondható épület volt, talán nyári lakóház. A házak és raktárak mellett (a nagyméretű gabonásvermeken kívül) még szentélyek vagy inkább közösségi épületek állottak. Eddig két ilyen építmény maradványait sikerült megtalálni (1977—1978). Az épületek grafikus rekonstrukciója a magyar kutatók feladata, de részt veszünk a vár készülő, nem csekély feladatot jelentő grafikus helyreállított képének kidolgozásában is. A várban és a településen nagyszámú állatsontanyag került elő, ezek feldolgozása is ránk vár még. Ez utóbbiaknak döntő jelentősége lehet az ott élt állattenyésztő-földművelő népesség gazdálkodási képének megrajzolásában.

Végül még néhány szót a temetőről. Mint kiderült, ez a közeli horhosban felfedezett (1975) katakombatemető az objektum igazi nagy temetője, mert a régi ásatásokból eredő sírok szinte mind „raktárápületekben” kialakított temetkezések voltak. A katakombás temetkezés — de nem kizárólag — az alánokra volt jellemző a 8—9. században. A temetőben levő sírok (kb. 80 sír van feltárva) mind ki voltak már rabolva. A megmaradt leletek egy része (gyűrűk, fülbevalók bizonyos típusai) egyes hazai honfoglaláskori ékszerekre emlékeztet. Az embertani anyag, az ásatáson is részt vevő T. Sz. Konduktorova antropológus szerint, közel áll egyes honfoglaláskori szériákhoz. Akárhogyan is áll a dolog, ez az a népi közeg, mellyel őseink a 9. században ezen a tájon részben érintkezettek. A vártól É-ra a szlávok (vjaticsok) földje terült el,⁷ az erődöt építő alánok (?) és a szlávok között volt érintkezés, erre utal a régészeti anyag. Az idén (1978) egy mordvin típusú ékszer is előkerült az egyik sírból a település területén. A mordvinok lakóterülete akkoriban innen ÉK-re feküdt. Felvetődik a kérdés, kié volt a vár és a település a 8—9.

⁷ A. H. Москаленко, Городище Титчиха. Воронеж 1965.

⁸ С. А. Плетнёва, Работы советско-венгерской Экспедиции. АО 1975 г. Москва 1976. 80—81. és uo. uő és munkatársai АО 1977 г. Москва 1978. 77—78.

században? Talán az alánoké, akikre a kerámia döntő többségének típusai utalnak, vagy esetleg alánoké és bolgároké, mivel előfordulnak itt olyan edény-típusok, amelyek a szaltovo-majackojei kultúra bolgár variánsa felé mutatnak. Felvetődött az a megoldás is, hogy a várat a bolgárok építették. 1978-tól kezdve a közös feltárások szovjet–magyar–bolgár régészeti expedíció keretében folytatódtak. A szovjet fél ugyanis a bulgáriai Pliszkában is ását, ahol megtalálták azokat a korai bolgár építményeket, melyek egynémelyike szerintük rokonságot mutat a majackojei várral. Egy bizonyos, hogy a vár és a település egyidős és kazárkori. Típusában nem áll egyedül, hasonló hozzá a szaltovói (Harkov közelében), a Sarkellel szemben állt (jobb parti) kőerőd is stb. Közös kutatásaink az igen erős alán–magyar kapcsolatok felderítése szempontjából fontosak elsősorban, de a kazárkori kultúra egészének, a kelet-európai házak fejlődéstörténetének szempontjából is lényegesek. Ennek részese, szereplője lehetett a honfoglalás előtti magyarság is, melynek emlékei után tovább nyomozunk a Szovjetunió területén.

ERDÉLYI ISTVÁN

Benkő Loránd: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei

Akadémiai Kiadó, Budapest 1980. 392 l. + 7 fénykép

1. Aligha lehet kétséges, hogy — mint e nagy monográfiájában Benkő Loránd 10. l.) is megállapítja — a magyar nyelvtörténeti kutatásoknak mindmáig a Halotti Beszéd és Könyörgés, a Königsbergi Töredék és Szalagjai, az Ómagyar Mária-Siralom valamint a Gyulafehérvári Sorok az alapjai, amelyek mind az Árpád-kor második feléből származnak. Ezek közül, mint közismert, a Halotti Beszéd és Könyörgés már a 18. század végén előkerült. Ezekre először 1770-ben terelődött a figyelem, amikor szövegüket — Faludi Ferenc olvasatával és megjegyzéseivel — Demonstratiójában SAJNOVICS teljes egészében közölte. Majd száz évvel később, 1863-ban került sor a Königsbergi Töredéknek és Szalagjainak a fölfedezésére. Így, amikor ZOLNAI GYULA 1894-ben közzétette nyelvemlékeinket a könyvnyomtatás koráig bemutatató és elemző munkáját, Árpád-kori összefüggő magyar szövegemlékeink közül még csupán e kettőt vehette számba. A Gyulafehérvári Sorokat felfedezőjük, VARJÚ ELEMÉR csak ezután, 1898-ban mutatta be. Az Ómagyar Mária-Siralom szövege, mint tudjuk, 1923 elején vált ismeretessé, s így a JAKUBOVICHTÓL és PAISTÓL nagy gonddal összeállított és 1929-ben közzétett Ómagyar olvasókönyvbe már ez is bekerülhetett. E becses nyelvemlékeink a maguk összességében tehát már több mint fél évszázad óta állnak kutatóink rendelkezésére. Már a század eleji nyelvész-nemzedék sok kimagasló alakja foglalkozott is velük. Közülük elég itt SIMONYI, ZINNYEI, ZOLNAI, ERDÉLYI és TRÓCSÁNYI nevét megemlítenünk. 1945-ig a HB-re és Kre, valamint az ÓMS-ra vonatkozó olvasataival Pais (1942), főként ezekhez fűződő agyarázataival MÉSZÖLY (1926, 1944), a tatárjárásig keletkezett szövegeink helyesírásak vizsgálatával pedig KNIEZSA (1928) gyarapította nyelvészeti ismereteinket, míg ORVÁTH JÁNOS (1931) irodalomtörténeti szempontból elemezte újszerűen e becses emlékeinket. A második világháború vége óta eltelt több mint három és fél évtized óta e szövegek egészének helyesírásával összefoglalólag csupán Kniezsa (1952), nyelvi és stiláris problémáival pedig csak Mészöly (1958) foglalkozott. Monografikus földolgozásban is — B. LŐRINCZY ÉVA érdeméből (1953) — csupán a KT. és Sz. részesültek.

Régóta érzett hiányt pótolhat Benkő Loránd, amikor a MNy. 73–74. évfolyamában előzetesen megjelent négy értekezése után e szövegemlékeink egészére vonatkozó évtizedes kutatásainak teljes foglalatát tárta elénk e nagyszabású monográfiájában. Ez a mű — több szempontból is — igen jelentős. Fontos először is azért, mert nemcsak ismereteti és összegezi az eddigi eléggé szétszórát és gyakran csupán ötletszerű kutatások eredményeit, hanem ezek biztos ítélőképességről tanúskodó bírálatát is adja. Ebbéli erényeit a szerző már mint a TESz. főszerkesztője is csillogtatta. A lényeglátásnak és a csalhatatlan kritikai érzéknek ehhez fogható adományával az előttünk járt magyar nyelvésznemzedék tagjai közül csupán Bárczi és Kniezsa tűnt ki. Benkőt azonban ezen kívül az is jellemzi, hogy nemcsak mások tévedéseit képes felismerni, hanem saját korábbi nézeteinek esetle-

ges fogyatékoságait is. E ritka tudósi erény régebbi nyelvészeink közül főleg Melichet jellemezte. Mindezekhez járul azonban még az is, hogy szerzőnk figyelme a tőle vizsgált problémáknak minden lehetséges mozzanatára kiterjed, s miközben állásfoglalását mindig igen körültekintően fogalmazza meg, nagy leleményességgel új magyarázati lehetőségeket is fölvet.

2. E szerencsés adottságok a kötet minden részében élénk tűnnek. Így már a bevezető fejtegetésekben is, ahol a szerző a tekintetben foglal el határozott és véleményem szerint teljesen megnyugtató álláspontot, hogy e szövegeink másolatok-e, vagy eredeti fogalmazványok. Csak helyeselnünk lehet azt a megállapítást, hogy minél régebbi egy-egy szövegemlékünk, annál valószínűbb, hogy csupán másolat, hiszen „csak véletlenszerű különlegesség volna, ha legkorábbi szövegeink valamelyike is a szövegalkotótól való eredeti példánynak minősülne” (21). Ezek az emlékek szerinte azért sem lehetnek eredeti fogalmazványok, mert írásuk folyamatos, s mert rendszerint csupán vendégszövegek a többféle szövegegységből szerkesztett latin kódexekben. A gyakori leírási hibák és kihagyások szintén másolási vétségnek tekinthetők. Helyesírásuk is rendkívül archaikus, ami ugyancsak arra vall, hogy korábbi időkből valók, mint befogadó kódexaik. Aligha kétséges tehát, hogy e szövegek mind másolatok. Ez az érvelés alapján véve teljesen meggyőző. Egy ponton azonban mégis kétségeink lehetnek. Benkő szerint az ÓMS. másolati voltát a versleírás folyamatos módja is bizonyítja, mivel nemigen valószínű, hogy maga a fordító „a versformát teljesen elhanyagolva, ömlesztett szövegrögzítéssel írta volna le művét” (22). Tudjuk azonban, hogy a versek sorok szerinti írása a kéziratokban csak jóval később vált szokássá. Így a Biblia ma használatos versbeosztását is csak R. Estienne párizsi nyomdász kezdeményezte 1557-ben, s a bibliai versbeosztást nálunk csupán Károli Gáspár honosította meg 1590-ben.

Ezzel kapcsolatban azt is meg kell jegyeznünk, hogy mind külföldön, mind pedig nálunk is a szövegbeli központozás vizsgálatát a kutatók igen elhanyagolták. Egyelőre még csupán annyit tudunk, hogy a középkori másolók a kéziratokban csak kevés írásjelet használtak.

Az ókori görög és latin szövegekben az írásjelek a mondatok különjainak és kómmáinak a határait jelölték, a középkorban pedig a pontok, vesszők és vonások eleinte főleg a gregorián egyházi énekek szövegében tűntek föl, az egyes dallamegységek kezdetének és végének jelzéseként. Sajnálatos, hogy nyelvészeink a régi magyar szövegek központozásának vizsgálatával szinte alig törődtek (vö. mégis Pásztor: MNy. 72: 188—194), s hogy a kézirati hagyományozás valamint a szerzőség bonyolult kérdéseinek megvitatásakor a központozást és a tagolást többnyire figyelmen kívül hagyták, pedig ezeknek gyakran perdöntő szerepük lehetett volna.

A szóban forgó másolati példányok eddigi datálásával szerzőnk általában egyetért. Az eddigi felfogást csak egy ponton módosítja. Szerinte az ÓMS. másolati szövege korábbra tehető: a 13. század második felének elejéről való lehet. Maguk az eredeti fogalmazványok pedig mind az Árpád-kor utolsó harmadában (kb. 1175—1260 között) keletkezettek, így ezek egy viszonylag szinkrón nyelvi állapot tükröződésai.

Lehetséges, hogy ez az emlékcsoport eredetileg nem négy összefüggő szövegegységet, hanem ennél többet alkotott. Erre főleg a HB. és K., valamint a KT. és Sz. egymáshoz való, nem szükségszerű, ill. nem elég szoros viszonya alapján következtethetünk. Ezeket azonban — Benkővel egyetértve — nyelvük állapotának egységessége miatt mégis eléggé összetartozónak tekinthetjük.

Igen fontos kérdés, hogy e szövegek mind kizárólag élő beszédbeli felhasználatra készültek-e, s hogy milyen szorosan kellett követniük latin mintáikat. Helyesnek látszik Benkőnek az a következtetése, hogy e fontos emlékeink mindegyike a szóbeliség felé mutat, bár azt — tőle eltérően — kevésbé hiszem, hogy az ÓMS.-at valaha is énekelték templomainkban. RAJECZKY BENJÁMIN velem szóban közölte pár évvel ezelőtt ebbeli kételyét.

Ha majd nálunk — remélhetőleg a közeljövőben — megteremtődnek a magyar történeti szövegtan vizsgálatának feltételei, rendszeresebben és módszeresebben kell majd kutatnunk, hogy mik voltak (lehetek) azok a latin szövegminták, amelyeket híven, szó-ról-szóra, szinte filológiai pontossággal kellett anyanyelvünkön tolmácsolni, s melyek azok, amelyeket szabadabban, s többféle módon is lehetett fordítani, illetőleg magyar szövegek szerkesztése során fölhasználni. A Miatyánk, a Hiszekegy, az Údvözlég, s maga a Biblia szövege a lehető legpontosabb fordítást kívánta. Árpád-kori magyar szövegemlékeink közül nyilván egyik sem tartozhatott ebbe a csoportba, mint ezt — helyesen — Benkő is felismerte. De — főleg TARNAI ANDOR fontos kezdeményezése nyomán — csak legújában indult meg annak a vizsgálata, hogy milyen mértékben és hogyan hatot-

tak a latin minták a magyar írásbeliség kialakulására, s hogy a latin lexikális és szerkezeti elemek fokozatosan hogyan váltak magyarrá, önállóan fölhasználhatóvá, változtatható formuláris készletté. Ma még minderről csak keveset tudunk, s így Benkőnek is be kellett érnie azzal a lényegre tapintó megállapítással, hogy a magyar nyelvű írásbeliségben — a szó szerinti fordítás fokozódó követelményei miatt — a középkor vége felé egyre hívebben kellett követni a latin mondatalkotást (367).

3. A szövegtagolás és díszítés módozatait Benkő szintén igen gondosan és árnyaltan elemzi. Megállapításai nem szorítkoznak az eddigi kutatások eredményeinek pusztá számbevételére. Számos új és fontos megfigyelést is találunk ezek között, főleg a ritmikára, a rímelésre, a gondolati párhuzamokra, a színonima-halmazokra, a névmások használatára vonatkozólag (362—378). Valószínű, hogy a nem túlságosan távoli jövőben a történeti szövegnyelvi kutatások feleletet adnak majd azokra a kérdésekre, amelyeket az irodalomtörténész HORVÁTH JÁNOS, a klasszikus filológus HORVÁTH JÁNOS valamint HARMATTA JÁNOS, továbbá MEZEY LÁSZLÓ és legújabban TARNAI ANDOR vetettek föl a mintául szolgáló latin szövegszerkesztés és az ezt követő magyar szövegformálás kapcsolataira vonatkozólag. Valószínűleg igazolódni fog az a legújabban főleg Tarnaitól hangsúlyozott, s Benkőtől is helyeselt megállapítás, hogy e korai szövegek alkotói még aligha szó szerint fordítottak, hanem eléggé elszakadtak latin mintáiktól (358). Másfelől — mint erre Benkő is felhívja figyelmünket — azzal is számolnunk kell, hogy ezeknek az emlékeinknek a forrásai nemcsak latin alapszövegek és magyar előzmények, hanem egyéb, egyelőre még földerítetlen minták is lehettek (359). Ha a költői szövegalkotás olyan ősi eszközeinek a fejlődését, mint amilyen egyebek között a párhuzamosság, egész Kelet-Európára kiterjedő összefüggéseiben vizsgálják majd a kutatók, figyelembe véve a Benkőtől is többször említett költői és stilisztikai univerzálékat is, e szövegcsoport hátteréről lényegesen többet tudunk majd.

Azt azonban már most bizvást állíthatjuk, hogy példának okáért a Gray-kódex latin szövegei a HB. megalkotójának nemcsak tartalmi anyagot adhattak, mint SZABOLCSI BENCE nyomán Benkő is hiszi (370), hanem formai és művészi indítékokat is, mint másutt kifejtettem. E latin szöveg ugyanis az eddigi hiedelmekkel ellentétben raffinált, művészi próza, amelyben számos költői eszközt, sőt rímeket is találhatunk.

Előbbre juthatunk akkor is, ha jobban figyelembe vesszük, amit az irodalomtörténész Horváth János — inkább csak futólag — már 1928-ban emlegetett, hogy ti. a nálunk is mintául szolgáló középkori latin versek nem időmértékesek, hanem hangsúlyosak voltak. Így ezek nem akadályozták, hanem inkább segítették a nyelvünk ősi sajátosságaival teljes összhangban álló magyar versritmus kibontakozását, azon — nem éppen lényeges — finom különbségek ellenére, amelyek a latin és magyar szó-, ill. szólamhangsúly, valamint a rímelési lehetőségek között is mutatkoznak. (Mindezekre vö. RAJÁZS JÁNOS, *Magyar deáksg.* Budapest 1980. 486 kk.)

4. Tömör volta ellenére is sok tanulságos észrevételt tartalmaz a terminológia sajátos elemeit tárgyaló fejezet (379—381). Igen lényeges a szerzőnek az a megállapítása, hogy szövegeink szerzői nagy mértékben törekedtek a kifejezésbeli változatoságra (381). A további kutatások feladata lesz majd annak a földerítése is, hogy a szókölszónéseken túlmenően főleg tükörszavak és kifejezések megalkotásával hogyan gazdagodott e korbéli nyelvünk szó- és szóláskincse. Az ilyen vizsgálatok terén — BETZ fontos kezdeményezései nyomán — az utóbbi harminc évben főleg a németek mutattak példát. Nálunk eddig — KISS LAJOS érdeméből — szláv mintájú tükörszavaink és szólásaink kutatása lendült föl. Az ilyen jellegű latin indíttatás vizsgálata viszont alig-alig haladt eddig előre

5. Minden eddigi közlésnél lényegesen jobbák és olvashatóbbak e szövegemlékeinknek Benkőtől készítettett fényképei, bár minden tekintetben korszerű, új másolatokat nem tudott beszerezni. Ahol lehetett, színes képeket is közöl, s egyes emlékekről, ha szükséges volt, kettőt is. (A másolatok száma 14.)

A transliteráció tekintetében általában követte elődeit, de néhány új és ötletes megoldást is javasol, s a szövegpótlás terén is tesz bátor kezdeményezéseket (41).

6. A kötet gerincét az olvasatok és értelmezések, valamint a magyarázó és elemző fejtegetések alkotják. Ezekben különösen sok az új megállapítás, nemcsak a régebbi nyelvekkel felfogásához, hanem a szerző korábbi nézeteihez képest is. Olvasataiban Benkő gyakran él a variációs lehetőségekkel, s nem törekszik olyasféle következtetésekre, hogy az azonosnak látszó jelenségek mindig egyforma variációs viszonyban tűnjenek föl (46).

Ezen csak azok akadhatnak fönn, akik nem ismerik eléggé a nyelvtörténeti kutatások bonyolultságát és nehézségeit, s nem tudják, hogy egyértelmű és kizárólagos megoldások e téren aligha lehetségesek. A szerző tudatában van annak, hogy az olvasatok és értelmezések töle javasolt sokfélesége „elbizonytalanítja az eddig biztosnak vélt rendet”, mégis, bátran és igazi tudóshoz méltóan vallja, hogy „a bizonytalan realitás még mindig több s a tudomány számára fontosabb, mint a biztos illúzió” (93). E hitvallásával teljes mértékben egyetértek. Megszívlelhetnék azok is, akik a nyelvi rendszer bonyolultságát feledve, s az egyes mozzanatokat túlságosan leegyszerűsítve igyekeznek tetszetős sémákba gyömöszölni az oda nem illő jelenségeket is. Benkő LAZICZKUST követi, aki már a harmincas években felhívta a figyelmet az Árpád-kori magyar szövegek olvasatainak bonyolultságára (94).

Különösen sok problémát vetnek föl a magánhangzóolvasatok. Annak, hogy a vokálisok ómagyar jelölésében bizonyos betűknek kettős hangértéke volt, Benkő újszerű, s eléggé meggyőzőnek tekinthető magyarázatát adja. Abból indul ki, hogy amikor az ómagyar kor legelején a latin betűs európai írásrendszert átvettük, e jelölési rendszer lehetőségei sok mindenben nem feleltek meg a magyar hangrendszer akkori sajátosságainak. Feltétlenül zavart okozhatott az *e* — *ë*, valamint az *á* — *a* közti különbségek feltüntetése. Az így támadt nehézségeket vagy úgy lehetett elodázni, hogy ezek különbségét figyelmen kívül hagyták, s az előbbi fonémapárt egységesen *e*-vel, az utóbbit pedig *a*-val jelölték, vagy úgy, hogy „felfelé” kellett e különbségeket érzékeltető megoldásokat kieszelni. Így történhetett, hogy az *ë* fonémát az *e* betű mellett *i*-vel, az *a* fonémát pedig az *a* betű mellett *o*-val is jelölték. Egyetértek Benkővel abban, hogy az idegen ajkú íródeákok a magyar *a* fonémát *o*-féle hangként érzékeltették, mint ma is a magyarul tanulók jó része. Olaszországi tapasztalataim ezt teljes mértékben igazolhatják, sőt azt is, hogy az *ë*-t is fölfoghatták *i*-nek. Ha viszont az *a* vokális jelétül az *o* szolgált, az *o* fonéma jele aligha lehetett más, mint az *u* betű. Így, ha az ómagyar *váratok*-féle szóalakokat leírták, az *á* betűjele csak *a* lehetett, az *a* jele *o*, az *o*-é pedig már csak *u*. Tehát: a magánhangzókat jelölő latin betűk mindegyikének legalább is két hangértéke lett: *e* betű = *e*, *ë*; *i* betű = *ë*, *i*; *a* betű = *á*, *a*; *o* betű = *a*, *o* (*ö*); *u* betű = *o*, *ö*, *u*, *ü*. A legtöbb gondot az *ö* hangzó írása okozhatta.

Az ómagyar nyíltabbá válással (labializációval) kapcsolatosan adódó jelölési nehézségek ezeket a bonyodalmakat csak fokozták. Ez az oka annak a zűrzavarnak, amely a magánhangzók jelölését illetően az ómagyar korban lépten-nyomon a kutatók elé tárul, nehezítve amúgy sem könnyű dolgukat. Mégis, behatóan tanulmányozva Benkőnek a tórmorfémákban levő magánhangzók ómagyar kori hangszínére, az *e* és *ë*, az *á* és *a* szembenállására, az *ö* kérdésére, az *i* esetleges meglétére, a magánhangzók időtartamviszonyaira, vagy a kettőshangzókra vonatkozó, mindig kiérlelt, árnyalt és megfontolt megállapításait (89—121), megnyugodhatunk: a legtapasztaltabb és a legilletékesebb szakember kalauzol bennünket ebben a labirintusban, amelyben nálánál jobban ma senki sem tud eligazítani bennünket. Ahhoz, amit ő itt mond, nehéz volna bármit is hozzátenni, sőt ellenérveket sem volna könnyű találni, mivel a szerző a lehetséges ellenvetéseket is szinte mind számításba veszi.

7. Ugyanilyen fölényes és biztos szakavatottságról tanúskodik a morfémák állapotát, a tórmorfémákat és a morfémakapcsolatokat elemző, fontosságának megfelelően legnagyobb terjedelmű, kitűnően tagolt fejezet is (122—287). Az ómagyar tőrendszer jellegét és előzményeit vizsgálva itt Benkő igen alaposan tárgyalja a tövéghangzók meglétét vagy hiányát, a teljes, a lappangó és a csonka tövek viszonyát, a toldalékmorfémák különféle alaki sajátosságait. Különleges figyelmet fordít a szóalakok teljes fonológiai és morfológiai felépítettségére, tekintettel a szótagképződésre, messzemenően felhasználva, értékelve, kiegészítve és példamutatóan rendszerezve az ezekkel kapcsolatos újabb kutatások eredményeit.

A tárgyalás alapja és kiindulópontja — helyesen — az a felismerés, hogy a korai ősmagyarban még a nyíltszótagúság jellemezte az alakfelépítést, s hogy ezt a később fölerősödő zártzótagúság csak az ómagyar korban változtatta meg.

A teljes tövekkel szembenálló csonka tövek elemzése során — igen helyesen — a funkcionális szempontok kerülnek előtérbe. Így — hogy úgy mondjam — szinte észrevétlenül „sorvad el” a sorvadó hangok korábban divatos elmélete, ami egyébként sem magyarózott meg semmit. Ezzel szemben jelentőségének megfelelőleg szerepelnek a magyarázatban az először főleg PAPP ISTVÁNTÓL és KUBINYI LÁSZLÓTÓL, majd e sorok írójától is fölvetett gondolatok, valamint a nyelvállásfoki kiegyenlítődség, továbbá a tőtől a toldalékhoz vonódás elemzésében D. BARTHA KATALINTÓL elért maradandó eredmények. Benkő mindezeket figyelembe veszi, de mindig önállóan és kritikával. Több ponton azonban lénye-

gesen tovább is jut, mint az eddigi kutatók. Különösen jelentős az *intetvinec*, *ildetvitvl*, *kínzotvatul* (HB), továbbá a *kezdetvitul* (KT), *Sciletel[ivi]* (KTSz.), valamint a *ieletvitiben* (GyS)-féle rejtélyes szóalakokra vonatkozó magyarázata. Mint tudjuk, ezek *v*-jét korábban képzőnek tekintették. Benkő minden eddiginél elfogadhatóbb magyarázatot ad ennek az elemnek a szerepére, kifejtve, hogy a fenti alakokban a *-t* főnévképző, a *v* pedig az itt még megmaradt véghangzó jele. Csábító érvelése szerint az utóbbi itt azért maradt meg, hogy így lehetővé váljék a *-t* képzővel alakult főnévi és befejezett melléknévi igenevek alaki elkülönülése, ami, mai formájában, csak később következett be (az *adat*: *adott*; *kezdet*: *kezdeti*-félékben). Ezt a magyarázatot tartom az eddigiek közül a legjobbnak, főladvá sajátomat is, amely szerint, a *v* ezekben képző, de nem *v*-nek, hanem *ú*-nak, ill. *ű*-nek olvasandó. Így az *intetvinec* alak olvasata *intetűinek* volna, s persze, ugyanígy a GyS.-beli *Nemzetű-é is nemzetűi*. (Az *ű* — *ű* tehát a mai *nevezetű*-félékben levő képzőelemmel volna azonos). Szerintem jelentéstanilag ez a magyarázat felelne meg legjobban. A bökkenő csak az, hogy a *v* aligha lehetett ekkor a hosszú *ű* ~ *ű* jele, amelyet a HB. tudvalevőleg — következetesen — *u*-vel jelöl. A képzőhalmazos különben régtől fogva igen gyakori az uráli nyelvekben, s így magyarázatom egyébként elfogadható lehetne.

A fenti *Nemzetű* Benkő szerint valószínűleg a befejezett melléknévi igenév 3. személyű birtokos személyjeles alakja, mint már Melich is gondolta (150). Egyelőre nincs ennél jobb magyarázat, bár — másokkal együtt — én magam is ezt csak fenntartással tudom elfogadni. E magyarázat fő nehézsége az, hogy ellentétben áll a szerző előbbi megállapításával, amely szerint a *v* mint a tővéghangzó jele a *-t* képzős *n é v s z ó i* származékokat volt hivatva elkülöníteni a melléknévi igenéviéktől.

Örömmel látom, hogy a csonka tövek létrejöttének magyarázatában Benkő is fontos szerepet tulajdonít a gazdaságosságnak, hivatkozva és építve arra a megállapításomra, hogy a beszélők a szóalakok felépítésében gyakran mellőzték a nélkülözhető magánhangzókat s a velük járó külön szóttagokat, ami a tővéghangzók eltűnését minden másnál jobban segítette (172). A csonkatővűséggel összefüggő morfofonetikai jelenségeket erre a felismerésre támaszkodva szintén újszerűen és nagy körültekintéssel vizsgálja (178).

8. A toldalékmorfémákkal és a grammatikai segédszókkal foglalkozó, s fontosságának megfelelően igen tekintélyes terjedelmű fejezet (179—287) a monográfiának megítélésém szerint különösen jól sikerült fejezete, amelyben a szerző a magyar történeti alaktani kutatásoknak minden eddiginél elmélyültebb, sokoldalúbb és meggyőzőbb analízis és szintézisét nyújtja. Mérégre kerülnek itt a folyamatos melléknévi igenevek, a *-ság/-ség* képzőnek, a *-hat/-het* igeképzőnek, a műveltető és szenvedő igék képzésének, a visszaható igeképzőknek, a gyakorító képzős igealakoknak a kérdéskörével kapcsolatos eddigi kutatások eredményei. Benkőnek ezekkel kapcsolatos kiértelt és megfontolt állásfoglalásaival lényegében egyetértek, s legfeljebb egy-két esetben tennem a hangsúlyt máshová, mint ő. Így a *-ság/-ség* képző eredetére vonatkozó újabb nézeteket kevésbé utasítanám el, a *-hat/-het* igeképző kiformalódásával kapcsolatos eddigi magyarázatok helyességében viszont nála jobban kételkednék, itt ki nem fejthető okokból. A magyar szenvedő ige képzőjéről viszont esetleg többet mondanék.

Páratlanul ötletesek a birtokos személyjelek kérdéskörével kapcsolatos fejtegetések. A rendszerszerű és funkcionális nyelvszemlélet igen meggyőző alkalmazására kerül sor ezekben. A szerző több évtizedes kutatásainak foglalatát tárja elénk itt is. Nem lehet kétséges, hogy megállapításai az utóbbi évtizedek magyar nyelvtörténeti kutatásainak csúcspontját jelentik. Így minden eddiginél kielégítőbb és hihetőbb az a magyarázata, hogy a magyar 2. személyű birtokos személyjel a 'te' jelentésű ősi személyes névmás agglutinálódásával úgy fejlődött ki, hogy a *-t*, a későbbiek során funkcionális okokból zöngésült. Ugyanis csak így lehetett elkerülni az eredetibb *-t* végződésnek a locativusi *t*-vel, főleg pedig a *-t* tárgyraggal való egybeesése miatt támadt zavaró homonímiát.

Teljesen új és számomra — gondolom, mások számára is — szintén igen meggyőző a szerzőnek a többes 3. személyű birtokos személyjel eredetére vonatkozó megállapítása, amely szerint ennek kiformalódásában személynévmási elemnek nem volt szerepe, mivel itt eredetükben pusztán *-k* többesjeles formákat kell keresnünk, amelyeknek magánhangzója egyszerű tővéghangzó, s melyek csak későbbi hasadással különültek el a többesjeles alakoktól (198).

Szintén nagy körültekintéssel fogalmazta meg a szerző az igejelek (203—217), valamint a névszóragok (217—235), továbbá az igeragok (235—257) kialakulására vonatkozó, mindig árnyalt és kiegyensúlyozott nézeteit is. Lényegében ezeket is el lehet fogadnunk. A tárgy ragtalanságával kapcsolatosan elmondottakhoz (217 kk.) legfeljebb azt tennem hozzá, hogy ennek oka talán a nomen-verbumok kérdésével függ össze. De hogy miképpen, azt egyszer — esetleg — másutt adnám elő.

Helyeslem az ősi határozóragjaink kialakulásával kapcsolatban kifejtetteket is (225 kk.), azzal a megjegyzéssel, hogy ezek eredetének magyarázatában a szerzőnél valamivel bátrabban szólnék a névmási eredetről. Ugyanígy a névutóból raggá fejlődés módzatait (230 kk.) is kissé másként képzelem, de alapjában véve elfogadom itt is Benkő megállapításait.

Annál elfogadhatóbbat, sőt meggyőzőbbet azonban, mint amit a szerző igeragjaink keletkezéséről mond (235—257), szerintem ma aligha tudhatna bárki is előadni.

Lényegében ugyanez vonatkozik a szerzőnek a névelőink, igekötőink és névutóink kialakulásával kapcsolatosan kifejtett nézeteire is (257—287). Alapjában ezekkel is teljesen egyetértek. Egy-két ponton azonban volna néhány megjegyzésem. Így bővebb megokolás nélkül nem találok indokoltnak a szerzőnek abbéli kételyét, hogy a mutató névmás határozott névelővé alakulásában s ezzel együtt járó átértékelődésében miért nem játszhattak fontos szerepet az *ez az ember*-féle kijelölő jelzős szerkezetek (259), mint én gondoltam s gondolom ma is. Figyelembe kell majd vennünk a jövőben a cseh J. KRÁMSKÝ *The article and the concept of definiteness in language* címen 1972-ben közzétett értékes művének megállapításait is.

Minden tekintetben helyeslem az igekötőinkre és névutóinkra vonatkozó megállapításokat is. Megjegyezném azonban, hogy véleményem szerint megérett már az idő arra, hogy a közeljövőben ezek kialakulását még szélesebb keretek között, az indogermán nyelvek tanulságait is figyelembe véve, átfogóan vizsgáljuk meg. A legutóbbi időkből ugyanis — főleg az indogermanisták — fokozódó érdeklődéssel kezdték elemezni ezek összefüggéseit, figyelembe véve a magyar fejleményeket is.

9. E monográfia, mint mondtam, a magyar történeti nyelvészetnek kétségtől kimagasló, maradandó alkotása, amely nyelvünk ómagyar korára vonatkozó hangtani, alaktani, mondattani, sőt szövegtani ismereteinket is számos új és becses eredménnyel gazdagítja. A régi magyar irodalom és művelődés kutatói szintén sokat meríthetnek belőle. De általános nyelvészeti szempontból is igen jelentős ez a munka, amelynek főbb eredményeiről valamely világnyelven is minél előbb be kell majd számolni. Mert amit a szerző az európai latin betűs írásrendszer hazai alkalmazásának nehézségeivel kapcsolatban az ómagyar kori hangjelölésről mond, annak jelentősége módszertani szempontból egyetemes. A zavaró alaktani homonímia elkerülésére irányuló törekvéseket feltáró és újszerűen megvilágító fejtegetések ugyanilyen jelentősek általános nyelvészeti szempontból is.

Majd egy negyedszázaddal ezelőtt, Melich érdemeit méltatva Benkő megállapította, hogy e kimagasló nyelvészünk mai értelemben vett általános nyelvészeti munkát alig irt, de munkálkodása mégis egyik igen fontos fejezete a hazai általános nyelvudomány történetének, mivel Melichnek alig van olyan cikke, amely egyetemes nyelvészeti tanulságul ne szolgálna (MNY. 53: 7). Mindezt bizvást elmondhatjuk Benkő munkásságáról is. Ne higgyük, hogy az általános nyelvészet feladata csupán az, hogy általánosságokat mondjunk a nyelvről. A dialektika ugyanis arra tanít bennünket, hogy az általános csak az egyediben, az egyedi jelenségek révén, rájuk vonatkoztatva létezik. Általános nyelv tehát nincs, csak konkrét, egyedi nyelvek vannak. Aki tehát, mint Benkő is, valamely konkrét nyelv történeti fejlődésében tár fel módszertani szempontból is új és lényeges mozzanatokat, az az általános nyelvészetet, az egyetemes nyelvtudományt is számottevően gazdagítja. Ne feledjük, hogy a nyelvre vonatkozó, általános érvényű megállapítások köre és terjedelme a jövőben is csak úgy bővíthet számottevően, ha minél többet tudunk meg minél több nyelvről, s köztük a mi anyanyelvünkéről is. Mivel azonban az utóbbinak a vizsgálatában — érthető okokból — mégiscsak a honi magyar nyelvészek a legilletékesebbek, nálunk, nem becsülve le az idegen nyelvek hazai kutatóinak ilyenmű eredményeit sem, az általános nyelvészet érdemleges művelésében mégis kétségtől tőlük várhatjuk talán a legtöbbet, mert nálunk ők támaszkodhatnak a legtöbb és legmegbízhatóbb anyagra.

BALÁZS JÁNOS

Róna-Tas András: A nyelvrokonság

Kalandozások a történeti nyelvtudományban

Gondolat, Budapest 1978. 486 l.

I. RÓNA-TAS ANDRÁSNAK A nyelvrokonság című könyve a hazai nyelvtudomány egyik régi adósságát törleszti. Annak ellenére, hogy az összehasonlító nyelvészet a magyar nyelvtudományak hagyományosan fontos és nemzetközi tekintetben is jelentős eredmé-

nyeket felmutató területe, évtizedek óta hiányzott a nyelvrokonság elméletének modern szintézisszerű összefoglalása.

A könyv a nyelvrokonság mibenlétére, a különböző nyelvészeti irányzatok nyelvrokonsággal kapcsolatos elméleti és módszertani kérdéseire vonatkozó ismereteknek gazdag tárháza. A mű két főrészből áll: A nyelvrokonság gondolatának alakulása a kezdetektől napjainkig (15—328). Ebben a részben történeti keretsztruktúrában mutatja be az elméleti és módszertani kérdések fejlődését. A szerző alapos vizsgálatnak veti alá a nyelvrokonság gondolatának alakulását a kezdetektől máig: a mítoszok és mondák elképzeléseitől bezárólag napjaink nyelvtudományának eredményeiig, illetőleg problémafelvetéseitől. Persze nemcsak azt vizsgálja, hogy különböző korokban különböző irányzatok képviselői mit értettek nyelvrokonságon, tehát hogy hogyan alakult a nyelvrokonság felfogása és kutatása, hanem elég alapos, egyéb szempontokra is kiterjedő tudománytörténetet nyújt. A könyv tehát többről szól, mint amennyit a címe ígér: nem csupán a nyelvrokonság elméletének alakulását kíséri végig az egyes korokon át, hanem elég részletes áttekintést ad a különböző nyelvészeti irányzatokról, iskolákról is. Ez a részletekbe bocsátkozás könyvét — a fő célkitűzés felől nézve — kissé szétfolyóvá teszi. A második részben (A nyelvrokonság, 329—459) a szerző az eddigi eredmények és saját kutatásai alapján mutatja be a nyelvrokonság szerteágazó problémáit. Az első és a második rész között aránytalanság mutatkozik: a történeti áttekintés bizonyos mérvű túlméretezettségéhez képest a nyelvrokonságot tárgyaló rész kissé vázlatosnak tűnik. A könyvet bibliográfia (456—479) és névmutató (481—487) zárja.

2. Az első rész öt nagyobb fejezetre oszlik. A régiek a nyelvek rokonságáról (17—59) című fejezet az emberiség kezdeti és naiv elképzeléseitől kezdve a nyelvek felfedezésén át az összehasonlító nyelvtudomány első úttörőit: MARTIN FOGEL, SAJNOVIC JÁNOS, GYARMATHY SÁMUEL és SIR WILLIAM JONES működéséig tárgyalja a nyelvrokonság gondolatának alakulását. A második fejezet a nyelvrokonság elméletének kialakulásáról szól (60—122). Ez nem csupán időben, hanem eredményeiben is hatalmas korszakot ölel át: az összehasonlító történeti nyelvtudomány kezdetét (BOPP, RASK, JACOB GRIMM stb.), az „ifjú nyelvészek”/„új grammatikusok” (Jungrammatiker) iskolaalapítását, SAUSSURE, MEILLET stb. tevékenységét. A harmadik fejezet (A nyelvrokonság elméletének átalakulása, 123—251) a 20. század első fele és napjaink nyelvtudománya nyelvrokonsággal kapcsolatos kérdéseinek van szentelve. Olyan nyelvészeti irányzatokról, elméleti és módszertani megközelítésekről olvashatunk itt, mint a szívárványelmélet, az amerikai nyelvészet, az olasz iskola és a belső nyelvi rekonstrukció, a nyelvi szövetségek, a marizmus, a matematika és az összehasonlító nyelvtudomány kapcsolata stb. A negyedik fejezet (Viták a nyelvrokonság néhány kérdéséről, 252—302) a modern összehasonlító történeti nyelvtudomány néhány ma aktuális kutatási irányzatait és területeit mutatja be: a nyelvi kölcsönzés, a nyelvek keveredése, a szubsztrátum, a kétnyelvűség és a nyelvi interferencia, az areális nyelvészet és a nyelvtipológia, az alapnyelv kérdése. Az ötödik fejezet (303—324) az új nyelvelméleti irányzatok és a nyelvrokonság kapcsolatáról szól.

A nyelvrokonságot tárgyaló második rész négy fejezetre tagolódik. Az első két fejezet (A nyelvrokonság alapfogalmai, 331—386; A nyelvrokonság bizonyítása, 387—405) az alapfogalmakat tisztázza és röviden bemutatja az összehasonlító nyelvtudomány bizonyító eljárásait, vagyis módszertanát. A harmadik fejezet (Nyelvrokonság és történelem, 406—426) az összehasonlító nyelvészet és segédtudományai (történelem, régészet, antropológia, néprajz stb.) kapcsolatát, az ún. komplex kutatási módszert tárgyalja. A negyedik fejezet (427—455) röviden a magyar nyelv uráli (finnugor) rokonságának módszeres bizonyítását mutatja be.

Egyes részletkérdésekre vonatkozó kritikai megjegyzéseim:

67. l.: Rask könyvének a címe (Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse) helytelenül van magyarra fordítva: Tanulmányok a régi északi vagy izlandi nyelvek eredetéről. Helyesen: Tanulmány a régi északi vagy izlandi nyelv eredetéről.

68. l.: A Samlede tildels forhen utrykte afhan dlinge címleírás — ugyancsak Rask-tól — helytelen. Helyesen: Samlede tildels forhen utrykte Afhandling.

A 185. lapon olvashatjuk a következőket: „... *hó* szavunkról azért tudjuk magyar adatok segítségével is kimutatni, hogy régen egy *-m-* mássalhangzó is volt benne, mert ismerjük tárgyasetét, a *havat*...” Nos, a magyar adat alapján nem állapítható meg, hogy a szó belsejében eredetileg *m* volt, hanem csak a rokon nyelvek segítségével. A magyar szóközepi *v* ui. elvben eredeti **w*, **p*, **k*, sőt *η* mássalhangzókra is visszazeme.

351. l.: „Míg a régi, a természetben élő ember száz és száz fajta fát tudott megkülönböztetni, ... a mai ember már a különböző fenyőfajtákat is ugyanazzal a névvel

illeti.” Ez a megállapítás a magyar nyelvre vonatkoztatva valóban így van, mivel az egyes fenyőfajtákat körülírással fejezzük ki (*lucfenyő, erdeifenyő, vörösfenyő* stb.), de több nyelvben (finn, német, orosz) nincs általános fenyő jelentésű szó, hanem csak speciális fenyőelnevezések vannak.

429. l.: „A finnugor nyelvek ugyanis kimutatható (bár nem minden részletében tisztázott) rokonságban vannak a szamojéd nyelvekkel”. Itt a zárójelbe tett megszorítás felesleges, mert egyrészt a finnugor nyelvek rokonsága sincs minden részletében tisztázva, másrészt a finnugor és a szamojéd nyelvek rokonságát mind a szókinés, mind a nyelvtani egyezések vonatkozásában ma már elég jól ismerjük.

3. Róna-Tas András könyve nemcsak a szűkebb szakkörökhöz szól, hanem a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számíthat. Ezen utóbbi szempontot szem előtt tartva, bizonyára hasznára lett volna a műnek a tömörebb, áttekinthetőbb fogalmazásra való törekvés. Összefoglalva: Róna-Tas András munkája a magyar nyelvtudomány jelentős eredménye s egyúttal fontos hozzájárulás a magyar művelődésügy szolgálatához is.

RÉDEI KÁROLY

A. К. Матвеев Географические названия Урала

(Краткий топонимический словарь). Свердловск, 1980. 318 l.

Noha az ismertetendő helynév-szótárt szerzője a nagyközönségnek szánta, erre mutat a viszonylag magas példányszám (tizenötezer), mégis nagyon tanulságos ez a könyvecske hazai finnugristáinknak, turkológusainknak és szlavistáinknak, sőt a — csak vagy főleg — névtannal foglalkozó szakembereinknek is. A kis alakú könyv egy egészen rövid bevezetés és használati utasítás után (3—7) az orosz ábécé sorrendjében majdnem ötszáz földrajzi nevet (hegy, víz, település) közöl a Pecsorától az Obig, a déli Uraltól a Jeges tengerig. Ez az óriási terület körülbelül akkora lehet, mint Fennoskandia a Baltikummal együtt, de legnagyobb része igen ritkán lakott. Magába foglalja a szverdlovszki, Permi és Cseljabinszki területet, a Baskir ASzK-t, az Orenburgi terület középső és nyugati részét, a Komi ASzK keleti felét, a Nyenyec Autonóm körzetet, és a Tyumenyi terület nyugati részét, benne a Hanti-Manszi és Jamalo-Nyenyec Nemzetiségi körzetet.

Meglepő tehát az óriási területhez mérten a viszonylag csekély számú helynév, de a válogatás elvi szempontjait nem közli a szerző. Mivel a víz-, hegy- és városnevekből némelyik többször is előfordul, egy-egy név címszava alatt akár egy fél tucat helynév is rejtőzhet. Így például a *Tura* folyó neve alatt találjuk a *Felső Tura*, *Alsó Tura*, *Verhoturje* és *Turinszka* városokat, és a *Turinszkaja Szloboda* falut. A címszóban a szerző megadja a víz, hegy vagy település helyét, esetleges előbbi nevét, vázolja a város vagy más település történetét, közli az ismertebb utazók, felfedezők véleményét az illető névről, esetleg népetimológiás magyarázatokat is. Mivel a terület lakossága meglehetősen kevert (zürjén, permják, nyenyec, vogul, osztják, baskír, tatár és természetesen orosz), így egy-egy névnek nyelvek szerint több magyarázata is lehet. A szerző igyekszik nagyon körültekintően és óvatosan eljárni, figyelembe veszi a régi orosz és bennszülött elnevezéseket, keresi a névadás logikáját, nem dől be az egyszerű népetimológiáknak, számol párhuzamos névadással és bennszülött nyelvi elnevezések oroszra fordításával. Alapul a hivatalos, a térképészetben használatos orosz neveket veszi, de gyakran (sajnos nem mindig) közli az ott élő nemzetiségi elnevezéseket is.

A betűrendes szótári rész után közöl szakszó-jegyzéket is, mint antroponim, hidro-nim, indoeurópai, iráni, mongol, török, finnugor és szamojéd nyelvek, tükörfordítás, metafora, metonímia, népetimológia, szubsztrátum, képző, etnonim stb. Ezután következnek egy mintegy 150 tételből álló könyvvezet. A Szovjetunió kívüli nyelvészek műveiből csak mutatóba találunk néhányat, mint GULYA, KÁLMÁN, KANNISTO, VASMER, STEINTZ egy-egy cikkét vagy könyvét, ezekből is inkább az oroszul (is) megjelenteket. Orosz történeti források viszont bőven szerepelnek jegyzékében, mint a nálunk is jól ismert GEORGI, HERBERSTEIN, HOFMANN, DUNYIN-GORKAVICS, LEPEHIN, MÜLLER, PALLAS, FALK. Számos nemzetiségi-orosz szótárt is felhasznál, de sajnos REGULY, MUNKÁCSI, PÁPAY, LEHTISALO, WICHMANN munkássága ismeretlen számára. Mégis, azt hiszem, hogy nála tájékozottabb orosz tudós aligha akad, aki annyi helyi nyelv és tájék ismeretében nagyobb felelősséggel vághatna neki ennek a munkának.

Munkácsi e területnek csak a vogulok lakta részéről — amely talán egy nyolcada-tizede lehet az egésznek —, 585 víz-, hegy- és település nevét jegyezte föl — nagyrészt etimológiával, orosz, helyenként osztják, zürjén, szamojéd elnevezéssel együtt (VNGy. IV, 429—440). Így érthető, ha a települések közül a szerző csak a nem részletes térképen is előforduló elnevezéseket, városneveket, nagyobb hegyrészletek, a nagyobb — hajózható — folyók és tavak nevét jegyezte ki és magyarázta, nem terjeszkedett ki a néhány jurtányi falukra.

Bevezetésében és a szócikkekben gyakran megjegyzi, hogy egyes rövid víznevek gyakran két-három nyelvből is magyarázhatók, így tehát bizonytalan eredetűek. Előfordul az is, hogy a név utótagja finnugor vagy török eredetű 'víz, folyó' jelentésű szó, de az előtag nem világos. Több orosz névben rámutat, hogy fordítások valamely bennszülött nyelvből, mint a *Belaja* folyónév (vö. baskír *Agijdel* 'fehér folyó') *Berjozovo* városnév (vö. osztják *Sumyt-voš*, vogul *Xalj-us* 'nyírfa-város'). Baskíria tényleg számbajöhet, mint a magyar vándorlás egyik állomása, sőt esetleg mint az uráli öshazához tartozó terület, itt a szerző többször utal esetleges magyar eredetre, mint az *Ar*, *Biszerty*, *Visera* folyónevekben, a magyar *ár* szóra és *víz-ár*, *víz-ér* összetételle. Azt persze nehéz volna megmondani, vajon i. e. az első évezredben az előmagyarban valóban a maihoz hasonló módon ejtették-e e szavakat, és vajon a magyar *ár* szónak volt-e 'ér, patak' jelentése. A magyar hidronimi-kában nemigen fordul elő.

Néhol kissé nagyvonalúan származtat hangtani szempontból. A *Bunar* hegynév *nar* utótagját én nem merném a vogul (É) *nör* 'Ural, hegy' szóval azonosítani, amely egyébként is csak az északi vogulban él, a délnyugati nyelvjárásokban *küw* ~ *küw* 'kő' az Ural neve. Ebből vagy más nyelv 'kő' jelentésű nevéből való fordítás az Ural régebbi orosz *Kameny* neve a *Jugorszkije Gori* mellett. A *Viszim* nevű folyók nevét (vogulul *Wissum*) sem merném a vogul *wis* 'kicsi' szóból vagy a *wésin* 'szép' tövéből és a vogul *Wissum*, *Lussum*, *Tompusum* folyónevekből kikövetkeztetett *-sum* 'folyó' vagy 'víz' jelentésű szóból származtatni (az említett folyók neve MUNKÁCSNÁL: *Visém*, *Lüsm* ~ *Loism*, *Tämp-üsen-jä*, az utolsó 'szarvasor-várfolyó' fordítással). A 'folyó' jelentésű vogul *sum* kikövetkeztetése merész. Nem tartom viszont merésznek, sőt nagyon ügyes magyarázatnak, hogy a *Kolva* folyó nevét egy — az ősermiben talán még meglevő — finnugor eredetű *kol 'hal' szóból származtatja (a permi nyelvekből tudvalevőleg hiányzik ez a szó, vö. z. *čeri*, vtj. *čoriy*). Az Ural hegység nevére elég bőven ír (a folyót csak Katalin cárnő nevezette el Uralnak 1775-ben az addigi Jajik helyett). De a hegység neve is kései, csak egy évszázaddal Jermák hadjárata után bukkan fel a 17. sz. utolsó harmadában. Az Ural vogul származtatását azért nem tartja a szerző valószínűnek, mert az északi vogulok *nör*-nak, az osztjákok *kew*-nek, a zürjének *Iz*-nek, az egyik régebbi elnevezés szerint az oroszok is *Kameny* néven nevezték. Ez utóbbi orosz név fordítás valamelyik finnugor nyelvből. Matvejev szerint az Ural hegy és az *Aral* tó neve esetleg összefügg. Déli (török) eredetűnek tartja az Ural nevet, de közelebbi elfogadható magyarázatot nem ismer. A terület egyetlen *f*-hangot tartalmazó folyó és városnév (Ufa) iráninak magyarázza, hiszen az ott lakó baskírok *Kara-izel*-nek (fekete folyó) nevezik. Talán a szkíták-szarmaták nevezték el, akiknek nyelvében volt egy *ap* 'víz' jelentésű szó (vö. tadzsik *ob*, osztét *af* ~ *of*) és így az Ufa és az *Ob* neve egyaránt valamilyen iráni nyelv 'víz' jelentésű szavából származna.

Etimológiai szempontból kb. 200 a török (baskír, tatár), 150 az uráli (zürijén-permi, vogul, osztják, nyenec-szamojéd, finnugor vagy permi alapnyelvi), 100 körül jár az orosz, 20—25 körül az egyéb (iráni) és ennél valamivel több a teljesen ismeretlen eredetű. Az obi-ugor nyelvek közül jelentéktelen az osztják eredetű nevek aránya, hiszen a terület keleti határa az Ob, az osztjákok nagy többsége pedig az Obtól keletre lakik.

Ha Munkácsi, Kannisto, Pápa, Steinitz stb. közléseit, egyes feldolgozásokat (pl. R. BRACHWITZ-RADOMSKI) ismert volna, bizonyára bővült volna anyaga, biztosabban eligazodott volna az ugor etimológiákban.

Örülhet azonban minden uralista és névtan-kutató, hogy végre egy szakértő, a helyszínen alapos ismeretekkel rendelkező szovjet tudós az eddigi orosz nyelvű anyagot felhasználó etimológiai helynévszótárt tett közzé — ha a nagyközönségnek szánta is. Ennek megvan az az előnye, hogy kolofónon (nálunk miért szoktak le róla?) olvasható példányszám: 15 000, nem pedig az obi-ugor kiadványokra jellemző néhány száz. Így remélhető, hogy egy tucatnyi jut majd hazai szakembereinknek és könyvtárainknak is (ára 55 kopek). Kár, hogy még csak egy tájékoztató kis térképmelléklet sincs a könyvhöz. A kötött könyvecske tetszetős kiállítású, olvasmányos, további munkásságunkban még sokszor fogjuk fellapozni.

KÁLMÁN BÉLA

Robert M. Vago: The Sound Pattern of Hungarian

Georgetown University Press, Washington, D.C. 1980. xiii + 150 l.

■ 1. ROBERT M. VAGO könyve, *The Sound Pattern of Hungarian* (a továbbiakban SPH) egy közel tízéves kutatómunka összefoglalója. A szerző a generatív fonológia elméletével és technikájával közelíti meg a magyar fonológia törvényszerűségeit. Ha csak a SPH legfontosabb előzményeire utalunk is,¹ látható, hogy kevés Vagonál illetékesebb fonológus vállalkozhatott volna erre a nagyszabású feladatra: a szerző avatott szakértője a generatív fonológia elméletének és formalizmusának s ahhoz sem fér kétség, hogy alaposan ismeri a magyar fonológia problematikus jelenségeit.

A SPH nemcsak a magyar fonológiai kutatások szempontjából fontos munka. A szerző három jelentős, sokat vitatott elméleti kérdéssel kénytelen szembenézni a magyar anyag elemzésekor. „The most significant and controversial theoretical assumptions in this study are the abstractness of underlying (lexical) representations, the extrinsic ordering of rules, and the non-linear ordering of rules, Hungarian phonology has significant consequences for each of these issues” (Introduction, x). A SPH elemzéseinek hitelessége nagymértékben függ attól, mennyire fogadható el a szerző álláspontja e három alapvető kérdésben. Vago magabiztosan vállalja e problematikus hipotézisek alkalmazásának következményeit a magyar korpusz elemzése során. Ez a tény feltétlenül a generatív fonológia elméletéhez való jelentős hozzájárulásként értékelendő, még akkor is, ha nem minden esetben értünk egyet a javasolt megoldásokkal.

1.1. A dolgozat a következő fejezetekre tagolódik: The Vowel System: Vowel Harmony (1—30), The Consonant System: Natural Assimilation Rules (31—47), The Conjugation System (48—90), The Declension System (91—136). Az Appendix (137—147) az előző fejezetekben tárgyalt szabályokat sorolja fel, tulajdonságaik szerint csoportosítva azokat.

2. Kétségtől az első fejezet az, amely a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot a könyv nem magyar fonológus olvasói körében. A különböző nyelvekben előforduló sokfajta magánhangzó-illeszkedés generatív fonológiai feldolgozásai már sokszor bizonyultak az elmélet próbakövéül. Így a magyar magánhangzó-illeszkedéssel kapcsolatos problémák is igen jelentősek: fonológiai elméleteket bizonyító vagy cáfoló erejűek lehetnek.

* 2.1. A magyar magánhangzó-illeszkedés szabályait a Vago-féle elemzés alapján a következőképpen foglalhatjuk össze:

2.1.1. Két palatoveláris illeszkedési szabály, egy jelölt (Marked Vowel Harmony) és egy jelöletlen (Unmarked Vowel Harmony) működése választja ki a megfelelő hangrendű végződéseket.

(1)

$$[+ \text{syll}] \rightarrow [+ \text{back}] / \left[\begin{array}{c} + \text{syll} \\ + \text{back} \end{array} \right] C_0 \left(\left[\begin{array}{c} + \text{syll} \\ - \text{back} \\ - \text{round} \end{array} \right] \right) C_0 \quad 1 \quad \underline{\quad}$$

(2)

$$[+ \text{syll}] \rightarrow [a \text{ back}] / \left[\begin{array}{c} + \text{syll} \\ a \text{ back} \end{array} \right] C_0 \quad \underline{\quad}$$

(1) a *tányér*-féle vegyeshangrendű töveknél működik (ahol az *é* neutrális). A *József*-félékre kötelezően nem érvényesül ez a szabály, az *Ágnes*-féléknél pedig (1) fakultatívan működik. A jelöletlen (2) szabály a *ház*-féle szabályos illeszkedésű tövekre vonatkozik, továbbá

¹ VAGO, R. (1973): Abstract vowel harmony systems in Uralic and Altaic languages. *Language* 49: 579—605., (1975): Hungarian generative phonology. Reproduced by the Indiana University Linguistics Club. Bloomington, Indiana., (1976): Theoretical implications of Hungarian vowel harmony. *LI* 7: 243—263., (1978): The lengthening of final low vowels in Hungarian. *UJb*. 50: 144—148.

a *bika*-félékre (ahol az *i* neutrális), valamint a jelölt szabály alól való kötelező kivételekre (*József*-féle tövek). Ugyancsak a (2) működése hozza létre az *Agnes*-féle ingadozó illeszkedésű tövek („doublets”) [-back] hangrendű változatait. Végül, ez a szabály irányítja a *híd*, *cél*-féle, absztrakt fonémát tartalmazó tövek (l. alább) sajátos magánhangzó-harmóniáját.

(1) és (2) a szerző szerint nem vonhatók egybe, s a sorrendjük egymást kizáró (disjunctive). E tényt Vago a P. KIPARSKY által javasolt Elsewhere Condition elmélet alkalmazásával szándékozik igazolni (P. KIPARSKY, 'Elsewhere' in Phonology. In: S. Anderson—P. Kiparsky (szerk.), A Festschrift for Morris Halle. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1973. 93—106).

2.1.2. A labiál s illeszkedést az ún. Rounding Harmony szabály irányítja:

(3)

$$\left[\begin{array}{l} + \text{syll} \\ - \text{back} \\ - \text{high} \\ - \text{low} \\ - \text{long} \end{array} \right] \rightarrow [-\text{round}] / \left[\begin{array}{l} + \text{syll} \\ - \text{round} \end{array} \right] C_0 \text{ ---}$$

A szerző nem tartja kívánatosnak a labiális illeszkedés szabályát a palatoveláris illeszkedés megfelelő szabályával összevonni.

2.1.3. A *híd*, *szid*, *sík* ill. a *cél*-féle tövek irreguláris illeszkedési viselkedését a szerző absztrakt, mélyszerkezeti (underlying) magánhangzók /i/, /i:/ és /A:/ meglétével magyarázza. Hatvanhárom olyan szót sorol fel, amelyben *i*(*i*), ill. *i*(*i*:) fordul elő, s két szóban található felszíni *é*, mögöttes /A:/. A felszíni *i*, *í* és *é* képviselvek egy absztrakt neutralizációs szabály (Abstract Vowel Neutralization) működése folyamán jönnek létre:

(4)

$$\left[\begin{array}{l} + \text{syll} \\ - \text{round} \\ - \text{low} \end{array} \right] \rightarrow [-\text{back}]$$

2.1.4. A tövekben előforduló magánhangzók hangrendi disztribúciója a Morpheme Structure Condition következménye.

2.2. Mint e rövid szemléltetésből is érzékelhető, a Vago-féle modell értékelése meglehetősen összetett feladat. A korábbi szakirodalom² kételkedéssel fogadta (a) az absztrakt (mélyszerkezeti) /i/, /i:/ és /A:/ meglétét s ehhez kapcsolódóan az abszolút neutralizációs szabály alkalmazásának szükségességét, (b) a tövek és a végződéses magánhangzó-harmóniájának szétválasztását, (c) két szabály, egy jelölt és egy jelöletlen palatoveláris harmónia szabály felállításának jogosultságát (d) a sokat vitatott Elsewhere Condition hipotézis alkalmazását a szabályok egymást kölcsönösen kizáró (disjunctive) sorrendjének igazolására. E felsorolt kételyek ismétlése és részletezése helyett három újabb, kevésbé közismert érvre hivatkozunk. Ezek közül az első kettő újfajta, eddig nem nagyon alkalmazott empirikus bizonyítékokkal állítja szembe a Vago-féle modellt, a harmadik pedig a kivételek elméletének (Theory of Exceptions) a magyar magánhangzó-illeszkedésekre való alkalmazhatóságára hívja fel a figyelmet.

2.2.1. D. FARKAS az absztrakt *é*, *é* és *A*: mélyszerkezeti (underlying) meglétében kételkedik a románból átvett szavak hangalakja és illeszkedési viselkedése alapján (D. FARKAS, How Abstract is Hungarian Phonology? In: P. R. CLYNE—W. F. HANKS—C. L. HOFBAUER (szerk.), Papers from the fifteenth regional meeting. Chicago Linguistic Society. University of Chicago. 1979. 100—108). Rom. *é*[*i*] → m. *u* vagy *ü*, attól függően, mennyire hátulképzett a rom. *é* [*i*], s hogy milyen fonetikai környezetben van. Farkas így érvel: „In case *é* substitutes for R. *é* [*i*] it should be pronounced [*i*] and in monosyllabic

² JENSEN, J. (1978): Reply to „Theoretical implications of Hungarian vowel harmony”. LI 9: 89—97., PHELPS, E. (1978): Exceptions and vowel harmony in Hungarian. LI 9: 98—105., RINGEN, C. (1978): Another view of the theoretical implications of Hungarian vowel harmony. LI 9: 105—115., IVERSON, G.—RINGEN, C. (1976): On constraining the theory of exceptions. Paper presented at the LSA Winter Meeting, Philadelphia.

words it should be followed by back vowel suffixes" (102). Az a tény, hogy ez sohasem fordul elő, komoly kételyeket ébreszt az absztrakt /i/ és /i:/ meglétével kapcsolatban. Hasonlóképpen: rom. *ă* [A] sohasem fordul elő *é*-ként a kölcsönszavakban, rom. *ă* → m. *e*, *a*, *o* vagy *ö*, többnyire a szó román hangalakja alapján megjósolhatóan. Egyetérthetünk tehát Farkas kételyeivel az absztrakt A: feltételezésével kapcsolatban is: ha lenne mélyszerkezeti magyar /A:/, akkor a fonetikailag hosszú rom. *ă*, legalábbis néhány esetben *é*-ként jelenne meg a felszínen a kölcsönszavakban. Ez azonban egyszer sem fordul elő.

2.2.2. Vago magától értetődőnek tartja, hogy a labiális és a palatoveláris illeszkedésre vonatkozó szabályok nem vonhatók össze: „These two rules, taken by themselves, are natural assimilation rules. The angled brackets abbreviation obscures this naturalness” (20). Kétnyelvű (magyar—angol) iskoláskorú gyermekek beszédének a vizsgálata azonban érdekes következtetésekre adott lehetőséget (Z. McROBBIE, A Case for Rule Simplification in the Speech of Hungarian-English Bilingual Children. Paper presented at the Central and East European Studies Association meeting at the Learned Societies of Canada Conference. Montreal 1980). Feltűnő, hogy a labiális harmónia szabály alkalmazása a legritkább esetben figyelhető meg (s akkor is csak a gyakran előforduló szavaknál), míg a palatoveláris illeszkedés szabályait — és itt most a problematikus szabályok megvalósulásaira nem térek ki — következetesen alkalmazzák ezek a kétnyelvűek. Ha mind a palatoveláris, mind pedig a labiális harmónia szabályai természetes asszimilációs szabályok (natural assimilation rules) — és ebben nincs okunk kételkedni — mivel magyarázható a labiális harmónia eltűnésének folyamata nem tökéletes nyelvtudás esetén? Ha viszont a labiális illeszkedés szabályát egy komplex magánhangzó-harmónia szabály (Vowel Harmony rule) csúcsos zárójellel formalizált (angled bracketed) alszabályaként fogjuk fel, a nyelvi változás ilyen megnyilvánulása szabály egyszerűsödés (rule simplification) tényeként természetesen és hihetően magyarázható. Így egy összevont VH-RH (palatoveláris-labiális harmónia) szabály felállítása (5) a valósághoz híven tükrözi (a) a nyelvi egyszerűsödés (ebben az esetben a kétnyelvűség által kiváltott) folyamatát, (b) a két szabály történetileg is igazolható kapcsolatát, tehát azt a tényt, hogy a labiális harmónia jóval ritkább és a történeti adatok tanúsága szerint később fejlődött ki, mint a palatoveláris harmónia (vö. SZÉPE Gy., Vegyes magánhangzójú szavaink illeszkedésének kérdéséhez. NytudÉrt. 17: 105—129).

(5)

$$[+ \text{syll}] \rightarrow \left[\begin{array}{l} - \text{back} \\ \langle + \text{round} \rangle \end{array} \right] / \left[\begin{array}{l} + \text{syll} \\ - \text{back} \\ \langle + \text{round} \rangle \end{array} \right] C_0 \quad \left\langle \begin{array}{l} - \text{high} \\ - \text{low} \\ - \text{long} \end{array} \right\rangle$$

A SPH által feltételezett két különálló szabály nem egyeztethető össze sem a nyelvi változások során megfigyelt empirikus bizonyítékokkal, sem pedig a labiális és a palatoveláris illeszkedések kapcsolatának lényegével. (A komplex VH-RH szabály formalizálásának részletes igazolása Z. McRobbie fentebb idézett dolgozatában olvasható.)

2.2.3. A kivételek elméletének (Theory of Exceptions) fejlesztésével és a generatív fonológiában való gyakorlati alkalmazhatóságának lehetőségével foglalkozik W. ZONNEVELD dolgozata, amely a magyar magánhangzó-illeszkedés problematikus eseteit is vizsgálja (W. ZONNEVALD, Hungarian Vowel Harmony and the Theory of Exceptions in Generative Phonology. Linguistic Analysis 6 [1980]: 21—39). Az általa kidolgozott One Feature Hypothesis alkalmazása kétségkívül meggyőzőbben ad számot például az ún. „doublet” morfémák illeszkedéseiről. Az Ágnes-félék Zonneveld elemzése szerint [—VH, +D]-ként kvalifikálандók, derivációjuk pedig így képzelhető el:

Ágnes + nál

$$\left[\begin{array}{l} - \text{VH} \\ + \text{D} \end{array} \right]$$

VH --- é
+D --- (á)

Ágnes + től

$$\left[\begin{array}{l} - \text{VH} \\ + \text{D} \end{array} \right]$$

--- ingadozó
--- (ó)

Az *Agnes*-félék illeszkedési sajátosságai tehát a One Feature Hypothesis alapján formalizálható magánhangzó-harmónia szabály (6) szerint értelmezhetők:

(6)

$$V \rightarrow [a \text{ back}] \left[\begin{array}{c} V \\ \left[\begin{array}{c} \alpha \text{ back} \\ -\alpha \text{ back} \\ +D \end{array} \right] C_0 \end{array} \right] \text{ —}$$

A szabály [+D] ága fakultatív jellegű. Ez a tény a kivételek univerzális elméletében prediktív: a releváns esetek mindegyikére jellemző. A „doublet” morfémák ilyen megközelítése érdekes és valóságos. Azt bizonyítja, hogy az irreguláris esetek elismerése és azoknak a szabályok rendszerébe való mind elméleti mind pedig formai szempontból való meggyőző beleillesztése nem feltétlenül csökkenti a szabályok általános érvényességét, s emellett helyesen mutat rá a kivételek valódi természetére.

3. A SPH további három fejezete tanulságos és értékes anyagot szolgáltat a magyar fonológusok számára. A szerző által feltételezett szabályok, azok egymáshoz való kapcsolata, rendszere, valamint az absztrakt /w/ létjogosultsága valószínűleg még sokáig fontos viták tárgya lesz. Ebben az ismertetésben e három fejezetben található elemzéseknek csak néhány részletére hívjuk fel a figyelmet.

3.1. A második fejezet a mássalhangzók rendszerét és a természetes asszimilációs szabályokat dolgozza fel, nagyjából új szerűen és meggyőzően. Sajnálatos szerkesztési következetlenségnek bizonyul azonban, s a fejezet áttekinthetőségét zavarja a szerzőnek az az eljárása, hogy kötelezőnek feltüntetett szabályokat (számszerint hetet) a fejezet végén fakultatív érvényűnek nyilvánít. Így például két szabály, az Affricate + Fricative Affrication és a Strident Consonant Assimilation szabályok nem kötelezősége az amúgy is kétséges (boho: ts + sa: g) derivációjával (39) nem hitelesíti e szabályok bizonyító erejét a külsőleges (extrinsic) sorrend igazolására.³

3.2. A harmadik fejezet az igeragozás, a negyedik pedig a névszóragozás során jelentkező korántsem egyszerű fonológiai jelenségek elemzésével foglalkozik. Az elemzések során kulcsfontosságú helyet foglal el az absztrakt /w/ fonéma meglétének a kérdése. Vago meggyőződéssel állítja, hogy mind az igei, mind pedig a névszói tövek osztályozásánál elkerülhetetlen az absztrakt /w/ meglétével számolni. Így az igéknél a hét *lő*-típusú tő alapalaki formája /*lőw*/ stb. A névszóknál négy különböző tőcsoport tartozik az absztrakt /w/-t tartalmazó névszói tövek közé: (a) Lengthening *w*-stems (*lő*-félék), (b) Raising *w*-stems (*hő*-félék), (c) Syllabifying *w*-stems (*jalu*-félék), (d) Deleting *w*-stems (*borjú*-félék).

3.2.1. Nem célunk, hogy az absztrakt /w/ létjogosultságának kérdését ehelyt részletezzük. Szükségesnek tartjuk azonban megjegyezni, hogy azok az igei és névszói tövek, amelyekben az absztrakt /w/ meglétét feltételezi a szerző, számszerűleg nagyon gyérek. Ez a tény a *szid*, *hid*, *cél*-féle csoport absztrakt magánhangzói létjogosultságának a problémájára emlékeztet. E kvantitatív körülmény mérvadó szerepe azonban jelentősen csökkenhet, ha néhány formáns sajátosságai is az absztrakt /w/ meglétével magyarázhatók. Ilyen bizonyítékkal próbálkozik a szerző (többek között) a *-val/-vel*, *-vá/-vé* formánsoknak a *-van/-ven*, *-va/-ve* és a *-ván/-vén* formánsoktól való elkülönítésével. Az a tény, hogy ez utóbbiak nem vesznek részt a *-val/-vel*, *-vá/-vé* végződésekre jellemző asszimilációs szabá-

³ Vago szerint a természetesebb (feeding) sorrend helytelen szóalakot derivál: *[boho: čša: g], míg a kevésbé természetes (counter-feeding) sorrend a helyes szóalakot generálja: [boho: čša: g]. Mint ahogy ő is megjegyzi (44), e fakultatív szabályok megvalósulása nagymértékben függ a beszédtempótól. Gyors beszédben azonban a természetesebb (SCA—A+F—AFF) sorrend által generált alakok éppúgy megfigyelhetők, mint a kizárólagosan korrektnek minősített [boho: čša: g], mely szóalak az extrinsic (A+F—AFF—SCA) sorrend megvalósulása folyamán jön létre.

⁴ JENSEN, J. (1972): Hungarian phonology and constraints on phonology and constraints on phonological theory. Doktori értekezés. McGill University; ESZTERGAR, M. (1971): A generative phonology of nouns and vowel harmony in Hungarian. Doktori értekezés. University of California; RICE, L. (1970): Hungarian morphological irregularities. Slavica Publishers. Cambridge, Mass.

lyok megvalósulásában, feltétlenül magyarázatot igényel. Azok a generatív fonológusok, akik korábban foglalkoztak ezzel a problémával,* szinte kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy absztrakt /w/-vel kell számolni a -val/-vel, -vá/-vé szuffixumoknál. M. Esztergar érvei (vö. R. VAGO, 1975: Hungarian Generative Phonology. Reproduced by the Indiana University Linguistics Club. Bloomington. 1975. 194) így foglalhatók össze: A *w* teljes asszimilációja természetesebb, mint a *v* teljes asszimilációja; az igeragozási rendszerben a *j* hasonlóképpen asszimilál; mind a *w* szegmentum, mind pedig az absztrakt siklóhang neutralizációja (Abstract Glide Neutralization) máshol is operatív a nyelvtanban.

Az absztrakt /w/ feltételezésével kapcsolatban csak röviden utalunk néhány tényre: (a) Vannak olyan magyar nyelvjárások, ahol a -va/-ve igenévképző *v*-je a val/-vel végződéshez hasonlóan asszimilál, s ismeretes, hogy vannak olyan nyelvjárások is, ahol a -val/-vel *v*-je nem hasonul (vö. IMRE S., A mai magyar nyelvjárások rendszere. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971). Ez a körülmény gyengíti az első érv hatóerejét; (b) a -van/-ven természetszerűleg csak korlátozott számú tövekhez járul, s képző volta nagyon is vitatható: valószínűbb, hogy az *öven*, *havan*-féle ősi összetételek (vö. TESZ. II. 74) monomorfémaként tudatosulnak a nyelvtanban. Így az a körülmény, hogy a -van/-ven nem vesz részt az asszimilációs szabályban, nehezen fogadható el érvként az absztrakt /w/ meglétének igazolására a -val/-vel, -vá/-vé végződésében; (c) az igei és a névszói tövek Vago-féle osztályozása valóban tekintélyes helyet biztosít a /w/ fonémának a nyelvtanban. Kérdéses azonban, milyen mértékben fogadható el bizonyítékként ez az osztályozás a /w/ szegmentum gyakoriságának igazolására: itt most elegendő a probléma fentebb már említett kvantitatív tényezőjére utalunk.

4. Az eddig elmondottakból talán érzékelhető, hogy a SPH elemzéseit éppen elméleti beállítottságuk alapján nem mindig fogadhatjuk el fenntartás nélkül. Itt most elsősorban az absztrakt fonémák meglétét feltételező derivációkra utalunk. De idevonhatók a vitatott fonológiai hipotézisek alkalmazása ürügyén megfogalmazott szabályok jogosultsága is. Csak egy példa: a jelen idejű tárgyias igeragozás túlságosan is mély derivációjában megkérdőjelezhető az (absztrakt) *i*-Gliding szabály és a Vowel Truncation szabály érvényessége — ez utóbbi működésének korlátozását csak levezetett (derived) alakokra P. Kiparsky sokat vitatott elméletével magyarázza a szerző (P. KIPARSKY, Abstractness, Opacity, and Global Rules. In: O. FUJIMURA (szerk.), Three Dimensions of Linguistic Theory. TEC. Tokio 1973. 57—86).

4.1. Azok, akik figyelemmel kísérték a generatív fonológia elméletének alakulását az elmúlt években (s itt most elsősorban az ún. konkrét fonológiai elméletek egyre nyilvánvalóbb térhódítására utalunk), csalódottan veszik tudomásul, hogy ez az egyetlen hozzáférhető magyar generatív fonológiai összefoglaló nem más, mint a szerző 1974-ben befejezett doktori értekezésének (R. VAGO, Hungarian Generative Phonology. Doctoral dissertation. Harvard University. 1974) sűrített és némileg (elméleti szempontból nem jelentősen) módosított változata. Kár, hogy azokról a fontos munkákról, amelyek éppen magyar anyag felhasználásával kérdőjelezték meg az absztrakt elemzések létjogosultságát, legfeljebb a bibliográfiában értesülünk. Ez sajnálatos, mert, mint ismeretes, a szerző által javasolt megoldások széles visszhangot keltettek a szakirodalomban, s a termékeny vita sok figyelemre méltó javaslatot eredményezett.

4.2. A magyar fonológia nagyon sokat köszönhet R. Vago könyvének: A SPH újszerűen és elgondolkozatóan tárgyalja a magyar fonológia sokat vitatott, problematikus jelenségeit. A SPH minden bizonnyal sokáig lesz még a magyar fonológiai kutatások fontos, sokat forgatott kézikönyve.

ZITA McROBBIE-UTASI

Wolfgang Steinitz: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache

9. Lieferung. Főmunkatárs: GERT SAUER, a szócikkek szerzői: LISELOTTE HARTUNG, BRIGITTE SCHULZE, segédmunkatárs: PETRA HAUEL. Akademie der Wissenschaften der DDR, Akademie-Verlag, Berlin 1980. 993—1120 hasáb.

A nagyszabású osztják nyelvjárási-etimológiai szótár megindulásáról GULYA JÁNOS tájékoztatta az olvasókat (NyK 70: 253—256), az első nyolc füzetéről pedig jelen sorok írója állított össze statisztikai számvetést (NyK 82: 386—390). Két év telt el a 8.

füzet megjelenése óta, s máris új jelent meg a GERT SAUER vezette, s a PETRA HAUELLAL kibővült szerkesztő-szerzői gárda szorgos munkája nyomán, s ez azt jelenti, hogy WOLFGANG STEINITZ halála után átlag két évenként látott napvilágot egy-egy új füzet.

A 9. füzetben az n (n) betűvel kezdődő szavak nagyobbik fele (a *náyal* 'Stock' szócikk második részétől) található, utána következnek az n kezdetű szavak, néhány idegen eredetű η kezdetű szócikk, végül a mammutbetűnek ígérkező p első része (a *páyal* 'schmieden' szócikk elejével bezárólag).

Az első nyolc füzetben szereplő szócikkekről készített statisztikai összeállítást folytatva megállapítható, hogy az e füzetben levő szavak aránya egészében nem tér el a korábbi szóanyagtól, csupán az n és η kezdetű szavaknál fellelhető „deszkriptív” megjelenés, minősítés visszaesése feltűnő. Lehet, hogy e nazálisok kevésbé alkalmasak az osztjakban a hangfestésre? A vogul átvételek aránya is elenyésző, összevetve pl. a magánhangzós kezdetű szavakkal. Talán véletlen, hogy több magánhangzós kezdetű vogul szó került át az osztjákba? A megfajított szavak aránya ebben a részben kb. 50%-ra emelkedik a korábbi 40%-os arányhoz képest.

A következőkben álljon néhány megjegyzés a füzet egy-egy részével kapcsolatban! A zárójelbe () tett szám a szótár hasábjainak sorszáma utal.

(994) A cirill betűs irodalmi átírás fogyatékoságára vall a *нүгаль-сох* 'Fell fon jungen (einjährigen) Rentieren', nem lehet ui. eldönteni, vajon n vagy η van-e a szó elején. Szerencsére nem sok az ilyen kétes eset.

(997) Nem világos, miért áll (!) a *нүгаль* 'sparen' címszó után.

(1000) A *нем*-névmási tagadószóval összevethető a magyar határozatlan névmási *né*-elem is, pl. *néhol*, *néha* (vö. RÉDER: NyK 71:104; Vir. 1970: 49).

(1002) A vog. Szo. *номs*- 'denken' stb. igéknek van s képző nélküli változata is. (vö. pl. KERESZTES: NyK 69: 268).

(1003) A *нәмәт* 'Filz' nemcsak a vogulba és a zürjénbe került be valamelyik iráni nyelvből, hanem a magyarba is (*nemez*). Úgy látszik, valamilyen ősi vándorszóval van dolgunk. Az ilyen közvetlen iráni átvétel egyébként is igen ritka az osztjakban, eddig egy-két esetet sorol ide a DEWOS.

(1080) A *нәр'са* 'durch Abhauen von Ästen kentlich gemachter Baum', amely a vogulban is megvan, hangalakjából ítélve a nyenyecből való.

(1083—4) Az η szókezdő olyannyira jellegzetes számojéd jelenség, hogy az ide felvett két elem osztják szóként való minősítése kérdéses.

A szerkesztők örvendetes módon figyelembe vették az UrEtSz. kéziratos anyagát is, bizonyítva, hogy W. Steinitz kéziratos anyaga folyamatosan frissül, bővül az etimológiai kutatások legújabb eredményeivel. A szerkesztő-szerzőknek eredményes szorgos kutatómunkát kívánva várjuk becses alkotásuk kiteljesedését, a hátralevő köteteknek a mielőbbi „menetrendszerű” megjelenését.

KERESZTES LÁSZLÓ

Noam Chomsky: Lectures on Government and Binding

Studies in Generative Grammar 9. Foris Publications, Dordrecht 1981. 371 l.

1. CHOMSKY e könyve úgynevezett pisai előadásainak, azaz egy 1979 áprilisában Pisában rendezett szemináriumon felvázolt elméletének részletes kifejtése. Az elmélet a szeminárium magnetofonra felvett anyagának átírásából már 1979 nyaratól ismert, azóta meghatározója, kerete a generatív nyelvészeti kutatásoknak, úgyhogy már bizonyos távlatból értékelhetjük. Azóta egyértelművé vált, hogy a kormányzás és megkötés elmélete rendkívül jelentős állomás a generatív nyelvészet történetében, ugyanis ebben az elméletben jutott el a generatív nyelvészet a leírás szintjéről a magyarázat szintjére, azaz a különféle nyelvek jellemzésétől az emberi faj nyelvi képességének jellemzéséhez, a minden emberi nyelv működését meghatározó, genetikailag kódolt univerzális grammatika bizonyos sajátosságainak megragadásához.

A generatív nyelvelméletnek kezdettől fogva az volt a célja, hogy magyarázatot találjon arra a kérdésre, hogyan tud a kisgyerek anyanyelvének megtanulása során töredékes, a nyelv gazdagságát nem reprezentáló nyelvi anyag alapján is rendkívül gyorsan olyan grammatikát elsajátítani, mely végtelen számú mondat generálására és megértésére teszi képessé. A 60-as évek generatív nyelvészete, az úgynevezett sztenderd elmélet csak közvetve tudta e problémát megközelíteni: olyan grammatikák létrehozására törekedett, melyek képesek voltak valamely nyelv valamennyi helyes mondatának, s csakis a helyes

mondatainak az előállítására, melyek tehát az anyanyelvüket már tökéletesen ismerő beszélők nyelvi képességét modellálták. E grammatikák a nyelv sokféle jelenségét mind más-más, igen bonyolult szabállyal jellemezték. A szabályrendszerek nyelvenként is igen eltérőek voltak. Így a sztenderd elmélet keretében felállított szabályok, bár precízen leírták a vizsgált nyelveket, ahhoz túlságosan egyediek és túlságosan különbözőek voltak, hogy a genetikusan kódolt univerzális grammatika sajátosságait ismerjük fel bennük, ahhoz viszont túlságosan sokfélék és bonyolultak, hogy azt feltételezzük, hogy a kisgyerek a hallott nyelvi anyagból vonja el őket.

Az 1973-as *Conditions on Transformations*-ban vetette fel Chomsky először azt a hipotézist, hogy a nyelv működését nem sok-sok különféle, nyelvenként is különböző egyedi folyamat összességéként kell felfognunk, hanem néhány egyszerű, alapvető elv és szabály sokféle interakciójaként. Ezek a minden nyelv grammatikáját alapjaiban meghatározó, a lehetséges grammatikák körét radikálisan leszűkítő szabályok, melyek összessége alkotja az univerzális grammatikát, nem tanulás vagy tapasztalás útján jutnak a beszélők birtokába, hanem biológiai, genetikai úton. Az univerzális grammatika elveit mintegy nyitott paraméterekként kell felfognunk, melyeknek a nyelvsajátítás során adunk pontos, nyelvenként gyakran különböző értéket. Például az univerzális grammatika egyik nyitott paramétere a szomszédosság (subjacency) elve, miszerint bármely mozgatott transzformáció csak egyetlen szintaktikai határt (bounding category) keresztezhet. Az, hogy mely szintaktikai kategóriák számítanak határoló kategóriának, már egy-egy adott nyelv sajátossága, amit a nyelvtanuló a hallott nyelvi anyagból következtet ki. Ha az univerzális grammatika paramétereinek egy konkrét nyelvre jellemző meghatározott értékeket adunk, az adott nyelv maggrammatikáját kapjuk meg. A maggrammatika tehát nem közvetlenül a nyelvi tapasztalatból fejlődik ki a beszélőben, hanem az univerzális grammatikából, az univerzális grammatika paramétereinek a nyelvi tapasztalat alapján való rögzítésével. Valamely nyelvnek az univerzális grammatika paramétereitől független, csak az adott nyelvre jellemző, egyedi sajátosságai az adott nyelv grammatikájának perifériájába esnek. A periférikus jelenségeket tanulás útján kell a beszélőnek elsajátítania.

A *Conditions on Transformations*-t követő kutatások, az úgynevezett kiterjesztett sztenderd elmélet érdeklődésének középpontjában tehát már az univerzális grammatika sajátosságai álltak — azonban a kormányzás és megkötés elmélete az univerzális grammatikára vonatkozó első olyan hipotézis-rendszer, mely egyrészt elég általános ahhoz, hogy a vizsgált sokféle nyelv mindegyikére érvényes legyen, másrészt viszont eléggé gazdag és konkrét is ahhoz, hogy e nyelvek maggrammatikájáról, s a lehetséges emberi nyelvek grammatikájáról általában, nem-triviális állításokat tegyen.

2. A kormányzás és megkötés elmélet univerzális grammatika felfogására a modularitás jellemző. Az univerzális grammatika moduljai bizonyos aspektusból a grammatika alkomponenseit adják:

- (1) (i) lexikon
- (ii) szintaxis
  - a) kategoriális komponens
  - b) transzformációs komponens
- (iii) fonológiai forma
- (iv) logikai forma

A lexikon a lexikai egységek morfofonológiai és szintaktikai sajátosságait tünteti fel. A lexikon mondja meg, hogy egy lexikai egységnek milyen bővítményei lehetnek, illetve kell, hogy legyenek. A kategoriális komponens a bővített kategóriák (másként fejkategóriák) és bővítményeik sorrendi és szerkezeti viszonyait jellemzi az úgynevezett újrírás szabályokkal. A lexikon és a kategoriális komponens alkotja a bázist; s a bázis generálja a most D-szerkezeteknek nevezett mélyszerkezeteket. A transzformációs komponens egyetlen szabályt tartalmaz: mozgasd *a*-t. Azt, hogy *a* mely szintaktikai kategóriákat képviseli, egy-egy nyelv maggrammatikája határozza meg. *a* elmozdításakor eredeti helyén nyomot hagy, mely *a*-val azonos indexet kap. A transzformációs komponens outputjai az S-szerkezetek. (A terminus a *surface structure* 'felszíni szerkezet' és *shallow structure* 'sekély szerkezet' fogalmakra kíván emlékeztetni.) A fonológiai forma és a logikai forma értelmező komponensek: az előbbi fonológiailag, az utóbbi szemantikailag, pontosabban a mondatgrammatika körén belül eső szemantikai aspektusokból, például a koreferencia vagy a kvantor-értelmezés szempontjából jellemzi az S-szerkezeteket.

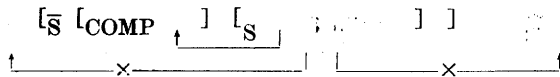
Az univerzális grammatika más szemszögből nézve elvek rendszereiből áll. E modulok közé tartozik

- (2) (i) a határolás elmélete (bounding theory)
 (ii) a kormányzás elmélete (government theory)
 (iii) a tematikus szerepek elmélete, vagy théta-elmélet (theta theory)
 (iv) a megkötés elmélete (binding theory)
 (v) az esetelmélet (case theory)
 (vi) a kontrollálás elmélete (control theory)

A határolás elmélete a grammatikai folyamatok végbemenetelének hatókörét, locusát határozza meg. (Ide tartozik a már említett szomszédosság-elv.) A kormányzás elmélete a fej — bővítmény viszonyt jellemzi. A tematikus szerepek elmélete vagy théta-elmélet az agens, experiens, cél-féle szemantikai esetekkel foglalkozik. A megkötés elmélete a különféle NP-típusok referencia-viszonyait, lehetséges koreferenciáját vizsgálja. Az eset-elmélet az absztrakt szintaktikai esetek s ezek morfológiai megfelelőinek elmélete. A kontrollálás elméletének tárgyát az üres, fonológiailag meg nem jelenő személyes névmás, a PRO referenciális sajátosságai képezik.

Az univerzális grammatika moduljai rendkívül egyszerűek, általánosak; a sokféle egyedi, igen körülhatárolt nyelvi jelenség e modulok különféle interakcióiból jön létre. A grammatika transzformációs komponense például azért állhat abból az egyetlen, végletekig leegyszerűsített szabályból, hogy „mozgasd a-t”, mert a határolás elmélete pontosan megadja, hogy milyen hatókörön belül lehetséges ez a mozgatás; az esetelmélet és a théta elmélet egy-két alternatívára szűkíti le, hogy mi lehet az elmozdított elem eredeti és végső pozíciója; a megkötés elmélete pedig megszabja, hogy milyen lehet az elmozdított elem és nyomának konfigurációja.

Így például az, hogy az angolban a kérdőszó csak a tagmondatának perifériáján álló üres COMP pozícióba vihető, részben az esetelméletből következik. (Az angol mondat legalapvetőbb újraírási szabálya: $\bar{S} \rightarrow \text{COMP } S$.) Az igei argumentumok mélyszerkezeti, azaz S-en belüli pozíciójukban az igtől esetet kapnak. Minthogy egy NP nem kaphat kétszer esetet, esetjelölt helyzetből csak eset nélküli helyzetbe: a COMP-ba kerülhet. A théta-elmélet is a COMP-ot jelöli ki a kérdőszómozgatás lehetséges végpontjára. Ez kiköti, hogy egy NP a levezetés során nem változtathatja meg tematikus szerepét, mélyesetét. Minthogy az S-en belüli argumentum-pozíciók (például alanyi pozíció, tárgyi pozíció) tematikus szereppel együttjáró pozíciók, a tematikus szerepű kérdőszó csak a tematikus szerep nélküli, periférikus COMP-ba mozoghat. Arról, hogy a kérdőszó saját tagmondatának COMP-jába kerüljön, többek között a határolás-elmélet gondoskodik. Minthogy mind S, mind $\bar{S}$ határoló kategóriák, a szomszédosság elve következtében S belsejéből $\bar{S}$ -en kívülre nem lehetséges a kiemelés:

A passzív szerkezetben végbemenő NP-előrevívést az váltja ki, hogy a passzív szerkezet múlt idejű participiuma (a melléknévhez hasonlóan) nem esetjelölt kategória, nem tud tárgyának esetet adni. Mivel lexikális NP nem maradhat eset nélkül, a participium tárgya esetjelölt pozícióba, azaz az argumentum-pozíciók valamelyikébe viendő. A megkötés-elmélet meghatározza az elmozdított mondatrész és nyoma lehetséges konfigurációját. Az adott tagmondatbeli argumentum-pozíciók közül az alanyi pozíció alkot a tárgyi pozícióval megfelelő konfigurációt, így a participium tárgya csak alanyi helyzetbe vihető. A főrendelt tagmondatok alanyi pozíciójába való mozgatást a határolás-elmélet, pontosabban a szomszédosság elve akadályozza meg.

3. A Lectures on Government and Binding-ban kifejtett elmélet egésze bizonyára azért kapta a kormányzás és megkötés elmélete nevet, mert míg a határolás-elmélet, a théta-elmélet, az esetelmélet és a kontrollálás-elmélet kidolgozásában Chomsky a kiterjesztett sztenderd elmélet számos korábbi eredményére támaszkodhatott, a kormányzás-elmélet és a megkötés-elmélet szinte teljes egészében e rendszer újdonsága.

A kormányzás elmélete azt a viszonyt jellemzi, mely egy lexikális kategória és bővítményei között fennáll. Meghatározza, mely kategóriák képesek kormányozni, mely kategóriák a lehetséges kormányzottak, s mik a kormányzók és kormányzottak megengedett szerkezeti konfigurációi. Az angolban a V, N, A, P, valamint az $\left[\begin{array}{l} \text{INF (LECTIO)} \\ [+ \text{ tense}] \end{array} \right]$ kormányozzák bővítményeiket.

(Az újabb feltételezések szerint az angol mondat alapvető bővítményszerkezete a következő: $S \rightarrow NP \text{ INFL } VP$. Az INFL az S feje, tehát az alany és az állítmány az INFL bővítményei. Ha a mondatban verbum finitum van, akkor az INFL [+tense] 'idő' jeggyel van ellátva, s igei személyragként, vagy személyrag + segédigeként realizálódik. (A személyragot egy transzformáció viszi majd az öt követő első igei elem: segédige vagy ige mögé.) Ha infinitivusi mondatról van szó, az INFL [—tense] jegyű, s a *to* infinitivusi partikulaként jelenik meg a felszínen.)

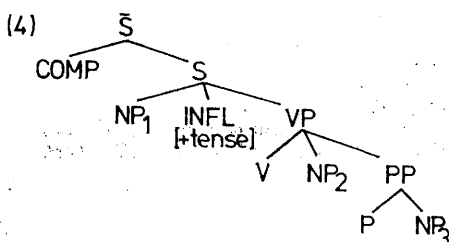
Ami a kormányzók és kormányzottak konfigurációját illeti,

(3) α bármely γ -t kormányozza az alábbi szerkezetben, az (i)–(iii) feltételek teljesülése esetén:

[$\beta \dots \gamma \dots \alpha \dots \gamma \dots$]

- (i) $\alpha = X^0$, azaz bővítetlen fej-kategória: V, N, P, A vagy INFL [+tense]
- (ii) Amennyiben φ maximálisan bővített kategória, pl. NP, PP, vagy VP, φ akkor és csak akkor dominálja α -t, ha γ -t is dominálja.
- (iii) $\alpha \beta$ közvetlen összetevője

Tekintsünk e szempontból egy tipikus angol mondat szerkezetet!

A kormányzó kategóriák a V, P és INFL [+tense]. A V, NP₂-t, és PP-t kormányozza, az INFL [+tense] NP₁-et, a P pedig NP₃-at.

A kormányzás reláció nemcsak a fej — bővítmény viszonyt formalizálja, s ezáltal a lexikális kategóriák szubkategorizációját, valamint közvetve a tematikus-szerep adók és szerep viselők viszonyát, hanem meghatározó szerepet játszik számos más alapvető nyelvi jelenségben is. Így feltétele az esetadásnak (csak kormányzó kategória adhat esetet a kormányzottjának); korlátozza a különféle NP-típusok megoszlását (lexikális NP vagy nyom csak kormányzott pozícióban, az üres PRO névmás viszont csak kormányzatlan pozícióban, például infinitivus alanyaként jelenhet meg); s fontos tényezője a megkötés-elveknek (a kormányzó kategória, azaz a mind a kormányzót, mind a kormányzottat magába foglaló minimális kategória szolgál a koreferencia-szabályok hatókörével), stb.

Ami például az esetadást illeti, az olyan NP, amit az INFL [+tense] kormányoz, nominativusba kerül (az alany esetadója tehát az igei személyrag), az olyan NP, amit a V kormányoz, objectivusban áll, az olyan NP pedig, amit a P kormányoz, obliquusban. (E három szintaktikai eset az angolban azonos, zéró morfológiai esetként realizálódik.) Az alábbi szerkezetben megjelenő NP:

[NP ... N]

genitivusba kerül. A vonzatok valamint a határozók nem szerkezetileg meghatározott, hanem úgynevezett inherens esetet kapnak.

4. A megkötés elmélete a különféle NP-típusok referenciális sajátosságait általánosítja zseniális egyszerűséggel. A megkötés-elmélet elvei a szemantikai értelmező komponens, a logikai forma részei. A generatív elmélet tehát, mely korai szakaszában a strukturalizmushoz hasonlóan azzal állította félre a szemantikát, hogy túl bonyolult ahhoz, hogy a tudomány akkori eszközeivel rendszeresen vizsgálható legyen, lassan, lépésről lépésre kezdi meghódítani a jelentéstant; legalábbis azokat a területeit, melyek a mondatgrammatika keretein belül, a világról való tudásunk figyelembe vétele nélkül is vizsgálhatók.

- A megkötés elmélete a következőképpen csoportosítja a nominális kifejezéseket:
1. anaforák (azaz olyan NP-k, amelyeknek nincs inherens referensük, így a visszaható és kölcsönös névmások, valamint az NP-mozgatás nyomai)
  2. névmások (pontosabban személyes névmások)
  3. R- (referáló-) kifejezések (azaz a logikai értelemben nevekként funkcionáló lexikális NP-k)

A megkötés-elmélet lényegében három alapelvből áll:

- A) Az anafora kötve van kormányzó-kategóriájában
- B) A névmás szabad kormányzó-kategóriájában
- C) Az R-kifejezés szabad

Egy kifejezés akkor van kötve, ha koindexálva van egy vele meghatározott szerkezeti relációban álló (lényegében fölérendelt vagy mellérendelt) argumentummal. Az A) elv tehát azt mondja ki az anaforákról, hogy kormányzó kategóriájukban kell, hogy legyen egy szerkezetiileg föléjük vagy melléjük rendelt antecedensük. Ezek a feltételek teljesülnek (5a)-ban, de nem teljesülnek (5 b—d)-ben. (5b)-ben az anaforának nincs antecedense, (5c)-ben az antecedens nem fölé- vagy mellé-, hanem alárendelt viszonyban áll az anaforával, (5d)-ben pedig kívül esik az anafora kormányzó-kategóriáján.

- (5) a) *Johni killed himself_i*
Johni megölte magát_i
- b) **Himself killed*
*Sajátmaga megölt
- c) **Himself_i killed John_i*
*Sajátmagai megölte John_i
- d) **John_i said that Mary killed himself_i*
*John_i (azt) mondta, hogy Mary megölte magát_i (John_i)

Ugyanezek a feltételek szabályozzák az anaforák típusába tartozó NP-nyom előfordulását is:

- (6) a) *John_i was killed t_i*
John_i megöletett t_i
- b) **t was killed*
- c) **t_i was killed John_i*
- d) **John_i seems that it was killed t_i*
*John_i látszik, hogy megöletett t_i

A névmásokra nézve azt mondja ki a B) elv, hogy kormányzó-kategóriájukban nem lehet antecedensük. Így (7a)-ban a *Peter* és a *him* koreferenciája kizárt. (7b)-ben viszont már lehetséges (bár nem kötelező) koreferenciájuk, hiszen az antecedens kívül esik a névmás kormányzó-kategóriáján.

- (7) a) *John_i killed him_j*
John_i megölte ő_j
- b) *John_i thinks that Peter will kill him_i*
John_i (azt) hiszi, hogy Péter meg fogja ölni ő_i

A C) elv azt jelenti, hogy az R-kifejezések mondatukban egyáltalán nem lehetnek koindexálva egy melléjük vagy föléjük rendelt NP-vel, az akár kívül, akár belül esik kormányzó-kategóriájukon. Így például mind (8a), mind (8b) csak úgy értelmezhető, hogy a két *John* NP két különböző személyre utal bennük.

- (8) a) *John_i killed John_j*
John_i megölte John_j
- b) *John_i thinks that Peter will kill John_j*
John_i (azt) hiszi, hogy Péter meg fogja ölni John_j

5. A Lectures on Government and Binding nem könnyű olvasmány; lényegében logikai jellegű bizonyítások sorozata, a felállított tételek és lehetséges alternatíváik aprólékos elemzése, összevetése, mérlegelése. A levezetések feltételezik a kiterjesztett sztenderd elmélet bizonyos korábbi eredményeinek ismeretét is. A könyv nyilvánvalóan nem a generatív nyelvészettel most ismerkedőknek íródott, vagy az egyéb nyelvészeti irányzatok és rokon tudományok azon képviselőinek, akik csupán a generatív elmélet általános irányvonala, főbb eredményei iránt érdeklődnek. (Számukra inkább Chomsky 1980-as Rules and Representations című könyve ajánlható.) A generatív grammatika művelői számára viszont a Lectures on Government and Binding kézikönyv; a 70-es évek generatív nyelvészeti eredményeit összefoglaló s az elkövetkező évek kutatásait nyilvánvalóan meghatározó alapmunka, melynek fontossága csak az 1965-ös Chomsky mű, az Aspects of the Theory of Syntax akkori jelentőségéhez fogható.

Hivatkozások

- CHOMSKY, N. (1965) Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press, Cambridge, Mass.
 CHOMSKY, N. (1973) „Conditions on Transformations.” in S. Anderson és P. KIPARSKY (szerk.), A Festschrift for Morris Halle. Holt, Rinehart and Winston, New York.
 CHOMSKY, N. (1980) Rules and Representations. Columbia.

É. KISS KATALIN

Nagy Ferenc: Kriminálisztikai szövegelemzés

Akadémiai Kiadó, Budapest 1980. 172 l.

A téma fontossága és időszerűsége vitán felül áll. A nyelvészeti ismeretek és módszerek felhasználásának kriminálisztikai ágáról már a napisajtó is hírt adott egyszerűen, tehát az olvasóközönség nagyobb része valamennyire már fel van készítve az ilyen mű fogadására. Ugyanakkor még az érdekelt szakemberek egy részének sincsenek megbízható ismeretei a szóban forgó kriminálisztikai vizsgálatok jellegéről, eredményéről, lehetőségeiről. Az érdeklődés azonban mind a szakemberek körében, mind az olvasóközönség szélesebb köreiből fel van keltve, s ezt ki kell elégíteni. Erre vállalkozik a jelen mű szerzője, s feladatát lényegében jól meg is oldja.

A téma tudományos vizsgálata több oldalról is kellőképpen meg van alapozva. Egyrészt aránylag jól ismertek már a szövegnyelvészeti eredményei, másrészt nemcsak elegendő ismeretanyag, hanem kellő tapasztalat is áll már a rendelkezésünkre ahhoz, hogy a nyelvészet kriminálisztikai alkalmazásáról megfelelő színvonalon, megbízható eredmények alapján be lehessen számolni. Ezt mutatja már A nyelvész szerepe a kriminálisztikában címen 1977-ben megjelent kiadvány is.

A szerző szakmai kompetenciája vitathatatlan. 1972 óta rendszeresen végzett kriminálisztikai szövegelemző munkájának eredményességéről tanúskodnak ebben a tárgyban megjelent — sajnos kicsi publicitású — cikkei is. Emellett a szerzőnek a kvantitatív nyelvészeti vizsgálatok területén szerzett elméleti és gyakorlati jártassága is elismert. Nagy Ferenc munkája elsősorban módszertani érdekű. Vizsgálatait igyekezett kezdetről fogva a kvantitatív módszerek segítségével végezni, ezért ebben a vonatkozásban jól kialakított, szinte kerekded képet tud nyújtani. A rövid szövegek kvantitatív vizsgálata során természetesen nem lehetett változtatás nélkül alkalmazni az ismertebb mennyiségi vizsgálati módszerek nagyobb részét, ezért itt a szerző alkotó módon nyúlt a mennyiségi elemzés és a statisztika eszközeihez, új eljárás módokat alakítva ki — a nyelvi anyag jellegének, igényeinek megfelelően. Munkájának kétségkívül az a legeredetibb és egyben legjobb része. Dicséretére szolgál a szerzőnek, hogy ennek ellenére sem fetiszizálja módszerét, tisztában van azzal, hogy nem lehet mellőzni a kvalitatív elemzést sem. Ilyen módon tehát a szerző a komplex elemzés hívének vallja magát. Ez a felismerése is mindenképpen érdeme a szerzőnek, illetve művének is. — A szoros értelemben vett nyelvi elemzés az ún. tartalomelemzéssel egészül ki a műben. A kettő együtt többet tesz lehetővé megragadni, mint csak az egyik vagy csak a másik. A kettő teljesebb összhangjának, megfelelő arányának, összefüggéseinek vizsgálata azonban részben még a jövő feladata. — A mű módszertani beállítottságából adódik talán, hogy ide kíváncsozó nyelvészeti ismerettári anyag kevés van a dolgozatban. Természetesen nem kérhetjük számon a szerzőtől egy szakismerteti enciklopédia bedolgozásának elmulasztását. Valamivel több ismeretanyag azonban itt-ott mindenképpen „jól jött” volna, s nemcsak változatosabbá, hanem — különösen a nem nyelvész-szakemberek körében — meggyőzőbbé is tette volna a művet. Emeli viszont a mű értékét, hogy a szerző nem „általában” beszél, nem fiktív példákkal dolgozik, hanem a maga konkrét elemző munkájának anyagán szemlélteti megállapításait. Ezzel nem követ el indiszkréciót, másrészt — ami nagyon fontos — életszerűbbé és hitelesebbé teszi mondanivalóját. A példák azonban nem mindig „ülnek”. Kerülnek nem tipikus, nem szerencsésen megválasztott példák, máskor egy-egy példának az értelmezése vitatható vagy éppenséggel téves.

Nagy Ferenc munkája könnyen olvasható, jól érthető, ezért nemcsak a szakemberek, hanem a szélesebb olvasóközönség igényét is jól kielégíti. A tudományos értekezés és az ismeretterjesztő irodalom szerencsés ötvözete ez a munka. Megismerheti belőle a nem szakavatott olvasó is a szövegelemzés kriminálisztikai alkalmazásának sok különféle feltételét, bizonyos módszertani eljárásait stb. Mindez jó és hasznos, amellyel szakszerű is. Abban azonban itt-ott van némi következetlenség, ahogyan a szerző az egyes megállapí-

tásokkal kapcsolatban általánosít. Megállapításai értelemszerűen annak az anyagnak a korpuszára kell hogy érvényesek legyenek, amelyet gyakorlati szövegelemző munkájában évek folyamán feldolgozott. Más összetételű szöveganyag ugyanis kisebb-nagyobb mértékben ettől eltérő általánosításokat tesz lehetővé.

A névtelen levelek szövegezőinek személyiségjegyeit tárgyalva a férfi-nő problémával foglalkozik legrészletesebben a szerző. Kétségtelenül ez a dolgozat egyik legtartalmasabb részfejezete, jóllehet ez sem terjed ki mindenre, s egyben-másban talán vitatható is. A többi személyiségjegy kifejtése kevésbé részletes, némelyik kissé elnagyolt is itt-ott, különösen a regionális hovatartozás jegyeinek tárgyalása.

Módszertanilag problematikusnak látom az érthetőség szempontját mint kiindulást a kriminalisztikai elemzésben. Ami nyelvhelyességi, retorikai stb. szempontból központi kérdés lehet, a személyiségjegyek keresésében vagy egyéb kriminalisztikai célkitűzés elérésében nem sokat mond, mert tkp. nem arra ad választ, ami kérdésként felmerül.

Látszólag nem tartozik a legszorosabban a tárgyhoz az önéletrajzok és a búcsúlevelek tárgyalása. A valóságban azonban — némileg járulékos jellege ellenére is — sok fontos tanulsággal szolgál ez a két fejezet is.

A mű egészének értékelését összegezve hangsúlyozom, hogy a tárgyalt munka mind tudományos értelemben, mind a közművelődés igényeinek szempontjából nézve igen értékes, ezért nem csak a kriminalisztikában jelent eseményt.

JUHÁSZ JÓZSEF

Bolla Kálmán: A Conspectus of Russian Speech Sounds

Akadémiai Kiadó, Budapest 1981. 160 l. + 79 tábla

1. BOLLA KÁLMÁN művének az ismertetése két fő aspektusban végezhető el. Az egyik és gyakorlatiasabb az, hogy mit adhat egy olyan atlasz, amely jórészt merőben új módszertani felfogásban, világszínvonalúan elsőrangú műszaki háttérrel egy nagy indoeurópai nyelv beszédhangjait mutatja be regisztrátumokban, képekben, értékelő leírásban, meghatározásokban és méréseredményekben. A válasz egyértelmű: ez a kötet alkalmas rá, és tudomásom szerint ma egyedül ez a kötet alkalmas rá, hogy Los Angelesből Novoszibirszkig korszerűen oktassák belőle az orosz beszédhangok standard kiejtését, felhasználják nyelvtanárok (tovább)képzésére és az egyetemi oktatásban, orosz anyanyelvűek beszédművelésének területén és logopédiai képzésében. Ha tehát egy munka „hasznosságának” egyik ismérvéül azoknak a számát vesszük alapul, akiknek az közvetlen napi gyakorlatában segíthet, akkor ez a lélekszám vetekszik Jones The English Pronunciation-jével, amely talán a legtöbb kiadást megért és legnagyobb példányszámú fonetikai (és nyelvészeti) munka. Bizonyos, hogy ez a körülmény önmagában is biztosítja a szerzőnek — az említett és említendő erények mellett — a nemzetközi érdeklődést és elismerést.

A másik szemléleti sík természetesen a szorosabb értelemben vett tudományé. Itt röviden arról van szó, hogy az orosz ejtés, egyáltalán az orosz nyelv hangtani rendszere a modern nyelvészet érdeklődésének állandóan a középpontjában volt és van. A prágai iskola új nyelvészeti programja — főként JAKOBSON révén — elszerűtellel adta elő téziseit éppen az oroszra adatolva, de a generatív fonológia egyik legjelentősebb alakja, MORRIS HALLE szintén az oroszra alkalmazva mutatta be elméletüknek működését. Ami pedig a hangtan másik és régibb területét illeti, GUNNAR FANT módszeresen kifejtett elmélete az ejtés és az akusztikai tényezők közötti összefüggésről nemkülönben az orosz ejtést választja dokumentációjának tárgyául. Csupán a csúcsokon végigpillantva is világos, hogy Bolla Kálmánnak jól megművelt területen kellett újat nyújtania, és ez nem könnyű, ha tekintetbe vesszük, mennyivel nehezebb ilyen terepen, mint a bejáratlanon, heurisztikus értékeket találni. Az értékek közül ebben a vonatkozásban általánosságban kívánczik kiemelésre, hogy az orosz beszédhangok minúciózus (a szó szoros és átvitt értelmében) anatómiai rajza a fonológiai elméleteknek is „aládolgozik”.

De nem maradhat említés nélkül azoknak a haszna sem, akik kontrasztív fonetikai témákkal foglalkoznak, és ez a vonatkozás megint csak a praktikus értékelő szempontokhoz vezet vissza.

2. A kötet tartalmáról mindenekelőtt a következőket kell elmondani. Nyersanyaga 78 orosz elemi beszédesemény „a beszéd folyamatból (hangláncolatból)” kimerevítve. Ha

arra gondolunk, hogy a természetes nyelvek fonémaállományának összegét általában 10 és 70 egység között szokták megjelölni, rögtön szembetűnik, hogy ez a szám még a vezérváriánsok tekintetbevételével is magas. A magyarázat az, hogy az elemi beszédesemények — döntő többségben fonémarealizációk — közül azok sem maradnak figyelmen kívül, amelyek csak meghatározott morfológiai helyzetekben és idegen szavakban fordulnak elő, amelyek tehát még egy szigorú beszédhang-tipológia egységei között sem tekinthetők önállóknak [önmagukban adótnak]. Ez a készletbővítés mindjárt az atlasz egyik módszertani novuma. Rögtön idekívánczozik a másik is: az ilyen jellegű fölmérések hangkapcsolatokban megvalósuló, igazodás útján keletkező variánsformákat figyelembe szoktak venni, de a morfémahatárok fonotaktikai következményeként sajátosan alakuló ejtés-változatokat nem. A szerző szemlélete teleobjektívként dolgozik, s döntése több mint szerencsés. Ugyanis fonetikai és fonológiai szükségszerűség, hogy az elemi beszédesemény minden fajta fölmérésében a beszéd folyamat jellege, illetve a folyamat jelleg minden lehetséges vonatkozása — legalább az elemek sorozatának szintjén — kifejezésre jusson. (Hogy ez a gyakorlatban milyen módon válik szükségszerűvé az ismertetett munkában, arra az eljárás módok leírásával foglalkozó egyik fejezet, a labiográfia ismertetése külön is felhívja a figyelmet az ajakmozgások átfedéseinek különösen látványos jelenségeiről szólva, l. 27. l.) Az említett elv fenti, hosszabb méltatását az indokolja, hogy a szerző szerény és szófukar ebben a vonatkozásban. Például — saját nyilatkozata szerint (vö. 7. l.) — koncepciója nem tartalmazza a közlés dinamikus aspektusait, amelyek pedig tudományos tematikájának állandóan bővülő körében, új és új módszertani eljárások igénybevételével, egyre inkább kutatásainak középpontjába kerülnek. A demonstrációs anyag mégsem merev állóképek sora. Sokkal inkább emlékeztet mikroszkópikus metszetekre, amelyek belső összefüggéseket mutatnak fel, és a beszédmozgások egyes *lt* állapotában az ejtés- és akusztikai mozzanatok egymáshoz való viszonyában tárják föl a beszédtevézők aktuális „erőviszonyait”, részvételük kölcsönhatásainak módját, és ezzel közvetve máris láttatják azokat a folyamatokat, amelyek túlsúlyosak egy egységnyi beszédesemény ejtésfiziológiai és fizikai felépítésének eldöntésében. Azonban egy másik helyes metodikai választás is alátámasztja, hogy a dinamikus aspektus — áttételesen — ott van Bolla Kálmán szemléletében. Ha izolált ejtésű hangtípusok alkotnák az anyagot, a viszonylagosan állandó szakaszok bizonyára szintén jó felvilágosításokat adnának a hangtípusok vizsgált paramétereiről. Meglehet, kiválóan dekoratív ábrák is nyerhetők, alkalmasint kevesebb fáradsággal, ha nem teszünk egyebet, mint egy a közlő hite szerint tökéletes ejtésű hangot preparálunk. Am a szerző csak fonológiailag hiteles ejtésszakaszokból vett mintákkal dolgozik: minden tablóján olyan fonetikai egységeket tüntet föl, amelyeknek alapjául „valódi” nyelvi alakzatok szolgálnak. Ez kettős haszonnal is jár. Egyrészt a regisztrálásra kizemelt minták magukban hordozzák a beszédhangnál nagyobb beszéd-egységeket fonetikaileg és akusztikaileg alakító — ahogy a szerző mondaná — „hangtestformáló” szabályok hatását és nyomait. Ezek az izolált ejtésben per definitionem nem érvényesülnek. Másfelől, és ez az, ami a szerző folyamatközpontú szemléletének látványosabb, de nem haszontalanabb eredménye, hogy a feldolgozás képet ad a hangátmenetekről is. E mozzanatot azért fontos kiemelni, mert a hangátmenetek jelentőségére csak az utóbbi egy-két évtized tanította meg igazán a fonetikusokat.

3. A kötet metodikai eljárásainak ismertetése is több pontról indulhat. Ez a metodika komplex, részben abban az értelemben, hogy artikulációs és akusztikai eljárásokat egyaránt felhasznál, részben úgy is, hogy ezeket általában egyidejűleg alkalmazza az egyes beszédhangokra vonatkozólag. Legmélyebbre tekintő a röntgenográfia, de akár röntgenometriát is mondhattunk volna, hiszen ábráit kis híján másfél tucat rögzítő pont alapján vizsgálja, és ugyanez áll labiográfiai módszerére is, ahol négy mérőpontot használ az ajkak elmozdulásának regisztrálására és mérésére. A palatográfia és a linguográfia párhuzamos vizsgálatakat jelentenek, és ugyanúgy párhuzamosan, egymás kiegészítve alakulnak az akusztikai elemzések: a rezgésformák elemzéséhez az elektroakusztikai rezgésábrázolások és mérések (oszillográfia), illetve az ezeken már nem analízálható, magasabb frekvenciaértékű összetevőket is láthatóvá, mérhetővé tevő spektrográfia (l. 25—44. l.). Nem esik szó róla külön, de a szerző még egy eljárást igénybe vesz. Hangértékelő felfogásának ellenőrzése végett, a „diftongoid, triftongoid” hangtípusnak mint sajátos ejtési formának a tipológiai megítélése érdekében percepciós tesztek is készített (l. 61. l.).

Naiv szemlélőnek tűnhet úgy, hogy a fonetikai jelek használata egyszerű rutin, aminek semmi köze módszertani kérdésekhez. Ez azonban még akkor sem lenne igaz, ha volna egy minden esetre kádenciát mondó, véglegesen rögzített átírási séma. Ilyen termé-

szetesen nincs, de az átírásról szóló részt azért is a módszertani ismertetés körébe kell vonnunk, mert Bolla itt is újdonsággal szolgál. Részben a diakritikus jelek körének bővítésével, amely arra jó, hogy pontosabban jelölhesse meg a hangértékeket, másfelől pedig a fonetikai hosszúságfokozatoknak megfelelő, valós ejtési időtartamok jelzése végett. Folyamatos szövegek fonetikai átírásában talán zavart okozna ilyen mértékű részletezés, itt azonban helyénvaló, és az újítások a célnak megfelelő akribiával utalnak a tabló egyik vagy másik képeinek mozzanataira. Az APhI mellékjeleiben pedig kevésbé járatos érdeklődő visszalapozhat a 47—57. lapokra, ahol bőséges példaanyag áll rendelkezésre. (A cirill átírási változatra ugyanez áll.)

4. Az orosz beszédhangok leírása voltaképpen a módszertani elvek folytatásával kezdődik, legalábbis abban az értelemben, hogy a hang bizonyos minőségi jegyeinek kialakulásában nem kizárólag a hang egyedi kvalitásjegyei, hanem a hangkörnyezet is erős szerepet játszik, sőt a szó „struktúrája” [fonotaktikai—morfonemikus felépítése] vagy a hangsúlyos helyzet egyes ejtési—hangzási jellemzők megformálásában a legnagyobb fokú befolyással van. (Az előbbi a mássalhangzók palatalizáltságának meglétében érzékelhető, míg a második a magánhangzók hosszúságának szupraszegmentális szabályozásában.) Ugyanitt kell megemlíteni, hogy Bolla Kálmán fonetikai kategorizálásában — az egyes magánhangzók hangmenetének fázisai, ejtési terminusokban kifejezve: a nyelv mozgásiránya alapján — három magánhangzó-csoportot különböztet el, a monoftongus-, a diftongus- és a triftongusszerűeket. A nyelvész persze megszokta, hogy vannak fonetikai típusegységek, amelyek felbontásukban mutatják meg igazi arculatukat. Egy affrikáta — noha egyetlen és önálló fonemikus egység — éppen ejtési fázisváltása révén az, ami. Amennyire azonban tudom, ennek a fázisváltásnak a magánhangzó értékelésében való felhasználása, tehát mint tipológiai elv, teljesen új, és minél szükségszerűbb a felhasználása, újdonságértéke is annál nagyobb.

A munka legterjedelmesebb leíró fejezete az egyes orosz beszédhangok definícióját adja (60—148.). A definíció szó úgy értendő, hogy nemcsak azok az ejtési ismérvek vannak felsorolva, amelyeket a generatív fonológia disztinktív jegyeknek nevez, hanem az ezeket megvalósító sajátosságok fonetikai és akusztikai tényezőinek adatai, a mindenkori vizsgálati módszer mértékegységeiben. A magánhangzók között az alábbi jellemzők alapján tesz különbséget a szerző:

- a fő artikulációs jegyek szerinti meghatározás általában,
- az állkapocs nyílásszöge,
- az ajkak távolsága vízszintes, illetve függőleges irányban,
- az ejtés időtartamátlaga,
- az alafrekvencia aktuális átlagértéke és
- az első öt formáns átlagos frekvenciaértékei.

A mássalhangzóknál a különbségtevéshez alapul vett ismérvek pedig:

- a gége, illetőleg a hangszalagok szerepe
- a nyelvcsap helyzete,
- a képzés helye,
- a nyelv és a nyelvgyök részvétele a képzésben,
- a képzőszervek konfigurációjának típusa,
- az állkapocs és az ajkak helyzete,
- képzési időtartamátlagok,
- az általános rezgéskép és
- az akusztikai szerkezet.

A szóbeli jellemzésen kívül sor kerül az egyes magánhangzók egymáshoz való viszonyának ábrázolására egy kivetített szájjüreg sematikus rajzán, a mássalhangzókat e tekintetben pedig táblázat foglalja össze. Az ábraanyagban (l. 158. és 160. l.) mindezek egy a röntgenképekből kirajzolt, a beszédszervek keresztmetszetét mutató rajzon is megjelennek. A szöveges rész maga rövid, összegző bibliográfiával zárul. Ez az irodalomjegyzék csak azokat a műveket tünteti fel, ha nem tévedek, amelyek Bolla Kálmán atlaszának közvetlen ihletői voltak. (Vagyis például nem tartalmazzák az elméleti megjegyzések, mint amelyen a nyelv és a beszéd összefüggéséről szólók, irodalmi utalásait.)

5. A könyv minden kétséget kizáróan legmutatósbab része az orosz beszédhangok táblái, a tulajdonképpeni atlasz. Ezekben a következő jellemzők láthatók: kilenc filmkocka sora az ajkak és az állkapocs állásának oldal- és frontálképével, amelyek az ejtés kezdő és végpontja között mutatják az artikulációs folyamatot, a tiszta fázis egy időpillanatának megfelelő kép, a fenti kilenc kocka egyike, kinyitva,

a hang spektrogramjának amplitúdó-keresztmetszete,
 a hang oszcillogramja (rezgésképe), négy változatban, amelyek a felbontás csök-
 kenő fokozatainak felelnek meg,
 a hang jele APhI és orosz átírásban, köztük a példaszó, amelyben a hang előfordul,
 a hang spektrogramja egy az eredeti alapján készült rajzolon,
 a fej mediánszagittális tengelyében készült profilkép a beszédszervekről, röntgen-
 felvételen,
 ugyanennek kirajzolt sémája.

A dolog természeténél fogva az ábraanyag bemutatásában a recenzens kénytelen arra a kijelentésre szorítkozni, hogy a képanyag összeállítása páratlan gondosságra vall, s hogy a kivitelezés gyönyörű. (Itt csupán azt a szövegközi megjegyzést teszem, hogy talán jobb lett volna a spektrogramok esetében is — az oszcillogramokhoz hasonlóan — az eredeti regisztrátumok fényképeit közölni, valamint az oszcillogramokhoz is mellékelni valamilyen skaláris tájékoztatót.)

6. Minden mű nyitva hagy bizonyos számú kérdést. Ezek egy része olyan, hogy éppen az adott munkából adódóan, a megfelelő tudományszak továbbviteléhez szükséges a felvetésük. De akadnak kritikai kérdések is, és semmi értelmét nem látom, hogy néhányat ezek közül is föl ne vessek.

Jogosnak kell elfogadnunk a szerzőnek azt az állásfoglalását, hogy tárgykörén túlmutató elméleti kérdéseket részletesen nem érint. Természetesen így sem úszhatta meg, hogy ne ejtsen szót arról, mi a beszédhang státusa az emberi kommunikációban, s milyen utat jár be a nyelvi jel az emberek közötti nyelvi érintkezésben. Ezzel kapcsolatban definíció rövidségi közlésekről van szó a „Nyelv és beszéd”, illetve „A beszédlánc szakaszai” cím alatt (l. 15—16. l.). Teljesen igazuk van az itt előadott alapösszefüggéseket leíró bekezdéseknek (amelyekben röviden még a beszéd nyelvtudománytörténeti szemléletének alakulásáról is szó esik). A beszéd valóban a nyelvi jel megvalósításának a közege, és a jel útjának fontosabb stációi is azok, amelyeket Bolla megjelöl. Fölmerül azonban a kérdés — és ezt éppen a munka újszerűsége veti föl —, vajon nem kellett volna-e már itt említést tenni azokról a függőségi viszonyokról, amelyek a jelsort tartalmazó jelzések egy „ablaknyi” szakaszának, egy elkülöníthető egységnek az adott helyen való megformálásában meghatározó szerepük. Bolla Kálmán atlaszában az egységnyi jelzések típusait mindenkor egy folyamat részeként kapjuk (ez az említett, következetesen végrehajtott módszertani újszerűség). Még ha magától értődőnek látszik is a tablók és az elemző jellemzők alapján, hogy ennek így kell lennie, azt az elméleti ziccert, amelyre a választott megoldás indoka támaszkodik, nem hagytam volna ki. Vagyis: részletesebben leírtam volna, milyen vektorok eredőjeként jönnek létre egy aktuális egység meghatározó paraméterei, különös tekintettel a fonotaktikai, elsősorban a szomszédosnál távolabbról ható jelzészemek hatásáról, az időzítési függvény változóról, valamint a szupraszegmentális tényezők közvetett (vissza)hatásairól ejtve szót. (Hadd tegyem itt azt a recenziónk megszokott stílusától elütő megjegyzést, hogy e kifogásban nem rosszállás van, hanem a remény, hogy e mozzanatok leírása és hasonlóképpen alapos dokumentálása a szerző egy következő kötetének lesz a tárgya. Munkásságának ismeretében biztonsággal állíthatom, hogy Bolla Kálmán életművében egy ilyen munkának a helye már megvan.)

Kihagyásoknak, rövidítéseknek, jelzésszerű meghatározásoknak, alapösszefüggések lapidáris elintézésének azonban van egy másik — csaknem elkerülhetetlen — átka is. Az elnagyolt megfogalmazások, legyenek mégoly jószándékúak is, téves képzettársításokat öbresztenek. Két ilyet találtam a rövidebb fogott elméleti részben: nem tudjuk meg, mi a fonológiai helyzetük azoknak az egységeknek, amelyekről a kötetben csak annyit áll, hogy „építőelemei” (az orosz szöveg szerint „teljes értékű szerves építőelemei”) az orosz beszédnek (7., illetve 9. l.). Hasznos lett volna, ha a szerző erről felvilágosítást ad, például társszerzőségben írt tankönyvnek bizonyos idevágó részleteit közölve. A másik: félreérthető az a nyilatkozat, hogy „a beszéd a nyelv formája”, hiszen mind a beszédnek, mind a nyelvi jelek sorozatának megvan a maga formája, illetőleg, beszédsemény és nyelvi jel megfelelésének ontológiai szerkezete aligha intézhető el ilyen sommásan.

Egy ilyen természetű, ilyen nagy igényű és széles körű használatra számot tartó mű megérdemelt volna egy lemezmelékletet. Talán nem is a dokumentatív érték hitelesítése végett, hanem azért, mert az illusztráció úgy teljesebb lett volna.

Végül pedig hadd zárjam az ismertetést azzal, amivel kezdtem: a kidolgozás alaposága, az előadásmód egyszerű és világos volta, a táblák meggyerő szépsége komoly használati értéket ígér a műnek, amelynek „terítéséhez” — az Akadémiai Kiadó mellett — a Böhlau Verlag (Köln—Wien) is csatlakozott.

SZENDE TAMÁS

Финно-угорский музыкальный фольклор и взаимосвязи с соседними культурами

Sajtó alá rendezte: INGRID RÜÜTEL, Eesti Raamat, Tallinn 1980. 335 l.

Három évvel a finnugor zenékről szóló első tanulmánykötet megjelenése után, 1980 végén, Tallinnban megjelent a második kötet is, hasonló gazdag tartalommal. A sajtó alá rendező INGRID RÜÜTEL, az észt népzene-kutatás kiemelkedő egyénisége — 17 szovjet kollégája mellett — ebben a munkában újra, szerzőként is közreműködött.

A második kötet szerves folytatása az elsőnek, sokoldalú megvilágítása a kimeríthetetlen témakörnek, újabb jelentős állomás a finnugor zenék megismerésének útján.

Aki próbálkozott már finnugor zenei kutatással, az tudja, hogy ez a munka mennyi sajátos nehézséggel jár. Az egymástól messzire sodródott rokonnépek múltja sűrű homályba vész és sok bizonytalanság lengi körül az elmúlt évszázadok során kialakult újabb kapcsolataikat is. Fokozottan érvényes ez a szellemi hagyományokra és köztük a zenére, melyben a már százéves feljegyzések is ritka, becses dokumentumoknak számítanak. A korábbi időkben pedig semmi nem áll rendelkezésünkre.

A kötet előszavában kiemelt „még” és „már”, mely a még gyűjthető és ugyanakkor már jól tanulmányozható finnugor zene szerencsés helyzetére utal, más értelemben is végigkíséri a mi munkánkat. Szüntelen gondunk, hogy századunk végére még mi maradt meg a régi hagyományból s ami megmaradt, azt vajon mi élte? A természetes, belső szükséglet-e vagy valami mesterséges, külső hatás? Másrészt, elég-e már az, amit tudunk, hogy bármit is biztos kimondhassunk? Nem vagyunk-e túl bátrak akkor, amikor kevés anyag birtokában ítélezünk? Közismert, hogy a finnugor zenékről nagyon különbözőek az ismereteink. Vannak közösségek, melyeknek a hagyományából elég sokat megtudtunk már, másokéból viszont alig sejtünk valamit.

A kötetben szereplő tanulmányok hatalmas területet ölelnek fel, de messze esnek egymástól a választott témák és eltérőek a közlésmódok is. Az észteket és a nyenyecéket több ezer kilométer választja el egymástól s alig lehet egy napon említeni a szibériai tajgán folyó munkát és a számítógépes kísérleteket. Mégis, jól élférnek egymás mellett, sőt kiegészítik egymást és egyúttal hatalmas távlatot tárnak elénk. A kötet egyik nagy tanulsága a finnugor zenei kutatások sokrétűsége: az obi-ugor medvénekektől az elektronikus mikroanalízisig.

A könyv címéből és a tanulmányokból is kiolvasható, hogy a jövő kutatása, a finnugor zenék területén is, nem csupán egy-egy nép, hanem sokkal inkább egy-egy nagyobb terület zenei hagyományának a vizsgálata felé fordul. A nemzeti önismeret vágya előbb a saját, a hazai hagyományok feltárását ösztönzi, de egyszer eljön az idő, amikor a kutatás távolabbi területekre lép. Mindenkinél vannak szomszédai s hatásuk alól nem tudjuk kivonni magunkat. Saját magunk megismeréséhez, bizonyos mértékig a másoké is hozzátartozik. A finnugor népzene-kutatás határait is előbb-utóbb ki kell tágtítani. A kultúrák között nincsenek éles határok. A népek közötti érintkezés soha nem korlátozódik egyetlen pontra, hanem térben és időben is szétterül. Az átmeneti sávok egyre szélesebbek.

A több mint 300 oldalas könyv hat fejezetre oszlik. A jelen keretek között ezekre csak néhány szóval utalhatunk.

I. Több tanulmány témája a hangszerek interetnikus elterjedése szlávok és finnugorok között. A kölcsönös átvétel elősegíthette, hogy a hangszerkölcsönzésben nem volt nyelvi nehézség. A hangszerek neve, lelőhelye és a rajtuk játszott zene évszázadokkal ezelőtti, eddig felderítetlen kapcsolatok megvilágításához nyújthat segítséget. Megszívlelendő közlés, hogy az obi-ugorok hangszeres zenéje még ma is gazdag anyagot kínál.

II. A kötet egyetlen tánc-tanulmánya Karjala és Ingria (a Néva és a Narva folyók között) balti-finn és orosz tánc-hagyományát ismerteti a 18. század végétől napjainkig.

III. A finnugorok egyszólamú zenéje egyes — szlávokhoz közeleső — területeken sajátos többszólamú formát ölt. A mordvinok pl. az alkalomtól függően váltogatják az egy- és többszólamúságot, de ez utóbbi is régebbi és újabb rétegekre választható szét. A szetu-észtek többszólamú énekeinek elemzését a szűk hangterjedelmű szólamok szoros összefonódása nehezíti.

IV. A legterjedelmesebb fejezet nagyrészt balti finnugor zenék beható vizsgálatát foglalja magába. A szetu-észti dalok zenei sajátossága, archaikus balti-finn dallamok modális felépítése, zene és nyelv kölcsönhatása, vepsze és karjalai siratók elemzése szerepel a témák között. Első ízben itt kapunk ismertetést a nyenyecék rögtönzéseiről és régi népszokásokhoz kapcsolódó votják dallamokról.

V. A zenei összehasonlításnak szentelt fejezet az eszkimó és az osztják dallamok állat-szimbolikáját elemzi, majd a cseremisiz zene kétféle is kiterjedő turk kapcsolatairól esik szó.

VI. A közlést a tartui Kreutzwald Irodalmi Múzeum népzenei gyűjteményéről szóló részletes áttekintés, valamint a Szovjetunióban 1973 és 1977 között megjelent újabb finnugor zenei cikkek rendkívül hasznos bibliográfiája zárja.

A kötet használhatóságát növeli, hogy nyelve a korábbinál egységesebb. Az orosz nyelvű közlés, valamint az észttel melletti angol részümő a könyvnek széles olvasótáborát biztosít.

A tanulmánykötet — mindent összevéve — nagy szolgálattal tesz a finnugor zene ügyének. Az olvasó örömmel veszi tudomásul, hogy az észttelnél jó kezekben van a Szovjetunióban élő nyelvrokonaink zenéjének gondozása. Érdeklődéssel várjuk a folytatást

VIKÁR LÁSZLÓ

Keleti nevek magyar helyesírása

Főszerkesztő: LIGETI LAJOS, szerkesztő: TERJÉK JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981. 960 l.

Helyesírásunknak régóta sok gondot okozott a nem latin betűs írású nyelvek szavainak és tulajdonneveinek magyarra való átírása. Ez a gond a század negyvenes éveitől csak fokozódott, amikortól egyre-másra hallhattunk, olvashattunk az önállósodó keleti népek politikai, gazdasági és kulturális életéről, megismerkedhettünk irodalmukkal, művészetükkel. Politikusaik, íróik, költőik, művészeik neve ettől kezdve egyre gyakrabban fordult elő sajtótermékeinkben s hangzott el a rádióban és a televízióban, de ugyanazon nevek sokszor olyan eltorzult formákban, hogy az újságolvasó, rádióhallgató nemigen tudott eligazodni a névváltozatok sűrűjében. Kiejteni még kevésbé merészelte a neveket, hiszen a „példaképeknek”: a rádió- és tévébemondóknak az ejtőmódja sem adott — nem is adhatott — biztos fogódzót.

Ez a — különböző szaktudományok helyesírási szabályainak kidolgozását célzó program részeként létrejött és a megfelelő keleti nyelveket tudós fokon ismerő munkatársi gárdával megalkotott — helyesírási kézikönyv azon túlmenően, hogy eligazít a keleti szavak, nevek kiejtésében és magyar helyesírásában, élvezetes stílusban összefoglalja a keleti népekre és nyelvekre vonatkozó mindazon fontos tudnivalókat, amelyekre nemcsak a szakembereknek, de a nyelvileg (is) művelődni vágyó „egyszerű” nyelvhasználóknak is nagy szüksége van.

A „Keleti nevek magyar helyesírása” cím utal arra a fő módszertani elvre, amelyet a munka szerzői a keleti szavak, nevek írásának meghatározásakor követtek. Mivel olyan könyvet akartak a minél nagyobb számú olvasók kezébe adni, amelyet a csak magyarul tudók is megérthetnek és haszonnal forgathatnak, a tudományos átírás mellékjeles betűinek alkalmazása helyett csak az ún. szűkebb magyar ábécő betűit használták fel, s a magyar hangállományból hiányzó hangokat pedig a hozzájuk legközelebb álló hangok betűivel jelölték (vagy egyes esetekben jelöletlenül hagyták, mint például a négyféle egyiptomi és a háromféle arab *h* átírásakor).

Az igen nagy terjedelmű és nagyon is különböző típusú nyelvekből összetevődő köznévi és tulajdonnévi anyagot (a gazdasági, a tudományos élet szakszavait, az irodalom, a művészetek műszavait stb., illetőleg: történeti személyiségek, mitológiai alakok nevét, a saját nemzeti helyesírás alapján rögzített alakban olvasható földrajzi neveket stb.) ez a vaskos, majdnem ezeroldalas könyv kilenc fő fejezetben tárja az olvasó elé.

Az anyag rendszerezése rugalmas. A fejezetek mindegyike meghatározott — de nem azonos — szempontok alapján összetartozó anyagot foglal magában. Egyes nyelveket a történelmi összetartozás alapján (így az ókori Kelet kihalt nyelveit), másokat rokonsági alapon (pl. a sémi, az iráni, a török vagy a mongol nyelveket) vagy földrajzi meghatározottság címén (pl. Dél-Ázsia vagy a Távol-Kelet nyelveit) tárgyal ugyanazon fejezetben a könyv.

A fejezetekben általános tájékoztatást kap az olvasó az illető népek és nyelvek legfontosabb tudnivalóiról: eredetéről, rokonságáról, történetéről, irodalmáról, első, illetőleg legfontosabb szövegemlékeiről éppúgy, mint nyelvjárásairól, hangrendszeréről, alaktanának, mondattanának stb. jellemzőiről, az írásbeliség kialakulásáról és az írás jellegéről. Megismerheti az ókori keleti nyelvek három, egymástól teljesen eltérő írás- és

szerét — az egyiptomi hieroglif írásrendszert, a sumer eredetű ékírást és a minden későbbi mássalhangzó-, illetőleg betűírás alapjául szolgáló főnóciái mássalhangzóírást — ugyanúgy, akárcsak például az arámi írásból kialakult arab írást, a turkológiai szempontból olyan fontos rovásírásos szövegmélekek írásrendszerét, a mongoloknál mindmáig élő ujgur-mongol írást vagy az igen bonyolult rajzolatú és igen nagy számú írásjegyekből létrejött ideografikus jellegű kínai írást.

Ezután következik a tulajdonképpeni szabályzati rész: az illető keleti nyelv magánhangzó- és mássalhangzóállományának ismertetése, a magyar nyelv hangállományával való összevetése, az idegen betűk magyar átírására vonatkozó szabályok, a névadási módoknak és a névtípusoknak a leírása, valamint a személynevek, a földrajzi nevek stb. magyarra való átültetésének szabályai.

A szabályok utáni szójegyzékben azok az igen gyakran óriási művelődéstörténeti jelentőségű szavak, nevek, földrajzi elnevezések sorakoznak, amelyek tudományos, irodalmi stb. szövegeinkben többször előfordulnak. A szójegyzékek minden egyes tétele után rövidítés áll, amely tájékoztat a név, illetőleg a közzszo jellegéről.

A könyv használatát igen megkönnyíti a kötet végén található két egységben közölt mutató: a) a földrajzi nevek; b) az egyéb nevek és közzszo mutatója. A címszavak az utánuk következő fogalmi és politikai-földrajzi rövidítés, illetőleg a törzsanyag felosztására utaló rövidítés alapján minden nehézség nélkül visszakereshetők.

Ligeti Lajos főszerkesztő az előszóban abbéli reményét fejezi ki, hogy a „Keleti nevek magyar helyesírása” „jól szolgálja majd Kelet népeinek, nyelveinek pontosabb megismerését, és a maga eszközeivel eredményesen járul hozzá a magyar közművelődés további fejlesztéséhez”.

Ez a kívánság, remény korántsem megalapozatlan. A szóban forgó, gazdag ismereteket átadó helyesírási kézikönyv művelődéstörténeti szempontból is nagy jelentőségű munka. Aki fejezeit figyelmesen olvassa, az átírási szabályokat alaposan tanulmányozza — legyen az éppen kutató, újságíró vagy előadó — annak kiejtési és helyesírási műveltsége alaposabb, tudása elmélyültebb s látóköre szélesebb lesz.

T. URBÁN ILONA

Alkalmazott nyelvészeti konferencia

Az Oklahoma State University, Department of Foreign Languages (Stillwater, Oklahoma 74078) 1983. február 18—19-én nemzetközi konferenciát rendez az alábbi címen:

Applied Language Study New Objects—New Methods

A konferencia négy témaköre a következő:

OBJECTIVES I: Goals and motives for language study in the 1980's.

OBJECTIVES II: Specific foreign language needs of business, industry, foreign service, military, universities.

METHODS I: Applied language study in the classroom.

METHODS II: New trends in textbook structure, immersion programs lab design; computers and new audio-visual media.

A konferencia anyagát a szervezők külön kötetben kívánják megjelentetni, amelyet érdeklődéssel várunk. — A fel. szerk.

TARTALOM

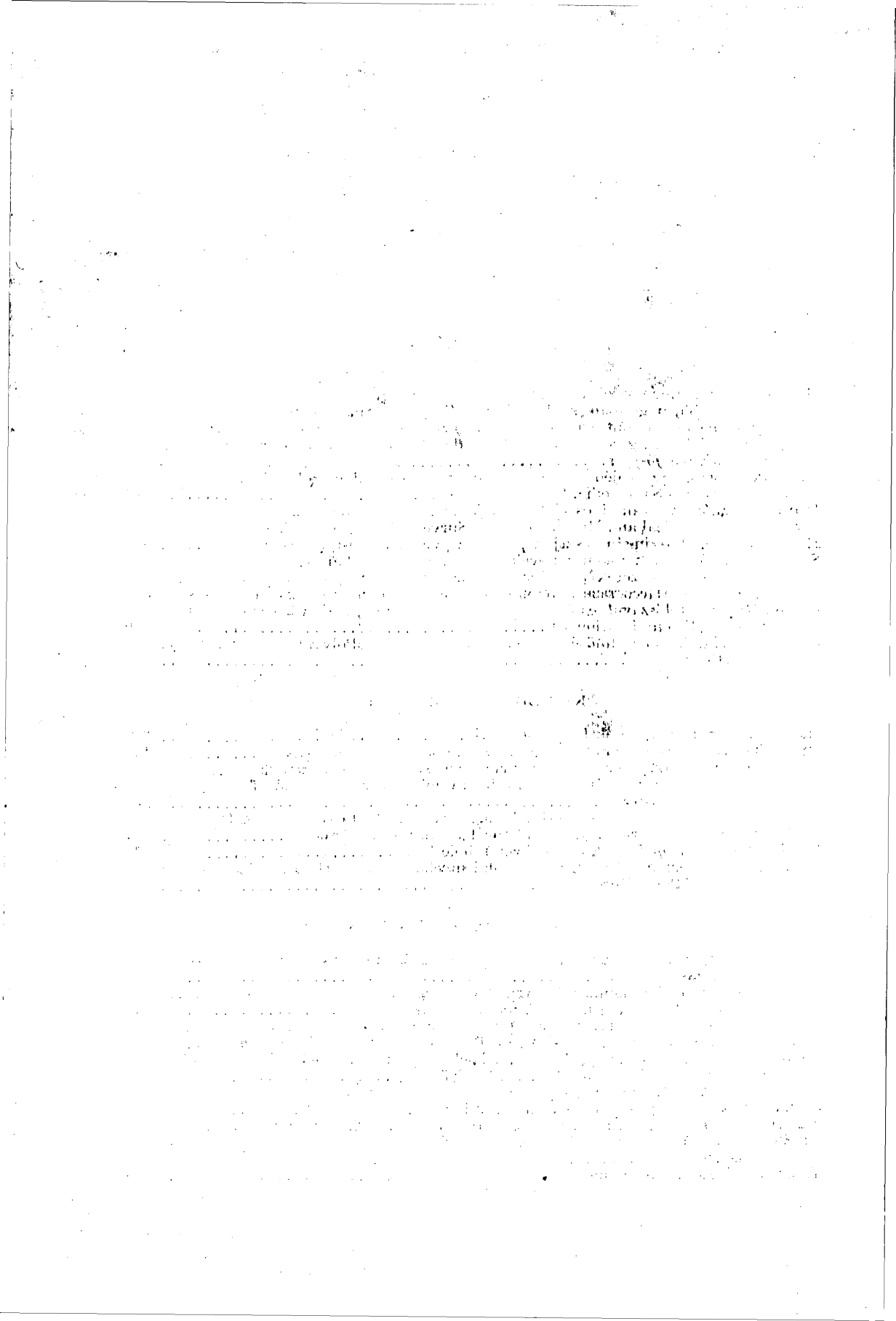
BAKOS FERENC: Megnevezés és kontrasztivitás (A magyar <i>fő</i> - előtagú főnévi összetételek újlatin, germán és szláv megfelelőinek szemantikai-tipológiai vizsgálata [Nomination et contrastivité (Analyse typologico-sémantique des correspondants néolatins, germaniques et slaves des composés nominaux hongrois commandant par <i>fő</i> -)])	3
JANURIK TAMÁS: Szamojéd hangmegfelelések. I. Mássalhangzók [Sound Correspondences in Samoyedic. I. Consonants]	41
HONTI LÁSZLÓ: A szalimi osztják nyelvjárás hang- és alaktanának ismertetése [A Phonological and Morphological Survey of the Salym Dialect of Ostyak]	91
HONTI LÁSZLÓ: Vasjugáni osztják szövegek [Vasjugan Ostyak Texts]	121
SZÍJ ENIKÓ: A votják rokonságnevek szerkezeti-szemantikai elemzése (Töszavak, egyszavas szerkezetek) [Морфосемантический анализ терминов родства удмуртского языка (Несоставные термины и парные сочетания объединяющего типа)]	165
GUNDA BÉLA: Terelőszavak és európai pásztormigrációk [Treibwörter und alteuropäische Hirtenmigrationen]	189
SZENDE TAMÁS: Többértelműség és célzás [On Semantic Polyvalence, Ambiguity, and Hinting]	203

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

RÉDEI KÁROLY: Szófejtések [Etymologien]	221
RIESE, TIMOTHY: The Conditional Sentence in the Ostyak Language	229
KASAI ILONA—B. LŐRINCZY ÉVA: A magyar mássalhangzó-kapcsolódások pszichofiziológiai háttéréről [On the Psychophysiological Background of Hungarian Consonant Clusters]	244
CSÚCS SÁNDOR: A magyar szókészlet finnugor elemeinek statisztikája [A Statistics of the Finno-Ugric Elements of the Hungarian Wordstock]	258
TAKÁCS LAJOS: <i>Kopolya</i> [<i>Kopolya</i> 'water hole']	264
RITTER, RALF-PETER: Ein frühneuhochdeutsches Lehnwort des Ungarischen: <i>hopcihér</i> 'Rädelsführer'	269

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

ERDÉLYI ISTVÁN: A magyar—szovjet régészeti együttműködés magyar őstörténeti vonatkozású munkálatai	271
BALÁZS JÁNOS: Benkő Loránd: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegelemélei	274
RÉDEI KÁROLY: Róna-Tas András: A nyelvrokonság	279
KÁLMÁN BÉLA: A. K. Матвеев: Географические названия Урала	281
McROBBIE-UTASI, ZITA: Robert M. Vago: The Sound Pattern of Hungarian	283
KERESZTES LÁSZLÓ: Wolfgang Steinitz: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. 9. Lieferung	287
É. KISS KATALIN: Noam Chomsky: Lectures on Government and Binding	288
JUHÁSZ JÓZSEF: Nagy Ferenc: Kriminálisztikai szövegelemzés	293
SZENDE TAMÁS: Bolla Kálmán: A Conspectus of Russian Speech Sounds	294
VIKÁR LÁSZLÓ: Финно-угорский музыкальный фольклор и взаимосвязи с соседними культурами	298
T. URBÁN ILONA: Keleti nevek magyar helyesírása	299

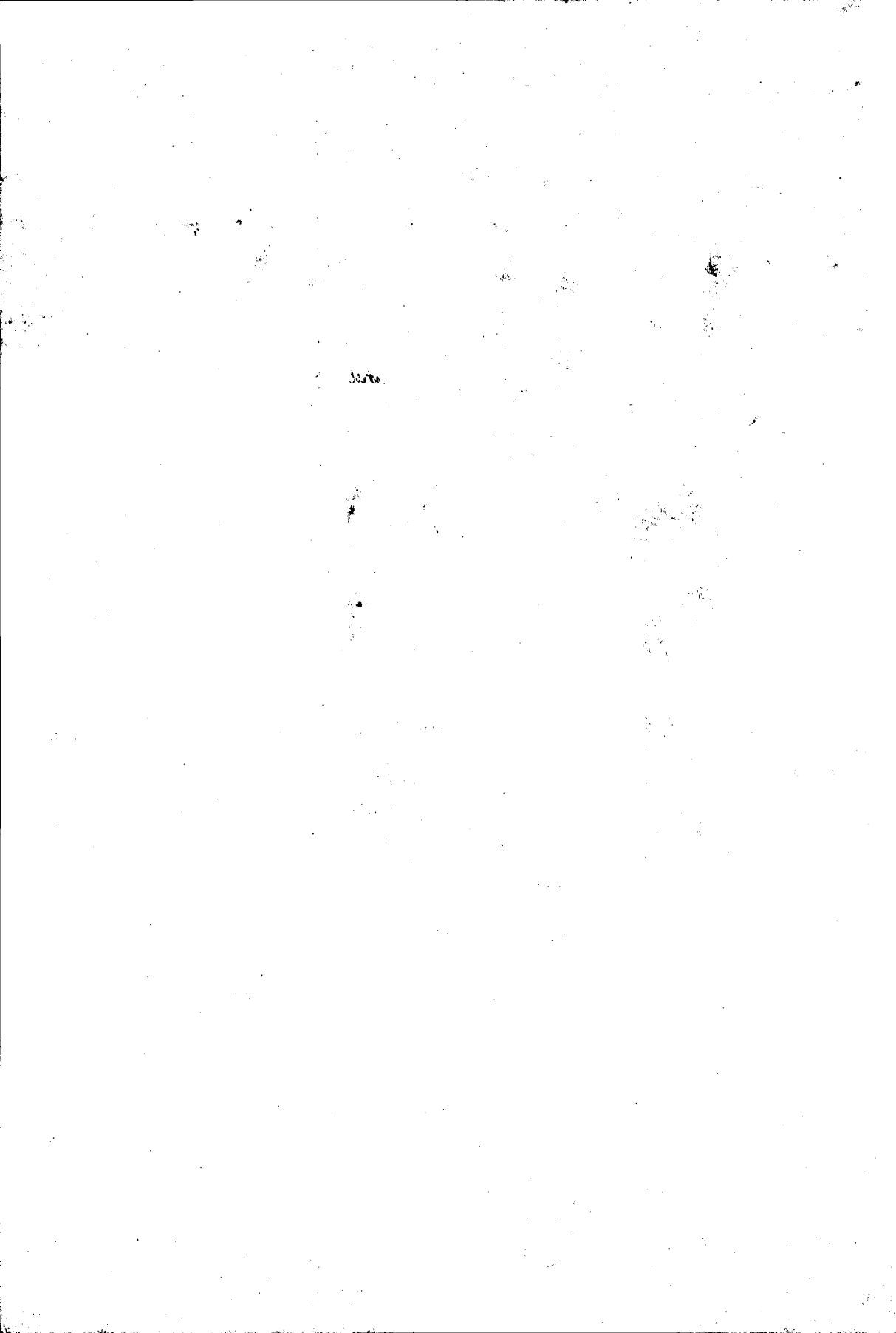
A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1981. X. 7. — Terjedelem: 26,6 (A/5) ív

---

82.10112 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

MUNKATÁRSAINKHOZ

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése érdekében vegyék figyelembe a következőket:

- 1. A kéziratokat szabványos papírlap egyik oldalára gépeljék.*
- 2. Egy lapra legfeljebb 30 sort, soronként legfeljebb 60 betűt írjanak.*
- 3. A kézirat szövegében a következő jelzéseket használják: ——— kurzív (nyelvi adatok jelölésére), - - - ritkított (értelmi kiemelésre), ===== félkövér (alcímek betűtípusaként), ≡ kapitálchen (a szerzők nevének kiemelésére).*
- 4. A kézirat géppel írott szövegében az utólagos javításokat, a fonetikai jeleket tintával vagy golyóstollal írják.*
- 5. A folyóiratok és sorozatok kötetszámát arab számmal írják. A kötet-szám és lapszám közé kettőspontot tegyenek.*

Ára: 35,— Ft

Előfizetési ára egy évre: 70,— Ft

INDEX: 25 686

ISSN 0029—6791

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST